

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 06 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 06 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ό Μητροπολίτης Λαρίσης και Τυρνάβου Γερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Ά. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ίωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 και 6945 152 571 / e-mail: info@imlarisis.gr

Τό περιοδικό αναρτᾶται ηλεκτρονικά στὸν ιστότοπο www.imlarisis.gr καὶ στὸ Facebook στὸ
προφίλ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ηλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καὶ ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές
καὶ δὲν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου-Ο Ἅγιος Γεδεὼν μπροστά στὸν Βελῖ Πασᾶ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

EDITORIAL: Στὴν μεγάλη ἐπέτειο!

7

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 - ΑΠΟ ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΟ ΑΥΡΙΟ Β΄

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΥΡΙΓΟΣ

Κάποια σημεία γιὰ τὰ 200 χρόνια: ἀπὸ τὸ 1821 καὶ τὴν αὐτοσυνειδησία μας

11

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΟΡΑΣΤΟΣ

Ἡ ἱστορικὴ μνήμη ὁδηγεῖ στό μέλλον

23

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Λάρισα: 200 χρόνια. Ἡ πορεία - Ἡ προοπτική

27

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ

Ἡ προσφορά τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία

41

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΟΛΕΒΑΣ

Ἡ σταυροαναστάσιμη πορεία τοῦ Γένους μας: πηγὴ ἐλπίδας γιὰ τὸ μέλλον

49

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ

*Παρακαταθήκη τοῦ Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στὴν ἐλληνικὴ νεολαία -
Σχόλια στὸν Λόγο τοῦ στὴν Πύκα (8.11.1838)*

55

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΟΥΚΟΣ

*Τὸ Συνέδριο στὸ Ἄαχεν (Aix la Chapelle) τὸ 1818: ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωάννη
Καποδίστρια μὲ θέσεις καὶ προτάσεις γιὰ μία προοδευτικότερη τάξη πραγ-
μάτων στὴν Εὐρώπη τοῦ 19ου αἰῶνα*

71

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ

1821-2021: Ἕλληνες οἱ ἀνοξολόθρευτοι

87

ΝΤΙΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΗ

Ἰωάννης Καποδίστριας: Ἕνας πραγματικὸς Ἅγιος τῆς πολιτικῆς (†1831)

113

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο ΤΥΡΝΑΒΟΣ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ

Ὁ Τύρναβος στὰ χρόνια τῆς Ὄθωμανικῆς κυριαρχίας - σύντομη ἐπισκόπηση

121

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ
Ὁ ἅγιος Γεδεών ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς του
καὶ τῶν μεταγενεστέρων
141

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΕΡΜΑΘΟΥΛΗ
Ὁ Στεφανίτης μάρτυρας τοῦ Τυρνάβου - σχολιάζοντας τὴν περίπτωσιν εἰκόνα του
157

ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
Ἡ ἐπισκευὴ ἑνὸς ἀρχαίου ὑδραγωγείου γιὰ νὰ φέρει νερὸ στὸν Τύρναβο
167

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Ἡ κατάσταση στοῦ Ἁγίου Ὁρος κατὰ τὴ διαμονή τοῦ Ἰωάννη Πέζαρου
181

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
Ἀναφορὲς γιὰ τὸν Μητροπολίτη τῆς Λάρισας Ἰωάσαφ Β΄ (1581-1603)
199

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Λαρίσης Διονύσιος Δ΄ (1662-1671) – Πῶς περιγράφει τὴν ἐνθρόνισή του
στὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο ὁ Ἄγγλος John Covel (1671)
203

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΛΑΛΑΓΚΟΥ
Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος
209

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΔΗΣ
Ὁ «βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», Μητροπολίτου Λαρίσης
(†17 Σεπτεμβρίου 1821), ὡς παιδαγωγικὸ καὶ λογοτεχνικὸ ἔργο
217

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ
Ἀναστάσιος ὁ Ραφανιώτης
235

ΜΕΡΟΣ Δ΄ ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Ὁ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωρόθεος
Κοτταρᾶς καὶ τὸ ζήτημα τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου
239

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
Ὁικολογική-Πνευματική κρίση
245

ΠΡΩΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
*Τό ἀρχέτυπο ἔρχεται ἀπό τό μέλλον - Σχέση Ἐκκλησίας καί Βασιλείας
μέσω τῆς εἰκονολογικῆς ὀντολογίας τῆς Εὐχαριστίας*
251

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας
265

ΜΕΡΟΣ Ε΄ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΣ

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Ἡ «Ἐπιστροφή τῶν Μουσῶν».
Μιά ἔκθεση γιά τό 1821 στό Διαχρονικό Μουσεῖο Λάρισας
283

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΡΑΝΤΑΣ
Ὁ πόνος τοῦ Ἄγγελου
291

ΠΡΩΤ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΑΤΖΩΝΑΣ
Ἀχιλλέας Τζάρτζανος
297

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΛΩΡΟΣ
Ἡ ζωή καί τό ἔργο τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Δημητρίου Χλωροῦ
303

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
Ἀθανάσιος Ἀ. Βαῖου
309

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄ ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Μήνυμα Χριστουγέννων 2021
315

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Μήνυμα Πρωτοχρονιάς 2021
319

ΑΡΧΙΜ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΣΑΡΜΑΝΙΩΤΗΣ
Στή μνήμη του Αγίου ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου του Μυροβλήτου
321

ΑΡΧΙΜ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ ΛΑΦΤΣΗΣ
Άγια Αικατερίνη-Ύπατία: τό ψευδοδίλημμα τῆς σύγκρουσης πίστεως καί ἐπιστήμης
331

ΠΡΩΤ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΑΚΑΣ
Άγιος Σπυρίδων
337

ΑΡΧΙΜ. ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΝΑΚΗΣ
Άγιος Άθανάσιος
341

ΜΕΡΟΣ Ζ' ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
Χρονικά Μαΐου 2021 - Οκτωβρίου 2021
347

ΡΑΒΙΝΟΣ ΗΛΙΑΣ ΣΑΜΠΕΤΑΪ
Άντισιμωτισμός: διακρίσεις καί διώξεις κατά Ίουδαίων
357

ΒΕΑΤΡΙΚΗ ΣΑΪΑΣ-ΜΑΓΡΙΖΟΥ
Ένα μεγάλο έθνικό τραῦμα
367

ΒΑΡΒΑΡΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ
Ό Λύκος τῆς στέππας
383

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
*Λάρισα, 1881-2021: Από τήν Άπελευθέρωση,
στή Νεωτερικότητα καί τή Μετανεωτερικότητα*
405

ΣΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΕΤΕΙΟ!

Καί δεύτερο τεύχος του περιοδικού μας αφιερωμένο στην μεγάλη επέτειο! Καί πώς όχι; Πότε θά έχουμε πάλι την ευκαιρία νά εορτάσουμε στρογγυλά τόσα χρόνια από αυτό που μᾶς ανέστησε καί μᾶς χάρισε μοναδικές σελίδες μεγαλείου, ἀλλά καί κατέστη ἀφορμή νά ἀναλογιζόμαστε τήν εὐθύνη μας, ἰδίως γιά τό μέλλον καί τήν πορεία αὐτοῦ τοῦ τόπου;

Στό εἰσαγωγικό μας σημείωμα τοῦ ἀμέσως προηγούμενου τεύχους γράφαμε: «Πώς νά μιλήσεις στόν νεοέλληνα γιά τήν ἱδρυτική πράξη τῆς ἐθνικῆς του ὑπόστασης; Καί πόσοι, πόσα θά καταλάβουν πέραν τῆς περιγραφῆς τῶν στρατιωτικῶν καί κάποιων πολιτικῶν γεγονότων; Πώς νά πείσεις γιά τόν διεθνῆ ἀντίκτυπο, ὅταν τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἓνα κράτος περιορισμένο σέ ἔκταση; Πώς νά περιγράψεις τήν αἴσθηση τῆς καταπίεσης καί τῆς τυραννίας σέ ἓναν κόσμο που διακατέχεται ἀπό ἄρνηση πρὸς ὅ,τι τόν ἀφυπνίζει; Πώς νά τολμήσεις νά θέσεις τό ἐρώτημα: «κι ἀπό δῶ καί μπρός τί;» γιά τήν πατρίδα, ὅταν οἱ περισσότεροι, μέ μοναδική κουφότητα, δέν σκέπτονται καὶν τό μέλλον τους ἢ τήν πορεία τῆς ζωῆς τους, παρὰ μόνον τήν τσέπη τους;».

Ἀπάντηση στό ἐρώτημά μας αὐτό προσφέρουν οἱ Εἰσηγήσεις πού πραγματοποιήθηκαν στά Συνεδριά μας πού μέχρι τώρα διοργανώθηκαν γιά τήν ἀνάδειξη τῆς προσφορᾶς τοῦ τόπου μας στόν μεγάλο ἀγῶνα καί τήν σπουδαία ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς μας παλιγγενεσίας. Μέ προσήλωση στήν ἱστορικότητα καί τήν μαρτυρία τῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν ἀναδεικνυομένων προσώπων προκύπτει αὐτό που ἀπό τήν ἀρχή ὑποστηρίζαμε ὡς κεντρικό μήνυμα τῶν εορτασμῶν γιά τήν 200ετηρίδα στήν Θεσσαλία. Τό ὅτι μπορεῖ στήν Θεσσαλία, λόγω τῶν ἰδιατέρων συνθηκῶν τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους, ἀλλά καί τῆς γεωπολιτικῆς σημασίας τῆς Λάρισας ὡς ἔδρας τοῦ Ὀθωμανικοῦ ἱππικοῦ, νά μὴν κατορθώσαμε νά ἔχουμε σπουδαία πολεμικά γεγονότα, ὅμως λόγω τῶν Νεομαρτύρων μας καί τῶν λογάδων τοῦ Γένους μας εἶχαμε μαρτυρία Πίστεως καί διδασκαλία φρονήματος, ὥστε νά μπορούμε κάλλιστα νά ἰσχυριστοῦμε πὼς στόν τόπο μαρτυρίου στόν Τύρναβο καί στίς σχολές τῶν Ἀμπελακίων, τῆς Ραιψάνης, τοῦ Τυρνάβου κ.λπ., σμιλεύτηκε ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους πού θά δώσει τήν πνοή καί τήν ἀποφασιστικότητα στόν ἀγῶνα. Μήτρα τοῦ Γένους πού κυοφόρησε σπουδαίες προσωπικότητες μέ μεγάλη συμβολή στόν ἀγῶνα ἡ Θεσσαλία. Κι ὡς τέτοια, δέν ὑστερεῖ σέ τίποτε. Ἀντίθετα, μετέχει μέ παρηρησία στοὺς εορτασμούς καί τήν ἱστορικὴ ἀναμνηλαφηση τῆς ἐποχῆς, δίνοντας τήν

προοπτική της πνευματικότητας, της γνώσεως, της σοφίας. Δέν είναι τυχαίο που στους φετινούς εορτασμούς όλοι οι φορείς της Λάρισας δώσαμε πρώτο λόγο στα μουσεία της πόλεώς μας, τό Διαχρονικό και Λαογραφικό, ώστε μέσα από τίς Έκθέσεις τους νά γνωρίσουμε όχι άπλως άφηγηματικά, αλλά και βιωματικά, αλλά και νά ψηλαφήσουμε τήν πνευματική παραγωγή που άνθισε σέ υπέροχες ιδέες, Πίστη και ήρωικό φρόνημα γιά νά τελεσιουργηθεί τό θαύμα του Ή1!

Καλά όλα αυτά, αλλά που είναι ή προοπτική του μέλλοντος; Η προοπτική υπάρχει όταν υπάρχουν τά στοιχεία εκείνα που τήν υποστηρίζουν και τήν σκιαγραφούν. Οί ρίζες μας είναι βαθιές και δεδομένες. Και πάνω στίς ρίζες αυτές μπορούμε νά στηρίξουμε τήν προοπτική του μέλλοντος του Γένους μας, τήν συνέχεια της πορείας μας και της επιβιώσεώς μας μέσα σέ περιβάλλον έν πολλοίς αντίξοοτήτων και δυσχερειών. Άλλά γι' αυτό έχει νόημα γιά μās τό Ή1! Διότι ποτέ ό Έλληνισμός δέν πορεύτηκε μέ άνεση, σέ περιβάλλον ευμενές και έχοντας πλήρη μέσα στην διάθεσή του. Είμαστε ή ανατροπή όσων ιστορικών θεωρήσεων διδάσκουν πώς τά υλικά μέσα διασφαλίζουν επικράτηση, ακμή και ευημερία σέ αυτοκρατορίες και λαούς. Η ιστορία μας, ή παράδοσή μας, οί αρχές μας αποδεικνύουν πώς μέσα από τίς Θερμοπύλες και τό Μεσολόγγι δημιουργούνται στιγμές μεγαλείου και δόξας τέτοιες που γίνονται μαθήματα σέ όλους τούς λαούς της γης. Και μέσα από της πηχτής σκλαβιάς τό χειροπιαστό σκοτάδι υπέρ-τετρακοσίων χρόνων δουλείας οί πρόγονοί μας έδειξαν πώς όχι μόνον άντεξαν, αλλά και στάθηκαν ικανοί νά τιμήσουν τούς δικούς τους και δικούς μας προγόνους, τίς Παραδόσεις μας, τήν Πίστη και τήν ευθύνη πρός τήν Έκκλησία και τήν Πατρίδα. Όταν τόσο προφανές είναι τό μήνυμα της έπετείου, πώς τολμάμε οί νεώτεροι Έλληνες και κλαυθιμνρίζουμε, γκρινιάζουμε, μεμψιμοιρούμε καμπτόμενοι από τίς δυσκολίες της παρούσας ιστορικής συγκυρίας; Πότε θά μάθουμε ότι τά παραδείγματα είναι γιά νά τά αντιγράψουμε και νά τά ακολουθοΰμε; Πότε θά καταλάβουμε ότι σέ τούτη έδω τήν μικρή γωνιά της γης, όπου ό Άγιος Θεός επιτρέπει αιώνες τώρα νά ζοΰμε και νά θηριομαχοΰμε, ποτέ δέν θά είναι τά πράγματα εύκολα, αλλά, αντίθετα, πάντα οί ευθύνες μας και οί προκλήσεις μεγάλες; Του Ή1 ή ψυχή είναι ψυχή δική μου! Και μέ αυτήν τήν ψυχή, όσο πολλή δουλειά και νά θέλει, γυρίζουμε πάντα τόν ήλιο!

Και πάλι αυτονόητες οί ευχαριστίες στους συντελεστές του έκτου (!) τεύχους. Και πάλι άπαραίτητη μιά διευκρίνιση. Είναι αυτονόητο ότι τό περιοδικό υπάρχει ως βήμα διαλόγου και ως άφορμή γόνιμης σκέψεως. Είναι επίσης, αυτονόητο ότι είμαστε προσπλωμένοι στην αρχή που διακηρύξαμε ήδη μέ τό πρώτο τεΰχος: «Φιλοδοξοΰμε νά γίνουμε τό βήμα έκφρασης όλων τους, ακόμη

κι ἂν ἀποτυπωθοῦν διαφωνίες. Ἀλλοίμονό μας, ἂν κυριαρχεῖ ἡ μονοφωνία. Ὁ Χριστός μας δέν κήρυττε μόνο, διαλεγόταν κιόλας ἢ μᾶλλον προκαλοῦσε μέ τά ὅσα ἔλεγε καί ἔπραττε, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά ἀπεκδυθεῖ στήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καί ἔτσι νά τοῦ ἀποκαλυφθεῖ ὁ Θεός». Τούτου δοθέντος, ὀφείλουμε νά ἐπαναλάβουμε καί μιᾶ ἄλλη παραδοχή, τήν ὁποία πραγματοποιήσαμε, ὅταν ἡ Ἰσραηλιτική Κοινότητα Λάρισας μᾶς τίμησε, ὀρίζοντας μας κεντρικό ὁμιλητή στίς ἐκδηλώσεις γιά τήν ἐπέτειο τοῦ Ὀλοκαυτώματος τήν 30.01.2020: «Εἶναι εὐτύχημα γιά τήν πόλιν μας ὅτι ἔχουμε τόν συγκεκριμένο ραββίνο! Ἐναν ἄνθρωπο μορφωμένο, ἕναν ἄνθρωπο ἥθους, ὁ ὁποῖος ξέρεי νά ἀπορροφᾷ φρονήματα καί συνασθήματα ἀρνητικά καί νά ἐνισχύει τή συναδέλφωση καί τήν ἀλληλεγγύη. Πρέπει νά τόν ἐκμεταλλευτοῦμε!». Στό παρόν τεῦχος φιλοξενεῖται ἕνα κείμενο τοῦ Ραββίνου τῆς πόλεώς μας Ἡλία Σαμπετάι περὶ ἀντισημιτισμοῦ, τό ὁποῖο παρουσίασε σέ Συνέδριο κατὰ τῶν διακρίσεων ὅπου συμμετεῖχε, μαζί μέ ἀποσπάσματα ἀπό τόν εἰσηγητικό του χαιρετισμό. Ἐχουμε τήν αὐτοσυνειδησία ὅτι εἴμαστε φορεῖς διαφορετικῶν παραδόσεων. Ἐχουμε συμφωνήσει ὅτι διαφωνοῦμε. Ἐχουμε ἀποδείξει ὅτι μποροῦμε νά συνυπάρχουμε ἀγαπητικά καί νά συμπορευόμαστε εἰρηνικά μέ ἐπίγνωση τῶν διαφορετικῶν θεωρήσεών μας. Δημοσιεύουμε τό κείμενό του γιατί εἶναι ἡ συμβολή τῆς Λάρισας στό Συνέδριο ὅπου συμμετεῖχε. Γιατί εἶναι ἐπιστημονικά καί μεθοδολογικά τεκμηριωμένο. Γιατί στή βασική του φιλοσοφία συμφωνοῦμε. Διαφωνοῦμε μέ ἕναν χαρακτηρισμό γιά πρόσωπο πού γιά ἐμᾶς ἀποτελεῖ Ἅγιο τῆς Ἐκκλησίας μας. Εἶναι ὅμως, ὁ τρόπος νά ἀναδειχθοῦν οἱ διαφορετικές θεωρήσεις καί τεκμηριώσεις, νά ἀποδείξουμε ὅτι δέν φοβόμαστε τήν διαφωνία, πολλῶ δέ μᾶλλον ὅτι δέν λογοκρίνουμε κείμενα.

Ἐπίσης, καί πάλι συμπεριλάβαμε κείμενα ἀνθρώπων πού ἀσχολοῦνται μέ τήν τρέχουσα πολιτική: τοῦ ὑφυπουργοῦ Παιδείας, ὁ ὁποῖος τυγχάνει καθηγητής Πανεπιστημίου, μέ ἐξαιρετική γνώση τῶν διεθνῶν σχέσεων, τῆς παράδοσής μας καί τῆς ἀνάγκης ἡ παιδεία νά διατηρήσει τήν ταυτότητα τοῦ Ἑλλήνα γιά τά παιδιά μας. Ἀκόμη, ἐκείνων πού κατέχουν κορυφαίες αὐτοδιοικητικές θέσεις στή Θεσσαλία, τοῦ Περιφερειάρχη καί τοῦ Δημάρχου Λάρισας. Καί τοῦτο διότι πέραν ἀπό κοιμιατική ιδιότητα ἢ παραταξιακό παρελθόν, καί οἱ δύο ἔχουν ἀποδείξει ὅτι μποροῦν καί συνεργάζονται, ἀλλά καί συνδιαλέγονται σοβαρά, ἔχοντας πάντα κάτι οὐσιαστικό νά ποῦνε. Εἶναι σημαντικό, ὅχι μόνο στή διακόςια χρόνια ἀπό τήν ἐθνική παλιγγενεσία, ἀλλά καί στή ἑκατόν σαράντα ἀπό τήν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας στό Νεοελληνικό Κράτος, τόσο ὁ Περιφερειάρχης ὅσο καί ὁ Δήμαρχος τῆς πρώτης πόλεως τῆς Περιφέρειάς μας νά ἀρθρώνουν λόγο

μέ ὄραμα καί προοπτική, χωρίς συναισθηματικές κορῶνες ἢ βερμπαλισμό.

Σέ ὅλους τούς συνεργάτες μας ὀφείλονται εὐχαριστίες. Γιατί μᾶς στηρίζουν. Γιατί καταθέτουν ὅλην τήν δυναμικότητα καί ἐπιστημονικότητά τους στά ἄρθρα πού φιλοξενοῦνται στό περιοδικό μας. Γιατί ἀγαποῦν τήν Λάρισα καί τήν Ἐκκλησία της. Γιατί ἐκφράζουν τήν ἀγωνία καί τόν πόθο τους γιά τήν ἐπιστημονική καί πνευματική ἀνέλιξη τοῦ τόπου μας. Γιατί ποθοῦν νά ἀφήσουν παρακαταθήκη στήν ἐπόμενη γενιά. Γιατί κι αὐτοί συγκλονίζονται ἀπό τά ὅσα ἐρευνοῦν καί τά ὅσα ἀνακαλύπτουν, προβάλλουν καί ὑποστηρίζουν. Γιατί ἐργάζονται χωρίς ὑλική ἀνταπόδοση σέ καιρούς πού αὐτό δέν εἶναι ἀναμενόμενο. Γιατί διαζωγραφοῦν τίς δυνατότητες τῆς Λάρισας ὅχι στό ἄψυχο χαρτί, ἀλλά στόν διάλογο πού τό περιοδικό μας ὡς πνευματικό βῆμα ἔχει προσφέρει. Καλή ἀνάγνωση σέ ὅλους καί πάντα λεύτεροι!

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821- Από τό χθές στο αὔριο Β΄

* * *

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΥΡΙΓΟΣ

ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ & ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΥΦΥΠΟΥΡΓΟΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΚΑΠΟΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ 200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1821 ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΜΑΣ

Συμπληρώνονται φέτος 200 χρόνια από τήν ἑπανάσταση τοῦ 1821. Ἡ πανδημία τοῦ κορωνοϊοῦ ἐμπόδισε νά ἐορτασθεῖ ἡ ἐπέτειος μέ τόν πρέποντα τρόπο ἀποτίσεως τιμῆς πρὸς τοὺς προγόνους μας. Τί ἦταν ἡ ἑπανάσταση στὴν ἐποχή της; Τί σημαίνει γιὰ ἐμᾶς; Μὲ ὁδηγὸ μία ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς «*Ἀρχιερεῖς, Ἄρχοντες καὶ Προεστώτες, προύχοντες τοῦ Γένους, ἀπανταχοῦ εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους διατρίβοντες*» μέ ἡμερομηνία 8 Ὀκτωβρίου 1820 θά ἐπιχειρήσουμε νά ἐντοπίσουμε κάποια σημεῖα γιὰ τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἐπαναστάσεως πού σχετίζονται μέ τὴν ἑπανάσταση καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίᾳ μας. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ προεπαναστατικά ἔγγραφα πού κατὰ κανόνα διαλάθουν τῆς προσοχῆς μας. Ὁ Ὑψηλάντης προσπαθοῦσε νά τοὺς πείσει ὅτι πρέπει ἐκεῖνοι νά πάρουν τὴν ἀπόφαση νά ἐξεγερθοῦν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ νά μὴν περιμένουν τί σωτηρία ἀπὸ κάποιον ἐξωτερικὸ παράγοντα. Μεταξὺ ἄλλων, ὁ ἡγέτης τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἀνέφερε τὰ ἀκόλουθα:

«Εξεύρω, ὅτι εἰς ὅλων τὰς καρδίας εἶναι ριζωμένη ἡ ματαία ἐκείνη πρόληψις, ὅτι ποτέ μόνον μας δέν ἐμποροῦμεν νά ἐλευθερωθῶμεν, ἀλλὰ πρέπει νά προσμένωμεν ἀπὸ ξένους τὴν σωτηρίαν μας...

Ἔχετε πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ποτέ ξένος δέν βοηθεῖ ξένον, χωρὶς μεγαλύτερα κέρδη. Τό αἷμα τό ὅποῖον θέλουσι χύσει οἱ ξένοι δι' ἡμᾶς,

θέλομεν τό πληρώσει ἀκριβότατα...

Ὅταν ὁμως μόνοι μας ἀποσείσωμεν τόν ζυγόν τῆς τυρρανίας, τότε τῆς Εὐρώπης ἡ πολιτική θέλει βιάσει ὅλας τὰς ἰσχυράς δυνάμεις νά κλείσωσι μέ ἡμᾶς συμμαχίας καί ἐπιμαχίας ἀδιαλύτους»¹.

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Ὑψηλάντη παραμένει ἀπίστευτα ἐπικάυρη καί σήμερα, 200 χρόνια μετά τήν ἐπανάσταση πού ὀδήγησε στήν παλιγγενεσία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

«πρέπει νά προσμένωμεν ἀπό ξένους τήν σωτηρίαν μας»;

Γενέες ὑπόδουλων Ἑλλήνων γαλουχήθηκαν μετά τό 1750 μέ τούς λεγόμενους χρησμούς τοῦ ἱερομόναχου Ἀγαθαγγέλου. Ἦταν ἓνα ἔργο πού προέβλεπε τήν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τόν ὀθωμανικό ζυγό. Οἱ χρησμοί – καθ' ὅτι χρησμοί... – ἦσαν ἀρκετά δυσνόητοι. Ἦταν ὁμως σαφές ὅτι τόν ρόλο τοῦ ἀπελευθερωτῆ τῶν Ἑλλήνων θά ἀνελάμβαναν οἱ Ρῶσοι. Αὐτό φαίνεται καί ἀπό δύο διαφορετικά ἀποσπάσματα τῶν χρησμῶν:

*«ὁ δέ πέμπτος [Ρῶσος αὐτοκράτορας] εἰς τό Βυζάντιον μέλλει ἀπλωᾶσαι τό τοῦ Χριστοῦ νικητικόν σημεῖον, καί τῶν Ἰσλαμιτιῶν ἀφανίσει τήν δύναμιν» [ὅπου Ἰσλαμιτίτες εἶναι οἱ μουσουλμάνοι]*²

«Ἦκουσα φωνῆς ἐρχομένης ἀπό τῆς ἄρκτου, ἥτις ἔλεγεν οὕτω: Ρωσσία, ἐξύπνησον γοῦν ἐκ τοῦ ὕπνου, πρὸς σέ ὁ λόγος τοῦ ἀγγέλου Κυρίου ἐφυλάττετο... ὅψει ὅτι ἔση τροπαιοῦχος καί καταβάλλεις αὐτούς [τούς Ἀγαρηνούς]»³

Ἡ ἴδια προσδοκία ἀποτυπωνόταν καί σέ δημοτικά τραγούδια ὅπως τό γνωστό

«Ἀκόμα τούτ' τήν ἄνοιξη/ ραγιάδες, ραγιάδες,/ τοῦτο τό καλοκαίρι,/ ὥσπου νά ἔλθει ὁ Μόσκοβος/ νά φέρει τό σεφέρι» [πόλεμο].

Ἡ ἀντίληψη ὅτι κάποια ξένη δύναμη θά ἐρχόταν νά μᾶς ἀπελευθερώσει ἢ νά πολεμήσει τόν δικό μας πόλεμο δέν πρέπει νά μᾶς ξενίζει. Ὑπάρχει ἀκόμη καί σήμερα. Τό καλοκαίρι τοῦ 2020 πολλοί Ἕλληνες ἀναρωτιοῦνταν τί στάση θά κρατήσει τό Ἰσραήλ ἢ ἡ Γαλλία ἐν σχέσει πρὸς τήν ἔνταση πού ὑπῆρχε μεταξύ Ἑλλάδος καί Τουρκίας στήν ἀνατολική Μεσόγειο. Τουλάχιστον, οἱ πρό-

¹ Πρωτοψάλτης, Ἔμμ., *Ἡ Φιλική Ἐταιρεία-ἀναμνηστικόν τεῦχος ἐπὶ τῇ 150ῃ ἑκατονταετηρίδι*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1984, σ. 284.

² *Χρησμοί τοῦ Ἀγαθαγγέλου*, τυπογραφία Ἀνδρέου Κορομπλά, Ἀθήνα, 1837, σ. 21.

³ *Ibid.*, σ. 31.

γονοί μας τόν 18ο καί 19ο αιώνα είχαν μία καλή δικαιολογία. Ήταν ασύλληπτη ή διαφορά των υπόδουλων Ελλήνων εν συγκρίσει προς τους κυρίαρχους Τούρκους. Μόνον κάποια πολύ ισχυρή χώρα (ένα ιμπέριο, όπως έλεγαν τότε τίς αυτοκρατορίες) φάνταζε ικανή νά μάς απελευθερώσει.

Τά Όρλωφικά του 1770 σηματοδότησαν τό τέλος των ψευδαισθήσεων. Ό Μόσκοβος ήλθε τελικώς στην Πελοπόννησο μέ 14 πλοία, 600 άνδρες καί έπι-κεφαλής τούς αδελφούς Άλέξιο καί Θεόδωρο Όρλώφ, έμπιστους άριστοκράτες τής αυτοκράτειρας Αικατερίνης τής Ρωσίας. Όταν οί Όθωμανοί κατέβασαν Τουρκαλβανούς γιά νά αντιμετωπίσουν τήν επανάσταση στον Μοριά, οί Ρώσοι έγκατέλειψαν τούς επαναστάτες στό έλεός τους. Επί 9 χρόνια οί Τουρκαλβανοί δίωναν τόν τόπο, μέχρι πού έστειλε ό Σουλτάνος στρατό γιά νά τούς εκδιώξει.

Τήν πραγματικότητα δέν τήν συνειδητοποίησαν όλοι. Ένα σημαντικό τμήμα του έλληνικού λαού θεωρούσε (όπως άλλωστε συμβαίνει καί σήμερα) πώς άλλες δυνάμεις θά έλθουν νά πολεμήσουν γιά έμάς, γιά τόν δικό μας άγώνα. Η πραγματικότητα αποτυπώνεται καί στον «Ύμνο εις τήν Έλευθερίαν» του Διονυσίου Σολωμού, όπου στην ένατη καί δέκατη στροφή αναφέρεται χαρακτηριστικά:

Μέ τά ρούχα αίματωμένα/ ξέρω ότι έβγαινες κρυφά/ νά γυρεύεις εις τά ξένα/ άλλα χέρια δυνατά.

Μοναχή το δρόμο έπήρες,/ εξανάλθες μοναχή-/ δέν είν' εύκολες οί θύρες,/ εάν ή χρεία τές κουρταλεί.

Η ομάδα όμως πού προχώρησε στην προετοιμασία τής επαναστάσεως, ή Φιλική Έταιρεία, γνώριζε ότι πρέπει νά βασιστοΰμε στις δικές μας δυνάμεις. Καλλιεργήθηκαν, γιά προφανείς λόγους, όλες αυτές οί φήμες περί των μελών τής «Αοράτου Αρχής», του ανώτατου καθοδηγητικού όργάνου των Φιλικών. Η επανάσταση, όμως, υπήρξε εξ αρχής αποκλειστικώς δική μας υπόθεση καί οργανώθηκε από τή Φιλική Έταιρεία.

Η επανάσταση ήταν ελληνική υπόθεση καί ήταν έθνικοαπελευθερωτική

Η επιλογή των παραδουνάβιων ήγεμονιών, όπου ξεκίνησε ό Ύψηλάντης τήν επανάσταση, είχε τή σημασία της. Η επανάσταση του 1821 δέν είχε ξένους διοργανωτές. Η ηγεσία τής Φιλικής Έταιρείας, αντιλαμβανόμενη τό μέγεθος του έγχειρήματος, —άσπλοι χωρικοί έναντίον μίας αυτοκρατορίας— προσπάθησε μέσω του τολήμματος στή Μολδοβλαχία νά παρασύρει τή Ρωσία στον

ἀγώνα για τήν ἑλληνική ἀνεξαρτησία⁴. Οἱ Ρῶσοι δέν ἤλθαν καί φυσικά ἡ ἐπανάσταση δέν πέτυχε στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Ἐπειδή ἀκριβῶς ἦταν ἐθνικοαπελευθερωτική ἐπανάσταση, πέτυχε ἐκεῖ πού μποροῦσε νά πετύχει: στίς περιοχές πού ζοῦσε ἀκμαῖος ὁ ἑλληνισμός.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν πανελλήνιο κίνημα καί ὄχι τοπική ἐξέγερση

Ἐπειδή ἀκριβῶς ἦταν ἐθνικοαπελευθερωτική, ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 εἶχε ὡς χαρακτηριστικό ὅτι ἀπλώθηκε σέ πάρα πολλούς ἑλληνικούς τόπους ἀπό τί Μακεδονία ἕως τήν Κρήτη καί τήν Κύπρο. Ἦταν τό πιό ἐκτεταμένο ἐπαναστατικό κίνημα Ἑλλήνων κατά τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἔως τότε τά κινήματα καί οἱ ἐπαναστάσεις εἶχαν κυρίως τοπικό χαρακτήρα. Ἡ ἔκταση τῆς ἐπαναστάσεως ὠφείλετο στήν προεργασία πού ἐγίνε ἀπό τήν Φιλική Ἐταιρεία.

Ὁ ρόλος τῆς θρησκείας καί ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας

Κατά τά σχέδια/προσδοκίες τοῦ Ὑψηλάντη, ἡ ἐπανάσταση στή Μολδοβλαχία θά ἀποτελοῦσε τή θρυαλλίδα ὥστε καί ἄλλοι Χριστιανοί νά κινητοποιηθοῦν καί νά ἀποτινάξουν τόν τουρκικό ζυγό. Κατ' ἀρχάς θά ξεσηκώνονταν οἱ Μολδαβοί καί οἱ Βλάχοι. Ἀκολούθως ὁ Ὑψηλάντης θά περνοῦσε στή Σερβία –ένα μέρος τῆς ὁποίας ἦταν αὐτόνομη ἡγεμονία ἀπό τό 1812– καί μετά στή Βουλγαρία. Συνενωμένοι Ἕλληνες, Μολδαβοί, Σέρβοι καί Βούλγαροι θά βάδιζαν κατά τοῦ Σουλτάνου στήν Κωνσταντινούπολη.

Λόγω τοῦ ἀποκλειστικῶς ἐθνικοῦ χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τά σχέδια αὐτά δέν ἐπαληθεύθηκαν. Στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία ἡ θρησκεία προσδιόριζε τήν ταυτότητα τοῦ ὑπόδουλου. Δέν λειτούργησε ὅμως αὐτοματοποιημένα τό σχῆμα: οἱ ὑπόδουλοι χριστιανοί ἐναντίον τῶν μουσουλμάνων κατακτητῶν τους. Ἐάν πράγματι λειτουργοῦσε, τότε καί ἡ ἐπανάσταση θά ἐπιτύγχανε στή Μολδοβλαχία καί ἀρκετοί βαλκανικοί λαοί θά πολεμοῦσαν μαζί μας γιά τήν ἀποτίναξη τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ.

Ὅπως προαναφέρθηκε, τό κρίσιμο σημεῖο γιά τήν ἐπανάσταση, ἦταν ἡ ἑλληνική ἐθνική συνείδηση. Τόν δεσπόζοντα ρόλο στή διατήρηση τῆς συγκεκριμένης συνειδήσεως κατά τούς 4 αἰῶνες δουλείας ἔπαιξε ἡ Ἐκκλησία. Τό 1821 ἐπαναστάτησαν ὅσοι αἰσθάνονταν Ἕλληνες γιά νά ἀποκτήσουν τήν ἐλευ-

⁴ Βλ. σχετ. σχόλια Γ. Καραμπελιά, *1204-1922 Ἡ διαμόρφωση τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ-ἡ ἑλληνική ἀναγέννηση 1821: ἡ δυναμική τῆς Παλιγγενεσίας*, Τόμος Β΄, Ἐναλλακτικές Ἐκδόσεις, Ἀθήνα, 2015 σ. 593.

θερία τους έναντίον της Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξ αἰτίας ενός ἀντι-κληρικαλιστικοῦ ρεύματος πού ἐμφανίζεται κατὰ περιόδους ἔντονο στήν ἑλληνική κοινωνία, ὁ ρόλος τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας σέ αὐτό τό σημεῖο ἔχει ὑποβαθμισθεῖ. Ἡ Ἐκκλησία, λόγῳ τῆς γλώσσας πού χρησιμοποιοῦσε ὑπῆρξε ὁ κύριος φορέας διατηρήσεως ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως τῶν Ἑλλήνων (ὡς πρὸς τὴν ἀφύπνιση βλ. τό παράδειγμα τοῦ Πατρο-Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ). Στόν ὅρο γλῶσσα περιλαμβάνονται ἡ λατρευτική γλῶσσα τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν πού δέν ἦταν εὐκόλα ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸν μέσο –κατὰ τεκμήριο ἀγράμματο– πιστό· τὰ βιβλία, χειρόγραφα καί ἔντυπα, πού ἦσαν συνήθως γραμμένα σέ πιό κατανοητὴ γλῶσσα καί εἶχαν –κυρίως ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικῶς– θρησκευτικὸ περιεχόμενο· ἡ ἐκπαίδευση πού κατ’ οὐσίαν ἦταν ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τουλάχιστον τὰ 2/3 τῶν λογίων ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔφεραν ἱερατικὸ σχῆμα.

Εἶναι βεβαίως γεγονός ὅτι οἱ Ὁθωμανοὶ ἀντιλαμβάνονταν τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὡς ἓναν θεσμό ὑπεύθυνο νὰ συγκρατεῖ τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανούς τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ ἐπαναστατικὰ κινήματα καὶ ἐξεγέρσεις. Γι’ αὐτόν τόν λόγο, μετὰ τὴν ἔναρξη τῆς ἐπαναστάσεως, τό Πατριαρχεῖο ἀφόρισε τοὺς ἐπαναστάτες. Λόγῳ τῆς συνεχιζόμενης ἐξεγέρσεως ὁ Σουλτάνος στράφηκε μέ μανία ἐναντίον τοῦ κλήρου καί ἀπαγχόνισε τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Γρηγόριο τοῦ Ε’ μέ τέτοιο ὀδυνηρὰ τελετουργικὸ τρόπο. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ἡ συντηρητικὴ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ἐκκλησία ἀντιμετώπιζε μέ σκεπτικισμό ἢ καί μέ ἐχθρότητα τὶς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἦταν ἡ ἔκδοση τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» τὸ 1798 ὅπου ἐμέμφετο τό «νῦν θρυλλούμενον σύστημα τῆς ἐλευθερίας» –δηλαδή τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Δύσεως καί δὴ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση– καί ἐξεθείαζε τὸν Σουλτάνο⁵.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὅμως, δέν θὰ πρέπει νὰ παραβλέπεται ὅτι σέ ὅλες τὶς ἐπαναστατημένες περιοχὲς ὁ κλῆρος συντάχθηκε ἀπολύτως μέ τοὺς ἐπαναστάτες. Στὴν Πελοπόννησο οἱ περισσότεροὶ μητροπολίτες δέν περιμέναν τὴν ἔναρξη τῆς ἐπαναστάσεως γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν. Ἦσαν ἤδη μυημένοι στί

⁵ Βλ. ἐνδεικτικά: «ὁ πάνσοφος ἡμῶν κύριος, διὰ νὰ φυλάξῃ ὡς αὐτὴς ἀλώβητον τὴν ἀγίαν καὶ ὀρθόδοξον πίστιν ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν καὶ νὰ σώσῃ τοὺς πάντας, ἤγειρεν ἐκ τοῦ μηδενός τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν βασιλείαν τῶν Ὁθωμανῶν, ἀντὶ τῆς τῶν Ρωμαίων ἡμῶν βασιλείας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει τρόπον τινὰ νὰ χωλαίνει εἰς τὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως φρονήματα καὶ ὑἠρωσε τὴν βασιλείαν τῶν ὀθωμανῶν περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ἀναμφιβόλως ὅτι θεῖῳ ἐγένετο βουλῆματι», *Διδασκαλία Πατρικὴ*, Συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχους τῆς ἀγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κυρ Ἀνθίμου εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, Παρὰ τῷ τυπογράφῳ Πογῶς Ἰωάννου ἐξ Ἀρμενίων, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1798, σ. 11.

Φιλική Έταιρεία. Δέν είναι επίσης τυχαίο ότι κι ένας πατριάρχης, ο Θεόφιλος Β΄ της Άλεξανδρείας, πήρε ενεργό μέρος στην επανάσταση. Σέ όσους αναζητούν αναλογίες της Όρθόδοξης μέ την Καθολική Έκκλησία θά πρέπει νά επισημανθεί ότι ή τελευταία ήταν παραδοσιακά αντίθετη πρός τίς επαναστάσεις.

Ποιοί ήταν αυτοί πού επαναστάτησαν

Μπορεί νά σοκάρει κάποιους έξ ήμων αλλά οί επαναστάτες πρόγονοί μας δέν ήταν ούτε πρίγκιπες, ούτε δοῦκες, ούτε καν βαρωνέτοι. Στή συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν κτηνοτρόφοι (κατά κυριολεξίαν τσομπάνηδες), χωράδες, γεωργοί καί αγωγάτες. Σέ κάποιες λίγες περιπτώσεις μπορεί νά ήταν έμποροι ή ιερείς. Σίγουρα πάντως δέν έφεραν τίτλους ευγενείας. Δέν είναι τυχαίο ότι τό άρθρο 27 του Συντάγματος της Τροϊζίνας (1827) αναφέρει ρητώς ότι «*Κανένας τίτλος ευγενείας δέν δίδεται από την Έλληνικήν πολιτείαν*» (όπως καί τό άρθρο 4.7 του σημερινού Συντάγματος). Αυτοί οί ταπεινοί, απλοί καί αγράμματοι ή ολιγογράμματοι άνθρωποι, οί χωριάτες όπως θά λέγαμε σήμερα, επαναστάτησαν έναντίον μίας πανίσχυρης αυτοκρατορίας καί νίκησαν.

Αυτοί πού πολεμούσαν ήταν Έλληνες;

Παλαιότερα θά άρκοῦσε ή μονολεκτική απάντηση: ΝΑΙ! Τά τελευταία χρόνια όμως διακινείται ή άποψη ότι πολλοί όπλαρχηγοί δέν ήταν Έλληνες αλλά Άρβανίτες. Πιό σωστά: επειδή ήταν Άρβανίτες, δέν ήταν Έλληνες. Περίπου ισχυρίζονται ότι ή ελληνική επανάσταση ήταν κατ' ουσίαν ένας αλβανικός εμφύλιος πόλεμος, αφού πολεμούσαν χριστιανοί Άλβανοί (Άρβανίτες) μέ μουσουλμάνους Άλβανούς (Τουρκαλβανούς) δηλαδή αλβανικές φάρες μεταξύ τους. Τό ενδιαφέρον είναι ότι οί συγκεκριμένες άπόψεις διακινούνται από ανθρώπους πού διαρρηγνύουν τά ήμάτια τους στό άκουσμα των καθαρών φυλών. Όταν κρίνουν όμως τό ελληνικό έθνος, αναζητούν εναγωνίως φυλετική καθαρότητα πού νά έρχεται απ' ευθείας από την Άρχαία Ελλάδα. Έπειδή – προφανώς– δέν υπάρχει, καταλήγουν ότι ή ελληνική επανάσταση έγινε από έναν άνομοιογενή έθνικά πληθυσμό, τόν όποιο κάποιοι, εκ των υστέρων, βάφτισαν ελληνικό.

Στήν πραγματικότητα τό ελληνικό έθνος υφίσταται εδώ καί πολλές χιλιετίες. Στή διάρκεια όλων αυτών των χρόνων ό όρος Έλληνας δέν είχε πάντοτε την ίδια έννοια πού έχει καί σήμερα. Χρήσιμο, όμως, ως πρός τί διαχρονικότητα του ελληνικού έθνους δέν είναι μόνον τί λέμε έμεις γιά τόν έαυτό μας αλλά πώς μās αντιλαμβάνονται οί τρίτοι. Έδώ βλέπουμε, ότι άσχετως του

όρου πού χρησιμοποιούσαμε ή χρησιμοποιούμε για τόν αὐτοχαρακτηρισμό μας, οἱ δυτικοὶ μᾶς ἀποκαλοῦν σταθερὰ ἐπὶ χιλιάδες χρόνια «Γραικοὺς». Αὐτό ἴσχυε στὰ ἀρχαῖα χρόνια. Αὐτό ἴσχυε ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς [βυζαντινῆς] Αὐτοκρατορίας, ὅταν οἱ λαοὶ πού συναπαρτίζαν τὴν πληθυσμιακὴ βάση τοῦ κράτους αὐτοχαρακτηρίζονταν Ρωμαῖοι/Ρωμιοί. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κυρίαρχη πολιτισμικὴ ταυτότητα τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἡ ἑλληνικὴ, οἱ δυτικοὶ συνέχιζαν νὰ μᾶς ἀποκαλοῦν Γραικοὺς. Δέν εἶναι τυχαία ἡ ἐπὶ αἰῶνες κυκλοφορία βιβλίων θεολογικοῦ περιεχομένου μὲ τίτλους ὅπως: *Contra Graecorum haeresim* [κατὰ τῆς αἵρέσεως τῶν Γραικῶν] τὸ 867 μ.Χ. ἢ *Contra errores Graecorum* [κατὰ τῶν σφαλμάτων τῶν Γραικῶν] τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη τὸ 1263. Λόγω τῆς γλώσσας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὑπερίσχυε ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα (Γραικοί) τῆς θρησκευτικῆς (Ορθόδοξοι). Ὅταν ξεκίνησε ἡ ἐπανάσταση τὸ 1821 ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος δέν εἶχε καμία ἀμφιβολία: οἱ Ἕλληνες ἐξεγέρθησαν κατὰ τῶν Ὁθωμανῶν.

Ὡς πρὸς τὴν πληθυσμιακὴ μας σύνθεση καὶ τὴν ὑποτιθέμενη ἐπιζητούμενη «καθαρότητα» πρέπει νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἀκόλουθα: Στὴ διάρκεια τῶν χιλιᾶδων ἐτῶν τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ἀναμείχθηκε ἐπανειλημμένως μὲ νέους πληθυσμούς. Οἱ νέοι πληθυσμοὶ προσαρμόζονταν καὶ ἀφομοιώνονταν ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πληθυσμιακὸ σύνολο προσφέροντας τίς δικές του πολιτισμικὲς ἐπιρροές. Ἡ ἐθνικὴ μας ταυτότητα εἶναι πρωτίστως πολιτισμικὴ. Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ δυνατότητα τοῦ νὰ ἐνσωματώνει δημιουργικὰ νέους πληθυσμούς καὶ νέα στοιχεῖα. Εἶναι αὐτό πού περιγράφει ὁ Καργάκος:

«Ὅλα αὐτὰ ὅμως ἐνσωματώθηκαν, ὅπως ἐνσωματώνονται σὲ μία κοίτη τὰ νερά διαφόρων χειμάρρων καὶ σχηματίζουν μισγάγκεια, ἓνα κοινὸ ὑδάτινο ρεῦμα πού δέν ἐπιδέχεται εὐκόλους διαχωρισμούς»⁶.

Στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἔλαβαν μέρος ὅσοι αἰσθάνονταν Ἕλληνες. Κάποιοι ἐξ αὐτῶν ἀνῆκαν σὲ ἄλλες γλωσσικὲς ομάδες καὶ δέν εἶχαν ὡς μητρικὴ γλώσσα τὴν ἑλληνικὴ. Πιο συγκεκριμένα, πέραν τῶν ἑλληνοφώνων πού ἦταν ἡ μεγάλη μάζα, ἡ δευτέρη μεγαλύτερη γλωσσικὴ ομάδα ἦσαν σαφῶς οἱ Ἀρβανίτες. Δίπλα σε αὐτοὺς θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τοὺς Βλάχους καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ Σλαβόφωνους (ἐπειδὴ ἡ ἐπανάσταση στὴ Μακεδονία κατὰ πνίγηκε νωρὶς).

⁶ Καργάκου, Σ., *Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορικὴ συνέχεια καὶ ἡ ὑπονομένης της-Τὰ σημεῖα τῶν κακῶν μας καιρῶν*, ἐκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2020, σ. 35· ὅπου «μισγάγκεια» εἶναι ὀμηρικὴ λέξη πού σημαίνει τὴ χαράδρα, τὸ φάρ-ἄγγι, ἄγγος στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὅπου αἰγίνον (μίσγουν) ὄγκοι ὑδάτων.

Μπορούμε νά ἀμφισβητήσουμε τήν ἑλληνική συνείδηση τῶν Σουλιωτῶν πού δέν ἔχουν λείψει ἀπό κανέναν ἀγῶνα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μετά τόν 18ο αἰῶνα ἐπειδή ἓνα σημαντικό ποσοστό τους μιλοῦσε ἀρβανίτικα; Μπορούμε νά ἀμφισβητήσουμε τόν Κωλέττη ἢ τόν Κασομούλη ἐπειδή ἦσαν Βλάχοι; Ὅλα τά ἱστορικά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν στίς συγκεκριμένες γλωσσικές ομάδες κατατείνουν ὅτι ἡ παρουσία τους στόν ἑλληνικό χῶρο εἶναι συνδεδεμένη ἀπόλυτα ἢ σέ πολύ μεγάλο βαθμό μέ τούς ἀγῶνες τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καί τήν ιδιότητά τους ὡς Ἑλλήνων. Ὅπως εἶναι ἀποδεκτό ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀλσατίας καί τῆς Λωρραίνης, ἐάν καί γερμανόφωνοι, εἶχαν κατά πλειοψηφία γαλλική ἐθνική συνείδηση, ἔτσι θά πρέπει νά γίνεται ἀποδεκτό ὅτι καί οἱ ἀρβανιτόφωνοι ἢ βλαχόφωνοι εἶναι Ἑλλήνες.

Ἡ δημιουργία πολιτικῶν σωμάτων

Οἱ ἐπαναστάτες πρόγονοί μας διεκδικοῦσαν νά ἀποτινάξουν τόν ὀθωμανικό ζυγό καί νά ἀποκτήσουν τήν ἐλευθερία τους. Σέ αὐτό τό πλαίσιο εἶναι ἐξαιρετικά σημαντικό πῶς, ὅπου ἐπικρατοῦσε ἡ ἐπανάσταση, δημιουργοῦνταν ἀμέσως πολιτικά σώματα. Δέν ἦταν ἀπλῶς κάποιοι σκόρπιοι ἐπαναστάτες. Ἔτσι ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἔχουμε τήν Πελοποννησιακή Γερουσία, τόν Ἄρειο Πάγο τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος καί τόν Ὄργανισμό τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἕως τήν Α΄ Ἐθνική Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου. Τά πράγματα δέν ἦταν πάντα φωτεινά στήν ἐπανάσταση. Πολλοί τοπικοί ὀπλαρχηγοί θέλησαν νά γίνουν σέ σύντομο χρονικό διάστημα Ἀλῆ-πασάδες. Μέ ὅποιον δάσκαλο θά κάτσεις, τέτοια γράμματα θά μάθεις. Αὐτό δέν ἀναιρεῖ ὅμως τή μεγάλη εἰκόνα: οἱ Ἑλλήνες διεκδίκησαν μέσα ἀπό αὐτά τά πολιτικά σώματα ἐλευθερία καί ἐθνική ἀνεξαρτησία.

Πῶς χρηματοδοτήθηκε ἡ ἐπανάσταση;

Ὅπως ἦδη ἐλέχθη, ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἐξ ἀρχῆς μόνον δική μας ὑπόθεση. Αὐτό ἀποδεικνύεται καί ἀπό τή χρηματοδότησή της. Μία ἐπανάσταση δέν γίνεται χωρίς χρήματα. Ἡ ἑλληνική ἐπανάσταση χρηματοδοτήθηκε ἀπό δικούς μας πόρους⁷. Πιο συγκεκριμένα, οἱ ἄτακτοι πολεμιστές, δηλαδή ὅσοι ἐγκατέ-

⁷ Μέ θέσπισμα τοῦ Βουλευτικοῦ ἀποφασίσθηκε στίς 19 Ἰανουαρίου 1822: «Ἐπειδή ὁ παρῶν πόλεμος εἶναι ἐθνικός καί τό δίκαιον εἶναι δι' ἐθνικῶν συνεισφορῶν νά προμηθεύωνται τά μεγάλα τοῦ πολέμου ἔξοδα...: Θέλει γενή γενική συνεισφορά ἐκ μέρους ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος... ἀπαιτεῖται νά συνεισφέρει πᾶσα ψυχή ἑλληνική ἀνά ἕν γρόσι τό ἐλάχιστον...», βλ. ἀριθ. 2 τοῦ Κώδικος τῶν Νόμων, *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας*, τόμος 1ος, σ. 148-149.

λειπαν τήν ἐργασία τους καί πήγαιναν νά πολεμήσουν, πληρώνονταν. Ἐπαιρναν τό λεγόμενο σπιτρέσιο γιά τούς ἴδιους (καί ξεχωριστό γιά ἄλογο ἐάν εἶχαν), καθώς καί ἀποζημίωση γιά τά πυρομαχικά τους. Οἱ μισθοί ἦσαν κεντρικά καθορισμένοι. Ἐπί παραδείγματι, οἱ στρατιῶτες ἔπαιρναν μισθό 20-30 γρόσια τόν μῆνα. Τά χρήματα γιά τήν πληρωμή τῶν μισθῶν προέρχονταν ἀπό τίς ὑποχρεωτικές ἢ ἐθελούσιες συνεισφορές τῶν ἐχόντων· ἀπό τόν κλασικό φόρο τῆς δεκάτης ἀπό τήν ἐτήσια σοδειά· ἀπό τά λάφυρα τοῦ πολέμου καί ἀπό τήν ἔγγειο ὀθωμανική περιουσία πού ἐκπλειστηριαζόταν ἢ ἐνοικιαζόταν.

Παραμονές τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρχαν σωρευμένα μεγάλα κεφάλαια σέ πολλούς ἐμπόρους καί καραβοκύρηδες. Ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή τό 1774 ἔθεσε τίς βάσεις γιά δημιουργία σοβαρῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητας τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων. Οἱ ναπολεόντιο πόλεμοι μέ τούς ναυτικούς ἀποκλεισμούς (τούς ὁποίους συνήθιζαν νά παραβιάζουν ἑλληνικά πλοῖα) σώρευσαν ἀκόμη μεγαλύτερο πλοῦτο. Ἐπί 30 χρόνια εἶχαν ἀποταμιευθεῖ μεγάλα ποσά. Βεβαίως, τά τελευταῖα πέντε χρόνια πρὶν τήν ἐπανάστασι εἶχε ἀρχίσει οἰκονομική κρίσις. Τά χρήματα ὅμως ὑπῆρχαν. Ἀπό αὐτά χρηματοδοτήθηκε ὁ ἀγώνας.

Καί τά δάνεια πού πήραμε ἀπό τούς Ἀγγλους; ἀκούγεται ὁ ἀντίλογος. Κατ' ἀρχάς ἓνα πολύ μικρό τιμῆμα τῶν δύο δανείων ἔφτασε τελικῶς στό ἑλληνικό κράτος. Τό δέ ποσόν πού ἔφτασε, χρησιμοποιήθηκε πρωτίστως ἀπό τίς ἀντιμαχόμενες ὁμάδες κατὰ τόν ἐμφύλιο πόλεμο. Ἐπιπλέον, τό πρῶτο δάνειο δόθηκε τό 1824, τρία χρόνια μετὰ τήν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως καί τό δεύτερό το 1825⁸. Εἶναι σαφές ὅτι τά δάνεια εἶχαν πρωτίστως διπλωματικό ἀντίκτυπο. Τά δάνεια προέρχονταν μέν ἀπό ἰδιωτικά κεφάλαια ἀλλά ἡ χορήγησή τους εἶχε ἐγκριθεῖ ἀπό τή βρετανική κυβέρνησι. Σέ περίπτωσι ἀποτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ξένοι κεφαλαιοῦχοι θά ἔχαναν τά χρήματά τους. Αὐτό σήμαινε ὅτι ἡ Βρετανία εἶχε πλέον σοβαροῦς λόγους νά βοηθήσει τούς ἐπαναστάτες.

Ὁ ρόλος τῶν ξένων ἢ γιατί «ποτέ ξένος δέν βοηθεῖ ξένον, χωρὶς μεγαλύτερα κέρδη»

Εἶναι κοινός τόπος γιά ὅλους τούς ἱστορικούς ὅτι ἡ ἀμερικανική ἐπανάστασι πέτυχε λόγω τῆς ἀποφασιστικῆς βοήθεια πού προσέφεραν οἱ Γάλλοι, οἱ Ἰσπανοί καί οἱ Ὁλλανδοί. Εἰδικῶς οἱ Γάλλοι εἶχαν ἐμπλακεῖ στὴν ἀμερικανική ἐπανάστασι ἀπὸ τό 1775, ὅποτε καί ξεκίνησε. Ἀρχικῶς βοήθησαν μέ

⁸ Γιά τό θέμα τῶν δανείων ἔχουν γραφεῖ πολλά. Ἀπὸ τά πλέον πρόσφατα ἄρθρα βλ. Ν. Ἀποστολίδη καί Κ. Βελέντζα, «Ἦταν ληστρικά τά δάνεια πού λάβαμε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία;», *Καθημερινή*, 30 Μαρτίου 2020.

όπλα καί στή συνέχεια μέ ναυτικές δυνάμεις, οί όποίες επανειλημμένως ενεπλάκησαν σέ έχθροπραξίες μέ τούς Βρετανούς. Ή απειλή ότι ή Γαλλία θά εκμεταλλευόταν τήν άπουσία βρετανικών στρατευμάτων στήν Άμερική γιά νά εισβάλει στή Βρετανία ήταν διαρκής. Ουδείς ιστορικός όμως έχει διανοηθεί νά διαγράψει τήν άμερικανική επανάσταση λέγοντας πώς ό,τι έγινε ήταν άποτέλεσμα τής παρεμβάσεως Γάλλων, Όλλανδών καί Ίσπανών.

Αυτό πού δέν γίνεται μέ τήν άμερικανική επανάσταση, έχει καταστεί περίπου κανόνας μέ τήν έλληνική. «Δέν έλευθερωθήκαμε – μās άπελευθέρωσαν οί Μεγάλες Δυνάμεις» είναι ή άποψη πού διακινείται τά τελευταία χρόνια⁹. Ή ναυμαχία του Ναυαρίνου, όπου όντως οί ξένοι έδωσαν τήν άποφασιστική ώθηση πρός τήν ανεξαρτησία μας, ήλθε τόν Όκτώβριο του 1827. Έως τότε είχαν ήδη προηγηθεί περισσότερα από 6 χρόνια επαναστατικού βίου των Έλλήνων. Χωρίς αυτά δέν θά υπήρχε Ναυαρίνο.

Επιπλέον, όπως είχε πει ό Υψηλάντης, τήν παρέμβαση των ξένων δυνάμεων τήν πληρώσαμε ακριβότερα. Στίς διεθνείς συνθήκες πού όρισαν τήν ανεξαρτησία μας, τούς όρους καθόρισαν οί τρεις έγγυήτριες δυνάμεις, οί στόλοι των όποιων πολέμησαν στό Ναυαρίνο. Ακολουθως, τά τρία πρώτα κόμματα πού φτιάξαμε στό έλεύθερο ελληνικό κράτος ήσαν τό άγγλικό, τό γαλλικό καί τό ρωσικό. Όπως τό είχε πει ό Υψηλάντης: «Τό αίμα τό όποϊον θέλουσι χύσει οί ξένοι δι' ήμās, θέλομεν τό πληρώσει ακριβότατα».

Οί σφαγές τής επαναστάσεως ή πόσο «βάρβαροι» ήσαν οί έλληνες επαναστάτες

Τά τελευταία χρόνια υπερτονίζεται τό γεγονός των σφαγών Τούρκων πού έγιναν κατά τήν επανάσταση. Δέν έγιναν σφαγές; Προφανώς καί έγιναν καί στήν Τριπολιτσά καί στό Νεοκάστρο καί στόν Παλαμίδι καί σέ άλλες περιοχές. Τά συγκεκριμένα γεγονότα ούδέποτε άπεκρύβησαν. Ό ίδιος ό Διονύσιος Σολωμός αναφέρει στόν «Ύμνο εις τήν Έλευθερίαν» γιά τήν άλωση τής «άθλιας Τριπολιτσάς»:

«Ά! τί νύκτα ήταν εκείνη/ πού τήν τρέμει ό λογισμός; Άλλος ύπνος δέν έγινε, πάρεξ θάνατου πικρός».

Τό θέμα των σφαγών των Τούρκων από έλληνες επαναστάτες επανέρχεται

⁹ Βλ. ένδεικτικά Δίμου, Ν., «Νά μίν γιορτάσουμε τό 1821 αλλά τά 200 χρόνια πού πέρασαν», *Τό Βήμα*, 10 Ιουνίου 2020.

διαρκώς στόν δημόσιο διάλογο. Έπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος ὁ ἱστορικός Βασίλης Κρεμμυδάς ἔχει σχολιάσει τὰ ἀκόλουθα:

«τό γεγονός ... τῆς γενικῆς σφαγῆς στήν Τριπολιτσά καί ἄλλα ἀνάλογα... ἔκανε κάποιους –καί ἱστορικούς– πρόσφατα νά μιλᾶνε γιά βάρβαρες συμπεριφορές τῶν Ἑλλήνων. Αὐτά ὅσοι τά ἀσπάζονται, δέν μπορεῖ νά εἶναι ἱστορικοί, γιατί δέν μποροῦμε νά κρίνουμε γεγονότα καί συμπεριφορές τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα μέ τίς σημερινές εὐαισθησίες γιά αὐτές. Ὁ ἱστορικός καί κάθε ἀσχολούμενος μέ τό συγκεκριμένο παρελθόν ὀφείλει νά γνωρίζει ὅτι αὐτή ἡ «βαρβαρότητα» ἔχει πίσω της τεσσάρων αἰώνων δουλεία... καί ὅτι στή συγκεκριμένη περίπτωση ὁ ὑπόδουλος διεκδικοῦσε ὅ,τι κατεῖχε, θείῳ δικαίῳ, ὁ κατακτητής καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ αὐτό πού ἔγινε θά γινόταν ἡ τό ἀκριβῶς ἀντίστροφο»¹⁰.

Γιατί πολεμήσαμε

Ὁ Καραϊσκάκης δέν ἦταν γνωστός ὡς λάτρης τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ... Εἶχε περάσει ἀπό τό σφυρί καί τό ἀμόνι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀπό τήν αὐλή τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Εἶναι κεφαλαιῶδες νά συνειδητοποιήσουμε τοὺς λόγους πού ἓνας ἄνθρωπος μέ αὐτό τό ὑπόβαθρο ἄλλαξε ἐντελῶς τήν πορεία του. Διεκδίκησε συνειδητὰ τή συγκρότηση ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἡ ἐλευθερία σαφῶς ξεκινοῦσε ἀπό τό θρησκευτικό πεδίο. Τό περιγράφει τό πρῶτο Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ 1822: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν εἰσὶν Ἕλληνες». Ἀπό ἐκεῖ καί πέραν τό ἑλληνικό κράτος συγκροτήθηκε ὡς ὁ πολιτειακός φορέας ἑνός συγκεκριμένου πολιτισμοῦ ὑπὸ συνθήκες ἐλευθερίας. Ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μάρκος Μπότσαρης οἱ ἐπαναστάτες, δέν πολέμησαν γιά νά δημιουργήσουν γενικῶς καί ἀορίστως ἓνα σύγχρονο κράτος. Ἐπαναστάτησαν γιά νά δημιουργήσουν ἓνα ἑλληνικό κράτος. Ἕνα κράτος πού (καί τότε καί τώρα) δέν μπορεῖ νά εἶναι οὐδέτερο ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας τῶν κατοίκων του.

Ἡ μερική πραγμάτωση ἑνός ὀνείρου ἐλευθερίας

Τό νέο κράτος εἶχε ἓνα ὄνειρο. Νά περιλάβει στά ὄριά του, δηλαδή σέ καθεστῶς ἐλευθερίας ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Πράγματι ἀπὸ τό 1864 καί τήν ἐνσω-

¹⁰ Κρεμμυδάς, Β., *Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821-Τεκμήρια, ἀναγνηλαφήσεις, ἐρμηνεῖες*, ἐκδόσεις Gutenberg, Ἀθήνα, 2016, σ. 99.

μάτωση των Έπτανήσων, μέχρι τό 1947 καί τήν ένσωμάτωση τής Δωδεκανήσου, τό έλληνικό κράτος μεγάλωνε άγκαλιάζοντας κι άλλους έλληνικούς πληθυσμούς. Πέτυχε τόν στόχο του; Όχι. Άλλωστε τά μεγάλα όνειρα σπανίως ευοδώνονται στήν όλότητά τους. Επί γενεές όμως οί έλευθέροι Έλληνες κυνήγησαν αυτό τό όνειρο καί σέ μεγάλο βαθμό τό καταφέραμε.

Τί έπιτύχαμε

Πήραμε μία από τίς πλέον φτωχές περιοχές τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δέν υπήρχαν λιμάνια, δρόμοι, ύποδομές. Όλες σχεδόν οί πεδιάδες του νέου κράτους καλύπτονταν από λιμνάζοντα ύδατα, βαλτοτόπια. Οί κάτοικοι ζούσαν στά βουνά γιά νά αποφύγουν τήν ένδημική έλονοσία. Έπιπλέον, μετά τό πέρασμα του Ίμπραήμ, ή χώρα ήταν ένας άπέραντος έρειπιώνας. Μέσα σέ διάστημα 200 έτών ή Ελλάδα κατάφερε νά γίνει μέ μεγάλη διαφορά τό πλούσιο από τά κράτη πού δημιουργήθηκαν στά έδάφη πού κατείχε ή Όθωμανική Αυτοκρατορία. Η πρόοδος καί ή ευημερία δέν ήταν μόνον στόν τομέα του οικονομικού πλούτου. Ήμασταν από τά πρώτα ευρωπαϊκά κράτη πού απέκτησαν Σύνταγμα. Καθιερώσαμε ήδη από τά μέσα του 19ου αιώνος τήν καθολική ψηφοφορία (γιά άνδρες). Παρά τά έγγενή προβλήματα του πολιτικού μας συστήματος, είμαστε από τίς χώρες μέ τά παλαιότερα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα παγκοσμίως. Όπως καί πρίν τήν επανάσταση, έτσι μέχρι καί σήμερα ή ελληνική κοινωνία εξακολουθεϊ νά δίνει ανώτερη σημασία στά γράμματα. Τέλος, από πλευράς ισχύος, ή Ελλάδα είναι μέλος στίς πύ επιλεκτικές καί ταυτοχρόνως έκλεκτικές συμμαχίες στόν κόσμο. Ίσως σέ πολλούς νά φαίνεται περίεργο αλλά, παρά τήν οικονομική καχεξία των τελευταίων δέκα έτών, εξακολουθούμε νά έχουμε μία ζηλευτή (γιά άλλα κράτη καί έθνη) θέση στό παγκόσμιο σύστημα.

Τό 1821 σήμερα

Τό νόημα του 1821 είναι μία λέξη: έλευθερία. Είναι αυτό πού κατάφερε αυτό τό έθνος των τσοπάνηδων, των ψαράδων, των γεωργών καί των άγωγιατών. Είναι αυτό πού καλούμαστε νά συνεχίζουμε.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Η Έλληνική Έπανάσταση του 1821 ήταν τό πρώτο επιτυχημένο έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στον Παλαιό Κόσμο τής Εϋρώπης. Οί Έλληνες δέν έφηϋραν τό έθνος-κράτος, αλλά ήταν οί πρώτοι πού τό έκαναν πράξη στην Εϋρώπη.

Πρίν από 200 χρόνια οί Έλληνες διεκδίκησαν και έγιναν από ύπόδουλοι, έλεύθεροι και από υπήκοοι, πολίτες. Συγκρότησαν έθνος και ίδρυσαν κράτος δημοκρατίας και δικαιοσύνης. Στην πορεία για τίν έθνική παλιγγενεσία ή Θεσσαλία έχει διακριτή, πολύτιμη συνεισφορά καθώς αποτέλεσε τό ιδεολογικό εργαστήριό του σύγχρονου έλληνισμού: Ρήγας, Κούμας, Κωνσταντάς-Φιλιππίδης, είναι μόνο κάποια από τά όνόματα πού προετοίμασαν ιδεολογικά τίν έλληνική έπανάσταση, πού συνέλαβαν και όλοκλήρωσαν τίν ιδέα ενός έθνικοϋ όράματος χειραφέτησης και έλευθερίας. Η Θεσσαλία διατήρησε τίν εκπαιδευτική σπίθα ζωντανή, δημιούργησε τίν σπουδαία παράδοση των Διδασκάλων του Γένους και συγκρότησε μαζί μέ τίν προωθημένη άστική της τάξη και Ιεράρχες εντός και εκτός Ελλάδας τίν ζύμωση πού όδήγησε στην Έπανάσταση του 1821.

Πατρίδα και Έλευθερία είναι οί δύο βωμοί πάνω στους όποιους ό Έλληνας έναποθέτει τό είναι του. Πατρίδα και Έλευθερία είναι οί δύο παντοτινοί φάροι πού φωτίζουν τίν ιστορική πορεία τής φυλής, πού ένωμένη, μεγαλουργεί. «Είμαστε στό έμεις όχι στό εγώ» τά σοφά λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη. «Νά 'στε μονιασμένοι», τά τελευταία λόγια του Κολοκοτρώνη πρίν πεθάνει.

Η Έλληνική Έπανάσταση του 1821 πέτυχε γιατί ήταν αποτέλεσμα τής θέλησης και των προσπαθειών όλων των Ελλήνων. Η έλληνική έπανάσταση ήταν όλότελα έθνική. Ήταν έθνεγερσία κατά του ξένου κυριάρχου. Είχε σαν μοναδικό στόχο τίν Έλευθερία. Και λάβαρο τίν έλληνική σημαία, τό ιερότερο σύμβολο του Έθνους, πού περικλείει στίς πτυχές της τούς άγώνες, τίς θυσίες

καί τίς μαρτυρίες τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἐκφράζει τὴν ἐθνικὴ μας ἐνότητα, τὴν θρησκευτικὴ μας πίστη καί ἐνσαρκώνει τὰ ὁράματα τοῦ λαοῦ μας γιὰ ἐλευθερία, δημοκρατία καί ἐθνικὴ ἀναδημιουργία.

«Ν' ἀγαπᾶς τὴν εὐθύνη. Νά λές: Ἐγώ, ἐγώ μονάχος μου ἔχω χρέος νά σώσω τή γῆς. Ἄν δέ σωθεῖ, ἐγώ φταίω»», ἔλεγε ὁ στοχαστής Καζαντζάκης.

Σήμερα, ἡ ἔννοια τῆς ἀμοιβαίας εὐθύνης φωτίζεται μέ ἓνα νέο ἀλλά ἐξίσου σημαντικό περιεχόμενο. Ποτέ τό παρόν δέν ἦταν τόσο φευγαλέο ὅσο εἶναι σήμερα. Ποτέ τό αὐριο τόσο ἄγνωστο. Φέτος, στὴν ἰδιαίτερη χρονικὴ συγκυρία ὅπου τὰ 200 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης συμπίπτουν μέ τὰ 40 χρόνια ἀπὸ τὴν ἔνταξη τῆς χώρας μας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκογένεια οἱ δυὸ ταυτότητές μας, ἡ ἑλληνικὴ καί ἡ εὐρωπαϊκὴ συναντῶνται καί συνομιλοῦν δημιουργικά. Ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ταυτότητάς μας, τοῦ καθενός ὡς ἀτομικῆς ταυτότητας καί ὅλων μας ὡς ἐθνικῆς ταυτότητας, ἡ ἀτομικὴ εὐθύνη πού ἀνάγεται σέ συλλογικὴ γιὰ νά ἀπαντήσῃ μέ ἐνσυναίσθηση στὶς πρωτόγνωρες κρίσεις πού μᾶς ἀπειλοῦν, εἶναι ἴσως πολὺ βαρύτερη ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῶν Ἑλλήνων σέ ὁποιαδήποτε παλαιότερη ἐποχὴ. Καί νοηματοδοτεῖ τὴν ἀνάγκη νά σκύψουμε στὴν ἐθνικὴ μας ψυχὴ γιὰ νά ἐνδυναμώσουμε τὴν ἐθνικὴ μας αὐτογνωσία.

Ὑποκλινόμαστε στὴ θυσία τῶν μαρτύρων τῆς πίστης καί τῆς πατρίδας πού ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ τόπου.

Ἐμπνεόμαστε καί διδασκόμαστε ἀπὸ τό 1821.

Ζοῦμε σέ ἀναθεωρητικὴ ἐποχὴ καί ἡ στροφὴ στὴν ἐθνικὴ μνήμη εἶναι ὄχι μόνο χρήσιμη ἀλλὰ καί ἀναγκαία. Χρειάζεται νά ἀναζητήσουμε σταθερὰ σημεῖα μέσα σέ ἓναν ἀνησυχητικὰ ἀσταθῆ κόσμο. Κατανοώντας τό παρελθόν, ἐρμηνεύουμε τό παρόν. Ἡ ἱστορικὴ μνήμη σώζει καί μᾶς ὁδηγεῖ μέ ἀσφαλῆ βήματα στό μέλλον.

Ζοῦμε σέ μιὰ ἐποχὴ πού καλοῦμαστε νά ὑπηρετήσουμε μέ νέους τρόπους καί νέες διαδικασίες.

Μέ ταχύτητα, ρυθμό, ἀπλοποίηση καί αὐτοματισμὸ ἐνεργειῶν γιατί μόνο μέ ταχύτητες μεγάλες ἡ ζωὴ μας καί ἡ Ἑλλάδα μπορεῖ νά ἀλλάξῃ.

Μέ τὴν ἀναγκαίαν μετάβαση ἀπὸ τὴν περιφερειακὴ αὐτοδιοίκηση στὴν περιφερειακὴ διακυβέρνηση, γιατί ἰσχυρὴ Περιφέρεια σημαίνει πρῶτα ἀπ' ὅλα ἰσχυρὴ τοπικὴ κοινωνία.

Μέ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τῆς συλλογικῆς ἡγεσίας ὅπου καλοῦνται νά ἀποφασίσουν αὐτοὶ πού καλοῦνται καί νά ὑλοποιήσουν.

Μέ σύμμαχο τί φύση καί τίς φυσικές διεργασίες.

Μέ βιολογική αφύπνιση τῶν λαῶν, γιατί τό ὀφείλουμε στίς ἐπόμενες γενιές πού θέλουν καί πρέπει νά ζήσουν καλύτερα ἀπό τούς γονεῖς μας.

Μέ προσήλωση στίς μικρές, καθημερινές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Γιατί ὅποιος παραγνωρίζει τό μικρό, ἀδιαφορεῖ καί γιά τό μεγάλο. «Τό μικρό μιᾶ γιά τό μεγάλο» εἶναι ἡ δική μας ἀντίληψη, ὡς πρακτική καί ὡς φιλοσοφία διοίκησης.

Θέλουμε νά κτίσουμε τό αὔριο, σήμερα. Νά προεξοφλήσουμε τό μέλλον καί ὄχι νά μελλοποιοῦμε τό παρόν. Αὐτό εἶναι τό ἰσχυρότερο ἐργαλεῖο πού ἔχουμε στή διάθεση μας γιά νά ἀντιμετωπίσουμε τίς μεγαλύτερες προκλήσεις τῆς μετά -covid ἐποχῆς, πού εἶναι ἡ βιώσιμη ἀνάπτυξη γιά ὅλους καί ἡ δημιουργία θέσεων ἐργασίας. Γιά νά πᾶμε τήν Ἑλλάδα πιά μπροστά, πιά ψηλά. Γιά νά ἐπιστρέψει ἡ κοινωνία στήν φυσική της ἰσορροπία.

Ἡ ἐνέργεια, ἡ πίστις, ἡ ἀφοσίωση πού φέρνουμε σέ αὐτή τήν προσπάθεια ἄς φωτίσει τήν πατρίδα μας καί ὅλους ὅσοι τήν ὑπηρετοῦν. Μέ ἥσυχη συνείδηση ὡς μόνη σίγουρη ἀνταμοιβή, μέ τήν ἱστορία τελικό κριτή τῶν πράξεών μας, ἃς προχωρήσουμε καί ἃς δουλέψουμε γιά τήν Ἑλλάδα πού ἀγαπάμε ζητώντας τήν εὐλογία τῆς Παναγίας, ἀλλά γνωρίζοντας ὅτι ἐδῶ στή γῆ τό ἔργο τῆς Παναγίας εἶναι στήν πράξη τό δικό μας, ἀνθρώπινο ἔργο.

ΛΑΡΙΣΑ - 200 ΧΡΟΝΙΑ Η ΠΟΡΕΙΑ - Η ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Η Λάρισα είναι μία πόλη που στέκει γράφοντας συνεχόμενα τήν ιστορία των ανθρώπων της για περισσότερο από 8.000 χρόνια. Όσο κι αν η σημερινή της μορφή μπορεί να θεωρηθεί τό αποτέλεσμα των χιλιάδων ετών της εξέλιξής της, είναι βέβαιο πώς τά τελευταία 140 χρόνια που έντάχθηκε στό σύγχρονο έλληνικό κράτος, είναι αυτά που έχουν παίξει τόν καθοριστικότερο ρόλο στην διαμόρφωση της σημερινής της εικόνας, μέ όρους δόμησης, κοινωνικής συνοχής, φυσιογνωμίας καί έθνικης καί πολιτισμικής ταυτότητας των κατοίκων της.

Η Λάρισα ώστόσο συμμετέχει καί ιστορικά αλλά καί κοινωνικά στην εξέγερση γιά τήν έθνική παλιγγενεσία, παρά τό γεγονός ότι ή ένταξή της στην ελεύθερη Ελλάδα άργει γιά σχεδόν έξήντα χρόνια. Είναι άλλωστε ιστορικά αποδεδειγμένο ότι τό αίτημα γιά ελευθερία διατυπώνεται καί στόν θεσσαλικό κάμπο αρκετές φορές, πρίν φτάσουμε στην επίσημη άπελευθέρωση της πόλης από τόν τουρκικό ζυγό στίς 31 Αυγούστου του 1881.

Στά χρόνια που προηγήθηκαν, ή πόλη περνά από διάφορες φάσεις που σφυρηλατούν τήν ταυτότητά της. Η ανάπτυξή της σταδιακά μετά τήν ουσιαστική αποχώρηση του μουσουλμανικού στοιχείου είναι σταθερή καί καταφέρνει νά άντεπεξέλθει σέ όλες τις δύσκολες στιγμές της ιστορίας της. Από τούς Βαλκανικούς πολέμους, τόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τήν ταραγμένη περίοδο της Μικρασιατικής καταστροφής, μέχρι τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο καί τόν Έμφύλιο. Δείχνοντας αξιοζήλευτη συνοχή, κυρίως στίς ήρεμες περιόδους της ιστορίας της, ή πόλη καταφέρνει μέ έναν μοναδικό τρόπο νά αμβλύνει τις αντιθέσεις της, νά «επιβάλλει» τήν ταυτότητά της, νά αξιοποιεί τις ευκαιρίες καί νά προσφέρει στους κατοίκους της τήν ασφάλεια καί τις προϋποθέσεις που χρειάζονται γιά νά δημιουργήσουν καί νά προκόψουν. Μία

πόλη που στήν ιστορική της συνέχεια αποκλήθηκε πολλές φορές ένα «χωνευτήρι» πολιτισμών και διαφορετικότητας, για να συνθέσει έντέλει τή σύγχρονη μορφή της, ως ένα πολύχρωμο μωσαϊκό, ανθρώπων, εθμών, πολιτισμικών και λαογραφικών στοιχείων που λειτούργησαν και λειτουργούν σαν μιά άορατη γέφυρα που ενώνει τό χθές με τό σήμερα. Τήν τεράστια ιστορία με τό δυναμικό παρόν. Γιατί δέν πρέπει νά ξεχνάμε ποτέ τίς βασικές αρχές που χαρακτηρίζαν τήν πόλη μέσα στους αιώνες. Ή Λάρισα υπήρξε πάντα κέντρο έμπορίου από τήν αρχαιότητα μέχρι σήμερα και διέθετε τήν ικανότητα τής ενσωμάτωσης διαφορετικών πληθυσμών. Αυτά τήν έκαναν σπουδαία πόλη και αυτό άξίζει ιδιαίτερα στίς σημερινές συνθήκες, όταν κανείς δέν μπορεί νά ζει στήν απομόνωση και τόν έφησυχασμό.

Οι σταθμοί

Όταν στήν Ελλάδα ανάβει ή φλόγα τής επανάστασης, ή Λάρισα βρίσκεται ίσως σέ μιά από τίς δυσκολότερες φάσεις τής ιστορίας της. Έγκλωβισμένη ακόμα στήν Όθωμανική Αυτοκρατορία, ή περιοχή βιώνει λεηλασίες και καταστροφές από τή διέλευση των τουρκικών στρατευμάτων μετά τό ξέσπασμα τής επανάστασης στόν νότο. Τό ελληνικό στοιχείο τής πόλης που ήδη άκμάζει από τόν 18ο αιώνα, δέχεται τίς φρικαλεότητες των τουρκικών στρατευμάτων, χωρίς ώστόσο νά πτοείται τό φρόνημα των ανθρώπων. Ή ιδέα τής αποτίναξης του τουρκικού ζυγού έχει ήδη γεννηθεί στό μυαλό των Ελλήνων τής Λάρισας, και παρά τίς αυθαιρεσίες των Τούρκων που καΐνε τόν Ναό του Άγίου Άχιλλίου στά Όρλωφικά και τόν μετατρέπουν σέ πυριταποθήκη τό 1821, τό ελληνικό στοιχείο τής πόλης δέν κάμπτεται. Αυτή ή σταθερή βούληση των ανθρώπων τής Λάρισας νά διαφυλάξουν τό θρήσκευμα και τήν πολιτισμική της ταυτότητα, εΐναι ίσως ένα από τά στοιχεία που όδήγησαν στήν θεμελίωση τής έθνικης συνείδησης στήν μετέπειτα εποχή και σίγουρα στήν επανάσταση τής Θεσσαλίας τό 1854. Άλλά διατηρείται και μέχρι σήμερα ως ένα από τά κύρια κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων τής πόλης μας.

Ή Έπανάσταση τής Θεσσαλίας και στή συνέχεια, λίγα χρόνια μετά, ή απελευθέρωση τής Λάρισας από τόν τουρκικό ζυγό τό 1881 βάζει τήν πόλη σέ μιά νέα περίοδο. Ή Ένωση τής Θεσσαλίας με τήν πατρίδα ήταν ένα πολύ δύσκολο έγχείρημα.

Χρειάσθηκαν αίματηροί άγώνες αλλά και έξαντλητικός διπλωματικός μαρα-

θώνιος για να επιτευχθεί. Είναι γεγονός ότι τόσο η επανάσταση του 1878 έπαιξε σπουδαίο ρόλο, όπως και αυτές που προηγήθηκαν όσο και το ότι από την ελληνική κυβέρνηση καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια για την επίτευξη της ένωσης της Θεσσαλίας μέσα από τις διεθνείς συνθήκες.

Ο αέρας της ελευθερίας, οι κατακτημένες ικανότητες των ανθρώπων στην αγροτική παραγωγή, στην κτηνοτροφία και το εμπόριο βάζουν τά θεμέλια μιας συνεχώς αναπτυσσόμενης πόλης. Το εμπόριο ανθεί, οι άνθρωποι της Λάρισας επιδίδονται σε διάφορες δραστηριότητες που δημιουργούν μια ισχυρή οικονομία. Ήδη και πριν την επανάσταση της Θεσσαλίας, οι Όθωμανοί βλέποντας την δίψα των Ελλήνων για ελευθερία, έχουν αρχίσει να παραχωρούν δικαιώματα στον ελληνικό πληθυσμό της πόλης. Η ναοδομία τώρα επιτρέπεται και η Λάρισα γίνεται πόλος έλξης για πληθυσμούς που συρρέουν από τα όρεινά και την Ήπειρο. Οι νέοι πληθυσμοί ενσωματώνονται γρήγορα και η όψη της πόλης αλλάζει. Παρά τα πολυάριθμα τζαμιά, οι χριστιανικές εκκλησίες δεσπόζουν πλέον, προδιαγράφοντας τη συνέχεια.

Η 31η Αυγούστου 1881 είναι η ημερομηνία κατά την οποία ο Έλληνικός στρατός με επικεφαλής τον στρατηγό Σκαρλάτο Σοῦτσο εισέρχεται στην πόλη.

Στην ένθουσιώδη υποδοχή συμμετείχαν 6.000-8.000 χριστιανοί και 2.000 Έβραιοι. Ο χριστιανικός αυτός πληθυσμός υπερ-διπλασιάστηκε μέσα στον 19ο αιώνα. Οι άνθρωποι αυτοί, έμποροι και επιχειρηματίες οι περισσότεροι, πέρασαν πολλά. Μετά τις καταστροφές στον απόηχο των Ορλωφικών, μόλις δόθηκε η δυνατότητα έκτισαν ξανά την εκκλησία του Αγίου Αχιλλίου, ασπασθηκαν τό κίνημα του Διαφωτισμού και την αγάπη για τη μόρφωση, και παρακολούθησαν με κοιμμένη την ανάσα την επανάσταση του '21, ενώ αρκετοί συμμετείχαν ενεργά στον Αγώνα στη Νότια Ελλάδα. Απογοιτεύτηκαν, όπως είναι φυσικό, όταν η Θεσσαλία έμεινε απέξω στο πρώτο Έλληνικό Κράτος αλλά ξεσηκώθηκαν ξανά το 1854 και σε όλες τις επόμενες εξεγέρσεις, μέχρι να έρθει το ποθούμενο.

Και τί έκαναν την επαύριο της πολυπόθητης ένωσης με την Ελλάδα; Δραστηριοποιήθηκαν με πάθος στην ανασυγκρότηση της πόλης, ώστε να μοιάζει με ένα σύγχρονο κέντρο της τότε Ευρώπης, αφού οι πηγές περιγράφουν με ξεχωριστό τρόπο πόσα πολλά επιτεύχθηκαν μέσα σε λίγα χρόνια. Συγχρόνως, απέφυγαν τις βαιοπραγίες έναντι των Όθωμανών που έμειναν και οι όποιοι μεταβλήθηκαν μέσα σε σύντομο διάστημα από κυρίαρχοι σε μειονότητα.

Η μεθοριακή γραμμή της Μελούνας (1881-1912) κατέστησε την Λάρισα την μεγαλύτερη παραμεθόρια πόλη, με αποτέλεσμα να εγκατασταθούν εδώ μεγάλες μονάδες του στρατού (πεζικό και ιππικό). Νέοι έποικοι έρχονται και από

τὴν Νότια Ἑλλάδα (Παλιά Ἑλλάδα), ἐπιχειρηματίες, δικηγόροι καὶ συμβολαιογράφοι καὶ ἡ πόλη παίρνει μίᾱ ἄλλη μορφή. Ἡ γῆ, ὥστόσο, ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Τούρκων περνάει στὰ χέρια λίγων Ἑλλήνων, κυρίως τοῦ ἐξωτερικοῦ, κι ἔτσι δημιουργοῦνται τὰ πρῶτα τσιφλίκια. Οἱ φτωχότεροι Λαρισαῖοι ἀναγκάζονται νὰ δουλεύουν σέ ἀπάνθρωπες συνθήκες στὰ τσιφλίκια τῶν πλουσιότερων καὶ ἡ κατάσταση πού διαμορφώνεται εἶναι ἐκρηκτική. Ὅμως τὸ σθένος τῶν Λαρισαίων κολλήγων θὰ ὀδηγήσει σέ μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἱστορικές στιγμές τῆς περιοχῆς μας. Οἱ ἀγρότες μὲ τοὺς πύρινους λόγους τοῦ Μαρίνου Ἀντύπα θὰ ξεσηκωθοῦν. Τὰ τσιφλίκια θὰ «σπάσουν» καὶ ὁ ἀγροτικός κλῆρος θὰ ξεκινήσει νὰ δημιουργεῖ τὴ νέα ἀγροτική οἰκονομία τῆς Λάρισας. Μιὰ οἰκονομία πού θὰ δώσει οἰκονομικὴ αὐτοτέλεια στὴν περιοχὴ μέχρι καὶ σήμερα, ἀλλὰ καὶ θὰ στηριῖ τὴν διατροφικὴ ἐπάρκεια τῆς χώρας μας γιὰ δεκαετίες...

Ὁ ἀγροτικός χαρακτήρας τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῆς Λάρισας ἦταν αὐτὸς πού σέ γενικὲς γραμμὲς καθόρισε καὶ τίς κοινωνικές δομὲς τῆς πόλης ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ περασμένου αἰῶνα μέχρι καὶ σήμερα. Δεσπτόζοντας στὸν θεσσαλικὸ κάμπτο ἡ Λάρισα δέν θὰ ἀργήσει νὰ γίνῃ ἡ παραγωγικὴ μηχανή τῆς χώρας. Ἡ ἀγροτικὴ παραγωγή καὶ ἰδιαίτερα ἡ παραγωγή σιτηρῶν στηρίζει τίς διατροφικές ἀνάγκες σχεδὸν ὁλόκληρης τῆς χώρας (ἡ Θεσσαλία ὀνομάζεται ὁ σιτοβολῶνας τῆς Ἑλλάδος) καὶ ὀδηγεῖ τοὺς δραστήριους Λαρισαῖους στὴ δική τους «βιομηχανικὴ ἐπανάσταση». Ἡ ἀνάγκη γιὰ ἐπεξεργασία τῶν σιτηρῶν φτιάχνει τοὺς πρῶτους μύλους, μὲ βιομηχανικὰ κτήρια πού σώζονται μέχρι καὶ σήμερα, σηματοδοτῶντας ἓνα μεγάλο κομμάτι τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ (Μύλος τοῦ Παππαῦ). Ἡ Λάρισα γίνετα ἀπὸ τίς πρῶτες πόλεις τῆς Ἑλλάδας πού περνᾷ ἀπὸ τὴν πρωτογενῆ παραγωγή στὴν μεταποίηση καὶ δίνει νέες οἰκονομικές προοπτικές στὴν περιοχὴ, προσελκύοντας ταυτόχρονα ὅλο καὶ περισσότερους ἔποικους ἀπὸ τίς γειτονικές ἀγροτικές καὶ ἡμιαστικές περιοχές. Τὸ 1914 ἡ Λάρισα ἀποκτᾷ τὸν πρῶτο της ἐκλεγμένο Δήμαρχο: τὸν γιατρό Μιχαὴλ Σάπκα (εἶχε προηγηθεῖ ἱστορικά ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀχιλλίου Ἀστεριάδη τὸ 1907, ἀλλὰ μὲ τὸ ἐκλογικὸ σύστημα τῶν σφαιριδίων, χωρὶς ἐκλογικὰ βιβλιάρια καὶ μὲ ἐκλογές βίας πού ἀμφισβητοῦνται ἔντονα). Ὁ Δήμαρχος Μιχαὴλ Σάπκας εἶναι μιὰ πολιτικὴ φυσιογνωμία μὲ κομβικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν πόλιν. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας του ἵδρυσε τὸ δημοτικὸ ὠδεῖο, τὴ δημοτικὴ βιβλιοθήκη καὶ μουσεῖο, ὁλοκλήρωσε τὰ ἔργα τῆς ὑδρεύσης, τοῦ ἡλεκτροφωτισμοῦ τῆς πόλης, τῶν σφαγείων καὶ τῆς νέας ἀγορᾶς, ἐνῶ ἐξασφάλισε τὰ ἀπαραίτητα κονδύλια γιὰ τὴν κατασκευὴ διδακτηρίων καὶ παραχώρησε ἔκταση 15 στρεμμάτων γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ Σταδίου Ἀλκαζάρ!

Ἡ ταραγμένη ἐποχή τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καί τῆς συνεπακόλουθης Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς δέν ἀφίνει ἀνεπηρέαστη τή Λάρισα. Στήν περιοχή φτάνουν μετανάστες ἀπό τήν Μικρά Ἀσία, οἱ ὁποιοί ἐνσωματώνονται γρήγορα στήν πόλη, παρὰ τά προσωρινά προβλήματα. Ἡ παρουσία τους μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου δίνει στή Λάρισα ἀρκετά πλεονεκτήματα. Οἱ Μικρασιάτες, ἀνθρώποι δραστήριοι καί ἐργατικοί, ἀναπτύσσουν ἀκόμα περισσότερο τήν πρωτογενῆ παραγωγή καί τό ἐμπόριο. Οἱ γειτονιές τους, ἀν καί πνίγονται ἀπό τή φτώχεια, ἐπεκτείνουν τά σύνορα τῆς πόλης καί τήν μετατρέπουν σέ ἓνα μεγάλο οἰκονομικό καί ἐμπορικό κέντρο. Σύντομα οἱ κατατρεγμένοι θά γίνουν ἓνα μέ τόν κορμό τῆς πόλης καί θά ἀποδεῖξουν γιά μιᾶ ἀκόμα φορά στήν ἱστορία, πῶς ἡ Λάρισα στάθηκε φιλόξενη καί μεγαλόκαρδη γιά ὅλους ὅσοι ζήτησαν τή σκέπη της.

Ὅμως ὁ περασμένος αἰώνας ἔμελλε νά εἶναι ἀπό τοὺς πιό ταραγμένους τῆς σύγχρονης ἱστορίας. Μέ δύο παγκόσμιους πολέμους, μέ ἑκατομμύρια νεκρούς καί ξεριζωμένους, ἡ πόλη τῆς Λάρισας βιώνει τήν φρίκη τοῦ φονικό-τερου πολέμου πού γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα, τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Τόσο οἱ βομβαρδισμοί τῶν Ἰταλῶν τό 1941, ὅσο καί ἡ γερμανική κατοχή τήν περίοδο '41-44 ὁδηγοῦν τήν πόλη σέ φτώχεια καί ἀνέχεια. Ἡ ἀλληλεγγύη τῶν κατοίκων, ὥστόσο, εἶναι καταλυτική. Ἡ πόλη ἀπλώνει ἓνα δίχτυ προστασίας στοὺς κατοίκους της γιά νά ἀντέξουν τοὺς βομβαρδισμούς, τίς ἐκτελέσεις, τήν πείνα καί τίς ἀσθένειες πού φέρνει ὁ πόλεμος. Περνώντας ἴσως μιᾶ ἀπό τίς δραματικότερες περιόδους τῆς ἱστορίας της, ἡ Λάρισα θά ἀντέξει. Θά βγεῖ ἀπό τόν πόλεμο τό 1944, γιά νά βυθιστεῖ ὅμως ξανά στή δίνη τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου, ὅπως βέβαια ὁλόκληρη ἡ χώρα. Ξανά διχασμός...

Ὡστόσο, ἀπό τή δεκαετία τοῦ '50, ἡ πόλη ἀρχίζει νά μπαίνει σέ μιᾶ τροχιά ἀνάπτυξης πού θά τήν ὁδηγήσει ἐν πολλοῖς στή σημερινή της εἰκόνα. Οἱ πληγές τοῦ πολέμου καί σιγά-σιγά τοῦ ἐμφυλίου ἔχουν ἀρχίσει νά κλείνουν. Στήν ἀνάπτυξη τῆς πόλης βασικό ρόλο παίζει ἡ ἐπανεκλογίη τοῦ Μιχαήλ Σάπκα, γιά τρίτη φορά στό τιμόνι τῆς πόλης. Ἡ πόλη ἀνοικοδομεῖται φτιάχνοντας τίς βασικές της ὑποδομές καί προσπαθεῖ νά κλείσει τίς πληγές τοῦ παρελθόντος. Τά πλῆθινα σπίτια σιγά-σιγά δίνουν τή θέση τους σέ μεγάλες πολυκατοικίες. Οἱ χωματόδρομοι καί οἱ λάσπες ἀντικαθίστανται ἀπό ἀσφάλτινους δρόμους καί πεζοδρόμια. Πλατείες καί πάρκα δημιουργοῦνται.

Ἡ Λάρισα γίνεται γιά μιᾶ ἀκόμα φορά πόλος ἑλξης γιά ἀνθρώπους ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα πού βρίσκουν ἐδῶ φιλόξενους κατοίκους καί ἐπαγγελματικές εὐκαιρίες. Οἱ στεγαστικές ἀνάγκες εἶναι μεγάλες, ἡ ζήτηση στέγης πιεστική

καί δυστυχώς, όπως συμβαίνει σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας ή Λάρισα παραδίδει τά αρχιτεκτονικά της διαμάντια ανταλλάσσοντάς τα με μπετόν. Η Λάρισα από τή δεκαετία του '50 και μετά μεγαλώνει συνεχώς. Ίδιαίτερα στίς μεταπολεμικές περιόδους, όταν ή φτώχεια και ή ανεργία όδήγησαν αρκετούς ανθρώπους στην αναζήτηση ενός καλύτερου μέλλοντος στίς πόλεις, ή κυρίαρχη ανάγκη των ανθρώπων δέν ήταν ή διατήρηση της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής τους κληρονομιάς, αλλά ή στέγασή τους.

Τά χρόνια περνούν μέ φτώχεια και μόχθο για τήν κάλυψη των βασικών αναγκών. Ναί μέν ή Λάρισα είναι μιά πόλη πού δεσπόζει στό κέντρο μιās εύφορης πεδιάδας, όμως ό υπερπληθυσμός και ή συνεχώς αυξανόμενη αστυφιλία δημιουργούν συνθήκες φτώχειας και ανέχειας στην ευρύτερη περιοχή. Οί Λαρισαίοι είναι άνθρωποι τίμιοι και εργατικοί. Η έγκληματικότητα είναι περίπου άγνωστη λέξη, ό θεσμός της οικογένειας καταλυτικός για τό θαύμα πού ακολουθεί: Μιά γενιά βγαλμένη από δύο πολέμους και ανείπωτη ανέχεια, καταφέρνει να δημιουργήσει ένα αστικό κέντρο πού να κατακτά όλο και περισσότερο χαρακτηριστικά σύγχρονης έπαρχιακής πόλης μέ διαρκώς αυξανόμενη ποιότητα ζωής. Οί Λαρισαίοι, όπως σχεδόν οί περισσότεροι Έλληνες, καταφέρνουν να αλλάξουν τή μοίρα της χώρας μας, επιμένοντας στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Τά σχολεία της πόλης αυξάνονται, όλο και περισσότεροι μαθητές ολοκληρώνουν τίς έγκύκλιες σπουδές τους και μέ στερήσεις και διαχείριση τά παιδιά αρχίζουν να πηγαίνουν στο Πανεπιστήμιο. Μιά γενιά επισημόνων πού προοδευτικά θα αναλάβει τίς τύχες της πόλης για να τήν οδηγήσει στον επόμενο αιώνα, μετατρέποντάς την σε μιά από τίς πλέον σύγχρονες και δυναμικές της χώρας, έχει ήδη γεννηθεί. Ταυτόχρονα ή Λάρισα γίνεται ή εκπαιδευτική μητρόπολη ολόκληρης της Θεσσαλίας, προσελκύοντας μαθητές για τά σχολεία της από τίς γύρω περιοχές, αλλά και φοιτητές για τήν περιώνυμη Αβερώφειο Γεωργική Σχολή της. Είναι προφανές ότι ή πρωτογενής παραγωγή ξαναγεννιέται μετά τον πόλεμο και γίνεται ή ατμομηχανή της οικονομικής ανάπτυξης για τήν πόλη και τήν ευρύτερη περιοχή. Ταυτόχρονα, αρχίζουν και στήνονται δίπλα στίς γεωργικές εκμεταλλεύσεις οί πρώτες βιομηχανίες πού στοχεύουν κυρίως στη μεταποίηση των αγροτικών προϊόντων. Η διαμόρφωση των οικονομικών συνθηκών είναι εκείνη πού προσιωνίζεται τήν μετεξέλιξη της πόλης σε αγροτικό και βιομηχανικό κέντρο στα χρόνια πού θα ακολουθήσουν.

Δικτατορία και Μεταπολίτευση

Ἡ ἀναπτυξιακή δυναμική πού παρουσιάζει ἡ πόλη ἀνακόπτεται τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1967. Ἄν καί ἔχουν προηγηθεῖ ἔντονα διχαστικές περίοδοι στὴν πολυτάραχη δεκαετία τοῦ '60, ἐντούτοις ἡ σκιά τῆς χούντας τῶν συνταγματαρχῶν πέφτει βαριά καί στὴν πόλη τῆς Λάρισας. Πολίτες συλλαμβάνονται, βασανίζονται καί ἐξορίζονται, ἐνῶ ἄλλοι προκειμένου νά γλυτώσουν τὴ λαίλαπα ἀναγκάζονται νά φύγουν ἀπὸ τὴν πόλη – μερικές φορές καί ἀπὸ τὴ χώρα. Ὁ Δῆμαρχος Ἀλέξανδρος Χονδρονάσιος, μιά ἡγετική φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς, συλλαμβάνεται καί παύεται ἀπὸ τὴ θέση του. Ἡ δίψα τῶν Λαρισαίων γιὰ τὴ δημοκρατία, ὡστόσο, δέν σβίνει. Δεκάδες δημοκρατικοὶ πολῖτες συμμετέχουν στὸν ἀντιδικτατορικό ἀγῶνα καί δίνουν τὸ «παρὼν» στοῦ Πολυτεχνεῖο. Ἡ ἀγωνιστική διάθεση πού σφυρηλατήθηκε στὴν τεταμένη περίοδο τῆς ἐπταετοῦς δικτατορίας, ἦταν ἴσως ἡ μεγαλύτερη παρακαταθήκη γιὰ τὴν μετέπειτα δημοκρατική πορεία τῆς πόλης. Μετά τὰ θλιβερά γεγονότα τοῦ Ἀττίλα καί τῆς ἐπιστράτευσης, ἡ δημοκρατική ὁμαλότητα ἐπιστρέφει στὴ χώρα καί ἡ Λάρισα μπαίνει στὴ φάση τῆς ἐμπέδωσης τῆς δημοκρατίας, τῆς ἀνάπτυξης τῶν αὐτοδιοικητικῶν της θεσμῶν καί ἐν τέλει στὴ φάση τῆς μετεξέλιξής της σὲ μιά ἀπὸ τίς πλέον σύγχρονες καί ἀξιοβιώτες πόλεις τῆς χώρας μας.

Ἡ μεταπολίτευση τοῦ 1974 φέρνει καί τίς πρῶτες ἐλεύθερες αὐτοδιοικητικές ἐκλογές, μέ τόν Ἀγαμέμνονα Μπλάνα νά εἶναι ὁ νικητής. Ἀκολουθοῦν οἱ θητείες τοῦ Ἀλέκου Χονδρονάσιου, τοῦ Ἀρ. Λαμπρούλη, τοῦ Χρ. Καφφέ καί τοῦ Κ. Τζανακούλη. Κάθε δημοτική Ἀρχή, ὅλοι οἱ Δῆμαρχοι, ἐργάζονται πάνω σ' αὐτά πού παραλαμβάνουν ἀπὸ τοὺς προκατόχους τους.

Ἡ πόλη ἀλλάζει ὄχι μόνο στὴν ὄψη καί τίς ὑποδομές, ἀλλὰ καί σ' αὐτὸ πού ὀνομάζουμε κοινωνικό ἴστό: Δημιουργοῦνται θεσμοὶ πρωτοποριακοὶ γιὰ τὴν αὐτοδιοίκηση, μέσα ἀπὸ ἓνα πλέγμα δημοτικῶν ὀργανισμῶν καί ἐπιχειρήσεων: Τὸ Θεσσαλικὸ Θέατρο, ὁ Πολιτιστικός Ὄργανισμός, τὸ Δίκτυο τῶν παιδικῶν σταθμῶν, τὸ κουκλοθέατρο, τὸ Δημοτικὸ Ραδιόφωνο καί δεκάδες ἀκόμα δράσεις πού καθιστοῦν τὴν αὐτοδιοίκηση πολιτικό καί κοινωνικό ταγὸ στὴν κοινωνία τῆς Λάρισας. Τὸ Χατζηγιάννειο Πνευματικὸ Κέντρο γίνεται ἡ κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ Θεσσαλικὸ Θέατρο (μέ τὴν εὐφυῆ δημιουργία τῶν Δημοτικῶν Περιφερειακῶν Θεάτρων) καί ὁ Πολιτιστικός Ὄργανισμός τοῦ Δήμου πρωτοστατεῖ. Σύντομα, τὸ ἐμβληματικὸ Ἀρχαῖο Θέατρο τῆς πόλης ἀρχίζει νά ἀποκαλύπτεται! Στὸν ἀθλητισμὸ μεσουρανεῖ ὁ Ἀθλητικός Ὄργανισμός τοῦ Δήμου, ὁ ὁποῖος δίνει τὴ δυνατότητα σὲ χιλιάδες παιδιὰ νά μποῦν στοὺς χώρους ἀθλήσης.

Τήν ἴδια στιγμή διαμορφώνεται ἓνα κύμα ἀλληλεγγύης στήν πόλη πού ἀμβλύνει τίς ἀντιθέσεις σέ οικονομικούς καί κοινωνικούς ὅρους. Ἡ σύγχρονη Λάρισα ἔχει ἤδη γεννηθεῖ κι ἔχει ξεκινήσει τήν πορεία γιά τόν εὐρωπαϊκό της προσανατολισμό καί τήν ἡγεμονία της στή Θεσσαλία, ἀλλά καί τήν ἑλληνική περιφέρεια. Τό Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας εἶναι ἤδη ἐδῶ καί τό Πανεπιστημιακό Νοσοκομεῖο τῆς Λάρισας θά θωρακίσει τό σύστημα ὑγείας τῆς πόλης, πού διαθέτει πιά τρία νοσοκομεῖα καί Ἰατρική σχολή. Οἱ προοπτικές τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀνάπτυξης ἔχουν πιά ἤδη μπεῖ σέ ἄλλη τροχιά!

Στά χρόνια πού ἀκολουθοῦν ἡ χώρα ἐντάσσεται στήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωση (τότε ΕΟΚ) καί οἱ εὐκαιρίες γιά τήν πόλη πολλαπλασιάζονται. Τά κοινοτικά πλαίσια στήριξης, τά εὐρωπαϊκά προγράμματα καί τά νέα χρηματοδοτικά πρωτόκολλα δίνουν τή δυνατότητα στήν πόλη νά ἀξιοποιήσει τίς προκλήσεις. Ἡ ταυτότητα τῆς Λάρισας εἶναι πιά ξεκάθαρη: περιφερειακός πόλος ἀνάπτυξης μέ σαφῆ εὐρωπαϊκό προσανατολισμό καί ὑψηλά στάνταρντς διαβίωσης γιά τούς κατοίκους της.

Ἡ Ταυτότητα τῆς Λάρισας

Παρέθεσα ὅλη αὐτή τήν ἱστορική διαδρομή, σταχυολογώντας κάποιες ἀπό τίς σημαντικότερες στιγμές τῆς ἱστορίας τῆς πόλης, ὥστε νά εἶναι περισσότερο κατανοητή ἡ πορεία πρὸς τήν σημερινή εἰκόνα τῆς πόλης. Νά ἐμφανιστοῦν κάποια ἀπό τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τή φυσιογνωμία της, ὅπως διαμορφώθηκε μέσα στό πέρασμα τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, ἀπό τή στιγμή πού ἄναψε ἡ φλόγα τῆς ἐπανάστασης στή χώρα.

Σ' αὐτά τά διακόσια χρόνια ἡ Λάρισα πρωτοστατοῦσε στίς πολιτικές, οικονομικές καί κοινωνικές ἐξελίξεις τῆς χώρας. Ἦταν καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες πληθυσμιακά πόλεις της, ἡ ὁποία ὅμως εἶχε καί ἔχει πολύ μεγαλύτερο ποσοστό ἐπιρροῆς ἀπό αὐτό πού τῆς ἀναλογεῖ μέ βάση τόν πληθυσμό ἢ τόν ὄγκο της. Κι ἐποῦτο ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ δυναμική καί ἡ ἀνάπτυξή της βρέθηκαν σ' ὅλη αὐτή τή διαδρομή πολύ πιο πάνω ἀπό τόν μέσο ὅρο τῆς ὑπόλοιπης χώρας.

Ὁ ἀγροτικός χαρακτήρας τῆς οἰκονομίας της εἶναι ἓνας βασικός παράγοντας αὐτῆς τῆς δυναμικῆς. Οἱ αὐτοτελεῖς εἰσροές εἰσοδήματος ἀπό τίς γεωργικές ἐκμεταλλεύσεις ἔδιναν πάντα μιά ἰδιαίτερη δυναμική στήν τοπική οἰκονομία. Ὡστόσο δημιουργοῦσαν καί ἐξακολουθοῦν νά δημιουργοῦν καί συνθῆκες κοι-

νωνικής αλληλεγγύης. Η έμπορική αγορά της πόλης κατάφερε να άντέξει τις δυσκολίες της οικονομικής κρίσης και να βγει ίσως δυνατότερη από αυτή. Η μεταποίηση αντιστάθηκε στα φαινόμενα αποβιομηχάνισης που εκδηλώθηκαν σ' ολόκληρη τη χώρα και ο τομέας των υπηρεσιών ενισχύθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια, καλύπτοντας όποια κενά ενδεχομένως υπήρξαν στους άλλους δύο πυλώνες της τοπικής οικονομίας (πρωτογενή παραγωγή και μεταποίηση). Έτσι η πόλη σήμερα συγκεντρώνει σοβαρούς παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης και δημιουργεί επενδυτικές και επαγγελματικές ευκαιρίες για εκατοντάδες πολίτες. Δεν είναι τυχαίο που η πόλη έχει διπλασιάσει τον πληθυσμό της μέσα σε περίπου τρεις δεκαετίες!

Ο πολιτισμικός της χαρακτήρας διαμορφώθηκε στη βάση της πολυπολιτισμικότητας. Η Λάρισα φιλοξένησε αλλογενείς όσους την επέλεξαν για να αναζητήσουν στην αγκαλιά της ένα καλύτερο μέλλον. Τό αποδεικνύει άλλωστε περίτρανα ο τρόπος με τον οποίο οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας ενσωματώθηκαν, έφτιαξαν τη δική τους ιστορία και εντάχθηκαν στο κοινό ως γνήσιοι Έλληνες και Λαρισαίοι. Πόσοι άλλωστε δεν έλκουν την καταγωγή τους από γειτονικά χωριά, ή πόλεις της Θεσσαλίας και της κεντρικής Ελλάδας και έχουν επιλέξει τη Λάρισα για να χτίσουν τα σπίτια τους και να δημιουργήσουν τις οικογένειές τους;

Αυτή η ποικιλομορφία σφραγίζει και την ταυτότητα της πόλης μας. Ένα πολύχρωμο μωσαϊκό διαφορετικών καταβολών που συνθέτει μία εξαιρετικά συμπαγή εικόνα της σύγχρονης πόλης. Μιας πόλης ζωντανής, δυναμικής και ανοιχτής σε προκλήσεις και νέες προοπτικές. Έτσι, σήμερα η Λάρισα είναι μία πόλη με αρκετά μεγάλο κατά κεφαλήν εισόδημα, πλούσιο πολιτιστικό γίνεσθαι και σημαντικές προοπτικές για να πρωταγωνιστήσει στις εξελίξεις. Σ' αυτό βοηθούν τό πολύ καλά εκπαιδευμένο επιστημονικό δυναμικό της, ή επιχειρηματική της γενιά και φυσικά οι άρτιες υποδομές της πόλης που προσφέρουν στους κατοίκους ευκαιρίες για ευημερία και προκοπή.

Ο ρόλος της Έκκλησίας

Καταλυτικό ρόλο στη φυσιογνωμία της πόλης έχει παίξει αναμφίβολα ή τοπική Έκκλησία. Παρούσα στις δύσκολες αλλά και στις καλές στιγμές της πόλης, ήταν και θά είναι αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής και πολιτιστικής της ζωής. Στο ποικιμορφικό της έργο η Έκκλησία κατάφερε να καθοδη-

γίσει τό θρησκευτικό συναίσθημα τῶν Λαρισαίων ἐνισχύοντας τὴν ἀλληλεγγύη καὶ ἀδελφοσύνη τους. Στό φιλανθρωπικό της ἔργο στάθηκε πάντοτε τό σημαντικότερο στήριγμα γιά τοὺς ἀνθρώπους πού βρίσκονται σέ ἀνάγκη. Καί λόγω τῆς πολύχρονης συνεργασίας μέ τόν Λῆμο Λαρισαίων, ἀλλά καί ἀπό προσωπική γνώση, εἶμαι σέ θέση νά ἐπιβεβαιώσω κάθε φορά πῶς ἡ τοπική Ἐκκλησία δέν ἄφησε ποτέ ἀπό τί σκέπη της κανέναν φτωχό ἢ πεινασμένο. Κανέναν πού νά μὴ γνωρίζει τὴν ἐπιμελητεία της. Καί γι' αὐτό μέσα ἀπό τίς σελίδες τούτης τῆς σπουδαίας ἔκδοσης, θέλω ἀκόμα μία φορά νά ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου γιά τὴν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου καί τό πολυσχιδές ἔργο πού παράγει ὅλα αὐτά τά χρόνια, ἰδιαίτερα δέ σήμερα, ὑπὸ τὴν ἐμπνευσμένη ποιμαντορία τοῦ Σεβασμιότατου Μητροπολίτη κ.κ. Ἱερωνύμου. Οἱ ἱερεῖς τῆς Λάρισας ὑπῆρξαν πάντοτε δραστήριοι καί συμπονετικοί, δίνοντας ἀμέριστη τὴ βοήθειά τους σ' ὅποιον προσέτρεξε στοὺς κόλπους τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν θεωροῦνται μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν Λαρισαίων. Πάντρεψαν καί βάπτισαν, παρηγόρησαν καί καθοδήγησαν τό σύνολο σχεδόν τῶν δημοτῶν.

Τό πιό σημαντικό ὅμως ἔργο πού παρήγαγε ἡ τοπική Ἐκκλησία ὅλα αὐτά τά χρόνια, εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τό πνευματικό της ἔργο, τό ὁποῖο ἔχει βάλει τὴ σφραγίδα του στὴν ταυτότητα τῆς πόλης μέ γράμματα ἀνεξίτηλα. Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Ἀχιλλίου Πόλις» εἶναι ἓνα χαρακτηριστικό παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ ἔργου, πού ἀφήνει μάλιστα καί τεράστια παρακαταθήκη γιά τίς γενιές πού ἔρχονται. Καί γι' αὐτό θέλω νά ἐξάρω τὴν πρωτοβουλία τοῦ Μητροπολίτη μας γιά τὴν ἔκδοση καί τὴν ἐπιμελεία του.

Ἡ συναρπαστική συνέχεια

Ἡ ἱστορία τῆς πόλης μας, λοιπόν, εἶναι βαριά. Χτισμένη μέ τόν ἰδρῶτα καί τό αἶμα τῶν ἀνθρώπων πού πάσχισαν νά ἀλλάξουν τὴ δική τους μοίρα, ἀλλάζοντας τὴν μοίρα τῆς Λάρισας, ἀλλά καί τῆς χώρας σέ πολλές περιπτώσεις. Κι ὅπως συμβαίνει στοὺς τόπους πού ἡ ἱστορία τους γράφεται μέ τέτοιο τρόπο, ἡ συνέχεια προοιωνίζεται τό μέλλον μέ ἀνάλογη πορεία.

Ἡ Λάρισα βρίσκεται μπροστά σέ μεγάλες προκλήσεις. Ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία, πού εἰσβάλλει στὴ ζωὴ μας δυναμικά, δημιουργεῖ προκλήσεις στίς ὁποῖες ὀφείλουμε νά ἀπαντήσουμε. Ἡ τέταρτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση ἀμφισβητεῖ τίς ὑπάρχουσες δομές καί ἀλλάζει τίς παραμέτρους τῆς ζωῆς μας πρὸ

γρήγορα και πίο δυναμικά από κάθε άλλη αλλαγή στό παρελθόν. Αμφισβητεί τον τρόπο μέ τον όποιο ζοϋμε, έργαζόμαστε και έξασφαλίζουμε τά πρós τό ζήν. Σύμφωνα μέ τούς είδικούς, στην έπόμενη δεκαετία τά παιδιά μας θά κάνουν δουλειές πού σήμερα δέν μπορούμε νά φανταστοϋμε. Ή ψηφιακή τεχνολογία και ή τεχνητή νοημοσύνη θά αντικαταστήσουν κομβικές πτυχές τής ανθρώπινης δραστηριότητας. Όφείλουμε νά προετοιμαστοϋμε γιά τήν καινούργια έποχή, αντιμετωπίζοντάς την σάν εϋκαιρία και όχι σάν άπειλή.

Ήδη στον Δήμο Λαρισαίων κάνουμε μιά τεράστια προσπάθεια νά μπορούμε στίς ψηφιακές ύπηρεσίες και νά κάνουμε τήν πόλη «έξυπνη», ώστε νά προσφέρουμε στους κατοίκους μας καλύτερες ύπηρεσίες, συμβαδίζοντας μέ τίς ανάγκες και τίς προκλήσεις τής έποχής. Παρά τό γεγονός ότι οί περισσότεροι έξ ήμων είμαστε «ψηφιακοί μετανάστες», αφού μεταναστεύσαμε στην ψηφιακή έποχή, όφείλουμε νά έμπιστευτοϋμε τά παιδιά και τά έγγόνια μας, πού άλλωστε είναι «ψηφιακοί ίθαγενείς», αφού γεννήθηκαν στην ψηφιακή έποχή. Κι αυτό κάνουμε, έχοντας ήδη ιδρύσει τό Δημοτικό Συμβούλιο Νέων, ένα όργανο πού προσπαθεί νά «μπολιάσει» τούς νεότερους δημότες μέ τά μεγάλα ζητήματα τής Λάρισας, δείχνοντας τον δρόμο στους αυριανούς δημοτικούς συμβούλους και δημάρχους.

Όσο όμως κι αν προχωρήσει ή ψηφιακή τεχνολογία, όσο κι αν οί μηχανές μποϋν στίς ζωές μας αναλαμβάνοντας μεγάλα κομμάτια τής ανθρώπινης δραστηριότητας, ή πόλη πάντα θά είναι οί άνθρωποι. Ή Λάρισα θά είναι πάντα ή συνισταμένη των επιδιώξεων, τής θέλησης και τής κοινής δραστηριότητας των Λαρισαίων.

Γιά τον λόγο αυτό επιλέγουμε σήμερα και είμαι βέβαιος ότι θά τό επιλέγουμε πάντα, τό κοινό μας σπίτι νά είναι πάντα σύγχρονο, φιλικό και φιλόξενο γιά όλους. Ό δημόσιος χώρος νά είναι προσβάσιμος από όλους τούς Λαρισαίους, αλλά και τούς επισκέπτες μας. Νά αποδίδεται σέ όλους μέ σεβασμό στίς ιδιαιτερότητες.

Οί ύποδομές τής πόλης νά είναι οϋσιαστικές. Τό κέντρο της νά δημιουργεί συνθήκες ασφάλειας και προόδου και οί συνοικίες της νά είναι ανθρώπινες και αξιοβίωτες. Όλοι όσοι ύπηρετήσαν τήν αυτοδιοίκηση, αλλά και βρέθηκαν σέ θέσεις εϋθύνης, είχαν τήν ίδια επιδίωξη και άφησαν λιγότερο ή περισσότερο τήν παρακαταθήκη τους στην κοινή μας προσπάθεια. Έτσι δημιουργήσαμε δομές εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων και πασχίζουμε καθημερινά νά τίς συντηρούμε σέ ύψηλό βαθμό, αφού είναι ύποχρέωση όλων μας νά προσφέρουμε στά παιδιά μας άριστες δυνατότητες μόρφωσης και εκπαίδευσης.

Διατηρούμε τίς πολιτιστικές μας δομές επίσης σέ ύψηλό επίπεδο γιατί συμμεριζόμαστε τήν εὐθύνη μας νά παρέχουμε εὐκαιρίες ἔκφρασης καί δημιουργίας ἀκόμα κι ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει «ἀνταπόδοση».

Ὁ Δῆμος Λαρισαίων, ἓνας διοικητικός μηχανισμός μέ περισσότερους ἀπό χίλιους ἀνθρώπους νά πασχίζουν καθημερινά, εἶναι στίς ἐπάλξεις γιά μιὰ πόλη καθαρή, ἀσφαλῇ καί εἰρηνική. Μέ δημόσιους χώρους γιά ὅλους. Μέ ἀλληλεγγύη καί ἀνεκτικότητα. Μέ ὑπηρεσίες ὑψηλῆς ποιότητας. Μέ κοινωνική μέριμνα καί στήριξη στήν οἰκογένεια. Μέ εὐκαιρίες ἀπασχόλησης καί στήριξη στήν ἐπιχειρηματικότητα. Μέ ἐξωστρέφεια καί ὄραμα γιά τό μέλλον. Μέ νέους ἀνθρώπους νά συνδράμουν τούς παλιότερους σέ μιὰ ἀέναντη προσπάθεια νά κάνουμε τήν πόλη μας καλύτερη.

Ἀντί ἐπιλόγου

Θά ἤθελα νά μοῦ ἐπιτραπῇ νά χρησιμοποιήσω ἓνα λίγο πιο προσωπικό τόνο γιά τό τέλος. Ἔχω τή μεγάλη τιμή νά ὑπηρετῶ τήν πόλη μου ἀπό τή θέση τοῦ δημάρχου τὰ τελευταῖα ἑπτὰ χρόνια. Βρίσκομαι ὁμως στήν αὐτοδιοίκηση ἀπό τή δεκαετία τοῦ '80, ὅταν νεαρός ἀκόμα δημοτικός σύμβουλος, βρέθηκα στή θέση τοῦ Προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῆς πόλης, ἐπί δημαρχίας ἀειμνήστου Ἀρ. Λαμπρούλη.

Ἡ πόλη μοῦ ἐπιφύλαξε μεγάλη τιμή καί εἶναι ἐξίσου βαριά ἡ εὐθύνη πού νιώθω ἀπέναντι στήν ἱστορία καί τούς ἀνθρώπους της. Ὅλα αὐτά τὰ χρόνια δημιούργησα ὡς ἐπαγγελματίας, ἔκανα οἰκογένεια καί κοινωνικές σχέσεις, βασιζόμενος στήν γενναιοδωρία τῆς Λάρισας πού ἀπλόχερα μοῦ προσέφερε εὐκαιρίες. Μέ ἄφησε νά νιώθω ἓνα γνήσιο παιδί της, ἴσως τυπικό παράδειγμα ἑνός ἀνθρώπου πού εὐεργετήθηκε ἀπό τό σύνολο, ὅπως ἴσως οἱ περισσότεροι πού εἴχαμε τήν τύχη νά γεννηθοῦμε καί νά κατοικήσουμε σ' αὐτή τή γωνιά τῆς χώρας μας.

Ἐνιωθα καί νιώθω πῶς αὐτή ἡ τιμή πολλαπλασιάστηκε μέ τήν ἐκλογή μου στή θέση τοῦ Δημάρχου Λαρισαίων. Νιώθω ἴσος μεταξύ ἴσων, ὁμως καί ἰδιαίτερα τιμημένος ἀπό τήν ἐμπιστοσύνη τῶν συμπολιτῶν μου. Γι' αὐτό καί ἔχω ἀφοσιωθεῖ σ' αὐτό τό καθῆκον, προκεκμένου νά ἀνταποδώσω ἔστω καί τό ἐλάχιστο στήν ἐμπιστοσύνη τῶν συμπολιτῶν καί τίς εὐκαιρίες πού ἀπλόχερα μοῦ δόθηκαν ὅλα αὐτά τὰ χρόνια.

Σ' αὐτή τήν προσπάθεια, ἔχοντας συμπαραστάτες τούς συνεργάτες μου

στόν Δῆμο Λαρισαίων, εἶμαι διατεθειμένος νά δώσω κάθε ἱκμάδα τῶν δυνάμε-
ών μου. Γιά τήν ἱστορία πού χάνεται στά βάθη τῶν αἰώνων. Γιά τίς εὐκαιρίες
πού προσφέρθηκαν σέ μένα, ἀλλά καί ὅλους τούς Λαρισαίους. Γιά τήν ἐμπι-
στοσύνη καί τήν ἀνοχή. Γιά τήν ἀγάπη καί τή φιλία μέ τήν ὁποία μέ ἀγκάλια-
σαν οἱ ἄνθρωποι τῆς πόλης μου. Γιά τά παιδιά μας καί τά ἐγγόνια μας πού
θά κατοικήσουν στήν ἴδια γωνιά μέ τούς προγόνους τους, γράφοντας τήν δική
τους ἱστορία στούς ἴδιους δρόμους καί τίς ἴδιες πλατεῖες.

Γιά ὅλους αὐτούς ἔχω μόνο εὐγνωμοσύνη καί εὐθύνη. Νά τιμήσω τήν ἐμπι-
στοσύνη τους προσφέροντας στό κοινό μας σπίτι.

Γιά τί Λάρισα πού ἀγαπήσαμε καί ἀγαπᾶμε...

ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΓΡΙΝΙΕΖΑΚΗΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Γερώνυμε,
ἐκλεκτέ ἀδελφέ καί φίλε,
Ἐξοχώτατε κ. Ἄγγελε Συρίγο, Ὑφυπουργέ Παιδείας καί Θρησκευμάτων,
Ἐξοχώτατε κ. Περιφερειάρχα,
Ἀξιότιμε κ. Δήμαρχε,
Ἀξιότιμοι κ. Βουλευτές καί λοιποὶ Ἀρχοντες τοῦ τόπου,
Ἐλλογιμώτατοι κ. καθηγητές καί ἀγαπητοὶ ἐκλεκτοὶ παρόντες,

Ἐπιθυμῶ ταπεινά καί καρδιακά, ἀπὸ τῆ μακρινῆ Αὐστραλίας, ποὺ ἔχει μιὰ υπερήφανη καί ζωντανή Ὅμογένεια σχεδὸν 1.000.000 ἀνθρώπων, νά συγχαρῶ γιὰ αὐτὴ τὴν πολὺ ὁμορφὴ πρωτοβουλία νά ὀργανώσετε μέσα στό πλαίσιο τῆς συμπληρώσεως 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, αὐτὴν τὴν ἐκδήλωση, καί μάλιστα στὸν χώρὸ τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ἐπιθυμῶ νά εὐχαριστήσω μέ ὅλη μου τὴν καρδιά τὸν ἐκλεκτὸ Ποιμενάρχη σας, Μητροπολίτη Γερώνυμο διότι ἡ φιλάδελφος ἀγάπη τοῦ μᾶς δίδει τὴν δυνατότητα αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας σήμερα μεταξύ Ἑλλάδος καί πέμπτης Ἡπείρου. Καταθέτω δέ ἐνώπιόν σας μέ ἀπόλυτη εὐλικρίνεια τὴν βαθύτατη ἐκτίμησή μου πρὸς τὸ σεπτὸ πρόσωπό του. Ὅπως τὸ ξέρετε ὅλοι σας, ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Γερώνυμος εἶναι ἓνας εὐλογημένος Ἱεράρχης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἀρχιερατικὸς του δόλιχος μᾶς παραδειγματίζει ἡ δὲ εὐγενικὴ του παρουσία μᾶς διδάσκει διακριτικὰ καί ἀθόρυβα. Πραγματικὰ ὁ Μητροπολίτης σας εἶναι ἐπίσκοπος ὅλος φῶς, ὅλος χαρά, ὅλος εὐσπλαχνία, ὅλος εὐεργεσία, ὅλος ἀγάπη. Τὸν εὐχαριστῶ καί εὐχόμαι ὁ Θεὸς νά τοῦ δίνει πολλὰ χρόνια γιὰ νά ποιμαίνει τὴν ἱστορικὴ καί πολλὰ παθοῦσα ὑπὲρ τοῦ Γένους μᾶς Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου.

Ὁ Θεός μᾶς ἀξιώνει φέτος νά ἐορτάζουμε μέ ὑπερηφάνεια οἱ ἀπανταχοῦ Ἕλληνες τά 200 χρόνια ἀπό τήν ἑναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, τοῦ ξεσηκωμοῦ τοῦ Γένους πού ὀδήγησε στήν ἀποτίναξη τῆς τουρκικῆς σκλαβιάς καί στήν ἰδρυση τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους. Μέσα ἀπό τήν πληθώρα τῶν ἐπετειακῶν ἐκδηλώσεων, ἐκείνων πού ἔχουν ἤδη πραγματοποιηθεῖ καί ἐκείνων πού θά πραγματοποιηθοῦν ὡς τό τέλος τοῦ τρέχοντος ἔτους, τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στό ἐξωτερικό (ἐμεῖς ἐδῶ στήν Αὐστραλία γιά παράδειγμα πραγματοποιήσαμε πάνω ἀπό 250 ἐπετειακές τέτοιες ἐκδηλώσεις), φρονῶ ὅτι ἔχει καταστεῖ πλέον ἀδιαμφισβήτητο, ἀκόμη καί στούς κόλπους ἐκείνων πού ὡς τώρα ἀρνοῦνταν ἐπίμονα τήν ἱστορική πραγματικότητα, ὅτι τό πνευματικό ὑπόβαθρο τοῦ Ἀγῶνα τοῦ '21 ἦταν ἡ πρωτίστως ἡ ὀρθόδοξη πίστη. Δέν χρειάζεται ἐκτενής ἐπιχειρηματολογία γιά νά ἐπιβεβαιώσει κάποιος τό ἐν λόγῳ συμπέρασμα. Ἀρκεῖ νά ἐπαναφέρουμε στή μνήμη μας τίς πέντε λέξεις τῆς ἐπικεφαλίδας τῆς ἐπαναστατικῆς προκήρυξης τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη: «Μάχου ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος!» Γιά τήν πίστη καί τήν πατρίδα, καλοῦσε ὁ Ὑψηλάντης τούς Ἕλληνες νά ἀγωνιστοῦν – πρῶτα γιά τήν πίστη καί μετά γιά τήν πατρίδα.

Καί πράγματι οἱ Ἕλληνες ξεσηκώθηκαν γιά νά διεκδικήσουν τήν ἐλευθερία τους ἀπό τόν ὀθωμανικό ζυγό, ἐμπνεόμενοι ἀκριβῶς ἀπό τά ἱδανικά τῆς πίστεως καί τοῦ Γένους. Πῶς ὁμως κατόρθωσαν νά διατηρήσουν στήν καρδιά καί στήν ψυχή τους αὐτά τά ἱδανικά, μέσα στά τετρακόσια χρόνια ὑποδούλωσης στούς Ὀθωμανούς;

Στό ἐρώτημα αὐτό ἀπαντᾷ ἀφοπλιστικά –ἤδη ἀπό τό ἔτος 1825– ὁ σπουδαῖος διπλωμάτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί μετέπειτα πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας, Ἰωάννης Καποδίστριας. Οἱ Ἕλληνες, ὅπως ἔγραφε σέ ἐπιστολή του πρὸς Εὐρωπαίους διπλωμάτες ὁ Καποδίστριας, «εἰς τήν Ἐκκλησίαν καί διά τῆς Ἐκκλησίας, δέν ἔπαυσαν νά ἀποτελοῦν χωριστὴν ἐθνότητα, ἀπό τῆς ἐποχῆς τῆς ὑπερισχύσεως τῶν Τούρκων». Ἡ Ὀρθοδοξία συνδέθηκε μέ τό ἑλληνικό Γένος μέ ἕνα σύνδεσμο ἀγάπης, θυσίας καί θριάμβου. Εἶναι δέ σαφές ὅτι χωρὶς τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί τήν χριστιανική κληρονομιά ἡ Ἑλλάδα δέν θά ὑπῆρχε μέ τή μορφή πού ὑπάρχει σήμερα. Ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος γράφει: «Τό ἑλληνικόν Ἔθνος δέν διεσώθη, τουλάχιστον δέν διέσωσε τήν ἱστορικήν του ἀξίαν, εἰμὶ διά τῆς μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ συμμαχίας». Καί ὁ σοφὸς ἱστορικός Σπυρίδων Ζαμπέλιος, σέ ἀπόλυτη συμφωνία μέ τόν ἐθνικὸν μας ἱστορικό, παρατηρεῖ: «Τό ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ἄνευ τοῦ χριστιανισμοῦ δέν ἤθελεν ἴσως ὑπάρχει σήμερον ἢ ἐντὸς βιβλιοθηκῶν καί εἰς σοφῶν τινῶν ἀναμνήσεις».

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία λοιπόν ἦταν αὐτὴ ποὺ, ὄχι χωρὶς ἀγῶνες, ὄχι χωρὶς θυσίες καὶ αἷμα, κράτησε ἀναμμένη τὴ φλόγα τῆς πίστεως καὶ διαφύλαξε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἐπιχειρῶντας μία σύντομη ἀναδρομὴ στὰ δύσκολα καὶ ζοφερά χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τῆς πτώσης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὀφείλουμε καταρχὰς νὰ σημειώσουμε τὸν καθοριστικὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισε τὸ Οἰκουμενικὸ μᾶς Πατριαρχεῖο, ἕναν ρόλο ἐθναρχικό.

Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν Ἄλωση ἐκτεινόταν ἅμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν Κρήτη μέχρι τὴν Βαλτική καὶ ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ μέχρι τὸν Πόντο καὶ τὴ Γεωργία, ἡ δὲ ἐθναρχικὴ του ἀποστολὴ εἶχε ἅμεση ἀναφορὰ σὲ ὅλους τοὺς Ὁρθοδόξους τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀφοῦ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀναγνωρίστηκε καὶ ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη ὡς ἀνώτατος θρησκευτικὸς καὶ ἐθνικὸς ἀρχηγὸς ὅλων τῶν Ὁρθόδοξων χριστιανῶν τοῦ κράτους.

Μέσα στίς νέες συνθῆκες, ἡ Μητέρα Ἐκκλησία ἀνέλαβε τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἐποπτεία, τὴν ὁργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων, ὅπως ἐπίσης καὶ σημαντικές ἀρμοδιότητες γιὰ διοικητικές, ἀστικές, ποινικές καὶ ἐκπαιδευτικές ὑποθέσεις τῶν χριστιανῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Βεβαίως, ἡ θεωρητικὴ κατοχύρωση τῶν συγκεκριμένων προνομίων δὲν ἐφαρμόστηκε πάντοτε στὴν πράξη ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη καὶ ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς διοικητές.

Πολλές φορές, μάλιστα, οἱ Πατριάρχες γίνονταν ἀποδέκτες τῆς ὀργῆς τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης καὶ τοῦ Σουλτάνου, ὑφιστάμενοι ἀπὸ ἐκθρονίσεις καὶ ἐξορίες μέχρι φρικτὰ βασανιστήρια καὶ μαρτυρικοὺς θανάτους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ ὅλους τοὺς Πατριάρχες –ἄνω τῶν 100– ποὺ ἀνέβηκαν στὸν Οἰκουμενικὸ Θρόνο κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Πόλεως ἕως τὸ ξέσπασμα τοῦ Ἀγῶνα τοῦ '21, «μόνο 13 ἔκλεισαν ἥρεμα τὰ μάτια τους. Ὅλοι οἱ ἄλλοι πέθαναν πνιγμένοι, μαχαιρωμένοι, κρεμασμένοι, φυλακισμένοι, ἐξοριστοὶ καὶ ἐκθρονισμένοι» (Μιχ. Περάνθη, *Τὸ Εἰκοσένα*). Ὁ κατάλογος αὐτὸς διευρύνεται σημαντικὰ ἂν προστεθοῦν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ κατώτεροι κληρικοὶ ποὺ ἔχυσαν τὸ αἷμα τους γιὰ τὴν πίστι καὶ τὴν πατρίδα, πρὶν ἀκόμα ξεκινήσει ἡ Ἐπανάσταση.

Ὅφείλουμε ὅμως στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ μνημονεύσουμε τὸν ἐθνομάρτυρα Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία μᾶς ἔχει ἀνακηρύξει Ἅγιο. Δυστυχῶς, ὅσοι ἐμμονικά ἐχθρεύονται τὴν Ὁρθοδοξία, συχνάκις ἐπικαλοῦνται τὸν λεγόμενο «ἀφορισμό» ποὺ ἐξέδωσε ὁ Γρηγόριος Ε' κατὰ τοῦ Ὑψηλάντη, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν ἀνιστόρητους ἰσχυρισμούς, μὲ σκοπὸ νὰ ὑποβαθμίσουν

τόν ρόλο της Ἐκκλησίας στήν ἑλληνική Ἐθνεγερσία. Ἡ ἱστορική πραγματικότητα τούς διαπρεύδει κατηγορηματικά, καθότι κάθε καλόπιστος μελετητής τῶν γεγονότων διαπιστώνει ὅτι ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἐργάστηκε ἐν ζωῇ ὑπέρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καί δέχθηκε νά θυσιαστεῖ ὑπέρ τοῦ ποιμνίου του, καίτοι τοῦ προσφέρθηκε ἡ δυνατότητα τῆς διαφυγῆς. «Μή μέ προτρέπετε εἰς φυγὴν, μάχαρα θά διέλθῃ τὰς ρύμας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῶν λοιπῶν πόλεων τῶν χριστιανικῶν ἐπαρχιῶν. Ὑμεῖς ἐπιθυμεῖτε, ἐγώ μετῃμφεσμένος νά καταφύγω... οὐχί! Ἐγώ διὰ τοῦτο εἶμαι πατριάρχης, ὅπως σώσω τό ἔθνος μου... ὁ θάνατός μου ἴσως ἐπιφέρει μεγαλύτεραν ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν ζωὴ μου...».

Αὐτά ἦταν τὰ λόγια του, λίγες ἡμέρες πρὶν συλληφθεῖ καί ὀδηγηθεῖ στήν ἀγχόνη, ἀνήμερα τοῦ Πάσχα τοῦ 1821.

Ὅσο γιά τόν περίφημο ἀφορισμό, εἶναι ξεκάθαρο, ὅπως σημειώνει καί ὁ ἱστορικός Διονύσιος Κόκκινος, ὅτι ἐκδόθηκε «ὑπὸ τὴν δαμόκλειαν σπάθην τὴν κρεμαμένην... ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Μάλιστα, ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη ἀπὸ σύνοδο ἀρχιερέων καί λαϊκῶν τῆς Πόλεως, μέ ἐπικεφαλὴς τόν Πατριάρχη, ὅχι ὅμως ἀποκλειστικά ἀπὸ τόν Γρηγόριο Ε΄.

Ἕνα μεγάλο κεφάλαιο τῆς συμβολῆς τῆς Ἐκκλησίας στή διατήρησι τῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, εἶναι ἡ μερίμνὰ τῆς γιὰ τὴν παιδεία. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια, πού τό σκοτάδι τῆς ὑποδούλωσις κυρίεψε τὴ Βασιλεύουσα καί τίς λοιπές χριστιανικὲς ἐπαρχίες, ἡ Ἐκκλησία πάσχισε νά διατηρήσῃ ἀναμμένο τό φῶς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καί νά ἀνακόψῃ τόν πνευματικὸ μαρασμό. Στόν ἀγῶνα αὐτό, πού ἐξελισσόταν ἄλλοτε φανερά καί ἄλλοτε κρυφά, πρωταγωνιστικὸ ρόλο εἶχαν οἱ ἐκκλησίες καί τὰ μοναστήρια, μέ τούς κληρικούς καί τούς μοναχοὺς νά βρίσκονται στήν πρώτη γραμμὴ τῆς καλλιέργειας τῆς παιδείας, μᾶς καί εἰδικά τίς πρῶτες δεκαετίες μετὰ τὴν Ἄλωσι σχεδόν ὅλοι οἱ Ἕλληνες λόγιοι εἶχαν καταφύγει στή δυτικὴ Εὐρώπη. Δίκαια λοιπόν ὁ Διονύσιος Κόκκινος ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ παπὰς κάτω ἀπὸ τό ράκος τοῦ ράσου του κρατεῖ τό Ψαλτήρι καί πηγαίνει νά μάθῃ τὰ παιδιὰ νά διαβάζουν... Ὁ κλῆρος ὑπῆρξεν καί ὁ ὀδηγὸς τοῦ Ἔθνους καί τό στήριγμά του» (Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι, τ. Α΄, Ἀθ. 1956, σελ. 25,37). Καί ἄλλο τόσο δίκαια, ὁ Γέρος τοῦ Μοριά, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, σημειώνει ἐμφατικά: «[...] πρῶτος ὁ κλῆρος ἐφάνη εἰς τόν ἀγῶνα μέ τόν σταυρόν καί μέ τὴν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας διὰ νά σώσῃ τό πλανημένον ποῖμνιον καί ὀδηγήσῃ αὐτό εἰς τὴν ἐλευθερίαν του φυσικῶς, πολιτικῶς καί θρησκευτικῶς· αὐτός ἐφύλαξε τὰ γράμματα καί τὴν γλῶσσαν. [...] Τίς δέ δύναται νά κατηγορήσῃ

τοιούτον θεόπεμπτον κλῆρον; Καί ὅμως μετά τήν ἀλλαγὴν τῆς Τουρκικῆς δυναστείας ὅ,τι θέλει κανεῖς λέγει καί γράφει [...] καί [...] εἶπαν πολλά ἐναντίον του».

Φαίνεται ὅτι αὐτός ὁ λόγος τοῦ Θεοδώρου Κολοκοκτρώνη δέν ἦταν μόνο γιά ἐκεῖνα τά χρόνια ἀλλά πρόκειται γιά λόγο διαχρονικό καί προφητικό, ἀφοῦ καί σήμερα κάποιοι ξεχνοῦν καί προσπαθοῦν νά παραποιήσουν τήν ἱστορία μᾶς ἀδιαφορῶντας ἢ διαγράφοντας τήν προσφορά τῆς Ἐκκλησίας στό Γένος καί στήν Παιδεία.

Τά “κοινά σχολεῖα”, ὅπως ὀνομάζονταν, ἦταν ἐκπαιδευτήρια τῆς πρωτοβάθμιας - στοιχειώδους παιδείας τά ὅποια φιλοξενούνταν στούς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν ἢ στά κελιά τῶν μονῶν. Οἱ μαθητές διδάσκονταν ἀνάγνωσι καί γραφή, χρησιμοποιοῦντας ὡς διδακτικά ἐγχειρίδια τά λειτουργικά βιβλία, ὅπως τήν Ὁκτώηχο, τό Ψαλτήριο καί τό Ὁρολόγιο.

Παράλληλα, ἥδη ἀπό τό 1454 εἶχε ἰδρυθεῖ στήν Κωνσταντινούπολι, ἀπό τόν Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο, ἡ Μεγάλη του Γένους Σχολή, πού ἦταν οὐσιαστικά ἡ συνέχεια τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς πού λειτουργοῦσε τοῖς προηγούμενους αἰῶνες. Ἀπό τό ἔτος αὐτό ἡ Σχολή λειτούργησε σχεδόν ἀδιαλείπτως, παρέχοντας ὑψηλοῦ ἐπιπέδου μόρφωση στούς Ἕλληνες –καί ὄχι μόνο– μαθητές της. Μεταξύ των ἀποφοίτων της περιλαμβάνονται οἱ γόνοι τῶν διαπρεπῶν Φαναριώτικων οἰκογενειῶν, πλῆθος Πατριαρχῶν καί Ὁρθοδόξων Ἱεραρχῶν, ὑψηλόβαθμοι ἀξιωματοῦχοι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, μέχρι καί πολιτικοί του νέου Ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀκολούθησε ἡ ἴδρυσι κα ἄλλων σχολῶν, ὑπό τί σκέπη πάντα τῆς Ἐκκλησίας, σέ περιοχές ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Βέροια, ἡ Κοζάνη, τά Ἰωάννινα, ἡ Ἄρτα, ἡ Λάρισα, ὁ Τύρναβος, ἡ Δημητσάνα, ἡ Ἀθήνα, ἡ Πάτμος, ἡ Χίος, ἡ Ρόδος, ἡ Κύπρος, ἡ Τραπεζοῦντα, ἡ Ἀδριανούπολι κ.ἄ.

Ἡμερο-χρονολογία ὀρόσημο μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ἡ 12η Φεβρουαρίου τοῦ 1593, ὅταν ἡ Σύνοδος πού συγκροτήθηκε ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ τοῦ Τρανοῦ προέτρεψε ὅλους τοὺς Μητροπολίτες νά ἰδρῦσουν κατὰ τόπους σχολεῖα καί νά ὑποστηρίξουν τήν παιδεία. «Ὡρσεν ἡ Ἁγία Σύνοδος, ἕκαστον ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παρoικίᾳ φροντίδα καί δαπάνην τήν δυνάμεν ποιεῖν, ὥστε τά θεῖα καί ἱερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δέ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καί τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἐάν τῶν ἐπιτηδείων χρειᾶν ἔχωσι». Ἡ ἀνωτέρω προτροπή σηματοδότησε τήν ἑναρξη μῆς συστηματικῆς προσπάθειας γιά τήν ἐκπαίδευσι τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων.

Τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀνθισαν, ἐπίσης, ὡς πνευματικά κέντρα τό Ἅγιον Ὄρος, τά Μετέωρα, καθώς καί πολλά διάσπαρτα μοναστήρια στόν ἐλλαδικό χῶρο, σέ πείσμα τῶν πολιτικῶν καταπίεσης πού ὑφίσταντο. «Γεννῶντας» σοφούς κληρικούς, ἱεράρχες καί νεομάρτυρες, τά κέντρα αὐτά κατάφεραν νά διαφυλάξουν τή μακραίωνη πολιτιστική κληρονομιά τοῦ Βυζαντίου καί νά ἐμπνεύσουν τούς ὑπόδουλους Ἕλληνες γιά τόν ἐπερχόμενο ξεσηκωμό, κατά τόν ὁποῖο ἀποτέλεσαν, ἐπίσης, καταφύγια γιά τούς ἀγωνιστές.

Εἰδική μνεῖα εἶναι χρήσιμο νά γίνει στήν Ἀθωνιάδα Σχολή, τήν ὁποία ἱδρυσε ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Ε΄ τό ἔτος 1749, στόν Ἅγιον Ὄρος. Ἄν καί τά μοναστήρια τήν ἐποχή ἐκείνη κάθε ἄλλο παρά οἰκονομική ἀνθιση γνῶριζαν, ἐντούτοις τέθηκε ὡς πρόταγμα ἡ διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ἡ Ἀθωνιάδα δικαίωσε τίς προσδοκίες τῶν ἐμπνευστῶν της, καθότι γρήγορα ἀπέκτησε φήμη καί προσέλκυσε μεγάλο ἀριθμό σπουδαστῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν καί ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός.

Ὁ πατρο-Κοσμάς, ὅπως τόν ἔλεγε ὁ λαός, τόν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία μας ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς Ἅγιο, διακρίθηκε γιά τό ἱεραποστολικό του ἔργο στό ὑπόδουλο ἔθνος. Ὁ «παιδεύσας τό δοῦλον Γένος ἐνθέως καί συντρέξας εἰς τήν ἀνάστασιν τούτου» πραγματοποιοῖσε τέσσερις μεγάλες περιοδεῖες σέ σχεδόν ὅλη τήν Ἑλλάδα, κήρυξε τόν λόγο τοῦ Θεοῦ μέ ἀπλή καί κατανοητή γλῶσσα, καί παράλληλα ἐνίσχυσε τό φρόνημα τοῦ ὑπόδουλου γένους. Κατά τίς περιοδεῖες του, μάλιστα, ἱδρυσε περισσότερα ἀπό 200 σχολεῖα, καθώς «Καλύτερον, ἀδελφέ μου, νά ἔχης ἐλληνικόν σχολεῖον εἰς τήν χώρα σου, παρά νά ἔχης βρύσες καί ποτάμια».

Ὁ πατρο-Κοσμάς συγκαταλέγεται στούς χιλιάδες νεομάρτυρες τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ὁποῖοι θυσιάστηκαν ὑπερασπιζόμενοι τήν πίστη τους καί μέ τή θυσία τούς αὐτή ἐνίσχυσαν τό φρόνημα τῶν Ἑλλήνων καί συνέβαλαν στή διατήρησις τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας τους. Νεομάρτυρες γέννησε κάθε τόπος τοῦ σκλαβωμένου Ἑλληνισμοῦ, ἀπό τήν Ἄλωση μέχρι τόν ξεσηκωμό καί τήν ἀπελευθέρωσι. Ἀρνούμενοι νά ἐγκαταλείβουν τόν Χριστό καί προτιμῶντας νά ὑποστοῦν φρικτά βασανιστήρια καί τελικά τόν μαρτυρικό τους θάνατο, οἱ νεομάρτυρες καθιστοῦσαν ἑαυτούς ἀπτά παραδείγματα ἀντίστασης ἐνώπιον τοῦ δοκιμαζόμενου λαοῦ, κρατώντας ἀναμμένη τή φλόγα τῆς ἐλληνορθόδοξης συνειδήσεώς του καί ζωντανή τήν προσδοκία τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἀπό τόν τουρκικό ζυγό.

Ἡ ἀπελευθέρωσις, ὅπως γνωρίζουμε, ἐπετεύχθη καί πάλι μέ θυσίες, καί μέ τήν Ἐκκλησία παροῦσα στήν πρώτη γραμμή τοῦ Ἀγῶνος. Τό ἐλληνικό ἔθνος

είχε πιά διασωθεί. Όμως δέν διεσώθη «εἰμή διά τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ συμμαχίας», μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος. Καί συμφωνεῖ μαζί του ὁ σπουδαῖος Γάλλος ἱστορικός Κάρολος Ντὴλ, ποῦ ἀποφαίνεται πὼς ἡ Ἐκκλησία «μαζί μέ τήν Ὁρθοδοξίαν, διεφύλαξε καί τήν ἐλληνική ἐθνικότητα καί τήν ἐλληνικὴν παιδείαν».

Ὅσα προαναφέρθηκαν, ἐνδεικτικά μόνο τοῦ καίριου ρόλου ποῦ διαδραμάτισε κατὰ τήν Τουρκοκρατία ἡ Ἐκκλησία, ἐπαρκοῦν γιά νά στοιχειοθετήσουν τήν ἀρρηκτὴ σύνδεση τῆς Ὁρθοδοξίας μέ τό ἐλληνικό Γένος. Αὐτή ἡ συμπίεση Ὁρθοδοξίας-Ἑλληνισμοῦ στό διάβα τῶν αἰώνων ἔχει ἐγγραφεῖ πλέον στή συλλογικὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ μας. Ἡ πρόκληση ὅλων μας –πρόκληση καί εὐθύνη μαζί– εἶναι νά διατηρήσουμε αὐτὴ τὴ συνείδηση ἀναλλοίωτη καί νά μὴν ἐπιτρέψουμε νά ξεθωριάσει στίς νεότερες γενιές. Νά μὴν ἐπιτρέψουμε στά παιδιά καί τά ἐγγόνια μας νά ξεχνοῦν ὅτι στίς φλέβες μας κυλάει αἷμα μαρτύρων ὑπὲρ τῆς Πίστεως καί ἡρώων ὑπὲρ τῆς Πατρίδος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΟΛΕΒΑΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Η ΣΤΑΥΡΟΑΝΑΣΤΑΣΙΜΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΜΑΣ: ΠΗΓΗ ΕΛΠΙΔΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Φέτος που συμπληρώνονται 200 χρόνια από την έναρξη της Έλληνικής Έπαναστάσεως, καλό είναι να αναρωτηθούμε: Πώς επιβίωσε τό 'Έθνος μας μετά από αιώνες Τουρκοκρατίας; Οί απαντήσεις περιέχουν χρήσιμα μηνύματα για τί δύναμη επιβιώσεως και για την αναζήτηση τών νέων στόχων και οραμάτων του Έλληνισμού.

1) Η Όρθόδοξη Εκκλησία διαφύλαξε τήν Πίστη, τήν εθνική συνείδηση και καλλιέργησε αγωνιστικό πνεύμα. Επί Τουρκοκρατίας όποιος χανόταν για τήν Όρθοδοξία χανόταν και για τόν Έλληνισμό. Οί εξισλαμισμένοι τούρκευαν και μετετρέποντο σέ διώκτες του Έθνους μας. Η Εκκλησία μέ τούς ιεροκήρυκες, τά μοναστήρια-σχολεία και, κυρίως, μέ τούς Νεομάρτυρες διέσωσε τί σπίθα που άναψε τί φλόγα τής Έλευθερίας.

2) Υπήρχε πίστη στή διαχρονική συνέχεια του Έλληνισμού. Λόγιοι και κληρικοί, αγωνιστές και άπλός λαός, όλοι είχαν τήν συνείδηση ότι πρέπει νά έλευθερωθούν, διότι είναι απόγονοι τών Αρχαίων Ελλήνων και τής Έλληνορθόδοξης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ό Κολοκοτρώνης δηλώνει στόν Άγγλο Χάμιλτον ότι συνεχίζει τόν άγώνα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ό Στρατηγός Μακρυγιάννης άπαγορεύει στους στρατιώτες του νά πουλήσουν άρχαία άγάλματα λέγοντας: «Γι' αυτά πολεμήσαμε».

3) Η Μεγάλη Ίδέα ήταν τό όραμα και ή πηγή έλπίδας. Τίποτε σημαντικό δέν επιτυγχάνεται χωρίς όραμα. Ό Έλληνισμός ούδέποτε έγκατέλειψε τήν έλπίδα για άπελευθέρωση όλων τών έδαφών που του άνήκαν επί Βυζαντίου/Ρωμανίας. Σήμερα μία από τίς αιτίες τής πολύπλευρης κρίσης είναι τό γεγονός ότι ως Έλληνες δέν έχουμε βρει μία νέα Μεγάλη Ίδέα για νά μās συναρπάσει και νά μās άνυψώσει πνευματικά.

4) Μās κράτησε όρθιους ή αγάπη τών Ελλήνων για τά γράμματα. Άλλοτε

σέ Κρυφά Σχολεία καί ἄλλοτε –κυρίως μετά τό 1650– σέ φανερά ἐκπαιδευτήρια, οἱ ὑπόδουλοι μάθαιναν γράμματα μέ βασικά ἐγχειρίδια τό Ψαλτήρι, τήν Ὑκτώηχο καί τό Εὐαγγέλιο. Στά ἀνώτερα μαθήματα ἐδιδάσκοντο οἱ Ἀρχαῖοι Ἑλλήνες συγγραφεῖς καί κείμενα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου.

5) Μᾶς βοήθησε πολύ ἡ ἱκανότητα τῶν Ἑλλήνων στό ἐμπόριο καί στή ναυτιλία. Ἐμποροὶ ἀπό τήν ὑπόδουλη Ἑλλάδα ἔφευγαν γιά τή Δυτική καί Ἀνατολική Εὐρώπη, συγκέντρωναν χρήματα καί ἐπέστρεφαν γιά νά ἀνοικοδομήσουν ἐκκλησίες καί σχολεῖα. Τό ναυτικό τῶν νησιῶν καί τῶν παραλίων πόλεων ξεκίνησε ὡς ἐμπορικό, ἀλλά τό 1821 μετετράπη σέ πολεμικό.

6) Τό κοινοτικό σύστημα ὑπῆρξε αὐτοφυῆς δημοκρατικός θεσμός καί ἔνδειξε ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς πᾶσχοντες. Τῶν Ἑλλήνων οἱ κοινότητες ἦταν ἡ προέκταση τῆς ἐνορίας, ἐξέλεγαν τοὺς δημογέροντες, φροντίζαν γιά τήν παιδεία καί βοηθοῦσαν τίς χῆρες καί τά ὀρφανά.

7) Οὐδέποτε ξεριζώθηκε τό ἀντιστασιακό πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δεκάδες ἐξεγέρσεις ὁργανώθηκαν πρὶν ἀπὸ τό 1821.

Μέ πυξίδα ἀλάνθαστη τά διδάγματα αὐτά, ὁ Ἑλληνισμός πρέπει σήμερα νά ἐπιδεῖξει πνεῦμα ἀντίστασης καί ὄχι ὑποταγῆς ἀπέναντι στήν τουρκική προκλητικότητα, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέ τόν Νέο Ὀθωμανισμό τοῦ Ἑρντογάν. Δυστυχῶς μία μειοψηφία ἐπιχειρεῖ τήν ἀναθεώρηση τῆς Ἱστορίας μέ πρόθεσιν νά ἐξωραϊσθεῖ ἡ Ὀθωμανική τυραννία καί νά ξεχαστοῦν οἱ σφαγές τῶν Νεοτούρκων κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τοῦ Πόντου. Τό πνεῦμα τῶν ἀναθεωρητῶν εἶναι: Ἀφοῦ οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι ἦσαν «καλοί», ἄρα καί τώρα εἶναι καλοὶ γείτονες καί δικαιοῦνται μερίδιο ἀπὸ τό Αἰγαῖο, τήν Κύπρο, ἴσως καί συνδιοίκηση στή Θράκη. Πρόκειται γιά ἀπαράδεκτη νοοτροπία, ἡ ὁποία ἀλλοιώνει τό παρελθόν σκοπίμως.

Ὁ Ἑλληνισμός καί σήμερα πρέπει νά διατηρήσει τήν αἰσιοδοξία του καί νά μὴν παρουσιάζει συμπτώματα ἐθνικῆς κατάθλιψης. Ἡ πορεία τοῦ Γένους ἦταν καί εἶναι Σταυροαναστάσιμη. Ἡ Τουρκοκρατία ἦταν ἡ Σταύρωση. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν ἡ Ἀνάσταση. Ἀναστηθήκαμε διότι δέν χάσαμε τίς ρίζες μας καί τήν ταυτότητά μας. Ἡ Ὁρθοδοξία, ἡ ἑλληνική γλῶσσα, ἡ ἱστορική συνείδηση θά μᾶς βοηθήσουν νά ἔχουμε ὁδοδείκτες καί ὄραμα γιά τό μέλλον.

Ἀκοῦμε ἀπὸ πολλοὺς τήν ἐνστασιὶ ὅτι τά ἔθνη καί οἱ ἐθνικές ταυτότητες θά ἰσοπεδωθοῦν ἀπὸ τήν παγκοσμοποίηση. Ὡς Χριστιανοὶ γνωρίζουμε ὅτι μόνον ὁ Θεὸς ὀρίζει τίς νομοτέλειες στή ζωή μας. Τά ἀνθρώπινα ἀλλάζουν εὐκόλα, ἔρχονται καί παρέρχονται. Εἰδικά δέ γιά τήν Παγκοσμοποίηση ἔχουμε τήν παραδοχή καί ἀπὸ σοβαροὺς μελετητὲς τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων ὅτι μπορεῖ

νά ανατραπεί ή νά παραμείνει στάσιμη καί νά μίν ισοπεδώσει τά έθνη καί τά έθνικά κράτη.

Τό 1993 ό διάσημος Άμερικανός πολιτειολόγος Φράνσις Φουκουγιάμα μέ τό βιβλίό του «Τό τέλος τής Ιστορίας καί ό τελευταίος Άνθρωπος» προέβλεπε τήν επικράτηση τής οικονομικής καί πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης καί τήν διάδοση τοϋ άμερικανικοϋ πολιτικοϋ καί οικονομικοϋ προτύπου σέ όλον τόν κόσμο. Τώρα αναθεωρεί τίς άπόψεις του. Μέ τό βιβλίό του «Ταυτότητα» ζητεί συγγνώμη καί δέχεται ότι ή παγκοσμιοποίηση δέν είναι νομοτέλεια καί ότι πέραν άπό τήν οικονομία υπάρχουν δυνάμεις πού κινούν τά έθνη, όπως είναι ή έθνική ταυτότητα, ό πολιτισμός, ή θρησκεία. Τό μήνυμα τοϋ νέου βιβλίου του είναι ότι τά έθνη θά συνεχίσουν νά βασίζονται στή γλωσσική καί θρησκευτική ταυτότητά τους. Καί μάλιστα τονίζει ότι αυτό είναι καλό, άρκει νά σεβόμαστε τή Δημοκρατία καί τά Άνθρώπινα Δικαιώματα, δηλαδή νά μίν συνδέεται ή θρησκευτική πίστη μέ αυταρχισμό καί φανατισμό.

Είναι χαρακτηριστική ή συνηγορία τοϋ Φουκουγιάμα, πρώην θεωρητικοϋ τής παγκοσμιοποίησης, υπέρ των έθνικών κρατών. Γράφει σχετικά:

«Η ιδέα ότι τά κράτη είναι παρωχημένα καί ότι θά πρέπει νά αντικατασταθουν άπό διεθνείς φορείς πάσχει, διότι κανένας δέν κατάφερε νά σκεφθεί μία καλή μέθοδο ώστε αυτοί οί διεθνείς φορείς νά υπόκεινται σέ δημοκρατική λογοδοσία. Η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών έξαρτάται άπό κοινές νόρμες, άπό κοινές προοπτικές καί έν τέλει άπό κοινή κουλτούρα, καί όλα αυτά μπορεί νά υπάρχουν στό επίπεδο ενός έθνικοϋ κράτους, αλλά δέν υπάρχουν διεθνώς»¹.

Τήν ίδια πρόβλεψη για τήν υποχώρηση τής παγκοσμιοποίησης καί για τήν επιβίωση των έθνικών κρατών καί των έθνικών ταυτοτήτων κάνει καί ό Έλληνας Καθηγητής τής Γεωπολιτικής σέ γαλλικά πανεπιστήμια Γεώργιος Πρεβελάκης. Γράφει σχετικά:

«Η έθνική κλίμακα θά παραμείνει ως υποδομή τοϋ παγκοσμίου συστήματος. Άπό όρισμένες άπόψεις θά ενισχυθεί... Ταυτοχρόνως ή «ύπαρκτη» παγκοσμιοποίηση, χωρίς νά έξαφανιστεί τελείως, θά υποχρεωθεί νά υποχωρήσει. Ένα τόσο εύρύ διασυνδεδεμένο σύστημα δέν είναι βιώσιμο. Αυτό απέδειξαν διαδοχικά ή οικονομική κρίση τοϋ 2008 καί ή ύγειονομική του 2020»².

¹ Φράνσις Φουκουγιάμα: *Ταυτότητα*, εκδόσεις Ροπή, Άθήνα 2020, σ. 198.

² Γεώργιος Πρεβελάκης: «Ο κόσμος καί τά σύνορα στήν μετά κορωνοϊό εποχή», έπίλογος στό βιβλίό τοϋ Άλέξανδρου Μαλλιᾶ, *Σύνορα*, εκδόσεις Σιδέρη, Άθήνα 2020, σ. 205.

Τά ἔθνη, λοιπόν, θά ἐπιβιώσουν. Εἶναι δικαίωμα καί ὑποχρέωση κάθε λαοῦ νά διατηρήσει τήν ἐθνική του ταυτότητα. Ἐμεῖς ὡς Ἕλληνες θά διαφυλάξουμε τήν ἱερή παρακαταθήκη πού κληρονομήσαμε ἀπό τοὺς προγόνους μας. Τό ἐρώτημα εἶναι ποιοῦ θά εἶναι τό ὄραμα γιά τό μέλλον. Ποιά θά εἶναι ἡ νέα Μεγάλῃ Ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Μέχρι τό 1922 ἀπελευθερώναμε ἐδάφη καί πληθυσμούς πού εἶχαν ριζωμένη τήν Ὁρθοδοξία καί τήν Ἑλληνικότητα. Σήμε-
ρα τό ὄραμα γιά τό Ἕθνος καί ἰδίως γιά τοὺς νέους μας πρέπει νά ἔχει ἐπί-
κεντρο τήν Παιδεία, τίς Ἀξίες, τήν οἰκουμενική καλλιέργεια τῶν Ἑλληνορθο-
δόξων Γραμμάτων καί τά πανανθρώπινα μηνύματα τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν Πατέρων.

Ἡ ἰδέα δέν εἶναι δική μου. Τήν ἀντῶ ἀπό τόν Ἅγιο Νεκτάριο, ἀλλά καί ἀπό τόν Ἰωάννη Καποδίστρια, τόν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος.

Ἐγγραφε τό 1896 ὁ Ἅγιος Νεκτάριος: «Ἐάν ἡ φιλοσοφία ἐγένετο παιδαγω-
γός εἰς Χριστόν, ἔπεται ὅτι ὁ Ἕλλην πλασθεὶς φιλόσοφος ἐπλάσθη Χριστια-
νός, ἐπλάσθη ἵνα γνωρίσῃ τήν ἀλήθειαν καί διαδῶ (νά διαδώσει) αὐτὴν τοῖς
ἔθνεσι. Naί, ὁ Ἕλλην ἐγεννήθη κατὰ Θεῖαν Πρόνοιαν διδάσκαλος τῆς Ἀνθρω-
πότητος»³.

Κάτι ἀντίστοιχο πρότεινε ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ εὐλαβὴς Ὁρθόδοξος διπλωμάτης καί πολιτικός, λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ὁ Γιώργος Καραμπελιάς παραθέτει τήν ἐκθεση ἑνὸς Αὐστριακοῦ στρατιωτι-
κοῦ πού τὸν παρακολουθοῦσε τό 1816:

«Ἡ Ἑλλάς πρέπει κατὰ τὸν Καποδίστρια νά κηρυχθεῖ ὁμοφώνως ὑφ' ὅλων
τῶν Δυνάμεων χώρα ἀφιερωμένη ἀποκλειστικῶς καί μόνον εἰς τὰς ἐπιστήμης
καί εἰς τήν διαφώτισιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους... Κεimένη μεταξύ Ἀσίας καί
Εὐρώπης εὐκόλως θά κατανοῇ ἡ Ἑλλάς τό νόημα τῆς μυστικοπαθοῦς ἐπιστή-
μης τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῶ ἀπὸ τήν ἄλλην πλευράν θά δέχεται τό ἐκλεπτυσμένον
πνεῦμα τῶν Εὐρωπαίων, δημιουργοῦσα κατ' αὐτόν τὸν τρόπον μίαν δι' ὁλό-
κληρον τήν ἀνθρωπότητα σωτήριον ἰσορροσίαν»⁴.

Ἄς γίνει, λοιπόν, ἡ ἐπέτειος τοῦ 1821 ἐφελτήριο γιά μία νέα δημιουργική
πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δυσκολίες θά ὑπάρχουν πάντα. Ἀλλά δέν πρέπει νά
ἀπογοπευόμαστε. Νά θυμόμαστε τήν ἐλπίδα πού καλλιέργησε ὁ Ἅγιος
Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Στά δύσκολα χρόνια τῆς δουλείας, ὅταν εἶχαν ἀποτύχει

³ Ἅγιος Νεκτάριος, Ἐπίσκοπος Πενταπόλεως, «Ἡ Ἑλληνική Φιλοσοφία ὡς Προπαιδεία τοῦ Χρι-
στιανισμοῦ», ὁμιλία τοῦ 1896, ἀνθολογεῖται στό Συλλογικὸ Ἔργο *Ἑλληνορθόδοξη Παράδοση*,
Ἀθήνα 2003, ἐπιμέλεια Κωνσταντίνου σσ. 47-48.

⁴ Γιώργος Καραμπελιάς, *1821- Ἡ Παλιγγενεσία*, Ἐναλλακτικές Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2015, σσ. 278-279.

δεκάδες κινήματα για τήν απελευθέρωση, ό Πατροκοσμάς μιλούσε για τό Ποθούμενον, τήν Άπελευθέρωση που θά έλθει όπωσδήποτε, άρκει νά κρατήσουν οί Έλληνες τήν Όρθόδοξη Πίστη, τήν έλληνική γλώσσα καί τήν ιστορική συνείδηση. Έτσι θά έπιβιώσουμε! Ό Έλληνισμός έχει μέλλον, άρκει νά αξιοποιήσει δημιουργικά το παρελθόν του.

Αρχμ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ Ι. ΣΥΝΟΔΟΥ -
ΙΕΡΟΚΗΡΥΚΑΣ Ι. ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΗΛΕΙΑΣ - Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗ ΤΟΥ Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΕΟΛΑΙΑ Σχόλια στόν Λόγο του στήν Πνύκα (8.11.1838)

Α΄ Εισαγωγικά

Γιὰ τόν ἀγορητή τῆς Ὁμιλίας, μέ τίν ὁποία ἀσχολούμαστε στό παρόν, τόν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἐκ περισσοῦ νά ἀναφέρουμε βιογραφικά καί ἄλλα ἱστορικά στοιχεῖα, ἀφοῦ εἶναι γνωστός σέ ὅλους¹. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι στή συνείδηση τοῦ λαοῦ μας, ἥδη ἀπό τά χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, ἔχει καθιερωθεῖ ὡς ὁ Ἀρχιστράτηγος καί ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκφραστής τοῦ Ἀγώνα. Αὐτό πού ἔχει σημασία νά τονισθεῖ αὐτή τή

¹ Ἐνδεικτικῶς περὶ αὐτοῦ βλ. τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ ἰδίου ἥτοι Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*, Ἀθήνησιν 1846, καί τίς μεταγενέστερες ἐκδόσεις, καθὼς καί τὰ ἄλλα Ἀπομνημονεύματα καί ἱστορικά ἔργα τῆς ἐποχῆς, ὅπως τῶν Κ. Δεληγιάννη, Μ. Οἰκονόμου, Θ. Ρηγοπούλου, Ν. Σπυλιάνου, Σ. Τρικοῦπη, Ἰ. Φιλίμονος, Α. Φραντζῆ, Φ. Χρυσανθοπούλου-Φωτάκου καί τοῦ Α. Γούδα. Βλ. ἐπίσης, μεταξύ ἄλλων, τὰ βοηθήματα Γ. Βλαχογιάννη, *Τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Καραϊσκάκη καί τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἀνέκδοτα-Γνωμικά-Περίεργα*, ἐν Ἀθήναις 1922, τοῦ ἰδίου, *Κλέφτες τοῦ Μοριά. Μελέτη ἱστορικὴ ἀπὸ νέες πηγές βγαλμένη 1715-1820*, Ἀθήνα 1935, Τ. Γριτσοπούλου, «Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη», στοῦ ἰδίου, *Ἱστορικά Μελετήματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Β', Ἀθῆνα 2008, σσ. 143-254, Δ. Δημητροπούλου, «Ὁ Ἕρως τοῦ Μοριά': Κτίζοντας μιά πατρικὴ φιγούρα τοῦ ἔθνους», «*Ἡ ματιὰ τῶν ἄλλων*». Προσλήψεις προσώπων πού σφράγισαν τρεῖς αἰῶνες (18^{ος}-20^{ος} αἰ.), ἐπιμ. Κ. Δέδε-Δ. Δημητροπούλου, [ΕΙΕ-Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν 127], Ἀθῆνα 2012, σσ. 69-90, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ΙΒ', Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα 1975, Δ. Κόκκινου, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις*, Β', Μέλισσα, Ἀθῆνα 1967, σσ. 90-104, Ἰ. Μιχαλίδου, «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Ὁ στρατιωτικὸς ἠγέτης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης», [200 χρόνια ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασι-Οἱ πρωταγωνιστές], Ἀθῆνα 2020, Β. Μπιζάκη, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, [Μεγάλοι Ἕλληνες 3], Ἀθῆνα 2009, Ἰ. Μπουγάτσου, *Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κατὰ τὰ δημοσιεύματα τοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς τοῦ θανάτου του*, Ἀθῆνα 2007, Ν. Παπαδοπούλου, *Τὰ κατὰ τὴν Κηδεῖαν τοῦ αἰοδίου Θ. Κολοκοτρώνη...*, ἐν Ἀθήναις 1843, Χ. Στασινοπούλου, *Ὁ ἀληθινὸς Κολοκοτρώνης. Ἱστορικὴ κριτικὴ μελέτη*, Ἀθῆνα 1958, Δ. Φωτιάδου, *Ἡ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καί τοῦ Πλαπούτα*, Ἀθῆνα 1966³.

στιγμή, είναι ότι ο Γέρος του Μοριά δεν γνώριζε πολλά γράμματα· μόλις πού γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Ο ίδιος στο σχολιαζόμενο κείμενο χαρακτηρίζει τον εαυτό του «*ἀγράμματο*». Όμως, ενσάρκωνε όλη τήν εμπειρία του σκλαβωμένου Γένους και της Έπανάστασης του 1821, ενώ αποφασιστικός ήταν ο ρόλος του στη θεμελίωση του Νεοελληνικού Κράτους, γι' αυτό και ο λόγος του είχε και έχει πάντοτε βαρύνουσα σημασία και απήχηση.

Ο Λόγος στην Πνύκα εκφωνήθηκε από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη τό έτος 1838. Ο ίδιος έχει πιά γεράσει –ιδίως για τά δεδομένα της εποχής– όντας σέ ηλικία 68 ετών και συναισθανόμενος τήν πραγματικότητα αυτή. Ο Καποδίστριας, του οποίου υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής, έχει δολοφονηθεί (1831) και από τό 1833 στον θρόνο του μικρού νεοσύστατου Βασιλείου της Ελλάδος έχει ανέλθει ο Βαυαρός Όθων. Έπειδή όμως ο Κολοκοτρώνης δεν δέκετο ευμένως απέναντι στην Άντιβασιλεία, χωρίς ώστόσο νά είναι και έναντίον του βασιλιά, κατόπιν διαφόρων συκοφαντιών και φατριασμών συνελήφθη και καταδικάσθηκε, αφού κρίθηκε ένοχος εσχάτης προδοσίας (1834). Διέφυγε τί θανατική έκτέλεση λόγω της άπονομής χάριτος από τον Όθωνα, όταν ένηλικιώθηκε (1835), ό όποιος πάντως στη συνέχεια αποκατέστησε και τιμούσε ιδιαίτέρως τον μεγάλο ήρωα.

Στίς 7 Νοεμβρίου 1838 ό Θεόδωρος Κολοκοτρώνης επισκέφθηκε τό Έλληνικό Γυμνάσιο της Αθήνας, όπου δίδασκε ό Γυμνασιάρχης Γεώργιος Γεννάδιος. Τήν ημέρα της επίσκεψης του Κολοκοτρώνη ό Γεννάδιος ανέλυε στους μαθητές του δημηγορία από τίς *Ιστορίες* του Θουκυδίδη. Ο Στρατηγός ένθουσιάσθηκε, τόσο από τό περιεχόμενο της παράδοσης όσο και από τό πλήθος των μαθητών, και ζήτησε νά άπευθυνθεί και αυτός προς τί νεολαία της πατρίδας, ή όποία δεν είχε πολλά χρόνια έλευθερωθεί και για τήν έλευθερία της όποιας μπορούσε νά καυχηθεί ότι είχε βάλει πολύ περισσότερο από ένα λιθαράκι.

Ο Γυμνασιάρχης Γεννάδιος δεν μπορούσε παρά «*μέ εύχαρίστησιν*» νά ίκανοποιήσει τήν έπιθυμία του ήρωα. Όλοι οι μαθητές του Γυμνασίου είδοποιήθηκαν, ώστε τήν έπομένη (8 Νοεμβρίου), ή όποία συνέπιπτε μέ τί θρησκευτική έορτή των Ταξιαρχών, νά είναι παρόντες. Η Όμιλία πραγματοποιήθηκε τελικώς στην Πνύκα, όπου συνέρρευσε και πλήθος κόσμου. Κατά τήν έφημερίδα *Αιών*, τουτο έπιβλήθηκε από τίς συνθήκες, λόγω της στενότητας του Γυμνασίου, πολύ περισσότερο καθώς αυτό πλημμύρισε από τούς μαθητές και τούς καθηγητές². Ο Ιωάννης Πύργας³ αναφέρει ότι ό ίδιος ό Στρατηγός ζήτη-

² Έφημ. Αιών, έτος Α΄, αριθ. 15, 13 Νοεμβρίου 1838.

³ *Περί του έν Ελλάδι άρμοδίου πολιτεύματος υπό φυσικήν έποψιν*, έν Αθήνας 1867, σσ. 31-32.

σε νά μιλήσει στους νέους από τήν Πνύκα. Σέ ἄλλο δημοσίευμα στόν *Αἰώνα* παρατηρεῖται ὅτι «μετά 2000 χρόνους πρῶτος ὁ γέρων οὗτος Στρατηγός ὠμίλησεν ἀπό τοῦ βήματος τῆς Πνυκός πρὸς τήν σπουδάζουσαν νεολαίαν...»⁴.

Τό γεγονός τῆς ἐκφώνησης ἀπό τόν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη τοῦ παρόντος Λόγου στήν Πνύκα, στίς 8 Νοεμβρίου 1838, ἀρχικῶς δημοσιεύθηκε ὡς εἶδησι στήν ἐφημερίδα *Αἰών*⁵, τήν ὁποία ἱδρυσε καί ἐξέδιδε ὁ Ἰωάννης Φιλίμων. Τό σχετικό δημοσίευμα ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Ὁ Στρατηγός Θ. Κωλοκοτρῶνης [sic] ἀνέβη χθές (8 9βρίου) εἰς τό βῆμα τῆς Πνυκός, καί ὠμίλησε πρὸς τοὺς Μαθητάς τοῦ Γυμνασίου, συνελθόντας ἐκ προειδοποιήσεως τοῦ Γυμνασιάρχου, περὶ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διαιρέσεως, περὶ Θρησκείας, περὶ ἀγάπης πρὸς τήν πατρίδα, περὶ ὑποταγῆς πρὸς τόν Βασιλέα, καί περὶ τῶν ἐλπίδων, ὅσας ὑπόσχεται πρὸς τήν πατρίδα ὁ φωτισμός καί ἡ καλὴ ἀνατροφή των.

Ἐτελείωσε τόν μακρὸν καί ἀπλοῦν λόγον του ἀνευφημίσας ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως καί τῶν Σοφῶν, οἵτινες φωτίζουν τήν Νεολαίαν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος.

Παρά τοὺς Μαθητάς συνέρρευσε εἰς τήν Πνύκα πλῆθος ἄλλο πολιτῶν πάσης τάξεως. Παρατηρήθη δέ, ὅτι μετὰ 2000 χρόνους πρῶτος ὁ γέρων οὗτος Στρατηγός ὠμίλησεν ἀπό τοῦ βήματος τῆς Πνυκός πρὸς τήν σπουδάζουσαν νεολαίαν, μ' ὅλην τήν ἀθωότητα καί σεμνοπρέπειαν ὑπὲρ τῆς Θρησκείας, τοῦ Βασιλέως καί τῆς Πατρίδος».

Στό ἐπόμενο φύλλο τῆς ἴδιας ἐφημερίδας δημοσιεύθηκε ὁ Λόγος, στό ἄρθρο μέ τίτλο «Ὁ Κωλοκοτρῶνης καί ἡ Πνύξ»⁶.

Πρὶν ἀπὸ τόν Λόγο δίνεται πάλι τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐκφωνήθηκε: «Κατά τήν 7 τοῦ 8βρίου⁷ ὁ Στρατηγός Θ. Κωλοκοτρῶνης, Σύμβουλος ἐν

⁴ Ἐφημ. *Αἰών*, ἔτος Α', ἀριθ. 14, 9 Νοεμβρίου 1838.

⁵ ὁ.π. παρ.

⁶ Ἐφημ. *Αἰών*, ἔτος Α', ἀριθ. 15, 13 Νοεμβρίου 1838.

⁷ Σαφῶς πρόκειται περὶ τυπογραφικοῦ λάθους. Πρόκειται ὄχι γιὰ τόν μῆνα «8βριο» (=Ὀκτώβριο), ἀλλὰ γιὰ τόν μῆνα «9βριο» (=Νοέμβριο), ὅπως συνάγεται καί ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπέμβασι τοῦ δαίμονα τοῦ τυπογραφείου –καί ὄχι μόνο– ἀναγράφοντας πολλοὶ συνεχίζουν τὸ λάθος: βλ. λ.χ. Ὁ Λόγος τοῦ Θεόδωρου Κολοκοτρῶνη στήν Πνύκα, Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, [Ἀθῆνα 2008], ὅπου στό τέλος τοῦ κεμένου σέ σημείωσι ἀναφέρεται ὅτι «ἡ ὁμιλία τοῦ Θ. Κωλοκοτρῶνη πραγματοποιήθηκε στήν Πνύκα στίς 7/10/1838» (σελ. 15), ἐνῶ σέ ἄλλο σημείο τῆς ἴδιας ἐκδόσεως (σελ. 7) δίνεται ὡς ἡμερομηνία τοῦ Λόγου ἡ «13 Νοεμβρίου 1838», προφανῶς ἀπὸ ἐπίδρασι τῆς ἡμερομηνίας δημοσίευσίς τοῦ Λόγου. Τό μνημονευθέν φυλλάδιο, τουλάχιστον παλαιότερα, διενέμετο στοὺς Ἐφίβους Βουλευτὲς καί στοὺς μαθητὲς, οἱ ὅποιοι ἐπισκέπτονταν τὴ Βουλὴ.

ἐνεργεία, ἐπισκεφθεῖς τό Ἑλληνικόν Γυμνάσιον τῆς Καθέδρας, ἠκροάσθη μίαν καί ἡμίσειαν ὥραν τόν πεπαιδευμένον Γυμνασιάρχην κ. Γεννάδιον παραδίδοντα. Ἐνθουσιασθεῖς καί ἀπό τήν παράδοσιν καί ἀπό τήν θέαν τοσούτων Μαθητῶν, εἶπε πρὸς τόν κ. Γεννάδιον, τήν ὁποίαν συνέλαβεν ἐπιθυμίαν τοῦ νά ὁμιλήσῃ, εἰ δυνατόν, καί ὁ ἴδιος πρὸς τοὺς νέους Μαθητάς. Τήν πρότασίν του αὐτὴν ἀπεδέχθη ὁ κ. Γυμνασιάρχης μέ τήν μεγαλπύρεαν εὐχαρίστησιν, καί προσδιώρισε τήν 10 ὥραν τῆς ἐπιούσης, ὡς ἡμέρας ἐορτασίμου. Ἀλλά τό πλῆθος τῶν μαθητῶν καί ἡ στενότης τοῦ Γυμνασίου παρεκίνησε τοὺς Διδασκάλους νά ἐξέλθωσιν εἰς τήν Πνῦκα, ὡς μέρος εὐρύχωρον καί μεμακρυσμένον ὅπως οὖν.

Τήν ἐπαύριον δύο ἀπεσταλμένοι Μαθηταί ἐπροσκάλεσαν ἀπό τῆς οἰκίας του τόν Στρατηγόν Κωλοκοτρώνην εἰς τήν Πνῦκα. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἠγνούν μεχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς τήν περίστασιν ταύτην. Ἄμα ἡ φήμη διεδόθη, συνέρρουσε πλῆθος διαφόρων ἐπαγγελλμάτων καί τάξεων ἄνθρωποι. Ὁ δέ Στρατηγός Κωλοκοτρώνης, περιτριγυρισμένος καί ἀπό τοὺς Μαθητάς καί ἀπό τούτους ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς Πνυκός, ὠμίλησε τόν ἀκόλουθον λόγον, τοῦ ὁποίου ἐγγυώμεθα τό ἀκριβές, καθόσον δυνάμεθα νά ἐνθυμηθῶμεν».

Ὅπως συμπεραίνουμε καί ἀπό τήν τελευταία φράση τοῦ συντάκτη τοῦ προαναφερθέντος σχολίου, προφανῶς τοῦ ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας Ἰωάννου Φιλίππου, ὁ Λόγος ἀσφαλῶς δέν ἐκφωνήθηκε ἀκριβῶς στή μορφή καί τήν ἔκτασιν αὐτή, πού μᾶς ἔχει παραδοθεῖ. Ὁ δημοσιεύσας αὐτόν φαίνεται ὅτι κρατοῦσε σημειώσεις καί ἀπέδωσε τόν Λόγον τουλάχιστον στά βασικά του σημεία, ὅπως συνέβαινε στήν ἀρχαιότητα καί τόν Μεσαίωνα. Ἄλλωστε, ὁ Κωλοκοτρώνης δέν ἦταν σέ θέσιν νά γράφει ὁ ἴδιος ὡς «ἀγγραμματος»⁸. Τό γεγονός ὅτι δημοσίευσε τόν λόγο λίγες ἡμέρες –μόλις πέντε– μετά τήν ἐκφώνησίν του, τοῦ ὁποίου κειμένου ἀσφαλῶς θά λάμβανε γνώσιν καί ὁ Κωλοκοτρώνης, μᾶς ἐγγυᾶται ἀκόμη περισσότερο τήν ἀκρίβεια τῶν βασικῶν σημείων τοῦ Λόγου καί τῶν σχετικῶν σκέψεων καί ἰδεῶν τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ.

Ὁ Ἰωάννης Πύρλας καί πάλι ἀναφέρει τήν πληροφορία ὅτι στό τέλος τοῦ Λόγου τοῦ γέροντα Στρατηγοῦ ἔνα σμῖνος τῆς Χωροφυλακῆς ἦλθε γιά νά διαλύσει τή συνάθροιση. Ὁ Κωλοκοτρώνης διαβλήθηκε στόν Βασιλιά, ἀλλά χάριν στήν παρέμβαση τοῦ Γυμνασιάρχου Γενναδίου καί τῶν λοιπῶν καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι μαρτύρησαν «τό ἀθῶον τῆς πράξεως», δέν δόθηκε συνέχεια καί δέν ὑπῆρξαν πάλι συνέπειες γιά τόν Γερο-Στρατηγό⁹.

⁸ Ὡς γνωστόν, καί τά Ἀπομνημονεύματά του τά ὑπαγόρευσε στόν Γεώργιο Τερτσέτη.

⁹ Ἰ. Πύρλας, *Περί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀρμοδίου πολιτεύματος ὑπό φυσικὴν ἔποινιν*, σ. 32.

Β΄

Ίστορικά συμπεράσματα συναγόμενα από τόν Λόγο στην Πνύκα

Πρίν όμως εισέλθουμε στή μεγάλη παρακαταθήκη του Κολοκοτρώνη, πού θέλουμε νά ἐξάρουμε στό παρόν, κρίνουμε σκόπιμο νά ὑπογραμμίσουμε μερικά σημεία του Λόγου του στην Πνύκα, τά ὁποῖα σχετίζονται μέ τήν ἱστορική ἔρευνα καί τά προβλήματα πού αὐτή θέτει ὡς πρὸς τόν Ἑλληνισμό καί τή θέση του στην περίοδο τῆς Ὄθωμανοκρατίας καί κατά τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821.

1. Τό πρῶτο, τό ὁποῖο ἐπισημαίνεται καί προκύπτει ἤδη ἀπό τήν ἀρχή τῆς Ὀμιλίας, εἶναι ἡ συνείδηση τοῦ Κολοκοτρώνη περὶ τῆς συνέχειας τοῦ Ἑλληνισμού¹⁰, πού τόσο στό παρελθόν ὅσο καί σήμερα δέν γίνεται πάντοτε ἀπό ὅλους ἀποδεκτική. Ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς ἀμφισβήτησης νομίζουμε ὅτι ἦταν τό ἐπίσημο Μήνυμα Ὑπουργοῦ Παιδείας τῆς πατρίδας μας γιά τήν ἐθνική

¹⁰ Ἐνδεικτικῶς βλ. Α. Βρανούση, «Ἰδεολογικές ζυμώσεις καί συγκρούσεις», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ΙΑ΄, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1975, σσ. 433-451, Α. Διαμαντῆ, *Ἔθνος καί Θεομοῖ στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ κανονιστική ἐκτροπή στην ἑλληνική ἱστοριογραφία*, Ἀθήνα 2013, σσ. 7-83, Α. Καραθανάση, «Ἡ ἐθνική συνείδησή μας κατά τήν Τουρκοκρατία, συνείδηση συμπίσσης τῆς Ρωμοσύνης», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2014, σσ. 21-28, Γ. Καραμπηλιᾶ, «Ἡ νεώτερη ἑλληνική ἱστοριογραφία καί τό ζήτημα τῆς "συνέχειας"», *Ἱστοριογραφία καί Πηγές γιά τήν Ἑρμηνεία τοῦ 1821. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2013, 215-233, Χ. Κρικιώνη, «Ἡ συμβολή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στί διατήρηση-ἀφύπνιση τῆς Ἑθνικῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως καί στί διαμόρφωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», *Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί διαφύλαξη τῆς Ἑθνικῆς Ταυτότητος-Νεομάρτυρες, Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός-Ἐπαναστατικά Κινήματα. Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2015, σσ. 23-43, Μ. Μαντουβάλου, «Ἡ διαχρονική γραπτή καί προφορική ἑλληνική γλώσσα, ὡς σταθερό στοιχεῖο τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος τοῦ τουρκοκρατούμενου καί ἐπαναστατημένου ἑλληνορθόδοξου Γένους, καί ὡς ἀναιρετικό τῶν ἀμφισβητήσεων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνέχειας. Πρωτογενεῖς μαρτυρίες», *Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί διαφύλαξη τῆς Ἑθνικῆς Ταυτότητος-Νεομάρτυρες, Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός-Ἐπαναστατικά Κινήματα. Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2015, σσ. 57-69, Γ. Μεταλληνού, «Ἡ ἑλληνική ἀρχαϊότητα στό λαϊκό κίρηγμα τῆς δουλείας», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2014, σσ. 35-56, Κ. Σβολοπούλου, «Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί ἡ διαχρονική συνείδηση τοῦ Ἑθνους», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2014, σσ. 29-34, Ν. Σβορώνου, *Τό ἑλληνικό ἔθνος. Γένεση καί διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 2004, καθώς καί τή σχετική βαρυσήμαντη ἐπιστολή τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Δεσποτοπούλου στην ἐφημερίδα *Ἡ Καθημερινή* τῆς 28.1.2010: <https://www.kathimerini.gr/opinion/718467/grammata-anagnoston-765/>

επέτειο, ό όποίος έγραψε ότι «ή 25^η Μαρτίου συμβολίζει τά γενέθλια τής σύγχρονης Ελλάδας», μιλώντας συγχρόνως γιά «γέννηση καί δημιουργία τής εθνικής μας συλλογικότητας» καί ανάδυση «καινούργιου έθνους»¹¹.

Όμως, πουθενά στόν συγκεκριμένο Λόγο τοῦ Κολοκοτρώνη δέν διαφαίνεται δημιουργία νέου έλληνικού έθνους στήν Τουρκοκρατία καί τήν Έπανάσταση. Αντιθέτως, ό Γέρος τοῦ Μοριά αισθάνεται απόγονος καί συνεχιστής, άσφαλώς όχι μόνο προσωπικώς, τών μεγάλων άνδρων τής αρχαιότητας.

«Παιδιά μου!», αρχίζει τόν Λόγο του, «είς τόν τόπον τοῦτον όπου έγώ πατώ σήμερον, έπατοῦσαν καί έδημγοροῦσαν τόν παλαιόν καιρόν άνδρες σοφοί... Έγώ επιθυμοῦσα νά σᾶς ιδῶ, παιδιά μου! είς τήν μεγάλην δόξαν τών προπατόρων μας...». Καί άλλου σημειώνει: «Είς τόν τόπον, τόν όποίον κατοικοῦμεν, έκατοικοῦσαν οί παλαιοί Έλληνες, από τούς όποίους καί ήμείς καταγόμεθα καί έλάβαμεν τό όνομα τοῦτο»¹².

Μάλιστα, όχι μόνο έχει συναίσθηση τής συνέχειας αὐτῆς ό Στρατηγός, αλλά καί θαυμάζει σέ μέγιστο βαθμό τούς αρχαίους Έλληνες, χωρίς νά παύει νά αναφέρεται στό Βυζάντιο, όχι όνομαστικώς, αλλά γενικότερα ως Χριστιανισμό καί Έκκλησία. Θεωρεῖ ἔτσι τούς αρχαίους Έλληνες «άνδρας σοφούς καί άνδρας, μέ τούς όποίους δέν εἶναι άξιος νά συγκριθῇ, καί ούτε νά φθάσῃ τά ίχνη των». Καί κάνοντας ένα βήμα άκόμη, ύπογραμμίζει: «Ήτον σοφοί, καί από έδῶ έπῆραν καί έδανείσθησαν τά άλλα έθνη τήν σοφίαν των».

Αναφερόμενος δέ λίγο παρακάτω στήν άποστολή βιβλίων από τούς λογίους τοῦ έξωτερικοῦ κατά τήν Τουρκοκρατία έπισημαίνει:

«...Εὐθύς όπου κανένας άνθρωπος από τόν λαόν έμάνθανε τά κοινά γράμματα, έδιάβαζεν αὐτά τά βιβλία, καί έβλεπε ποίους είχαμε προγόνους, τί έκαμεν ό Θεμιστοκλῆς, ό Άριστείδης, καί άλλοι πολλοί παλαιοί μας, καί έβλέπαμεν καί είς ποίαν κατάστασιν εύρισκόμεθα τότε. Όθεν μᾶς ἤλθεν είς τόν νοῦν νά τούς μιμηθῶμεν, καί νά γείνωμεν εύτυχέστεροι, καί ἔτσι έγινε καί έπροώδενσεν ή Έταιρία».

Δηλαδή, ή μελέτη τής ζωῆς καί τής σκέψης τών αρχαίων Ελλήνων έγινε μέτρο σύγκρισης, παράδειγμα καί κινητήριος δύναμη γιά τήν καλλιέργεια τής ιδέας τής έλευθερίας τοῦ Γένους καί, κατ' επέκτασιν, τής προετοιμασίας τής Έπανάστασης.

¹¹ Βλ. <https://www.minedu.gov.gr/news/18895-21-03-16-to-minyma-tou-nikou-fili-gia-tin-25i-martiou>

¹² Οί παραπομπές στόν Λόγο ακολουθοῦν τό αρχικό κείμενο, τό δημοσιευθέν στήν έφημερίδα Αἰών (Έτος Α΄, αριθ. 15, 13 Νοεμβρίου 1838), καθώς στίς μεταγενέστερες εκδόσεις τό κείμενο έχει ύποστει γλωσσική έπεξεργασία.

2. Τό δεύτερο σημείο από τήν Όμιλία, τό όποιο θέλουμε νά ύπογραμμίσουμε, εἶναι ἡ ἀναφορά της στόν χαρακτῆρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821¹³. Ἀρκετό μελάνι ἔχει χυθεῖ περί αὐτοῦ. Σημασία ὅμως δέν ἔχει τί λέμε καί τί γράφουμε ἐμεῖς σήμερα γιά τό ζήτημα αὐτό, μέσα ἀπό τήν ἀσφάλεια τῶν γραφείων μας καί συχνά πρὸς ἱκανοποίηση τῶν ἰδεοληψιῶν μας, ἀλλά τί λέγουν οἱ ἴδιοι οἱ πρωταγωνιστές· καί αὐτοί, κατά κύριο λόγο θεωροῦν τόν Ἀγῶνα τοῦ 1821 ὄχι κοινωνικοοικονομικό καί ταξικό, ὅπως ὑποστηρίζεται ἐνίοτε, ἀλλά ἐθνικοαπελευθερωτικό καί καρπὸ σύμπτωσης τῶν Ἑλλήνων. Ἀσφαλῶς, σέ ἓνα τέτοιο γεγονὸς συνέβαλαν καί κοινωνικοί, οἰκονομικοί καί διάφοροι ἄλλοι λόγοι. Πρωτίστως ὅμως ὁ Ἀγῶνας ἦταν γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας, μετὰ τῇ μακροχρόνια δουλείᾳ καί τὰ δεινὰ πού ὑφίσταντο ἐν προκειμένῳ οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανούς. Μαρτυρεῖ χαρακτηριστικά στὴν παροῦσα Όμιλία του ὁ Κολοκοτρώνης:

«Ὅταν ἀποφασίσαμεν νά κάμωμεν τήν Ἐπανάστασιν, δέν ἐσυλλογισθῆκαμεν, οὔτε πόσοι εἴμεθα, οὔτε πῶς δέν ἔχομεν ἄρματα, οὔτε ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐβαστοῦσαν τὰ κάστρα καί τὰς πόλεις, οὔτε κανένας φρόνιμος μᾶς εἶπε ποῦ πᾶτε ἐδῶ νά πολεμήσετε μέ σιταροκάραβα βασέλα· ἀλλ' ὥς μία βροχὴ ἔπεσεν εἰς ὅλους μας ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας, καί ὅλοι, καί οἱ Κληρικοί, καί οἱ Προεστοί, καί οἱ Καπεταναῖοι, καί οἱ Πεπαιδευμένοι, καί οἱ Ἐμποροί, μικροὶ καί μεγάλοι ὅλοι ἐσυμφωνήσαμεν εἰς αὐτόν τόν σκοπόν, καί ἐκάμαμεν τήν Ἐπανάστασιν».

Καθίσταται σαφές στό ἀπόσπασμα αὐτό, ὅτι ὁ Γέρος τοῦ Μοριά, δέν ἐξαιρεῖ καμία «τάξη» τῆς ἐποχῆς, μέ κριτήρια κοινωνικά καί οἰκονομικά καί μέ βάση τίς ἐπικρατοῦσες συνθῆκες τοῦ ὑποδούλου Γένους, ἀπὸ τῇ συμμετοχῇ της στόν Ἀγῶνα. Φυσικῶς καί ὑπῆρχαν προβλήματα, πού ἐπέβαλαν οἱ συνθῆκες δουλείας γιά ὅλους, ὅμως ὅλοι μαζί συνέβαλαν στό μεγάλο κατόρθωμα τοῦ 1821¹⁴.

¹³ Σχετικῶς βλ., μεταξύ ἄλλων, Γ. Κορδάτου, *Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*, Ἀθῆνα 1924, Π. Πιζάνια, «Ἐπανάστασι καί Ἔθνος. Μία ἱστορικὴ-κοινωνιολογικὴ προσέγγισι τοῦ 21», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-1821*, τόμ. 3^{ος}, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθῆνα 2003, σσ. 33-52, Π. Τζεριμᾶ, «Τὸ ἀθάνατο κρᾶσί τοῦ 21-Διαλογισμοὶ γιά τήν ἀνθρωπιστικὴ διάστασι τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας», *Ἱστοριογραφία καί Πηγές γιά τήν Ἑρμινεία τοῦ 1821. Πρακτικά Α' Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 2013, σσ. 35-38.

¹⁴ Μάλιστα, στά Ἀπομνημονεύματά του μέ γλώσσα κρυστάλλινη –καί προφητικῶς θά λέγαμε– ὁ ἥρωας διασαφνίζει ὅτι «ἡ ἐπανάστασις ἡ ἐδική μας δέν ὁμοιάζει μέ καμμὴν ἀπ' ὅσας γίνονται τὴν σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπην», τίς ὁποῖες εὐρωπαϊκὲς ἐπαναστάσεις χαρακτηρίζει ὡς «ἐμφυλίσ-

3. Έπειδή πολλά έχουν λεχθεί και γραφεί κατά καιρούς για τόν ρόλο της Έκκλησίας και του Κλήρου τό 1821¹⁵, δέον νά υπογραμμισθεί ό στό προηγούμενο απόσπασμα του Λόγου ό Κολοκοτρώνης δέν έξαιρεί από τί συμμετοχή στήν Έπανάσταση τόν Κλήρο, τόν όποιο θεωρεί ιδιαίτερη «τάξη», ενώ βλέπει τόν Άγώνα συγχρόνως έθνικό και θρησκευτικό: «Όταν επιάσαμεν τά άρματα, είπαμεν πρώτα ύπέρ Πίστεως και έπειτα ύπέρ Πατρίδος».

Άκόμη, στήν Όμιλία έμφαίνεται ή δύναμη της πίστης για τούς Έλληνες στίς περιόδους της δουλείας και της Έπανάστασης. Έτσι, αναφερόμενος στίς θανατώσεις και τήν προσπάθεια έξισλαμισμού τών Έλλήνων από τούς Όθωμανούς, ό Γέρος του Μοριά επισημαίνει: «Τόν ένα έκοπταν, ό άλλος τόν σταυρόν του έκαμε...». Διαφαίνεται, επίσης, στό κείμενο ή άπλή, λαϊκή, γνήσια έλληνόρθοδοξη θρησκευτικότητα του Κολοκοτρώνη. Έντύπωση προκαλεί ή άναφορά του, έστω επιγραμμιατικώς, στό έργο τών Άποστόλων και στήν έξάπλωση του Χριστιανισμού, καταδεικνύοντας μάλιστα και τί διαφορά μεταξύ της αρχαίας έλληνικής και της χριστιανικής θρησκείας.

4. Περίοπτη θέση μεταξύ εκείνων, οί όποιοι συνέβαλαν στή διαφύλαξη της έλληνικής αυτόσυνηδισίας και στήν προετοιμασία της Έπανάστασης κατά τήν Τουρκοκρατία, επιφυλάσσει ό Κολοκοτρώνης στους Έλληνες της Διασποράς και κυρίως στους λογίους αυτής¹⁶. Οί τελευταίοι βοήθησαν, κατ΄

ους πολέμους», καθώς ήταν «έναντίον τών διοικήσεών των». Αντιθέτως, τονίζει μέ έμφραση ότι ή Έλληνική Έπανάσταση ήταν «δίκαιη», «έθνος μέ άλλο έθνος, ήτον μέ ένα λαόν όποι ποτέ δέν ήθέλησε νά άναγνωρισθ ή ως τοιοϋτος, οϋτε νά όρκισθ ή, παρά μόνον ό,τι έκαμεν ή βία»: Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων της Έλληνικής Φυλής από τά 1770 έως τά 1836*, σ. 190.

¹⁵ Έπ΄ αυτό ένδεικτικώς δές Τ. Γριτσοπούλου, *Η Έκκλησία εις τόν Άπελευθερωτικό Άγώνα*, Άνάτυπο, Άθήνα 1971, Ά. Κονταλή, *Η συμμετοχή του Έλληνορθόδοξου κλήρου στα έπαναστατικά κινήματα της Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, Άθήνα 2020, Χ. Κρικώνα, *Η Όρθόδοξος Έκκλησία πρωταγωνιστής της Έθνεγερσίας του 1821. Κληρικοί Νεομάρτυρες-Έθνομάρτυρες*, Θεσσαλονίκη 1991, Γ. Μεταλλινού, «Τό ΄21 και οί συντελεστές του. Άμφισβητήσεις και έπακριβώσεις», *Έκκλησία* 68 (1991) σσ. 152-154, 185-188, 240-243, 262-265, Η. Οικονόμου (έπιμ.), *Κείμενα Πίστεως και Έλευθερίας (Αϋθεντικά μαρτυρία έπωνύμων και άνωνύμων Έλλήνων περί της Έθνεγερσίας του 1821)*, Άθήνα 1985, Δ. Πανοπούλου, *Ό Κλήρος στήν Έθνεγερσία του 1821 από άνέκδοτα έγγραφα της Έθνικής Βιβλιοθήκης*, Πάτρα 2001, καθώς και τόν τόμο *Όρθόδοξη Έκκλησία και διαφύλαξη της Έθνικής Ταυτότητος-Νεομάρτυρες, Άγιος Κοσμάς ό Αιτωλός-Έπαναστατικά Κινήματα. Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου*, Ί. Σύνοδος της Έκκλησίας της Ελλάδος, Άθήνα 2015.

¹⁶ Για τόν Έλληνισμό της Διασποράς βλ. Ά. Βακαλοπούλου, «Ό Έλληνισμός της Διασποράς», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, ΙΑ΄, Έκδοτική Άθηνων, Άθήνα 1975, σσ. 231-243, D. Brewer, *Ελλάδα 1453-1821. Οί άγνωστοι αιώνες*, μετάφρ. Ν. Γάσπαρη, Άθήνα 2018, σσ. 289-306, Δ. Ζακυθινού, *Η Τουρκοκρατία. Είσαγωγή εις τήν Νεωτέραν Ιστορίαν του Έλληνισμού*, έκδ. Βαγιο-

αυτόν, κυρίως μέ τό νά μεταφράζουν καί νά στέλνουν βιβλία στήν Ἑλλάδα, μέσα ἀπό τά ὁποῖα οἱ σκλαβωμένοι Ἕλληνες καλλιερгоῦνταν καί μάθαιναν τήν ἱστορία τους, μελετῶντας δέ τό ἔνδοξο παρελθόν τους παραδειγματίζονταν καί ἀφυπνίζονταν:

«Εἰς αὐτήν τήν δυστυχημένην κατάστασιν μερικοὶ ἀπό τούς φυγάδας γραμματισμένους ἐμετάφραζαν καί ἔστελναν εἰς τήν Ἑλλάδα Βιβλία· καί εἰς αὐτούς πρέπει νά χρεωστοῦμεν εὐγνωμοσύνην, διότι εὐθύς ὁποῦ κανένας ἄνθρωπος ἀπό τόν λαόν ἐμάνθανε τά κοινά γράμματα, ἐδιάβαζεν αὐτά τά βιβλία, καί ἔβλεπε ποίους εἶχαμε προγόνους, τί ἔκαμεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, καί ἄλλοι πολλοὶ παλαιοὶ μας, καί ἐβλέπαμεν καί εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρισκόμεθα τότε. Ὅθεν μᾶς ἤλθεν εἰς τόν νοῦν νά τούς μιμηθῶμεν, καί νά γείνωμεν εὐτυχέστεροι, καί ἔτζι ἔγινε καί ἐπροώδευσεν ἡ Ἑταιρία».

Ὁ ἴδιος ὁ Κολοκοτρῶνης, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε ἀπό τά Ἀπομνημονεύματά του, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ἔμαθε γραφή καί ἀνάγνωσι μέσα ἀπό τά ἐκκλησιαστικά βιβλία (Ψαλτήριο, Ὁκτώηχο, Μηναῖα) καί τίς διάφορες προφητείες τῆς ἐποχῆς, ὅπως καί οἱ περισσότεροι ὑπόδουλοι ἀπό ὅσους κατάφεραν νά μάθουν λίγα γράμματα, ὅταν ἀργότερα πῆγε στή Ζάκυνθο, βρῆκε καί διάβασε μία ἱστορία τῆς Ἑλλάδας στήν «ἀπλοελληνικὴν», τό μυθιστόρημα Ἀριστομένης καί Γοργῶς (τοῦ Λαφοντέν) καί τήν ἱστορία τοῦ Σκεντέρμπεη¹⁷, ἐνῶ ἐξαίρει καί τή σημασία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης γιά τήν καλλιέργεια τῶν ὑποδούλων καί τήν πνευματική ἀφύπνισή τους: «Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις καί ὁ Ναπολέον ἔκαμε, κατὰ τήν γνώμην μου, νά ἀνοίξῃ τά μάτια τοῦ Κόσμου»¹⁸. Ὡστόσο,

νάκης, χ.τ.χ., σσ. 62-69, Ὁ. Κατσαρδῆ-Hering, «Ἡ Ἑλληνικὴ Διασπορά», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-2000*, τόμ. 1^{ος}, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2003, σσ. 87-112, Ἀ. Κούκου, «Ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Διασπορᾶς κατὰ τήν ἐκρηξὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης καί ἡ ἐπιχειρηματολογία γιά τὴ νομιμότητα τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγῶνα», *Ὁ διεθνὴς περίγυρος καί ὁ Φιλελληνισμός κατὰ τήν Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις. Πρακτικά Ε' Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2017, σσ. 35-43, Ν. Τωμαδάκη, *Ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ Ἐξωτερικοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλευθερίας*, Ἀθήνα 1953, Ἰ. Χασιώτης, *Ἐπισκόπηση τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Διασπορᾶς*, Θεσσαλονίκη 1993.

¹⁷ Θ. Κολοκοτρῶνης, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*, σσ. 48-49. Ὅλα αὐτὰ τά βιβλία προέρχονταν ἀπὸ μεταφράσεις: Δ. Δημητροπούλου, «Τὶ διάβαζε ὁ Κολοκοτρῶνης;» *Ἱστορικά*, τόμ. 29, τεύχ. 56, Ἰούνιος 2012, σσ. 226-232. Ἄξια προσοχῆς ἐπίσης εἶναι ἡ χρῆσι παρατακτοῦ χρόνου στὴ σχετικὴ περικοπὴ: «Τὰ βιβλία ὁποῦ ἐδιάβαζα συχνὰ ἦτον ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἱστορία τοῦ Ἀριστομένη καὶ Γοργῶ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Σκεντέρμπεη» (Θ. Κολοκοτρῶνης, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*, σ. 49). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἐπανειλημμένως διάβαζε τὰ βιβλία αὐτά. Ἐπομένως, καί μέσθ αὐτῶν καλλιερгоῦσε τήν ἐθνικὴ τὸν συνείδησι καὶ τὴν ἰδέα τῆς ἑλευθερίας.

¹⁸ Θ. Κολοκοτρῶνης, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*, σ. 49.

αυτή ή επίδραση του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Έπανάστασης στους υποδούλους Έλληνες, και όπως φαίνεται και στον ίδιο τον Κολοκοτρώνη, δεν συνεπάγεται υποχρεωτικώς και την άρνηση του εθνικοαπελευθερωτικού χαρακτήρα της Έλληνικής Έπανάστασης του 1821 και των λοιπών θεμελιωδών αξιών και ιδανικών των υποδούλων.

5. Στο σχολιαζόμενο κείμενο, επιβεβαιώνονται και διάφορες άλλες ιστορικές πληροφορίες, οι οποίες μερικές φορές προβληματίζουν την έρευνα και για τις οποίες εκφράζονται αμφισβητήσεις, από ειδικούς και μί. Έτσι:

α. Διάχυτη είναι στον Λόγο ή άποψη ότι ή γενική κατάσταση επί Τουρκοκρατίας για τους υποδούλους Έλληνες δεν ήταν ευχάριστη και δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή, όπως είναι φυσικό, ούτε οι Έλληνες απέλαυναν μόνο δικαιώματα και ελευθερίες. Διαφορετικώς, δεν θά αναλάμβαναν τό παράδοξο έγγειρμα της εξέγερσης. Συμφώνως προς τό κείμενο, «οί Μουσουλμάνοι έκαμαν ό,τι ήμπορούσαν, διά νά αλλάξη ό λαός τήν πίστιν του. Έκοπαν γλώσσας, πολλούς ανθρώπους¹⁹, αλλά έστάθη αδύνατον νά τό κατορθώσουν. Τόν ένα έκοπταν, ό άλλος τόν σταυρόν του έκαμε...». Γι' αυτό και «τό καλύτερον μέρος των πολιτών», έννοώντας τους «εμπόρους και τους Προκομμένους», «μίν υποφέροντες τόν ζυγόν, έφευγαν, και οί γραμματισμένοι επήραν τά βιβλία και έφυγαν από τήν Ελλάδα, τήν πατρίδα των... Καί μερικοί μίν υποφέροντες τήν τυραννίαν του Τούρκου, και βλέποντας ταίς δόξαις και τάς ήδονάς, όπου απέλαμβαναν αυτοί, άφιναν τήν πίστιν τους και έγινοντο Μουσουλμάνοι. Καί τοιουτοτρόπως κάθε ήμέραν ό λαός ελύγνευε και επτώχυνεν».

Γιά τό ζήτημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ένδεικτικώς βλ. Κ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1985⁴, Μ. Μαντουβάλου, «Οί έγκωμιαστές του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Έπανάστασης, δεινοί τιμητές και πλαστογράφοι της Έλληνικής», *Ιστοριογραφία και Πηγές για τήν Ερμινεία του 1821. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου*, Ι. Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2013, σσ. 121-155, όπως και τους τόμους *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Όψεις, Τομές, Διερευνήσεις. Διεθνής Ημερίδα* (Αθήνα, 22 Μαΐου 2017), έπιμ. Γ. Ματσοπούλου, Αθήνα 2020 και *Έλληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός. Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου*, Ι. Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2016.

¹⁹ Σέ μεταγενέστερες εκδόσεις μπροστά από τις λέξεις «πολλούς ανθρώπους» τίθεται ή πρόθεση «εις», όποτε ή φράση μετατρέπεται σέ εμπρόσθετο προσδιορισμό: «εις πολλούς ανθρώπους». Θεωρούμε ώστόσο ότι ή γραφή του αρχικού κειμένου μέ τό κόμμα πριν από τις παραπάνω λέξεις είναι ορθότερη, όποτε ή λέξη «άνθρώπους» θεωρείται αντικείμενο του ρήματος «κόπτω» και ή έννοια γίνεται «πολλούς ανθρώπους έκοπαν», έσφαξαν. Τουτό ένισχύεται και από τά συμφραζόμενα, καθώς λίγο παρακάτω διαβάζουμε: «Τόν ένα έκοπταν, ό άλλος τόν σταυρόν του έκαμε...».

β. Ειδικῶς ἡ μορφωτικὴ κατάσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας²⁰, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν Λόγο, ἦταν χαμηλοῦ ἐπιπέδου, καθὼς οἱ μορφωμένοι Ἕλληνες ἀμέσως μετὰ τὴν Ἄλωση, ὅπως μόλις ἀναφέρθηκε, ἔφυγαν «καὶ ἔτι ἔμεινεν ὁ λαός, ὅστις στερημένος ἀπὸ τὰ μέσα τῆς προκοπῆς ἐκατήντησεν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, καὶ αὐτὴ αὗξανε καθ' ἡμέραν χειρότερα· διότι, ἂν εὐρίσκετο μεταξύ τοῦ λαοῦ κανεῖς μὲ ὀλίγην μάθησιν, τὸν ἐλάμβανεν ὁ Κλῆρος, ὅστις ἔχαιρε προνόμια, ἢ ἐσύρετο ἀπὸ τὸν ἔμπορον τῆς Εὐρώπης ὡς βοηθός του, ἢ ἐγίνετο γραμματικός τοῦ Προεστοῦ...».

Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὑπαρξὴ ἀνάγκης σχετικοῦ ὕλικου καὶ βιβλίων, κενό τό ὅποιο, ὅπως ἦδη ἐλέγχθη, ἀναπλήρωνε ἡ ἀποστολὴ βιβλίων ἀπὸ τῆ Διασπορά.

6. Γνωρίζοντας τίς ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς ἀκυβερνησίας καὶ τῆς διχόνοιας μεταξύ τῶν Ἑλλήνων, τόσο στά χρόνια τῆς δουλείας ὅσο καὶ κατὰ τὴν Ἑπανάσταση, ὁ Κολοκοτρῶνης στὴν Ὁμιλία του τάσσεται ὑπὲρ τοῦ ἐπικρατοῦντος τότε πολιτεύματος. «*Χρειάζεται καὶ ἡ στερέωσις τῆς πολιτείας μας*», προτρέπει, ἡ ὁποία στὴν προκειμένη περίπτωσιν ἦταν συνυφασμένη μὲ τὴ Βασιλεία τοῦ Ὁθῶνα. Αὐτό δὲν σήμαινε κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ πολιτεύματος τῆς βασιλείας ἦταν καὶ ἡ ἐνδόμυχη ἐπιθυμία τοῦ ἥρωα. Ὅμως, ἐκείνη τὴ στιγμή δὲν ὑπῆρχε ἄλλη λύσις. Γι' αὐτό καὶ ἐξαίρει τό πολίτευμα τοῦ Ὁθῶνα, γιατί μετὰ τὸν Ἀγῶνα, τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸ καὶ τίς συνέπειές τους, πλέον «*τὰ πράγματα ἡσυχάζουν, καὶ τό ἐμπόριον, καὶ ἡ γεωργία, καὶ αἱ τέχναι ἀρχίζουν νὰ προσοδεύουν, καὶ μάλιστα ἡ παιδεία*», ζητώντας «*τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Θρόνου*». Καὶ κλείνει τὴν Ὁμιλία μὲ τὴν ἐπευφημία, μεταξύ ἄλλων, τοῦ βασιλιᾶ Ὁθῶνα: «*Ζήτω ὁ βασιλεὺς μας Ὁθῶν*»!

²⁰ Γιὰ τό ζήτημα τῆς παιδείας καὶ δι' τῆς ἐκπαίδευσης τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας βλ. μεταξύ ἄλλων Ἐ. Ἀγγελολάμπη-Τσουγκαράκη, «Πρὸς ψυχικὴν ὠφέλειαν καὶ ἐπίδοσιν τοῦ ἡμετέρου γένους». Οἱ ἀνταλίψεις γιὰ τὴν παιδεία κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδοúlων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικὰ Β' Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 2014, σσ. 211-255, Ἀ. Ἀγγέλου, *Τό Κρυφὸ Σχολεῖο. Χρονικὸ ἐνός μύθου*, Ἀθῆνα 1999², D. Brewer, *Ἑλλάδα 1453-1821. Οἱ ἀγνωστοὶ αἰῶνες*, 167-174, Ἀ. Διαμαντῆ, *Ἔθνος καὶ Θεομοὶ στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ κανονιστικὴ ἐκτροπὴ στὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία*, σσ. 120-153, Ἰ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου)*, Α'-Β', ἐν Ἀθῆναις 1936, Ν. Ζαχαροπούλου, *Ἡ παιδεία στὴν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, Γ. Καραμπελιά, «Τό κρυφὸ Σχολεῖο, οἱ Ἕλληνες διαφωτιστές τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἡ ἀποδομητικὴ ἱστοριογραφία τῆς ὕστερης μεταπολίτευσης», *Ἑλληνικὸς καὶ Εὐρωπαϊκός. Πρακτικὰ Δ' Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 2016, σσ. 119-143, Κ. Λάμπρα, «Ἡ Ἐκπαίδευσις. Ὁργάνωσις καὶ λειτουργία τῶν σχολείων 1770-1821», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-2000*, τόμ. 2^{ος}, Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθῆνα 2003, σσ. 75-100, Π. Παπαρζούνη, *Τουρκοκρατία*, Ἀθῆνα 2011, 370-383, Μ. Στασινοπούλου, «Ἡ περὶ τῆς παιδείας μέριμνα τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους καὶ τό πρῶτον Πανεπιστήμιον», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 88^{ος}, τεύχ. 1043, Χριστοῦγεννα 1970, σσ. 40-50.

7. Καθώς και η μορφή του Κολοκοτρώνη έχει ένιοτε έντονα αμφισβητηθεί, ας προβληματίσει η αποδοχή του από τόν Γυμνασιάρχη Γεννάδιο, ο οποίος έκρινε ότι οι μαθητές του θα ωφελούνταν από τις συμβουλές του «*ἀγράμματος*» Στρατηγού, ώστε και νά τόν δεχθεί σέ επίσκεψη στο Γυμνάσιό του και νά όμιλήσει στήν Πνύκα, αλλά και από τήν αποδοχή του από τόν λαό τῆς Ἀθήνας, καθώς πλῆθος συνέρρευσε γιά νά ἀκούσει τόν γέροντα ἥρωα, όταν πληροφορήθηκαν τί συμβαίνει: «*Παρά τούς μαθητάς συνέρρευσεν εἰς τήν Πνύκα πλῆθος ἄλλο πολιτῶν πάσης τάξεως*»²¹.

Γι' αὐτό, κατόπιν ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπισημάνσεων, θεωροῦμε ὅτι δέν χρειάζεται νά ξαναγράψουμε οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες τήν Ἱστορία μας, ὅπως ένιοτε προτείνεται, ἀλλά μᾶλλον νά τί μελετήσουμε ἐκ νέου, σκύβοντας μέ τί δέουσα προσοχή στά κείμενα καί τίς πηγές τῆς, ἐμπνεόμενοι ἀπό τίς ἀξίες καί τά ἰδανικά τῶν Ἀγωνιστῶν καί τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ἐκείνης καί ἀποφεύγοντες τά λάθη καί τά ἐλαττώματά τους.

Γ'

Παρακαταθήκη τοῦ Κολοκοτρώνη στήν ἑλληνική νεολαία

Ὅμως, τί μεγάλη παρακαταθήκη τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ στήν ἑλληνική νεολαία τῆς ἐποχῆς του καί δι' αὐτῆς πρὸς ὅλους τούς ἐπιγενομένους του Ἕλληνες θεωροῦμε ὅτι ἀποτελοῦν τά παρακάτω τέσσερα σημεῖα ἀπό τόν Λόγο στήν Πνύκα. Οἱ παραινέσεις αὐτές, θεωρεῖ ὁ ἴδιος, θά βοηθοῦσαν τούς νέους ὄχι μόνο στήν προσωπική τους ζωή, ἀλλά καί γενικότερα θά συνέβαλαν στήν πρόοδο τῆς κοινωνίας καί τῆς πατρίδας, πού ἦταν καί εἶναι πάντοτε τό ζητούμενο.

1. Ἡ πρώτη σπουδαία παραίνηση-παρακαταθήκη τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τήν ἑλληνική νεολαία εἶναι ἡ ἀποφυγή τῆς διχόνοιας καί ἡ ἐπιδίωξη τῆς ὁμόνοιας στή ζωή τους. Ὁ ἴδιος ἔζησε τί δυσκολία τῆς συνεννόησης στήν προετοιμασία τοῦ Ἀγῶνα καί κυρίως τί μεγάλη διχόνοια κατ' αὐτόν. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς διχόνοιας κινδύνευσε σοβαρότατα ἡ θετική ἔκβαση τῆς Ἐπανάστασης²². Σημειώνει μέ ἔμφραση:

²¹ Ἐφημ. *Αἰών*, ἔτος Α΄, ἀριθ. 14, 9 Νοεμβρίου 1838.

²² Γιά τό ζήτημα τῆς διχόνοιας καί τῶν ἐμφυλίων πολέμων κατά τήν Ἐπανάσταση ἐνδεικτικῶς

«Εἰς τὸν πρῶτον χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως εἶχαμε μεγάλην ὁμόνοιαν, καὶ ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι... καί, ἂν αὐτὴ ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσεν ἀκόμη δύω χρόνους, ἠθέλαμεν κυριεύσει καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἴσως ἐφθάναμεν καὶ ἕως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τόσον τρομάξαμεν τοὺς Τούρκους, ὅπου ἤκουαν Ἑλλήνα καὶ ἔφευγαν χίλια μίλια μακρά· ἑκατὸν Ἑλληνες ἔβαζαν πέντε χιλιάδας ἐμπρός, καὶ ἓνα καράβι, μίαν ἀρμάδα. Ἀλλὰ δὲν ἐβάσταξεν· ἦλθαν μερικοὶ καὶ ἠθέλησαν νὰ γένουν μπαρμπέριδες εἰς τοῦ κασίδι τοῦ κεφάλι· μᾶς πονοῦσε τὸ μπαρμπέρισμά τους· μὰ τί νὰ κάμωμεν; Εἶχαμεν καὶ αὐτουνῶν τὴν ἀνάγκην· Ἀπὸ τότε ἤρχισεν ἡ διχόνοια, καὶ ἐχάθη ἡ πρώτη προθυμία καὶ ὁμόνοια... Ἀλλ' ἐπειδὴ εἴμεθα εἰς τέτοιαν κατάστασιν, ἐξ αἰτίας τῆς διχονοίας, μᾶς ἔπεσεν ἡ Τουρκία ἐπάνω μας καὶ κοντέψαμε νὰ χαθοῦμεν· καὶ εἰς τοὺς στερηνοὺς ἑπτὰ χρόνους δὲν κατωρθώσαμε μεγάλα πράγματα».

Μάλιστα, ὁ Στρατηγὸς ἀναφέρεται καὶ στὶς διχόνοιες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἦλθαν οἱ διάφορες κατακτήσεις: «Οἱ παλαιοὶ Ἑλληνες, οἱ πρόγονοί μας, ἔπεσαν εἰς τὴν διχόνοιαν καὶ ἐτρώγοντο μεταξύ των, καὶ ἔτ' ἐλαβον καιρὸν πρῶτα οἱ Ῥωμαῖοι, ἔπειτα ἄλλοι βάρβαροι, καὶ τοὺς ἐκυρίευσαν καὶ τοὺς ὑπόταξαν. Ὑστερα ἦλθαν καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι...»²³.

Καὶ λίγο πρὶν κλείσει τὴν Ὀμιλία του συγκεφαλαιώνει:

«Σὰς εἶπα, ὅσα ὁ ἴδιος εἶδα, ἤκουσα καὶ ἐγνώρισα, διὰ νὰ ὠφεληθῇτε ἀπὸ τὰ ἀπερασμένα καὶ ἀπὸ τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς διχονοίας, τὴν ὁποίαν νὰ ἀποστρέψετε καὶ νὰ ἔχετε ὁμόνοιαν».

Γι' αὐτὸ καὶ πεποιθήσῃ του κατακλείοντας τὴν Ὀμιλία εἶναι ὅτι ἡ ὁμόνοια δέον νὰ ἀποτελεῖ τὸ πρωταρχικὸ θεμέλιο γιὰ τὴ νεοσύστατη Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον ἐπιθυμοῦσε νὰ ἔχει μέλλον, καὶ μάλιστα ἐλπιδοφόρο.

δὲς Ν. Ροτζώκου, «Οἱ Ἐμφύλιοι Πόλεμοι. Τὸ ζήτημα τῆς ἐξουσίας στὴν Ἐπανάσταση», *Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-2000*, τόμ. 3^{ος}, Ἑλληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 143-170, τοῦ ἴδιου, *Ἐπανάσταση καὶ Εμφύλιος Πόλεμος στό Εἰκοσιένα*, Αθήνα 2016², καθὼς καὶ τὸν τόμο *Οἱ Μεγάλες Προσωπικότητες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁμοφυχία καὶ διχόνοια κατὰ τὴν Ἐπανάσταση. Πρακτικά Ἡ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2020.

²³ Γιὰ τὴ διχόνοια ὡς ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους διαχρονικῶς βλ. τίς συμβολές τῶν Ὁ. Δάσιου, «Ὁμοφυχία καὶ Διχόνοια. Διαχρονικὲς ἀλληλοπεριχωρούμενες ιδιότητες τῆς ἰδιοπροσωπίας τοῦ Γένους μας: Ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας καὶ μάχη στὰ Δερενιάκια. Θεμιστοκλῆς καὶ Εὐρυβιάδης. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης καὶ Πετρόμπεης Μαυρομυχάλης» καὶ Ἀ. Νικολαΐδου, «Ἡ διχόνοια ὡς βασικὴ ἀρνητικὴ σταθερὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ», στὸν τόμο *Οἱ Μεγάλες Προσωπικότητες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁμοφυχία καὶ διχόνοια κατὰ τὴν Ἐπανάσταση. Πρακτικά Ἡ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2020, στίς σελίδες 577-593 καὶ 337-347 ἀντιστοίχως. Πρβλ. Δ. Σολωμοῦ, «Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν», στροφές 144-150.

2. Ἡ δεύτερη μεγάλη προτροπή-παρακαταθήκη τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τοὺς νέους εἶναι ἡ διαφύλαξη τῆς πίστεως τους, ἐννοῶντας ἀσφαλῶς τὴν Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Πίστη. Ἦδη ἐπισημάνθηκε ἡ ὁμολογία τοῦ ἰδίου ὅτι ὁ Ἀγώνας τοῦ 1821 ἦταν «*ὕπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος*», καὶ μάλιστα «*πρῶτα ὑπὲρ Πίστεως*». Ἀξίον προσοχῆς ἐπίσης εἶναι ὅτι ὁμιλεῖ ὄχι μόνο γιὰ διαφύλαξη τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ γιὰ στερεώσῃ της:

«*Πρέπει νὰ φυλάξετε τὴν Πίστιν σας, καὶ νὰ τὴν στερεώσετε, διότι, ὅταν ἐπιάσαμεν τὰ ἄρματα, εἴπαμεν πρῶτα ὑπὲρ Πίστεως καὶ ἔπειτα ὑπὲρ Πατρίδος*».

Καὶ αἰτιολογεῖ τὴν ἄποψή του αὐτὴ ὡς ἑξῆς: «*Ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουν καὶ φυλάττουν μίαν Θρησκείαν*».

3. Τρίτη σημαντικὴ συμβουλή πρὸς τοὺς νέους εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τῆς μόρφωσης καὶ τῆς παιδείας. Ἦδη ἐνωρίτερα περιέγραψε τὴν ἑλλειψη μορφωμένων ἀνθρώπων στὸν Ἑλληνισμό ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐνῶ εἶχε καὶ ὁ ἴδιος προσωπικὴ, ἀρνητικὴ πείρα, καθότι δὲν ἦταν ἰδιαίτερος γραμματισμένος. Γι' αὐτὸ καὶ προτρέπει τοὺς νέους ὄχι ἀπλῶς νὰ σπουδάζουν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀφοσιώνονται στὶς σπουδές τους ἀποκλειστικῶς:

«*Νὰ δοθῇτε εἰς τὰς σπουδὰς σας, καὶ καλῆτερα νὰ κοπιάσετε ὀλίγον δύω καὶ τρεῖς χρόνους, καὶ νὰ ζήσετε ἐλεύθεροι εἰς τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς σας, παρὰ νὰ περάσετε τεσσάρους πέντε χρόνους τὴν νεότητά σας, καὶ νὰ μείνετε ἀγράμματοι, νὰ σκλαβωθῇτε εἰς τὰ γράματά σας. Νὰ ἀκούετε τὰς συμβουλὰς τῶν διδασκάλων καὶ γεροντοτέρων, καί, κατὰ τὴν παροιμίαν, μύρια ἤξευρε καὶ χίλια μάθνε*».

Ἰδιαίτερη δέ σημασία ἔχει ἡ ἄποψή του ὅτι ἡ πρόοδος καὶ ἡ μόρφωση ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν ἀναφέρεται μόνο στὴν ἀτομικὴ του προκοπή, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐντάσσεται μέσα στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνίας καὶ ὅτι ἡ πρόοδος καὶ ἡ εὐημερία ἀτόμου-πολίτη καὶ κοινωνίας-κράτους βρίσκονται σὲ ἀλληλεξάρτησι:

«*Ἡ προκοπή σας καὶ ἡ μάθησίς σας νὰ μὴν γείνη σκεπάρι μόνον διὰ τὸ ἄτομόν σας, ἀλλὰ νὰ κοιτάξῃ τὸ καλὸν τῆς Κοινότητος, καὶ μέσα εἰς τὸ καλὸν αὐτὸ εὐρίσκεται καὶ τὸ δικόν σας*».

4. Τέλος, θεωροῦμε ὅτι στὸν Λόγο τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ ὑπάρχει μία ἀκόμη, τέταρτη, μᾶλλον κρυμμένη, σπουδαία ἀλήθεια-παρακαταθήκη τοῦ πρὸς τοὺς νέους: ἡ «*φρόνιμος ἐλευθερία*».

Πιθανόν ὁ Κολοκοτρώνης στὴν ἔννοια αὐτὴ νὰ προσδίδει περισσότερο πολιτικὴ χροιά, ἀφοῦ τὴν ἀναφέρει σὲ σχέση μὲ τὸ πολίτευμα πού ἐπικρα-

τουῦσε τότε. Ὅμως, θεωροῦμε ὅτι δέν ἀπουσιάζει ἀπὸ τῆ σκέψης του ἡ γενικότερη ἠθικὴ χροιά τοῦ ὅρου, ὅτι δηλαδή ἡ ἐλευθερία δέν εἶναι ἄκρατη καὶ ἀπρὸυπόθετη, ἀλλὰ ἔχει ὅρια, σέ σχέση δέ μέ τοὺς ἄλλους τελειώνει ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει ἡ ἐλευθερία τοῦ ἄλλου. Μία πραγματικότητα ποὺ δέν γίνεται πάντοτε κατανοητὴ καὶ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα, ἰδιαίτερος στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, ὁπότε στὴν περίπτωση αὐτὴ δοκιμάζονται τὰ ὅρια προσώπων καὶ κοινωνιῶν. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆς τῆς κατανόησης θεωροῦμε ὅτι ταλανίζει ἰδιαίτερα καὶ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία στὶς ἡμέρες μας, καθὼς ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος ἐμφορεῖται ἀπὸ ὑπέρμετρο ἀτομισμό καὶ ἐγωϊσμό. Γιά τοῦτο καὶ παρατηροῦμε ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς «ἀγῶνες» καὶ τίς διαμαρτυρίες τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ὑπὲρ τῆς διαφύλαξης ἢ τῆς ἀπόκτησης διαφορῶν δικαιωμάτων, χωρὶς ὅμως πρὸς τὴν ἀντίστοιχη ἀντίστοιχες ὑποχρεώσεις.

Ὅλα τὰ ἱστορικὰ συμπεράσματα καὶ τὰ σημεῖα-παρακαθίκες τοῦ Γέρου τοῦ Μοριά, ποὺ ὑπογραμμίσθηκαν προηγουμένως, εἶναι πιὸ ἐμφανῆ καὶ ἀναλύονται ἐκτενέστερα στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ θρυλικοῦ πολέμαρχου²⁴, ἐφαρμοζόμενα ἐκεῖ στὴν πράξη καὶ τὴν προσωπικὴ ζωὴ του.

Δ'

Ἐπιλεγόμενα

Ὁ Λόγος στὴν Πνῦκα ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τὸν Γέρο τοῦ Μοριά στὶς 8 Νοεμβρίου 1838, λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, ὁ ὁποῖος ἐπισυνέβη στὶς 4 Φεβρουαρίου 1843. Ἀποτελεῖ μνημειῶδες κείμενο καὶ συγχρόνως τὴ μεγάλη παρακαταθήκη του πρὸς τὴν ἑλληνικὴ νεολαία, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐπέκτασιν πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Εἶναι τὸ ἀπόσταγμα μίας πολυκύμαντης ζωῆς, τῆς ζωῆς ἑνὸς γνησίου πολεμιστῆ καὶ μεγάλου ἥρωα, τοῦ ὁποῦ κανεὶς δέν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητεῖ τὴν καταλυτικὴ συμβολὴ στὴν «ἐπιτυχία» τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης καὶ στὴν ἰδρυση μετὰ ταῦτα τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους. Ὁ Λόγος αὐτός συνιστᾷ αὐθεντικὸ δείγμα τῆς ρητορικῆς ἱκανότητάς του, παρὰ τὴν «ἀγγραμματοσύνη» του, καὶ ἀποτελεῖ πηγὴ σοφίας, σκέψεων καὶ διαχρονικῶν διδαγμάτων. «*Εἰς μίαν μικρὰν ἀγόρευσιν*», σημειώνει ὁ Διονύσιος Κόκκινος, «κατῶρθωσε νὰ περιλάβῃ ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν

²⁴ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*.

ήμερων του καί ν' ἀντλήσῃ διδάγματα διά τούς συγχρόνους»²⁵.

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἔχει συναίσθηση ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ἡ ὁποία θεμελιώθηκε πάνω στό αἷμα ἀμέτρητων Ἑλλήνων μαρτύρων καί ἡρώων καί πού παρέδωσαν αὐτός καί οἱ σύγχρονοί του, δέν ἦταν τέλεια. Χρειαζόταν ἀκόμη πολλή προσπάθεια καί δουλειά μέχρι νά ἐξελιχθεῖ σέ ἓνα εὐνομούμενο καί προοδευμένο κράτος. Αὐτοί ἔθεσαν τίς βάσεις. Ἐναπόκειται στους ἐπιγενομένους τους ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη, πρόοδος καί εὐημερία τῆς νέας χώρας, ὅπως καί βαθμιδόν γίνεται δύο αἰῶνες τώρα. Ὅμως, ὡς κληροδότης αὐτῆς τῆς χώρας ὁ Γερο-Στρατηγός θέτει καί τούς ὅρους:

«Εἰς ἐσᾶς μένει νά ἰσάσετε καί νά στολίσετε τόν τόπον, ὅπου ἡμεῖς ἐλευθερώσαμε· καί, διά νά γείνῃ τοῦτο, πρέπει νά ἔχετε ὡς θεμέλια τῆς πολιτείας τήν ὁμόνοιαν, τήν Θρησκείαν, τήν καλλιέργειαν τοῦ Θρόνου καί τήν φρόνιμον ἐλευθερίαν» - μεταφράζοντας σήμερα τήν *«καλλιέργειαν τοῦ Θρόνου»* σέ *«καλλιέργειαν τοῦ πολιτεύματος»*.

Πράγματι, σέ αὐτές τίς ἀξίες βασιζόμενη μέχρι τώρα ἡ πατρίδα μας, παρά τό μικρό γεωγραφικῶς καί ἀριθμητικῶς μέγεθός της καί τό περίφημο «ἀνάδελφο», μπόρεσε νά ἐπιτύχει μεγάλα βήματα προόδου, νά γίνεται διεθνῶς ἀποδεκτὴ καί σεβαστή, ἀλλά καί ἐμπνεόμενη ἀκριβῶς ἀπό τό ἀθάνατο πνεῦμα τοῦ 1821 νά δημιουργεῖ νέα ἔπη, ὅπως τό Ἔπος τοῦ 1940. Γι' αὐτό καί πιστεύουμε ὅτι, ἐάν οἱ πολῖτες της δώσουν προσοχή καί ἐνστερνισθοῦν τήν παραπάνω κληρονομιά τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ, τότε ἡ μικρή αὐτή χώρα θά συνεχίσει καί στό μέλλον νά φωτίζει καί νά ἐμπνέει.

²⁵ Δ. Κόκκινου, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, Β΄, σ. 104.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΟΥΚΟΣ
ΝΟΜΙΚΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ - Δρ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΚΠΑ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΟ ΑΑΧΕΝ (AIX LA CHAPELLE) ΤΟ 1818: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΜΕ ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΟΤΕΡΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Τό νά χαρακτηριστεί σήμερα ένας διπλωμάτης «Ευρωπαίος» εἶναι συνηθισμένο. Εἶναι πρωτοποριακό ὅμως νά χαρακτηρίζεται «Ευρωπαίος», ἕνας διπλωμάτης ὅπως ὁ μετέπειτα Πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, πού ἔζησε καί ἔδρασε στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα.

Εἶναι ὁ πρῶτος «Ευρωπαῖστίς», γιατί ἀσχολεῖται μέ τήν ἐνότητα τῆς «Γηραιᾶς Ἡπείρου», 100 περίπου χρόνια πρὶν τό συγκεκριμένο θέμα τεθεῖ στό τραπέζι τῶν διαπραγματεύσεων.

Τό 1812 λοιπόν, γιά πρώτη φορά στή Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου μιᾶ ὁ ἴδιος γιά τά «Ευρωπαϊκά πράγματα», μία Συνθήκη πού δυστυχῶς ἄφηνε πάλι τήν Εὐρώπη διχασμένη καί τούς μικροὺς λαοὺς τῶν Βαλκανίων σκλάβους στήν τουρκική βαναυσότητα.

Τί συμβαίνει ὅμως σ' αὐτὴν τήν Εὐρώπη πού δραστηριοποιεῖται ὁ Κορυφαῖος Ἑλληνας Διπλωμάτης, τό πρῶτο τρίτο τοῦ αἰώνα;

Ὡς τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1812, ὅταν ὁ γαλλικός στρατός μπῆκε νικητὴς στή Μόσχα, ὁ Μ. Ναπολέον δέν εἶχε γνωρίσει τήν ἦττα. Ἡ ἐκστρατεία του ἐναντίον τῆς Ρωσίας ὑπῆρξε ταυτόχρονα τό ἀπόγειο τῆς δόξας του καί ἡ ἀρχή τῆς παρακμῆς του, ὁ τάφος τῆς στρατιωτικῆς καί πολιτικῆς του καριέρας. Μετά τήν πυρπολὴση τῆς Μόσχας, ἡ γενική ὑποχώρηση τῶν Γάλλων μέσα στό φοβερό χειμωνιάτικο κρύο ἔδωσε τό σύνθημα σ' ὅλες σχεδόν τίς Εὐρωπαϊκές δυνάμεις νά συνασπιστοῦν γιά ν' ἀποτινάξουν τήν κηδεμονία τοῦ Ναπολέοντα. Ὁ γαλλικός αὐτοκρατορικός στρατός, ἡ περίφημη μεγάλη στρατιά γύρισε στήν

πατρίδα του τρομερά αποδεκατισμένος. Δεν υπάρχει όμοιο παράδειγμα στην Παγκόσμια Στρατιωτική Ιστορία: από τις 533.000 άνδρες που είχαν περάσει τον ποταμό Νιέμεν, ξαναείδαν τό Παρίσι 20 με 30 χιλιάδες άνδρες.

Συνασπισμός Αυστρίας – Πρωσίας – Ρωσίας – Αγγλίας και στις 19 Οκτωβρίου 1813 έρχεται για τον Γάλλο Στρατηλάτη ή καταστρεπτική ήττα στην περιώνυμη Μάχη των Έθνων κοντά στη Λειψία. Οι συμμαχικές δυνάμεις περνούν τό Ρήνο και εισβάλλουν στο γαλλικό έδαφος – άρχές του 1814.

Τίς πρώτες ημέρες του Μαρτίου του 1814 οι αντιπρόσωποι των τεσσάρων Δυνάμεων συναντιούνται στο Σωμόν του Άνω Μάρνη και υπογράφουν συμφωνία με την οποία αναλάμβαναν την υποχρέωση να μη σταματήσουν τον πόλεμο παρά μόνο αφού θά εξαναγκαζαν τί Γαλλία να δεχθεί τά γεωγραφικά όρια του 1789 (πρίν από τί Μεγάλη Έπανάσταση). Καθόριζαν άκόμη με τί συμφωνία αὐτή τίς γενικές άρχές που θά αποδέχονταν και θά επέβαλαν μετά την τελική νίκη, για τί νέα όργάνωση της Εὐρώπης.

Γι' αυτό και ή Συμφωνία ή Συνθήκη του Σωμόν θεωρείται ως ή Πρώτη Πράξη των Μεγάλων Δυνάμεων της Εὐρώπης ως προς την εφαρμογή της άρχής της ευρωπαϊκής ισορροπίας και την καθιέρωση του λεγόμενου Διευθυντηρίου, τό οποίο θά διαμορφωθεί λεπτομερέστερα με τί Συνθήκη των Παρισίων στις 20 Νοεμβρίου 1815.

Στά τέλη Μαρτίου 1814 οι Σύμμαχοι μπαίνουν στο Παρίσι – ή Γαλλική Γερουσία κηρύττει έκπτωτο τον Μ. Ναπολέοντα και καλεί τον κόμη της Προβηγκίας, γνωστό ως Λουδοβίκο ΙΗ΄, στον θρόνο της Γαλλίας. Έτσι έχουμε τί λεγόμενη παλινόρθωση της Παλαιάς Βασιλικής Οικογενείας των Βουρβόνων.

Ο Γάλλος Αυτοκράτορας διατηρεί τον τίτλο του και έκτοπίζεται στο μικρό νησί της Έλβας.

Συμφωνείται να συγκληθεί Διεθνές Συνέδριο στη Βιέννη, τό οποίο ξεκινάει τον Σεπτέμβριο του 1814. Την ίδια εποχή ό Ιωάννης Καποδίστριας ως άπεσταλμένος του Τσάρου ολοκληρώνει τό έλβετικό θαῦμα και μετέχει κι εκείνος στο Συνέδριο της Βιέννης ως διπλωματικός ακόλουθος με άρμοδιότητα στο έλβετικό ζήτημα.

Επιδίωξη στη Βιέννη των τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων της Τετραπλής Συμμαχίας –όπως είχε καθιερωθεί να ονομάζεται από τό 1813– ήταν να διαμορφώσουν τον νέο χάρτη της Εὐρώπης, όπως αὐτές ήθελαν, και να επιβάλουν τίς αποφάσεις τους στη Γαλλία και στα μικρότερα κράτη.

Όστόσο ό Ταλλεϋράνδος καταφέρνει να ματαιώσει τά σχέδιά τους και να διασπάσει την ένότητα της Τετραπλής Συμμαχίας. Ασυναγώνιστος ό Ταλλεϋ-

ράνδος στην παρασκηνιακή δραστηριότητα, εκμεταλλεύεται τις αντιζηλίες και τις διαφορές των Τεσσάρων Δυνάμεων που προέκυψαν ειδικά στα θέματα της Πολωνίας και της Σαξονίας.

Ενώ συνεχίζονται οι εργασίες του Συνεδρίου, ο Μ. Ναπολέων αποδρά από την Έλβα την 1η Μαρτίου 1815 και αποβιβάζεται στις γαλλικές ακτές. Είναι οι περιβόητες 100 ημέρες της Βασιλείας του που τελειώνουν με τη συντριβή του στο Βατερλώ (16-18 Ιουνίου 1815).

Οι συνθήκες που υπογράφηκαν στα 1815 είναι τρεις:

1. Η Τελική Πράξη της 9ης Ιουνίου 1815 με την οποία κλείνει το Συνέδριο της Βιέννης.
2. Η λεγόμενη Συνθήκη της Τεράς Συμμαχίας στις 26 Σεπτεμβρίου 1815 και
3. Η Συνθήκη Ειρήνης της 20ης Νοεμβρίου 1815 στο Παρίσι.

Η Τερά Συμμαχία ουσιαστικά δημιουργείται με πρωτοβουλία του Τσάρου Αλέξανδρου και είναι Συμμαχία μεταξύ Αυστρίας – Πρωσίας – Ρωσίας – Γαλλίας (ή Γαλλία γίνεται δεκτή μετά το Συνέδριο του Άαχεν).

Ξεκινά σαν ένα έγγραφο προσωπικό των Μοναρχών οι οποίοι επικαλούνται τις αρχές του Χριστιανισμού, δηλ. ότι ενωμένοι με δικαιοσύνη – αγάπη – ειρήνη θα αντιμετωπίσουν οποιοδήποτε πρόβλημα και θα είναι αλληλέγγυοι ο ένας στον άλλο.

Πρόκειται αναμφισβήτητα για ένα κείμενο που δεν έχει το προηγούμενό του μέσα στην ιστορία των διπλωματικών πράξεων.

Οι κρυφές προθέσεις των ηγεμόνων που συνέστησαν την Τερά Συμμαχία ήταν όμως η επέμβαση στα εσωτερικά των μικρών κρατών, ο στραγγαλισμός των εθνικών διεκδικήσεων των υπόδουλων λαών και, κυρίως, το απαράβιαστο των αποφάσεων του Συνεδρίου της Βιέννης.

Κατά τη διάρκεια του χρόνου οι λαοί απέδωσαν στην Τερά Συμμαχία τον χαρακτήρα συνωμοσίας των ισχυρών κατά των λαϊκών ελευθεριών.

Η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων ουσιαστικά βάζει τέλος στην πολιτική σταδιοδρομία του Μ. Ναπολέοντα, συμμαχικός στρατός θα υπάρχει ως στρατός κατοχής για μεγάλο διάστημα σε στρατηγικές θέσεις μέσα στη Γαλλία, η οποία υπόκειται και σε μεγάλη πολεμική αποζημίωση.

Ο Καποδίστριας το 1815 αναλαμβάνει Γραμματέας επί των εξωτερικών υποθέσεων στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Ουσιαστικά αναδιοργανώνει μία νεκρή διπλωματική υπηρεσία που κινείται ασυντόνιστα από το 1802-1803 που ιδρύθηκε. Διπλωματικά αρχεία, Έπετηρίδα Ρώσων διπλωματών, ανακοινώσεις στις

έφημερίδες της εποχής ως ΥΠΕΞ, καινοτομίες πρωτόγνωρες για την εποχή που διανύουμε, αλλά, ταυτόχρονα, και τεράστιες υπηρεσίες για την Πατρίδα του.

Φτάνουμε λοιπόν στο 1818 όταν ώθει ουσιαστικά τον Τσάρο Αλέξανδρο να σκεφτεί ποιά πρέπει να είναι η μελλοντική στάση των Συμμάχων απέναντι στη Γαλλία. Ο Καποδίστριας θεωρεί απαραίτητη την επιστροφή της Γαλλίας στις Συμμαχίες των Μεγάλων Δυνάμεων για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης και ισορροπίας. Άλλωστε το 1815 είχε προσφέρει τεράστιες υπηρεσίες σώζοντας τη Γαλλία από τον κατατεμαχισμό των εδαφών της, κάτι που αναγνώρισαν οι Γάλλοι.

Έτσι προκαλείται το Συνέδριο της Αΐξ λα Σαπέλ (Άαχεν) με αποκλειστικό έργο να εξετάσει και να ρυθμίσει το θέμα της συμμαχικής κατοχής στη Γαλλία.

Στά τέλη Σεπτεμβρίου άρχισαν να καταφθάνουν στο Άαχεν οι αντιπροσωπείες. Ποιά θέματα χώριζαν τις Μεγάλες Δυνάμεις; Όλα και κανένα. Οι Άγγλο-αυστριακοί φοβούνταν τη γαλλορωσική προσέγγιση, που τη θεωρούσαν εξαιρετικά επικίνδυνη για την ελευθερία της Ευρώπης. Τελικά, όλοι προσπάθησαν να καλοπιάσουν τους Γάλλους. Η τελική απόφαση του Συνεδρίου είναι μία νίκη για τον Καποδίστρια. Τα συμμαχικά στρατεύματα αποσύρονται από τη Γαλλία και μειώνεται η πολεμική αποζημίωση, η οποία ουσιαστικά τακτοποιείται.

Τό σημαντικότερο όμως είναι ότι σύντομα η Γαλλία θα γινόταν και πάλι αποδεκτή ως ισότιμη σύμμαχος. Έτσι η Τετραπλή Συμμαχία γίνεται Πενταπλή.

Ο Βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΗ΄, θέλοντας να δείξει την ευγνωμοσύνη του στον Ιωάννη Καποδίστρια, του οποίου η σθεναρή στάση σώζει για άλλη μία φορά τη Γαλλία από την οικονομική καταστροφή, επαναφέροντάς την στους ισχυρούς της Ευρώπης, του προσφέρει μέσω του Υπουργού του Ρισελιέ ένα μεγάλο χρηματικό ποσό.

Ο Καποδίστριας αρνείται και, κατόπιν επιμονής των Γάλλων, ζήτησε να προσφέρουν από ένα αντίτυπο όσων βιβλίων υπήρχαν εις διπλούν στη βιβλιοθήκη των Παρισίων για τις βιβλιοθήκες της Ελλάδος που σκόπευε να ιδρύσει. «Τό περιττόν σας», είπε, «θα γίνει κεφάλαιον της βιβλιοθήκης, την οποία επιθυμώ να συστήσω εις την πατρίδα μου και άλλον ουδέν υπάρχει εις έμέ χαρίεστερον».

Ο Τσάρος Αλέξανδρος, επιβραβεύοντας τους αγώνες του στο Συνέδριο του Άαχεν, απένεμε στον Καποδίστρια τό παράσημο του Αγίου Βλαδιμήρου Α΄ τάξης, ενώ η Γαλλία του απένεμε τον Μεγαλόσταυρο της Λεγεώνας της Τιμής.

Μεγάλες όμως είναι οι προσπάθειες του Ιωάννη Καποδίστρια για την εγκαθίδρυση της πρώτης Γερμανικής Ομοσπονδίας.

Σχετικά λοιπόν με τό γερμανικό ζήτημα προαποφασίστηκε από τό Διευθυντήριο ή πρόσκαιρη λύση τής Συνομοσπονδίας, λύση πού φυσικά βρῖκε αντίθετη τήν Αὐστρία, πού ἀπέβλεπε στόν ρόλο τοῦ ἰσχυροῦ στήν Κεντρική Εὐρώπη.

Ὁ γερμανικός λαός ἤθελε τήν ἐνότητα, ἀλλά πολλές ἀπό τίς Μεγάλες Δυνάμεις ἤθελαν τόν κατακερματισμό τής Γερμανίας σέ μικρά κρατίδια, γιατί ἔτσι θά αὖξαναν τήν ἐπιρροή τους στήν περιοχή.

Ἀπό τό 1815 ἕως τό 1818 καί τά Συνέδρια τής Βιέννης καί τοῦ Ἄαχεν, ὁ Καποδίστριας ὑποβάλλει τουλάχιστον τέσσερα ὑπομνήματα γιά τίς γερμανικές ὑποθέσεις, τονίζοντας καταρχήν τήν ἀδιαμφισβήτητη ὑπεροχή τής Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας στήν Εὐρώπη, καθώς καί ὅτι πρέπει νά ἀποκατασταθεῖ τό Γερμανικό Ἔθνος ἀφενός πρὸς ὄφελός του, ἀφετέρου δέ χάριν τής ἐξασφάλισης τής ἡρεμίας καί γαλήνης στήν Εὐρώπη.

«Ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι τά ἰδιαίτερα συμφέροντα τῶν ἡγεμόνων πού κυβερνοῦν», διακήρυξε, «ὀφείλουν ὑπό τήν πίεση τῶν γεγονότων νά παρασχοῦν στή χώρα τους ἐνιαῖο Σύνταγμα».

Στή σύγκρουσί του μέ τήν Ἀντιπροσωπεΐα τής Αὐστρίας, ὁ Καποδίστριας σέ ἓνα ξέσπασμά του λέει: «Τό γεγονός πού θά ἐξασφάλιζε μία αἰώνια εἰρήνη στήν Εὐρώπη θά ἦταν ἡ διακήρυξη τής ἀρχῆς τής οὐδετερότητας ὡς θεμέλιο τής Γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας καί ἡ ὑπαγωγή στό καθεστῶς αὐτό ὅλων τῶν ὁμόσπονδων δυνάμεων μαζί μέ τή Δανία. Ποιός θά πολέμοῦσε τότε καί γιατί; Θά βλέπαμε τότε τή μάλιστα τῶν μόνιμων στρατευμάτων νά ἐξαφανίζεται ἀπό παντοῦ... Ἀλλά αὐτό εἶναι μία χίμαιρα».

Μετά ἀπό ἔντονες συζητήσεις ὑπογράφηκαν στή Βιέννη ἀρχικά, στίς 8 Ἰουνίου 1815, οἱ συνθηκες γιά τή Γερμανική Ὁμοσπονδία πού ἀναγνώριζαν, σύμφωνα πρὸς τίς ὑποδείξεις τοῦ Καποδίστρια, μία ἔνωση κρατῶν πού σεβόταν τήν κυρίαρχη ἐξουσία τῶν μελῶν της καί ἡ ὁποία περιελάμβανε 41 γερμανικά κράτη.

Ὅμως τό Συνέδριο τοῦ Ἄαχεν θά μείνει στήν Ἱστορία τής Διπλωματίας μοναδικό γιά τίς τολμηρές ιδέες τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια γιά τά πράγματα τής Εὐρώπης, τήν καταπολέμηση τής πειρατίας καί τήν κατάργηση τοῦ δουλεμπορίου.

Ξεχώρισα ἀπό τό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια τρία ὑπομνήματα μέ προτάσεις καί διπλωματικές ἀναφορές πρὸς τόν Ἀνώτατο Προϊστάμενό του, τόν Τσάρο Ἀλέξανδρο.

Τά τρία αὐτά ὑπομνήματα μέ ἡμερομηνίες 6 Ἰουλίου – 1 Νοεμβρίου καί 31 Δεκεμβρίου 1818 εἶναι κυριολεκτικά μνημειώδη. Θά πρέπει, κατά τήν ἀποψή

μου, νά μελετώνται καί νά διδάσκονται σέ ὅλες τίς Διπλωματικές Ἀκαδημίες τοῦ σύγχρονου κόσμου. Εἶναι τά ὑπομνήματα πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά τόν ὀνομάσουμε «Πρῶτο Εὐρωπαῖστή».

Ἀναφέρομαι στά τρία Ὑπομνήματα μέ τίς προτάσεις του πρὸς τόν Τσάρο Ἀλέξανδρο, γιατί αὐτούσιες οἱ ιδέες του περιλαμβάνονται στά ἀρχικά αὐτά Ὑπομνήματα.

Στό πρῶτο ἀπ' αὐτά (τῆς 6ης Ἰουλίου 1818), ἐκθέτει τίς ἀπόψεις του γιά ὅλα τα εὐρωπαϊκά ζητήματα.

Καταγγέλλει τήν τάση τῆς Αὐστρίας καί τῆς Ἀγγλίας γιά «κατ' ἰδίαν» ἀντιμετώπιση τῶν διαφορῶν θεμάτων ἔξω ἀπὸ τά πλαίσια τῆς μεγάλης συμμαχίας. Προσπαθεῖ μέ ὅλες του τίς δυνάμεις νά πείσει τίς ἀντιπροσωπεῖες τῶν μεγάλων κρατῶν νά συζητήσουν τά τεράστια προβλήματα τῶν μικροτέρων κρατῶν, ὅπως τῆς Ἰσπανίας, τῶν ἰταλικῶν κρατιδίων, τῆς Γερμανίας. Τονίζει ὅτι, παρασκηνιακά, δέν μποροῦν νά ἀντιμετωπιστοῦν αὐτά τά προβλήματα, πού θά ἐξελιχθοῦν σέ μεγάλα καί θά διακινδυνεύσει γιά ἄλλη μιά φορὰ ἡ εἰρήνη στὴν Εὐρώπη.

Χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὅτι ἡ Ρωσία, ἔχοντας συμβάλει μέ ἀνιδιοτέλεια στὴν ἀποκατάσταση τῆς συνταγματικῆς βασιλείας στή Γαλλία, στὴν ἐδραίωση τῆς διαρκοῦς οὐδετερότητας καί ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλβετίας καί στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῆς Πολωνίας, ἐπιβεβαίωσε τὴν καλή της πίστη καί τὸν σεβασμὸ στὴν τήρηση τῶν συνθηκῶν. Δέν εἶχε ἀποδώσει ἡ ἐπιμελημένη «φαλκίδευση» τῶν παραπάνω ἀπὸ μέρους τῶν Ἀγγλῶν καί τῶν Αὐστριακῶν. Ὁ Μέττερνιχ μάλιστα ἤλπιζε, ὅτι μέ τὴν ἀνανέωση τῆς Τετραπλῆς Συμμαχίας, θά μποροῦσε ν' ἀνατεθεῖ στή Γαλλία ὁ ρόλος τοῦ «ἐνδιάμεσου». Στόχος πάντα ἡ μείωση τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ρωσίας στά εὐρωπαϊκά ζητήματα.

Ἀναφερόμενος ἀργότερα ὁ Καποδίστριας στά διπλωματικά «παιχνίδια» τοῦ Μέττερνιχ, γράφει: «Ἀπομονώων ἀφ' ἐνός τὴν Γαλλίαν, καί δεσμεύων ἀφ' ἑτέρου τὴν Ρωσίαν διὰ τῆς Τετραπλῆς Συμμαχίας, ἤλπιζε, χρείας τυχούσης, νά ἀναγκάσῃ τὴν Αὐλὴν τῶν Παρισίων νά προσχωρήσῃ ἐκ νέου εἰς τὴν διαβόητον συνθήκην τῆς 3ης Ἰανουαρίου 1815. Ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῆς ἀποκλείσεως παντός ἄλλου ζητήματος ἐκ τῶν ἐν Ἀαχεν συζητήσεων, ἐπετυγχάνετο ἐν τοῖς πράγμασιν ἡ μὲν Ἀγγλία νά ρυθμίσῃ μόνη της τὰ ἐν Νοτίῳ Ἀμερικῇ ἰσπανικά ζητήματα, ἡ δὲ Αὐστρία νά πράξῃ τό αὐτό διὰ τὰ ζητήματα τῆς Γερμανίας καί Ἰταλίας ἀπομακρύνουσα τὰ δευτερεύοντα κράτη ἀπὸ τῆς Ρωσίας».

Ὁ Καποδίστριας ὅμως μέ τό πραγματικά μεγαλοφυές αὐτό Ὑπόμνημα, τό ὁποῖο μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ δίκαια «τό προσχέδιο γιά μία πανευρωπαϊκή

συνεργασία», ἀμφισβητεῖ ἐπίσημα τὴν παγκόσμια κυριαρχία τῶν τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων ποὺ ἀπέρχρε ἀπὸ τὶς συνθήκες τοῦ 1815. Καὶ τὸ κάνει ὡς Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἴσως τῆς μεγαλύτερης ἀπὸ αὐτὲς τὶς Δυνάμεις.

Λέει, ὅτι, «ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ Συνθήκη τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας νομιμοποιεῖ τὴν ἀδελφοσύνη ἀνάμεσα σὲ Μονάρχες καὶ λαοὺς, πῶς θὰ διατηροῦνταν τότε ἡ ἀμοιβαίότητα ἐφόσον μία Κυβέρνηση ὀριξε τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων χωρὶς τὴ δική τους συμμετοχή. «Δὲν δεχθήκαμε ποτέ», ὑπογραμμίζει, «τὴν ὑπαρξὴ δικαιώματος τῶν συμβαλλόμενων Δυνάμεων νὰ παρεμβαίνουν στὶς σχέσεις ποὺ ἀφοροῦν τὰ ἄλλα κράτη, ἀκόμη λιγότερο στὶς σχέσεις ἐκεῖνες ποὺ δὲν ὀρίζονται ἀπὸ συνθήκες».

Καὶ συνεχίζει, προτείνοντας τὴν ἱδρυση μίας «γενικῆς συμμαχίας». Ἡ Τετραπλὴ Συμμαχία ἀναφέρει ὅτι εἶναι καταδικασμένη ἀπὸ τὴ φύση της νὰ σπείρει τὴ διχόνοια ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς. Πρέπει λοιπὸν νὰ διευρυνθεῖ μὲ τὴν ἔνταξη σ' αὐτὴν ὅλων των Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ νὰ καθιερωθεῖ ἡ «ἀλληλέγγυος καὶ συνυπεύθυνος συμμαχία (Alliance Solidaire), ποὺ θὰ ἐγγυᾶται τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια ὅλων τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης.

Αὐτὴ θὰ εἶναι «ἡ βάσις ἑνὸς συστήματος ἀμοιβαίας ἐγγύησης γιὰ τὴν ὑφιστάμενη κρατικὴ ὑπόσταση τῶν συμβαλλομένων δυνάμεων».

Ἐγγύηση ἐδαφική; Ναι, ἀλλὰ ἐγγύηση καὶ τῶν ὑφισταμένων πολιτικῶν καθεστώτων.

Στὸ κείμενο αὐτὸ γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρεται τὸ διεθνὲς δίκαιο καὶ ἡ τήρησή του.

Τὸν ἀπασχολεῖ ἡ μακράωνη εἰρήνη καὶ εὐημερία.

Συνεχίζει νὰ βάζει ἐρωτήματα συνεχῶς γιὰ τὴν Αὐστρία καὶ τὴ Ρωσία: «Ἡ ζήλεια», λέει, «ἀκόμη καὶ ὁ φόβος ποὺ προκαλεῖ ἡ κραταιὰ στάση τῆς Ρωσίας καὶ ἡ παρέμβαση τῆς Κυβερνήσεώς της σὲ ὅλες τὶς Εὐρωπαϊκὲς ὑποθέσεις, συνιστοῦν τὴν κύρια αἰτία διαφωνίας».

Γιὰ τὸν Καποδίστρια ἡ σταθερότητα στὸ εὐρωπαϊκὸ σύστημα κινδυνεύει ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου. Πρέπει νὰ προστατευθεῖ ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὴ χρῆση βίας καὶ ἐπίσης νὰ περιοριστοῦν οἱ ἐπεκτατικὲς βλέψεις τῶν μεγάλων σὲ βάρος τῶν μικρῶν κρατῶν.

Ἡ ἀλληλέγγυος, δέ, αὐτὴ Συμμαχία ποὺ προτείνει, ἓνας ὑπερεθνικὸς θὰ λέγαμε σήμερα Ὁργανισμός, σάν τὸν Ὁργανισμὸ Ἠνωμένων Ἐθνῶν, θὰ μποροῦσε νὰ ἐπεμβαίνει μόνον κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Διευθυντηρίου τῶν Δυνάμεων (ἓνα ἄλλο Συμβούλιο Ἀσφαλείας θὰ λέγαμε σήμερα) γιὰ διευθέτηση τῶν

διεθνών διαφορών και όταν υπήρχε απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης.

Καταργεί δηλαδή ουσιαστικά την αρχή των επεμβάσεων και δεν θεωρεί νόμιμη την επέμβαση ύστερα από μονομερή απόφαση ενός ή περισσοτέρων κρατών.

Βασικός του στόχος, να μπορούν και τα μικρά κράτη να έχουν το δικαίωμα ν' αντιμετωπίσουν τα έθνικά τους προβλήματα με τη συνεργασία και μόνο των μεγάλων κρατών.

Στο βάθος του μυαλού του μέσα απ' όλες αυτές τις προοδευτικές και ρηξικέλευθες προτάσεις υπάρχει η σκλαβωμένη του πατρίδα. Την κατάλληλη στιγμή θα τεθεί προς συζήτηση και τό Έλληνικό Ζήτημα. Άλλωστε αυτό τό προετοιμάζει ο ίδιος σιγά σιγά, ξεκινώντας επίσημα να τό θέτει από τό Συνέδριο της Βιέννης. Ή υλοποίηση και τελειοποίηση των σκέψεων του Ρήγα Βελεστινλή! «Έλληνικόν Έθνος» υπάρχει, «είναι υπόδουλο» και πρέπει ν' απελευθερωθεί.

Βάζει συνεχώς υποθέσεις στά κείμενά του για νά εξηγήσει ποῦ θά ὀδηγούνταν τά πράγματα ἂν καταλήγαμε στό ἀντίθετο συμπέρασμα ἀπό τό δικό του. Ένας πράγματι μαθηματικός τρόπος σκέψης προσαρμοσμένος στή διπλωματία.

Ή γαλλική γλῶσσα πού χρησιμοποιεῖ στά διπλωματικά του κείμενα δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ εὐκόλα ἀπό κάποιον πού δέν τήν ἔχει τουλάχιστον μπητρική του γλῶσσα! Παίζει μέ τίς λέξεις, μέ τά νοήματα, ἕνα διπλωματικό υποχρεωτικά και συνωμοτικό παιχνίδι πού τό κερδίζει τίς περισσότερες φορές.

Στό Ὑπόμνημα τῆς 1ης Νοεμβρίου 1818, ἐνῶ τό Συνέδριο βρίσκεται σέ ἐξέλιξη, ὁ Καποδίστριας γράφει ὅτι οἱ θέσεις του γιά μία γενικότερη συμμαχία ἔχουν τρομοκρατήσει τούς συνέδρους. Ή διχογνωμία εἶναι οὐσιαστική. Ἀγγλία καί Αὐστρία, ἀποβλέποντας μόνο στήν ἀστυνόμευση τῆς Εὐρώπης, ὑποστήριξαν τήν ἰσχὺ τῆς κλειστῆς συμμαχίας καί σέ καιρὸ εἰρήνης. Ἀναρωτιέται, ἀπευθυνόμενος στόν Αὐτοκράτορα καί ἐκφράζοντας τήν ἀγωνία του, ποιά θά εἶναι ἄραγε ἡ τελική ἔκβαση τῶν διαπραγματεύσεων.

Στό Ὑπόμνημα τῆς 31ης Δεκεμβρίου, μετά τή λήψη τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου, ἀναφέρεται στίς «προόδους» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συστήματος. Εἶναι ἕνα μοναδικό ὑπόμνημα πού πράγματι δικαιολογεῖ τήν ἄριστη ἐπιλογή τοῦ Αὐτοκράτορα νά τοποθετήσῃ τόν Ἰωάννη Καποδίστρια Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν, μόνον σέ ἔξι χρόνια διπλωματικῆς σταδιοδρομίας στή Ρωσία.

Ένα πρωτοποριακό γιά τήν ἐποχή του Ὑπόμνημα μέ βαθιά ἀνάλυση γιά τήν πολιτική πού ἀκολουθεῖ κάθε κράτος τοῦ κόσμου, καθώς καί τίς ἐπιδιώξεις του. Ἀνάλυση, δηλαδή, τῆς τότε παγκόσμιας πολιτικῆς σκηνῆς.

Τελειώνοντας αυτή τη θαυμάσια πολιτική επισκόπηση, τονίζει ότι η Κυβέρνηση της Ρωσίας οφείλει να επαγρυπνεί με μεγάλη προσοχή για τα όσα διαδραματίζονται στη Βιέννη και το Λονδίνο.

Άξιζει όμως ν' αναφερθούμε στο τί λέει για την Αγγλία και την αγγλική πολιτική.

Εάν η Γαλλία και η Ισπανία αναζητούν με κόπο μία κατευθυντήρια γραμμή στην αντίστοιχη βάση τους ή καθεμία, η Αγγλία καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες για να μιν χάσει την δική της. Το αγγλικό υπουργείο γνωστοποίησε τις θέσεις του. Η τρέχουσα σύνοδος του Κοινοβουλίου θα το εκτιμήσει. Όποιες και να είναι οι επιτυχίες της παρούσας διοίκησης, ή εάν θα έπρεπε να συγκροτηθεί μία νέα, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πώς η φύση και η έκταση των εμπορικών συμφερόντων αυτού του μεγάλου έθνους δεν θα είναι καθόλου ασύμβατα με την ανεξαρτησία των πολιτικών απόψεων της κυβέρνησής της.

Εάν αυτές οι απόψεις δεν προέρχονται καθόλου από ανεξάρτητα πνεύματα, είναι ακόμα πιο δύσκολο να συμμορφωθούν με το καθήκον. Όταν μάλιστα η εκπλήρωση ενός καθήκοντος σε σχέση με άλλα κράτη δεν σημαίνει ούτε να ευνουθεϊ ούτε καν να μιν συμβιβαστούν τα συχνά υπερβολικά ή κακώς έννοούμενα συμφέροντα του έθνους ή του υπερισχύοντος κόμματος που το εκπροσωπεί.

Η αγγλική πολιτική βρίσκεται ολόκληρη μέσα σε αυτή την αλήθεια. Μόνο αυτή περικλείει όλα τα σπέρματα του κολοσσιαίου μεγαλείου αυτού του κράτους, καθώς και αυτά της καταστροφής με την όποια απειλείται.

Οι αξιώσεις της στο εξωτερικό είναι τόσο ακραίες όσο σοβαρά είναι και τα προβλήματα της στο εσωτερικό. Μετριάζοντας τα μιν, μπορούν να ελαττωθούν τα δέ. Μόνον, επομένως, με την σταθερότητα και την καρτερία με τις όποιες θα επιδιωχθεί αυτός ο πρώτος στόχος, οι Άγγλοι θα μπορέσουν να φανούν χρήσιμοι σε αυτήν τη δύναμη και να την καταστήσουν χρήσιμη με τη σειρά της στην ευρωπαϊκή οικογένεια.

Αποβλέπει σε μία απόλυτη αυτοκρατορία στην θάλασσα και στις εμπορικές σχέσεις των δύο κόσμων. Δεν περιφρονεί την ήττη. Στη Γερμανία ενεργεί μέσω του Ανόβερου και μέσω των στενών σχέσεων με την Αυστρία και την Πρωσία. Κατέχει την Πορτογαλία, επηρεάζει το Βέλγιο, βασανίζει την Γαλλία, εξευτελίζει την Ισπανία, διαπραγματεύεται με τους εξεγερμένους, χρονοτριβεί με τις Ηνωμένες Πολιτείες και ταράζει τα δυστυχή συμβούλια της Πύλης και της Περσίας.

Ποτέ μία δύναμη δεν ώθησε την φιλοδοξία ούτε τόσο πέραν των ορίων ούτε

τόσο ανοιχτά. Επίσης, ποτέ μία δύναμη δέν πάλεψε τόσο πολύ με τόν έαυτό της γιά νά διατηρήσει τήν ισορροπία της. Ή σπιμερινή ισορροπία της εἶναι προσωρινή. Τήν πραγματική δέν μπορεῖ νά τήν βρεῖ παρὰ μέ μετριοπάθεια. Αὐτή ὅμως ἡ μετριοπάθεια δέν μπορεῖ νά τῆς ἐπιβληθεῖ παρὰ βαθμιαία, μέ τήν ἐπιρροή τῆς γενικῆς συμμαχίας. Ἐάν ἀποδεχθοῦμε αὐτούς τούς ἐπαγωγικούς συλλογισμούς, εἶναι εὐκόλο νά ἐξαγάγουμε ὡς σχετικό συμπέρασμα πώς, ὑποστηρίζοντας τήν κυβέρνησι τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου, δέν εἶναι δυνατόν νά τήν ὀδηγήσουμε στήν μετριοπάθεια.

Οἱ στόχοι αὐτοί τοῦ Καποδίστρια δέν περνοῦν ἀπαρατήρητοι ἀπό τήν ἄγρυπνη παρακολούθησι τοῦ Μέττερνιχ, πού ἀνησυχεῖ γιά τίς προοδευτικές καί φιλελεύθερες τάσεις τῆς ρωσικῆς ἀντιπροσωπεΐας γιά τήν προστασία καί ὑποστήριξι τῶν μικρῶν λαῶν.

Μέ τή συνεργασία τοῦ Ἀγγλου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Κάσλρη, καταπολέμησαν μέ πείσμα ὅλες τίς προσπάθειες τοῦ Ρώσου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν γιά τήν ὑπεράσπισι τῶν ἀδυνάτων καί τό δικαίωμα τοῦ κάθε λαοῦ νά ὑπερασπίζεται ἐλεύθερα τά δικάα του. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν ἦταν τό Συνέδριο νά μὴν πάρει καμία ἀπόφασι γιά τήν τύχη τῶν μικρῶν κρατῶν.

Τά Συνέδρια ὅμως, τῶν πέντε πλέον Δυνάμεων, πού ἀκολούθησαν στό Τρορραυ καί Laibach, ἀπό τό Φθινόπωρο τοῦ 1820 ὡς τό τέλος τῆς Ἀνοιξῆς τοῦ 1821 συνῆλθαν δυστυχῶς γιά νά ἀντιμετωπίσουν τήν ἐκρυθμῆ κατάστασι πού δημιουργεῖται σέ ὁλόκληρη τήν Εὐρώπῃ ἀπό τήν ἐκρηξι τῶν κοινωνικῶν ἐπαναστάσεων στήν Ἰσπανία, στή Νεάπολι καί τό Πεδεμόντιο.

Οἱ τραγικές προβλέψεις τοῦ Καποδίστρια ἐπαληθεύονταν πολύ σύντομα, ἀπό τήν ἄρνησι τῶν ἰσχυρῶν νά κατανοήσουν τήν ὀρθότητα τῶν προτάσεων του στό Ἀαχεν.

Στό Συνέδριο τοῦ Ἀαχεν ὅμως ὁ Καποδίστριας δίνει σκληρό διπλωματικό ἀγῶνα καί γιά τήν κατάργησι τοῦ δουλεμπορίου τῶν μαύρων.

Καταθέτει λοιπόν ἓνα τολμηρό υπόμνημα, ὅπου ἀναπτύσσει ἓνα ὁλόκληρο σχέδιο γιά τήν καταπολέμησι τῆς δουλεμπορίας τῶν μαύρων πού βρίσκεται στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα σέ μεγάλη ἔξαρσι.

Τό υπόμνημα πρότεινε τή δημιουργία στίς ἀκτές τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς μέ τή συνεργασία ὅλων τῶν Κρατῶν, ἐνός Εἰδικοῦ Ὁργανισμοῦ μέ τήν ἐπωνυμία Ἀφρικανικός Ὁργανισμός. Ὁ Ὁργανισμός αὐτός θά διευθυνόταν ἀπό δικό του Ἀνώτατο Συμβούλιο καί θά διέθετε δικαστική ἐξουσία καί δική του στρατιωτική δύναμι.

Ὅμως τά συμφέροντα ὀρισμένων Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς δέν ἐπέτρεψαν τήν

Ίδρυση αυτού του Ὁργανισμοῦ. Τά θλιβερά γεγονότα πού ἀκολούθησαν ὅμως μέ τήν ἐπέκταση τοῦ δουλεμπορίου καί τήν ἀπαθλίωση τῆς ζωῆς τῶν λαῶν τῆς Ἀφρικῆς ὁδήγησαν μετά ἀπό 67 χρόνια το Εὐρωπαϊκό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου ν' ἀποφασίσει τήν ἱδρυση μιᾶς περίπου ἴδιας ὁργάνωσης σάν κι αὐτή πού πρότεινε ὁ Καποδίστριας!

Τέλος, στό ἴδιο ὑπόμνημα προτείνει τή βαθμιαία ἀνεξαρτητοποίηση τῶν ἀποικιῶν καί τήν ἱδρυση νέων Κρατῶν.

Ἐπιγραμματικά μποροῦμε νά ὑπογραμμίσουμε μερικές ριζοσπαστικές θεσμικές προτάσεις τοῦ Καποδίστρια στή συγκυρία 1818-1820, πού εἶναι: α) ἡ ὕφεση καί ὁ σταδιακός ἀφοπλισμός, β) ἡ συρρίκνωση τοῦ δουλεμπορίου, γ) ἡ κατάργηση τῶν φυλετικῶν διακρίσεων καί τοῦ ρατσισμοῦ, δ) ἡ υἱοθέτηση πολιτειακοῦ μοντέλου οὐδέτερων συννομοσπονδιῶν, ε) ἡ ἀναθεώρηση τῶν «κλειστῶν» στρατιωτικῶν συνασπισμῶν, στ) ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἀρχῆς τῶν ἐπεμβάσεων, ζ) ἡ καθιέρωση ὑπερεθνικῶν ὁργανισμῶν, η) ἡ υἱοθέτηση τοῦ θεσμοῦ τῆς διεθνοῦς διατιπσίας, θ) ἡ βαθμιαία ἀνεξαρτητοποίηση τῶν ἀποικιῶν.

Θά ἤθελα σ' αὐτό τό σημεῖο ν' ἀναλύσω σέ μεγαλύτερο βάθος τήν πολιτική σκέψη τοῦ Ἑλλήνα Διπλωμάτη καί Πολιτικοῦ, βασιζόμενος στό Εὐρωπαϊκό του Ὁράμα.

Δύο εἶναι, κατά τόν Καποδίστρια, οἱ βασικοί κίνδυνοι τῆς εἰρήνης στήν Εὐρώπη: οἱ κίνδυνοι πού πηγάζουν ἀπό τήν ἐκρηξη κοινωνικῶν ἐπαναστάσεων καί ἡ ἐπικράτηση μέ τή βία μίας μόνο δυνάμεις.

Ἡ ἐξουδετέρωση πρῶτα τῶν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων δέν μπορεῖ νά γίνει παρὰ μόνο μέ σοβαρές μεταρρυθμίσεις στήν κεντρική διοίκηση τῶν κρατῶν. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, οἱ μεταρρυθμίσεις προϋπέθεταν τήν ἀποδοχή ἐκ μέρους τῶν ἡγεμόνων μίας νέας πραγματικότητας, πού πηγάζει ἀπό τήν ἀνάδυση ἐθνικῶν κρατῶν καί τήν ἀξίωση τῶν λαῶν γιά πολιτικές ἐλευθερίες.

Σχετικά μέ τήν ἐπικράτηση μέ τή βία μίας μόνο δυνάμεις, ἐνός ἰσχυροῦ δηλαδή καί τή μετατροπή του σέ «τύραννο» (π.χ. Βοναπάρτη) μπορεῖ ν' ἀποτραπεί μέ τή δημιουργία τῆς «Συμμαχίας» πού πρότεινε ὁ Καποδίστριας. Ριζοσπαστικές θέσεις πού δέν πέρασαν καί στήν Εὐρώπη. Μετά ἀπό δύο μόλις χρόνια ξεσπᾷ ἡ μία ἐπανάσταση μετά τήν ἄλλη. Γράφει τό 1820 (μετά τήν ἐξέγερση στή Νεάπολη): «Γιά τίς ἐπαναστάσεις δέν εὐθύνονται οἱ λαοί, ἀλλά οἱ Κυβερνήσεις πού εἶχαν ἀποτύχει νά ἐξασφαλίσουν στούς λαούς τοὺς θεσμούς πού θά τοὺς πρόσφεραν τή γαλήνη».

Ἡ μεγάλη δραστηριότητα πού ἀνέπτυξε τότε ὁ Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν της

Ρωσίας (ύπομνήματα, πραγματοποίηση Συνεδρίων) ἐνόηλε τον σύγχρονο ὕμνητή του Μέντελνιχ, Henry Kissinger, πού εἰρωνικά τον ἀποκαλεῖ: «συνταγματικό διαιτητή τῆς Εὐρώπης».

Στὴν Ὄργάνωση τοῦ «Εὐρωπαϊκοῦ Συστήματος» κατὰ τον Καποδίστρια, δύο εἶναι οἱ βασικοὶ παράγοντες πού τό ἐπηρεάζουν: ὁ ἐδαφικός καὶ ὁ πολιτειακός.

Τό ἐδαφικό καθεστῶς πρέπει νά μείνει ἀπαράβιαστο. Ἀλλά καμία ἀναμόρφωση δέν πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ. Ἡ βάση γιά ἀλλαγὴ συνόρων πρέπει νά εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἔθνους, τῆς αὐτονομίας, τῆς ἱστορικῆς παράδοσης καὶ τῆς ἰδιαιτερότητας κάθε λαοῦ.

Τό πολιτειακό καθεστῶς τῆς μεταναπολεόντειας Εὐρώπης πρέπει ἐπίσης καταρχὴν νά γίνεῖ σεβαστό. Ἀλλά ὁ σεβασμός αὐτός προϋποθέτει μεταρρυθμίσεις. Ἀναμόρφωση, μεταρρυθμίσεις, ἀλλὰ χωρὶς βία. Βία εἶναι ἡ ἐπαναστατική δράση, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐννοπλὴ ἐπέμβαση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐδῶ συγκλίνουν ὁ ἐδαφικός καὶ ὁ πολιτειακός παράγοντας: ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπέμβασης καταδικάζεται, ὅταν περιέχει στὴ νομικὴ τῆς ἐννοια ὁποιοδήποτε στοιχεῖο καταναγκασμοῦ μὲ τί βία.

Ἡ ἀναγνώριση ἄλλωστε τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῶν μικρῶν λαῶν, μὲ τον σεβασμό τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς αὐτονομίας τους, ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι καμία ἰσορροπία δέν εἶναι δυνατὴ χωρὶς τί σταθερὴ καὶ οὐσιαστικὴ τους παρουσία στό «Εὐρωπαϊκὸ Σύστημα». Συνεπῶς ἡ ἰσχυροποίηση τριῶν-τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων στὸν εὐρωπαϊκὸ ὡρο προκαλεῖ τὴν ἀστάθεια, ὑπονομεύει τὴν εἰρήνη καὶ τελικὰ συντρίβει τὴν ἐνότητα.

Μέσα σέ ὅλο αὐτό τό σύστημα εἶναι ἐμφανὴς ἡ θέση πού ὁ Καποδίστριας ἐπιφυλάσσει γιά τό Ἑλληνικὸ Ἔθνος. Ἐφόσον ἀναγνωρίζονται ὡς ἀρχές ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἱστορικῆς παράδοσης θὰ ἔλθῃ σύντομα ὁ χρόνος τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ἐδαφικοῦ καθεστώτος τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Σεβαστές καὶ οἱ ἀξιώσεις τῶν Ἑλλήνων νά γίνουν ἐνεργὰ καὶ αὐτόνομα μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς οἰκογένειας. Ὅταν ἀποκατασταθεῖ τό Ἑλληνικὸ Κράτος, θὰ πρέπει ν' ἀκολουθήσει ἡ ἀνασυγκρότηση τῶν θεσμῶν, ἄρα καὶ ἡ ἀνάγκη συντάγματος.

Ὁ Καποδίστριας πιστεύει ὅτι ὅσο ὁ λαός συμμετέχει στὴν παιδεία καὶ ἀναπτύσσεται πολιτικά, τόσο περιορίζεται ὁ πατερναλιστικός ρόλος τοῦ ἡγεμόνα καὶ ὠρμάζει πολιτικά. Ἡ τεράστια ἐκπαιδευτικὴ του προσπάθεια τόσο στά Ἰόνια νησιά ὅσο καὶ ἀργότερα στὴν τουρκοκρατούμενη καὶ ἐλεύθερη Ἑλλάδα βασίστηκε σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀρχή.

Ἡ «Φιλόμουςος Ἑταιρεία» λοιπόν πού ἱδρύσε ὁ Καποδίστριας στή Βιέννη καί τήν ὑποστήριξε τόσο πολύ, περιέχει καί τό πολιτικό στοιχείο. Γι' αὐτό ἄλλωστε τήν ὑποπτεῖτο ὁ Μέττερνιχ καί ὁλόκληρη ἡ Αὐστριακή Ἀστυνομία παρακολουθοῦσε τόν Κερκυραῖο διπλωμάτη.

Γιατί μέ τήν πολιτιστική ἀνάπτυξη τῶν Ἑλλήνων ἐπιδιωκόταν σαφῶς ἡ πολιτική τούς ὠρίμανση, πού θά ὀδηγοῦσε ἀναπόφευκτα στήν ἐνίσχυση τοῦ ἐθνισμοῦ τους, στήν ἐθνική τους ἀποκατάσταση καί τελικά στήν πολιτική τους χειραφέτηση.

Παράλληλα ὅμως μέ τίς πολιτικές ἐνέργειές του, «καλύπτει» τή δρᾶση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας στή Ρωσία, ἀρχικά, καί σώζει τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση στό Συνέδριο τοῦ Laybach, ὅταν αὐτή ξεσπάει. Γιατί πέρα ἀπό τίς ἀρχές του, γνωρίζει ὅτι μόνο μέ τή χρήση βίας καί τή διεξαγωγή πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων μπορεῖ ἡ Ἑλλάδα ν' ἀποκτήσει τήν ἐλευθερία της.

Προσαρμόζεται ἀμέσως στόν νέο στόχο, πού εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση τῆς χώρας. Παρατεῖται ἀπό Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν το 1822, ὅταν δέν μπορεῖ νά προσφέρει τίποτα ἄλλο ἀπό τή θέση του καί κάνει τή Γενεῖνη Κέντρο τοῦ Φιλελληνικοῦ Κινήματος στήν Εὐρώπη.

Ἡ πολιτική του αὐτή ἰδεολογία γιά τήν Εὐρώπη καί τήν Ἑλλάδα δέν εἶναι μία ἀπλή θεωρία, ὅπως ἤθελαν νά πιστεύουν οἱ ἀντίπαλοί του. Εἶναι γιά τόν Κερκυραῖο διπλωμάτη ὁλόκληρο ἰδεολογικό σχῆμα, στό ὁποῖο μορφοποιοῦνταν ἰδέες καί καυτά κοινωνικά προβλήματα τῶν λαῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα.

Δύο θέσεις, δύο θεωρίες ἀναμετρῶνται στήν Εὐρώπη τήν ἐποχή ἐκείνη: ἡ συντηρητική καί ἡ φιλελεύθερη.

Βασικοί στόχοι τῆς πρώτης, ἡ διατήρηση τοῦ ἐδαφικοῦ status quo ante καί ἡ ἐξασφάλιση μέ κάθε τρόπο τοῦ δυναστικοῦ καθεστώτος, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ μετά τήν παλινὸρθωσή του, ὕστερα ἀπό τήν πτώση τοῦ Ναπολέοντα. Κύριοι ἐκφραστές τοῦ ὁ Καγκελάριος τῆς Αὐστρίας Μέττερνιχ, ὁ γραμματεάς τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέννης καί στενότερος συνεργάτης τοῦ Μέττερνιχ, Friedrich Gentz καί ὁ Castlereagh, μέχρι τό 1822.

Βασικοί στόχοι τῆς φιλελεύθερης θεωρίας: ἡ ἐθνική ἀνεξαρτησία καί ἡ πολιτική ἐλευθερία. Θεωρία ὅμως χωρίς ὑποστηρικτές. Ἐξαίρεση κάποιοι βουλευτές πού ἀνήκουν στήν «ἀριστερή» ἀντιπολίτευση τῶν Whigs στό Ἀγγλικό Κοινοβούλιο, μερικοὶ Γερμανοὶ Ἡγεμόνες, ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α΄ μέ τίς «δημοκρατικές» ἐκλάμψεις του καί κάποιοι πολιτικοὶ ἐλιγμοὶ Γάλλων ἢ Ἀγγλων ἐναντίον τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ρωσίας.

Ἡ θέση τοῦ Καποδίστρια στή διαπάλη αὐτὴ ἔπαιρνε προσωπικό χαρακτήρα: ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ ἐκπροσωποῦσε τὰ συμφέροντα μίας συντηρητικῆς χώρας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἐνιωθε τὸν ἑαυτό του δεμένο ἄρρηκτα μὲ τὴν τύχη ἐνὸς μικροῦ, σκλαβωμένου λαοῦ, στερημένου καὶ τίς πιο στοιχειώδεις πολιτικές ἐλευθερίες. Ὁ ἀγώνας του πολὺ δύσκολος καὶ πολλές φορές ἄνισος. Ἐχει ν' ἀντιμετωπίσει ἕναν ὁλόκληρο κόσμο, τὸν κόσμο ἐνὸς ἱκανότατου διπλωμάτη, τοῦ Καγκελλάρου Μέντερνιχ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναποφασιστικότητα τοῦ Τσάρου Ἀλέξανδρου.

Ἡ ἀποτυχία τελικά τοῦ Καποδίστρια ν' ἀντιμετωπίσει τὴν ἀντίδραση μίας ἀπποχαιωμένης ἡμιφεδουαλικῆς κοινωνίας, πού εἶχε συμμαχήσει μετὰ τὸ Ἄαχεν, στὰ Συνέδρια τοῦ Troppau καὶ τοῦ Laybach μὲ δυνάμεις πού ἀπέβλεπαν σέ πρόσκαιρες –ὅπως φάνηκε λίγο ἀργότερα– πολιτικές σκοπιμότητες, δὲν εἶχε παρὰ ἐφήμερο μόνο χαρακτήρα. Ἡ Εὐρώπη «ἄλλαξε» πολὺ γρήγορα, κάτι πού δὲν ἔβλεπε ὁ Μέντερνιχ, ἀλλὰ πού γνώριζε βαθιά μέσα του ὁ Καποδίστριας.

Τὰ προβλήματα τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης ἔγιναν τελικά ἀσίκητα «βαρίδια» καὶ διέλυσαν τὴν «Ἱερὰ Συμμαχία». Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, καθὼς καὶ τὰ νεώτερα ἐπαναστατικά κινήματα στὴν Εὐρώπη παρέσυραν τὰ πάντα μὲ τὴν ἐκρηξή τους. Ὁ ἴδιος ὁ Μέντερνιχ, πού κόμπαζε τὸ 1822, ἀποκαλώντας τὸν Καποδίστρια «ἄνδρα νεκρό» καὶ «φάντασμα», θά παραδεχτεῖ ἀργότερα, ἀφοῦ ζήσει τὴ συντριβὴ τῆς πολιτικῆς του, ὅτι «σπατάλησε τὸν χρόνον τοῦ προσπαθώντας νὰ στηρίξει οἰκοδομήματα πού κατέρρεαν». Γιατὶ δὲν ἦταν βέβαια δυνατό σέ μιὰ κοινωνία πού συνεχῶς ἀλλάζει, ν' ἀντέξουν συνασπισμοί, συμμαχίες καὶ ενώσεις πού παραγνώριζαν τὰ δίκαια τῶν μικρῶν λαῶν.

Οἱ θέσεις βέβαια τοῦ Καποδίστρια ἀποδόθηκαν –ἀπὸ κάποιους ἱστορικούς– στὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ δικό του πρόβλημα τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Καὶ ἕνας ὁραματιστής δὲν ἔχει δικαίωμα σέ τέτοιου εἶδους ἐθνικές δεσμεύσεις. Δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια. Εἶναι ἕνας βαθιὰ δημοκρατικός ἄνθρωπος μὲ ἀρχές, ὁράματα καὶ στόχους. Αὐτὸ τὸ γνώρισε ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἀλλὰ ἔστω καὶ ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, ἂν ἐκτιμηθοῦν οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Καποδίστρια μὲ βάση τίς μεταγενέστερες ἱστορικές ἐμπειρίες, ἰδιαίτερα τίς πιο πρόσφατες, φαίνονται γιὰ ἄλλη μία φορὰ νὰ δικαιώνονται.

Διαχρονικά, ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας «ἐνώνει» μὲ τίς ρηξικέλευθες ιδέες του, τὴν Ἑλλάδα, τὴ Ρωσία καὶ τὴν Εὐρώπη. Ὡς Ἕλληνας, ἀγωνίζεται, μέσα ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ του σταδιοδρομία στὴ Ρωσία, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδας του καὶ ἀργότερα ἱδρύει τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ κράτος. Ὡς Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας «ξεδιπλώνει» τὸ ὄραμά του γιὰ τὴν Εὐρώπη σέ

ένα πραγματικά δύσκολο γεωπολιτικό και διπλωματικό περιβάλλον. Σ' αυτήν του τήν προσπάθεια έχει δίπλα του μία μεγάλη ομάδα κορυφαίων Ρώσων διπλωματών, στρατιωτικών, συγγραφέων, έπιστημόνων που υποστηρίζουν τις ιδέες του.

Γιά τή σημερινή Εύρώπη, οί παρακαταθήκες του Κυβερνήτη εξακολουθούν νά είναι χρήσιμες. Αυτή ή Εύρώπη πρέπει νά ξαναγίνει πάλι ή Εύρώπη του Πολιτισμού καί τής Ιστορίας καί νά μειώσει τήν τεράστια δύναμη του χρήματος. Όλοι πρέπει νά δουλέψουμε σκληρά, μελετώντας τά μηνύματα των Εύρωπαίων καί Έλλήνων Διαφωτιστών.

Οί ιδέες του Αρχιτέκτονα τής Ειρήνης των 100 έτών, κατά πολλούς Ιστορικούς, θά δώσουν άλλο νόημα στο «εύρωπαϊκό γίγνεσθαι». Άλλωστε ό Καποδίστριας είναι μία «Σχολή σκέψης» από μόνος του καί σέ όλη τή διπλωματική του σταδιοδρομία θεωρούσε καί τή Ρωσία αναπόσπαστο κομμάτι τής Εύρώπης.

Η λυδία λίθος γιά τήν επιτυχία ενός ευρύτερου πανευρωπαϊκού ή καί παγκόσμιου Οργανισμού δέν είναι ή θέληση των μεγάλων, αλλά ή έγγνιση τής αυτονομίας των μικρών κρατών. Η συλλογική συνείδηση –καί ιδιαίτερα ή ευρωπαϊκή συνείδηση– δέν είναι ή άλλοτρίωση των λαών στο όνομα κάποιας άόρατης «εύρωπαϊκότητας», είναι ή αυτόνομη συμμετοχή μέσα σέ ένα μεγαλύτερο σύνολο, όπου όμως ή ιδιαίτερη ιστορική παράδοση, οί τοπικές διαφορές καί οί ιδιαίτερες ανάγκες κάθε μέρους θά είναι απόλυτα σεβαστές.

Καί αυτό, νομίζω, είναι ένα άκόμη από τά μηνύματα που μās στέλνει καί σήμερα ό μεγάλος Κερκυραίος, αλλά καί ό πίο «Εύρωπαίος» από όλους τους Έλληνες πολιτικούς.

Ένδεικτική Βιβλιογραφία

Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια, Τόμος Ε' – Έπομνήματα 97, 104, 107, Έταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών 1984 (μετάφραση Έλένης Χατζηβασιλείου).

Ιστορία – μηνιαίο περιοδικό – Τεύχος 472.

Π. Πετρίδης, «Δάφνη στον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια», *Τετράδια Εύθύνης*.

Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Η Εύρώπη καί ό Κόσμος 1814-1914*, Βάνιας 1993.

Τσιρπανλής Ζαχαρίας, «Έπομνήματα καί Έκθέσεις του Ιωάννη Καποδίστρια (1881-1822) – Προβλήματα καί έρευνα» *Έπ. Έπετ. Φίλ. Σχ. Παν/μίου Ιωαννίνων* 6 (1977).

Έλένη Κούκκου, *Ιωάννης Καποδίστριας, ό άνθρωπος – ό διπλωμάτης (1800-1828)*, ΟΕΔΒ, Άθήνα 1989.

E. Molden, *Zur Geschichte des Österreichisch russischen Gegensatzes. Die politik der europäischen Grossmächte und die Aachener Konferenzen*, Wien 1916.

Άρχεϊα Βιέννης, Russland III, Berichte 1820.

1821-2021... ΕΛΛΗΝΕΣ, ΟΙ ΑΝΕΞΟΛΟΘΡΕΥΤΟΙ¹

*«Άπαξ καί κάποιος ἐπιτύχει –στόν πολιτισμό ἐννοῶ–
δέν μπορεῖ παρὰ νά ἐπανέλθει. Μετά μυριάδες χρόνια θά ἐπανέλθει».
Ὅδυσ. Ἑλύτης, Ὁ κῆπος μέ τίς αὐταπάτες
Ἔκδ. Ὑψίλον, 1995*

Ὁ ὀλιγογράμματος ἀγωνιστής τοῦ 1821 Μακρυγιάννης, πού ἡ Φιλική Ἑταιρεία τόν βρῆκε ζωέμπορο στήν Ἄρτα νά «τιμαρεύει» ἄλογα, στί ἀπομνημονεύματά του θά γράψει: «Αἰῶνες τώρα ὅλα τα θεριά τοῦ κόσμου ἔχουν πέσει νά μᾶς φᾶνε. Ὅμως ὅσο κι ἂν τρῶνε, πάντα μένει λίγη μαγιά ἀπό μᾶς ἱκανή νά παράγει νέα ζύμη».

Μέ τά λόγια του αὐτά, φανερώνει ἐκεῖνο πού ἀγνοεῖ καί ὅμως μέσα του ὑπάρχει ὡς γνώση μυστική στόν μῦθο πού μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Ἡσίοδος πρὶν ἀπό 26 αἰῶνες γιά τήν καταγωγή τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του. Σ' αὐτόν ἀναφέρεται πῶς ἀπό τούς πρὸ ἱστορίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀνθρώπους, πού ἦταν παιδιά τ' Οὐρανοῦ καί τῆς Γῆς, ἐπέζησαν τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ, ὁ Δευκαλίων καί ἡ Πύρα. Παίρνοντας οἱ δύο τους ἀπό τή γῆ «λαλοῦδες», πέτρες πάει νά πεῖ στή μανιάτικη διάλεκτο, λειασμένες ἀπό τό νερό κι ἀπαστράπτουσες στό φῶς τοῦ ἡλίου, τίς πέταξαν πίσω τους καί ἔτσι ἀνέστησαν τή νέα γενιά Ἑλλήνων.

Ἐπίσης, στό μυθικό ὑπόβαθρο τῆς παλιγγενεσίας τῶν Νεοελλήνων ὑπάρχει ὡς προμετωπίδα τῆς ἐπαναστατικῆς προκήρυξης τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη, πού ἀρχίζει μέ τίς λέξεις «Μάχου ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος», τό ἔμβλημα τοῦ μυθικοῦ «Φοίνικα», συνοδεῖα τῆς φράσης: «Ἀπό τῆς τέφρας μου ἀναγεννώμαι».

¹ Τό κείμενο ἀφιερώνεται στήν μνήμη τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου Ἐρωτόκριτου Μωραΐτη.

Άλλά ἂν δύο ἀπό τά φυσικά στοιχεῖα, τά ὅποια στή σκέψη τῶν σοφῶν προσπατόρων τῆς Ἰωνίας, ὅταν αὐτοὶ προσπάθηνσαν μέ λογικό τρόπο νά ἐπιλύσουν τό κοσμολογικό πρόβλημα ἐγκαταλείποντας τή μυθολογική σκέψη, τό «νεαρό ὕδωρ» τοῦ Θαλῆ καί τό «πῦρ αἰζῶον» τοῦ Ἡρακλείτου δέν στάθηκαν ἱκανά νά σβήσουν ἀπό τήν ὑπαρξη τοῦ κόσμου τοὺς Ἕλληνες, θ' ἄξιζε ν' ἀναρωτηθοῦμε γιά τό τί εἶναι αὐτό πού δίνει τή δύναμη στήν ἐκάστοτε ἐναπομείνασα «μαγιά» ν' ἀνασταίνει τοὺς Ἕλληνες ἐκεῖ πού ὅλα φαίνεται πὼς ἔχουν χαθεῖ.

Ἐν ἀρχῇ, θά λέγαμε πὼς τό πρῶτο στοιχεῖο πού κάνει δυνατή τή «μαγιά» εἶναι ὁ τόπος πού μᾶς γέννησε καί πού τόν νιώθουμε πατρίδα μας. Αὐτός εἶναι ὁ διαρκής καί ἀκατάλυτος σκελετός πού παραμένει ἐγγύηση γι' αὐτό πού εἴμαστε ἢ καί πού μποροῦμε νά εἴμαστε.

Ὁ τόπος αὐτός μέ τήν πλούσια ποικιλία τῆς χλωρίδας καί τῆς πανίδας του, μέ τίς ρεματιές, τά τρεχούμενα νερά του, τά βουνά καί τοὺς λόφους του, πού πάνω στίς πλαγιές τους κατρακυλοῦν μέχρι τή θάλασσα πού τόν ζώνει ἀπό παντοῦ, τά περιβόλια τῶν ἀνθρώπων του μέ τά σπαρτά τους καί τά ὀπωροφόρα τους, μέ τ' ἀμπέλια καί τά λιόδενδρά τους, εἶναι ὅλα αὐτά πού παραμένουν οἱ καθημερινοὶ μας σύντροφοι, φτασμένοι ἀπὸ γενιά σέ γενιά στό πλάι μας, ταγμένοι νά πλαιοφορουροῦν τήν πορεία μας μέσα στό ἄγνωστο τοῦ ρέοντος χρόνου τῆς ζωῆς μας. Κάπου ὁ Ἑλύτης ἔχει πει πὼς ψάχνοντας νά βρεῖς τά πιό ἀπλά πράγματα πού σηματοδοτοῦν τήν Ἑλλάδα, θά φθάσεις στίς λέξεις: φῶς, ἥλιος, θάλασσα, ἐλιά, ἀμπέλι, βάρκα, πράγμα πού πᾶει νά πει ὅτι ἂν ὅλα ξαφνικά χαθοῦν, μ' αὐτά τήν ξαναφτιάχνεις.

Ὁ μῦθος εἶναι τό δεύτερο στοιχεῖο τῆς «μαγιάς».

Ὁ μῦθος βρίσκεται σέ στενή σχέση μέ τό ἔπος καί τήν ὁμιλία. Οἱ καταγωγικοί μῦθοι ἀφηγοῦνται τή ζωή καί τή δράση καί τά ἔργα τῶν θεῶν κάθε λαοῦ. Μέσα ἀπὸ αὐτούς, οἱ ἀνθρώποι τους ἀποκοτοῦν εἰκόνα γιά τόν ἑαυτό τους καί σχετίζονται μεταξύ τους. Ἀποκοτοῦν συνείδηση τῆς συγχρονικῆς ἐτερότητας μέ τοὺς γύρω, τοὺς ἄλλους, καί ταυτόχρονα ἀποκοτοῦν ἐκεῖνη τή διαχρονική ὁμοιότητα μέ τοὺς ἐντός τῆς ομάδος, πού τοὺς καθιστᾷ μέλη μιᾶς φατρίας, ἑνὸς γένους, μιᾶς φυλῆς, ἑνὸς λαοῦ.

Κατ' αὐτὴν τήν ἔννοια, ὁ μῦθος καθίσταται συστατικό στοιχεῖο τῆς ταυτότητάς τους.

Ἐπιπλέον, ὁ μῦθος σάν ἀφήγηση τῆς ζωῆς, τῶν ἔργων καί τῆς δράσης τῶν ἡρώων ἑνὸς λαοῦ, πού φθάνει νά τοὺς θεωρεῖ ὡς ἡμίθεους, συγκροτεῖ τόν πυρήνα τῆς Ἐπικῆς ποιήσης, στήν ὁποία ἀπεικονίζονται ὁ χαρακτήρας καί τό

ψυχολογικό βάθος των ανθρώπων του λαού αυτού, και έτσι διαμορφώνεται τό ἥθος του. Κι αυτό ἀληθεύει, ἀφοῦ ἡ λέξη «ἥθος» προέρχεται ἀπό τό «ἔθος», πού στήν πρώτη σημασία του σημαίνει τό «ἔχνος», τήν «παταμιασιά» πού ἄφησαν στόν χῶρο καί τόν χρόνο ὅλοι ἐκεῖνοι πού προηγήθηκαν τῶν ἐκάστοτε παρόντων, τοὺς ὁποίους διατηροῦν ζωντανούς στή μνήμη τους, ἀφγούμενοι τά κατορθώματά τους.

Γιά ὅλες αὐτές τίς προαναφερθεῖσες συλλογικές ὀντότητες (γένος, φυλή, λαός) ὁ μῦθος ἀποτελεῖ μέρος τῆς ψυχῆς τους ἢ, καλύτερα, εἶναι ἡ ψυχὴ τους ὁλόκληρη. Κι ὅπως τό σῶμα τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξης, χωριζόμενο ἀπό τήν ψυχὴ του, νεκρώνεται, ἀποσυντίθεται καί γίνεται σποδός, ἔτσι κι αὐτές σβήνουν καί χάνονται, ὅταν χάσουν τή γλῶσσα τους καί ξεχάσουν τοὺς μῦθους τους.

Τό σύνολο τῶν ἀνθρώπων πού σέ χρόνους ἱστορικούς ὀνομάστηκαν Ἑλλήνες, παρὰ τίς τοπικές διαφοροποιήσεις τους, δένονταν μεταξύ τους μέ τοὺς μῦθους, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ἡ πλουσιότερη πνευματική παρακαταθήκη, ὁ βασικότερος πνευματικός θησαυρός τους. Πρέπει νά πᾶμε πάλι πίσω στόν Ἡσίοδο γιά νά ξαναβροῦμε τό νῆμα πού συνδέει τοὺς μῦθους τῶν μεταβυζαντινῶν νεοελληνῶν μ' ἐκείνους τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητας. Αὐτός, ὁ μετά τόν Ὀμηρο, μέγας ἐπικός ποιητής τοποθετεῖ τοὺς ἥρωες τοῦ θηβαϊκοῦ καί τοῦ τρωικοῦ κύκλου στή νῆσο τῶν Μακάρων γιά νά ἐπανέλθουν στή γῆ ὅταν ἔλθει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ὅμοια κι οἱ Ἀθηναῖοι πίστευαν, στίς δύσκολες ὥρες τῆς ἱστορίας τους, πῶς ὁ μαρμαρωμένος τυραννοκτόνος Ἀρμόδιος θά «ξεμαρμαρώσει», θά πάρει πνοή καί θά τοὺς δώσει πνοή ἀπό τήν πνοή του.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ λαϊκή παράδοση γιά τόν «Μαρμαρωμένο» τελευταῖο Βυζαντινό αὐτοκράτορα, πού ὅταν ξυπνήσει θά κυνηγήσει τοὺς Τούρκους κατακτητές ἕως τήν Κόκκινη Μηνιά, ἦταν ἡ ζωοποιός δύναμη τοῦ λαοῦ μας στά ἀτελείωτα χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Τό τρίτο καί πλέον κρίσιμο στοιχεῖο πού προσδίδει στή «μαγιά» τή δύναμή της εἶναι ἡ Γλῶσσα. Μέσα σ' αὐτήν καί δι' αὐτῆς ἡ μὴ κοινωνήσιμη σημασία τῶν πρωτογενῶν αἰσθημάτων, πού γεννῶνται ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς σχέσης τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξης μέ τά ἀντι-κείμενα πράγματα τοῦ κόσμου, μετατρέπεται σέ κοινωνήσιμο νόημα. Ἀπό τό χάος τῶν ἀτομικῶν σημασιῶν ἀναδύεται ἕνας εὐτακτος κόσμος.

Ἡ γλῶσσα ἑνός λαοῦ διαμορφώνεται μέ βάση τίς ἐπικοινωνιακές ἀνάγκες, καί αὐτές διαβαθμίζονται σέ μιά ἀπεριόριστη κλίμακα· ἀπό τίς ἀπαιτήσεις χρηστικῆς συνεννόησης, δηλαδή ποιά πράγματα εἶναι χρήσιμα, ποιά ὠφέλιμα ὡς πρὸς τίς βιολογικά καθορισμένες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, ὡς τήν ἀναζήτησι

όλο και πληρέστερων δυνατοτήτων έκφρασης της ανθρώπινης επιθυμίας, πού στο πλαίσιο των σχέσεων κοινωνίας με τους άλλους αναδεικνύουν τήν προσωπική ετερότητα του κάθε ανθρώπου.

Η έκφραστική δύναμη μιάς γλώσσας δεν είναι προϊόν τυχαιότητας, ούτε ιδεολογικών προδιαγραφών. Αποκτιέται καθώς η γλώσσα δημιουργείται, πλάθεται και εξελίσσεται, όπως τό υπαγορεύουν συγκεκριμένες κάθε φορά ανάγκες ενός ανθρώπινου συνόλου.

Στήν περίπτωση της ελληνικής γλώσσας, ό Χρ. Γιανναράς στό βιβλίο του «Πολιτιστική διπλωματία» επισημαίνει:

Απαιτείται καλλιεργημένη ευαισθησία για νά φθάσει κανείς στήν επίγνωση του βιωματικού πλούτου πού ένυπάρχει στό γεγονός ότι μετά από 3.000 χρόνια ό ίδιος λαός, στήν ίδια γη, εξακολουθεί νά όμιλεί τήν ίδια γλώσσα, μέ τήν έννοια ότι και ό λιγότερο έγγράμματος, κυρίως αυτός, ό ιχθυοπώλης, ό όπωροπώλης, ό άρτοποιός, ό οίνοπώλης, ό ναυτικός, εξακολουθεί νά όνομάζει τό άντικείμενο της εργασίας του μέ τίς ίδιες άρχαίες λέξεις – ιχθύς, όπωρα, άρτος, οίνος, ναύς – και εξακολουθεί νά λέει τόν ούρανό, ούρανό, τί θάλασσα, θάλασσα και τόν ήλιο, ήλιο. Και ό Όδυσσέας Έλύτης στό «Η μαγεία του Παπαδιαμάντη» συμπληρώνει: «...λέξεις ταπεινές αλλά ζωντανές, άφου βρίσκονται στά χείλη του ελληνικού λαού. Πανάρχαες λέξεις αλλά δροσερές, σάν μόλις νά τίς άνέσυρες από τί θάλασσα, μέσα από τά βότσαλα και τά φύκια μιάς άκτής του Αιγαίου, μέσα από τό βαθύ γαλάζιο και τήν απόλυτη διαφάνεια του αϊθέρος».

Τήν αλήθεια των παραπάνω έρχεται νά επιβεβαιώσει ή άρχαιολογική σκαπάνη, φέροντας στό φώς τίς πινακίδες των Μυκηναϊκών κέντρων (1500 π.Χ), στίς όποίες, σέ γραφή Γραμμική Β, υπάρχουν λέξεις πού χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα από τόν άπλό λαό, όπως έλαία, οίνος, άστν, θεός, ιερεύς, κ.ά. Τό πιο έντυπωσιακό όμως λεκτικό εύρημα σ' αυτές είναι ή λέξη «έλεύθερος», πού σημαίνει τό ύψιστο ιδανικό των Έλλήνων σέ όλη τί μακραίωνη ιστορική τους πορεία.

Όμως αυτό πού κάνει τήν ελληνική γλώσσα νά είναι μιά έκπληξη στή σύνολη ανθρώπινη ιστορία, πέρα από τήν άπέραντη έκτασή της στόν χρόνο και τί μικρή, στήν έκταση χώρου και αριθμού ανθρώπων, πού τί χρησιμοποιούν μέ έλάχιστες διαφορές στή διάρκεια των 3.000 χρόνων, πέρα από τόν λεκτικό της πλούτο, τήν έκφραστική της χάρη, τήν ακρίβεια μεταξύ σημαίνοντος και σημαίνόμενου, τί συντακτική λογική της, είναι τό έρώτημα πού μιάς υποβάλλει ως πρός τό είδος και τήν ποιότητα των κοινωνικών αναγκών πού διαμόρφωσαν μιά τέτοια γλώσσα.

Στους τέσσερις αιώνες που χωρίζουν τόν Όμηρο από τόν Μ. Ἀλέξανδρο (9ος π.Χ.-4ος π.Χ., στίς ἐκατέρωθεν ἑκτές τοῦ Αἰγαίου καί στό μεταξύ τους ἀρχιπέλαγος, πραγματοποιήθηκε ἄλμα ἐκπληκτικό στήν ἐξελικτική ωρίμανση τοῦ ἀνθρώπου ὡς λογικοῦ ὑποκειμένου. Ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά καί προσπαθεῖται, μέ συστηματική κριτική σκέψη, νά δοθεῖ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου, τῆς ὑπαρξῆς, τῆς συνύπαρξης, ὅχι μέσα ἀπό τήν εἰκονολογική ἀλληγορία τοῦ μύθου, ἀλλά μέ τίς γνωστικές δυνατότητες τῆς ὁργανωμένης σκέψης, τοῦ κοινωνοῦμένου καί κοινωνικά ἐπαληθευόμενου λόγου τῆς ἐμπειρίας.

Ὑπό τό βάρος μιᾶς τέτοιας ἐρμηνευτικῆς ἀνάγκης, οἱ Ἕλληνες ἀξιώθηκαν νά διαμορφώσουν ἕναν γλωσσικό κώδικα ἐκπληκτικῆς ἕως σήμερα ἐκφραστικῆς πληρότητας, μέ συνεπῆ σύνταξη (στίς ἀπαιτήσεις κοινωνίας τοῦ λόγου) ἐννοιῶν καί προτάσεων.

Καί πάλι ὁ Χρ. Γιανναρᾶς θά ἐπισημάνει ὅτι: «... Χάρη σέ αὐτό τόν γλωσσικό κώδικα, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔφθασαν στή διαπίστωση πῶς ὅ,τι ὑπάρχει πραγματικά, ὅχι προσωρινά καί ἐφήμερα, ὅχι ὑποκείμενο στή φθορά, στή μεταβολή καί στόν θάνατο, εἶναι μόνο ὁ λόγος.

Καί γι' αὐτούς ὁ λόγος εἶναι τό γεγονός τῆς φανέρωσης ταυτισμένο μέ τό πῶς τῆς φανέρωσης. Τό ὑπαρκτό φανερώνεται μέσω τῆς μορφῆς του (τοῦ εἶδους), δηλαδή τοῦ ξεχωριστοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὑπάρχει.

Τό ἴδιο το φανερωμένο «λέει» τήν ὑπαρξή του καί ταυτόχρονα ἔχοντας ἡ φανέρωσή του ἀναφορικό χαρακτήρα, λέγεται σημαίνόμενο (διά τοῦ ὀνόματος) ἀπό τόν ὁμιλοῦντα ἄνθρωπο, τόν προικισμένο μέ τή δυνατότητα νά προσλαμβάνει τή φανέρωση καί, ὡς θεατῆς αὐτῆς τῆς ἐμφάνειας, νά συγκροτεῖ σχέση μέ τό φαινόμενο ὑπαρκτό». Ἀλλά «... ὁ λόγος εἶναι ὅχι μόνο ἡ ἀτομική μορφή, μά καί ἡ συνολική δια-μόρφωση τῶν ὑπαρκτῶν, τό πῶς ἢ ὁ τρόπος τοῦ ἀλληλοσυσχετισμοῦ τους, τῆς ἀναφορικότητας τοῦ ἑνός στά πολλά καί τῶν πολλῶν στό ἓνα. Αὐτός ὁ τρόπος συνολικῆς μορφοποίησης ἔχει κάλλος, δηλαδή καλεῖ, ἐλκύει, γοπεύει τή θέα. Χάρη στόν τρόπο τοῦ κάλλους (στόν λόγο ἢ στό πῶς τῆς συνολικῆς δια-μόρφωσης τῶν ὑπαρκτῶν), οἱ Ἕλληνες ὀνόμασαν τό Σύμπαν “Κόσμο”, δηλαδή κόσμημα. Ἄν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα «... τότε ὁ ἄνθρωπος (ὁ Ἕλληνας) ἂν θέλει, ἂν πραγματικά ποθεῖ “αἰεὶ τε εἶναι καί ἀθάνατος”, ξέρει τί νά ἐπιδιώξει». Πρέπει νά ὁργανώσει τή (φυσικά δεδομένη) συνύπαρξη καί συμβίωση μέ τούς συνανθρώπους του ὡς μετοχή στόν λόγο τρόπο τῆς ἀφθαρσίας καί ἀθανασίας, ὡς μετοχή στήν τάξη, ἁρμονία καί κοσμιότητα σχέσεων ἀνα-λόγων μέ τίς σχέσεις πού συγκροτοῦν τό ἀθάνατο συμπαντικό κάλλος· ὡς μετοχή στόν Λόγο τοῦ Παντός, πού μορφοποιεῖ τό

Σύμπταν των ἀκοινώνητων ἀτομικῶν φανερώσεων σέ Κόσμο».

Νά φθάσει ἀπό τήν ἀπλή ὕπαρξη (ἀπό τό ἀπλό ζῆν) στή ζωή που ἔχει ὁμορφιά καί νόημα, δηλαδή νά φθάσει στό εὖ ζῆν. Κι αὐτός γιά τούς Ἕλληνες εἶναι ὁ τρόπος τῆς πόλεως καί τοῦ πολιτικοῦ βίου.

Γιά τούς Ἕλληνες ἡ λογική ἁρμονία τῶν σχέσεων (ἡ κατά λόγον, ἡ σύμφωνη μέ τήν κοσμική λογικότητα κοινωνία τῶν σχέσεων) εἶναι τό μοναδικό καί καθολικό κριτήριο ἀληθείας. «Τοῦτον δὴ τόν κοινόν λόγον καί θεῖον καί οὗ κατὰ μετοχὴν γινόμεθα λογικοί, κριτήριο ἀληθείας φησὶν ὁ Ἡράκλειτος».

Μέ αὐτό τό κριτήριο, οἱ Ἕλληνες ὀργανώνουν τή συνοίκησίν τους στό ἄστυ, σέ πόλη, ἀθλούμενοι ἀπό κοινοῦ στήν ἄσκησι τῆς πολιτικῆς τέχνης συγκροτημένοι ὡς σῶμα πολιτῶν στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

Μέ τό ἴδιο κριτήριο συγκροτοῦν τήν Ἐπιστήμη, ξεχωρίζουν τήν ὀρθή ἀπό τήν ἐσφαλμένη γνώση, τήν ἐγκυρότητα ἀπό τήν αὐθαρεσία. Ὀργανώνουν τήν ἀπόδοσι δικαιοσύνης, τήν οἰκονομική ζωή καί τή λειτουργία τῶν ἀνταλλαγῶν, τίς ὁποῖες μέ τήν ἐπινόησι τοῦ «νομίσματος» ὡς νέα μορφή χρήματος, τίς μεταβάλλουν σέ συναλλαγές.

Αὐτό τό κριτήριο ἀληθείας ἀποτυπώνουν στήν ἁρμονία τῶν ἀρχιτεκτονημάτων τους, στήν ἀφαιρετική λογοποίηση τοῦ αἰσθητοῦ, μέ τή γλυπτική καί τή ζωγραφική τους, αὐτό θέλει νά διασώσει ἡ ἀρχαιοελληνική τραγωδία πραγματευόμενη τή διακύβευσίν του μέσα ἀπό τήν περιπέτεια τῆς ὕβρεως, τῆς τίσεως, τῆς νεμέσεως καί τῆς διὰ τοῦ ἐλέους καθάρσεως.

Τό ἐνιαῖο καί καθολικό κριτήριο ἀληθείας ἐνοποιεῖ ὅλες τίς πτυχές τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων σέ κοινό εἶδος, προσδίδοντάς του «εἰδοποιό διαφορά», δηλαδή ξεχωριστή ταυτότητα.

Καί ἐπειδή αὐτός ὁ ἐλληνικός τρόπος τοῦ βίου πραγματώνεται πρωταρχικά στήν πόλη-πολιτική, τόν χαρακτηρίζουμε, ὡς προϊόν τῆς πόλεως, πολιτισμό.

Ὅντας ἱστορικό φαινόμενο, ὁ πολιτισμός, ὡς συλλογικό ἐπίτευγμα, ἀκολουθεῖ τή δυναμική καί τήν ἀπροσδιοριστία τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Εἶναι δηλαδή συνάρτησι τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀπροκαθόριστης ὀρμότητας τοῦ κάθε λογικοῦ ὑποκειμένου.

Ἀλλά ἐπειδή, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ μέγιστος τραγικός ποιητής Αἰσχύλος: «ἔχουν ταραγμοὶ αἱ φύσεις τῶν βροτῶν», ἡ πόλη κινδυνεύει ἀνά πάσα στιγμὴ, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς τρεπτότητας τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, νά περιπέσει στό χάος. Καί αὐτό ἦρθε κάποια στιγμὴ συμπαρασύροντας στή δίνη τοῦ ὄχι μόνο το κράτος τῆς πόλεως ἀλλά καί τό ἀρχαιοελληνικό ἄτομο, ἡ διάλυσι τοῦ ὁποίου ὀδήγησε τόν ἀρχαῖο ἐλληνικό κόσμο στό τέλος του.

Χρειάστηκε νά περάσουν περίπου τέσσερις αιώνες, γνωστοί ως Έλληνιστικοί χρόνοι, μέχρις ότου οί Έλληνες νά ξαναγεννηθοῦν, ἀλλά γι' αὐτό χρειάστηκε πρῶτα νά γίνουν Χριστιανοί.

Μετά τόν ἐκχριστιανισμό τους, ἡ παλαιά σύνδεση τῆς πολιτικῆς μέ τήν ὀντολογία ἐπιβίωσε σέ καινούργια ἱστορικά μορφώματα, στό πλαίσιο τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καί μέσα ἀπό τίς μακραίωνες διεργασίες ἑνός ἐκ τῶν ἔσω ἐξελληνισμού της.

Στή χριστιανική προοπτική τό ὄντως ὑπαρκτό, πού συνιστᾷ καί τό μέτρο τοῦ κατ' ἀλήθειαν βίου, δέν εἶναι ὁ «Κοινός Λόγος τοῦ Παντός», ὁ ὁποῖος ὡς φυσική ἀναγκαιότητα –εἰμαρμένη– διέπει τήν ἁρμονία τῶν σχέσεων τοῦ Σύμπαντος-Κόσμου καί τό ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά μιμηθεῖ στήν πολιτική ζωή, ἀλλά εἶναι λόγος Προσωπικός, προσωπικοῦ δημιουργικοῦ ἔργου, λόγος ἀποκαλυπτικός τῆς πραγματικότητας τοῦ Θεοῦ ὡς Προσώπου.

...«Τό ὄντως ὑπαρκτό (ἡ αἰτιώδης ἀρχή κάθε ὑπαρξης) εἶναι ἕνα πρόσωπο, πού ἀπόλυτα ἐλεύθερο ἀπό κάθε προκαθορισμό οὐσίας – φύσεων – εἰδους, μόνο ἐπειδή εἶναι Ἀγάπη, ὑποστασιάζει τό Εἶναι Του, τήν Οὐσία Του, σέ ὑπαρκτικό γεγονός τριαδικῆς κοινωνίας προσώπων. «Γεννᾷ» τόν Υἱό Λόγο καί «ἐκπορεύει» τό Πνεῦμα, ὑποστάσεις μέ τίς ὁποῖες συγκροτεῖ τό Εἶναι ὡς ἐλευθερία ἀλληλοπεριχώρησης τῆς ὑπαρξης, ἀγαπητικῆς κοινωνίας τῆς ὑπαρξης», γράφει ὁ Γιανναράς.

Ὁ ἀγαπημένος μαθητής τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰωάννης, καλῶντας τοὺς Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τοὺς ἐλληνίζοντες αὐτόχθονες τῶν Ἑλληνιστικῶν βασιλείων στή νέα πίστη, γράφει στήν κοινή ἐλληνική γλῶσσα τό Εὐαγγέλιό του, τό ὁποῖο καί ἀρχίζει μέ ἕναν ὕμνο, τοῦ ὁποῖου οἱ πρῶτες φράσεις εἶναι: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καί ὁ Λόγος ἦν πρὸς τόν Θεόν, καί Θεός ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τόν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καί χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέ ἓν ὃ γέγονεν... (Ἰωάν. 1, 1-3)».

Οἱ ἀνθρωπολογικές συντέπειες (οἱ ἀντιλήψεις γιά τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξη) τῆς προσωποκεντρικῆς αὐτῆς ὀντολογίας θά ἀναθεμελιώσουν, πάνω στό ἄτρεπτο κέντρο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τό πολιτικό αἷτημα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὀρίζοντας ὡς μέτρο καί στόχο τοῦ συλλογικοῦ βίου τήν ἀγαπητική κοινωνία τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπινων προσώπων. Μέ ἀπλά λόγια, ἂν τό πρότυπο τῶν ἀρχαίων ἦταν ὁ ἥρωας, στοὺς Χριστιανούς Ἕλληνες τό πρότυπο εἶναι ὁ Ἅγιος.

Τό συγκεντρωτικό ρωμαϊκό σύστημα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας δέν ἐμπόδισε τή νοηματοδότηση καί διαμόρφωση ἑνός κοινωνιοκεντρικοῦ (σοσια-

λιστικό τό χαρακτηρίζει ο Steven Runciman) πολιτικού έπιτεύγματος κοινοτικής αυτοδιαχείρισης, πού συνεχίστηκε καί στά μορφώματα τών κοινοτήτων τών Έλλήνων στή διάρκεια τής Τουρκοκρατίας.

Στήν περίπτωση τής εξελληνισμένης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τής λεγόμενης σήμερα Βυζαντινής, συνυπάρχουν λειτουργικά, εκκλησιαστική Κοινότητα καί κρατική έξουσία, ως δύο παράλληλες θεσμικές συγκροτήσεις του ίδιου κοινωνικού σώματος, μέ διαφορετικές αλλά όχι αντιτιθέμενες σκοποθεσίες, όπως αυτές σημαίνονται από τόν όρο «συναλληλία». Η συνύπαρξη ή καί αλληλοπεριχώρησή τους είναι τό αποτέλεσμα μιᾶς κοινωνικής δυναμικής, πού έντοπίζει τίς επιδιώξεις της πρωτίστως στίς ύπαρκτικές (τρόπου ύπάρξεως) προτεραιότητες τής εκκλησιαστικής κοινότητας (Ένορίας, Έπισκοπής, Πατριαρχείου) καί δευτερευόντως στήν πρακτική χρησιμότητα τής κρατικής έξουσας.

Μέ απλά λόγια: Οί κυρίως πολιτικοί στόχοι άντλούνται από τήν χριστιανική όντολογία –τήν έκδοχή τής ύπαρξης ως σχέσης, τής σχέσης ως αλήγματος αγάπης, τής αγάπης ως κατορθώματος έλευθερίας– καί επιδιώκονται μέσω τής κάθε τοπικής εκκλησιαστικής κοινότητας. Οί κρατικοί θεσμοί καί νόμοι, τό κρατικό δίκαιο, ενδιαφέρουν μόνο ως μέσο άναχαίτισης τών παρεκτροπών τής ιδιοτέλειας, όχι ως πεδίο πραγμάτωσης τών ούσιωδών κοινωνικών επιδιώξεων.

Πάνω σ' αὐτή τί σύνθεση, όπου συνειδητά δίνεται προτεραιότητα στίς όντολογικές καί όχι στίς χρησιμοθηρικές επιδιώξεις, παράγεται ένας πολιτισμός συναρπαστικού ρεαλισμού, πού διαρκεί 1.000 χρόνια καί στόν όποιο, πολιτική, οικονομία, στρατιωτική ισχύς, τεχνολογία, φιλοσοφία, τέχνη, λαϊκή ευσέβεια, καταφάσκονται ενεργά καί αναπτύσσονται μέ τρόπο ιδιοφυή, χωρίς ποτέ νά άπολυτοποιούνται σάν αυτόματες επιδιώξεις, χωρίς νά μεταποιούνται σέ αὐταξίες, χωρίς νά ύποτάσσονται σέ ιδεολογήματα χρηστικής άποτελεσματικότητας.

Άν καί διαφορετικές οί όντολογικές επιδιώξεις του άρχαιοελληνικού καί του έλληνοχριστιανικού-Βυζαντινού πολιτισμού, ύπάρχουν δύο κοινά ένοποιητικά στοιχεία πού προσδίδουν στόν έλληνισμό τήν ιστορική του συνέχεια.

Καί στους δύο πολιτισμούς, πού οί Έλληνες ευτύχησαν νά πραγματώσουν καί οί όποιοι στήν άκμή τους άπέτέλεσαν πρότυπα οικουμενικής-πανανθρώπινης έμβέλειας, ύπάρχει:

Πρώτον, σαφής επίγνωση τών όρίων πού διακρίνουν τούς σκοπούς-στόχους, πού άφορούν τήν ύπαρξη στή φανέρωσή της –στήν αλήθειά της– καί στά χρηστικά μέσα διά τών όποίων αὐτοί οί σκοποί-στόχοι επιδιώκονται.

Όσο διαρκεί αυτή η έναργής επίγνωση της διαφορᾶς ανάμεσά σέ σκοπό καί μέσο (ἀνάμεσα σέ ὑπαρξη καί συμπεριφορά, ἀνάμεσα στό πραγματικό καί τό εἰκονικό ἢ φαντασιῶδες) ἀποφεύγονται στήν καθημερινή ἄσκηση τῶν μέσων νά μετατραποῦν σέ σκοπούς, οἱ δέ σκοποὶ νά περιπέσουν σέ ἀπλά μέσα (ιδεολογικοποίηση τῶν σκοπῶν), γεγονός πού θά καθιστοῦσε, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ «Δελφικοῦ Μαχαιριοῦ», τό προϊόν της πόλης –τόν πολιτισμό– «πενιχρό», ὅπως συμβαίνει μέ κάθε προϊόν πού παράγεται μέ σκοπό νά γίνει ἐμπόρευμα. Καί ὅλοι μας ἔχουμε ἐμπειρία γιά τό τί συμβαίνει μέ τό χρῆμα ὅταν, στό πλαίσιο τῆς ἐμπορευματοποίησης κάθε παραγόμενης ἀξίας, αὐτό μεταβάλλεται ἀπό μέσο σέ σκοπό, μέ ἀποτέλεσμα ὁ κόσμος νά γυρίζει ἀνάποδα καί τό εἰκονικό ἢ φαντασιῶδες νά γίνεται πραγματικό καί τό ἀντίστροφο (εἰκονική/πραγματική οἰκονομία κ.λπ.).

Τό δεύτερο ἐνοπιό στοιχεῖο τῶν δύο πολιτισμῶν εἶναι τό γεγονός πῶς ἡ στόχευση τῶν ὑπαρκτικῶν ἐπιδιώξεων ἔχει κοινωνιοκεντρικό χαρακτήρα.

Τά δύο αὐτά στοιχεῖα στόν συνδυασμό τους, στόν βαθμό καί στό μέτρο πού ὁ καθένας μας τά ἔχει ἀποδεχθεῖ ἔμπρακτα (τά ἐφαρμόζει στίς πράξεις τοῦ καθημερινοῦ βίου), καθιστᾷ τόν ἑλληνικό λαό ἕνα λαό σχέσης, ἕνα λαό ἐξόχως ἐρωτικό, πού κάνει τόν Ἕλληνα νά ἔχει «πρόσωπο», νά εἶναι δηλαδή ἄτομο μὲν, ἀλλά ἐφοδιασμένο μέ τήν ἱκανότητα νά ἀποστασιοποιεῖται ἀπό τίς ἀνάγκες του, νά συνυπολογίζει στή δράση του τό καλό του συνόλου, ἄρα νά σκέφτεται μέ κέντρο ὄχι τόν ἑαυτό του ἀλλά τόν πραγματικό ἄλλο, καί νά μπαίνει μπροστά, φθάνοντας ὡς τή θυσία, ὅταν αὐτό εἶναι ἀναγκαῖο. Νά εἶναι δηλαδή ἄτομο αὐθυπερβατικό-καθολικό.

Αὐτά βέβαια ὅταν σέ συλλογικό ἐπίπεδο ἡ «πολιτική ἐνότητα» διαμορφώνει δομές ἐξουσίας στίς ὁποῖες ἀποτυπώνεται ἡ ἰσχὺς τοῦ κράτους, στήν ὁποία ἰσχύ οἱ πολῖτες μετέχουν κατὰ τόν λόγο τῶν ἀρετῶν τους, κρίσεως καί ἀρχῆς.

Μόνο ἕνα τέτοιο κράτος, πού ἔχει ὡς ἀποστολή του τή διακονία τοῦ λαοῦ, προσφέροντας ἀσφάλεια, οἰκονομική αὐτάρκεια καί καιροῦς εἰρηνικούς στοὺς πολῖτες του, μπορεῖ νά λέγεται κράτος ἐθνικό, καί ὁ λαός πού τροφοδοτεῖ τήν ἰσχύ του, ἔθνος. Ἀλλά, εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς, ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε, ἡ προαγωγή τοῦ λαοῦ στό ἐπίπεδο τοῦ Ἑθνους εἶναι ἔργο τῶν ὀλίγων, τῶν ἐκλεκτῶν καί ἄριστων, αὐτῶν πού συγκροτοῦν τήν πολιτική, οἰκονομική καί πνευματική ἐλίτ του.

Ἀντίθετα, ὅταν ἡ «πολιτική ἐνότητα» διαρρηγνύεται, γιατί οἱ παρεκτροπές τῆς ἰδιοτελείας μπλοκάρουν τόσο τά κανάλια πού τροφοδοτοῦν μέ ἰσχύ τό

κράτος, όσο και τὰ κανάλια πού διανέμουν τήν ισχύ του, επιτρέποντας τή μετοχή τῶν πολιτῶν σ' αὐτήν κατά τό μέτρο τῆς ἀρετῆς τους, ὅταν δηλαδή οἱ κατέχοντες τίς θέσεις ἐξουσίας ταυτίζουν τήν ισχύ πού αὐτές τούς παρέχουν, ὡς ὀφειλόμενη τιμή ἀπό τήν κοινότητα στήν ἀρετή τους, μέ τήν ἀξία πού οἱ ἴδιοι ἀναγνωρίζουν στόν ἑαυτό τους, τότε ἡ ἀρετή τῆς δικαιοσύνης, πού προβάλλει ὡς συνισταμένη τῆς ἐναρμόνισης καί τῶν ὑπολοίπων ἀρετῶν, τῆς ἀνδρείας, τῆς φρόνησης καί τῆς σωφροσύνης, ἀπό τό λογικό μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, χάνεται καί τί θέση τῆς καταλαμβάνει ἡ αὐθαιρεσία.

Καί πάντοτε ὅπου καί ὅποτε ἐμφανίζεται ἡ αὐθαιρεσία, ὑπό ὅποιαδήποτε μορφή της, διαστρέφει καί τήν κάθε ἐπί μέρους ἀρετή στό ἀντίθετό της: τή μέν ἀνδρεία σέ θηριωδία, τή φρόνηση σέ μπιπτική ἀντιπαλότητα καί κτηνωδία, τή δέ σωφροσύνη-εὐθυκρισία σέ δαμονισμό. Ἡ αὐθαιρεσία γεννᾷ τή βία, καί ἂν δέν περισταλεῖ, μέσα ἀπό τήν ἀποχαλίνωση τῶν παιδῶν, διαλύει κάθε συλλογική ὄντοτητα, φθάνοντας μέχρι τόν πυρῆνα της, πού εἶναι τό ἀνθρώπινο ὑποκείμενο, τό ὁποῖο καί καθιστᾷ μιά «γυμνή ὑπαρξη». Φθάνοντας σ' αὐτό τό σημεῖο, ἀπό τόν ὀρισμό τοῦ Ἀριστοτέλη, πού θέλει τόν ἄνθρωπο νά «εἶναι ζῶν πολιτικό ὃ καί λόγον ἔχον», νά μένει μόνο το ζῶν μέ ἐξαφανισμένο τό κοινωνικό-σχισιακό καί λογικό μέρος του.

Στήν περίπτωση τοῦ Βυζαντίου χρειάστηκαν μόλις τέσσερις γενιές (1071-1204) προκειμένου ἡ ἀνθρώπινη ἀνεπάρκεια ὅσων κατεῖχαν θέσεις ἐξουσίας νά γιγαντώσει τήν αὐθαιρεσία, ἐξαπλώνοντάς την σ' ὅλη τήν αὐτοκρατορία, σέ τέτοιο βαθμό ὥστε νά φράξουν τόσο τὰ κανάλια πού τροφοδοτοῦσαν τό κράτος μέ ισχύ ὅσο κι ἐκεῖνα πού τήν διένεμαν στους πολίτες του.

Μέσα σ' αὐτές τίς τέσσερις γενιές ἡ αὐθαιρεσία μέ τή μορφή τῆς ἐκτροπῆς τῆς ἀτομικῆς ἀξίας σέ ἰδιοτελῆ δικαίωση, ἄνοιξε τό κατηφορικό μονοπάτι πού ὀδηγεῖ στήν ἐμφάνιση τῆς βίας, πού προκαλεῖ ἀντιβία κ.ο.κ., τροφοδοτώντας μιά καταστροφικότητα, πού δέν εἶναι παρὰ μιά ἀντεστραμμένη δημιουργικότητα, ἀφοῦ κάθε δημιουργική πράξη, κάθε ἔργο διὰ τοῦ ὁποίου ὁ δημιουργός του ζητᾷ τήν καταξίωσή του ἀπό τήν κοινότητα, δέν λαμβάνει τήν πρεπούμενη τιμή.

Μέ τραυματισμένη τή φιλοτιμία του, ὁ Ἕλληνας προσλαμβάνει τή μὴ ἀναγνώριση τῆς ἐπιθυμίας του γιά ἰσότιμη σχέση ὡς ἀδικία καί στρέφεται στό κυνήγι ἰδιοτελῶν προνομίων εἰς βάρος τῆς δικαιοσύνης.

Φθάνοντας ἐδῶ, οἱ προειδοποιήσεις τοῦ Θουκυδίδη, πού ἔγραψε τήν ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου θέλοντας τό ἔργο του αὐτό νά εἶναι κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητας «ἕως ἄν ἡ αὐτή φύσις ἀνθρώπων ᾗ», ἔχουν ξεχαστεῖ.

Ἡ ἐξαιρετικῆς σαφήνειας διατυπωμένη ἄποψή του γιὰ τὰ αἷτια τῆς ἐμφύλιας διαμάχης, πού κατέστρεψε τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ στάθηκε ἡ ἀρχὴ γιὰ τὸν ἀφανισμό τῆς «Πόλεως», γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἦταν σάν νά μὴν εἶχε γραφεῖ ποτέ, ἐνῶ ποτέ δὲν πρέπει νά φεύγει ἀπὸ τὸ μυαλό μας. Βασικὴ αἰτία, κατὰ τὸν Θουκυδίδη, στάθηκε τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἕλληνες «τὴν καθεστηκυίαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐν ταῖς πράξεσιν ἀντίλλαξαν τῇ δικαιώσει».

Ἔτσι, ὑπονομευμένη ἐκ τῶν ἔσω, ἡ ἰσχὺς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους γίνεται εὐκόλῃ λεία στὶς ἀρπακτικὲς διαθέσεις ὅλων ἐκείνων τῶν γύρω του λαῶν, πού πρὶν λίγες γενιὲς γοῖτετε καὶ χειραγωγοῦσε μὲ τὸν πλοῦτο, τὴ δύναμιν καὶ τὸν πολιτισμὸ του.

Ἦταν τὸ 1204 μ.Χ. πού ἡ καρδιά τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Βασιλεύουσα πόλις, ἡ βασιλίδα τῶν Πόλεων, τὸ κέντρο τῆς χριστιανοσύνης, ἀλώνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τοὺς ντυμένους μὲ προβιά «Δυτικούς» λύκους. Μοιραῖα, ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ μεγαλόσχημοι, πού ἔριζαν μεταξύ τους γιὰ τὸ ποιὸς θὰ ἀνέβαινε στοὺς θρόνους τῆς ἐξουσίας, ὁ Πατριάρχης, ὁ Αὐτοκράτορας καὶ λοιποὶ ἀξιωματοῦχοι, τὴν ἐγκαταλείπουν καὶ ζητοῦν νά περισωθοῦν ἀνακηρυσσόμενοι στὰ πάλαι ποτὲ βυζαντινὰ «θέματα», πού τὰ εἶχαν ἐν τῷ μεταξύ καταστήσει φέουδά τους, Αὐτοκράτορες καὶ Δεσπότες, βαπτίζοντας τίς βυζαντινὲς ἐπαρχίες μὲ βαρὺγδουπους τίτλους: Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας, Αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας, Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου, Δεσποτᾶτο τοῦ Μορέως. Καὶ ὅπως συνέβη μὲ τὰ ἑλληνιστικὰ βασίλεια, πού προέκυψαν ὅταν ἐξαντλήθηκαν τὰ καύσιμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τὰ ὁποῖα κάλεσαν ὡς διαιτητὴ καὶ ἐπικυρίαρχο στὶς μεταξύ τους διαφορές, τοὺς Ρωμαίους, ἔτσι κι αὐτοὶ προσέφυγαν στὴ συμμαχία τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, στρεφόμενοι κατὰ τῶν ἄλλων διεκδικητῶν τοῦ θρόνου τῆς ἀνακτιμένης ἀπὸ τοὺς Φράγκους Κωνσταντινούπολης.

Οἱ τελευταῖοι, ἔχοντας προσχωρήσει στὸ Ἰσλάμ τῶν Ἀράβων μὲ τὴν ὁρμὴ πού δίνει στοὺς νεοφώτιστους ἡ νέα πίστις, κάλεσαν τὸν λαὸ τοὺς σ' ἓνα μεγάλο γιουρούσι ἐνάντια στὴ Βασιλεύουσα Πόλιν, ἔχοντας ὡς σύνθημα δύο λέξεις πού στοιχείωναν τὰ ὄνειρα τῆς πιὸ κρυφῆς τους ἐπιθυμίας καὶ στὶς 29 Μαΐου 1453 τὴν κυρίευσαν.

Ἔτσι τὸ «Εἰς τὴν Πόλιν», πού ἄκουγαν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, παραφρασμένο στὴ δική τους ὡς «Ἰσταμπούλ», ἔγινε τὸ νέο ὑπὸ τὴν κυριαρχία τους ὄνομα τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς πάλαι ποτὲ «Νέας Ρώμης».

Ἀπὸ τὸ 1453 ἕως τὸ 1461 οἱ Τούρκοι, αὐτὸς ὁ νομαδικὸς λαὸς πού εἶχε κατέβει ἀπὸ τὰ ἀσιατικὰ ὑψίπεδα στὰ τέλη τοῦ 10ου-ἀρχῆς 11ου αἰῶνα, εἶχαν

όλοκληρώσει τήν κατάκτησιν τῶν ἐδαφῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καταλύοντας ὀριστικά τὸ βυζαντινὸ κράτος.

Στὰ χίλια χρόνια πού κράτησε τὸ βυζαντινὸ κράτος, πολλοὶ καὶ διαφορετικοὶ λαοὶ εἶχαν ζήσει μέσα σ' αὐτό, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς ἕναν Αὐτοκράτορα (Βασιλέα), μία γλῶσσα τῆς διοίκησης, τήν ἑλληνική, καὶ μιά θρησκεία, τήν Ὁρθόδοξη Χριστιανική.

Ἀπὸ ὅλους τοὺς διάφορους λαοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε συγκροτηθεῖ τὸ Ἀνατολικὸ Ρωμαϊκὸ-Βυζαντινὸ κράτος, οἱ ἑλληνόφωνοι ὀρθόδοξοι, πού γιὰ τήν ἀφίγησίν μας μποροῦμε νά τοὺς λέμε Ρωμιοὺς ἢ Γραικοὺς ἢ Ἑλληνες, ὅλα δικὰ μας ὀνόματα εἶναι, θεώρησαν τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης δικὰ τους ἀπώλεια καὶ δὲν ἔπαιρναν νά θρηνοῦν γιὰ τὸ κράτος πού ἔχασαν καὶ νά μνημονεύουν τήν Πόλη καὶ τοὺς παλαιούς αὐτοκράτορες, μέ τραγούδια, μοιρολόγια, παραμῦθια, θρύλους καὶ νά τοὺς ἀπεικονίζουν σέ ξυλόγλυπτα, σέ κεντήματα, σέ ὑφαντά, σέ εἰκόνες.

Οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι εἶχαν κι αὐτοὶ ἕναν ἀρχηγὸ τοῦ κράτους, τὸν Σουλτάνο, εἶχαν καὶ τή δική τους γλῶσσα, ἕνα μείγμα ἀπὸ τουρκικά, ἀραβικά καὶ περσικά. Εἶχαν ἐπίσης μιά θρησκεία, τὸ Ἰσλάμ, πού πίστευε πὼς ἕνας εἶναι ὁ Θεός, ὁ Ἀλλάχ, καὶ προφῆτης του ὁ Μωάμεθ. Μὲ τήν ἐπικράτησίν τους, ἡ γλῶσσα τῆς διοίκησης ἔγινε μιά, ἡ τουρκική, ἀποτυπωμένη στὴν ἀραβικὴ γραφή, ὁ Σουλτάνος ἔγινε ὁ ἀφέντης ὅλων καὶ ὁ μουσουλμανισμὸς ἡ θρησκεία τοῦ κράτους.

Ὁ Σουλτάνος πολὺ θὰ ἠθελε γιὰ νά σβηστεῖ κάθε βυζαντινὴ ἀνάμνησι, ὅλοι οἱ ἀλλόθρησκοι λαοὶ νά ἀλλαξοπιστίσουν, ἀκόμη κι ἀναγκαστικά, κόβοντας τὰ κεφάλια τῶν κατακτημένων.

Τρεῖς λόγοι ὑπῆρξαν ἀποτρεπτικοί γι' αὐτό:

Πρῶτος ἡ θρησκεία του, πού τοῦ ἀπαγόρευε τὸν βίαιο ἐξισλαμισμὸ ὅσων ἀναίμακτα δέχονταν τήν ἐξουσία του, καὶ δεύτερος τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπίσης τοῦ ἀπαγόρευε νά φορολογήσει βαριά τοὺς μουσουλμάνους. Ἐπομένως, ἂν ὅλοι οἱ κατακτημένοι ἀλλαξοπιστοῦσαν, εἴτε θεληματικά εἴτε γιὰ τὴν ἐξολόθρευση, δὲν θὰ εἶχε κανέναν γιὰ νά τοῦ ἐπιβάλλει βαριά φορολογία. Κι αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπέδειξε ὁ μεγάλος Βεζύρης Μεχμέτ Σοκόλλης στὸν Σουλτάνο Σελίμ Β' (16ος αἰώνας), ὅταν ἐκεῖνος θέλησε κάποια στιγμὴ νά κάνει ὅλους τοὺς ὑπηκόους του μωαμεθανούς.

«Ὅ,τι διατάξεις ἀφέντη», τοῦ εἶπε ὁ Σοκόλλης, «μόνο νά μοῦ πεῖς μετὰ ἀπὸ ποῦ θὰ βρῶ νά γεμίσω τὰ ταμεῖα».

Τρίτος ἦταν τὸ γεγονὸς πὼς οἱ Σουλτάνοι γιὰ νά μὴν εἶναι ὑποχέριτοι οὔτε τῶν Οὐλεμάδων (τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν), οὔτε τῶν Σερασκέρηδων (τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν), ἔβρισκαν χρησιμότητα τήν ὑπαρξὴ τῶν ραγιαδῶν ὡς

δεξαμενής από την οποία, διά του «παιδομαζώματος», άντλούσαν τούς «Γενί-
τσαρους», μιά ισχυρή τάξη εκπαιδευμένων πολεμιστών, πλήρως εξαρτημένη
καί άφοσιωμένη άπ' ευθείας στόν θρόνο τους.

Γιά τούς λόγους αυτους –καί για μερικούς ακόμα λόγους που άφορούσαν
τίς εξωτερικές σχέσεις καί τί αντιμετώπιση τής λατινικής διείσδυσης– οί Όθω-
μανοί έδωσαν σέ όσους κατακτημένους θεωρούσαν πώς πίστευαν στή Βίβλο
(δηλαδή τούς Χριστιανούς καί τούς Έβραίους) τό δικαίωμα νά κρατήσουν τί
θρησκεία τους, εξαγοράζοντας τήν άδεια νά κρατήσουν τό κεφάλι τους, κατα-
βάλλοντας έναν επί πλέον ξεχωριστό φόρο, που ήταν κεφαλικός καί λεγόταν
«χαράτσι» καί του όποιου ή δικαιολογητική βάση παραμένει μοναδική παγκο-
σμίως. Δηλαδή, έφ' όρου ζωής κάθε χρόνο, μόνο γιατί ύπάρχεις καί άναπνέεις,
όφείλεις ως ραγιάς –κατακτημένος Ρωμός–, άν θέλεις νά σου χαρίζεται ή ζωή,
νά πληρώσεις τό «χαράτσι».

Άπέναντι σέ έναν τέτοιο κατακτητή, που, για νά κυβερνήσει, από τί λεπτή
–φιλή– τέχνη τής πολιτικής δέν γνώριζε τίποτα άλλο έκτός από τί δύναμη του
σπαθιού καί τήν πονηράδα τής άλεπούς για νά άποκτά έκείνο που έπιθυμεί
καί τήν όποία μπορεί κανείς καί σήμερα νά τί διαπιστώσει έμπρακτα, μετέ-
χοντας σ' ένα άνατολίτικο παζάρι, κανένας ραγιάς δέν είχε τί ζωή του σίγουρη.

Έσκυψε λοιπόν τό κεφάλι καί προσπάθησε νά ζήσει άξιοποιώντας καί
έκμεταλλευόμενος κάθε έλάχιστη δυνατότητα, κάθε χαραμάδα που άφηνε τό
καταπιεστικό όθωμανικό καθεστώς, καί άν τό θελε ό Θεός καί νά προκόψει.

Τήν πρώτη καί σωτήρια για τό έλληνικό γένος –όπως απέδειξαν οί αιώνες
που άκολούθησαν– δυνατότητα τήν παρείχε ή ανάγκη των Όθωμανών νά
όργανώσουν άποτελεσματικά τί διοίκηση του βυζαντινού κόσμου που είχαν
κατακτήσει. Δέν παρεχώρησαν λοιπόν, για τούς προαναφερθέντες λόγους,
μόνο τί θρησκευτική έλευθερία σέ όσους πίστευαν στή Βίβλο (Έβραίους,
Άρμένιους καί Έλληνορθόδοξους Χριστιανούς), αλλά τούς έδωσαν καί τό
δικαίωμα νά όρίζουν τούς θρησκευτικούς τους ήγέτες.

Ό καθένας από τούς θρησκευτικούς αυτους ήγέτες, ως έπικεφαλής του
δικού του «Μιλέτ», ήταν υπόλογος άπέναντι στόν κυρίαρχο Σουλτάνο για τί
συμπεριφορά του ποιμνίου του καί τήν καταβολή των φόρων. Όταν κάτι δέν
πήγαινε καλά, ό αντίστοιχος ήγέτης –ό Πατριάρχης στήν περίπτωση μας– πλί-
ρωνε άκόμη καί μέ τί ζωή του.

Αυτή ήταν μιά συμφωνία που κλείστηκε άμέσως μετά τήν Άλωση άνάμεσα
στόν Μωάμεθ Β' τόν «πορθητή» καί τόν Γεννάδιο Σχολάριο, τόν όποιο όρισε
ως πρώτο Οικουμενικό Πατριάρχη.

Βέβαια, έτσι ο Πατριάρχης και ολόκληρος ο ύπ' αυτόν κλήρος έγιναν όμηροι του Σουλτάνου, εξασφάλισαν όμως στους έλληνορθόδοξους χριστιανούς τό νά διατηρήσουν τήν πίστη τους, νά έχουν και νά λειτουργοῦν τίς ἐκκλησίες τους.

Καί καθώς ο Μωάμεθ εἶχε όρίσει πώς στήν έξουσία τοῦ θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ ἀνῆκαν καί τά τῆς λατρείας, τῆς δικαιοσύνης καί τῆς παιδείας, εἶχε καί ο ὀρθόδοξος κλήρος τό δικαίωμα νά λύνει ἀρκετές ἀπό τίς διαφορές τοῦ ποιμνίου του σέ δικά του ἐκκλησιαστικά δικαστήρια καί νά ίδρύει σχολεῖα, τά όποια καί νά ἐπιβλέπει.

Χάρη σέ αὐτή τή δυνατότητα, οἱ ὀρθόδοξοι Ρωμοί πού εἶχαν γίνει ραγιάδες, ὀργανωμένοι γύρω ἀπό τήν ἐκκλησία τους, πέτυχαν τήν πρώτη πολιτιστική συσπείρωσή τους καί ταυτόχρονα κράτησαν τίς ἀναμνήσεις τους, τόν πλοῦτο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας τους πού τόν ἀπολάμβαναν στή διάρκεια τῆς θείας λειτουργίας κι ἄς μὴν τήν πολυκαταλάβαιναν, καί τή συνειδηση πώς, ὡς ὀρθόδοξοι, ἦταν καί κληρονόμοι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐχοντας εξασφαλίζει μέσα στήν ἀγκαλιά τῆς μάνας Ἐκκλησίας τά βασικά στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας –γλώσσα, θρησκεία, ἥθη καί ἔθιμα καί μνήμη τῶν καταγωγικῶν μύθων τους– πέτυχαν μιὰ δεύτερη πολιτική συσπείρωση καταφεύγοντας στήν πιό χαμηλή βαθμίδα διοικητικῆς ὀργάνωσης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, πού ἦταν ἡ κοινότητα, ἀξιοποιώντας μιὰ δεύτερη χαρμάδα τοῦ καταπιεστικοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος διακυβέρνησης.

Ἡ ὀθωμανική ἐξουσία, μέ τήν εἰσαγωγή τῆς ἀρχῆς τῆς «ἐνοικίας» τῶν φόρων καί τῶν λοιπῶν προσόδων τοῦ κράτους, παραιτήθηκε οὐσιαστικά ἀπό τόν δημοσιονομικό της ρόλο καί ἐπομένως ἀπό τήν ὀργάνωση τῆς σχετικῆς διοικητικῆς ὑποδομῆς. Ἔτσι, ἡ κοινότητα, ὅπου ὑπῆρχε, κλήθηκε νά καλύψει τό κενό ἀπέναντι στους «ἀγοραστές» δικαιοῦχους τῶν προσόδων καί στό κράτος τοῦ Σουλτάνου.

Γιά τόν σκοπό αὐτό, ὀφείλε νά ἀναπτύξει τούς δικούς της διοικητικούς μηχανισμούς, νά ἐκτιμῇ τόν οικονομικό δυναμισμό τῶν μελῶν τῆς κοινωνικῆς της περιοχῆς, νά κατανείμει καί νά εἰσπράξει τούς φόρους. Στό μέτρο πού ἡ κοινότητα θεωρήθηκε ἀναγκαῖα στή λειτουργία τῆς δημοσιονομικῆς νομιμότητας, ἔγινε ἐπίσης δεκτὴ στήν ἐξουσιαστική διαδικασία γιά τόν καθορισμό καί τόν ἐπιμερισμό τῶν φορολογικῶν καί ἄλλων βαρῶν στήν ἐπαρχία.

Ἀπό τή στιγμή πού οἱ κρατικοί φόροι καί λοιπές πρόσοδοι γίνονταν ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης μέσα ἀπό τό σύστημα τῆς ἐπενουκίας τους, ὅσες κοινότητες ἢ ἐπισκοπές εἶχαν τά χρηματικά μέσα ν' ἀναλάβουν ἀπευθείας τήν εκπλήρωση τῶν φορολογικῶν τους ὑποχρεώσεων τό ἔκαναν. Διεκδίκησαν μέ

έπιτυχία τό δημοσιονομικό «πρόνομο» όπου τό έξωτερικό από αυτές ένδιαφέρον για τίς προσόδους δέν ήταν έντονο ή ισχυρό. Μέ τόν τρόπο αυτό, οί κοινότητες κατόρθωναν συχνά νά ελαχιστοποιοῦν τίν ξένη καί συνεπώς καί κρατική έξουσία, νά ελαφρύνουν τί φορολογική τους επιβάρυνση, αναπτύσσοντας συγχρόνως σωρευτικά ή διαζευκτικά νέες σημαντικές άρμοδιότητες, όπως τίν άσκησι δικαιοσύνης στή βάση τοῦ λαϊκοῦ δικαίου πάνω στήν επίλυση τών ιδιωτικῶν καί σέ όρισμένες περιπτώσεις τών ποινικῶν διαφορῶν, μέ ὄργανα ποῦ υποδεικνύονταν μέσα από λαϊκές παραδοσιακές ομάδωσεις (πατριές, συντεχνίες, κοινότητες) ή τίν κοινωνική πρόνοια, τίν οργάνωση τῆς αγοράς καί τῆς παραγωγῆς, τίν ασφάλιση τῆς περιοχῆς, τί νομοθεσία, τίν παιδεία κ.ά.

Ἡ πολυμορφία τοῦ κοινοτικοῦ πολιτειακοῦ συστήματος ἐξηγεῖται πρωταρχικά από τό γεγονός ὅτι ὁ κατακτητής δέν ενδιαφέρθηκε στήν πραγματικότητα παρά μόνο για τίν ὑπαρξη μιᾶς υπεύθυνης ήγεσίας, ή ὁποία νά νομιμοποιεῖται στή θέση της από τό κοινωνικό σῶμα, ἀρκοῦμενος στόν ἔλεγχό της μέσα από τόν θεσμό τῆς ὁμηρίας μελῶν τῆς οἰκογένειας ποῦ ἀσκοῦσε τίν ήγεσία.

Στό πλαίσιο αυτό, ή ὀθωμανική έξουσία περιορίστηκε ἀπλῶς ν' ἀναγνωρίσει τίς δεδομένες ἐξουσιαστικές συνθήκες τῆς κοινότητας, ἐφ' ὅσον βέβαια οί ἀσκοῦντες τίν έξουσία μέσα σ' αυτές, δέν ἀμφισβητοῦσαν καί δέν ἀντιστρατεύονταν τά δικά της συμφέροντα. Τῆς ήταν ἀδιάφορος ὁ τρόπος οργάνωσης καί νομιμοποίησης τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος, εἴτε αὐτός ἐξαντλεῖτο σέ μιᾶ ισχυρή καί κληρονομικά ἀρθρωμένη ἐξουσιαστική παρουσία τῆς προυχοντικῆς τάξης εἴτε στηριζόταν στήν ἐκλογική ἀρχή, οὔτε κι ἂν τό κοινοτικό σῶμα διατηροῦσε σημαντικές ἀρμοδιότητες, ποῦ συχνά ξεπερνοῦσαν τό ἀπλό ἐξελεγκτικό δικαίωμα.

Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ἐνῶ οί προύχοντες τῆς Λειβαδιᾶς εἶναι ἀποκλειστικοί ἀποδέκτες τῆς ὀθωμανικῆς πολιτικῆς βούλησης στή χώρα τους, στίς κοινότητες τοῦ Αἰγαίου καί σέ πολλές ἀκόμα κοινότητες οἱ ὀθωμανικές Ἀρχές ἀπευθύνονται ἀδιαίρετα «στούς ἐπιτρόπους, τοῦς προεστοῦς ή κοτζαμπάσιδες καί γέροντες, τοῦς ἱερεῖς καί στοῦς ἐπίλοιπους ραγιάδες».

Μιά τρίτη κατηγορία συσσωμάτωσης μέ καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα ὑπῆρξαν τά σώματα τῶν κλεφτῶν, τῶν ἀρματολῶν καί τῶν κουρσάρων, ποῦ προέκυψαν ὡς ἀντίδραση στή βαριά καταπίεση τῶν λαϊκῶν στρωμάτων στεριᾶς καί θάλασσας. Μέσα από τί φτωχολογία τῆς ἀγροτιᾶς ὅσοι ἀπνυδοῦσαν ἀπό τίν αὐθαιρεσία κάθε Τούρκου ποῦ δικαίως ή ἀδίκως θύμωνε, τοῦ κάθε πασᾶ ποῦ ἀποφάσιζε νά κρεμάσει αὐτόν ή τόν ἄλλο, ἀπό τίν ἀρπαγή τῶν ἀρσενικῶν παιδιῶν καί τί μετατροπή τους σέ γενίτσαρους, τίς ἀγγαρεῖες, τά δοσίματα, τίς αὐθαιρεσίες τῆς προυχοντικῆς τάξης, τοῦς φόρους, τό χαράτσι,

ἐγκατέλειπαν τὰ σπίτια τους καί γίνονταν «κλαρίτες». Κατέφευγαν δηλαδή στά ρουμάνια καί τὰ δάση τῶν ἀπάτητων βουνῶν τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου, ζώντας ἀπό κλειριές.

Χαρακτηριστικό εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι: *«Μάνα μ', σοῦ λέω δέν μπορῶ / τούς Τούρκους νά δουλεύω / δέν εἰμπορῶ, δέν δύναμαι / ἐμάλλιας' ἡ καρδιά μου. / Θά πάρω τὸ ντουφέκι μου / νά πάω νά γένω κλέφτης»*.

Γιὰ νά συμμαζεῖ κάπως αὐτοὺς τοὺς κλέφτες, πού παρεμπόδιζαν τὸ ἐμπόριο, τὶς ἐπικοινωνίες μέ τὴν Πόλη καί, τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα, τὴν κανονικὴ εἰσροή τῶν φόρων, ἡ τουρκικὴ διοίκηση δημιουργοῦσε ὁμάδες ἀνδρῶν στοὺς ὁποίους ἔδινε τὴν ἄδεια νά φέρουν ὅπλα καί τοὺς ἀνέθετε ν' ἀστυνομεῦουν τὴν ὑπαίθρο. Ἦταν καί αὐτοὶ Ρωμοὶ καί ὀνομάζονταν «ἀρματολοί» ἀπὸ τὰ ἄρματα πού αὐτοὶ εἶχαν δικαίωμα νά φέρουν, ἐνῶ σέ ὅλους τοὺς ἄλλους ἀπαγορευόταν. Πολύ συχνά, κλέφτες πού εἶχαν ἀποδειχθεῖ γενναῖοι καί καλοὶ γνῶστες τοῦ τόπου τους, δελεάζονταν γιὰ νά γίνουν ἀρματολοὶ κι, ἀντίστροφα, ἀρματολοὶ ξεσηκώνονταν γιὰ νά γίνουν κλέφτες.

Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης στὴ «Διήγησι συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὸ 1770 ἕως τὸ 1836» μεταχειρίζεται τοὺς δυὸ ὅρους ἀδιακρίτως καί λέει πὼς οἱ κλέφτες εἶχαν τρεῖς τάξεις: Α΄, Β΄, Γ΄, ἀνάλογα μέ τὴν ἀξιοότητά τους, καί ὑπῆρχε καί μιὰ Δ΄ τάξη, πού περιελάμβανε τοὺς ψυχογιούς. Τὸ ἀξίωμά τους τὸ κέρδιζαν μέ τὴν ἀνδρεία τους, τὴ φρόνηση (καί τὴ σωφροσύνη τους). Ὅταν ἦταν ἀρματολοὶ, ἔπαιρναν μισθό. Ὅταν ἦταν κλέφτες, εἶχαν μερίδιο στὰ λάφυρα. Ὅταν ἔσφαλαν, τοὺς κούρευαν ἢ τοὺς ξαυμάτωναν. Τὶς γυναῖκες τὶς σέβονταν· ὅποιος βίαζε γυναῖκα, διωχνόταν.

Ἡ διασκέδασή τους ἦταν χοροί, ἥρωικά τραγούδια, ταμπουράδες, συναγωνισμός στό πῆδημα, τὸ λιθάρι, τὸ σημάδι καί στίς ἀμάδες.

Τὰ τραγούδια τὰ συνέθεταν οἱ χωριάτες, οἱ τυφλοὶ μέ τὶς λύρες καί ὑμνοῦσαν στρατιωτικὰ κατορθώματα. Τ' ἄρματά τους ἦταν πιστόλες, καριοφύλλα, ζωστά σπαθιά, ζάβες στὰ πόδια καί τσαπράζια στὸ στήθος. Τὸ καπετανᾶτο τὸ ἔπαιρνε ὁ γιός, ὅχι ὁ πρωτότοκος ἀλλὰ ὁ πιὸ ἄξιος. Τὰ μοναστήρια τοὺς βοηθοῦσαν καί τοὺς γιατροπόρευαν. Οἱ γεωργοὶ καί οἱ βοσκοὶ τοὺς ἔδιναν πληροφορίες, ζωοτροφές καί πολεμοφόδια. Ὅταν στὸν πόλεμο (στὶς μάχες) λαβωνόταν κανεὶς βαριά καί δέν μποροῦσαν νά τὸν μεταφέρουν, τὸν φιλοῦσαν καί ἔπειτα τοῦ ἔκοβαν τὸ κεφάλι. Τὸ εἶχαν γιὰ ἀτιμία νά πάρουν οἱ Τούρκοι τὸ κεφάλι του. Λέει τὸ τραγούδι:

*«Σάν δένδρον ἐρραγίσθηκε, σάν κυπαρίσσι πέφτει
 ψιλὴν φωνούλα ἔβαλε σάν παλληκάρ' ὅπου 'ταν:
 Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφέ καί πολυαγαπημένε;
 Γύρισε πίσω, πάρε με, πάρε μου τό κεφάλι,
 νά μὴν τό παρ' ἡ παγανιά καί ὁ Ἰσοῦφ ἀράπης
 καί μοῦ τό πάει 'ς τὰ Ἰάννινα, τ' Ἀλῆ πασά τοῦ σκύλου».*

Μιά τέταρτη συσσωμάτωση πού πέτυχαν οἱ ἑλληνορθόδοξοι ραγιάδες στό οἰκονομικό ἐπίπεδο ἦταν οἱ «συντροφίες», οἱ «συντεχνίες» καί οἱ «συνεταιρισμοί».

Ἐκμεταλλευόμενοι τό κενό πού οἱ μωαμεθανοί εἶχαν ἀφήσει σέ μιά σειρά ἐπαγγέλματα, εἴτε ἀπό ἔλλειψη τεχνογνωσίας εἴτε τὰ περιφρονοῦσαν, οἱ Ἕλληνες ἀρχισαν, χωρίς ποτέ νά τσιγκουνευτοῦν τόν κόπο τους, χωρίς νά δειλιάσουν μπροστά στόν κίνδυνο, ν' ἀσκοῦν αὐτά τὰ ἐπαγγέλματα πού ἤξεραν, χωρίς τὴν ἀσφάλεια πού τοὺς παρείχε κάποτε τό δικό τους βυζαντινὸ κράτος. Ἀρχισαν δηλαδή νά χτίζουν σπίτια, νά στεριώνουν γεφύρια καί πλεούμενα, νά δουλεύουν ὁμορφα τ' ἀσήμι, τό ξύλο, τὰ δέρματα καί νά φτιάχνουν καλὰ νήματα ἀπὸ λινάρι, μαλλί, βαμβάκι, μεταχειριζόμενοι ἐπιδέξια τίς φυτικές βαφές, νά ἐμπορεύονται, ἀπλώνοντας τίς δουλειές τους μέχρι τό Βουκουρέστι, τίς γερμανικές πόλεις, τὰ λιμάνια τῆς βόρειας Εὐρώπης, τὰ βάθη τῆς Ρωσίας, τό Μισίρι. Στὴν ἀρχὴ ὡς ἀντιπρόσωποι καί τοπικοὶ πράκτορες τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐταιρειῶν πού εἶχαν συνάψει συμφωνίες μέ τόν Σουλτάνο (χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἀγγλικῆς «Ἀνατολικῆς Ἑταιρείας») καί, ἀργότερα, συστήνοντας δικές τους ἐταιρεῖες μέ παρακλάδια μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἀνταγωνιζόμενοι μαζί τους παντοῦ μέ ἐπιτυχία.

Στηριγμένοι στό συνεργατικὸ πνεῦμα, ἔκλειναν δουλειές καί ἔκαναν συμφωνίες μέ τίς συντροφίες τῶν μαστόρων καί τίς συντεχνίες τῶν τεχνιτῶν, μεταποιτῶν καί τοὺς ἀγροτικούς συνεταιρισμούς, συνδέοντας τόν πρωτογενῆ καί δευτερογενῆ τομέα τῆς οἰκονομίας μέ τόν τριτογενῆ τομέα, ἐντάσσοντας τὴ σύνολη οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῶν ραγιάδων στὶς διεθνεῖς ἀγορές, πετυχαίνοντας μιά πρώτη συσσώρευση ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο αὐτό, προκειμένου νά ἐπενδυθεῖ ἐκ νέου στόν τόπο καταγωγῆς τῶν ἰδιοκτητῶν του, ἀπαιτοῦσε ἀσφάλεια καί αὐτὴ μποροῦσε νά τὴν δώσει μόνο ἓνα δικό τους ἐθνικό κράτος. Δέν ἦταν τυχαῖο πού οἱ ἰδρυτές τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὑπῆρξαν ἔμποροι, καί ἔμποροι ἦταν οἱ βασικοί, πρῶτοι χρηματοδότες τῆς.

Μποροῦσαν ἀκόμα οἱ Ἕλληνες νά μορφώνονται καί νά διδάσκουν στὰ σχολεῖα καί τίς ἐκκλησιαστικές σχολές πού τελοῦσαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ

Πατριαρχείου καί στά σχολεία τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων, πού εὐημεροῦσαν στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης χάρις στίς προμνημονευθεῖσες οἰκονομικές δραστηριότητες.

Μποροῦσαν ἀκόμα νά παλεύουν μέ τή θάλασσα μεταφέροντας ἐμπορεύματα σέ θάλασσες σχετικά ἀκίνδυνες σέ καιρούς εἰρηνικούς ἢ ριποκινδυνεύοντας σέ περιοχές πού λυμαίνονταν πειρατές ἢ σπάζοντας ναυτικούς ἀποκλεισμούς, ὅπως ἐκείνους μεταξύ Ἀγγλῶν καί Γάλλων μετά τή Γαλλική Ἐπανάσταση. Τά κέρδη πού ἀπέφεραν τέτοιες μεταφορές ἦταν πολύ μεγάλα, ὅπως μεγάλα ἦταν καί τά κέρδη πού ἀπέφεραν οἱ πειρατικές λεῖες.

Οἱ Ἕλληνες ναυτικοί ἄρπαζαν ὅλες αὐτές τίς εὐκαιρίες, ναυπηγῶντας τά σκάφη τους στούς συνεργατικούς ταρσανάδες τῶν καραβομαραγκῶν, τά ἐπὰνδρωναν μέ πληρώματα, σέ συμφωνία μέ «συντροφοναῦτες», καί τά ἐξόπλιζαν μέ μερικά κανόνια. Οἱ ἐπιδέξιοι, οἱ ἱκανοί καί τυχεροί ἔφεραν πίσω στό νησί τους τεράστια κέρδη, ἐνῶ συνήθιζαν στόν κίνδυνο, μάθαιναν τρόπους νά διαφεύγουν ἢ, ἂν ἔκριναν ὅτι τά πράγματα τοὺς εὐνοοῦσαν, νά στέκονται καί νά ναυμαχοῦν καί ὅλοι τους ἀποκτοῦσαν σπουδαία πείρα πολύτιμη γιά τίς ἐν γένει ναυτικές ἐπιχειρήσεις σέ εἰρήνη καί πόλεμο.

Οἱ Ρωμιοί λοιπόν πού ἔγιναν, μετά τήν Ἄλωση τῆς Πόλης καί τή διάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ραγιάδες στόν Ὀθωμανό κατακτητή, στούς τέσσερις αἰῶνες πού μεσολάβησαν μέχρι τήν ἔκρηξη τοῦ ἀγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας τό 1821 δέν ἔζησαν ὡς ἄμορφη μάζα, ἀλλά μέ μόχθο πολύ, μέ θυσίες, μέ ἐλπίδα καί πίστη πῶς πάλι μέ χρόνια μέ καιρούς αὐτά πού ἔχασαν πάλι δικά τους θά γίνουν, καλλιεργῶντας συστηματικά τήν ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἀνασυγκρότησης, ὄχι πιά ὡς ραγιάδες ἀλλά ὡς Ἕλληνες, γνήσιοι ἀπόγονοι καί κληρονόμοι δύο μεγάλων πολιτισμῶν: τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ, πού τόσο συγκινοῦσε τοὺς Εὐρωπαίους καί ὅλους τοὺς ἐκεῖ σπουδαγμένους Γραικοὺς μαζί κι ἀρκετοὺς Φαναριῶτες, καί τοῦ βυζαντινοῦ, πού τό ὄραμά του εἶχαν κρατήσει ζωντανό μέσα στοὺς τόσους αἰῶνες οἱ πολλοί, μέ τόν θρύλο τοῦ μαρμαρωμένου τελευταίου βασιλιᾶ τους.

Αὐτοί οἱ πολλοί, πού συγκροτοῦσαν τήν πραγματικότητα τοῦ ρωμέικου, τό Βυζάντιο τραγουδοῦσαν στό ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καί στό μοιρολόι τῆς Παναγίας γιά τήν ἄλωση τῆς Πόλης της. Αὐτό ὕφαιναν καί κεντοῦσαν οἱ γυναῖκες, οἱ μανάδες κι οἱ ἀδελφές κι αὐτό ζωγράφιζαν καί σκάλιζαν στ' ἀσπίμ καί τό ξύλο οἱ ὀλιγογράμματοι Ρωμιοί. Αὐτοί οἱ ὄχι καί τόσο μακρινοί ἀπό μᾶς προσπάπποι τῶν προσπάππων μας, πού ἡ ζωή τους εἶχε ἓνα πλαῖσιο, τήν Ὁρθοδοξία, πού μιλοῦσαν τή δική τους γλῶσσα, πού ἔφθασε σέ αὐτούς

ζωντανή μέσα από 100 προηγούμενες γενιές, μπόρεσαν να κρατήσουν τά συνυφασμένα με την πίστη τους πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα, να διαμορφώσουν λαϊκό δίκαιο, που πήγαζε απ' αυτά και τό όποιο συνεπικουρείτο από τούς νόμους τών «άειμνήστων χριστιανών ήμων αὐτοκρατόρων» και τών όποίων νόμων θεματοφύλακας στάθηκε ή Έκκλησία. Έπιπλέον, στό πλαίσιο τών προαναφερθεισών συσσωματώσεων, έχοντας ως κεφαλές τους σέ τοπικό επίπεδο τούς προύχοντες ή κοτζαμπάσηδες, τούς καπετάνιους και τούς όπλαρχηγούς, και που όλοι τους, ως Όρθόδοξοι, άναγνώριζαν ως ήγέτης τούς πνευματικό και όχι μόνο τόν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Κι αυτός, ό ένας Οικουμενικός Πατριάρχης είχε καθήκον του να φροντίζει τά συμφέροντα όλόκληρου του ποιμνίου του, και μάλιστα σέ προοπτική αιώνων.

Δυό λόγια παραπάνω γι' αυτόν κρίνονται άπαραίτητα, γιατί συχνά-πυκνά άκούγονται και γράφονται από εκείνους που από την προνομιακή θέση που τούς δίνει τό παρόν μιλούν γιά τό παρελθόν κρίνοντας κατά τό ιδεολογικό τους συμφέρον και όχι μόνο, τόν θεσμό και τόν ρόλο του στην ιστορία του έθνους, έρμηνεύοντας κατά τό δοκούν τίς διάφορες ιστορικές πηγές τους.

Καλό θά ήταν, και αυτό ισχύει και γιά όλους τούς άλλους που ήγήθηκαν στους άγώνες του λαού γιά την πατρίδα και τό έθνος, πριν τό κρίμα ή και τό κατάκριμά μας, να σταθούμε στή θέση του και ν' αναλογιστούμε ότι από την Τραπεζούντα στό Βιδίι κι από την Κορυτσά στην Καισάρεια, από τά Έπτάνησα έως την Κρήτη, που ζούσαν υπό βενετική προστασία, κι από την Εύρώπη όλη μέ τούς ξενιτεμένους όρθόδοξους ως τίς ελληνικές κοινότητες στή νότια Ρωσία, όλα αυτά τά εκατομμύρια όρθοδόξων περίμεναν απ' αυτόν πώς μέ σωφροσύνη, προβλεπτικότητα, διπλωματία, θά μπορούσε να περισώσει από την Βυζαντινή Άνατολή ό,τι μπορούσε να περισωθεί.

Και τότε μπορεί και να δικαιολογούσαμε την άπόφασή του να ένδυθει, συμβολικά, πάνω από τά άμφια και τό αὐτοκρατορικό επίσημο ένδυμα, τόν Σάκκο και να βάλει στό κεφάλι του τό Στέμμα, δηλαδή τί Μίτρα. Θά καταλαβαίναμε ότι τά έμβλήματα αυτά έπρεπε, αν ήταν κάποτε μετά από χρόνια και καιρούς να παραδοθούν στον δικαιοϋχο τους, τόν ξεμαρμαρωμένο Έλληνορθόδοξο Αὐτοκράτορα –«τόν πιστό στον Χριστό Βασιλέα τών Έλλήνων»– να διατηρηθούν ζωντανά στην αϊμάσουσσα και πάλλουσα καρδιά του λαού.

Και τότε ίσως θά έκτιμούσαμε και καταλαβαίναμε καλύτερα γιατί ή άθάνατη γενιά του 1821 δίνοντας τόν υπέρ πάντων άγώνα, στοιχημένη κάτω από τό λάβαρο της Φιλικής Έταιρείας μέ τό σύνθημα: «Έλευθερία ή θάνατος», πολέμισε γιά του Χριστού την πίστη την Άγία και της πατρίδος την έλευθερία.

Κι ακόμα γιατί η «Αγία Σοφιά», τό μέγα Μοναστήρι, στοίχειωνε τό όραμα του ξεμαρμαρωμένου Βασιλιά, καί γιατί όταν κινούσαν γιά τή μάχη νήστευαν, προσεύχονταν καί μεταλάβαιναν καί γιατί όταν νικοῦσαν πήγαιναν πάλι στίς ἐκκλησίες τους, φέροντας τά τάματα πού ὑποσχέθηκαν στίς μυστικές συμφωνίες πού ἐκλείναν μέ τούς Ἁγίους τους τήν ὥρα τῶν προσευχῶν τους.

Ἄν προσπαθώντας νά ἐντοπίσουμε τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού δίνουν τή δύναμη στή «μαγιά» καί κάνουν τόν ἑλληνισμό νά ὑπερβαίνει τόν χρόνο κομίζοντας πρόταση πολιτισμοῦ καί πολιτικῆς οἰκουμενικῆς ἐμβέλειας, μακρηγορήσαμε, ἄς μᾶς συγχωρεθεῖ. Τό κάναμε συνειδητά κρίνοντας πώς γιά τήν ὀλοκληρωμένη θεώρηση καί ἀξιολόγηση τῆς νεοελληνικῆς πολιτειακῆς μας ἱστορίας καί τῶν μορφῶν τῆς πολιτιστικῆς μας συγκρότησης, μπροστά στά 200 χρόνια ἀπό τό 1821, ἡ κατανόηση τοῦ ὄντολογικοῦ πυρῆνα πού προσδίδει «εἰδοποιοῦ διαφορά» στόν ἑλληνικό τρόπο τοῦ βίου εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Καί τοῦτο, διότι ἡ γνώση ἐκείνων τῶν ἐλάχιστων καί ἀπλῶν στοιχείων πού συνθέτουν τήν ἑλληνικότητά μας εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά διατηρηθοῦν ζωντανά. Ἄν ὅλα τ' ἄλλα πού συγκροτοῦν τό νεοελληνικό κράτος μας χαθοῦν, μπορούμε μ' αὐτά νά τό ξαναφτιάξουμε.

Σήμερα, καθώς μετά ἀπό 200 χρόνια ἀνεξάρτητου νεοελληνικοῦ κράτους, ἐντός του ὁποίου δέν σταθίκαμε ἱκανοί νά σπκώσουμε στούς ὦμους μας τή βαριά πολιτιστική κληρονομιά τοῦ ὀνόματος μέ τό ὁποῖο θέλουμε νά αὐτοπροσδιορίζομαστε, ἂν ἀποτύχαμε νά ὀλοκληρώσουμε αὐτό πού ἄρχισε τό 1821, ἦταν γιατί ἐπιλέξαμε νά διαμορφώσουμε τήν νεοελληνική ταυτότητά μας παρακάμπτοντας, μέ μιά φανταστική ἀερογέφυρα, τήν ἱστορική πραγματικότητα 15 αἰῶνων ἑλληνοχριστιανικοῦ-βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, πού μεγαλούργησε ὡς συνέχεια τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ, τόν πυρῆνα καί τίς ἀξίες τοῦ ὁποίου διέσωσε, ἀναχωνεύοντάς τον μέσα στήν ἀ-λήθεια τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου καί τῆς θεανθρώπινης φύσης Του.

Ἄν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔφθασαν στήν ἐθνική αὐτοσυνειδησία τους μπροστά στόν κίνδυνο τῆς περσικῆς κατάρκτησης καί στήν ἐπιθυμία τῆς ὀριστικῆς ἐξάλειψής του, οἱ κατακτημένοι μεταβυζαντινοί Ἕλληνες ἔφθασαν σ' αὐτήν ξαναγεννημένοι (ἀναστημένοι) μέσα ἀπό τά συντρίμια καί τίς στάχτες τοῦ πολυεθνικοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, πιάνοντας τό νῆμα τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας τους ἀπό κεί πού τό ἄφησε ὁ περίφημος φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων, πού ἀπό τό «ἄντρο» του στήν καστροπολιτεία τοῦ Μυστρᾶ, τό ὁποῖο τόσο γλαφυρά περιγράφει ὁ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης στή «Γυφτοπούλα» του- ἔγραψε στόν αὐτοκράτορα Μανουῖλ Β΄ Παλαιολόγο (1391-1415), συλ-

λαμβάνοντας στήν «κατά φύσιν σπουδαίαν πολιτεία» του τήν ιδέα συγκροτήσεως ενός νέου πολιτικοκοινωνικού συστήματος, βασιζόμενου αποκλειστικά σέ ελληνικά πολιτιστικά δεδομένα: «Ἕλληνες τό γένος ἐσμέν ὧν ἠγεῖσθε καί βασιλεύετε ὡς ἡ τε φωνή καί ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ».

Αὐτοί λοιπόν οἱ Ἕλληνες, ἔχοντας ὡς βάση τά τρία ἀπό τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τόν Ἰσοκρατικό ὀρισμό τοῦ Ἔθνους, δηλαδή τό «ὁμόαῖμον» στήν ιδέα τοῦ Γένους, τό «ὁμόγλωσσον» στά ἑλληνικά πού μίλαγε ὁ ἀπλός λαός, καί τή γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου, πού ἔγραψαν οἱ λόγοί του, τό «ὁμόθρησκον», στό πλαίσιο τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καί λατρείας, κατόρθωσαν, περισώζοντας καί τό «ὁμότροπον» σέ ὅλες ἐκεῖνες τίς συσσωματώσεις πού προηγουμένως ἀναφερθήκαμε, νά φθάσουν στή νέα ἐθνική αὐτοσυνειδησία τους, ἀξιοθύντες, μετά ἀπό ἕναν ἀπέλπιδο δεκάχρονο ἀγῶνα (1821-1831) νά παραδώσουν στίς γενιές πού ἀκολούθησαν τό νεοελληνικό ἀνεξάρτητο κράτος, τοῦ ὁποῦ τά ὅρια τῆς ἐπιφάνειάς του ἦταν κατά πολύ στενότερα ἀπό τό εὖρος τοῦ ἐθνικοῦ σώματος.

Αὐτό τό χάσμα στά ἐπόμενα 100 χρόνια σμίκρυνε, μέ τήν επέκταση τοῦ κράτους, καί αὐτό ἔγινε τρεῖς φορές. Μία ὅταν τό 1864 πραγματοποιήθηκε ἡ ἔνωση τῶν Ἰονίων νήσων, στήν ὁποία συγκατατέθηκε ἡ Ἀγγλία, προκειμένου νά ἐξασφαλίσει τή μόνιμη πρόσδεση τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδας στή σφαῖρα ἐπιρροῆς της. Δεύτερη, ὅταν τό 1881 προσαρτήθηκε ἡ Θεσσαλία. Καί τρίτη ὅταν μετά τήν ἀναλαμπή τῶν βαλκανικῶν πολέμων, προσαρτήθηκαν ἡ Κρήτη, ἡ Ἡπειρος, ἡ Δυτική καί Ἀνατολική Μακεδονία καί ἡ Δυτική Θράκη. Ἐκτοτε τό χάσμα Ἐθνους-Κράτους ἐξακολουθοῦσε νά μικραίνει, ἀλλά ἐξαιτίας μᾶς ἀντίθετης πορείας.

Δηλαδή τό χάσμα τοῦ Ἔθνους συρρικνωνόταν γεωπολιτικά καθώς ἑλληνικοί πληθυσμοί ἐξολοθρεύονταν ἢ ἐκτοπίζονταν ἢ ἀλλοιωνόταν ἢ σύνθεσέ τους σέ ὅσες περιοχές, στό τέλος τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρισκόνταν ἐκτός τῶν ὁρίων του.

Ἡ γεωγραφική σύμπτωση ἔθνους καί κράτους, ὅπως σέ μεγάλο βαθμό ὑφίσταται σήμερα, πραγματοποιήθηκε ὅταν, μετά τόν ἑλληνισμό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀφανίστηκε ὁ ἑλληνισμός τῆς Ρωσίας, τῶν Βαλκανίων καί τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Μετά τή δολοφονία τοῦ πρώτου «προσωρινοῦ» κυβερνήτη, Ἰωάννη Καποδίστρια, τοῦ νεοελληνικοῦ ἀνεξάρτητου κρατιδίου, μέ τήν ἐπιβολή δύο ξένων βασιλικῶν οἰκογενειῶν, τῶν Βαυαρῶν Βίτελσμπαχ (Ὁθων) καί τῶν Γερμανό-Δανῶν Γκλύξμπουργκ (Γεώργιος Α΄) σέ ρόλο τοποτηρητῆ τῶν ἐγγυητριῶν

Ευρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ἡ ὑπόθεσι τῆς πολιτειακῆς συγκρότησης πῆρε στρεβλή κατεύθυνση, μέ τή συνέργεια ὄλων ἐκείνων τῶν νεοελλήνων πού ἔμαθαν νά βλέπουν τήν πατρίδα μέ τά μάτια τοῦ Κοραῖ καί τῶν ξένων, ὡς χώρα πού κυριαρχεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἀμάθεια, τίς προλήψεις, τήν τραχύτητα τῶν ἠθῶν, σχεδόν ἡμβάρβαρη σέ σύγκριση «μέ τά πεφωτισμένα, πεπολιτισμένα καί λελαμπρυσμένα γένη τῆς ἐσπερίας, πού ἀντιπροσώπευαν τό εὐδαίμονέστερον, τό περικαλλέστερον, τό πλέον σεσοφισμένο κλίμα ἀπό πάσης ἀπλῶς τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης».

Αὐτή ἡ μειονεξία, πού ἡ πολιτική, πνευματική καί οἰκονομική ἐλίτ βίωνε στίς σχέσεις μέ τοὺς Εὐρωπαίους σέ ἀτομικό ἐπίπεδο, μέσα ἀπό τόν ὀργανωτικό σχεδιασμό καί τή διοικητική στελέχωση τοῦ κράτους κατεστάθη συλλογικό βίωμα.

Ἔτσι, οἱ Νεοέλληνες βρεθήκαμε στήν ἀνάγκη, πρὸς ἀναπλήρωση τῶν ἐπώδυνων αἰσθημάτων κατωτερότητος, νά καταφύγουμε σέ μιά φαντασιώδη «ὑπερανπλήρωση», σέ μιά καύχησι γιά τό ἀρχαῖο κλασσικό παρελθόν τῆς χώρας μας καί τά κατορθώματα τῶν ἀπώτερων ἐνδόξων προγόνων μας, ἀντλώντας αὐτοσεβασμό καί κύρος ὡς ἀπευθείας ἀπόγονοι τοῦ Περικλῆ, τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Αἰσχύλου καί ὄλων των ὑπολοίπων ἐπιφανῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Καί αὐτό τό ἄλμα τῆς συμπλεγματικῆς καύχησης τό πραγματοποιήσαμε ἀποποιούμενοι 15 αἰῶνες ἱστορίας, ἀρνούμενοι μετά βδελυγμίας τήν κληρονομιά τῶν ἄμεσων φυσικῶν μας πατεράδων καί παππούδων, κι αὐτό, γιὰ ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους θαυμάζαμε (οἱ πεφωτισμένοι λαοί τῆς Δύσης) καί θέλαμε νά μιμηθοῦμε, τήν ἀρχαία Ἑλλάδα θαύμαζαν, καθὼς, γιά τοὺς δικούς τους λόγους, ταύτιζαν τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μέ τόν δικό τους Μεσαίωνα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ σημαντικότερος ἦταν ἡ πολιτική χειραφέτησή τους ἀπό τήν χειραγωγή πού ἀσκοῦσε πάνω τους τό Βυζαντινὸ Κράτος.

Στόν βαθμὸ πού ἡ συμπλεγματικὴ αὐτὴ καύχησι τῶν Νεοελλήνων λειτουργοῦσε ὡς στοιχεῖο «ἐξευρωπαϊσμοῦ», ἦταν λογικὸ νά συνοδευτεῖ ὅπωςδύποτε μέ τήν «μετὰ βδελυγμίας» ἀπόρριψη καί χλευασμὸ τοῦ βυζαντινοῦ καί τοῦ μεταβυζαντινοῦ (προεπαναστατικοῦ) ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ἀκριβῶς ὅπως τό ἀπαιτοῦσαν οἱ προδιαγραφές τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ «Φιλελληνισμοῦ».

Ὁ Γιάννης Τσαρούχης, ὑπαινισσόμενος τόν μεταπρατικό χαρακτῆρα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καί τήν συμπλεγματικὴ μας καύχησι γιά τήν ἀρχαία Ἑλλάδα, σχολίαζε σαρκαστικά: «Εἴμαστε ὅλοι μας “φιλέλληνες”».

Τό σύγχρονο ἑλληνικὸ κράτος, ἔχοντας ἐπιλέξει συνειδητὰ τόν μεταπρατικό ἐξευρωπαϊσμό του (στό πλαίσιο τῆς κοραϊκῆς «μετακένωσης»), ἔρχεται σέ ρήξη

καί διακοπή της ιστορικής πολιτιστικής συνέχειας του έλληνισμού, έχοντας άρνηθεί προγραμματικά τα θεσμικά μορφώματα έντός των όποιών ή λαϊκή του παράδοση διέσωζε τίς προϋποθέσεις της έλληνικότητας. Προσπαθώντας νά λειτουργήσει μέ θεσμική άρθρωση, πού άποβλέπει όχι στήν έξυπηρέτηση των δικών του κοινωνικών καί πολιτικών άναγκών, καθώς μμείται ιδέες καί οργανωτικά σχήματα πού έξυπηρετούν σέ άλλους τόπους, άλλους λαούς καί άλλες ανάγκες, καί έξ αιτίας αύτου έχει αύτοδικαστεί σέ μόνιμη ύπανάπτυξη καί ιστορική καθυστέρηση.

Τά μεγαλύτερα έμπόδια γιά τήν ύπέρβαση της οικονομικής, πολιτιστικής, καί κοινωνικοπολιτικής καχεξίας του, άκόμα καί σήμερα, είναι ή σύγχυση πού μαστίζει τί διάνοηση, τήν παιδεία, συνολικά τήν έλληνική κοινωνία ως πρός τήν έθνική καί πολιτιστική ταυτότητά μας, καθώς συγχέουμε τόν πολιτισμό μέ τό φολκλόρ ή προβάλλουμε ως πολιτιστικές επιδόσεις επιτεύγματα άπομίμησης του δυτικού προτύπου καί ιδεώδους μας (τελευταία πολιτιστική επιτυχία του Υπουργείου Παιδείας ή ένταξη στό ήμερήσιο πρόγραμμα της διδασκαλίας καλλιτεχνικών μαθημάτων του χορού των «τσιλίντερς»).

Όσο δέν έχουμε ξεκαθαρίσει τί σχέση του νεώτερου Έλληνισμού μέ τόν βυζαντινό καί μεταβυζαντινό έλληνισμό, όσο παραμένει συγκεχυμένη καί ανεπίγνωστη ή διαφορά Έλληνικού Βυζαντίου καί δυτικού Μεσαίωνα, αρχαιοελληνικού πολιτισμού καί δυτικής νεωτερικότητας (Ούμανισμού, Νεοκλασικισμού, Διαφωτισμού), τόσο ή σχέση μας μέ τήν αρχαία Ελλάδα θά παραμένει φαντασιώδης καί ιδεολογική, καί όχι πραγματική καί γόνιμη.

Ό έορτασμός των 200 χρόνων άπό τήν Έπανάσταση του 1821, αύτου του τιτάνιου άγώνα του έθνους, πού όδήγησε στήν Παλιγγενεσία του κράτους των Νεοελλήνων, μās δίνει τήν εύκαιρία νά περάσουμε άπό τήν άγνωσία καί τί σύγχυση στήν αύτογνωσία του ποιοί πραγματικά είμαστε καί όχι ποιοί φαντασιωνόμαστε ότι είμαστε. Μόνο τότε θά μπορέσουμε νά φέρουμε στήν ολοκλήρωσή του αύτό πού πριν άπό 200 χρόνια έγινε ή αρχή του. Άλλά γιά νά φθάσουμε σ' αύτό, πρέπει νά περάσουμε άπό τό Ήρακλείτειο «έδιξήσάμην έμαυτόν» καί τό Δελφικό «γνώθι σαυτόν», γιά νά φθάσουμε μέ πόνο καί ταπεινώση στο χριστιανικό «έγώ είμι».

Στή διάρκεια αύτων των έορτασμών καλό θά μās έκανε νά προβληματιστούμε πάνω στο κεφαλαιώδους πολιτικής σημασίας έρώτημα πού προσπερνάμε άκριτα στο πλαίσιο αύτης της ρεαλιστικής αύτεπίγνωσης καί πού θά δικαίωσε τόν Σολωμικό λόγο, πού θέλει «ό,τι είναι αληθινό νά είναι καί έθνικό». Ποιά είναι ή ταυτότητα καί ή όντότητα αύτου του πολιτικού ύποκει-

μένου (έθνους – κράτους) γιά τίς πράξεις, τίς παραλείψεις καί τό μέλλον τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος;

Ἡ ἀπάντησις στό ἐρώτημα ἀπαιτεῖ μιά λεπτομερεῖ ἀπογραφὴ τοῦ ἐθνικοῦ δυναμικοῦ, μέ τήν εὐρύτατη ἔννοια τοῦ ὄρου, κι αὐτή – ἂν γινόταν μέ εἰλικρίνεια καί χωρίς νά ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τοῦ νά ἀπολογηθεῖ κάποιος (κυρίως τό ὑφιστάμενο πολιτικό προσωπικό) πρὸς ὁποιαδήποτε κατεύθυνση– θ' ἀποκάλυπτε πὼς τό ἐν δυνάμει ἐθνικό δυναμικό ἀφίσταται παρὰσάγγας ἀπὸ τό ἐν τοῖς πράγμασι ὑφιστάμενο.

Θά ἀποκαλυπτόταν πὼς ἡ ἐσωτερικὴ ἀποσύνθεσις, τὴν ὁποία ἀφήσαμε νά προχωρήσει τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια πού δέν ἀντιμετωπίζαμε κανέναν ἄμεσο κίνδυνο, μᾶς στέρησε ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀπαιτούμενα μέσα καί τὰ περιθώρια ἐλιγμῶν τώρα, πού ἡ ἀνάγκη μᾶς περισφίγγει.

Καί ὅλοι θά ἔπρεπε νά γνωρίζουμε πὼς οἱ κινήσεις καί οἱ ἐλιγμοὶ στό πολιτικό-διπλωματικό πεδίο ἀποδίδουν ὄχι ἀνάλογα μέ τό «δίκαιο», τό ὁποῖο ἄλλωστε κάθε πλευρά τό ὀρίζει γιά λογαριασμό της, ἀλλὰ ἀνάλογα μέ τό ἱστορικό βάρος τῶν συλλογικῶν ὑποκειμένων, ὅπως αὐτό ἀποτυπώνεται σ' ἓνα πολυδιάστατο πλέγμα κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν, στρατιωτικῶν καί ψυχολογικῶν παραγόντων καί, ἐπὶ πλέον, πὼς ἡ ἀξία μᾶς συμμαχίας γιά μιά ὀρισμένη πλευρά καθορίζεται ἀπὸ τό εἰδικό βάρος τῆς πλευρᾶς αὐτῆς μέσα στή συμμαχία.

Ἰσχυροὶ σύμμαχοι ὅπως π.χ. οἱ Η.Π.Α., ἡ Ε.Ε., τό ΝΑΤΟ, ἡ Γερμανία εἶναι ἄχρηστοι σ' ὅποιον δέν διαθέτει ὁ ἴδιος εἰδικό βάρος, ἀφοῦ ἀνάλογα μέ αὐτό αὐξομειώνεται τό ἐνδιαφέρον τῶν ἰσχυρῶν. Καί μπορεῖ αὐτά τὰ δεδομένα νά τὰ θεωρεῖ κανεὶς «ἄδικο», «λυπηρὰ» καί «ἀπάνθρωπα», ἀλλὰ ἂν ἀσκεῖ ἐθνικὴ πολιτικὴ ἀγνοῶντας τα, ἀργά ἢ γρήγορα, θά βρεθεῖ νά θρηνεῖ τίς δικές του συμφορές.

Σύμφωνα μέ τὴν πολιτικὴ σκέψιν τοῦ Παν. Κονδύλη, τό Ἕθνος, παρ' ὅλες τίς προσπάθειες τῆς ἀποδομητικῆς διανοήσεως πού ἔχει δώσει «γῆ καὶ ὕδωρ» στὴν παγκοσμοποιημένη, νεοφιλελεύθερη οἰκονομικὴ διακυβέρνησι, ἀποτελεῖ καί σήμερα τὴ μικρότερη δυνατὴ ομάδα πρὸς ἐπιδίωξιν ἑνὸς κοινοῦ συμφέροντος μέσα στὴν παγκόσμια κοινωνία – ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν βέβαια ὅτι θά συγκροτηθεῖ ὡς κυρίαρχο κράτος. Ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς τέτοιου κράτους στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἕθνους καί ὄχι τό ἀντίστροφο, καθίσταται σήμερα, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, ἀναγκαία, γιὰτὶ μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν ἡγεμονικῶν ἢ καὶ αὐτοκρατορικῶν δομῶν καί τὴ συνακόλουθην «βαλκανοποίησιν τοῦ Εὐρασιατικοῦ χώρου», τῆς πλέον κρίσιμης γεωστρατηγικῆς περιοχῆς τοῦ πλανήτη γιά τίς δυνάμεις ἐκεῖνες πού ἐγείρουν ἀξιώσεις πλανητικῆς ἰσχύος, ἔχει ἀυξήσει στό μέγιστο τὴ

ρευστότητα καί τήν ἀβεβαιότητα στήν ἔκβαση τῶν ἐξελίξεων.

Καί ὡς τέτοιες ἐννοῶ ὅχι μόνο τίς παραδοσιακές Μεγάλες Κρατικές Δυνάμεις, ἀλλά καί τίς σύγχρονες αὐτονομημένες, στό πλαίσιο τῆς οἰκονομικῆς παγκοσμιοποίησης, Ὑπερεθνικές Ἐταιρεῖες, τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι πού τίς διοικοῦν βρίσκονται σέ διαμάχη μέ τήν πολιτική καί τοὺς πολιτικούς τῶν ἐθνικῶν κρατῶν.

Ἡ ρευστότητα αὐτή σήμερα προσφέρει σέ κάθε ἔθνος μιά μοναδική εὐκαιρία ν' ἀπαιτήσει –ἂν νιώθει ὅτι ἔχει τήν ἀπαιτούμενη ἰσχὺ– ἀπὸ τοὺς γείτονές του ὅ,τι θεωρεῖ δικό του. Τρανὸ παράδειγμα στήν περιοχὴ μας ἡ, ὑπὸ τὸν σουλτάνο Ἐρντογάν, Τουρκία.

Ἀπὸ τήν ἄλλη, στό ἐσωτερικὸ τῶν ἐθνῶν ἡ συγκρότηση ἑνὸς κράτους ἀνταποκρινόμενου στίς ἀνάγκες, τοὺς σκοποὺς καί τοὺς στόχους τῆς ἐθνικῆς στρατηγικῆς συνυφαίνεται ἀναγκαστικά μέ τή λήψη μᾶς ἀπόφαση πάνω στό ποιὸς θὰ τὸ ἐκπροσωπεῖ καί ποιὸς θὰ ἐρμηνεύει δεσμευτικά τή βούλησή του – ἀπόφαση πού, ὡς γνωστὸν, λαμβάνεται κατὰ κανόνα ἀπὸ ἐσωτερικὲς διαμάχες καί ὅχι ἀπὸ εὐγενεῖς πόθους καί ὠραίους ἀγαπητικούς λόγους περὶ συνεργασίας καί ὁμόνοιας.

Στὴ μακρὰ διαδρομὴ τῆς χειραφέτησης τοῦ ἔθνους – κράτους στό δεύτερο μισό τοῦ 20οῦ αἰῶνα, δύο βασικὲς ἐπιλογές προσφέρονταν σέ ὅσους ἐπέλεγαν ἐθνικὲς στρατηγικὲς, καί ἀκόμα προσφέρονται.

Πρῶτη ἐκείνη τοῦ μαζικοδημοκρατικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, μέ τήν ταυτόχρονη διακήρυξη πίστεως στίς ἀρχές τοῦ Οἰκουμενισμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅπως αὐτὰ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴ Δύση γιὰ πολιτικούς σκοποὺς στήν πολεμικὴ τῆς ἀπέναντι στὸν προλεταριακὸ διεθνισμό τῆς Ἀνατολῆς.

Γιὰ τήν πατρίδα μας, αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἐπιλογὴ τῆς ἐτερόφωτης καί «ἀλληθωρίζουσας» πρὸς τὴ Δύση πολιτικῆς, πνευματικῆς καί οἰκονομικῆς ἐλίτ.

Δεύτερη ἐπιλογὴ ὑπῆρξε ἐκείνη τῆς ριζοσπαστικοποιημένης παράδοσης, τὴν ὁποία μπορούμε νὰ τὴν κατανοήσουμε στὸν ρόλο τῆς ἐθνικῆς χειραφέτησης μόνο ἂν ἀφήσουμε στήν ἄκρη τὴν προσφιλῆ ἀντίληψη τῶν συντηρητικῶν, ὅτι ἡ παράδοση εἶναι κάτι σάν Θεός, πού αἰωρεῖται πάνω ἀπὸ λαοὺς καί ἄτομα καί πού δέν ὑποκύπτει σέ αὐθαίρετες ἀποφάσεις.

Τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ριζοσπαστικοποίησι τῆς παράδοσης συντελεῖται ὅταν ἐκεῖνος πού ἐρμηνεύει δεσμευτικά τὴν παράδοση ἐκπροσωπεῖ τὴ γνώμη πὼς ἡ παράδοση δέν εἶναι νεκρὸ παρελθόν, παρὰ ζωντανὸ παρόν καί ὅτι ὅποιος θέλει νὰ ζήσει σύμφωνα μέ τὴν παράδοση, ὀφείλει νὰ μὴν ξεκόψει ἀπὸ τὸν σημερινὸ κόσμον καί νὰ μὴν ἀνασυστήσῃ μέ σχολαστικὴ ἀκρίβεια τὸ

παρελθόν, γιά νά φωλιάσει ἐκεῖ, παρὰ πρέπει νά ἐγκύψει στήν παράδοση, γιά νά βρεῖ μέσα της τήν πίστη καί τίς ὁδηγίες, μέ τήν βοήθεια τῶν ὁποίων θά μποροῦσαν ν' ἀντιμετωπιστοῦν τά προβλήματα τοῦ παρόντος καί οἱ προκλήσεις τοῦ μέλλοντος. Ἡ παράδοση, δηλαδή, δέν πρέπει νά σημαίνει τόν ἐγκλεισμό σέ ὀρισμένο χρόνο καί χώρο, παρὰ συνιστᾷ δύναμη στραμμένη πρὸς τά ἔξω καί ἱκανή νά δώσει κάτι παραπάνω ἀπὸ ἀγῶνες ὀπισθοφυλακῶν.

Εἶναι φανερό πὼς στήν ἐπιλογή αὐτή, ἡ Ἐκκλησία ὄχι στήν ἐκδοχή τῆς ἰδεολογικοποιημένης θρησκείας, ἀλλὰ ὡς «Σῶμα Χριστοῦ», ποῦ σέ κάθε λειτουργική –εὐχαριστιακή– σύναξη– παρακαλεῖ προσευχόμενη νά εἶναι «χριστιανὰ» καί ὄχι «χριστιανικά» τα τέλη (οἱ σκοποὶ καί ὁ θάνατος) τῆς ζωῆς ἡμῶν, εἶναι σύμμαχος καί ὄχι ἐχθρός. Κι αὐτό διότι ἔγκειται στήν ἱκανότητά της νά δίνει στίς λαϊκές συσπειρώσεις ψυχικά κίνητρα καί νά τίς κινητοποιεῖ σέ ἔκταση ἀδιανόητη γιά τίς γνήσια ὀπισθοδρομικές παραδοσιακές κοινωνίες.

Τέλος, στό πλαίσιο τῆς ριζοσπαστικῆς παράδοσης, εἶναι ὀφθαλμοφανές πὼς οὔτε στή θεωρία, οὔτε στήν πράξη (στήν πράξη μάλιστα ἀκόμη λιγότερο ἀπ' ὅσο στή θεωρία) δέν ἀπορρίπτεται ἡ σύγχρονη βιομηχανία καί τεχνική, οὔτε ἐπιδιώκεται ἡ ἐπιστροφή σέ προβιομηχανικές μεθόδους τοῦ οἰκονομεῖν, οὔτε παραμελεῖται ἡ ἐπιστημονική-τεχνολογική ἔρευνα, ἀλλὰ δένεται μέ τίς πραγματικές ἀνάγκες καί τά προβλήματα τοῦ Ἔθνους.

Στό νευραλγικό αὐτό πεδίο, ἡ ριζοσπαστικοποιημένη παράδοση δέν ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτὸ της οὔτε τρέλες, οὔτε ψευδαισθήσεις σχετικὰ μέ τό πολιτικό βάρος καί τό πεπρωμένο τοῦ Ἔθνους, τό ὁποῖο γιά νά προφυλάξει τίς παραδόσεις του θά παραιτοῦνταν συνειδητὰ καί προγραμματικά ἀπὸ τά μέσα τῆς σύγχρονης τεχνοεπιστήμης καί βιομηχανίας.

Ἄν θέλουμε νά ὑπάρχει καί αὐριο ἑλληνισμός μέ διακριτὴ ταυτότητα, ἔχοντας φθάσει στό «μὴ παρέκει», πρέπει ν' ἀρχίσουμε ἀπὸ σήμερα, ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή νά ξαναστήνουμε πατρίδα, νά ξαναφτιάχνουμε Ἑλλάδα, σταματώντας νά τὴν ξεκοκκαλίζουμε. Ἄλλωστε ὅ,τι φάγαμε, φάγαμε, καί δέν ἔχει ἀπομείνει ἄλλο ἀπ' ὅ,τι μᾶς παραδόθηκε, παρ' ἔξόν νά φᾶμε τίς ἴδιες μας τίς σάρκες. Εἶναι πιά καιρός, καί «οἱ καιροὶ οὐ μενετοί», νά ἐπανασυνδέσουμε τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνους μέ ἐκείνη τῆς Πατρίδας, ἡ ὁποία ἀνταμώνει μέ τὴν ἀνεκρίζωτη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιά ψυχικούς καί οὐσιαστικούς δεσμούς, δηλαδή ὀργανικές σχέσεις μέσα στήν κοινότητα καί οἱ ὁποῖες βρίσκουν τὴν ἀναφορὰ τους στήν ἔννοια τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος.

Δρ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (ΝΤΙΝΟΣ) ΑΥΓΟΥΣΤΗ
ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ: ΕΝΑΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΑΓΙΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (†1831)

«Εκ μητρός Κύπριος, γιός τῆς Ἀδαμαντίνας Γονέμης ἀπὸ τῆ Λεμεσού».

«Ἀποτελεῖ ἐντροπή, ὄντας Ἕλληνες στὴν καταγωγή, τὸ φρόνημα καὶ τὴ θρησκεία, νὰ ἀγνοεῖτε τὴν εὐγενέστερη καὶ πλουσιότερη γλῶσσα τοῦ κόσμου, πού τὴν διδάσκονται τόσο ἄλλοι ἄλλοθενεῖς...».

«Δέν ἦταν ἀρεστός στοὺς ξένους! Καὶ τὸν σκότωσαν Ἕλληνες».

Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας γεννήθηκε στὴν Κέρκυρα στίς 10 Φεβρουαρίου τοῦ 1776 καὶ ἦταν τὸ ἕκτο παιδί τοῦ Ἀντωνίου-Μαρίας Καποδίστρια, δικηγόρου στοῦ ἐπάγγελμα, καὶ τῆς Ἀδαμαντίνας Γονέμης, κόρης ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας μέ καταγωγή ἀπὸ τὴν Κύπρο. Ὅλοι οἱ ἀπόγονοι τοῦ Νικολάου καὶ Ἀντωνίου Καποδίστρια εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν τὸν τίτλο τοῦ κόμη, τίτλος πού τοὺς εἶχε ἀπονεύσει ὁ Κάρολος Ἐμμανουήλ Β΄, δούκας τῆς Σαβοΐας καὶ βασιλιάς τῆς Κύπρου, τὸ 1689. Ἡ οἰκογένεια Γονέμης ἦταν γραμμένη στὴ Χρυσή Βίβλο (Libro d'Oro) ἀπὸ τὸ 1606. Ἀνάδοχός του ἦταν ὁ Κώστας Ἀδάμης.

«Φοίτησε στοῦ μοναστηρίου τῆς Ἀγίας Ἰουστίνης, ὅπου ἔμαθε τρεῖς ξένες γλῶσσες (λατινικά, ἰταλικά καὶ γαλλικά) καὶ στὴ συνέχεια ἐγκαταστάθηκε στὴ Βενετία. Τὴν περίοδο 1795-1797 σπούδασε Ἰατρικὴ στοῦ πανεπιστημίου τῆς Πάντοβα. «Μετά τὸ πέρασμα τῶν σπουδῶν του ἐπέστρεψε στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἄσκησε τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα ἀφιλοκερδῶς. Στὸ ἴδιο πανεπιστήμιο σπούδασε ἐπίσης Νομικὴ καὶ Φιλοσοφία. Στίς 12 Ἀπριλίου 1799 διορίστηκε ἀπὸ τὸν ναύαρχο Καντίρ διευθυντὴς τοῦ ὀθωμανικοῦ νοσοκομείου»¹.

¹ Λάσκαρης, Σ. Θ., Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ὡς Ρώσος διπλωμάτης καὶ ὑπουργός τῶν ἐξωτερικῶν, σ. 118.

Ἀναμείχθηκε μέ τήν πολιτική ἥδη ἀπό τό 1803, ὅποτε καί διορίστηκε γραμματέας τῆς ἐπικράτειας τῆς Ἰονίου Πολιτείας². «Στίς 2 Ἰουνίου 1807 ἡ γερουσία τόν διόρισε ἔκτακτο ἐπίτροπο στήν Ἀγία Μαύρα (Λευκάδα) μέ οὐσιαστικό σκοπό τήν ἄμυνα τοῦ νησιοῦ ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς»³.

«Ὁ Καποδίστριας οὐσιαστικά βρισκόταν ὑπό τίς διαταγές τοῦ Ρώσου στρατηγοῦ, ἀνῆκε δηλαδή στή ρωσική ὑπηρεσία. Μαζί μέ τόν Καποδίστρια ἔφτασαν 300 Ρῶσοι στρατιῶτες, καθώς καί ὁ μνητροπολίτης Ἄρτας Ἰγνάτιος. Ὑπό τήν προστασία τῶν Ρώσων συνεργάστηκε μέ τοὺς Ἀρματωλούς, ὁργανώνοντας μάλιστα καί τήν περίφημη μυστική συνέλευση τῶν κλεφτοαρματωλῶν, ὅπου συμμετείχαν ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοί πού εἶχαν καταφύγει στή Λευκάδα. Στή συνέλευση αὐτή, ὁ Καποδίστριας ἀναγνώρισε τόν Ἀντώνη Κατσαντώνη ὡς γενικό ἀρχηγό τῶν κλεφτῶν στή Δυτική Ἑλλάδα. Μέ τή συνθήκη τοῦ Τίλσιτ (1807), πού συνομολογήθηκε μεταξύ Ρώσων καί Γάλλων, ἐπανῆλθε τό παλαιό καθεστῶς, μέ ἀποτέλεσμα ὁ Καποδίστριας νά ἀνακληθεῖ πίσω στήν Κέρκυρα καί οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοί νά ἀπομονωθοῦν, παρά τίς ρητές ὁδηγίες του πρὸς τή γερουσία μέ τίς ὁποῖες συμβούλευε τό σῶμα νά κρατήσῃ ἀνεκτική στάση ἀπέναντι στοὺς κλέφτες, ἔτσι ὥστε οἱ τελευταῖοι, ἀφενός νά φθείρουν τά στρατεύματα τοῦ πασᾶ, καί ἀφετέρου νά τόν κρατοῦν μακριά ἀπό τή Λευκάδα»⁴.

Στή συνέχεια ἐντάχθηκε στή ρωσική διπλωματική ὑπηρεσία, ἀναλαμβάνοντας σπουδαῖες θέσεις καί ἀξιώματα στή Ρωσία καί τό ἐξωτερικό, καταφέροντας νά φτάσῃ μέχρι τό ἀξίωμα τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπό τό 1815 ἕως τό 1822, ὅποτε καί ὑποχρεώθηκε σέ παραίτηση λόγω τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821.

Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1813 παρασημοφορήθηκε ἀπό τόν Τσάρο μέ τόν μεγαλόσταυρο τῆς Ἀγίας Ἄννας.

Τό 1815 ἵδρυσε τή Φιλόμουσο ἑταιρεία μαζί μέ τόν Μνητροπολίτη Ἰγνάτιο, τόν Ἀνθίμο Γαζῆ, τόν Στούρτζα κ.ἄ. μέ σκοπό νά βοηθήσῃ νεαροὺς Ἕλληνες νά σπουδάσουν. Μέ δική του παρέμβαση πέτυχε οἱ ἠνωμένες πολιτείες τῶν Ἰόνιων Νήσων νά ἀποκτήσουν τά βασικά χαρακτηριστικά κράτους, δηλαδή σύνταγμα, ἐνοπλεις δυνάμεις, ἐκλεγμένη κυβέρνησις καί σημαία.

«Ἀπό τή θέση τοῦ ἔκτακτου ἀπεσταλμένου καί πληρεξουσίου ὑπουργοῦ

² Ἡ θέση τοῦ γραμματέα, ἐλλείπει ὑπουργικῆς θέσης, ἀντιστοιχοῦσε μέ αὐτή τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν. Ἐπίσημα ὁ Καποδίστριας περιβλήθηκε μέ τό ἀξίωμα τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν το 1815.

³ Μαρκεζίνης Σπ., *Πολιτική Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος 1828-1964*, τόμ. 1, σ. 43.

⁴ Ρούσσοις Γ., *Νεώτερη ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. Α΄, σ. 53.

του Τσάρου Αλέξανδρου στην Έλβετία, έφτιαξε τό έλβετικό Σύνταγμα πάνω στις αρχές της αρχαιοελληνικής δημοκρατίας και συνεισέφερε με προσωπικά προσχέδια στο έλβετικό πολιτειακό σύστημα τό όποιο προέβλεπε αυτόνομα κρατίδια (καντόνια) σαν μέλη της Έλβετικής όμοσπονδίας. Άνέλαβε και έφτιαξε δηλαδή ένα νέο όμοσπονδιακό πολιτειακό σύστημα πού ένωσε έπιτυχώς τά διάφορα καντόνια. Θεωρείται πάντα ό πρώτος έπίτιμος πολίτης της Έλβετίας. Μέ δικά του χρήματα σπούδασαν 300 Έλληνόπουλα στην Εύρώπη, μεταξύ αυτών και ένας εκ των δύο δολοφόνων του»⁵.

«Στίς 14 Απριλίου 1827 ή Έθνική Συνέλευση της Τροιζίνας τόν επέλεξε πρώτο κυβερνήτη της Ελλάδας. Στίς 18 Ίανουαρίου 1828, δέκα μήνες μετά την απόφαση της Γ' Έθνοσυνέλευσης της Τροιζίνας, έφτασε στο Ναύπλιο»⁶, «όπου έτυχε ένθουσιώδους ύποδοχής και τέσσερεις μέρες αργότερα στην Αΐγινα, πρώτη πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους»⁷.

Λίγο αργότερα αποφασίστηκε τό Ναύπλιο να ξαναγίνει πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους.

Έρχόμενος στην Ελλάδα, ό Καποδίστριας δέν ήταν καθόλου εύχαριστημένος με τό πρωτόκολλο της 18ης Νοεμβρίου 1828 πού έθετε τόν Μοριά και τίς Κυκλάδες υπό την προσωρινή έγγυση των συμμάχων. Μέ τόν φόβο ότι οι Άγγλοι θα περιόριζαν την Ελλάδα σε αυτά τά σύνορα, όργάνωσε τακτικό στρατό συνεχίζοντας τόν πόλεμο κατά της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ό Ιωάννης Καποδίστριας όργάνωσε την κάθε κρατική ύπηρεσία με λογιστική τάξη και ακρίβεια, ώστε να γίνεται έλεγχος για τη διαχείριση του δημοσίου χρήματος και να επιβάλλονται κυρώσεις κατά της διαφθοράς. Πρώτο μέλημά του ήταν πάντα ή χρηστή διαχείριση του δημοσίου χρήματος.

Ός Κυβερνήτης της Ελλάδας προώθησε σημαντικές μεταρρυθμίσεις για την ανόρθωση της κρατικής μηχανής, καθώς και για τί θέσπιση του νομικού πλαισίου της πολιτείας, απαραίτητου για την εγκαθίδρυση της τάξης. Επίσης, αναδιοργάνωσε τίς έννοπλες δυνάμεις υπό έναία διοίκηση.

Στό έσωτερικό της χώρας ό Καποδίστριας είχε να αντιμετωπίσει την πειρατεία, τούς άνύπαρκτους θεσμούς, τί διάλυση του στρατού, καθώς και την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας. Στην προσπάθεια αναδιοργάνωσης του στρατού περιλαμβάνεται και ή ίδρυση της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπί-

⁵ Δραγούμης Νίκ., *Ιστορικά Άναμνήσεις*, τόμ. Α', σ. 45.

⁶ Δραγούμης Νικόλαος *Ιστορικά Άναμνήσεις*, τόμ. Α', σ. 87.

⁷ Χειρόγραφο από τά *Γενικά Άρχεία του Κράτους*, Κεντρική Ύπηρεσία Γ.Α.Κ., Φάκελος #290.

δων. Ίδρυσε Έθνικό Νομισματοκοπείο και καθιέρωσε τόν Φοίνικα ως έθνικό νόμισμα, αντικαθιστώντας τό τουρκικό γρόσι.

«Όσον αφορά στην εκπαίδευση κατασκεύασε νέα σχολεία, εισήγαγε τή μέθοδο του άλληλοδιδακτικού σχολείου, ίδρυσε έκκλησιαστική σχολή στον Πόρο, καθώς και τό Όρφανοτροφείο Αϊγίνας, σέ μιá προσπάθεια νά οργανώσει τό σχεδόν άνύπαρκτο εκπαιδευτικό σύστημα.

Μερίμνησε επίσης γιά τόν επανασχεδιασμό και τήν άνοικοδόμηση των ελληνικών πόλεων, όπως τό Ναύπλιο, τό Άργος, τό Μεσολόγγι και ή Πάτρα. Σημαντική ήταν και ή συμβολή του στό έμπόριο μέ τήν παραχώρηση δανείων στους νησιώτες γιά τήν αγορά πλοίων και τήν κατασκευή ναυπηγείων στον Πόρο και τό Ναύπλιο. Τόν Οκτώβριο του 1829 ίδρυσε τό πρώτο αρχαιολογικό μουσείο στην Αϊγίνα.

Ό Καποδίστριας επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιά τή γεωργία, βασική πηγή πλούτου της Ελλάδας. Ίδρυσε τή Γεωργική Σχολή της Τίρυνθας και ενθάρρυνε τήν καλλιέργεια της πατάτας. Πέραν των πιεστικότητας οικονομικών, κοινωνικών και διπλωματικών προβλημάτων, ό Καποδίστριας είχε νά αντιμετωπίσει δύο σημαντικά έμπόδια στην πολιτική του γιά τήν οίκοδόμηση του νεοπαγούς έλλαδικού κράτους: πρώτον, τήν έχθρότητα Γαλλίας και Άγγλίας, τά γεωστρατηγικά συμφέροντα των οποίων στην Άνατολική Μεσόγειο κινδύνευαν από τήν προοπτική δημιουργίας ενός νέου και δυναμικού ναυτικού και έμπορικού κράτους έξω από τόν έλεγχό τους ή, χειρότερα, υπό τήν επιρροή της Ρωσίας και, δεύτερον, τους φατριασμούς και τά τοπικιστικά, οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των κοτζαμπάσπιδων, Φαναριωτών και πλοιοκτητών, οί όποιοι και επέδιναν διατήρηση των προνομίων και συμμετοχή στη νομή της έξουσίας. Έν τέλει ό συνδυασμός των παραπάνω παραγόντων προετοίμασε τό έδαφος και όδήγησε στην πολιτική και φυσική έξόντωση του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας»⁸.

Εκπληκτικά επίκαιρες άποδεικνύονται οί 37 ιδιόχειρες επιστολές του Ιωάννη Καποδίστρια, οί όποιες άπευθύνονται στον στενό συνεργάτη και φίλο του Άλέξανδρο Κοντόσταυλο και αναφέρονται σέ τρέχουσες κρατικές ύποθέσεις, κυρίως οικονομικού χαρακτήρα, των έτών 1828-1830. Οί επιστολές αυτές καταδεικνύουν τίς αγωνιώδεις προσπάθειές του νά βάλει τάξη στην πρωτοφανή άταξία πού επικρατούσε στις ύποθέσεις του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, χωρίς νά ύπολογίζει τό όποιοδήποτε προσωπικό κόστος. Γι' αυτό, άλλωστε, δολοφονήθηκε!

⁸ Κορνιλάκης Ι., Ιωάννης Α. Καποδίστριας, ό Άγιος της Πολιτικής.

Ἐγγραφε στίς 29 Φεβρουαρίου 1828, γιά τούς οἰκονομικά ἰσχυροὺς Ἑλλήνες τῆς ἐποχῆς: «...Θά μέ λυποῦσε πολύ ἂν ὁ ἐγωισμός καί ἡ φιλοχρηματία τῶν οἰκονομικά ἰσχυρῶν, τῶν ἀνθρώπων μέ ὑπόληψη καί τῶν γαιοκτημόνων μέ ἀνάγκαζε νά καταφυγῶ στή βία. Ὅμως, ἂν πρέπει νά τό κάνω δέν θά διστάσω, γιατί μοῦ εἶναι ἀδύνατον νά σταματήσω ἢ νά κάνω πίσω...»⁹.

Ἡ ἀγωνία τοῦ Καποδίστρια γιά τή δυστυχία τῶν φτωχῶν πολιτῶν ἀποτυπώνεται ἀνάγλυφα σέ ἐπιστολή του, μέ ἡμερομηνία 13 Ἀπριλίου 1828, στήν ὁποία ἀπαντᾷ στή διαβεβαίωση τοῦ Ἀλέξανδρου Κοντόσταυλου, ὅτι ὁ προϋπολογισμός τοῦ κράτους εἶναι ἰσοσκελισμένος: «...Δέν συμμερίζομαι τή γνώμης σας σχετικά μέ τούς ἐθνικούς πόρους καί τήν ἰσορροπία πού βρίσκετε ἀνάμεσα στά ἔξοδα καί τά ἔσοδα. Ἄν συνυπολογίσετε τή φοβερή δυστυχία τοῦ λαοῦ καί τήν ἀφορία πού θά μπορούσε νά πλῆξει ἐπὶ μακρόν τό ἔδαφος τῆς Ἑλλάδας, ἐλλεῖπει πιστώσεων καί κεφαλαίων, θά βλέπατε ὅτι τά μέσα πού διαθέτουμε εἶναι τελείως δυσανάλογα πρὸς τίς ἀνάγκες μας, πράγμα πού μέ ἀνησυχεῖ, διότι μπορῶ καί συμπάσχω, καί ὑποφέρω περισσότερο ἀπὸ τούς δυστυχεῖς πού μοῦ ζητοῦν πωμί καί δέν μπορῶ νά τούς δώσω...»¹⁰.

Ὁ Ἀλέξανδρος Κοντόσταυλος ἦταν ὁ ἐπιχειρηματίας καί πολιτικός πού ἐμπιστευόταν περισσότερο ἀπ' ὅλους ὁ Καποδίστριας. Ἦταν ἀκόμα αὐτός πού ἀγόρασε τά μηχανήματα τοῦ πρώτου νομισματοκοπείου μέ ἐντολή τοῦ Κυβερνήτη, γιά νά ἐκδοθεῖ τό πρῶτο νόμισμα τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε μόλις τήν προηγούμενη χρονιά γίνει κράτος, ἔπειτα ἀπὸ μιὰ ἐνδοξη ἐπανάσταση πού διήλθε μέσα ἀπὸ τεράστιες περιπέτειες, σχεδόν ἀποτυγχάνοντας. Τώρα, ὅμως, ἔχει, γιά πρώτη φορά στή σύγχρονη ἱστορία της, ἀποκτήσει σύνορα, νόμισμα, διεθνή ἀναγνώριση καί χτίζει τίς πρῶτες της δομές.

Ὁ Καποδίστριας προσπαθεῖ νά ἀνορθώσῃ τήν κατεστραμμένη ἑλληνική οἰκονομία μέ τή βοήθεια τοῦ φίλου του ἀπὸ τήν Ἑλβετία Ἐυνάρδου, Jean-Gabriel Eynard. Ὁ Ἐυνάρδος, ὅπως διαβάζουμε σέ ἀπόσπασμα ἀπὸ τή μακροσκελῆ ἐπιστολή, μέ ἡμερομηνία 30 Νοεμβρίου 1832 πρὸς τόν Ὁθωνα, πού μόλις εἶχε ἐπιλεγεῖ ἀπὸ τίς Μ. Δυνάμεις ὡς πρῶτος Ἑλλήνας βασιλιάς, δέν εἶχε καθόλου καλή ἄποψη γιά τούς Ἑλλήνες πολιτικούς: «Οἱ πληγές τῆς Ἑλλάδος εἶναι οἱ ἀρχηγοί της. Ἀπαντες ἔχουν γλῶσσαν χρυσομένην. Ἀσχολοῦνται (κατά τό πλεῖστον τουλάχιστον) ἀποκλειστικῶς μέ τά ἰδιαίτερα συμφέροντά των. Καί τοῦτο ὑπὸ τό πρόσχημα τοῦ ἀγνοήτου πατριωτισμοῦ.

⁹ Κορνιλιάκης Ἰ., *Ἰωάννης Α. Καποδίστριας, ὁ Ἅγιος τῆς Πολιτικῆς*.

¹⁰ Κορνιλιάκης Ἰ., *Ἰωάννης Α. Καποδίστριας, ὁ Ἅγιος τῆς Πολιτικῆς*.

Ἄπαντες εἶναι ἱκανότατοι εἰς τό νά προβάλλουν τόν ἑαυτόν των καί νά ἐκμυ-
δενίζουν τούς ἀντιπάλους των μέ ἐκθέσεις πλήρεις ὑπερβολῆς».

Ὁ Καποδίστριας ἀπνύθιεν πάμπολλες ἐκκλήσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνες καί
φιλέλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ νά βοηθήσουν οἰκονομικά τή χώρα: «...Ἄρτου καί
χρημάτων ἀνάγκην ἔχομεν. Ἐγὼ ἐκ τῶν λειψάνων τῆς μικρᾶς μου περιουσίας
ἔδωκα ἥδη. Κάμετε καί ἐσεῖς, Κύριοι, πᾶν ὅ,τι δύνασθε πρὸς βοήθειάν μας,
στέλλοντες σῖτον, ἀραβόσιτον, ὄρυζαν καί ἄλευρα καί ὅ,τι ἐξοδεύσετε θά σᾶς
πληρωθεῖ ἐν καιρῷ καί παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζίης...»¹¹.

Ἡ προσωπική του ζωὴ ἦταν πρότυπο ἡθους καί χριστιανικῶν Ἀρχῶν. Ζοῦσε
μυστηριακά καί ὄχι ἐπιφανειακά τή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ὁ καγκελάριος
Μέττερνιχ ἔστειλε πράκτορες γιά νά τόν παρακολουθήσουν, ἐκεῖνοι τόν ἔβρι-
σκαν (ὅταν δέν ἀσκοῦσε τὰ καθήκοντά του) σέ κάποιο παρεκκλήσι νά προ-
σεύχεται. Ἄλλωστε τό ὅτι δολοφονήθηκε στά σκαλιὰ τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνα
προσερχόμενος στή Θεία Λειτουργία, αὐτό λέει πολλά.

Ἕλληνες ἀπό τή Μαριανούπολη, θέλοντας νά τόν εὐχαριστήσουν γιά τή
βοήθειά του πρὸς τήν κοινότητά τους, τοῦ ἔδωσαν ἓνα μεγάλο χρηματικό
ποσό. Ἀρνίθηκε νά τό δεχτεῖ καί γιά νά μὴν τοὺς προσβάλλει τοὺς
εἶπε: «...δέχομαι τό δῶρο σας. Ἀλλά μέ τόν ὄρο νά καταθέσετε αὐτά τὰ χρη-
ματα σέ Τράπεζα καί μέ τοὺς τόκους νά προσλάβετε Ἕλληνα διδάσκαλο, γιά
νά σᾶς διδάσκει τή μητρική σας γλῶσσα. Γιατί ἀποτελεῖ ἐντροπή, ὄντας
Ἕλληνες στήν καταγωγή, στό φρόνημα καί στή θρησκεία, νά ἀγνοεῖτε
τήν εὐγενέστερη καί πλουσιότερη γλῶσσα τοῦ κόσμου, πού τήν διδά-
σκονται τόσο ἄλλοι ἄλλοεθνεῖς...»¹².

Πρὶν ἔρθει στήν Ἑλλάδα, ἔστειλε ἐπιστολή στόν Τσάρο, ὁ ὁποῖος τοῦ πρό-
σφερε μισθό 60.000 ρούβλια τόν μῆνα, τόν ὁποῖο δέν ἀποδέχτηκε ξεκαθαρί-
ζοντας: «στήν Ἑλλάδα θά ὑψώσω τήν ἐλληνική σημαία καί ὄχι τήν ρωσική».

Μέ τήν ἐπιμονή καί τή μεθοδικότητά του, ἔφτασε τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας
πολύ πιό μακριά ἀπό ἐκεῖ πού τὰ ἤθελαν οἱ μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς. Κι
αὐτό οἱ Ἀγγλοι δέν τοῦ τό συγχώρεσαν ποτέ! Γι' αὐτό καί ἀπέρριπταν ὅλα τὰ
ἀγωνιώδη αἰτήματά του γιά παραχώρηση δανείου! Καί μέ ἄδεια ταμεῖα
ἀσφαλῶς ἦταν δύσκολο νά λειτουργήσει τό πρῶτο ἐλεύθερο ἐλληνικό κράτος.

Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας δολοφονήθηκε στά πενήντα πέντε του χρόνια,
στις 9 Ὀκτωβρίου 1831, στό Ναύπλιο ἀπὸ τόν ἀδελφό καί τόν γιό τοῦ Πετρόμπεη

¹¹ Φωτιάδης Δ., ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ, σ. 126.

¹² Φωτιάδης Δ., ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ, σ. 123.

Μαυρομιχάλη. Αὐτός ὁ τεράστιος ἡγέτης δολοφονήθηκε ἀπὸ χέρι ἑλληνικό, κατ' ἐντολή τῶν Ἀγγλῶν (μέ τό ἀζημίωτο ἀσφαλῶς), πού δέν ἤθελαν ποτέ μιά πραγματικά ἀνεξάρτητη καί ἐλεύθερη Ἑλλάδα!

Τή δολοφονία τοῦ τίν ὑποδέχτηκαν μέ πανηγύρια οἱ ξένοι «προοδευτικοί». Στά ὀρφανοτροφεῖα τοῦ Πόρου καί τῆς Αἴγινας ἔκαναν γιορτή καί ἔβγαλαν τά ὀρφανά πού εἶχε περιμαζέψει ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας στούς δρόμους, νά τραγουδοῦν καί νά δοξάζουν τόν Θεό, πού πέθανε ὁ τύραννος!

Πανηγυρίζαν γιά τά συνταγματικά δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐφημερίδες τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἑλλάδας. Ὁ γαμπρός τοῦ Μαυροκορδάτου ἦταν ἤδη στὴν Ἀγγλία γιά νά πάρει δάνειο... Ἔκτοτε τά δάνεια τῆς Ἀγγλίας ἔπεφταν βροχή!

Μετά τή δολοφονία τοῦ Καποδίστρια, ὁ ἀδελφός του Αὐγουστῖνος πῆρε τί σορό του, γιά νά τή μεταφέρει (μέ ρωσικό πλοῖο!) στὴν Κέρκυρα, ὥστε νά ταφεῖ δίπλα στόν τάφο τῶν γονέων του. Ὁ Ἀγγλος ἀρμοστής δέν ἐπέτρεψε νά βγεῖ ἡ σορός του ἀπὸ τό καράβι κατὰ τή διάρκεια τῆς μέρας! Γιά νά μὴ γίνουν φασαρίες! Καί τόν ἔθαιραν κρυφά, νύχτα! Οὔτε τὴν ταφή τοῦ πρώτου Κυβερνήτη τοῦ πρώτου ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὁ ὁποῖος παρέλαβε πραγματικά μιά διαλυμένη χώρα καί προσπάθησε μέ κάθε τρόπο νά τὴν ἀνορθώσει μέσα ἀπὸ τά ἐρείπια, δέν σεβάστηκαν οἱ Ἀγγλοι! Ὁ Καποδίστριας ἐνοχλοῦσε τοὺς ξένους! Οἱ Ἀγγλοι, οἱ Γάλλοι καί λιγότεροι οἱ Ρῶσοι δέν τόν ἤθελαν. Καί τόν σκότωσαν Ἕλληνες!

Αὐτὴ εἶναι ἡ τεράστια διαφορά τοῦ Καποδίστρια ἀπὸ τοὺς πλείστους σημερινούς πολιτικούς τῆς Μεταπολίτευσης, ἀλλὰ καί προγενέστερα. Ὁ Καποδίστριας ἀπευθυνόταν σέ Ἕλληνες καί ξένους, γιά νά βοηθήσουν τὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ πολιτικοὶ ἀπευθύνονται στοὺς ξένους, γιά νά υποθηκεύσουν τὴ χώρα...

Ἵστερόγραφο: Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Καποδίστρια

Στὸ Παρίσι συνέταξε καί τό περίφημο κείμενο γιά τά σύνορα πού ἔπρεπε νά ἔχει τό ἑλληνικό κράτος, δίνοντας κατηγορηματικές ἀπαντήσεις στό ἐρωτηματολόγιο πού τοῦ ἔστειλε ὁ Ἀγγλος ὑφυπουργός τοῦ Πολέμου καί τῶν Ἀποικῶν Wilmot-Horton, σχετικά μέ τὴν τότε γενικὴ κατάσταση τῆς Ἑλλάδας. Στὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀγγλοῦ ὑφυπουργοῦ «Τί πρέπει νά ἐννοήσωμεν λέγοντες Ἑλλάδα σήμερον;», ὁ Καποδίστριας ἀπάντησε:

«Τό ἑλληνικόν Ἔθνος σύγκειται ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀπὸ ἀλώσεως

τῆς Κωνσταντινουπόλεως δέν ἔπαυσαν ὁμολογοῦντες τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, καί τὴν γλῶσσαν τῶν πατέρων αὐτῶν λαλοῦντες, καί διέμειναν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἢ κοσμικὴν δικαιοδοσίαν τῆς Ἐκκλησίας των, ὅπου ποτέ τῆς Τουρκίας καί ἄν κατοικῶσι».

Ὅταν ρωτήθηκε ποιά ἔπρεπε νά εἶναι τὰ γεωγραφικά σύνορα τῆς Ἑλλάδος, ξεκαθάρισε:

«Τά ὅρια τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τεσσάρων φεῦ αἰώνων διεγράφησαν ὑπὸ δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα οὔτε ὁ χρόνος, οὔτε αἱ πολύμορφοι συμφοραί, οὔτε ἡ δορικτησία, οὐδέποτε ἴσχυσαν νά παραγράψουν, διεγράφησαν δέ ἀπὸ τοῦ 1821 διὰ τοῦ αἵματος τοῦ χυθέντος εἰς τὰ σφαγὰς τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Κύπρου, τῆς Χίου, τῆς Κρήτης, τῶν Ψαρῶν, τοῦ Μεσολογγίου καί εἰς τὰ πολυαρίθμους ναυμαχίας τε καί πεζομαχίας, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐδοξάσθη τό γενναῖον τοῦτο Ἔθνος... Χρέος ἱερὸν καί ἀπαραβίαστον ἐμποδίζει τὴν Ἑλλάδα νά συστείλει τό ὀλιγότερον τὰ ὅρια τῆς χώρας της».

Ἄν γιὰ τό αἶσθημα αὐτοῦ τοῦ χρέους τὰ ὠμά συμφέροντα τῶν ἰσχυρῶν τόν ἀνάγκαζαν «νά σιγήσει», οἱ Ἕλληνες θά εἶχαν δικαίωμα νά ἀναρωτηθοῦν: «Ἄραγε χάριν τῆς εἰρήνης αἱ μεσίτριαι αὐλαὶ τοὺς ἀναγκάζουν νά ἐγκαταλείψουν ἔτι πολλοὺς τῶν ὁμογενῶν των ὑπὸ τόν μωαμεθανικόν ζυγόν;». Στὴν περίπτωση αὐτή, οἱ «προστάτιδες» δυνάμεις θά καταλάβαιναν σύντομα ὅτι ἡ εἰρήνευση τῆς Ἀνατολῆς δέν θά μπορούσε ποτέ νά γίνει «στερεὰ καί διαρκής», ἂν δέν στηριζόταν ἐπάνω στὴν ἐδαφικὴ δικαιοσύνη καί οὔτε θά ἦταν δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ μονάχα «διὰ τῆς ἰσχύος τῶν διαπραγματεύσεων»¹³.

Γιὰ νά κατοχυρώσει περισσότερο τὰ ἐπιχειρήματά του, ὡς πρὸς τὴν ἔκτασι τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, ὁ Καποδίστριας ἐπικαλέστηκε τίς μαρτυρίες τοῦ Ἑλλῆνα γεωγράφου Στράβωνα, πού ὀριοθετοῦσε τὴν «κυρίως λεγομένην Ἑλλάδα» ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καί τὴ Θεσσαλία καί ὅλη τὴ Μακεδονία καί τὴν Ἡπειρο, ὥς τὰ νησιά τῶν δύο πελάγων, Ἰονίου καί Αἰγαίου, ὥς καί τὴ Μικρὰ Ἀσία. Αὐτὰ ἦταν τὰ ἱστορικά καί φυσικὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἱερὸ χρέος νά διεκδικήσουν.

¹³ Ἀπόσπασμα ἀπὸ τό βιβλίό μου *ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΥΠΡΙΟΙ ΑΘΕΡΑΠΕΥΤΟΙ*.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ὁ Τύρναβος καί ἡ Τουρκοκρατία

* * *

ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ
Δρ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ο ΤΥΡΝΑΒΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Ίστορικά στοιχεία

Ὁ Τύρναβος δημιουργήθηκε στά νεώτερα χρόνια. Στά κλασικά χρόνια ἡ περιοχή τοῦ Τυρνάβου ἀνῆκε στήν ἐπικράτεια μιᾶς περραιβικῆς πόλης, τῆς *Φάλαννας*, τῆς ὁποίας ἡ ἀκρόπολη βρίσκεται στή θέση *Καστρί*¹. Στά ἑλληνιστικά χρόνια καί ρωμαϊκά χρόνια ἡ περιοχή ἔγινε πέρασμα τῶν ἀντιμαχομένων. Στούς ἐπόμενους αἰῶνες ἡ περιοχή γνωρίζει εἰρηνικές διεισδύσεις ἀλλά καί ἐπιδρομές λαῶν ποῦ προκαλοῦν ἀναστάτωση καί διαλύουν τίς ἀρχαῖες πόλεις. Παράλληλα, νέοι οἰκισμοί δημιουργοῦνται.

Γραπτές μαρτυρίες γιά τήν περιοχή ἔχουμε ἀπό τόν 10ο αἰ., καθώς ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά τό ὄρος *Τέρνοβον*, ποῦ ταυτίζεται μέ ἕνα ὄρεινό τμήμα τοῦ Κάτω Ὀλύμπου, τί σημερινή Μελούνα. Συγκεκριμένα, στό ἀγιολογικό κείμενο τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῆς *Βουναίνης*, στήν ἐποχή τοῦ Λέοντος ΣΤ΄ τοῦ Σοφοῦ (886-912), ὁ ἅγιος ὡς ἐπικεφαλῆς τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων βῆκε ἀπό τήν ὀχυρωμένη Λάρισα γιά νά ἀποκρούσει βουλγαρική ἐπιδρομή. Ἀφοῦ πέρασε τί γέφυρα, στρατοπέδευσε σέ γειτονικό ὄρος, ὁ *Τέρναβον ἐγχωρίως ὀνομαζόμενον, ἀσκηταῖς ἀνδράσιν ᾗν ἐνδιαίτημα*². Ἀπό τό κείμενο πληροφορο-

¹ Ἀθανάσιος Τζιφάλλας, «Αρχαία Φάλαννα, Ἱστορία – Πολιτισμός», *Ὁ Ἀμπελώνας καί ἡ ἱστορία του*, Πρακτικά τοῦ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου. Ἀμπελώνας 1995, Δῆμος Ἀμπελώνας, σσ. 23-30.

² Δημήτριος Σοφιανός, «Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνῃ, (ἀνέκδοτα ἀγιολογικά κείμενα)», *Ἱστορικαί*

ρούμαστε ότι η περιοχή ήταν τόπος μοναστικής ζωής, επειδή με τό δάσος πού υπήρχε, προσφερόταν και κατέφευγαν άνθρωποι για να φυλαχτούν από τις συνεχείς αναστατώσεις. Οι σχετικές μελέτες έχουν δείξει ότι η περιοχή γύρω από τον Τύρναβο συνδεόταν με μοναστικά ιδρύματα. Αναφέρεται ότι «(...) στο 13ο και 14ο αι. μαρτυρούνται εδώ ιδιοκτησίες μερικων από τα σημαντικότερα μοναστήρια της Θεσσαλίας, τα οποία εκτίμησαν την καλή θέση και την εύφορη γη της. (...) Στά έγγραφα των μοναστηριών μαρτυρείται το χωριό Τρίνοβος ή Τρίνοβον (...), ο δέ πυρήνας του οικισμού θά πρέπει να σχηματίστηκε από τους καλλιεργητές των μοναστικών ιδρυμάτων, όπως συνέβη και σε άλλες περιπτώσεις μεγάλων νομών της Θεσσαλίας...»³. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την παλιά παράδοση ότι το μοναστήρι του Προφήτη Ήλία στον Τύρναβο ιδρύθηκε από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο Παλαιολόγο, επιβεβαιώνουν ότι ο οικισμός του Τυρνάβου αρχίζει την ιστορία του στα χρόνια αυτά, δηλ. πρώτες δεκαετίες του 14ου αι⁴. Ο Τύρναβος ήταν βυζαντινό «πόλισμα» τοποθετημένο στην πλαγιά του υψώματος του Προφήτη Ήλία, όπου και το ομώνυμο μοναστήρι.

Οι επιδρομές των Οθωμανών μέχρι την οριστική κυριαρχία τους στη Θεσσαλία πραγματοποιήθηκαν από τα τέλη του 14ου αι. μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 15ου αι. Η οθωμανική κυριαρχία ολοκληρώθηκε από τον Τουραχάν μπέη, που άρχισε το 1414 και κατέληξε το 1423 με την τελική επανακατάληψη της Λάρισας και την πρώτη και οριστική κατάληψη του Τυρνάβου⁵. Από τα «χρονικά» της εποχής πληροφορούμαστε ότι οι αντιδράσεις των ελληνικών πληθυσμών στην οθωμανική επέλαση διαβαθμίζονται από την αντίσταση μέχρι την αδιαφορία και την υποταγή. Σχετικά με τον Τύρναβο η κατάληψη δεν έγινε με στρατιωτικές ενέργειες. Ήταν άπλή είσοδος των στρατευμάτων. Άλλωστε, δεν υπήρξαν ποτέ τείχη γύρω από τον Τύρναβο, όπως συνέβαινε με τη Λάρισα. Οι αλληπαλλήλες επιδρομές είχαν ως αποτέλεσμα τη φυγή και μείωση του πληθυσμού της περιοχής. Αυτή η κατάσταση έκανε τους κατακτητές να

ειδήσεις περί της μεσαιωνικής Θεσσαλίας I αιών. Πανεπιστήμιον Αθηνών-Βιβλιοθήκη Σ. Σαράπολου. Έν Αθήναις 1972, σ. 141 και σ. 155. Οι Βυζαντινοί έχασαν τί μάχη και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν νοτιότερα. Άργότερα στο ύψωμα (όπου και το σημερινό ομώνυμο χωριό) Βούνανα ο στρατηγός Νικόλαος είχε μαρτυρικό τέλος. Η χριστιανική παράδοση τον ανύψωσε σε τοπικό άγιο.

³ N. Beldiceanu - P.S. Nasturel, (μετάφραση Άλ. Άγγελοπούλου), «Η Θεσσαλία στην περίοδο 1454/55-1506», [πρώτη δημοσίευση 1983] *ΘΗΜ* 19(1991), σσ. 97-135.

⁴ Λαΐου Άγ. Λαΐου, «Η βασιλεία του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους* τ. Θ΄ 1979, σσ. 137-151.

⁵ Άπ. Βακαλόπουλος: *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού: τ. Α΄ - Αρχές και η διαμόρφωσή του*, Θεσσαλονίκη 1974², σσ. 127-160.

φέρουν έποίκους από τή Μ. Άσία καί ιδιαίτερα από τήν περιοχή του Ίκονιου. Οί νέοι άποικοι, οί *Κονιάροι* (ή *Γιουρoύκοι* ή *Κοναλῆδες*), εγκαταστάθηκαν στis κοιλάδες καί στους πρόποδες τῶν βουνῶν μαζί μέ τούς άπογόνους των πρώτων Όθωμανῶν κατοίκων. Στήν περιοχή του Τυρνάβου ιδρύθηκαν 12 χωριά⁶. Η εγκατάσταση αὐτή οδήγησε ὀρισμένα τμήματα του ντόπιου πληθυσμοῦ νά μετακινήθoυν στους ὀρεινούς ὄγκους του Όλύμπου, τῆς Όσσας, του Πηλίου καί τῆς Πίνδου. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ θεσσαλική πεδιάδα συνεχίζει νά ἔχει ἑλληνικό πληθυσμό. Στά μέσα του 15ου αἰ. ἡ Θεσσαλία κατοικεῖται στήν πλειοψηφία από Έλληνες, κοντά στους ὁποίους ζoῦσαν βλαχόφωνοι, Άλβανοί νομάδες, μιά τουρκική μειοψηφία μέ νομαδική καταγωγή, καθώς καί πλανόδιοι τεχνίτες.

Η ὀθωμανική κυριαρχία του Τυρνάβου ἔχει συνδεθεῖ μέ τόν Τοῦρκο πολέμαρχο Τουραχάν. Σύμφωνα μέ τήν παράδοση εγκαταστάθηκε στήν περιοχή, ἡ ὁποία του παραχωρήθηκε από τόν σουλτάνο καί μεταβιβαζόταν ἔκτοτε στους κληρονόμους του. Διατηρήθηκε τόσο ἔντονα αὐτή ἡ παράδοση, ὥστε θέλει τόν Τουραχάν ιδρυτή του Τυρνάβου⁷. Οί Όθωμανοί, προκειμένου νά σταματήσουν τή φυγή στά ὀρεινά, νά ἐμπεδώσουν τήν τάξη καί νά ἀποκαταστήσουν τήν οικονομική ζωή, προσπαθοῦσαν νά εγκατασταθoυν οί παλιοί κάτοικοι στόν οἰκισμό.

Η ἄρρηκτη σύνδεση του ὀνόματος του Τουραχάν μέ τόν ὀθωμανοκρατούμενο Τύρναβο καταγράφεται ἀπό τά προνόμια πού παραχώρησε στους χριστιανούς κατοίκους, τά ὁποία συνέβαλαν στά μεταγενέστερα χρόνια στήν οικονομική ἀνάπτυξη καί πολιτισμική εὐρωστία του. Τά προνόμια πού παραχώρησε ὁ Τουραχάν περιγράφονται ἀπό τόν ἀπόγονό του στό κείμενο του περιηγητῆ D. Urquhart

⁶ Τά χωριά ἦταν τά ἑξῆς: Τατάρ (Φαλάνη), Καζακλάρ (Αμπελώνας), Τσαῖρ (Βρυότοπος), Μισαλάρ (Ροδιά), Δελιλέρ (Δελέρια), Κουράλια, Καρατζιογλάν (Αργυροπούλι), Λυγαριά, Ραντγoῦν, Καραντεμυρλί, Ντερλιλί (Γόννοι) καί Μπαλαμουτ (Ιτέα). Εἶναι τά γνωστά κονιαροχώρια τῆς περιοχῆς πού εγκαταλείφθηκαν ἀπό τούς Τοῦρκους στά 1881 μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Ἐθνολογικές καί ἱστορικές προσεγγίσεις γιά τούς Κονιάρους βλ. Βαγγέλης Σκουβαράς: *Ἀπό τό λεμόνα τῆς παράδοσης, Πηλιορείτικα*, Ἐκδ. οἶκος Ἀσπίρ-Παπαδημητρίου (τ. Α΄ 1981 καί) τ. Β΄ 1983, Ἀθήνα.

⁷ Ο Κούμας γράφει χαρακτηριστικά: «Ο Τουραχάνης οὗτος ὑποῦργησε [=ὑπηρετίσε] καί τόν Σουλτάνο Μουράτ Β΄, ὁπότε ὑπέταξε τήν Λάρισσαν. Εἶναι θεμελιωτής τῆς τρεῖς ὥρας ἀπεχoῦσης ἀπό τήν Λάρισσαν πόλεως Τυρνάβου. Ἐκεῖ ἐστρατοπεῦδευσε ὁ Τουραχάνης, ἐνῶ ἐπολιόρκει τήν Λάρισσαν, διά τό ὑγιεινόν του τόπου, ὅστις ὀνομάζετο Καλύβια. Διά νά συναθροίσῃ κατοίκους τῆς νέας πολίχνης ἔκτισε τσαμίον, καί πλησίον αὐτοῦ ναόν του Ἁγ. Νικολάου (διά τιμὴν του ἀγαπτοῦ του μιλωτοποιοῦ [=γουναρῶ] Νικολάου), τά ὁποία καί τά δύο ὀνομάζονται καί τίν σήμερον τσαμίον του Τουραχάν Μπέη καί Ἅγιος Νικόλαος του Τουραχαμπέη...». *Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν ἀπανθισθεῖσαι καί τά νεώτερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασθεῖσαι* ὑπό Κ.Μ. Κούμα τ.Ζ΄ Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀντωνίου Αὐκούλου 1831, σ. 371.

(1830) καί ἦταν τά παρακάτω⁸: 1. Ἡ πόλη ἀνακηρύσσεται *βακούφι*, δηλ. θρησκευτικό ἴδρυμα κοινῆς ὠφέλειας, προστατευόμενο ἀπό τίς αὐθαιρεσίες ὁποιουδήποτε. «*Ὁ Τύρναβος καθιερώθηκε ὡς μιά πόλη ἄσυλο*» ἀφηγεῖται μέ περιφάνια ὁ καϊμακάμης. 2. Ἡ πόλη ἀπαλλάσσεται ἀπό τόν ἔλεγχο τῆς τοπικῆς διοίκησης. Ἐλέγχεται ἀπό τόν Κιζλάρ-ἀγά, τόν ἐπόπτη τοῦ ἱερατείου τῆς Μέκκας. 3. Δέν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος καί ἡ διέλευση τουρκικοῦ στρατοῦ. 4. Δέν ἐπιβάλλονται ἀγγραφεῖς ἢ ἄλλες ἀναγκαστικές ἐργασίες στούς κατοίκους. 5. Οἱ κάτοικοι πληρώνουν μόνο τόν κεφαλικό φόρο (χαράτσι) καί τή δεκάτη. 6. Οἱ ξένοι ἀπαλλάσσονται γιά δέκα χρόνια ἀπό κάθε φόρο. Ἐπιστέγασμα τῆς πολιτικῆ τοῦ Τουραχάν ὑπῆρξε ἡ οἰκοδόμησις χριστιανικοῦ ναοῦ (τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ἐπισκόπου των Μύρων τῆς Μ. Ἀσίας) κοντά στό μουσουλμανικό ἴδρυμα (Ἰμαρέτ).

Μέ τό βακούφι, πού λειτουργοῦσε σάν εὐαγές ἴδρυμα, ὁ Τουραχάν καί οἱ ἀπόγονοί του φρόντισαν γιά τή συγκέντρωση τῶν ἐσόδων καί διάθεσί τους σέ διάφορα ἔργα, ὅπως ἦταν ὁ πρωταρχικός σκοπός γιά τό βακούφι. Ἔτσι ὁ Τουραχάν ἀνέπτυξε οἰκοδομική δραστηριότητα καί ἔκτισε τζαμιά, τεκέδες (μονές), μεντρεσέδες (ιεροσπουδαστήρια), καραβάν-σεράι (μεγάλα χάνια, πανδοχεῖα), ἱμαρέτια (πταχοκομεῖα), χαμάμ (λουτρά), καθώς καί ἱδρυσε μικρότερα βακούφια σέ πολλά μέρη τῆς Θεσσαλίας, ἀκόμη καί στήν Πελοπόννησο⁹. Καί πράγματι, γιά 35 χρόνια δηλ. 1423-1458 ὁ Τουραχάν διαφύλαξε καί προώθησε τήν εὐημερία τῆς περιοχῆς καί βέβαια τά προσωπικά του συμφέροντα καί συνέχισαν οἱ ἀπόγονοί του. Ἡ ἀνακήρυξη ἑνός τόπου σέ βακούφι, δηλ. τό φορολογικό καθεστῶς πού ἴσχυε, ἔδινε πολλά πλεονεκτήματα σ' ὅσους διέμεναν καί ἐργάζονταν ἐκεῖ. Ὁ Ὁλλανδός ὀθωμανολόγος Μ. Kiel γράφει σχετικά. «Ἐπειδή τά βακούφια ἱδρύνονταν “για πάντα”, ὑπῆρχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τό “εὐ ζῆν” τῶν χωρικῶν πού τά στήριζαν (οἱ ἱδρυτές) οἰκονομικῶς. Οἱ κάτοικοι τῶν βακουφικῶν οἰκισμῶν βρίσκονταν συνήθως σέ καλύτερη οἰκονομική κατάσταση ἀπό ἐκείνους πού ζοῦσαν κάτω ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ σπαχῆ (στρατιωτικός)»¹⁰. Ἡ κατάσταση αὐτή ἴσχυε καί στόν Τύρναβο. Κατηγορηματικά οἱ Τυρναβίτες δέν ὑπῆρξαν ποτέ κολίγοι. Ἦταν βέβαια ραγιαδες μέ στοιχειώδη ἰδιοκτησία (σπίτι μέ κῆπο) καί ἀσχολοῦνταν κυρίως μέ τήν ὑφαντουργία, πληρώνοντας μόνο το προσδιορισμένο χαράτσι καί τή δεκάτη. Τό καθεστῶς αὐτῶν τῶν προνομίων δια-

⁸ David Urquhart, «Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1830». [*The spirit of the East*, London 1830], μετάφρ. Ν. Ντεσλί, σχόλια Κ. Σπανός. *ΘΗΜ* 26(1994), σσ. 250-260.

⁹ Σταῦρος Γουλούλης, «Τά ἀφιερωτήρια τῶν Τουραχανίδων», *ΓΑΚ Λάρισας*, Λάρισα 2003.

¹⁰ Michael Kiel, *Τό «Πιστοποιητικό Γεννήσεως» τῶν Ἀμπελακίων - ὀθωμανικές πηγές τῆς ἱδρύσεως καί τῆς ἱστορίας τοῦ 1455-1570*, μετάφραση Β. Ἀργυροῦλης. *ΘΗΜ* 30 (1996), σ. 94.

τηρήθηκε κανονικά στον Τύρναβο σέ ὅλη τή διάρκεια τῶν πρώτων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι σχεδόν τό 1780. Ἐκείνη τήν ἐποχή ἄρχισε νά ἐπεκτείνεται ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων (ὁ ὁποῖος ὀρεγόταν τόν συσσωρευμένο πλοῦτο τῆς περιοχῆς), ἐπιβάλλονται φόροι καί γίνονται προσπάθειες γιά ὑπονόμηση τῶν προνομίων. Ἄλλωστε ἀπό τόν 18ο αἰ. ἄρχισε ἡ ὀθωμανική αὐτοκρατορία νά βρίσκεται σέ παρατεταμένη κρίση καί νά ἀλλάζουν οἱ οικονομικές καί κοινωνικές δομές τῆς κοινωνίας της. Τέλος, τά προνόμια καταργοῦνται ὀριστικά στον Τύρναβο, ὅπως καί σέ ἄλλες περιοχές τό 1839 (Χάτι Σερίφ).

Ὁ Τύρναβος βέβαια προστατευόταν ἀπό τά προνόμια (ἀπαγόρευση παραμονῆς τακτικοῦ στρατοῦ), οἱ Τυρναβίτες, ὅμως, βίωναν τόν φόβο καί τήν ἀγωνία ἀπό τίς διώξεις στίς γύρω περιοχές σέ περιόδους ἐχθροπραξιῶν. Ἡ δεινή κατάσταση τῶν Θεσσαλῶν ἔχει ἀρχίσει ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ Λάρισα ζεῖ τραγικά γεγονότα. Οἱ γενίτσαροι τῆς πόλης ἐξαπολύουν διώξεις καί ἀρπαγές ἐναντίον τῶν ντόπιων χριστιανῶν. Ὁ μπροπολίτης τῆς Λάρισας Μελέτιος καί ἀρκετοί Λαρισαῖοι καταφεύγουν στον Τύρναβο. Στίς 12 Ἰουνίου 1769 οἱ γενίτσαροι κατεδαφίζουν καί πυρπολοῦν τήν ἐκκλησία τοῦ πολιοῦχου Ἀγ. Ἀχιλλίου¹¹. Ἡ ὀθωμανική ἐξουσία ἀποδεικνύεται ἀνίκανη καί ἀνίσχυρη νά ἐλέγξει τά κύματα τῶν λεηλασιῶν πού ρημάζουν τόν θεσσαλικό χώρο. Τό 1790, περίπου 400 Ἀλβανοί ἐπιδρομεῖς ἐπιτίθενται αἰφνιδιαστικά στον Τύρναβο, πόλη μέ 10.000 κατοίκους, δηλ. μεγάλη γιά τήν ἐποχή, καί γνωστή καί κοντά στή Λάρισα (στρατιωτικό κέντρο). Οἱ Τυρναβίτες, μολοντί δέν ἦταν ἐξοικειωμένοι μέ τέτοιες καταστάσεις, ἀντιμετώπισαν τούς ἐπιδρομεῖς μέ γενναιότητα καί ἀποτελεσματικά. Καί στό τέλος, μέ τή συνδρομή τῶν Ὀθωμανῶν τῆς Λάρισας, τούς ἔτρεψαν σέ φυγή. Τό γεγονός περιγράφει ὁ Κούμας, πού τό ἔζησε¹². Τό 1818 ἀναστάτωση, φόβος καί θλίψη κυρίευσαν τούς Τυρναβίτες. Εἶναι τό ἔτος πού εἶχαν μαρτυρικό θάνατο οἱ τοπικοί νεομάρτυρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἐκ Ραιφάνης¹³ καί ὁ Ἅγιος Ὁσιομάρτυρας Γεδεών, πολιοῦχος τοῦ Τυρναβου¹⁴.

¹¹ Θεόδωρος Παλιούγκας, «Ἡ Λάρισα στό ὁδοιπορικό τοῦ περιηγητῆ Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπή (1668)», [ἀπό τό βιβλίο τοῦ Seyahatnâmesi τ. 8ος Κωνσταντινούπολη 1982]. *ΘΗΜ* 26(1994), σσ. 60-61 καί Ἰωάννου Οἰκονόμου – Λαρισαίων: *Ι. Ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Λουκιανοῦ Σαμοσατέως, ΙΙ. Ἱστορικὴ τοπογραφία ἐνός μέρους τῆς Θεσσαλίας - 1817*. Εἰσαγωγή-φροντίδα Μ.Μ. Παπαϊωάννου. Λήμμος Λάρισας, Ἀθήνα 1989, σ. 167.

¹² Κωνσταντῖνος Κούμας, «Οἱ Ἕλληνες, Διαφωτισμός - Ἐπανάσταση» (*Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων τ. ΙΒ' Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας*. 1832 σσ. 518-677, 736-744). Ἀνατύπωση μέ εἰρετήριο. Βιβλιοπωλεῖο Δ.Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1978 σ. 545.

¹³ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμου, *Ἡ Λάρισα καί ἡ Θεσσαλία* τ. Δ' Λάρισα 2009 (ἐκδοση τοῦ ἰδίου), σσ. 282-284.

Συνυφασμένη με την ιστορία του οικισμού είναι και η προέλευση του ονόματός του, καθώς και η γραφή του. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Έπικρατέστερες είναι κυρίως δύο. Η πρώτη έκδοχή στηρίζεται στην τοπική παράδοση ότι το όνομα του Τυρνάβου προέρχεται από το ψάρι με το όνομα *τούρνα* που βρίσκεται άφθονο στα νερά του ποταμού Τιταρήσιου και στο κοντινό έλος *Μάτι* (ή *Καραδερές*). Η άλλη έκδοχή για το όνομα στηρίζεται σε γλωσσολογικά δεδομένα. Το τοπωνύμιο Τύρναβος έχει σλαβική προέλευση και σημαίνει άγκαθότοπος. Με το ίδιο όνομα *Τύρναβος* ή *Τίρναβο* ή *Τούρναβος* είναι γνωστοί άλλοι τρεις τουλάχιστον τόποι στον ευρύτερο έλλαδικό χώρο των Βαλκανίων. Πρώτος διατύπωσε την άποψη αυτή ο γνωστός λόγιος και συγγραφέας Κωνσταντίνος Οικονόμος, βαθύς γνώστης των σλαβικών γλωσσών. Γενικά σε όλες τις έπιγραφές, μέχρι και τον 17ο αναγράφεται *Τούρναβος*. Και εκ τούτου η γραφή που ένδεικνυται, είναι **Τύρναβος** (και όχι Τίρναβος)¹⁵.

Η πόλη

Έχοντας ανακηρυχτεί βακούφι και σαν νέος οικισμός ο Τύρναβος συγκέντρωσε όλες τις προϋποθέσεις να άποτελεί πρότυπο οθωμανικής πόλης. Η πόλη άρχισε να κτίζεται από εκείνη την περίοδο. Η οικοδομική δραστηριότητα, μολοντί λανθάνουν οι συγκεκριμένες πηγές, εκτιμούμε ότι δέν άφείθηκε στην τύχη, έχοντας ύπόψη και τά περινηπτικά κείμενα. Η πόλη οργανώθηκε έτσι ώστε να ύπηρετεί τις νέες συνθηκές λειτουργίας και να άντιστοιχεί στους είσπρακτικούς μηχανισμούς της αυτοκρατορίας. Βασικές ένότητες του πολεοδομικού ίστού ήταν τό κέντρο της πόλης, ή αγορά και οι συνοικίες¹⁶. Αναφε-

¹⁴ Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Δρόσος, *Άγιορείτες μάρτυρες της Τεράς Μητροπόλεως Λαρίσης*, Έκδόσεις Φύλλα, Άθήνα 1999, σσ. 110-227. Ένας άλλος νεομάρτυρας με τό όνομα Γεώργιος (+1809) ίστορείται, *Άχιλλίου Πόλης*, τ. 3 (2020), σσ. 93-104.

¹⁵ Περισσότερα για τό θέμα Μιχάλης Θ. Λαφαζάνης, *Ιωάννης Πέζαρος (1749-1806) Η έποχή, τό έργο, ή άλληλογραφία του. Η συμβολή της Σχολής του Τυρνάβου στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό*. Δήμος Τυρνάβου, Τύρναβος 2009, σ. 46-49.

¹⁶ Αναφερόμενος στα οθωμανικά αρχιτεκτονήματα του Τυρνάβου, ό Α. Πετρονώτης γράφει με έπιφυλάξεις ότι στον Τύρναβο πρέπει να ύπήρχε ένα σύμπλεγμα κτιρίων «τυπικό ως θεσμός και άντιπροσωπευτικό ως οικιστικός πυρήνας της οθωμανικής πόλης. Πρόκειται διλαδί για τό λεγόμενο Kulilliyе (κουιλιγιέ), όπως έχει άναγνωριστει και σε άλλες τυπικές οθωμανικές πόλεις. Τό Kulilliyе είναι ένα σύμπλεγμα κτιρίων θρησκευτικού, κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα διλαδί κατά βάση είναι σύνθετο σύνολο δημοσίων και κοινωφελών ίδρυμάτων, όπως τζαμιά, νοσοκομεία, έστιατόρια, «ίμαρέτια» (δωρεάν πτωχοκομεία) κ.ά. που συντηρούνταν από έσοδα εργαστηρίων,

ρόμενος στά ὀθωμανικά ἀρχιτεκτονήματα τοῦ Τυρνάβου, ὁ καθηγητής Ἀ. Πετρονότης γράφει μέ ἐπιφυλάξεις ὅτι στὸν Τύρναβο πρᾶττει νά ὑπῆρχε ἓνα σύμπλεγμα κτηρίων «*τυπικό ὡς θεσμός καί ἀντιπροσωπευτικό ὡς οἰκιστικός πυρήνας τῆς ὀθωμανικῆς πόλης. Πρόκειται δηλαδή γιὰ τὸ λεγόμενο Kulilliye (=κουλιλιέ), ὅπως ἔχει ἀναγνωριστῆ καί σέ ἄλλες τυπικές ὀθωμανικές πόλεις. Τό Kulilliye εἶναι ἓνα σύμπλεγμα κτηρίων θρησκευτικοῦ, κοινωνικοῦ καί οἰκονομικοῦ χαρακτῆρα, δηλαδή κατὰ βάση εἶναι σύνθετο σύνολο δημοσίων καί κοινωφελῶν ἰδρυμάτων, ὅπως τζαμίά, νοσοκομεῖα, ἐστιατόρια, “ἱμαρέτια” (=δωρεάν πτωχοκομεῖα) κ.ἄ. πού συντηροῦνταν ἀπὸ ἔσοδα ἐργαστηρίων, ἀγορῶν, λουτρῶν κ.ἄ.*».

Τὸ κέντρο τοῦ ὀθωμανικοῦ Τυρνάβου βρισκόταν σέ μικρή ἀπόσταση ἀπὸ τὴν εἰσοδο-γέφυρα στὴ θέση Σαράϊ (ὅπου σήμερα ἡ περιοχή τῆς Τούμπας) καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο τζαμί τοῦ Τουραχάν μπέν. Στὸ κέντρο τῆς πόλης κατέληγαν καί τὰ δίκτυα τῶν δρόμων πού συνέδεαν τὸν Τύρναβο μέ τὴν ἀγροτική ἐνδοχώρα¹⁷. Στὸ κέντρο ὑπῆρχαν τὰ καταστήματα (1.060 μέτρησε ἓνας Ὀθωμανὸς περιηγητής), μόνιμα στεγασμένα (ἦταν τὸ τσαρσί), ὅπου γινόταν ἡ καθημερινή ἀγορά (παζάρι). Τὸ ἐβδομαδιαῖο *παζάρι* γινόταν κάθε Σάββατο κατὰ πάσα πιθανότητα στὴ θέση *Παζαρούλι*. Κοντὰ στοῖ ποτάμι, στά νότια τοῦ κέντρου, γινόταν, συνήθως στίς 23 Ἀπριλίου, ἡ ἐτήσια ἐμπορική ἀγορά, τὸ *Κούμ-παζάρι*. Στὴν ἴδια περιοχή κοντὰ στοῖ ποτάμι χτίστηκε καί τὸ ἐπιβλητικό τριώροφο ἀνάκτορο (1811-1821) τοῦ γιοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, Βελῆ πασᾶ, ὁ ὁποῖος κατασκεύασε ὕδραγωγεῖο (1818-1819) πού ἔφερνε νερὸ στὴν Τύρναβο ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ Λαμασίου¹⁸. Οἱ κατοικίες ἦταν ἀπλές, κτισμένες μέ πλῆθους, κεραμίδια καί διέθεταν αὐλές. Οἱ τύποι τους ἐξυπηρετοῦσαν τίς καθημερινές καί ἐπαγγελματικές ἀνάγκες τῶν κατοίκων. Ἀπεικονίσεις ἀπὸ ἀρχιτεκτονήματα τοῦ ὀθωμανικοῦ Τυρνάβου σχεδίασε ὁ Γάλλος

ἀγορῶν, λουτρῶν κ.ἄ.» Ἀργύρης Πετρονότης, «Ὀθωμανικά ἀρχιτεκτονήματα τοῦ Θεσσαλικοῦ Τυρνάβου, Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβέτικων Σπουδῶν», Ἔκδοση Δήμου Τυρνάβου, Τύρναβος 1991, σ. 223.

¹⁷ Ὁ γνωστός Γερμανὸς ἐρευνητής Fallmerayer, πού παρέμεινε στὴν πόλη στὴν διάρκεια τῶν ἐρευνῶν του, περιγράφει μέ θαυμασμό τὴν εἰκόνα τῆς πόλης, «ἡ πρὸ εὐρωπαϊκῆ πόλη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας», ἀποφαίνεται ἀκόμη καί τὸ 1842. J. Fallmerayer (*περιγραφή τοῦ Τυρνάβου στὰ 1842*). [Ἀπόδοση Σταυρούλα Σδρόλια ἀπὸ τὸ βιβλίο *Schriften und Tagebucher, Fragmente aus dem Orient*, Munchen und Leipzig 1913 τ.Π, σ.183-190]. *Εὐθύμιον χώρας Τυρνάβου* [ἐπιμέλεια] Ἄλ. Ζούκας -Σ. Σδρόλια - Γ.Τουφεξῆς, Περιφερειακές ἐκδόσεις ΕΛΛΑ [Λάρισα] 1994, σσ. 54-62.

¹⁸ Κώστας Θεοδωρόπουλος, «Τὸ ὕδραγωγεῖο τοῦ Βελῆ πασᾶ στὸν Τύρναβο», *Ψηφίδες Ἱστορίας Περιόχης Τυρνάβου* [2ο τεῦχος], Πρακτικά Ἡμερίδας 11 Νοεμ.2017, ἔκδ. Δήμος Τυρνάβου καί Ὁμιλος Φίλων Θεσσαλικῆς Ἱστορίας, Τύρναβος 2018, σσ. 81-102.

ζωγράφος L. Dupré όταν επισκέφθηκε τήν πόλη, τήν άνοιξη τοῦ 1819. Πρόκειται για δύο εἰκόνες ἀπό ἀρχοντικά τῆς ἐποχῆς¹⁹.

Οἱ Τυρναβίτες ἀνέπτυσαν πλούσιο κοινωνικό βίον, ποῦ τόν διέκριναν τό θρησκευτικό (χριστιανικό) στοιχεῖο, ὁ τοπικός παραδοσιακός χαρακτήρας καί ἡ αἰσιόδοξη διάθεση τῆς ζωῆς. Βασικές ἐνότητες τοῦ οἰκισμοῦ ἦταν (ὅπως καί σέ κάθε πόλη), οἱ συνοικίες, *μαχαλάδες*. Ἀναφορές σέ ὀνόματα συνοικιῶν τοῦ Τυρνάβου βρίσκουμε σέ ἀρχαῖα ἐγγράφα, ὅπως προθέσεις, ἀφιερώσεις, συμβόλαια κ.λπ. ἀπό τίς ἀρχές τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς. Ἀπό τίς ἐνθυμῆσεις τοῦ 1655 πληροφοροῦμαστε γιά τή συνοικία Καμάρα, ὅπου κτίσθηκε ὁ ἄλλος ναός τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῆς Βουναίνης (Ντούμα). Κοντά βρισκόταν ἡ συνοικία *Τσουκαλάδικα*, ἐπειδή ὑπῆρχαν τά ἐργαστήρια τῶν ἀγγειοπλαστῶν. Ἀργότερα ὀνομάστηκε *Βλαχονικόλας*, ἐπειδή κοντά στήν ὁμώνυμη ἐκκλησία ζοῦσαν οἱ βλαχόφωνοι Τυρναβίτες. Σέ πρόθεση τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Νέου τῆς Βουναίνης τοῦ 1674 ἔχουμε ὀνόματα ἀπό τίς χριστιανικές συνοικίες. Ἀναγράφονται τά ὀνόματα τῶν πιστῶν ἀπό τοὺς *μαχαλάδες* 1) τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, 2) τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, 3) τοῦ Ἀγ. Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου, 4) τοῦ Ἀγ. Νικολάου (ὅπου το ὁμώνυμο μοναστήρι τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῆς Βουναίνης), 5) Μπασιόγλη, 6) Ὅτζᾱ-μαχαλά, 7) Ταούτη, 8) τῆς Φανερωμένης, 9) Χαλκιᾱ. Στά χρόνια τοῦ δασκάλου Πέξαρου (δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰ.) βρίσκουμε καί τόν *μαχαλά* Πανταζῆ κοντά στή συνοικία τοῦ Ἀγ. Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου²⁰.

Σχετικά μέ τή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Τυρνάβου εἶναι κατάδηλο ἀπό ὅσες ἀναφορές ὑπάρχουν, ὅτι σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας παρέμεινε καθοριστικά ἑλληνικός / χριστιανικός στήν συντριπτική του πλειοψηφία. Δέν συναντᾶμε οὔτε Ἑβραίους οὔτε Ἀρμένιους. Μόνο στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ἀρχίζουν νά ἐγκαθίστανται βλαχόφωνοι ἀπό τά χωριά Σαμαρίνα, Σμίξη, Ἀβδέλα καί Περιβόλι. Γιά τοὺς μουσουλμάνους ἀναφέρει ὅτι κατέχουν μόνο μιά συνοικία καί ὅτι εἶναι ἐξισλαμισμένοι. Ὁ ὀθωμανός περιηγητής Ἑβλιγιά Τσελεμπή (Çelebi), ποῦ ἐπισκέφτηκε τόν Τύρναβο στά 1668, γράφει συγκεκριμένα: «Υπάρχει μονάχα ἓνας μουσουλμανικός *μαχαλάς*. Καί τοῦτος, ὅμως, κατοικεῖται –ὁλότελα– ἀπό ἀλλόφυλους, παναπεῖ ἐξισλαμισμένους ρωμιοὺς, *μιγάδες*, στό ὄνομα μονάχα μουσουλμάνους»²¹. Οἱ ἀναφορές δείχνουν τελικά

¹⁹ Πρόκειται γιά λιθογραφίες ἀπό τό λεύκωμα *Voyage a Athenes et a Constantinople* ποῦ κυκλοφόρησαν σέ 10 τεύχη, (1825-1837). Σύντομη περιγραφή Μιχ. Θ. Λαφαζάνης, ὅ.π. σ. 75.

²⁰ Μιχ. Θ. Λαφαζάνης, ὅ.π., σσ. 63-64.

²¹ Θεόδωρος Παλιούγκας: (εἰσαγωγή-μετάφραση-σχόλια) *Ἡ Θεσσαλία στό ὁδοπορικό τοῦ περιηγητῆ Ἑβλιγιά Τσελεμπή (1668)*, Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσεῖο Λάρισας, Λάρισα 2001, σ. 33.

ὅτι στὸν Τύρναβο δὲν ὑπῆρχαν γηγενεῖς Ὀθωμανοί, τουλάχιστον, στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. Τὸ 1779, ὅταν ἐπισκέπτεται τὴν πόλη, ὁ Σουηδὸς ἐλληνιστὴς Bjornstahl ἐκτιμᾷ ὅτι εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη καὶ ὅτι οἱ περισσότεροι κάτοικοι εἶναι Ἕλληνες μὲ ἀναλογία 4 πρὸς 1 Τοῦρκο²². Ὁ Κούμας, ποὺ ἔζησε πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια (1787-96), γράφοντας γιὰ κάποιον ἐπεισόδιο στὰ 1790, ἀναφέρει ὅτι ἀριθμοῦσε 10.000 κατοίκους περίπου²³. Ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ μετὰ ὁ πληθυσμὸς τοῦ Τυρνάβου ἀρχίζει νὰ μειώνεται, ὅπως συνέβη καὶ σὲ ἄλλες παρόμοιες πόλεις ποὺ εὐημεροῦσαν, ἐξαιτίας τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τῶν ἐπιδημιῶν χολέρας ποὺ ἐπληξαν τὸν θεσσαλικὸ χῶρο. Ὁ πληθυσμὸς τοῦ Τυρνάβου στὶς ἐπόμενες δεκαετίες, 1810-1830, θὰ φθίνει συνεχῶς. Στὴν ὕστερη τουρκοκρατούμενη ἐποχὴ θὰ σταθεροποιηθεῖ στὶς 5.000 περίπου κατοίκους (πίνακας 1)²⁴. Στὰ 1832 ὁ Κ. Κούμας μὲ θλίψη ἔγραφε: «*Τὸ ἤμισυ αὐτῆς (τῆς πόλης) εἶναι σήμερον ἐρείπια*».

Οἱ Τυρναβίτες ἀνέπτυξαν πλούσιο κοινωνικὸ βίο, ποὺ τὸν διέκριναν τὸ θρησκευτικὸ (χριστιανικὸ) στοιχεῖο, ὁ τοπικὸς παραδοσιακὸς χαρακτήρας καὶ ἡ αἰσιόδοξη διάθεση τῆς ζωῆς. Πρῶτη ἀναφορὰ στὰ ὀνόματα τῶν χριστιανικῶν ναῶν ἔχουμε στὴν πρόθεση τοῦ 1674 μὲ τίς συνοικίες τοῦ Τυρνάβου. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τους πληροφοροῦμαστε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1668 ἀπὸ τὸν Ε. Τσελεμπή, ποὺ γράφει μὲ ἀγανάκτηση: «*Ἡ πόλη ἔχει δεκάξι ἐκκλησιές καὶ περίπου δύο χιλιάδες διαφόρους κληρικούς, ὅπως ἐπίσκοποι, ἀρχιμανδρίτες, παπάδες, καλόγεροι, ἀσκητές*»²⁵. Ὁ Ἀγγλὸς περιηγητὴς Brown γράφει (1668-69) κι αὐτὸς γιὰ δεκάξι ἐκκλησίες καὶ δύο μοναστήρια²⁶. Τοὺς ἴδιους ἀριθμοὺς ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Σουηδὸς Bjornstahl (1779). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν θὰ παραμείνει σταθερὸς σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ὅπως ἄλλωστε μαρτυροῦν τὰ κεμιλίια τους (ἐπιγραφές, ἐνθυμήσεις, βιβλία, ἄμφια, σκεύη, κ.ἄ.)²⁷.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα οἰκοδομήθηκαν στὸν Τύρναβο οἱ παρακάτω

²² J.J. Bjornstahl, «Τὸ ὁδοιπορικὸ τῆς Θεσσαλίας 1779», μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεβρινός, *Τὰ τετράδια τοῦ Ρήγα*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 62-63.

²³ Κ. Κούμας, *Οἱ Ἕλληνες, Διαφωτισμὸς – Ἐπανάσταση*, ὅ.π. σ. 545.

²⁴ Πίνακας μὲ τὸν πληθυσμὸ τοῦ Τυρνάβου βλ. Μιχ. Λαφαζάνης, ὅ.π. σ. 78.

²⁵ Θ. Παλιούγκας... *Ἐβλιγιά Τσελεμπή*, ὅ.π. σ. 33.

²⁶ Edward Brown, «Ἡ Λάρισα τοῦ 1669». [Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ *Relation de plusieurs voyages faits en Hongrie*, Παρίσι 1674], μτφρ. Gino Polese, *ΘΗΜ* 23 (1993), σσ. 177-189.

²⁷ Τριαντάφυλλος Παπαζήσης, «Ἀγιογράφοι 16ου-18ου αἰῶνα στὸ Τύρναβο καὶ τὴν ἐπαρχία του», *Πρακτικὰ Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν*, ὅ.π., σσ. 109-140.

ναοί²⁸: 1. Άγ. Ιωάννης Πρόδρομος. Ήταν ο μεγαλύτερος από όλους τούς ναούς σύμφωνα με τον Bjornstahl. Ύπῆρξε ο καθεδρικός ναός τοῦ Τυρνάβου σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Σέ πολλά ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα ἀναφέρεται ὡς τόπος σύναξης Θεσσαλῶν ἐπισκόπων προκειμένου νά τοποθετήσουν νέο ἐπίσκοπο στήν χρεώουσα θέση τῆς μητρόπολης τῆς Λάρισας. Κοντά στόν ναό οἰκοδομήθηκε καί τό διδακτήριο τοῦ Σχολείου 2. Άγιος Ἀντώνιος. Ύπῆρξε παλαιότερα καθολικό τῆς γειτονικῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῶν Βουναίνων 3. Άγιος Νικόλαος (ἐπίσκοπος Μύρων) τοῦ Ντουραχάν. Εἶναι ὁ παλαιότερος ναός τῆς πόλης, ἂν δεχτοῦμε τήν παράδοση ὅτι ὁ ναός χτίστηκε ἀπό τόν Τουραχάν μπέν, ὁ ὁποῖος ἐκεῖ κοντά ἔχτισε καί τό ὁμώνυμο τζαμί 4. Ὁ Προφήτης Ἡλίας. Ήταν τό καθολικό τῆς ὁμώνυμης μονῆς στά δυτικά τῆς πόλης. Τό μοναστήρι ἰδρύθηκε –σύμφωνα μέ τήν παράδοση– στήν ἐποχή τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου (15ος αἰ.). Ὁ ναός ἀνακαινίστηκε στά 1632 καί 1646, ὅποτε εἰκονογραφήθηκε ἀπό ἀξιόλογους τεχνίτες τῆς ἐποχῆς (17ος αἰ.) 5. Ὁ Άγιος Νικόλαος τῆς Βουναίνης (ἢ Βλαχονικόλας) 6. Άγιος Νικόλαος τῆς Βουναίνης ἢ τοῦ Ντούμα (συνουκία) 7. Άγιος Γεώργιος σέ γειτονική ἀπό τί σημερινή θέση γνωστή ἀπό τό 1657 8. Ταξιάρχαι, πού βρισκόταν στή σημερινή θέση τοῦ Ἀγ. Γεωργίου 9. Άγιοι Ἀνάργυροι, Κοσμάς καί Δαμιανός. Ἐνας ἀπό τούς σημαντικότερους ναούς τοῦ 17ου αἰ. Διατηρεῖ τίς παλιές εἰκόνες τοῦ τέμπλου, καθώς καί τόν χρυσοκέντητο ἐπιτάφιο τοῦ 1668 10. Άγιος Δημήτριος. Ὁ σημαντικότερος ναός μετὰ ἀπό αὐτόν τοῦ Προδρόμου· εἶχε κτιστεῖ τό 1647. Κάποια περίοδο λειτούργησε καί γυναικεία μονή κοντά στόν ναό 11. Παναγία Φανερωμένη. Ἡ ὑπαρξη τοῦ ναοῦ μαρτυρεῖται ἀπό τό 1674. Σήμερα εἶναι ὁ καθεδρικός ναός τῆς πόλης 12. Ἀγία Τριάδα. Πιθανόν γιά κάποια περίοδο νά ἦταν μοναστήρι 13. Άγιοι Ἀπόστολοι. Ἀπό τούς παλαιότερους ναούς γνωστός ἀπό τό 1626. Σήμερα στή θέση του ἔχει κατασκευαστεῖ ὁ ναός τοῦ νεομάρτυρα Γεδεών, πολιούχου τοῦ Τυρνάβου 14. Άγιος Ἀθανάσιος. Ύπῆρξε τό καθολικό τῆς ὁμώνυμης μονῆς. Μαρτυρεῖται ἀπό τό 1615. Σήμερα εἶναι ναός στό κοιμητήριο τοῦ Τυρνάβου 15. Ἡ Γέννηση τῆς Θεοτόκου 16. Ἀγία Παρασκευή. Ἡ ἀρχική θέση της ἦταν νοτιότερα ἀπό τί σημερινή. Σύμφωνα μέ τήν μαρτυρία τοῦ Λεονάρδου καί τήν τοπική παράδοση ὁ Βελῆ πασάς γκρέμισε τόν ναό προκειμένου νά οἰκοδομήσει τό ἀνάκτορό του 17. Προφήτης Ἡλίας (τῆς ἀγορᾶς). Μαρτυρεῖται ἀπό τό 1605, ἦταν δηλ. ἀπό τούς παλαιότερους ναούς.

²⁸ Σταυρούλα Σδρόλια, «Οἱ μεταβυζαντινοί ναοί τοῦ Τυρνάβου», *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν*, ὁ.π., σσ. 75-92.

Κατεδαφίστηκε τό 1912 προκειμένου νά μεγαλώσει ὁ χώρος τοῦ κέντρου (τῆς ἀγορᾶς) τῆς πόλης καί τό τέμπλο του μεταφέρθηκε στό ὁμώνυμο μοναστήρι ἔξω ἀπό τήν πόλη 18. Ἁγία Αἰκατερίνη. Ὁ ναός, πού ἀποτελεῖ μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου, χρονολογεῖται κι αὐτός ἀπό τόν 17ο αἰῶνα.

Ἡ παρουσία μοναστηριακῆς ζωῆς στόν Τύρναβο χρονολογεῖται, ὅπως ἀναφέραμε, ἀπό τά ὕστερα βυζαντινά χρόνια. Στόν ὀθωμανικό Τύρναβο ἰδρύθηκαν ἀπό νωρίς μοναστήρια μέ πολλούς μοναχούς. Συγκεκριμένες πληροφορίες ἔχουμε γιά δύο μονές. 1. Προφήτη Ἡλίας. Βρισκόταν λίγο ἔξω ἀπό τόν οἰκισμό, στά δυτικά της πόλης. Ἰδρύθηκε στήν ἐποχή τοῦ Ἀνδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου. Ἀνακαινίστηκε σύμφωνα μέ τίς ἐπιγραφές, τό 1632 καί 1646. Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι στήν ἀρχή ἦταν γυναικεῖο καί ἀργότερα μετέπεσε σέ ἀντρικό μοναστήρι. Στά 1836, σύμφωνα μέ τόν Λαρισαῖο λόγιο Ἰωάννη Λεονάρδο, σῶζονταν μόνο ἐρεῖπια τῶν κελιῶν 2. Ἀγ. Ἀθανάσιος. Ἡ μονή βρισκόταν νοτιοδυτικά του Τυρνάβου, ἐκεῖ ὅπου σήμερα τό κοιμητήριο τῆς πόλης. Ὁ ὁμώνυμος ναός τοῦ καθολικοῦ της ἀνακαινίστηκε τό 1615. Ὑπῆρξε ἴσως τό πολυπληθέστερο μοναστήρι καί τό πῶς γνωστό στόν 18ο αἰ., ὅπως διαφαίνεται ἀπό ἔγγραφα τοῦ Ἀρχεῖου Τυρνάβου. Ἰσως αὐτή τήν ἐποχή ἀπορρόφησε καί τοὺς μοναχούς τῆς παλαιᾶς μονῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία. Ἐπίσης ἔχουμε ἀναφορές ὅτι μοναστήρια λειτούργησαν (ἴσως διέμεναν μοναχοί) καί στοὺς ναοὺς τῆς Ἀγ. Τριάδας, τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῆς Βουναίνης (ἡ Ντούμα ἡ Βλαχονικόλα) καί τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων. Στόν μεγάλο ἀριθμό τῶν ἐκκλησιῶν θά πρέπει νά προστεθοῦν τά κατὰ καιροὺς μετόχια. Γνωστό ἦταν τοῦ Παναγίου Τάφου, μέ δική του ἐκκλησία τήν Ἀγ. Αἰκατερίνη. Ἐπίσης, πολυάριθμα ἦταν τά ιδιωτικά παρεκκλήσια, ἀπό τά ὁποῖα μερικά διατηροῦνται ἀκόμα²⁹. Ἀναπολῶντας τά παιδικά του χρόνια στόν Τύρναβο ὁ Κ. Κούμας θυμᾶται ἀκόμα καί στά γηρατειά τήν ἐντύπωση πού τοῦ προκάλεσε ἡ ἔντονη παρουσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Γράφει χαρακτηριστικά «...Οἱ πολλοὶ ναοὶ καί αἱ ἐκκλησιαστικαὶ λιτανεῖαι ἐξέστησαν τόν νέον Κούμαν»³⁰. Ἐχοντας ὑπόψη τό τοπογραφικό σχέδιο τῆς πόλης παρατηροῦμε ὅτι ἴσως ὁ Τύρναβος ἦταν ἀπό τίς λίγες πόλεις, πού τό ἐντυπωσιακό ὀθωμανικό κέντρο (Kulilliye) περιβαλλόταν ἀμφιθεατρικά ἀπὸ πολλοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς.

Ἐντυπωσιασμένοι εἶναι ὅσοι ἐπισκέπτονται τήν πόλη. Γιά κάποια χρόνια

²⁹ Σχολικὴ ἐργασία μαθητῶν τοῦ 1ου Δημοτικοῦ Σχολείου Τυρνάβου (Σχ. Ἔτος 2017-18) καταγράφει μέ φωτογραφίες πενήντα (50) ἐκκλησίες καί παρεκκλήσια, μερικά μέ τίς τοπικὲς ὀνομασίες.

³⁰ Κ. Κούμας: *Οἱ Ἕλληνες, Διαφωτισμός - Ἐπανάσταση*, ὁ.π., σ. 583.

το όνομα του Τυρνάβου έγινε ευρύτερα γνωστό στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Στά 1668-1669, τελευταία περίοδο του βενετοτουρκικού πολέμου της Κρήτης, ο ίδιος ο σουλτάνος Μωάμεθ Δ΄ εγκαταστάθηκε στη Λάρισα για να ελέγχει πίο αποτελεσματικά τις εξελίξεις. Τότε οι πρεσβευτές των ευρωπαϊκών κρατών με πολυάριθμες συνοδείες ήρθαν στη Λάρισα και εγκαταστάθηκαν στον γειτονικό Τύρναβο³¹. Οι μουσουλμάνοι περιηγητές αποφεύγουν την πόλη. Ο Όθωμανός περιηγητής E. Celebi, που είχε επισκεφτεί τον Τύρναβο αυτή την περίοδο, μπροστά στην έντυπωσιακή εικόνα που παρουσίαζε η πόλη, δεν μπορεί, εξ αιτίας του θρησκευτικού του φανατισμού, να συγκρατήσει την αποστροφή του! Γράφει: «Έχει ένα μικρό τζαμί, ένα λουτρό, ένα συνοικιακό μικρό τέμενος, έντεκα πανδοχεία και χίλια έξι (1.060) μαγαζιά (...) δεκαέξι εκκλησίες (...). Οι άπιστοι της πόλης είναι πάμπλουτοι. Είναι μιά άλλη Μάλτα (...), πολιτεία πίο ανεπτυγμένη από τη Λάρισα»³². Οι Ευρωπαίοι επισκέπτες, επηρεασμένοι από την κλασσική παιδεία, παρατηρούν τους Έλληνες των οθωμανικών χρόνων αναζητώντας χαρακτηριστικά των ενδόξων προγόνων τους ή τους συγκρίνουν με αρχαιοελληνικά πρότυπα. Την ίδια περίοδο (1668), ο Άγγλος περιηγητής Brown φιλοξενείται στο σπίτι ενός Τυρναβίτη εμπόρου. Ήταν μεγάλη η εντύπωση που του προκάλεσε η φιλοξενία της τυρναβίτικης οικογένειας ώστε αισθάνεται την υποχρέωση να την αναφέρει: «Δέν πρέπει να ξεχάσω να αναφέρω τον Δημήτριο, έναν έμπορο από τον Τύρναβο, καθαρό δείγμα χαρακτήρα και διάθεσης ενός αρχαίου Έλληνα. Μας φίλεψε αρκετές φορές στο σπίτι του μέ γενναιοδωρία και φιλικά αισθήματα. Μας είπε να αισθανόμαστε σαν στο σπίτι μας και να χαρούμε όσο μπορούμε». Ταυτόχρονα περιγράφει την οικογενειακή ήθικη, την πλούσια ένδυμασία και φιλαρέσκεια των γυναικών³³.

Την πόλη του Τυρνάβου έχουν επισκεφτεί κατά καιρούς πολλοί ξένοι περιηγητές. Στις περιηγήσεις καταγράφουν σπουδαία στοιχεία αλλά και τις ζωηρές εντυπώσεις για μιά πόλη διαφορετική, μέ «ευρωπαϊκό ύφος» (Fallmerayer). Μέχρι την Επανάσταση και τον Άγωνα της Άνεξαρτησίας είχαν επισκεφτεί τον Τύρναβο και μäs άφησαν σπουδαίες πληροφορίες οι περιηγητές:

³¹ H.-P. Corrieu (μτφ. Κ. Σπανός), «Η Λάρισα στο οδοιπορικό του Γάλλου Robert de Dreux (1669)», *Θεσσαλική Έστία* 1 (1974), σσ. 360-364, David Urqhart: «Ταξίδι στί Θεσσαλία το 1830». [*The spirit of the East*, London 1830], μετάφραση Ν. Ντεσλ, σχόλια Κ. Σπανός, *ΘΗΜ* 26 (1994), σ. 59. Επίσης Fallmerayer, ό.π., σ. 61.

³² Θ. Παλιούγκας, *Έβλιγιά Τσελεμπή (1668)...*, ό.π., σ. 33.

³³ Edward Brown, «Η Λάρισα το 1669». [Από τό βιβλίο του *Relation de plusieurs voyages faits en Hongrie*, Παρίσι 1674], μτφρ. Gino Polese, *ΘΗΜ* 23 (1993), σ. 188.

Ὁ Γάλλος πρόξενος F.Beaujour στά 1793³⁴. Ὁ Σουηδός ἑλληνιστής J.J. Bjorsntahl (1779)³⁵. Ὁ Ἀγγλος ἀρχαιολόγος W.M. Leake (1806 καί 1809)³⁶. Ὁ Ἀγγλος περιηγητής H. Holland (1815)³⁷. Ἐνας ἄλλος ὁ Γάλλος πρόξενος Fr. Pouqueville (1815)³⁸. Ὁ φιλέλληνας καί πρῶτος Ἀμερικανός ἑλληνιστής Ed.Everet (1819)³⁹. Μέ τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης ἔρχονται στόν Τύρναβο ἀνταποκριτές γαλλικῶν καί ἀγγλικῶν ἐφημερίδων πού δημοσιεύουν εἰδήσεις γιά διάφορα γεγονότα καί πρόσωπα τοῦ πολέμου. Μετά τό τέλος τοῦ Ἀγῶνα συνεχίζουν νά ἐπισκέπτονται καί πάλι τήν πόλη ξένοι περιηγητές: Ὁ Γερμανός ἱστορικός Fallmerayer (1842)⁴⁰, ὁ Γάλλος Leon Heuzey (1858)⁴¹, ὁ Ρῶσος θεολόγος Porf. Uspenski (1859)⁴², Εὐρωπαῖοι καί Ἀμερικανοί μισιονάροι (ιεραπόστολοι ἑτερόδοξων δογμάτων)⁴³.

³⁴ Φ. Μπωζούρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στήν Τουρκοκρατία (1787-1797)*. [Tableau du commerce de la (...) Grèce par Félix Beaujou a paris an VIII], μτφρ. Ἑλ. Γαρίδη - εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια, σχολιασμός Τ. Βουρνά. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1974 σσ. 61, 83, 134 κ.ἄ..

³⁵ J.J. Bjorsntahl, ὁ.π., 62-63.

³⁶ W.M. Leake, «Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1809» [Travels in Northern Greece τ. 4ος σσ. 261-238 Amsterdam 1967], μετάφραση Γ. Καραϊσκού. ΘΗΜ 29(1996), σσ. 33-74 καί *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 38-42.

³⁷ Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία (1812-1813)*, μετάφραση Γ. Καραβίτης, [Holland, Travels in the Ionian isles Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812 and 1813 London 1815]. Πρόλογος - Ἐπιμέλεια Τ. Βουρνά, Ἑκδ. Ἀφῶν Τολίδη, Αθήνα 1989, Ἐπίσης, *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 38-40.

³⁸ Fr. Pouqueville, *(περιγραφή τοῦ Τυρνάβου στά 1815)*. [Απόδοση Γ. Τουφεξῆς ἀπό τό βιβλίο *Voyage dans la Grèce*, Παρίσι 1820-21 τ. 3ος σ. 48 κ.ἑ.], *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 40-42.

³⁹ Ἐντουαρντ Ἐβρετ, *Σελίδες Ἡμερολογίου 1819*, εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια Α. Φραντζῆ ἐπιμέλεια - σχόλια εἰκονογράφησης Στ. Φινόπουλος, [Από τό χειρόγραφό του *Trip through Greece* 1819], Τροχαλία, Αθήνα 1996 σσ. 88-93.

⁴⁰ J.Fallmerayer *(περιγραφή τοῦ Τυρνάβου στά 1842)*. [Απόδοση Στ. Σδρόλια ἀπό τό βιβλίο *Schriften und Tagebucher, Fragmente aus dem Orient*, Munchen und Leipzig 1913 τ. II σσ. 183-190], *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 54-62

⁴¹ Leon Heuzey, *Ὁδοιπορικό στήν Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία τό 1858*, μετάφραση Χρ. Δημητράκοπουλος, σχόλια-ἐπιμέλεια Θεόδ. Νημιάς. Οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.

⁴² Porfirius Uspenski, *Περιήγησι στίς μονές τῆς Ὀσσας καί τοῦ Ὀλύμπου 1859*, [ἐκδόθηκε στή Πετρούπολη 1896], μετάφραση Τ. Λεβέντη - σχόλια Κ. Σπανός. ΘΗΜ 37 (2000), σσ. 38-58.

⁴³ Ἀλέξανδρος Χ. Γρηγορίου, «Εὐρωπαῖοι καί Ἀμερικανοί μισιονάροι στή Λάρισα (19ος Αἰώνας, Προσπάθειες προσπλντισμοῦ τῶν κατοίκων τῆς)», *Ὁμιλος Φίλων Θεσσαλικῆς Ἱστορίας, Πρακτικά 9ου Συνεδρίου Λαρισσαίων Σπουδῶν 10-11 Δεκεμβρίου 2016*, ἔκδοση Δήμου Λαρισαίων 2018, σσ. 191-194.

Οί Τυρναβίτες έμποροι

Μέ την παγίωση τής τουρκικής κατάκτησης και παράλληλα την ανάπτυξη των συναλλαγών, οί ντόπιοι πληθυσμοί έγιναν σπουδαίοι πυρῆνες για την οικονομική ανάπτυξη του τόπου. Τά προνόμια που παραχωρήθηκαν και γενικότερα ή τοπική αυτόνομία προώθησαν την ανάπτυξη τής βιοτεχνίας και του εμπορίου, «*όταν αυτοί που είχαν τις παρόμοιες ελευθερίες, διέθεταν επιπλέον και επιχειρηματικό πνεύμα και πρωτοβουλία*»⁴⁴. Ό Τύρναβος ήταν από τους πρώτους οικισμούς τής Θεσσαλίας, που άρχισαν να αναπτύσσονται. Από τον 16ο αϊ. αναδεικνύεται από «παλαιοχώριον» σέ «χώρα», δηλ. πόλη τής εποχής. Στην εξέλιξη συνέτειναν: α) Ό πληθυσμός του Τυρνάβου που ήταν συγκροτημένος και όμοιογενής στην συντριπτική πλειοψηφία του (χριστιανικός/έλληνικός) β) Οί κάτοικοι πήραν πρωτοβουλίες και επιδόθηκαν αποτελεσματικά σέ χειροτεχνικές δραστηριότητες που ένδιέφεραν τις τοπικές άγορές γ) Τά προνόμια που απέτρεψαν καταχρήσεις των Τούρκων άξιωματούχων και τά πλεονάσματα των προϊόντων μπορούσαν να διατεθούν παραγωγικά από τους ίδιους τους κατόχους⁴⁵ δ) Η γειτνίαση μέ τή Λάρισα, ισχυρό διοικητικό και εμπορικό κέντρο τής όθωμανικής περιφέρειας, έφερε τον Τύρναβο σέ έπαφή μέ την οικονομική δραστηριότητα τής ευρύτερης περιοχής τής Θεσσαλίας.

Οί πρώτες ύλες που χρησιμοποιούν οί Τυρναβίτες στις βιοτεχνίες τους ήταν τό βαμβάκι, τό μετάξι, τό μαλλί και οί μπογιές. Ό κήπος και ή αύλή που διέθεταν τά τυρναβίτικα σπίτια δέν έπαρκοϋσαν βέβαια για να καλλιεργήσουν μουριές και βαμβάκι σέ μεγάλη έκταση, ώστε να έχουν άρκετή πρώτη ύλη. Προμηθεύονται τό βαμβάκι και τό μετάξι από γειτονικές περιοχές. Ό ιστορικός Άπ. Βακαλόπουλος ύποστήριξε ότι οί παρόχθιοι οικισμοί του Πηνειού, τά έλληνικά χωριά και τά Κονιαροχώρια, συνεργάζονταν στό εμπόριο των νημάτων⁴⁶. Στόν 18ο αϊ. ό Τύρναβος εισάγει μεγάλες ποσότητες από βαμβάκι. Ό

⁴⁴ Traian Stoinovich, «Ό κατακτητής όρθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος» [*Conquering Balkan Orthodox Merchant*], στον τόμο *Οικονομική δομή των Βαλκανικών Χωρών στα χρόνια της Όθωμανικής κυριαρχίας ιε'-ιθ' αϊ.*, εισαγωγή - επιλογή κειμένων Σπύρος Ασδραχάς. Έκδοτικός οίκος «Μέλισσα», Αθήνα 1979, σ. 300.

⁴⁵ Ηλίας Νικολόπουλος, *Δομές και θεσμοί στην Τουρκοκρατία - Τά Άμπελάκια και ό κοινωνικο-οικονομικός μετασχηματισμός του έλλαδικού χώρου*. Κάλβος, Αθήνα 1988. Επίσης, «Στα έλευθεροχώρια οί κομποπολίται μέ τέχνας διαφόρους την ύφαντικήν, μέ την άμπελουργίαν και μεταξουργίαν ήδυνάτο να φθάσων εις ακμίν άξιόλογον» γράφει ό Κούμας, Κ. Κούμας, *Οί Έλληνες, Διαφωτισμός - Επανάσταση*, ό.π., σ. 540.

⁴⁶ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού, τ.Δ' - Τουρκοκρατία 1669-1812*, Η

Γάλλος πρόξενος F. Beaujour γράφει: «*Η μεγαλύτερη κατανάλωση βαμβακερών νημάτων από τις 20.000 μπάλες της συνολικής παραγωγής γίνεται στον Τύρναβο*»⁴⁷. Στόν Τύρναβο λειτουργούσαν ως οικογενειακές επιχειρήσεις διάφορα εργαστήρια, κλωστήρια για τό μετάξι, νηματουργεία βαμβακερών νημάτων, ύφαντήρια και βαφεία. Τά βαφεία ἦταν δύο ειδών, οἱ κιρχανάδες, ὅπου βάφονταν τά κόκκινα νήματα καί ὑφάσματα, καί τά μπογιατζήδικα, ὅπου βάφονταν τά λουλακένια (γαλάζια) ὑφάσματα (πανιά). Ἀπό τά ἐργαστήρια αὐτά παράγονται τά τυρναβίτικα ὑφαντουργικά/βιοτεχνικά προϊόντα, κόκκινα βαμβακερά νήματα, μεταξωτά καί βαμβακερά ὑφάσματα (ἀλατζάδες), ἄλλα βαμβακερά, ὅπως σάλια, πετσέτες, βαμμένα κόκκινα ὑφάσματα (μπουχασιά), γαλάζια ὑφάσματα (λουλακένια), καθώς καί σταμπωτά (τυπωμένα καί βαμμένα σέ πανί).

Ὁ Τύρναβος, ἔχοντας τό πλεονέκτημα νά βρίσκεται κοντά στή Λάρισα, τό μεγαλύτερο ἐμπορικό καί διοικητικό κέντρο τῆς Θεσσαλίας, διασυνδέθηκε μέ τίς ἄλλες περιοχές διά μέσου των χειρσαίων μεταφορῶν. Ἐτσι ἡ ἀγορά τοῦ Τυρναβίου γνωρίζεται καί ἐπικοινωνεῖ μέ τό ἐμπόριο στό ἐσωτερικό ἀλλά καί στό ἐξωτερικό, τό ὁποῖο ἀγοράζει μεγάλο μέρος τῆς παραγωγῆς. Τό πλεόνασμα ἀπό τήν πώληση τῶν προϊόντων τους θά δώσει στους Τυρναβίτες τά πρῶτα κεφάλαια γιά νά ὀργανώσουν σέ σταθερή βάση τίς βιοτεχνικές δραστηριότητες καί νά ἐπιδοθοῦν σέ ἐμπορικές δραστηριότητες. Στίς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. τά τυρναβίτικα βιοτεχνικά δημιουργήματα φτάνουν σέ ὅλα τα εὐρωπαϊκά λιμάνια τῆς Μεσογείου καί τίς ἀγορές τῆς Κεντρικῆς. Εὐρώπης. Ὁ περιηγητής H. Holland στά 1812 γράφει: «*Ἐξάγονται σέ μεγάλες ποσότητες ὄχι μόνο στήν Ἀν. Μεσόγειο ἀλλά καί στήν Μάλτα, στό Λιβόρνο, στήν Τεργέστη καί ἄλλα λιμάνια τῆς Μεσογείου (...). Μεγάλες ποσότητες τῶν βαμβακερῶν αὐτῶν νημάτων μεταφέρονται κάθε χρόνο μέσα ἀπό τά βουνά [τῆς Ἑλλάδας] στήν Ἀλβανία καί μεγάλο μέρος τοῦς ἐξάγεται ἀπό τόν κόλπο τῆς Ἄρτας στήν Ἰταλία καί στή Γερμανία*»⁴⁸. Ὁ L. Heuzey πληροφορεῖται ἀπό τοῦς ντόπιους ὅτι «*μεσίτες ἔρχονταν ἀπό τά Ἰωάννινα, τή Βοσνία καί τή Βλαχία, οἱ ὁποῖοι περίμεναν νά ἐτοιμαστοῦν οἱ παραγγελίες τους. Καί οἱ Τυρναβίτες προσπαθοῦσαν νά ἐπισπεύσουν τήν ἐργασία, ἐπειδή ἡ ζήτηση ἦταν*

οἰκονομική ἀνοδος καί ὁ φωτισμός τοῦ Γένους. Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 528-529, ὅπου παραθέτει χάρτη μέ τά βιοτεχνικά κέντρα τῆς περιοχῆς τοῦ Πηνειοῦ.

⁴⁷ Φ. Μπωζοῦρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου*, ὅ.π., σ. 22.

⁴⁸ H. Holland, ὅ.π., σσ. 118-119.

πολύ μεγάλη»⁴⁹. Άρκετοί Τυρνάβιτες έμπορεύονται οί ίδιοι τήν παραγωγή τους συγκροτώντας οικογενειακές έταιρείες κυρίως τόν 18ο αί. Είται η έποχή πού παγιώνεται η ειρήνη στά Βαλκάνια μέ τή συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) και τό έμπόριο άρχίζει νά περνά στους βαλκάνιους όρθόδοξους έμπόρους. Οί βιοτεχνικές και έμπορικές δραστηριότητες συσώρευαν κέρδη στους Τυρνάβιτες, τεχνίτες και έμπόρους, και έφεραν τήν ανάπτυξη στον Τύρναβο σέ κάθε έκδήλωση τής ζωής του. Η ανάπτυξη και ευημερία του Τυρνάβου άρχίζει νωρίς στον 17ο αί. και διαρκεί μέχρι και τά τέλη του 18ου αί., δηλ. καλύπτει περίπου δύο αιώνες τουλάχιστον. Είται βέβαιο ότι δέν υπήρξε καμία άλλη πόλη στή Θεσσαλία πού νά έχει από τά τέλη του 17ου αί. τόσες πολλές εκκλησίες: Δεκαέξι (16) ναοί μέ σπουδαίες εικονογραφήσεις και έξωραϊσμούς, και δύο (2) μονές και πολλά παρεκκλήσια. Τό γεγονός δείχνει –έκτός από τήν θρησκευτικότητα– ότι οί άνθρωποι στον Τύρναβο ευημερούσαν στά μέτρα τής έποχής. Από τό 1655 στον Τύρναβο ίδρύεται σχολείο και λειτουργεί χωρίς καμία διακοπή. Στην Σχολή του Τυρνάβου δίδαξαν δάσκαλοι γνωστοί γιά τήν επισημοτική κατάρτιση τής έποχής των. Και ήδη έχει χτιστεί (1730) τό πρώτο διδακτήριο κοντά στον μπροπολιτικό ναό του Τυρνάβου (του Προδρόμου). Στά χρόνια πού θά ακολουθήσουν οί έξωραϊσμοί συνεχίζονται. Ο κεντρικός δρόμος του Τυρνάβου λιθοστρώνεται και η πόλη αποκτά ωραίους ανοιχτούς χώρους, οί όποιοι έντυπωσιάζουν τους ξένους επισκέπτες.

Η παρατεταμένη άνηση των βιοτεχνικών και έμπορικών δραστηριοτήτων του Τυρνάβου άρχίζει νά υποχωρεί από τήν δεκαετία 1780-90⁵⁰. Τά αίτια άνιχνεύονται στην πολιτική κατάσταση πού διαμορφώθηκε μετά τά Όρλωφικά (1770-74) μέ τίς συνεχείς άλβανικές επιδρομές στον κάμπο και τήν αυξανόμενη επέκταση στή Θεσσαλία τής κυριαρχίας του Άλη πασά. Παράλληλα, τήν ίδια έποχή άρχισαν νά αναπτύσσονται οί βιοτεχνικές-έμπορικές δραστηριότητες στά ήμορεινά τής Ανατολικής Θεσσαλίας στά χωριά του Πηλίου, τής Αγιάς, στή Ραφάνη και στά Άμπελάκια. Τά τελευταία μέ τίς γνωστές «κοινές συντροφίες» πρωτοστατούν στο έμπόριο των κόκκινων νημάτων. Ο Τύρναβος διαθέτει μέρος τής παραγωγής του στους Άμπελακιώτες έμπόρους. Παρ' όλα αυτά, οί Τυρνάβιτες συνεχίζουν τή βιοτεχνική παραγωγή τους, όπως κάνουν και οί γείτονές τους, οί Τσαριτσανιώτες. Και φαίνεται ότι οί κάτοικοι από τά τρία

⁴⁹ L.Heuzey, ό.π., σ. 41.

⁵⁰ Δανιήλ Φιλιππίδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, έπιμέλεια Αικ. Κουμαριανού [α' έκδοση Βιέννη 1791]. Έρμης, Άθήνα 1988, σ. 169.

αυτά γνωστά κέντρα διατηρούν καλές έμπορικές σχέσεις μεταξύ τους. Καθώς προχωρούμε πρὸς τὸ 1800, ἡ κατάσταση χειροτερεύει. Ὁ περιηγητής W.M. Leake καὶ στὶς δύο ἐπισκέψεις του στὸν Τύρναβο (1806, 1809) γράφει ὅτι ἡ πόλη ἔχει πολὺ λίγους κατοίκους. Ὁ ἴδιος ἀποδίδει τὰ αἷτια τῆς «ἐρήμωσης» στὰ διαδοχικὰ κρούσματα τῆς πανώλης ποὺ ἔπληξαν τὸν θεσσαλικὸ κάμπο, στὶς ἐπιδρομὲς τῶν Ἀλβανῶν καὶ στὴν κυριαρχία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ⁵¹. Τὸ 1812 μιά φοβερὴ ἐπιδημία πανώλης ἐξαπλώθηκε σέ ὅλη τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Οἱ ἐπιπτώσεις στὴ βιοτεχνία, τὸ ἐμπόριο καὶ γενικὰ στὴ ζωὴ τοῦ Τυρνάβου ἦταν ἐξουθενωτικὲς. Πολλοὶ πέθαιναν, λίγοι μποροῦσαν νὰ φύγουν καὶ κανεὶς ξένος δὲν τολμοῦσε νὰ εἰσέλθει στὸν Τύρναβο⁵². Τὶς ἐξελίξεις, ὅμως, καθόρισαν εὐρύτερες ἀλλαγές στὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ἀγορῶν. Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ἀναπτύσσεται ἡ ἀγγλικὴ ὑφαντουργία, ἡ ὁποία χρησιμοποιοῦ μηχανές, βάφει μὲ χημικὲς οὐσίες καὶ ἔτσι παράγει μαζικά. Οἱ ἀγορές τῆς Εὐρώπης προτιμοῦν τὰ νέα προϊόντα. Τὰ θεσσαλικά καὶ τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ δημιουργήματα δυσκολεύονται νὰ πουληθοῦν. Ἐτσι ὁ Τύρναβος, ποὺ εὐνοήθηκε στὴν ἀρχὴ τῆς οἰκονομικῆς πορείας του ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς, παρασύρθηκε κι αὐτὸς πρὸς τὴν παρακμὴ ἀκολουθώντας τὸν μετασχηματισμὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

Ἡ Σχολὴ τοῦ Τυρνάβου

Ἡ ἱστορία τῆς πόλης εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴν περίφημη Σχολὴ τοῦ Τυρνάβου, σπουδαῖο κέντρο ἐκπαίδευσης καὶ παιδείας γιὰ τὸν θεσσαλικὸ ὠρὸ σέ ὅλη τὴν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῶν Ὁθωμανῶν. Ἡ κυριαρχία τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὸ πλῆθος τῶν κληρικῶν συνέβαλε στὶς πρῶτες ἐκπαιδευτικὲς προσπάθειες. Ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ λειτουργία σχολείου στὸν Τύρναβο ἔπαιξε ἡ πρῶτη οἰκονομικὴ εὐρωστία, καθὼς καὶ προσωπικότητες τοῦ τόπου.

Ἡ Σχολὴ ἦταν ἀπὸ τὰ πρῶτα σχολεῖα ποὺ λειτούργησαν στὴ Θεσσαλία ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. καὶ τὸ πρῶτο συγκροτημένο σχολεῖο στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Λάρισας. Πρῶτος δάσκαλος θεωρεῖται ὁ ἐξ Ἀγράφων Ἀναστάσιος

⁵¹ W.M. Leake, *Ταξίδι στὴ Θεσσαλία τοῦ 1809*, ὁ.π., σ. 57.

⁵² Γ. Παπαγεωργίου, «Ἡ ἐπιδημία πανώλης στὴ Θεσσαλία, Ἡπειρο καὶ Ἀλβανία (1812-1823)». *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. 28 (1986) καὶ H. Holland, ὁ.π., σ. 41.

Παντοδύναμος, πού δίδαξε στά 1655. Ἡ μετέπειτα λειτουργία της ἀπό τὴν αὐγή τοῦ 18ου αἰ. μέχρι τὶς παραμονές τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα ἐξελίχτηκε σπουδαία. Οἱ δάσκαλοι πού ἀναλαμβάνουν τὴ Σχολή διακρίνονται γιὰ τὴν κατάρτισί τους, διατυπώνουν νέες ἀπόψεις καὶ ἔχουν διδάξει ἢ μετὰ τὴν θητεία τους στὸν Τύρναβο προσκαλοῦνται σὲ ἄλλες γνωστές Σχολές. Οἱ δὲ ἀπόφοιτοὶ της διαπρέπουν καὶ αὐτοὶ ὡς ὑψηλόβαθμοι κληρικοί, δάσκαλοι, λόγιοι, συγγραφεῖς. Ἡ λειτουργία της ἦταν συνεχῆς σὲ ὅλες τὶς περιόδους. Παρεῖχε ὑψηλὸ ἐπίπεδο σπουδῶν, ἐφάμιλλο μὲ τὶς προσδοκίες τῆς ἐποχῆς, ἢ καὶ πρωτοποροῦσε. Ἀνέδειξε τὸν Τύρναβο διαρκὴ ἐστία παιδείας στὸν θεσσαλικὸ χῶρο⁵³. Ἀφευδεῖς μάρτυρες γιὰ τὸ εὖρος καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τῆς Σχολῆς εἶναι ἡ συλλογὴ της μὲ τὰ σπάνια χειρόγραφα της καὶ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς⁵⁴.

Ἡ Σχολή φημιζεται ἀκόμη περισσότερο στά χρόνια πού ἀναλαμβάνει δάσκαλος ὁ Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806), γέννημα καὶ θρέμμα τοῦ Τυρνάβου⁵⁵. Ἡ θητεία του ὑπῆρξε μακρόχρονη, ἀπὸ τὸ 1782 μέχρι τὸν θάνατό του. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ἀνανεώνεται τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας καὶ ἀναπτύσσεται τὸ κίνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Οἰκονομοδιδάσκαλος Ἰωάννης διέθετε παιδεία, ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοσμικὴ, καὶ διακρινόταν γιὰ τὴν εὐρυσμία, τὴν ὀξυδέρκεια, τὴν φιλοπονία, τὴν προσφορά καὶ τὸ ἀνεπὶληπτο ἥθος. Ὁργάνωσε τὴ Σχολή μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο. Δίδαξε ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγραφεῖς, θεολογία καὶ φιλοσοφία, μαθηματικά, φυσικὴ μὲ νεωτερικὸ περιεχόμενο. Οἱ Τυρναβίτες χαίρονταν νὰ τὸν ἀκοῦν, ἐνῶ στοὺς ἐπισκέπτες τῆς πόλης προκαλοῦσε θαυμασμὸ καὶ στοὺς μορφωμένους τὴν ἐκπλήξη. Ὑπῆρξε ὑπόδειγμα ὄχι μόνο μεθοδικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἀλλὰ καὶ ἀκέραιου παιδαγωγοῦ, ὑπηρετῶντας πιστὰ τὸ σωκρατικὸ πρότυπό της ἐνότητος λόγων καὶ ἔργων. «Ὁ Δεύτερος Σωκράτης» τὸν ἀποκαλοῦν οἱ μαθητές. Ἡ προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, τὸ ἐπίπεδό τῶν σπουδῶν καὶ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν του διαφήμισαν τὴν πόλιν τοῦ Τυρνάβου ὅσο ποτὲ ἄλλοτε. Ἀρκετοὶ ὑπῆρξαν γνωστοὶ δάσκαλοι, διακεκριμένοι λόγιοι, ἐπώνυμοι γιατροί, ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ δραστήριοι ἔμποροι. Ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Δημήτριος Ἀλεξανδρίδης, ὁ Στέφανος Κομπιτᾶς, ὁ Διονύσιος Πύρρος συνέβα-

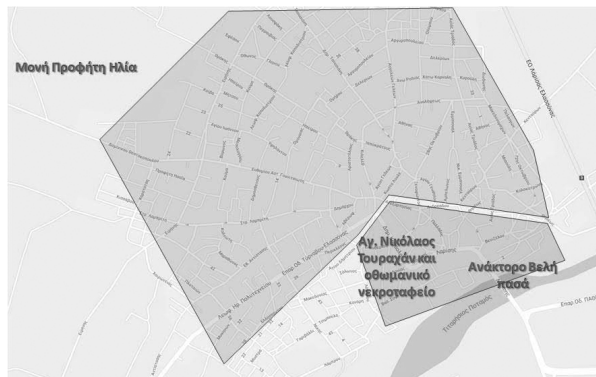
⁵³ Μιχ. Λαφαζάνης, ὁ.π., σσ. 170-174 κ.ἄ.

⁵⁴ Ζήσης Μελισσάκης, *Κατάλογος τῶν Κωδίκων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Τυρνάβου*, Ἐθνικὸ Ἰδρυμα, Ἑρευνῶν Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Ἀθῆνα 2007. Καὶ τοῦ ἴδιου, *Κατάλογος τῶν Παλαιῶν Ἐντύπων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Τυρνάβου*, Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἑρευνῶν, τετράδια ἐργασίας 36, Ἀθῆνα 2016.

⁵⁵ Μιχ. Λαφαζάνης, ὁ.π., (2ο μέρος), «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Πέζαρου», σσ. 177-294.

λαν σπίν ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας, διαμόρφωσαν αρκετές πτυχές του Έλληνικού Διαφωτισμού και ενίσχυσαν τό εθνικό φρόνημα για τήν έλευθερία.

Η οθωμανική κυριαρχία στον Τύρναβο δέν τελειώνει στά χρόνια της Έπανάστασης του 1821. Συνεχίζεται μέχρι τήν Άπελευθέρωση της Θεσσαλίας τό 1881. Μέ τίς μεταρρυθμίσεις του Χατί Σερίφ στά 1839 καταργήθηκαν καί τυπικά τα παλαιά προνόμια του Τουραχάν. Οί Τυρναβίτες, μέ τήν αυτόπτεποίηση που έδινε στους άπανταχοϋ υπόδουλους Έλληνες ή δημιουργία καί ή ύπαρξη ελληνικού κράτους (*Βασίλειον της Ελλάδος*), άρχισαν νά αναδημιουργοϋν καί νά συντονίζουν τόν βηματισμό στά νέα δεδομένα της εποχής. Ο Τύρναβος έξακολουθεί νά είναι «ή πιό εύρωπαϊκή πόλη της όθωμανικής αυτοκρατορίας» (Fallmerayer). Η μακροχρόνια παράδοση καί ή συσσωρευμένη έμπειρία σέ κάθε εκδήλωση της ζωής –κοινωνική, εκκλησιαστική, έμπορική, πνευματική– θά άρχίσει νά ξετυλίγεται. Μέ τήν ένσωμάτωση της Θεσσαλίας στον εθνικό κορμό ό Τύρναβος θά αναπτύξει νέα δημιουργική πορεία.

Εικόνα 1. Σχέδιο μέ τήν έκταση των χριστιανικών καί μουσουλμανικών συνοικιών του Τυρνάβου, Άν. Μάτος, «Τό κατάστιχο μέ τούς κτίτορες του ναοϋ της Παναγίας Φανερωμένης (1871-1893)», *Ημερίδα για τά 200 χρόνια από τήν Έπανάσταση του 1821* Δήμος Τυρνάβου 12-9-2021.

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΩΝ

Α. Εισαγωγική επισκόπηση της Βυζαντινής καί Μεταβυζαντινής Αγιολογίας και της γραπτής παράδοσής της

Ἡ Αγιολογία (μαζὶ μὲ τὴν Ὑμνογραφία) ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα καὶ ταυτόχρονα πρωιμότερα γραμματειακὰ εἴδη τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ παραγωγή της σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῶν δύο Χριστιανικῶν χιλιετιῶν παραμένει ἀμείωτη καὶ ταυτόχρονα συνεπὴς στὶς βασικὲς συγγραφικὲς ἀρχὲς ποὺ ἀκολουθήσαν οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Μὲ σημεῖο ἐκκινήσεως τὸ γεγονός ὅτι Ἅγιοι ποτὲ δὲν ἔπαψαν, οὔτε παύουν νὰ ἀναφύονται στὴν πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ἀνάγκη ἐξιστόρησης τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τῶν παραμένει σημαντικό ζητούμενο ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πληρώματός της. Ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως ἡ δημιουργία ἐνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου ἀκολουθεῖ ὀρισμένους κανόνες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη στὴν πράξη διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ ρητορικὴ καὶ στὴ θεωρία ἀπὸ τὴν Δεύτερη Σοφιστικὴ¹. Μὲ τὸν *Βίο τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου* ποὺ γράφτηκε λίγο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ (τὸ 356) ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο Ἀλεξανδρείας τὰ κυρίως ἀγιολογικὰ κείμενα, δηλ. οἱ *Βίοι Ἀγίων*, ἀποκτοῦν τὸ πρότυπό τους², ἀλλὰ χρονολογικὰ δὲν εἶναι τὸ πρῶτο εἶδος ἀγιολογικοῦ κειμένου ποὺ ἐμφανίζεται. Τὰ πρῶτα ἀγιολογικὰ

¹ Γιὰ μιὰ πρώτη προσέγγιση στὸ θέμα αὐτὸ καὶ τὴν ἐπιρροή τοῦ Μενάνδρου Ρίτορος, βλ. C. Mango, *Βυζάντιο. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, (μετφρ. Δ. Τσουγκαράκη), Ἀθήνα 1988, σσ. 291-293.

² Γιὰ τὸ κείμενο αὐτὸ βλ. T. Hägg, "The Life of St Antony between Biography and Hagiography", στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. I: *Periods and Places*, Farnham-Burlington VT 2011, σ. 17-34, ἰδίως σσ. 18-19.

κείμενα, ἂν καὶ τυπικὰ ἀνήκουν σὲ ἄλλο, μὴ λογοτεχνικὸ γραμματειακὸ εἶδος, οὐσιαστικὰ ἄπτονται τῆς ζωῆς τῶν πρώτων Ἀγίων, δηλαδὴ τῶν Μαρτύρων. Τὰ *Μαρτύρια καὶ οἱ Πράξεις Μαρτύρων* εἶναι καταγραφὲς δικῶν τῶν μαρτύρων τῶν Ρωμαϊκῶν διωγμῶν καὶ τοῦ θανάτου τους³. Ἀρχικὰ τέτοιου εἴδους ἀφηγήσεις ἐντοπίζονται στὰ ἐπίσημα Πρακτικὰ Ρωμαϊκῶν δικαστηρίων ποὺ μέσα ἀπὸ μία δικονομικὰ τυπικὴ διαδικασίᾳ ποὺ περιελάμβανε ἐκφοβισμό, ὑποσχέσεις καὶ ἀκόμη παρακλήσεις ἐκ μέρους τοῦ δικάζοντος, ἀλλὰ καὶ φρικτὰ βασανιστήρια, κατέληγε στὴν θανατικὴ καταδίκη καὶ ἐκτέλεση τοῦ Μάρτυρα⁴. Τὰ ἐπίσημα δικαστικὰ ἐγγράφα ἀργότερα κατέληγαν στὰ χέρια πιστῶν Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι τὰ ἐπανεπεξεργάζονταν δίνοντάς τους μία περισσότερο ἀφηγηματικὴ μορφή καὶ ἔτσι τὰ γραφειοκρατικὰ κείμενα περνοῦσαν στὸν χῶρο τῆς Χριστιανικῆς γραμματείας⁵.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶδη στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα κατατάσσονται τὰ *ἀποφθέγματα καὶ οἱ διηγήσεις πατέρων* (γνωστὰ καὶ ὡς *Γεροντικά* ἢ *Μπτερικά*), καὶ οἱ *ψυχωφελεῖς ἱστορίες*, δηλαδὴ σύντομες ἱστορίες μὲ ἥρωες μοναχοὺς κυρίως τῆς πρώτης Χριστιανικῆς περιόδου καὶ γνωστοὺς ἁγίους. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν τῶν μικρῶν σὲ ἔκταση ἀγιολογιῶν εἶναι ἡ ἠθικὴ ἐνίσχυση καὶ παιδεία τῶν ἀναγνωστῶν. Σ' αὐτὰ μποροῦν νὰ προστεθοῦν οἱ *συλλογὲς θαυμάτων* καθὼς καὶ τὰ ρητορικὰ *ἐγκώμια*⁶.

Μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰώνων, τὰ σημαντικότερα εἶδη τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ὑφίστανται διάφορες μορφὲς περαιτέρω ἐπεξεργασίας καὶ ὁμαδοποιήσεως. Κατ' ἀρχὰς τὰ ἐπιμέρους κείμενα *Πράξεων καὶ Μαρτυρίων* συγκεντρώνονται σὲ ἐνιαῖα ἔργα ὅπως εἶναι τὸ χαμένο τώρα κείμενο *Ἀρχαίων μαρτύρων συναγωγή* τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, μέρος τοῦ ὁποίου ἔχει παρεμβληθεῖ στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Ἱστορία* καὶ τὸ σωζόμενο στὰ Ἑλληνικὰ καὶ στὰ Συριακὰ *Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων* τοῦ ἰδίου⁷. Ἀμειψὲς καὶ πραγματικὰ

³ Βλ. Δ. Τσάμπι, *Ἀγιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 19-22.

⁴ Γιὰ περισσότερες λεπτομερείες, βλ. Κ. Μπουρδάρη, *Τὸ Δίκαιο στὰ Ἀγιολογικὰ Κείμενα*, Ἀθήνα 1987, σσ. 17-24 καὶ 64-110.

⁵ Γιὰ περισσότερες πληροφορίες περὶ *Μαρτυρίων* βλ. τώρα Μ. Detoraki, "Greek Passions of the Martyrs in Byzantium", στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II: *Genres and Contexts*, Farnham-Burlington VT, 2014, σσ. 61-102.

⁶ Βλ. μία πρώτη προσέγγιση στὸ Δ. Τσάμπις, *Ἀγιολογία*, σσ. 19-31. Γιὰ πολὺ λεπτομερέστερη καταγραφή βλ. Μ. Hinterberger, "Byzantine Hagiography and its Literary Genres. Some Critical Observations" στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II, σσ. 25-60.

⁷ Βλ. Δ. Τσάμπις, *Ἀγιολογία*, σ. 22.

σημαντικότερη εξέλιξη αυτού του είδους των όμαδοποιήσεων κειμένων είναι η εμφάνιση, από τον ένατο αιώνα και μετά, των χειρογράφων *Μηνολογίων* τα οποία ενσωματώνουν ολόκληρους και πρωτότυπους βίους αγίων συνήθως στην αρχική ή πληρέστερη μορφή τους και σε χρονολογική σειρά, σύμφωνα με το ήμερολόγιο του Έκκλησιαστικού έτους⁸. Ταυτόχρονα με την πάροδο των χρόνων κατά την Βυζαντινή περίοδο έχουμε επίσης και τις μεταφράσεις των προγενέστερων βίων, δηλαδή προσαρμογή τους αρχικά σε υψηλότερο λογοτεχνικό ύφος, όπως γίνεται με τους βίους που περιλαμβάνονται στο *Μηνολόγιο* του Συμεών του Μεταφραστή (10ος αιώνας)⁹ και αργότερα, ιδίως κατά τους μετα-Βυζαντινούς χρόνους, σε χαμηλότερο («εις την καθομιλουμένην», όπως τονίζουν στο τέλος τους περιγραφές χειρογράφων)¹⁰. Παράλληλα με τις μεταφράσεις και πιθανότατα για λειτουργικούς λόγους¹¹ έχουμε και την διαδικασία της έπιτομής. Η έπιτομή είναι μία διαδικασία συντομεύσεως του αρχικού και εκτεταμένου αγιολογικού κειμένου σε βραχύτερη μορφή, ή έκταση της οποίας ποικίλλει από μερικές σελίδες, που αντιστοιχούν σε κάποιο ποσοστό του αρχικού κειμένου (30%, 25% κ.λπ.)¹² ή σε μία απλή παράγραφο πέντε ή δέκα σειρών. Αυτές οι τελευταίες έπιτομές και ιδίως οι μικρής έκτασης, συγκεντρωμένες σε χειρόγραφα, άπαρτίζουν τα *Συναξάρια*¹³.

Μία περαιτέρω εξέλιξη που εμφανίζεται στην ύστερη Βυζαντινή περίοδο

⁸ Καταγραφή και περιγραφή του περιεχομένου πάνω από 3.000 τέτοιων χειρογράφων βρίσκεται στο μνημειώδες έργο του Α. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* (TU 50-52), 3 vols, (Leipzig, 1937-1952).

⁹ Βλ. M. Hinterberger, "Byzantine Hagiography...", σ. 40.

¹⁰ Για τις μεταφράσεις της μετα-Βυζαντινής περιόδου (κυρίως 16ου-17ου αι.) βλ. τώρα Έ. Μελικίδου, *Η δημόσια μετάφραση του βίου του Αγίου Φιλαρέτου του Έλεήμονος: Συμβολή στη μεταφραστική κίνηση του 16ου και του 17ου αι.*, (Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1997.

¹¹ Συνήθως για να ανταποκριθεί το κείμενο στον περιορισμένο χρόνο που διατίθεται για την ανάγνωση του *Συναξαρίου* του έκαστου Αγίου κατά την ημέρα της μνήμης του.

¹² Ός παράδειγμα παραθέτω την έκδοσή μου του *Βίου του Λέοντος Κατάνης*, (Α. Alexakis, *The Greek Life of St. Leo Bishop of Catania* (BHG 981b), Bruxelles 2011, σσ. 140-191), της οποίας το κείμενο εκτείνεται σε 26 σελίδες και 40 παραγράφους, ενώ η έπιτομή του καταλαμβάνει 7 σελίδες και 17 παραγράφους (V. V. Latyšev, *Menologii Anonymi Byzantini saeculi X*, vol. I, Petropoli 1920, σσ. 111-118). Για την έπιτομή, βλ. πάλι M. Hinterberger, "Byzantine Hagiography...", σ. 40.

¹³ Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το χειρόγραφο *codex Vaticanus graecus* 1613, γνωστό ως αυτοκρατορικό μηνολόγιο του Βασιλείου Β', το οποίο στην πραγματικότητα είναι *Συναξάριο*. Κάθε σελίδα του χωρίζεται στα δύο: στο μισό υπάρχει συνήθως μία σχετική μνιαιούρα και στο υπόλοιπο μισό μία συναξαριακή καταχώρηση έκτασης περίπου 16 σειρών. Το χειρόγραφο είναι προ-σβάσιμο στην ιστοσελίδα, https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613.

(13ος αἰ. καὶ μετέπειτα) εἶναι ὁ συνδυασμὸς σὲ ἓνα χειρόγραφο ἑνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου μαζὶ μὲ τὸ κείμενο τῆς λειτουργίας τοῦ Ἁγίου ἢ τουλάχιστον μὲ τὸν κανόνα του. Ἐναν σημαντικὸ ἀριθμὸ τέτοιων χειρογράφων διαπραγματεύεται καὶ περιγράφει ὁ Ehrhard πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἔργου του¹⁴. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀντιστρέφεται τέλος στὰ *Μηναῖα* (ἀρχικὰ λειτουργικὰ χειρόγραφα μὲ πρωτίστως ὑμνογραφικὸ περιεχόμενο), στὰ ὁποῖα οἱ κανόνες τῶν Ἁγίων συνήθως παρατίθενται μὲ τὴν ἐνσωμάτωση μετὰ τὴν ἔκτη ὥδῃ ἑνὸς σύντομου κοντακίου πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου ἀλλὰ καὶ μίας ὀλιγόστιχης *Συναξαριακῆς καταχώρησης*.

Μία παρόμοια, ἀλλὰ ἀρκετὰ ἀπλούστερη διαδικασία παρατηρεῖται καὶ μὲ τὴν παράδοση τῶν *Βίων*, τῶν *Πράξεων καὶ τῶν Μαρτυρίων* τῶν Νεομαρτύρων τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου. Ἡ παράδοσή τους σήμερα μπορεῖ νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ κάποια πρῶμπι χειρόγραφη ἀποτύπωσή τους¹⁵, ἀλλὰ ἡ ἐμφάνισή τους σὲ ἔντυπη μορφή εἶναι συνήθως πολὺ κοντὰ στὰ χρόνια τοῦ μαρτυρίου τους. Μία πρώτη ἔκδοση ἀκολουθεῖται ἀπὸ μεταγενέστερες καὶ κάποιες φορές πληρέστερες ἐκδόσεις, ἀλλὰ στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ ἡ ὁλοκλήρωση τῆς διάδοσης τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ἔρχεται μὲ τὴν καταχώρηση ὁλοκλήρων *βίων ἁγίων*, ἀλλὰ καὶ *συναξαριακῶν καταχωρήσεων* σὲ διαδικτυακὲς σελίδες¹⁶. Ἔτσι, ἐνῶ κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας ἐποχὴ ἡ δημοτικότητα ἑνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου κρινόταν ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν χειρογράφων ποὺ τὸ παρέδιδαν (τὸ *Μηνολόγιο* τοῦ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστῆ, γιὰ παράδειγμα, σώζεται ὁλόκληρο ἢ ἐν μέρει σὲ πάνω ἀπὸ 750 χειρόγραφα), σήμερα μία διαδικτυακὴ ἔρευνα μᾶς δείχνει εὐκόλα ποὺ ἔχει φτάσει ἡ χάρις ἑνὸς Ἁγίου¹⁷.

¹⁴ Βλ. A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand*, Vol. III, σσ. 968-996. Γιὰ παράδειγμα, ὅλα τὰ χειρόγραφα ποὺ παραδίδουν τὸν *Βίο* τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Α', *Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, παραδίδουν ἐπίσης καὶ ἀκολουθία του: *Μονῆς Χάλκης, Θεολογικῆς Σχολῆς* 64 (14ου αἰ.) μὲ δύο ἀκολουθίες: Μία γιὰ τὴν κυρίως ἑορτὴ καὶ μία γιὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων. Ἄθους, *Ἰβήρων* 50 (14ου αἰ.), καὶ Ἄθους *Ἰβήρων* 369 (202) (τοῦ ἔτους 1615/16). A. Ehrhard, *αὐτόθι*, σσ. 991-992.

¹⁵ Βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν χειρόγραφη παράδοση τῆς Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς τοῦ Κασσαρίου Δαπόντε, ἡ ὁποία συνέβαλε, ἔστω ἑμμέσως, στὴν κατάρτιση τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου* τῶν ἁγίων Μακαρίου Νοταρᾶ καὶ Νικοδήμου Ἀγιορείτη, στο. Σ. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη Νεομαρτυρολογικὴ Συλλογὴ τοῦ Μοναχοῦ Κασσαρίου Δαπόντε (1713-1784)*, Θεσσαλονίκη 2012.

¹⁶ Ἀπλὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ διαδικτυακὴ τράπεζα δεδομένων τοῦ Dumbarton Oaks, ἀκαδημαϊκοῦ Ἰδρυάτος ποὺ εὐρίσκεται στὴν Οὐάσιγκτον τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἀλλὰ ἀνήκει στὸ Πανεπιστήμιο Harvard. Στὴν ἱστοσελίδα <https://www.doaks.org/research/byzantine/resources/hagiography/database/dohp.asp?cmd=SShow&key=10> (τελευταία ἐπίσκεψη 2 Σεπτ. 2019), εἶναι ἐλεύθερα προσβάσιμα τὸ πρωτότυπο κείμενο τῶν περισσοτέρων Ἁγίων τῆς περιόδου μετὰ τὸν 8ου καὶ 10ου αἰῶνα, μὲ δυνατότητα ἀναζήτησης ἑνὸς εὐρέως φάσματος ὄρων ποὺ ἀπαντοῦν σὲ αὐτά.

¹⁷ Γιὰ παράδειγμα, μία ἀναζήτησις τῶν ὄρων «ἅγιος Γεδεὼν ὁ νέος ὁσιομάρτυρας» μὲ τὴν μηχανὴ ἀναζητήσεως τοῦ Google, ἀναστρέφει σὲ δευτερόλεπτα 13.000 ἀποτελέσματα.

Β. Ὁ Βίος τοῦ Ὁσιομάρτυρος Ἀγίου Γεδεών καὶ οἱ πηγές/ἐκδόσεις του

Τὴν διαδικασία παραδόσης ἀγιολογικῶν κειμένων ποὺ περιγράφηκε παραπάνω ἀκολουθεῖ καὶ ἡ παράδοση τοῦ *Βίου καὶ τοῦ Μαρτυρίου τοῦ Ὁσιομάρτυρος Γεδεών*. Μόλις εἴκοσι δύο χρόνια μετὰ τὸν μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ἀγίου στὶς 30 Δεκεμβρίου τοῦ 1818, ἐκδίδεται στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1840 ἡ *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὀσιομάρτυρος Γεδεών τοῦ Νέου* στὸ ἴδιο τομίδιο μὲ τὸν *Βίο καὶ τὸ Μαρτύριον* αὐτοῦ, ποὺ συνέγραψε ὁ ἱεροδιδάσκαλος καὶ ἱερέας τῆς Μακρυνίτσας Πολύζωος¹⁸. Ἡ ἐν λόγῳ ἔκδοσις ἐπανεκδίδεται στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1880, στὸν Βόλο τὰ ἔτη 1888, 1921, στὴν Ἀθήνα τὰ ἔτη 1936, 1968, 1999, στὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ ἔτος 1999 καὶ ἀπὸ τὴν Μονὴ Καρακάλλου τὸ 2003¹⁹. Πέρα ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐκδόσεις ὑπάρχει καὶ μία ἐπιπλέον ἐπανέκδοσις ἀπὸ κάποιον Ἀθανάσιο Ἰ. Παλάσκα στὴν Ὑδρα τὸ ἔτος 1910.

Ἀκολουθώντας τὴν πρακτικὴ τῶν χειρογράφων ποὺ συνδυάζουν *ἀκολουθία καὶ βίο*, ποὺ περιγράφηκε παραπάνω, τὸ 1936 ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης Δωρόθεος, μετὰ τὴν διαπίστωση ὅτι καὶ ἡ δευτέρη ἔκδοσις τοῦ Πολυζώου εἶχε ἐξαντληθεῖ προβαίνει σὲ μία δική του ἀναθεωρημένη ἔκδοσις²⁰, στὴν ὁποία διορθώνει ἀρκετὰ γραμματικά, συντακτικά καὶ μουσικά λάθη τῆς ἔκδοσης Πολυζώου. Ἐπιπλέον διορθώνει τροπάρια καὶ ἰδιόμελα συμπληρώνοντας κενὰ

¹⁸ *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὀσιομάρτυρος Γεδεών τοῦ Νέου ἀθλήσαντος ἐν Τυρνάβῳ Θεσσαλίας κατὰ τὸ 1818, μηνὶ Δεκεμβρίῳ 30, συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζώου, ἱερέως τοῦ καὶ ἱεροδιδασκάλου τῆς κομοπόλεως Μακρυνίτζας. Ἐτυπώθη δὲ δι' ἐπιστασίας καὶ δαπάνης τοῦ Πανοσιολογιωτάτου, Κυρίου Χ. Γαβριὴλ Τερμονάχου ἀγιορίτου ἐκ τῆς Μονῆς Καρακάλλου, υἱοῦ τοῦ Π. Ἰωάννου τῆς κομοπόλεως Μακρυνίτζας ἐκ τῆς Δημητριάδος...*, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1840, σ. 1-16: *ἀκολουθία*, καὶ 17-35, *βίος καὶ μαρτύριον*. Ἡ πρώτη αὐτῇ ἔκδοσις εἶναι ψηφιακὰ διαθέσιμη ἀπὸ τὸ ἱστολόγιο «Ἀγιορείτικος Λόγος» στὴ διεύθυνση http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_10.html (μέρος α') καὶ http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_19.html (μέρος β') (τελευταία πρόσβασις 2 Σεπτ. 2019).

¹⁹ Γιὰ τὶς ἐκδόσεις αὐτὲς καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία βλ. σχετικὰ: Μοναχοῦ Μωυσέως Ἀγιορείτου, «Ἀγνωστα στοιχεῖα περὶ τῶν Ἀγιορειτῶν Νεομαρτύρων», στὸ Ἀρχμ. Σεραφεῖμ Στεργιούλης, Δ. Καλαμάκης, Ἀ. Χαλδαιάκης (ἐκδ.), *Πρακτικά Διορθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος – Νεομάρτυρες Προάγγελοι τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Γένους»*, Ὑδρα 10-14 Νοεμβρίου 2000, Ὑδρα 2007, σ. 333, σμ. 49.

²⁰ *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὀσιομάρτυρος Γεδεών τοῦ Νέου... συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζώου... ἐπιδιορθωθεῖσα δὲ καὶ ἐμπλουτισθεῖσα τανὺν ὑπὸ τοῦ σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος κ. κ. Δωροθέου Κοτταρᾶ τοῦ ἐξ Ὑδρας, Ἀθῆναι 1936, 40 σελίδες.*

καὶ ἀλλάζοντας λέξεις²¹. Οὐσιαστικά γράφει ἐξ ἀρχῆς τμήματα τῆς λειτουργίας καὶ ὅταν φθάνει στὸν κανόνα τοῦ Ἁγίου, μετὰ τὴν ἔκτι ωδὴ προσθέτει τὸ κοντάκιο καὶ ὁλόκληρο τὸν βίο καὶ μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Γεδεών, ἐλαφρὰ τροποποιημένο λεξιλογικά, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιες παραλείψεις ἢ συντομεύσεις προτάσεων ἀπὸ τὴν ἔκδοση Πολυζώου²².

Τέλος, ὁ Βίος ἐντάσσεται στὸν *Μεγάλο Συναξαριστὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας* τοῦ Β. Ματθαίου²³. Οἱ τρεῖς κύριες ἐκδόσεις ποὺ παρατέθηκαν (Πολυζώου = Π, Δωροθέου = Δ καὶ Ματθαίου = Σ) παρουσιάζουν ἐλάχιστον διαφορὰς σὲ ἐπίπεδο λεξιλογίου καὶ φρασσεολογίας²⁴, ἀλλὰ σὲ ὀρισμένα σημεῖα ποὺ θὰ ὑποδειχθῶν παρακάτω ἐμφανίζουν κάποιες διαφορὰς σὲ ἐπιμέρους πληροφορίες ποὺ παρέχουν ἢ παραλείπουν.

Μὲ βάση αὐτὲς τὲς ἐκδόσεις καὶ μὲ κάποιες πληροφορίες οἱ ὁποῖες ἀπαντοῦν στὸ Διαδίκτυο τὸ περίγραμμα τοῦ *Βίου καὶ τοῦ Μαρτυρίου* τοῦ Ἁγίου Γεδεών ἔχει ὡς ἑξῆς²⁵:

Ο Γεδεὼν γεννίηκε²⁶ στὸ χωριὸ Κάπουρνα τῆς ἐπαρχίας Δημητριάδος κοντὰ στὴν Μακρυνίτσα. Γονεῖς του ἦσαν ὁ Αὐγερινὸς καὶ ἡ Κυράτσα, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἄλλα επτά παιδιά μικρότερα ἀπὸ αὐτόν. Τὸ κοσμικὸ του ὄνομα ἦταν

²¹ *Αὐτόθι*, σ. 3.

²² *Αὐτόθι*, σσ. 20-37.

²³ Β. Ματθαίου, Ματθ. Λαγγῆς, *Ὁ Μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. 12, Αθήνα 1950, σ. 761-771. Μεταγενέστερες ἐκδόσεις: Αθήνα 1966, 1968. Ἀκολουθοῦν πλῆθος ἐπανεκδόσεων καὶ ἐκτυπώσεων μὲ μικρὲς τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις. Ἐνῶ ἡ πλέον πρόσφατη ἔκδοση πλήρως ἀνακαινισμένη ἐμφανίζεται ἀπὸ τὲς ἐκδόσεις «Συναξαριστὴς» στὴν Αθήνα τὸ 2012. Στὴν ἔκδοση αὐτὴ τὸ κείμενο τοῦ *βίου καὶ μαρτυρίου* τοῦ Ἁγίου Γεδεὼν καταλαμβάνει τὲς σελ. 732-742 τοῦ 12ου τόμου.

²⁴ Παραδείγματος χάριν: ...δοσίματα Π, Δβαρείας φορολογίας Σ. // ὡς δοῦλος ἀόκνως Π/ἀόκνως Δ, Σ. Πολλὲς διαφορὰς ὀφείλονται στὸ γενικότερο γλωσσικὸ καὶ ἰδεολογικὸ κλίμα ποὺ ἀνάγεται στὴν περίοδο τῆς ἐκείνου ἐκδόσεως: Π σ. 18, Δ σ. 21: «...ὕπνρεται τοῦ Διαβόλου καὶ ὅπαδοι τοῦ ψευδοπροφήτου Μωάμεθ...» Σ σ. 733: «...ὕπνρεται τοῦ Διαβόλου...». Π σ. 25, Δ σ. 28: «Ἐγὼ χθὲς ἐπειδὴ ἐφίλησα ἐν κοράσιον, μὲ ἐδάγκασεν...», Σ σ. 737: «Ἐγὼ χθὲς ἐδοκιμαζόμεν δι' αὐτῆς...».

²⁵ Γιὰ σύντομες τυπωμένες *συναξαριακὲς* καταχωρήσεις τοῦ Ἁγίου βλ. Γ. Μικραγιαννανίτης, «Γεδεών» στὴν *ΘΗΕ*, τ. 4α, στ. 240-241. Ι. Μ. Περαντώνης, *Λεξικὸ τῶν Νεομαρτύρων*, τ. Α' (Α-Δ), Αθήνα 1972, σ. 92-93. Γιὰ ἐκτενέστερη βιβλιογραφία βλ. Μοναχοῦ Μωυσέως Ἀγιορείτου, «Ἄγνωστα στοιχεῖα περὶ τῶν Ἀγιορειτῶν Νεομαρτύρων» (ὡς ἀνωτ. σημ. 19), σ. 333, σημ. 49. Ἀπὸ τὲς ἀπειρες ἱστοσελίδες παραθέτουμε ἐνδεικτικὰ τὲς ἑξῆς: https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf (πρόσβαση 3 Σεπτ. 2019), <http://www.diakonima.gr/2009/12/30/o-agiws-veomartyrws-kai-osisiomas-ge-de/> (πρόσβαση 3 Σεπτ. 2019).

²⁶ Ὁ Γ. Μικραγιαννανίτης, στὸ ἄρθρο «Γεδεών» στὴν *ΘΗΕ*, (τ. 4α, στ. 240) ὀρίζει ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἁγίου τὸ 1766.

Νικόλαος²⁷. Για οικονομικούς λόγους, οί γονεῖς του μετοίκησαν με ὅλα τὰ παιδιά στο χωριό Γερμῆ²⁸, ὅταν ὁ ἅγιος ἦταν δώδεκα χρονῶν. Κάποιος παντοπώλης, συγγενῆς τῆς μητέρας του, ζήτησε τὸ παιδί ὡς βοηθὸ στό μαγαζί του στό Βελεστίνο²⁹. Ὡστόσο, κάποιος Τοῦρκος ὀνόματι Ἀλῆς, ἄρπαξε με βία τὸν Νικόλαο γιὰ νὰ τὸν ἔχει ὡς ὑπηρέτη στό χαρέμι του. Ἐκεῖ ὁ Νικόλαος ἔμεινε ἕναν χρόνο. Στὶς ἐπίμονες παρακλήσεις τοῦ πατέρα νὰ πάρει πίσω τὸν γιό του ὁ Τοῦρκος ὑποσχέθηκε νὰ τὸν ικανοποιήσει μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ δικοῦ του γιοῦ ἀπὸ τὸν πόλεμο. Ὅταν ὁμως ἐπέστρεψε σύντομα ὁ γιὸς τοῦ Ἀλῆ, κατὰφεραν καὶ οἱ δύο νὰ δελεάσουν τὸν Νικόλαο, καὶ ἀφοῦ τὸν περιέτεμαν, τὸν ὀνόμασαν Ἰμπραήμ. Μέσα σὲ δύο μῆνες ὁ Ἰμπραήμ μετάνιωσε εἰλικρινὰ καὶ ἕνα βράδυ ἔφυγε κρυφὰ καὶ πῆγε στὸν πατέρα του, στὸν ὁποῖο διηγήθηκε ὅλη τὴν συμφορὰ του. Ἀδυνατώντας νὰ τὸν βοηθήσει ὁ πατέρας του τὸν ἔκρυψε στο χωριὸ Κεραμίδι³⁰. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ μέσω τοῦ Λιμένος Καμαρίου ὁ Νικόλαος φεύγει με μία ομάδα κτιστῶν γιὰ τὴν Κρήτη. Μὲ τοὺς κτίστες ὁμως μένει λίγο διότι τὸν κακομεταχειρίζονταν καὶ δραπετεύει. Σὲ μία ἐρημικὴ ἐκκλησίᾳ τὸν βρίσκει ἕνας ἱερέας, ὁ ὁποῖος τὸν υἱοθετεῖ καὶ τοῦ μαθαίνει ὑφαντικὰ. Ὁ θάνατος τοῦ ἱερέα μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια ἀναγκάζει τὸν Νικόλαο νὰ φύγει μαζί με κάποιον ἄλλο νέο ἀπὸ τὴν Κρήτη γιὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος. Ἐκεῖ ἔψαξε νὰ βρῇ ἕναν πνευματικὸ πατέρα, γιὰ νὰ ἐξομολογηθῇ τὴν βαρεῖά του ἀμαρτία τῆς ἄρνησης τοῦ Χριστοῦ. Ἀφοῦ γύρισε ὅλα τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους, κατέληξε στὴν Ἱερὰ Μονὴ τῶν Ἀγίων καὶ Πανευφύμων Ἀποστόλων, ποὺ εἶναι γνωστὴ ὡς Ἱ. Μ. Καρακάλλου³¹. Ἐκεῖ ἐκάθη μοναχὸς καὶ μετονομάστηκε σὲ Γεδεών. Στὴν μονὴ Καρακάλλου ἔμεινε τριάντα πέντε χρόνια, με ἐξαίρεση ἕνα διάστημα ἔξι ἐτῶν ποὺ τὸ πέρασε σὲ Μετόχιο τῆς Μονῆς στὴν Κρήτη³². Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στο

²⁷ Σύμφωνα με τὴν καταχώρηση στὴν ἱστοσελίδα https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf (πρόσβαση 3 Σεπτ. 2019) τὸ κοσμικὸ του ὄνομα ἦταν Νικόλαος Μέμτσιος καὶ εἶχε 3 ἀδελφοὺς καὶ 4 ἀδελφές.

²⁸ Κοινότητα τῆς ἐπαρχίας Βόλου ποὺ ἀνῆκει στὸν δήμο Πρίγα Φερραίου. Τὸ Γερμὶ μετονομάστηκε ἀπὸ τὶς 4/11/1927 σὲ Ξερολίθι.

²⁹ Τὸ Βελεστίνο εἶναι κωμόπολη στὴν Περιφερειακὴ Ἐνότητα Μαγνησίας καὶ ἔδρα τοῦ δήμου Πρίγα Φερραίου, βρίσκεται 17 χιλιόμετρα Δυτικὰ τοῦ Βόλου.

³⁰ Χωριὸ τοῦ νομοῦ Μαγνησίας, στὴν πλαγιά τοῦ Μαυροβουνίου, βορείως τοῦ Πηλίου σὲ ὑψόμετρο 300 μέτρων. Κοντινότερη παραλία σὲ ἀπόσταση πέντε χιλιομέτρων εἶναι τὸ Καμάρι. Βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/Κεραμίδι_Μαγνησίας (πρόσβαση 3 Σεπτ. 2019).

³¹ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἡ ὁποία εὐρίσκεται σὲ ἀνοικτὸ καὶ κατάφυτο πρανὲς με θέα τὴ θάλασσα τῆς ΒΑ πλευρᾶς τῆς ἀγορευτικῆς χειρσονήσου. Ἡ ἱδρυσί της ἀνάγεται πρὶν τὸ ἔτος 1018. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.kedak.gr/iera-moni-karakallou/odiporiko/196/> (ἐπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

³² Ἡ ἔκδοσι Σ τοῦ *Μεγάλου Συναξαριστῆ*, (ἀνωτ. σημ. 23, σ. 734.) –ἀλλὰ ὄχι καὶ οἱ ἐκδόσεις Π

Ἅγιον Ὅρος, ἐπιδόθηκε σὲ αὐστηρὴ ἄσκησιν. «...Τίς δύναται νὰ διηγηθῇ τὰς νηστείας του, τὰς γονυκλισίας του, τὰς ἀγρυπνίας του, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀσκητικούς ἀγώνάς του; Μόνον ὁ καρδιογνώστης Θεὸς γινώσκει ταῦτα, διότι μετὰ τῶν ἄλλων ἀσκήσεων καὶ ἀγώνων, τοὺς ὁποίους μετεχειρίζετο πρὸς τῆξιν καὶ κακουχίαν τοῦ σώματός του, λέγουσιν, ὅτι εἶχε καὶ μίαν τανάλιαν διὰ τῆς ὁποίας δάκνων τὰς σάρκας του, κατέκοπτεν αὐτὰς ἀφειδῶς, πράγμα τῷ ὄντι ἄξιον φρίκης! καὶ ὁ ζῆλος αὐτοῦ δὲν ἦτο ὀλιγότερος τῶν παλαιῶν ἀσκητῶν...»³³.

Στὴν Μονὴ Καρακάλλου, ὁ ἅγιος διάβασε βίους Ἀγίων, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦσαν προτρεπτικοὶ στὸ μαρτύριο μὲ τὰ παραδείγματα παλαιότερων καὶ συγχρόνων του, οἱ ὅποιοι ἔπесαν στὸ ἴδιο παράπτωμα τῆς ἀρνήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ὕστερα πάλι ἀνένησαν καὶ ὁμολόγησαν ἐνώπιον ἰσχυρῶν τυράννων τὸν Χριστό. Αὐτὸ εἶχε μεγάλη ἐπίδραση στὸν Γεδεών, καὶ ἤναιψε μέσα του τὴν ἐπιθυμία γιὰ μαρτύριο³⁴. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο καὶ ὁ Γεδεών πῆρε ἄδεια καὶ εὐλογία ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς Καρακάλλου καὶ ἦρθε στὴν Ζαγορά³⁵. Ἐκεῖ ἄρχισε νὰ προσποιεῖται τὸν «διὰ Χριστὸν σαλόν» (τρελό)³⁶. Παριστάνοντας τὸν σαλό, καὶ μετὰ ἀπὸ ἄσκοπες περιπλανήσεις κατέληξε στὸ Βελεστίνο, τὸν τόπο τῆς ἐξόμωσής του. Τὴν Μεγάλῃ Πέμπτῃ, λοιπόν, φόρεσε στὸ κεφάλι του ἓνα στεφάνι ἀπὸ τριαντάφυλλα καὶ λουλούδια, καὶ πῆγε στὴν πόρτα τοῦ Τούρκου ποὺ τὸν εἶχε ὀδηγήσει στὸ νὰ ἀλλάξει πίστη. Τὴν χτύπησε μὲ μεγάλες πέτρες τόσο δυνατὰ, ποὺ τὴν κατέστρεψε. Στὴν συνέχεια μπῆκε

καὶ Δ—, παραδίδει τὴν πληροφορία ὅτι «ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτων τῶν τριάκοντα πέντε ἐτῶν, ἐν ἔτει 1797, Ἰουνίου 6η, διωρίσθη παρὰ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, οὔσης τότε ἰδιορρυθμὸς μετὰ τοῦ Προηγουμένου Γαβριὴλ εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ Μετόχιον τῆς Θείας Μορφώσεως διὰ μίαν ἐξαετίαν...». Στὴν ἱστοσελίδα https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf (πρόσβαση 3 Σεπτ. 2019) παραδίδεται ἡ πληροφορία ὅτι τὸ Μετόχιον βρισκόταν στὸ χωριὸ Μαργαρίτες τοῦ νομοῦ Ρεθύμνου, σὲ ἀπόσταση 27 χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο.

³³ Π σ. 22, Δ σσ. 24-25, Σ σ. 734.

³⁴ Γιὰ αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη κατηγορία τῶν Νεομαρτύρων στὴν ὁποία ἐντάσσεται ὁ Ἅγιος Γεδεών, τοὺς «ἐξ ἀρνησιχρίστων», τὴν σύνδεσίν τους μὲ τὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ τὴς συμβουλῆς τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου πρὸς αὐτούς, βλ. Δ. Τσάμης, *Αγιολογία*, σσ. 112-113 καὶ 118. Βλ. ἐπίσης Μ. Γ. Βαρθούνης, *Λαογραφικὰ τῶν Νεομαρτύρων*, Κομοτηνὴ 1998, σσ. 30-34.

³⁵ Ἡ Ζαγορὰ εἶναι χωριὸ τοῦ Πηλίου καὶ ἔδρα τοῦ Δήμου Ζαγοράς-Μουρεσίου στὸν νομὸ Μαγνησίας. Ἀπέχει 47 χιλιόμετρα ἀπὸ τὸν Βόλο καὶ 253 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαγορά_Πηλίου (ἐπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

³⁶ Καὶ ἄλλοι ἀγορεύτες μοναχοὶ, συνήθως μετὰ ἀπὸ ὄραμα, παρίσταναν γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα τοὺς «διὰ Χριστὸν σαλοὺς» ὡς εἶδος μοναστικῆς ἄσκησις. Παράδειγμα ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Καυσοκαλυβίτης (1272/85-1367/80), ὁ ὁποῖος στὸν *Βίο* του ποὺ γράφτηκε ἀπὸ τὸν Θεοφάνη παρουσιάζεται νὰ συμπεριφέρεται ὡς σαλὸς μετὰ ἀπὸ ὄραμα τῆς Θεοτόκου. Βλ. R. Greenfield and A.-M. Talbot, *Holy Men of Mount Athos*, [DOML 40] Cambridge MA – London 2016, σσ. 456-457, 460-461, 480-481, 490-491, 494-495, 534-537, 707, 708, 709, 713.

μέσα στο σπίτι του Τούρκου και παρουσιάστηκε μπροστά του. Μετά από σύντομη συνομιλία του αποκάλυψε ποιός ήταν και ομολόγησε μπροστά του ότι έχει απορρίψει τον Μωαμεθανισμό και έχει επιστρέψει στην πίστη του Χριστού³⁷. Όταν τα άκουσε αυτά ο Τούρκος, έτρεξε άμέσως στο δικαστήριο και ζήτησε να συλληφθῇ ὁ Ἅγιος, πράγμα τὸ ὁποῖο ἔγινε καὶ ἐκεῖνος ὁδηγήθηκε στὸν Κριτὴ τὴν Μεγάλην Παρασκευή. Φορώντας ἀκόμη τὸ στεφάνι μὲ τὰ λουλούδια στὸ κεφάλι του καὶ ἔχοντας στὰ χέρια του δυὸ κόκκινα αὐγά, μπῆκε στὸ δωμάτιο τοῦ Κριτῆ καὶ τοῦ τὰ ἔδωσε λέγοντας: «Χριστὸς ἀνέστη Κριτὶ, καὶ Χρόνια Πολλά!». Ὁ Κριτὴς τὸν θεώρησε τρελό καὶ στὴ συζήτηση ποὺ ἐπακολούθησε ὁ Ἅγιος ἀπέρριψε κατηγορηματικὰ τὸν Μωαμεθανισμό. Ἐπιπλέον ἔρριξε τὸν ζεματιστὸ καφέ ποὺ ἔπινε ὁ Κριτὴς στὸ πρόσωπό του. Τότε ὁ Κριτὴς ἐξοργίστηκε καὶ διέταξε τοὺς ὑπηρέτες του νὰ τὸν ξυλοκοπήσουν καὶ νὰ τὸν πετάξουν ἔξω ἀπὸ τὸ δικαστήριον³⁸. Φαίνεται ὅτι δὲν ἠθελε νὰ τὸν τιμωρήσει περισσότερο ἢ νὰ τὸν θανατώσει ἐπειδὴ τὸν θεώρησε τρελό³⁹.

Ὅταν ὁ Ἅγιος ἔφυγε ἀπὸ ἐκεῖ, πῆγε σὲ ἓνα τζαμί ἔξω ἀπὸ τὸ ὁποῖο συνάντησε μιά πλούσια Τουρκάλα μαζί μὲ τέσσερις ὑπηρέτριάς της. Μόλις τὴν εἶδε ὁ Ἅγιος τῆς ἐπιτέθηκε, ἔσχισε τὰ ρούχα της καὶ τὴν κλώτσησε τόσο δυνατὰ, ποὺ ἡ γυναῖκα ἔβγαλε αἷμα ἀπὸ τὸ στόμα. Οἱ φωνὲς τῶν ὑπηρετριῶν της προσέλκυσαν ἓνα πλῆθος Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νὰ χτυποῦν τὸν μάρτυρα δίχως ἔλεος μὲ μαχαίρια καὶ ξύλα μέχρι ποὺ τὸν ἄφησαν ἡμιθανῆ. Κάποιοι Χριστιανοὶ τὸν μετέφεραν στὸ σπίτι τῆς ἀδερφῆς του Δάφνης, ποὺ ἦταν παντρεμένη στὸ χωριὸ Ταμπιγλί⁴⁰, κοντὰ στὸ Βελεστίνο. Ἐκεῖ ἔμεινε τρεῖς μῆνες μέχρι νὰ ξαναπερπατήσει.

Στὸ σπίτι τῆς ἀδερφῆς του φιλοξενήθηκαν κάποτε τρεῖς Τούρκοι, τοὺς

³⁷ Γιὰ τὴν ὑποχρέωση τῶν «ἐξ ἀρνησιχρίστων» ἐπανερχομένων Χριστιανῶν νὰ περάσουν ὁρισμένα στάδια προετοιμασίας, τὰ ὁποῖα στὴν πράξη φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ ἐν μέρει καὶ ὁ Ἅγιος Γεδεὼν καὶ ἰδίως γιὰ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀποκηρύξουν τὴν θρησκεία ποὺ ἀσπάζονταν –ἀρνούμενοι τὸν Χριστιανισμό–, στὸν τόπο ὅπου ἠρνήθησαν τὸν Χριστό, βλ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθῆναι 1961³, σσ. 19-20.

³⁸ Τὸ συγκεκριμένο ἐπεισόδιο ἐπαναλαμβάνει πολλὰ στοιχεῖα ποὺ ἀρχικὰ ἀπαντοῦν στὰ *Μαρτύρια* τῆς πρωτοχριστιανικῆς περιόδου, ὅπως ἡ προσπάθεια τοῦ δικάζοντος νὰ πείσει μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα τὸν μάρτυρα καὶ νὰ τὸν ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό, βλ. Κ. Μπουρδάρη, *Τὸ Δίκαιο στὰ Ἀγιολογικὰ Κείμενα*, σσ. 74-75.

³⁹ Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν σαλῶν ἐκ μέρους τοῦ Ἰσλάμ, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποῖου θεωροῦνται εἴτε προφῆτες, εἴτε ἐπικίνδυνοι ψυχосπαθεῖς, βλ. M. W. Dols, "Insanity in Byzantine and Islamic Medicine", *Dumbarton Oaks Papers* 38 (1984), σ. 136 καὶ σμ. 7, ἐπίσης, τὸ γενικώτερο, M. W. Dols *Majnun: The Madman in Medieval Islamic Society*, Oxford 1992.

⁴⁰ Συννοικισμὸς τοῦ Βελεστίνου ποὺ σήμερα δὲν ὑπάρχει.

οποίους ό Άγιος άρχισε νά προκαλεΐ μέ λόγια. Ή αντιπαράθεση κατέληξε σέ πρόκληση δοκιμασίας. Στο όνομα, δηλαδή, τής πίστης του καθένas θά κρατούσε στα χέρια του ένα κάρβουνο αναμμένο. Πρώτος άρχισε ό Άγιος. Έβαλε στο δεξί του χέρι ένα κάρβουνο αναμμένο και τó κράτησε μέχρι πού τó χέρι του φούσκωσε κυκλικά και περικύκλωσε τó κάρβουνο. Οί Τούρκοι τού φώναζαν νά τó αφήσει, αλλά αυτός δέν τούς άκουγε, μέχρι πού ό ανημιός του τó άρπαξε και τó πέταξε στο έδαφος.

Στήν συνέχεια ό Άγιος έδωσε τó καμμένο του χέρι και πήγε στο χωριό Κανάλια⁴¹, στο σπίτι τού φίλου του Χατζή Νικολού, όπου διάφοροι άρχισαν νά τόν ρωτούν γιατί έχει δεμένο τó χέρι του. Ό Άγιος τούς απάντησε ότι τόν δάγκωσε ένα κορίτσι τήν προηγούμενη ήμέρα έπειδή τó φίλησε, αλλά «...πολλά μέλλει νά πάθι καθώς φαίνεται αυτή ή χείρ»⁴². Ό φίλος του, αφού έμαθε τήν αλήθεια, άρχισε νά τόν παρακινεί στο μαρτύριο, υπενθυμίζοντάς του διάφορους Άγίους τού παρελθόντος, πού μαρτύρησαν εκούσια. Βρήκε, λοιπόν, ό Άγιος τó ξύλινο στυλιάρι ενός φτυαριού και τó έδωσε στα χέρια του ως ρόπαλο. Στήν συνέχεια πήγε στο Βελεστίνο τήν Παρασκευή, ήμέρα παζαριού, έχοντας γύρω από τó καλιμαύχι του μιá αρμαθιά παράδες. Άρχισε νά κυνηγά τούς Τούρκους και νά τούς χτυπά άγρια με τó παλουκι, πού κρατούσε. Βλέποντας αυτήν τήν συμπεριφορά, οί Τούρκοι τόν θεώρησαν έντελώς τρελό, και από εκεί και στο έξης κατέληξε νά είναι ό φόβος και ο τρόμος τους, σέ σημείο πού έγκατέλειπαν τά χωράφια και τά ύποστατικά τους, διότι ένφ οι Τούρκοι έκαναν ήσυχα τς δουλειές τους, εκείνος όρμούσε πάνω τους και με τó ξύλο τούς χτυπούσε και τούς καταπλήγωνε, άκόμη και τούς φύλακες πού έβαζαν έξ αιτίας του στά περιβόλια τους. Όμως δέν έπαιρναν κανένα μέτρο έναντίον του διότι τόν θεωρούσαν τρελλό.

Μιά ώρα έξω από τó Βελεστίνο ύπάρχει κάποιο σπήλαιο, όπου ό Άγιος πήγαινε για νά προσευχηθεί. Τόν ίδιο καιρό παρευόντας σέ έναν βάλτο έπαινε ψάρια, τά όποια μοίραζε σχεδόν καθημερινά στους φτωχούς τής περιοχής κουβαλώντας τα στην πλάτη του ό ίδιος. Έπειδή όμως δέν τού είχε δοθεί μέχρι τότε ή ευκαιρία νά μαρτυρήσει, αποφάσισε νά έπιστρέψει περπατώντας δια ξηράς στο Άγιον Όρος. Εκεί έμεινε έναν χρόνο, αλλά ό διακαής πόθος τού

⁴¹ Χωριό στην ΒΔ πλευρά τού Πηλίου, Α τής λίμνης Κάρλας. Βρίσκεται 26 χιλιόμετρα ΒΔ τού Βόλου και άνήκει στον Δήμο Ρίγα Φερραίου.

⁴² Τó πρώτο μέρος τής πρότασης είναι μέσα στο πνεύμα τής συμπεριφοράς ενός σαλού άγιου (για παράδειγμα πολλούς αιώνες πριν ό Συμεών ό Σαλός ζητά στην Έμμεσα από κάποιες κοπέλες πού έπλεναν ρούχα νά τόν φιλήσουν). Ή δεύτερη πρόταση είναι προφητική.

μαρτυρίου μέσα του δέν έπαυε. Πήρε, λοιπόν, ξανά την εύλογία του ήγουμένου του και τις εύχες των αδελφών της μονής, και έπέστρεψε στην Άγια⁴³, όπου πάλι όμολόγησε τόν Χριστό. Ό διοικητής όμως της Άγιας, άνίκανος νά αποφασίσει την τύχη του Άγίου, γράφει στόν Βελή πασά⁴⁴ πού βρισκόταν τότε στόν Τύρναβο⁴⁵. Ό Βελής στέλνει ύπηρέτες του πού συλλαμβάνουν τόν Άγιο στό Κανάλι. Άφου έκκλησιάστηκε και μετέλαβε στό Κανάλι ό Άγιος μεταφέρθηκε στόν Τύρναβο. Σέ μία πρώτη αντιπαράθεση με τόν Βελή, ό Άγιος έξιτορει την πορεία του. Ό Βελής τόν φυλακίζει και την έπομένη τόν παρουσιάζει σέ μουλλάδες μπέηδες και άξιωματικούς πού είχε καλέσει από την Λάρισα. Διαλεγόμενος μαζί τους ό Γεδεών, δέν έπαυε νά τούς προκαλεί προσβάλλοντας τό Ίσλαμ και τόν Μωάμεθ⁴⁶. Τότε οί Τοϋρκοι, έξαγριωμένοι, τού ξύρισαν τό κεφάλι, τόν απογύμνωσαν και τόν έβαλαν πάνω σέ ένα γαϊδούρι διαπομπεύοντάς τον στους δρόμους τού Τυρνάβου. Μετά την διαπομπεύσή του οί Τοϋρκοι όδήγησαν τόν μάρτυρα στην αυλή του παλατιού του Βελή πασά⁴⁷, όπου, μετά από πληθώρα διαφόρων βασανισμών, σύμφωνα με την διαταγή πού τούς δόθηκε τού έκοπαν τα χέρια και τα πόδια⁴⁸, ενώ άκόμα ήταν ζωντανός, και τόν έρριξαν στα αποχωρητήρια. Έκει, κατά τα ξημερώματα και ένw ό Άγιος ζούσε άκόμη, τόν έπισκέφθηκε ένας πρόσφατα έκχριστιανισμένος

⁴³ Κωμόπολη του Νομού Λαρίσης, βρίσκεται στό Άνατολικό τμήμα του Νομού, σέ λοφώδη-ήμιορεινή περιοχή στους ΝΑ πρόποδες της Όσσας και πρòς Άνατολές βλέπει στό τέλος του Θερμαϊκού Κόλπου και στό Αιγαίο Πέλαγος. Για περισσότερα βλ. https://el.wikipedia.org/wiki/Άγια_Λάρισα#cite_note-Πάπυρος_Λαρούς-2 (έπίσκεψη 3. Σεπτ. 2019).

⁴⁴ Δευτερότοκος γιός του Άλη πασά, γεννήθηκε πιθανόν, στό Τεπελένι τό 1772 ή στά Ίωάννινα τό 1771, και έκτελέστηκε από τις Τουρκικές άρχες στην Κιουτάχεια τό 1822. Στην Θεσσαλία παρέμεινε ως διοικητής την περίοδο 1812-1819, για περισσότερα βλ. <http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/12250-belh-pasas> (έπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

⁴⁵ Ό Τύρναβος, παλαιότερα Τούρναβος (όπως γράφεται και στην έκδοση II), είναι ή πέμπτη μεγαλύτερη πόλη της Θεσσαλίας και βρίσκεται στόν νομό Λαρίσης. Την περίοδο πού μαρτύρησε ό Άγιος Γεδεών, ό Τύρναβος ήταν μεγαλύτερος σέ έκταση και σέ πολιτική σημασία από την Λάρισα. Για περισσότερα βλ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Τύρναβος> (έπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

⁴⁶ Για παρόμοιες πρακτικές των προΐμων μαρτύρων του Χριστιανισμού, βλ. Κ. Μπουρδάρ, *Τò Δίκαιο στά Άγιολογικά Κείμενα*, σ. 74-79, ιδίως 78.

⁴⁷ Για τό παλάτι του Βελή πασά στόν Τύρναβο ύπάρχουν μαρτυρίες συγχρόνων του περιηγητών, βλ. <https://www.eleftheria.gr/m/αφιερώματα/item/166630.html>, (έπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

⁴⁸ Ό Σπ. Λάμπρος σώζει την μαρτυρία, ή όποια δέν ύπάρχει σέ κάποια από τις εκδόσεις του Βίου του Άγίου, ότι «Τοιαύτην άνδρείαν έδειξεν αυτός ό Μακεδών εις τας βασάνους, όπου προστάξας ό τύραννος Βελήπασσας νά κοπούν αί χείρες και οί πόδες του, ότε έκοπαν την δεξιάν χείρά του, άρπάσας ταύτην με την άριστεράν την έρριψε κατά του τυράννου ειπών αυτός: Νά, φάγε...», βλ. Σπ. Λάμπρος, «Τά πάτρια του Άγίου Όρους», *Νέος Έλληνομνήμων* 9.3 (1912), σ. 243.

Έβραϊος ζητώντας την εύλογία του. Ο Γεδεών του προφήτευσε το έπικείμενο τέλος του Βελή πασά. Στην συνέχεια μέσα σέ φριχτούς πόνους παρέδωσε το πνεῦμα στις 30 Δεκεμβρίου 1818. Οί Χριστιανοί προσπάτησαν δωροδοκώντας τον διοικητή της πόλης (*πολιτάρχης* στο κείμενο του *Βίου*) να αποκτήσουν το λείψανο του Αγίου, αλλά το μόνο που κατάφεραν σκάβοντας μπροστά από τα αποχωρητήρια ήταν να πάρουν το ματωμένο χώμα. Όταν το έμαθε ο Βελής διέταξε να πετάξουν το πτώμα στον ποταμό Σαλαμπριά⁴⁹, για να μην μπορέσουν να το θάψουν οί Χριστιανοί. Όμως μετά από την μεσολάβηση μιάς Χριστιανής παλλακίδας του, ο διοικητής της πόλης έδωσε άδεια και οί Χριστιανοί, σκάβοντας τον τοίχο του αποχωρητηρίου απέσυραν το λείψανο του Αγίου κατά τις ξί το πρωί της 30ης Δεκεμβρίου και το κήδευσαν με μεγαλοπρέπεια θάβοντάς το στον ναό των Αγίων Αποστόλων του Τυρνάβου πίσω από το ιερό βήμα, με την παρουσία του Μητροπολίτη Λαρίσης, πλήθους ιερέων και πιστών. Πρίν το θάψουν ανακάλυψαν ότι το σάβανο ήταν γεμάτο αίμα, πολλές ώρες μετά τον θάνατο του Αγίου. Το απόγευμα της ίδιας μέρας άρκετοί Τουρκοί μαζεύτηκαν έχοντας κάνει προετοιμασίες να κάψουν και να σκορπίσουν στον ποταμό το λείψανο, το όποιο και ζήτησαν από τον Βελή⁵⁰. Εκείνος τότε αντίληφθηκε ότι οί Χριστιανοί είχαν κλέψει το σώμα και φυλάκισε τον διοικητή της πόλης, επιβάλλοντας και χρηματικές ποινές σέ Λαρισαίους αξιωματούχους που συμμετείχαν στην υπόθεση διευκολύνσεως των Χριστιανών. Η προφητεία του Αγίου στον νεοπροσήλυτο Έβραίο πραγματοποιήθηκε την 14η Μαρτίου του 1819, σέ λιγότερο από έναν χρόνο⁵¹. Δεκαεννέα χρόνια μετά την ταφή, δηλαδή, το 1837, μέρος των λειψάνων (τά κομμένα χέρια και πόδια και ή σιαγών) μεταφέρθηκαν στην Μονή Καρακάλλου επί ήγουμενείας Προκοπίου⁵².

Ελπίζουμε ή παραπάνω ανάλυση να κατέδειξε το ότι οί *βίοι και τα μαρτύρια* των Νεομαρτύρων, παρά τις επιμέρους ελάσσονες διαφορές από έκδοση

⁴⁹ Πρόκειται για τον ποταμό Τιταρήσιο (Ξεριά), ο όποιος είναι ένας από τους σημαντικώτερους παραποτάμους του Πηνειού.

⁵⁰ Για την αποτέφρωση ως μέθοδο εξαφάνισης του λειψάνου, βλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαογραφικά των Νεομαρτύρων*, σ. 45.

⁵¹ Πράγματι, το 1819 ο Βελή πασάς μετατέθηκε από τον Σουλτάνο στο μικρής σημασίας πασαλίκι της Ναυπάκτου, σχετικά βλ. διαδικτυακή πηγή άνωτ. σημ. 44.

⁵² Σχετική είναι επίσης πάλι και ή μαρτυρία του Σπυρίδωνος Λάμπρου: «...Τότε απέκοψαν και την άριστεράν του και τους δύο πόδας ως φαίνονται τά λείψανά του συντετριμμένα. Εύρίσκεται προσέτι και μία κάρα αποξηνωμένη εις Βλαχίαν και άλλα πολλά άγια λείψανα», Σπ. Λάμπρος, «Τά πάτρια του Αγίου Όρους», σσ. 243-244.

σὲ ἔκδοσι, συνεχίζουν τὴν παράδοσι τῆς Χριστιανικῆς ἀγιολογίας ἀπὸ τοὺς πρῶτους αἰῶνες τῆς ἐξάπλωσης τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τὴν πτώσι τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀνατρέχοντας στὰ πρῶτα *μαρτύρια καὶ πράξεις* γιὰ τὴν περιγραφὴ τῆς δίκης, τῶν βασανιστηρίων καὶ τῶν ἐκτελέσεων τῶν Νεομαρτύρων, καὶ ἀντλώντας ὕλικό ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς *βίους ἁγίων* γιὰ τὴν ἐξιστόρηση τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τῶν σημαντικότερων Ἀγίων-μαρτύρων τοῦ μετα-Βυζαντινοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου. Ἐλπίζουμε ἐπίσης μέσα ἀπὸ τὴν πληθώρα γραπτῶν καὶ ψηφιακῶν ἐκδοχῶν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀγίου Γεδεῶν νὰ διαφαίνεται ἡ σημαντικώτατη θέση ποὺ αὐτὸς καταλαμβάνει στὴν συνείδησι τοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου σήμερα.

Βιβλιογραφία

Α) Συντομογραφίες

DOML Dumbarton Oaks Medieval Library

ΘΗΕ Ὁρθόδοξη καὶ Ἑθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεΐα, Ἀθήνα

Β) Πηγές

Πολυζῶου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Γεδεῶν τοῦ Νέου ἀθλήσαντος ἐν Τυρνάβῳ Θεσσαλίας κατὰ τὸ 1818, μηνὶ Δεκεμβρίῳ 30, συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζῶου, ἱερέως τοῦ καὶ ἱεροδιδασκάλου τῆς κωμοπόλεως Μακρινιτῆας*. Ἐτυπώθη δὲ δι' ἐπιστασίας καὶ δαπάνης τοῦ Πανοσιολογιωτάτου, Κυρίου Χ. Γαβριὴλ Ἱερομονάχου ἀγιορίτου ἐκ τῆς Μονῆς Καρακάλλου, υἱοῦ τοῦ Π. Ἰωάννου τῆς κωμοπόλεως Μακρινιτῆας ἐκ τῆς Δημητριάδος..., ἐν Κωνσταντινουπόλει 1840.

Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθῆναι 1961³.

Γ) Μελέτες - Ἔργα

A. Alexakis, *The Greek Life of St. Leo Bishop of Catania* (BHG 981b), Bruxelles, 2011.

Ἀρχμ. Σεραφεῖμ Στεργιουλῆς, Δ. Καλαμάκης, Ἀ. Χαλδαϊάκης (ἐκδ.), *Πρακτικὰ Διορθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος – Νεομάρτυρες Προάγγελοι τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Γένους»*, Ὑδρα 10-14 Νοεμβρίου 2000, Ὑδρα 2007.

Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαογραφικὰ τῶν Νεομαρτύρων*, Κομοτηνὴ 1998.

M. Detoraki, "Greek Passions of the Martyrs in Byzantium", στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II: *Genres and Contexts*, Farnham-Burlington VT, 2014, σσ. 61-102.

M. W. Dols, "Insanity in Byzantine and Islamic Medicine", *Dumbarton Oaks Papers* 38 (1984), σσ. 135-148.

M. W. Dols *Majnun: The Madman in Medieval Islamic Society*, Oxford 1992.

- St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. I: *Periods and Places*, Farnham-Burlington VT, 2011.
- A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* (TU 50-52), 3 vols, Leipzig 1937-1952.
- St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II: *Genres and Contexts*, Farnham-Burlington VT, 2014.
- R. Greenfield and A.-M Talbot, *Holy Men of Mount Athos*, [DOML 40] Cambridge MA – London 2016.
- T. Hägg, “The *Life of St Antony* between Biography and Hagiography”, στο St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. I: *Periods and Places*, Farnham-Burlington VT, 2011, σσ. 17-34.
- M. Hinterberger, “Byzantine Hagiography and its Literary Genres. Some Critical Observations” στο St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II, σσ. 25-60.
- Σπ. Λάμπρος, «Τὰ πάτρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους», *Νέος Ἑλληνομνημίων* 9.3 (1912), σσ. 209-244.
- V. V. Latyšev, *Menologii Anonymi Byzantini saeculi X*, vol. I, Petropoli 1920.
- C. Mango, *Βυζάντιο. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, (μετφρ. Δ. Τσουγκαράκη), Ἀθήνα 1988.
- B. Ματθαίου, Ματθ. Λαγγῆς, *Ὁ Μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. 12, Ἀθήνα 1950.
- Ἐ. Μελικίδου, *Ἡ δημώδης μετάφραση τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος: Συμβολὴ στὴ μεταφραστικὴ κίνηση τοῦ 16ου καὶ τοῦ 17ου αἰ.*, (Διδακτορικὴ Διατριβή, ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1997.
- Γ. Μικραγιαννανίτης, «Γεδεών» στὴν *ΘΗΕ*, τ. 4α, στ. 240-241.
- Μοναχοῦ Μωσσεῶς Ἀγορείτου, «Ἄγνωστα στοιχεῖα περὶ τῶν Ἀγορειτῶν Νεομαρτύρων», στο Ἀρχιμ. Σεραφεῖμ Στεργιούλης, Δ. Καλαμάκης, Ἀ. Χαλδαϊάκης (ἐκδ.), *Πρακτικὰ Διορθόδοξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος – Νεομάρτυρες Προάγγελοι τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Γένους»*, Ὑδρα 10-14 Νοεμβρίου 2000, Ὑδρα 2007, σσ. 317-339.
- Κ. Μπουρδάρη, *Τὸ Δίκαιο στὰ Ἀγιολογικὰ Κείμενα*, Ἀθήνα 1987.
- Σ. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτογράφη Νεομαρτυρολογικὴ Συλλογὴ τοῦ Μοναχοῦ Καισαρίου Δαπόντε (1713-1784)*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Ι. Μ. Περαντώνης, *Λεξικὸ τῶν Νεομαρτύρων*, τ. Α΄ (Α-Δ), Ἀθήνα 1972.
- Δ. Τσάμης, *Ἀγιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1999.

Ε) Ἱστοσελίδες

Ἁγία Λαρίσης

https://el.wikipedia.org/wiki/Ἀγία_Λάρισης#cite_note-Πάπυρος_Λαρούς-2

Άγιορείτικος Λόγος Ἀκολουθία ὁσιομάρτυρος Γεδεών (ἔκδοσι 1840).
http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_10.html (μέρος α΄)
http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_19.html (μέρος β΄)

Άγιος Γεδεών Τυρνάβου
https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf
<http://www.diakonima.gr/2009/12/30/o-άγιος-νεομάρτυς-και-οσιομάρτυς-γεδε/>
https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf

Βελή Πασᾶς
http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/12250-belh_pasas

Codex Vatic. gr. 1613:
https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613.

Dumbarton Oaks Hagiography Database
<https://www.doaks.org/research/byzantine/resources/hagiography/database/dohp.asp?cmd=SShow&key=10>

Ζαγορά Πηλίου
https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαγορά_Πηλίου

Κεραμίδι Μαγνησίας
https://el.wikipedia.org/wiki/Κεραμίδι_Μαγνησίας

Μονή Καρακάλλου
<http://www.kedak.gr/tera-moni-karakallou/odiporiko/196>

Παλάτι Βελή πασᾶ (Τύρναβος)
<https://www.elftheria.gr/m/αφιερώματα/item/166630.html>

Τύρναβος
<https://el.wikipedia.org/wiki/Τύρναβος>

Ο ΣΤΕΦΑΝΙΤΗΣ ΜΑΡΤΥΣ ΤΟΥ ΤΥΡΝΑΒΟΥ. ΣΧΟΛΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΠΥΣΤΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ

*«Τῶν σὼν αἱμάτων ἐν τοῖς ρεῖθροις κατεφοίνιξας Ὁσιομάρτυς
τὴν στολὴν σου τὴν ὑπέρτιμον καὶ προσήχθης τῷ Κυρίῳ δεδοξασμένος,
ἀλλ' ὥς ἔχων παρηρσίαν καθικέτευε, Γεδεὼν πάσης λυτροῦσθαι περιστάσεως»*

Ένας από τους μεγαλύτερους εικονογράφους της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὁ Φώτιος Κόντογλου στὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του *Ἐκφρασις τῆς Ὁρθοδόξου Εἰκονογραφίας*, ἀναφέρει πρωτίστως, ὅτι: «...Ἡ τέχνη τῶν Εἰκόνων εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν λέγεται Ἀγιογραφία, ὡς ζωγραφοῦσα ἅγια πρόσωπα καὶ ἁγίας ὑποθέσεις... Ἡ λειτουργικὴ Εἰκὼν ἔχει θεολογικὴν ἔννοιαν. Δέν εἶναι μία ζωγραφία ὅπου γίνεται διὰ νὰ τέρπη τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, ἢ ἀκόμα διὰ νὰ μᾶς ἐνθυμίη ἀπλῶς τὰ ἅγια πρόσωπα, ὅπως γίνεται μέ τὰς εἰκόνας ὅπου ἔχομεν διὰ νὰ φέρνωμεν εἰς τὴν μνήμην μᾶς τοὺς ἀγαπημένους συγγενεῖς καὶ φίλους μας, ἀλλὰ εἶναι κατὰ τέτοιον τρόπον ζωγραφισμένη, ὥστε νὰ μᾶς ὑψώνη ἀπὸ τὸν φθαρτὸν κόσμον τοῦτον, καὶ νὰ μᾶς κάμνη νὰ ὁσφρανθῶμεν ἐκεῖνον τὸν καινὸν ἀέρα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ...».

Ἡ φορητὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεδεὼν Τυρνάβου, ἡ ὁποία φυλάσσεται στὸν ὁμώνυμο προσκυνηματικὸ τοῦ ναοῦ στὸν Τύρναβο, χρονολογεῖται τὸ 1842 κι ἀποτελεῖ ἓνα σχετικὰ σύγχρονο ἔργο λαϊκῆς τέχνης. Ἔχει ζωγραφιστεῖ πάνω σὲ ἓναν μεγάλων διαστάσεων ξύλινο φορέα, ὕψους 100 ἑκατοστῶν, πλάτους

60 ἑκατοστῶν καί πάχους 4 ἑκατοστῶν. Ὁ ζωγράφος εἶναι ἀνώνυμος, καθὼς ἡ εἰκόνα δέν φέρει τὴν ὑπογραφὴ κάποιου καλλιτέχνη. Παρ' ὅλα αὐτὰ πληροφоруύμαστε, βάσει τῆς ἐπιγραφῆς πού ὑπάρχει ἐπάνω της, ὅτι εἶναι δωρεά τῶν αὐταδέλφων, ἀγιορειτῶν πατέρων Χ Γαβριὺλ καὶ Χ Ἀγαπίου: «ΕΧΑΛΚΟΧΑΡΑΧΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΙΚΩΝ ΔΙΕΞΟΔΩΝ ΤΩΝ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΩΝ Χ ΓΑΒΡΙΗΛ ΚΑΙ Χ ΑΓΑΠΙΟΥ τῶν Ἱερομονάχων καὶ αὐτάδελφων τῶν ἀγιοριτῶν υἱοὶ Παππαιωάννου 1842 ἐκ χώρας Μακρηνίτσης».

Ὁ ζωγράφος ἔχει ἐπιλέξει νά δημιουργήσει πέντε εἰκονογραφικά πλαίσια, μέ τό πρῶτο καί μεγαλύτερο νά καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ξύλινου φορέα, τοποθετῶντας ἐντός αὐτοῦ καί τὰ ἄλλα τέσσερα μικρότερα καί ἰσόχωρα πλαίσια στίς δύο γωνίες τῆς κεντρικῆς ζώνης, ἔνθεν καί ἔνθεν ἀπό τὰ πόδια τοῦ ἁγίου Γεδεών. Ἀρχικά, διακοσμεῖ περιμετρικά τὴν εἰκόνα μέ δύο καφέ-κόκκινου χρώματος ταινίες, μέ τὴν πρώτην, ἐξωτερικά, σκούρου χρώματος καφέ καί τὴ δεύτερη, πιό ἀνοικτοῦ κόκκινου.

Στόν κάμπο μπλέ χρώματος τῆς κεντρικῆς παράστασης, ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ στήν ἐπάνω ἀριστερή γωνία ἕναν γονυπετῆ ἄγγελο ἐπὶ γκρίζων νεφελῶν, μέ ἀνοιγμένα τὰ φτερά, ὁ ὁποῖος φέρει φωτοστέφανο, τὰ μαλλιά του εἶναι καστανοῦ χρώματος, σγουρά καί λιτά. Ὁ ἄγγελος φοράει ἕνα λευκό ἱμάτιο, ἐνῶ εἶναι ριγμένος ἐπάνω στόν ἀριστερό του ὤμο ἕνας πορφυρός μανδύας, τόν ὁποῖο ὁ ἁγιογράφος ἀποδίδει σάν νά αἰωρεῖται δίνοντας τὴν αἴσθησι τῆς κίνησης, τόσο μέ τὴν ἔντασι τῆς δυναμικῆς τοῦ μανδύα, ὅσο καί μέ τό ἀνοιγμα τῶν φτερῶν τοῦ ἀγγέλου, ἐνῶ παρὰλληλα φαίνεται τό δεξιὸ πόδι τοῦ γυμνό. Ὁ ἄγγελος εἶναι στραμμένος πρὸς τό κεντρικὸ πρόσωπο τῆς εἰκόνας, μέ ἀνοιγμένα τὰ χέρια, κρατῶντας στό δεξιὸ του χέρι ἕνα καταπράσινο κλαδί καί στό ἀριστερό του χέρι ἕνα ὀλάνθιστο στεφάνι. Πιθανότατα τοποθετεῖται ἐδῶ, διότι ὁ ἅγιος το φόρεσε ἐν ζωῇ, ὅταν ἔφυγε τὴν πρώτη φορά μέ κανονικὸ ἀπολυτήριο ἀπὸ τὴ Μονὴ τῆς μετανοίας του καί ἐπέστρεψε στή Μαγνησίαν προκειμένου νά βοηθήσει τοὺς συγχωριανούς του καί νά τοὺς ἀποτρέψει ἀπὸ τό νά ἀλλαξοπιστήσουν. Συγκεκριμένα, εὕρισκόμενος στό Βελεστίνο τῆς Μαγνησίας, φοροῦσε αὐτὸ τό ὀλάνθιστο στεφάνι στό κεφάλι του καί παρουσιαζόταν ὡς διὰ Χριστόν σαλός, προκειμένου νά μπορεῖ

νά παρεισφρύνει ἐντός τοῦ κύκλου τῶν Ὁθωμανῶν καί νά ἐνισχύει τοὺς συνανθρώπους του. Μὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ στεφάνι, καί ὁ Ἄγγελος στήν εἰκόνα, σκοπεύει νά στεφανώσῃ τόν ἅγιο Γεδεών. Οἱ Ἄγγελοι εἶναι ἄφυλα, ὑλικά πνευματικά καί ἀθάνατα ὄντα. Ἔχουν δηλαδή ὑλικό σῶμα μᾶς καί εἶναι κτίσματα, ἀλλά σέ σύγκριση μέ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα τὸ δικό τους εἶναι πολὺ πιο «λεπτό». Κατὰ τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Δαμασκινὸ «Ἄγγελος ἐστὶν οὐσία νοερά, ἀεικίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώματος, Θεῶ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφύια»¹. Ἐπομένως, εἶναι πνεύματα ἅυλα, πάντα μέ τὴν ἔννοια τῆς λεπτότατης ὕλης κατὰ τόν Ἅγιο Μάξιμο τόν Ὁμολογητὴ, οὐράνια καί ἀθάνατα². Γι' αὐτὸ καί ὀνομάζονται καί οὐράνιες καί ἀσώματες δυνάμεις. Ἐπίσης, οἱ Ἄγγελοι εἶναι «φύσις λογική, νοερά τέ καί αὐτεξούσιος, ἀθάνατος οὐ φύσει, ἀλλὰ χάριτι»³. Οἱ Ἅγιοι Ἄγγελοι ὑπόκεινται στὸν χωροχρόνο διότι εἶναι καί αὐτοὶ κτίσματα. Ἡ διαφορὰ μέ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ὅτι βιώνουν τόν χωροχρόνο τελείως διαφορετικά. Μποροῦν νά βρισκονται ἀπὸ τὴν μία ἄκρη τοῦ κόσμου στήν ἄλλη, ὅμως δέν μποροῦν νά εἶναι πανταχοῦ παρόντες. Μποροῦν νά ἀλλάζουν μορφές, διατηρῶντας πάντοτε τὴν ἀγγελικὴ τους φύση.

Στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ κεντρικοῦ πλαισίου ὑπάρχουν τὰ γράμματα ΙΣ ΧΣ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν συντομογραφίες τῶν λέξεων Ἰησοῦς Χριστός. Σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο παρουσιάζεται καθήμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν ὁ Χριστὸς εὐλογῶν, στραμμένος πρὸς τὸν ἅγιο μέ τὸ ἀριστερὸ του χέρι νά κρατᾷ μίαν σφαῖρα πράσινου χρώματος, συμβολίζοντας μέ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν κόσμο. Ὁ Χριστὸς φέρει φωτοστέφανο. Στὸ φωτοστέφανο τοῦ Κυρίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «Ο ΩΝ», τὰ ὁποῖα τρία γράμματα κατέχουν δογματικὴ σημασία στὴν Ὁρθοδοξία μας. Μέσα στὸ φωτοστέφανο τοῦ Κυρίου σχηματίζεται ὁ Σταυρός. Ὁ Σταυρὸς εἶναι τὸ ὄργανο μέ τὸ ὁποῖο λύτρωσε ὁ Χριστὸς τὸν κόσμο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐγγράφεται μόνον στὸ φωτοστέφανό Του. Στὶς τρεῖς κεραίες τοῦ Σταυροῦ γράφονται τὰ

¹ <http://platyteraouranwn.pblogs.gr/2016/06/ehoyin-oi-aggeloi-to-aytexoysio.html>

² Ἁγ. Μαξίμου Ὁμολογητῆ, *Φιλοσοφικά καί Θεολογικά ἐρωτήματα*, εἰσαγωγή-σχόλια π. Δημητρίου Στανιλοάε, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, 1978.

³ Χαρίδημος Κούρτης, *Ἡ ἔννοια τοῦ αὐτεξούσιου στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τόν Δαμασκινὸ*, Θεσσαλονίκη 2010.

γράμματα «Ο ΩΝ» πού σημαίνουν ο Ὑπάρχων. Ὁ Ὑπάρχων εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο τὸ εἶπε ὁ Ἰδιος ὁ Κύριος στὸν Μωϋσῆ. «... Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσὴν λέγων· Ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὢν· Καὶ εἶπεν· οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς» (Ἐξοδ. Γ', 13). Τὸ ἄρθρο «Ὁ» συνήθως βρίσκεται ἐπάνω ἀπὸ τὴν Κεφαλὴ τοῦ Κυρίου, ἐνῶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὰ «Ω» καὶ «Ν». Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιότερη τοποθέτηση. Τὸ ἐσωτερικὸ ἱμάτιο πού φορᾷ εἶναι κόκκινου χρώματος καὶ συμβολίζει τίς ἁμαρτίες μας γιὰ τίς ὁποῖες πέθανε ὁ Κύριός μας, ἐνῶ σέ ἀντίθεση μὲ τὸν χιτῶνα πού φέρει ἐξωτερικὰ καὶ εἶναι λευκοῦ χρώματος καὶ συμβολίζει τὴν καθαρότητα καὶ τὸ ἄμειπτον.

Ἀνάμεσα στὸν Ἄγγελο καὶ στὸν Χριστό, ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ σέ μεγαλύτερη κλίμακα στὸ ἴδιο πλαίσιο τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τῆς εἰκόνας, δηλαδὴ τὸν στεφανίτη μάρτυρα τοῦ Τυρνάβου, πού ὅπως φανερῶνει καὶ ἡ ἐπιγραφή εἶναι: «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΣ». Ὁ ἅγιος παρουσιάζεται ὁλόσωμος μὲ στραμμένο τὸ βλέμμα του ἔχοντας μία ἐλαφριά κλίση πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ καθηγητῆ τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας Λεωνίδα Ἀλεξάντροβιτς Οὐσπένσκυ, ἡ στάση αὐτὴ ἔχει τὴ δική της σημασία: «Βλέποντας τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἁγίου, βλέπουμε τὴ θέση καὶ τὴ σημασία πού ἔχει αὐτός ὁ ἅγιος μέσα στὴν Ἐκκλησία, καθὼς καὶ τὸν ἰδιαιτέρο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὑπηρετήσε τὸν Θεό ὡς προφῆτης, ὡς μάρτυς, ὡς ἀπόστολος κλπ. Ἡ ιδιότης αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὰ εἰκονογραφικὰ γνωρίσματα καὶ μὲ τὰ συμβολικὰ χρώματα κάθε ἁγίου. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ εἰκόνα, ὅπως καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, μᾶς δείχνει τὸ ἔσχατο ὄριο καὶ τὴ βαθιὰ ἔννοια ὅλης τῆς

ἀνθρώπινης ζωῆς... Τό ὅτι πάντοτε ζωγραφίζονται στήν Εἰκόνα οἱ ἅγιοι κατά πρόσωπον καί ὄχι πλάγιως, φανερώνει τόν στενό δεσμό ἀνάμεσα στόν προσκυνητή καί στόν ζωγραφισμένο ἅγιο....». Πράγματι, ἡ συνεχής παρουσία τῶν ἱερῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἀποτελεῖ ἄριστο τρόπο ἐπικοινωνίας μας μαζί τους, καθόσον δέ θεωροῦνται ξένοι ἄνθρωποι τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος, ἀλλά σύγχρονοί μας, ἀδελφοί, προσωπικοί φίλοι καί πρεσβευτές μας στόν οὐρανό. Ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ περιμετρικά ἀπό τό κεφάλι τοῦ ἁγίου ἕνα ὁλόχρυσο φωτοστέφανο. Ὁ φωτοστέφανος γιά τά ἱερά πρόσωπα προσλαμβάνει στήν Ὁρθόδοξο εἰκονογραφία τό νόημα τῆς ἀκτινοβολοῦσης δόξης τοῦ ἀπεικονιζομένου προσώπου. Καί ἡ Ἐκκλησία ἔχει καθιερώσει νά τοποθετεῖται ὁ φωτοστέφανος στήν κεφαλὴ τῶν ἁγίων, διότι αὐτή εἶναι τό κέντρο τοῦ πνεύματος, τῆς σκέψεως καί τῆς διανόησης. Καί εἶναι χρυσός ὁ φωτοστέφανος, διότι αὐτό τό χρῶμα συμβάλλει στήν ἀνάδειξη τοῦ ὅλου προσώπου τοῦ ἐκάστοτε ἁγίου, ἐνῶ γίνεται ταυτόχρονα ἕνας φωτεινός χώρος καί ἕνα ἄμεσο βάθος, στό ὁποῖο προβάλλεται καί ἐξάιρεται ἡ κεφαλὴ⁴. Ὁ ἅγιος πάνω στό κεφάλι του φορᾷ τό μοναχικό καλπάκι μέ τό κουκούλι, τό ὁποῖο συμβολίζει τήν ἀκακία ὡς περικεφαλαία ἐλπίδος γιά τή σωτηρία μέσῳ τῆς ἐκ Θεοῦ ἐπισκιάσεως τῆς χάριτος, ἀλλά καί τήν ὑψωση τοῦ νοῦ μέσῳ τῆς ταπεινοφροσύνης καί τῆς ἀκακίας, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι τά ἄδολα νήπια, ἀλλά ἀκόμη καί γιά τή Θεοῦ φύλαξη καί περίθαλψη τῆς κεφαλῆς μέ ὅλα τα αἰσθητήρια. Τα χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου του φανερώνουν τό γῆρας τῆς ἡλικίας του, μέ πῶς ἔντονη ἔνδειξη τό χρῶμα τῆς γενειάδας του. Τά ἐνδύματα πού φορᾷ ὁ ἅγιος Γεδεὼν ξεκινώντας ἀπό τό ἐσωτερικό εἶναι ἕνα ἱμάτιο σκούρου μπλέ χρώματος, ἀκολουθεῖ ἕνας πράσινος χιτώνας, ὅπου πάνω του ὑπάρχει μία χρυσή ζώνη καί καταλήγει ἐξωτερικά σέ μία καφέ-κόκκινη κάπα, ἐνῶ τά ὑποδήματά του εἶναι μαύρου χρώματος. Στό δεξί του χέρι κρατᾷ ἕναν σταυρό καί ἕνα κλαδί ἀπό φοῖνικα, πού συμβολίζουν ὁ μὲν σταυρός ὅτι μαρτύρησε γιά τήν πίστιν του, τό δέ κλαδί, ὅπως χαρακτηριστικά διαβάζουμε στόν 91ο ψαλμό τοῦ Δαυίδ, στόν στίχο 13: «Δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει...» τή σωτηρία καί τήν ἐνότητα, ἐνῶ στό ἀριστερό του χέρι κρατᾷ ἕνα κομποσκοῖν καί ἕνα ἀνοικτό εἰληπτήριο. Στό εἰληπτήριο ἀναγράφεται ἕνας στίχος ἀπό τόν 43ο ψαλμό τοῦ Δαυίδ: «ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τήν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς», δηλαδή: Ἐμεῖς, Κύριε, πρὸς χάριν σου ὑφιστάμεθα θανάσιμα μαρτύρια καί ὅλη τήν ἡμέρα θεω-

⁴ Κωνσταντῖνος Καλοκύρης, *Ἡ ζωγραφικὴ τῆς Ὁρθοδοξίας*, Ἐκδόσεις Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1998.

ρούμαστε ως πρόβατα συρόμενα στή σφαγή. Αυτό ακριβώς τόν ψαλμικό λόγο βίωσε καί στή ζωή του ὁ Μάρτυς, ακολουθώντας τά χνάρια τῶν Ἀποστόλων τοῦ Κυρίου, οἱ ὅποιοι ἦταν κατάδικοι ἔτοιμοι νά πεθάνουν γιά τόν Χριστό. Γι' αὐτό καί ἔκαναν καί τόσο μεγάλα ἔργα. Ζοῦσαν σάν νά ἦταν νεκροί. Κι ἀκριβῶς ἐκεῖ ἔγκειται τό μυστικό τῆς ἀγιότητας, ἐκτός φυσικά ἀπό τήν ἐνέργεια τῆς θείας χάριτος.

Ἐκατέρωθεν τοῦ ἁγίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή, ξεκινώντας ἀπό τά ἀριστερά: «ΑΘΛΥΣΑΝΤΟΣ ΕΚ ΤΥΡ», καταλήγοντας στά δεξιά «ΝΑΒΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ 1818 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 30», θέλοντας νά παραθέσει μ' αὐτό τόν τρόπο τήν ἡμερομηνία, τό ἔτος, ἀλλά καί τόν τόπο τοῦ μαρτυρίου του.

Ἐκατέρωθεν πάλι τοῦ ἁγίου στήν κεντρική ζώνη καί πάνω ἀπό τίς δύο στήλες μέ τά τέσσερα πλαίσια, ὑπάρχουν δύο σύνολα κτηρίων. Ἀπό ἀριστερά τοῦ ἁγίου ἓνα σύνολο κτηρίων γκρίζου χρώματος καί ἀπό δεξιά ἓνα σύνολο κόκκινου χρώματος. Σύμφωνα μέ τόν βίο τοῦ ἁγίου, τά κτίρια αὐτά πιθανότατα νά ἀντιπροσωπεύουν τό ὀθωμανικό παλάτι πού βρισκόταν στὸν Τύρναβο, ὅπου διέμενε ἐντὸς τοῦ ὁ Βελῆ Πασάς. Τό ἀνάκτορο αὐτό βρισκόταν στήν περιοχὴ πού σήμερα ὀνομάζεται Τούμπα, ἀριστερά ἀπὸ τήν ἔξοδο τῆς γέφυρας πρὸς τήν πόλη. Ὁ Βελῆς, γιὰ νά δώσει ἔκταση καί μεγαλοπρέπεια στό παλάτι του, ἀλλὰ καί γιὰ νά ἀποφύγει τήν ἐνοχλητικὴ γι' αὐτόν γειτονία μέ χριστιανικὸ ναό, ἰσοπέδωσε τήν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς πού βρισκόταν ἀπὸ παλιά στό σημεῖο αὐτό, ἡ ὁποία καί διακρίνεται στήν ἀριστερὴ πλευρὰ τῶν κτηρίων πού παρατηροῦμε στήν εἰκόνα μέ τήν ἔνδειξη ἑνὸς σταυροῦ στήν κορυφὴ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν. Ἀπ' αὐτὴν διατήρησε μόνο το ὑψηλότερο κυπαρίσσι, τό ὁποῖο καί βρισκόταν στό προαύλιό της. Τό συγκρότημα τοῦ σαραγιοῦ εἶχε πρόσοψη στήν ὁχθὴ τοῦ Τιταρήσιου, ἦταν τριώροφο καί ἀρχιτεκτονικά διέφερε ἀπὸ τά γύρω κτίρια, διότι ἦταν κτισμένο σύμφωνα μέ τά εὐρωπαϊκὰ οἰκοδομικὰ πρότυπα. Τό παλάτι αὐτό, ἢ ὅπως συνθίζονταν νά λέγεται Σαράι, ἀπαρτιζόταν ἀπὸ δύο ξεχωριστὰ μέρη: α) ἓνα περιφερειακὸ, χαμηλὸ μέ 1 ἢ 2 ὀρόφους μόνο, χαλαρῆς σύνθεσης καί β) ἓνα κεντρικὸ ἐνιαῖο καί τριώροφο, τό κυρίως ἀνάκτορο (κόκκινου χρώματος). Τὰ κτίσματα τῆς ἀκραίας πτέρυγας ἦταν ὀθωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί, ὅπως γράφει ὁ Ἰωάννης Λεονάρδος, «στολισμένα κατὰ κάλλιστον Ἀσιατικὸ Στῦλον», ἐνῶ ἀντίθετα τό κεντρικὸ τμήμα τοῦ σαραγιοῦ ἦταν χτισμένο κατὰ τὸν ὠραῖο Εὐρωπαϊκὸ τρόπο τῆς νέας Τεκτονικῆς, σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰωάννου Λεονάρδου⁵.

⁵ <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1>

Ἡ ὡς ἄνω περιγραφή τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν παρατηρεῖται καί στήν εἰκαστική ἀπόδοση αὐτῶν τῶν δύο ἀρχιτεκτονικῶν συνόλων πού διαβλέπουμε στήν εἰκόνα.

Προχωρώντας στό πρῶτο ἀριστερά ἀπό τά τέσσερα μικρότερα ἀλλά καί ἰσομερῆ πλαίσια τῆς εἰκόνας, ἀρχικά ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ τήν ἐξῆς περιγραφή ὡς τίτλο τῆς εἰκόνας «ὁ ἅγιος παρουσιάζεται στόν Πασᾶ». Ἀκολουθῶς, ἀναπαριστᾷ τόν ἅγιο νά προσέρχεται στό διοικητήριο ἀπό τοὺς τρεῖς Ὀθωμανοὺς στρατιωτικούς ἐνώπιον τοῦ Πασᾶ τοῦ Τυρνάβου, ὅπως φανερώνουν καί τά κτήρια στό βάθος. Ὁ Βελῆ Πασάς ὑποδέχεται τόν ἅγιο καθημένος σέ ἐσωτερικό χῶρο, πού τό φανερώνει ἡ ὑπαρξη τοῦ κόκκινου πέπλου πάνω ἀπό τό κεφάλι του. Ἡ στάση στήν ὁποία βρίσκεται, ἐνῶ ὑποδέχεται τόν ἅγιο, ὑποδηλώνει τήν ἐξουσία καί τήν ἰσχύ του, ἐνῶ τό δεξί του χέρι δευκνύει τήν

αὐστηρότητα, ἀλλά καί τήν ἐπιβολή πού προσπαθεῖ μέσω τῶν λόγων του καί τῶν ἐρωτήσεων του νά καταδικάσει τόν ἅγιο. Σύμφωνα μέ ἱστορικές πηγές⁶, ὁ Πασάς ἀπευθυνόμενος στόν ἅγιο τόν ἐρωτά: «Τί ἄνθρωπος εἶσαι; Καί πόθεν κατάγεις; Τί ἀκούω περί σου Καλόγηρε; Ἄν ἐσύ ἐπαγγέλλεσαι τήν μοναχικήν πολιτείαν δέν πρέπει οὕτω νά πολιτεύῃσαι». Μέ τή σειρά του ὁ ἅγιος, ἔχοντας παρηψία καί εὐτομία, τοῦ ἀποκρίνεται: «Ἐγώ, ὃ ἡγεμών, νέος ἔτι ὢν ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἀπατηθεὶς ὑπό τινός τῶν Ἀγαρινῶν, ἡρνήθην τόν Ἰησοῦν μου Χριστόν καί ἔγινα Τοῦρκος. Εἰς ἑαυτόν δέ ἐλθὼν καί μετανοήσας διὰ τοῦτο τό θεοστυγές καί ψυχώλεθρον ἁμάρτημα, κατέφυγον εἰς τό Ἅγιον Ὅρος διὰ νά κλαύσω ἀξίως τήν ἁμαρτίαν μου. Εἰς ὅλον το διάστημα τῆς ἐπιπόνου ἐκεῖ παραμονῆς μου ἐλεγχόμενος ὑπό τῆς συνειδήσεώς μου ἐπέστρεψα ἐδῶ, διὰ νά ὁμολογήσω τόν παρ' ἐμοῦ ἀνοήτως ἀρνηθέντα Ἰησοῦν μου Χριστόν, Θεόν ἀληθινόν μέχρι θανάτου πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ῥύπου τῆς ἀρνήσεως». Γιά νά ὑποστηρίξει καί ζωγραφικά ὁ καλλιτέχνης τίς μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, παρουσιάζει τόν ἅγιο μέ ὑψωμένα τά χέρια καί μέ ἀνοικτές τίς παλάμες σέ στάση ἀντίστασης ἐναντι

%CF%84%CE%B1/item/166630.html, Νικ. Ἀθ. Παπαθεοδώρου, <https://www.eleftheria.gr/>, 28 Ἰουν 2017.

⁶ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεών, Ἱερὰ Μονή Καρακάλλου, Ἅγιον Ὅρος, Ἰανουάριος 2003, σ. 31.

των κατηγοριών του Πασᾶ, ἐνῶ παράλληλα παρουσιάζεται μέ τά ἴδια ἐνδύματα ὅπου ἐπέλεξε νά τόν ἀπεικονίσει καί στό κεντρικό πλαίσιο. Συνεχίζοντας ὁ βιογράφος του⁷ ἀναφέρει ὅτι μετά τή σωτήρια ὁμολογία τοῦ ἁγίου, ὁ Πασάς ἐξεπλάγη ἀπό τήν πολλή παρηρησία τοῦ μέλλοντος μάρτυρος καί πρόσταξε νά τόν κλείσουν στό δεσμωτήριο. Ὁ Ἡγεμόνας, στή συγκεκριμένη ἀπεικόνιση, εἶναι ἐνδεδυσμένος ἐσωτερικά μέ ἕνα λευκό ἱμάτιο καί ἐξωτερικά μέ τόν καθιερωμένο πορφυρῶ μανδύα, στήν κεφαλή του φοράει ἕνα φέσι, ἐνῶ πίσω ἀπό τόν ἅγιο παρουσιάζονται οἱ ἐντεταλμένοι γιά τή σύλληψή του, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Πασᾶ, νά φοροῦν μία κοινή ἐνδυμασία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα κόκκινο φέσι στό κεφάλι, πορτοκαλί γιλέκο, λευκό πουκάμισο, κόκκινο ζωνάρι στή μέση, λευκή φουστάνελα, λευκές κάλτσες καί κόκκινα ὑποδήματα. Ἐπίσης, ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τριῶν κρατᾶ στό δεξί του χέρι ἕνα γιαταγάνι, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ εἶδος μαχαριοῦ πού ἔφεραν οἱ Ὀθωμανοί.

Στήν ἀκόλουθη εἰκόνα καί στό ἐπόμενο πλαίσιο, ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ τήν ἐπόμενη συνοδευτική ἐπιγραφή «ὁ ἅγιος ἐμπαίζεται ἐπὶ ὄνον». Σύμφωνα πάλι μέ τίς ἴδιες ἱστορικές πηγές⁸, μετά ἀπό τίς συνεχόμενες ἀρνήσεις τοῦ ἁγίου νά ἀπαρνηθῇ τόν Χριστό, ὁ Ἡγεμόνας διέταξε τοὺς στρατιῶτες του νά ξυρίσουν ὅλη τήν κεφαλὴ τοῦ ἁγίου καί νά τοποθετήσουν ἐπάνω τῆς μία κοιλιὰ προβάτου, νά τόν καβαλικεύσουν σέ ἕνα γαϊδούρι καί νά τόν περιφέρουν σέ ὅλους τοὺς δρόμους καί τά στενά σοκάκια τῆς πόλεως τοῦ Τυρνάβου, βάζοντας τόν νά κρατάει τήν οὐρά τοῦ ὄνου, ὅπως ἀκριβῶς ἀποτυπώνει καί ὁ ζωγράφος στή συγκεκριμένη σκηνή.

Ἀπό τήν πλευρά τοὺς οἱ Ἀγαρηνοί, ὅπως διαφαίνεται καί στήν εἰκόνα, ἐνέπαιζαν τόν ἅγιο, ἐνῶ οἱ Χριστιανοί χαίρονταν πού ἀξιωνόνταν νά δοῦν ἕνα τέτοιο θαυμαστό γεγονός, γνωρίζοντας ὅτι τό μαρτύριο θά ὀδηγοῦσε τόν ἅγιο στή σωτηρία. Ἡ σκηνή ὅπως φανερώνει καί τό περιβάλλον πού ἀπεικονίζεται, εἶναι σέ ἐξωτερικό χῶρο, καθὼς διαφαίνεται ἡ βλαστήσασα πράσινη γῆ, ἀλλά καί τά γκριζα κτήρια πού ὑπάρχουν στό βάθος καί ἀναπαριστοῦν τό σαράι.

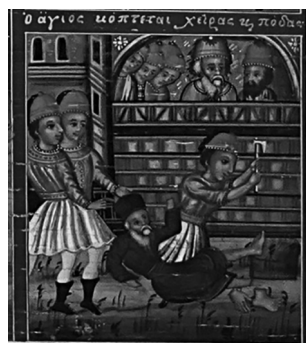
⁷ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεών, Ἱερὰ Μονή Καρακάλλου, Ἅγιον Ὅρος, σ. 31, Ἰανουάριος 2003.

⁸ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεών, Ἱερὰ Μονή Καρακάλλου, Ἅγιον Ὅρος, σ. 32, Ἰανουάριος 2003.

Οί αξιωματούχοι εἶναι καί πάλι τρεῖς τόν ἀριθμό, ἐνδεδυμένοι μέ τά ἴδια ροῦχα. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τριῶν κρατάει τό χαλινάρι τοῦ ζώου, ἐνῶ ὁ τρίτος ἔχει ὑψωμένο τό χέρι του ἔτοιμος νά χτυπήσει τό ζῶο μέ τό καμουτσίκι πού φέρει στό δεξί του χέρι. Ὁ ἅγιος Γεδεών, στή συγκεκριμένη σκηνή, φορᾷ ἕνα κάλυμμα στήν κεφαλή, μιᾶς καί ἡ πηγὴ ἀναφέρει τό ὁλοκληρωτικό ξύρισμα τῆς κεφαλῆς του καί τήν τοποθέτηση μίας κοιλιᾶς προβάτου ἐπάνω της. Ἐπιπλέον, φορᾷ μόνο ἕναν σκοῦρο χιτῶνα, ἐνῶ τά πόδια του εἶναι γυμνά. Τό πλῆθος στό βάθος παρακολουθεῖ ἐκστατικά τα δρώμενα, ἐνῶ διαφαίνεται στό πρόσωπο ὅλων των ἀπεικονιζομένων ἡ ἀγωνία γιά τήν ἔκβαση τῶν τελούμενων.

Στή δεύτερη ἐκ δεξιῶν εἰκόνα, ἡ ἐπιγραφὴ πού τή συνοδεύει, ἀναγράφει «ὁ ἅγιος κόπτεται χεῖρας καί πόδας». Στό συγκεκριμένο πλαίσιο ἀπεικονίζεται πάλι στό βάθος ἕνα γκρίζο κτήριο, ὅπου λόγω τῶν προσώπων πού ἀναπαρίστανται, συμπεραίνουμε ὅτι εἶναι κάποιο μπαλκόνι ἀπό τό παλάτι, καθὼς παρουσιάζονται μέσα σέ αὐτό ὁ Πασάς καί ἕξι αὐλικοί του, οἱ ὁποῖοι παρακολουθοῦν τά φρικτά βασανιστήρια πού δέχτηκε ὁ ἅγιος στήν αὐλή τοῦ παλατιοῦ. Σύμφωνα πάντα μέ τίς πηγές⁹, οἱ στρατιῶτες ἐπέστρεψαν τόν ἅγιο ἀπό τήν περιφορὰ του σέ ὅλη τήν πόλη, τόν κατέβασαν ἀπό τόν ὄνο στήν αὐλή τοῦ Ἡγεμόνος καί ξεκίνησαν νά πράξουν ὅσα ἐκεῖνος τοὺς εἶχε διατάξει, δηλαδή νά κόψουν μέ πέλεκυ τά πόδια καί τά χέρια τοῦ ἁγίου. Ὅπως φαίνεται καί στήν εἰκόνα, ὁ ἅγιος μέ πολλή γενναιοῦτητα ὑπομένει τό μαρτύριό του, ἐνῶ ὁ δήμιος ἔχει κόψει τό ἕνα του πόδι καί τίς δύο παλάμες τῶν χειρῶν του, ἐνῶ τό δεξί πόδι τοῦ ἁγίου εἶναι ὑψωμένο γιά τήν τελευταία πράξη τοῦ μαρτυρίου. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ πηγές ἀναφέρουν ὅτι πρῶτα τοῦ ἔκοψαν τό δεξί πόδι καί ἔπειτα τό ἀριστερό.

Στήν τελευταία εἰκόνα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ «ὁ τάφος τοῦ ἁγίου». Ἐδῶ βλέπουμε τόν ἐνταφιασμό τοῦ Ἁγίου, παρουσία τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης Πολυκάρπου Δαρδαίου (1811-1821), ὁποῖος καί αὐτός μετὰ ἀπὸ ἕνα χρονικό διάστημα μαρτύρησε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Ὁ ἅγιος Γεδεών, ἔχοντας πλέον παραδώσει τό πνεῦμα του ἀπεικονίζεται ἀπὸ τόν ζωγράφο μέ φωτοστέφανο.

⁹ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεών, Ἱερὰ Μονὴ Καρακάλλου, Ἅγιον Ὅρος, Ἰανουάριος 2003, σ. 35.

Ἡ βεβαιότητα ὅτι τό κεντρικό πρόσωπο πάνω ἀπό τό νεκρικό κρεβάτι πού κείται ὁ ἅγιος Γεδεών εἶναι ἀρχιερέας δηλώνεται ἀπό τήν ἐνδυμασία του, ἥτοι ἀπό τή μίτρα πού φέρει στό κεφάλι, τή ράβδο πού κρατάει στό δεξιό χέρι, ἀλλά καί τόν σάκο καί τό ὠμοφόριο πού φοράει. Ἐπίσης, παρουσιάζονται οἱ ἱερεῖς καί οἱ διάκονοι, πού συνοδεύουν τόν Μητροπολίτη, τό ἀριστερό χέρι τοῦ ὁποίου εἶναι ὑψωμένο, δηλώνοντας ὅτι τελεῖ τήν ἐξόδιο ἀκολουθία μέ τήν παρουσία πληθους πιστῶν. Ἡ ἀκολουθία τελεῖται ἔξω ἀπό τήν αὐλή τοῦ παλατιοῦ, ἐκεῖ ὅπου σήμερα βρίσκεται τό παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Δώδεκα Ἀποστόλων.

Ὁ ἅγιος Γεδεών, ἀσκητής τῆς Μονῆς Καρακάλλου, μαρτύρησε λίγο πρὶν τήν ἐπανάστασι τοῦ 1821. Καί ἦταν αὐτός πού προφήτευσε τήν ἐπανάστασι καί μίλησε γιά τόν ἀγέρα τῆς ἐλευθερίας ἀπό τήν τουρκική σκλαβιά. Καί θά πρέπει στούς γνωρίζοντες περὶ τῆς πίστεως νά ἐπισημανθεῖ πὼς δέν εἶναι τυχαῖες οἱ ποικιλότροπες σύγχρονες ἐμφανίσεις τοῦ αἱγίου, καθὼς καί ἡ αὔξησι τῶν θαυμάτων πού ἐπιτελεῖ σ' ὅσους τόν ἐπικαλοῦνται.

Ὁ μέγας εἰκονογράφος τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ὁ Ρῶσος Λεωνίδας Ἀλεξάντροβιτς Οὐσπένσκυ λέει χαρακτηριστικά: «Ἡ ὀρθόδοξη εἰκόνα ἐκφράζει τὰ λόγια τοῦ τροπαρίου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου: “Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία...” διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως. Ὅλα ἐδῶ ὑπακούουν στήν γενική ἀρμονία πού ἐκφράζουν ἡ εἰρήνη καί ἡ τάξι, ἡ ἐσωτερικὴ ἀρμονία. Γιατί δέν ὑπάρχει ἀταξία μέσα στήν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ: “ὁ Θεός εἶναι Θεός τῆς εἰρήνης καί τῆς εὐταξίας”, ὅπως λέει καί μία κατήχησι πού ἀποδίδεται στὸν ἅγιο Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο».

ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ - ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ

Η ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΕΝΟΣ ΑΡΧΑΙΟΥ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟΥ ΓΙΑ ΝΑ ΦΕΡΝΕΙ ΝΕΡΟ ΣΤΟΝ ΤΥΡΝΑΒΟ

Πολλά χρόνια πριν (όταν έρευνούσα ερείπια άγνωστων αρχαίων όχυρώσεων, κάστρων και φρουρίων όλων των εποχών της Θεσσαλίας), έπισκεφτήκαμε μαζί με τον παλαιό και αγαπητό φίλο και γνωστό αρχαιολόγο Θόδωρο Παλιούγκα ένα άγνωστο όχυρωμένο οικισμό των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων που είχε ανακαλύψει στη θέση Άγιος Βασίλειος¹, ακριβώς απέναντι από το χωριό Δαμασούλι σε σχέση με τον Τιταρήσιο ποταμό. Πάνω από τον λόφο της ακρόπολης του οικισμού διακρίναμε μέσα σε πουρναρότοπο κτίσματα που γεφύρωναν βαθιές κοίτες ρεμάτων πολύ κοντά στην αρχαία κόμη. Πλησιάζοντας στον χώρο, αποδείχτηκε ότι αποτελούσαν μέρη ενός ύδραγωγείου και οι λιθόκτιστες κατασκευές ήταν πολύ νεότερης εποχής, χωρίς να έχουν σχέση με την αρχαία κόμη, όπως υποθέσαμε. Τό θέμα έμεινε εκεί.

Χρόνια αργότερα, στο πλαίσιο μιας άλλης μελέτης, διαβάσαμε ένα κείμενο του Άμερικανού περιηγητή Everett Edward², ό οποίος πήγαινε από τά Τρίκαλα στον Τύρναβο στις 4 Απριλίου 1819, τά εξής: «Πολλά μίλια πριν φθάσουμε στον Τύρναβο, βλέπουμε εργάτες που δούλευαν στην κατασκευή ενός ύδραγωγείου για να έρχεται νερό στο παλάτι του Βελή πασά».

Η σκέψη πήγε στα ερείπια του ύδραγωγείου που είχαμε παρατηρήσει τότε. Έτσι άρχισα την έρευνα, για την ύπαρξη και άλλων ερειπίων του ύδραγωγείου, ποιά πορεία ακολουθεί, από που έρχεται τό νερό, ποιās εποχής είναι ή κατασκευή κ.τ.λ. και αν έχει σχέση με τον Βελή πασά. Σήμερα παρουσιάζουμε τά αποτελέσματα αυτής της έρευνας.

¹ Κων. Θεοδωρόπουλος, «Προϊστορικοί οικισμοί στην περιοχή Δαμασίου», *Τό Δαμάσι και ή Ιστορία του. Πρακτικά Ημερίδας*, Δαμάσι 1995, σ. 31.

² Edward Everett, *Σελίδες Ημερολογίου*, Τροχαλία, Άθήνα 1996, σ. 95.

Άλλά ποιός είναι ο Βελή πασάς; Πρέπει να πάμε πολύ πίσω. Ο Άλβ πασάς, ένας πολέμαρχος αλβανικής καταγωγής από τό Τεπελένι, απόγονος ανυπότακτων πολεμιστών και ληστών, μαχόταν ενάντια στους κατακτητές Οθωμανούς. Ληστής και ό ίδιος, ως αρχηγός ατάκτων, είχε φήμη ανίκητου. Κατά τή διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου 1787-1792, μέ τίς εύλογίες του σουλτάνου, έλαβε μέρος και ό Άλβ πασάς μέ 3.000 έκλεκτούς και έμπειρους Άλβανούς πολεμιστές. Έδειξε ανδρεία και για τίς ύπηρεσίες του στον πόλεμο, μέ τούς ατάκτους του, ό σουλτάνος του παραχώρησε τή διοίκηση του σαντζακιού (περιφέρειας) των Τρικάλων, ούσιαστικά όλης τής Θεσσαλίας, μέ έδρα τή Λάρισα. Τόν επόμενο χρόνο 1788, μέ όχι όρθόδοξο τρόπο κατάφερε να διορισθεί διοικητής στό περίφημο και πλούσιο πασαλίκι των Ιωαννίνων, όπου και μεταφέρθηκε.

Στήν κενή θέση του διοικητή των Τρικάλων, τοποθέτησε τον δευτερότοκο γιό του Βελή, μπήν τότε, πού ήταν 17 ετών «ύπό έμφρονας και πεπειραμένους συμβούλους» κατά τον ιστορικό Άραβαντινό³. Ο Βελής έμεινε στή Λάρισα ως διοικητής μέχρι τό 1790 και επανήλθε, πασάς πλέον, ως διοικητής στή Λάρισα τό 1804, ως άμοιβή για τήν εξόντωση των Σουλιωτών, μέ τήν ιδιότητα του αρχιστρατήγου των δυνάμεων κατά του Σουλίου, και έμεινε μέχρι τό 1807. Τελικά, μετά από μία θητεία από τό 1807 έως τό 1812 ως διοικητής τής Πελοποννήσου, επανέρχεται στή Θεσσαλία, για μία άκόμη φορά, στίς 5 Σεπτεμβρίου του 1812.

Είναι τώρα 40 ετών περίπου, έμπειρος διοικητής επαρχιών. Διαμένει στή Λάρισα, όπου κτίζει ένα παλάτι στήν περιοχή Άκ-Σαρά⁴. Τό κλίμα τής Λάρισας του είναι άνθυγιεινό. Επιλέγει ως έδρα τον Τύρναβο. Εκεί, μεταξύ του 1814-1816, κτίζει ένα σαράϊ (παλάτι), του όποιου τό μέγεθος, τή μεγαλοπρέπεια και τήν έσωτερική διακόσμηση των αίθουσών έχουν περιγράψει Έλληνες και ξένοι περιηγητές: «τό σαράϊ αυτό είναι μεγαλύτερο από όλα τα άνάκτορα των Ιωαννίνων», γράφει ό Edward Everett⁵. Βρισκόταν σέ έναν λόφο, στήν άκρη τής άριστερής όχθης του Τιταρησίου, άμέσως μετά τή γέφυρα του ποταμού και άπείχε 500-600 περίπου μέτρα από τον Τύρναβο. Κτίζει στον χώρο αυτό ένα στρατόπεδο και ένα χαρέμι μέ κήπους, νερά και όπωροφόρα δέντρα.

Μελετώντας τά έργα και τίς ημέρες του Βελή ως διοικητή διάφορων επαρχιών και κυρίως τής Θεσσαλίας, όπου είναι διοικητής 16 συνολικά χρόνια, δια-

³ Π. Σπ. Άραβαντινός, *Ιστορία του Άλβ πασά του Τεπελενλή*, Άθήνα 2001, σ. 56.

⁴ Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.α, *Άρχείο Άλβ πασά*, έκδοση-σχόλια-εύρετήρια, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Άθήνα 2007, 569 (έγγραφο 773).

⁵ Edward Everett, ό.π., σ. 97.

πιστώσαμε ότι ἀρέσκεται στή δημιουργία ἔργων ὑποδομῆς, ὅπως δρόμων, γεφυρῶν, ἀποξηράνσεις ἑλῶν, ἀλλά καί πολυτελῶν κατασκευῶν.

Ἦδη ἔχουμε παρουσιάσει, σέ ἄλλη ἐργασία, τό μεγάλο ἔργο τῆς ἐπισκευῆς τῆς πολύτοξης γέφυρας στόν Πηνειό, ἔξω ἀπό τά Τέμπη, πού σχεδίαζε καί δέν πραγματοποιήθηκε λόγω τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχιτέκτονα Haller von Hallerstein⁶.

Στήν Πελοπόννησο, κτίζει ἕνα ἀνάκτορο στήν Τρίπολη, καί ἔξω ἀπό τήν πόλη ἕνα ἐξοχικό σαράϊ ὅπου μεταφέρει νερό μέ ὑδραγωγεῖο ἀπό μία πηγή⁷. Στά Γιάννενα, «πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, κτίζει ἕνα σαράϊ ὠραῖον μέγαρον» κατά τούς περιηγητές. Κτίζει ἐκεῖ καί ἕνα τζαμί, μεντρεσέ καί βιβλιοθήκη, τά ὁποῖα σώζονται ἀκόμα⁸. Στά Τρίκαλα, τυπική ἔδρα τοῦ πασαλίκιου, κτίζει ἀκόμα ἕνα σαράϊ⁹. Στό χωριό Δέσιανη (Αἰτόλοφος) τῆς Ἀγιάς κτίζει μεγάλο σαράϊ καί δημιουργεῖ μία τεχνητή λίμνη πού τροφοδοτεῖται μέ νερό κοντινῆς πηγῆς¹⁰. Μεγάλο σαράϊ κατασκευάζει καί στήν περιοχή τοῦ κατεστραμμένου σήμερα χωριοῦ Τσιγγέλι, στήν περιοχή τοῦ Ἄλμυροῦ, στό λιμάνι, κοντά στή θάλασσα, ἀπό ὅπου ἐξάγει σιτάρι παντοῦ¹¹. Δημιουργεῖ ἔργα ἀποξήρανσης τοῦ ἔλους Νεσσονίδα¹² καί τοῦ ἔλους στό χωριό Κορτίκι (Μεταμόρφωση) τοῦ Παλαμᾶ¹³. Ἔργο μέγα ἀποφυγῆς πλημυρῶν τοῦ Σοφιδίτικου ποταμοῦ στό χωριό Ματαράγκα, μέ μία βαθιά τάφρο χιλιομέτρων¹⁴. Κτίζει, ὡς φαίνεται, μία πέτρινη γέφυρα μέ 16 καμάρες στόν Τύρναβο¹⁵ καί δρόμους Τυρνάβου-Ελασσώνας, Τυρνάβου-Τρικάλων, ταχυδρομικούς σταθμούς γιά ἔφιππους ταχυδρόμους¹⁶ καί ἄλλα.

⁶ Κων. Θεοδωρόπουλος, «Ἡ Ἱστορία ἐνός πέτρινου γεφυριοῦ στά Τέμπη πού δέν χτίστηκε ποτέ», *Πρακτικά τοῦ 8ου Συνεδρίου Λαρισαίων Σπουδῶν*, Λάρισα 2015, σσ. 99-110.

⁷ Κυρ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα*, Αθήνα 2007, τ. Α΄, σ. 477.

⁸ Ἀχμέτ Μουφίτ, *Ἀλλή πασάς ὁ Τεπελενλῆς 1744-1822*, Ἑταιρεία Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1993, 39.

⁹ Henry Holland (μετ. Γ. Καραβίτης), *Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία (1812-1813)*, ἐκδόσεις Τολίδη, Αθήνα 1989, σ. 91.

¹⁰ Δημ. Ἀγραφιῶτης, «Ὁ Αἰτόλοφος καί τό Βαθυρέμα τῆς Ἀγιάς. Τό χειρόγραφο τοῦ Θ. Χατζημιχάλη», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 10 (Λάρισα 1986) σ. 29.

¹¹ Νικ. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Λάρισα 1995³, 222.

¹² Νικ. Γεωργιάδης, ὁ.π., σ. 39.

¹³ Νικ. Γεωργιάδης, ὁ.π., σ. 36.

¹⁴ Νικ. Γεωργιάδης, ὁ.π., σ. 37.

¹⁵ Νικ. Γεωργιάδης, ὁ.π., σ. 164.

¹⁶ Π. Σπ. Ἀραβαντινός, ὁ.π., σ. 346.

Στό παρόν κείμενο θά ασχοληθούμε μέ τό μεγαλύτερο από τά έργα του, τό ύδραγωγείο πού ἔφερνε νερό στόν Τύρναβο.

Ἡ ἔρευνα ἄρχισε μέ τήν μελέτη τῶν δύο γεφυρῶν ἀγωγῶν τοῦ νεροῦ στήν περιοχή τοῦ Ἀγ. Βασιλείου πού ἀναφέραμε ἀρχικά. Ἡ πρώτη εἶναι κτισμένη μέ ἀπελέκτους λίθους μέ πλούσιο ἀσβεστοκονίαμα, πού οἱ ἄρμοι καλύπτουν σχεδόν τούς λίθους (εἰκ. 1) καί γεφυρώνει ἓνα φαράγγι μέ σχεδόν κατακόρυφες ὄχθες, χαμένο σήμερα μέσα σέ πικνή βλάστηση.

Στό κέντρο τῆς κατασκευῆς διακρίνεται ἡ γέννηση (ἡ ἀρχή) ἑνός τόξου ἀπ' ὅπου περνοῦσε τό νερό τῶν βροχῶν πού σήμερα ἔχει καταρρεύσει (εἰκ. 2). Τό τόξο τῆς γέφυρας σχηματίζοταν μέ πελεκημένους λίθους, μέ ἄνοιγμα 3 μ. καί ὕψος 4 μ. Τό συνολικό ὕψος τῆς γέφυρας ξεπερνοῦσε τά 5,5 μ. Στό ἐσωτερικό της λιθοδομῆς ὑπάρχουν μεγάλοι ξύλινοι δοκοί, σέ σχῆμα σκάλας σάν ξυλοδεσιά, γιά μεγαλύτερη στερέωση τῆς στιβαρῆς κατασκευῆς. Στήν κορυφή της φέρει κτιστό κανάλι (ἀγωγό νεροῦ) πλάτους 70 ἐκ. καί βάθους 60 ἐκ. (εἰκ. 3) καί τό συνολικό πλάτος τῆς γέφυρας εἶναι 2,20 μ. Τό πρόχειρο σχέδιο δείχνει ὁλόκληρη τήν εἰκόνα τοῦ ἐντυπωσιακοῦ αὐτοῦ ἔργου (σχέδιο Α).

Μετά τό τέλος τῆς γέφυρας συνεχίζεται ὁ κτιστός ἀγωγός τοῦ νεροῦ. Ἀκολουθώντας τήν πορεία τοῦ ἀγωγοῦ, μέσα σέ πουρναρόδασος, σέ ἀπόσταση 100 μέτρων περίπου, διακρίναμε τήν δεύτερη γέφυρα τοῦ ὑδραγωγείου (εἰκ. 4), μέ τόν ἀγωγό πάνω νά διαπερνᾷ ἓνα ἀκόμη φαράγγι, μία ἐντυπωσιακή κατασκευή. Στό μέσον τοῦ κτίσματος διακρίνεται ἐδῶ καλύτερα τό τόξο (εἰκ. 5) γιά τά νερά τῆς βροχῆς.

Οἱ διαστάσεις της εἶναι ἐντυπωσιακές. Τό μήκος της πάνω ἀπό 25 μέτρα καί τό σωζόμενο ὕψος 4,50 μ. Τό τόξο ἔχει ἄνοιγμα 2,80 μέτρα καί τό ὕψος πάνω ἀπό 3 μέτρα. Στό πάνω μέρος του ὑπάρχει καί ἐδῶ χτιστός ἀγωγός τοῦ νεροῦ (ὅπως εἶδαμε) μέ διαστάσεις 65 ἐκ. πλάτος καί 60 ἐκ. βάθος. Μετά τή γέφυρα, ὁ ἀγωγός συνεχίζεται μέσα στή βλάστηση Β-Δ πρὸς τό χωριό Μεσοχώρι (Μυλόγουστα τότε).

Δεδομένου ὅτι οἱ δύο γέφυρες ἀγωγοί τοῦ νεροῦ εἶναι πέρα ἀπό τήν περιοχή τοῦ Δαμασίου, ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε γιά τήν εὔρεση ἄλλων ἐρειπίων, ἀπό τήν περιοχή αὐτή πρὸς τόν Τύρναβο, ἀφοῦ τό ὑδραγωγείο κατέληγε σ' αὐτόν.

Ὁ ἀγωγός συνεχίζεται πρὸς τό Δαμάσι, μέσα ἀπό βλάστηση, καί ἀφοῦ κάνει μία στροφή γύρω ἀπό τόν λόφο τῆς ἀκρόπολης τοῦ Ἀγ. Βασιλείου κατηφορίζει παράλληλα μέ τήν πορεία τοῦ παλαιοῦ δρόμου πρὸς τόν Τύρναβο. Μετά ἀπό μία ἐντυπωσιακή κατασκευή παράκαμψης μιᾶς ρεματιάς μήκους 75 μέτρων χάνουμε τά ἴχνη του. Μέ τίς συνεχεῖς διαπλατύνσεις τοῦ δρόμου,

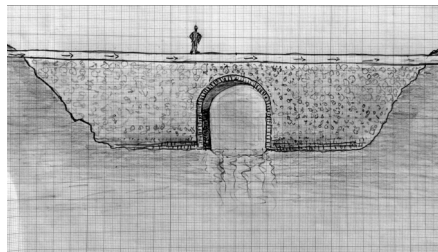
Εικ. 1. Ο τοίχος της υδραγωγού γέφυρας.

Εικ. 2. Τό κατεστραμμένο τόξο της υδραγωγού γέφυρας.

Εικ. 3. Τό κτιστό κανάλι του υδραγωγού.

Σχέδιο Α. Η Α' υδραγωγός γέφυρα του υδραγωγείου.

από τότε μέχρι σήμερα, το υδραγωγείο σε αυτή την περιοχή καταστρέφεται ολοσχερώς. Λίγα χιλιόμετρα πιο κάτω εντοπίσαμε ερείπια του αγωγού, κατά μήκος του δρόμου πάλι (χάρτης Α).

Ο αγωγός του νερού είναι κτιστός και υπόγειος, σκεπασμένος με θολωτή κατασκευή και διαστάσεις 60 εκ. πλάτος και 80 εκ. ύψος, μαζί με τη θολωτή στέγη, έπιχρισμένος εσωτερικά με κουρασάνι (υδραυλικό κεραμοκονίαμα) αδιαπέραστο από το νερό (εικ. 6). Στην εικ. 7 παρατηρούμε το εσωτερικό του κτιστού αγωγού του υδραγωγείου. Στο σχέδιο Β ή τομή του υπόγειου αγωγού.

Στην ίδια περιοχή, ένα ακόμη παράδειγμα γεφύρωσης ενός μικρού φαράγγιου (σχέδιο Γ), δύσκολη κατασκευή με εύθρυπτα πηρανή του εδάφους.

Ένα χιλιόμετρο μετά, σε βραχώδη περιοχή ο αγωγός είναι σκαλισμένος

Εικ. 4. Η Β' ύδραγωγός γέφυρα του ύδραγωγείου.

Εικ. 5. Τό τόξο της Β' γέφυρας του ύδραγωγείου.

Χάρτης Α.

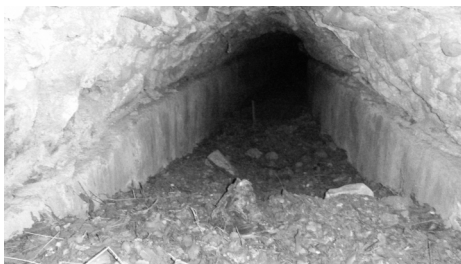

Εικ. 6. Ο υπόγειος κτιστός άγωγός του ύδραγωγείου.

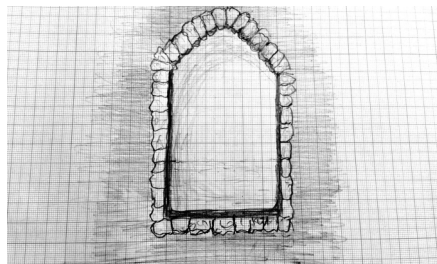
στόν βράχο, μέ διαστάσεις πάλι πλάτους 60 εκ. καί ύψους 80 εκ. στή δέ κορυφή του άγωγού είναι σκαλισμένη στόν βράχο μία προεξοχή, πάνω στήν όποία στηρίζεται ή στέγη πού άποτελείται από μεγάλες λίθινες πλάκες σάν δίρρυχη στέγη (εικ. 8). Τό έσωτερικό του άγωγού έχει ένα άνώτερης ποιότητας έπίχρισμα (σχέδιο Δ). Η κατασκευή αυτή προσομοιάζει μέ τμήματα του Άδριανείου ύδραγωγείου της Αθήνας, αλλά καί μέ άλλα άρχαία ύδραγωγεία, μία τεχνική πού παραπέμπει στή ρωμαϊκή έποχή. Είναι δυνατόν; Ένσκήψαμε στό ήμερολόγιο του προαναφερόμενου περιηγητή Everett, αυτόπτη μάρτυρα της κατασκευής του ύδραγωγείου. Γράφει¹⁷: «Μας είπαν οί έργάτες ότι στήν ίδια ευθεία υπήρχε ένα άρχαίο ύδραγωγείο, τμήματα του όποίου διασώζονται άκόμη». Προσεκτικότερη έρευνα έδειξε ότι υπάρχει καί πύλινος άγωγός, κυλινδρικός υπόγειος, διαμέτρου 30 εκ. περίπου, παράλληλος μέ τόν κλειστό άγωγό. Φέρει μάλιστα πουρί (ίζημα), σημάδι μακροχρόνιας λειτουργίας του άγωγού.

Άκολουθώντας τήν πορεία των έρειπίων σε άρκετή απόσταση, πιό κάτω

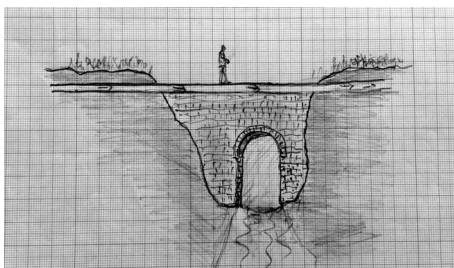
¹⁷ Edward Everett, ό.π., σ. 95.

Εικ. 7. Τό έσωτερικό του κτιστού άγωγού.

Σχέδιο Β. Σχέδιο της τομής του υπόγειου κτιστού άγωγού.

Σχέδιο Γ. Η γεφύρωση του ύδραγωγού ενός απότομου φαραγγιού.

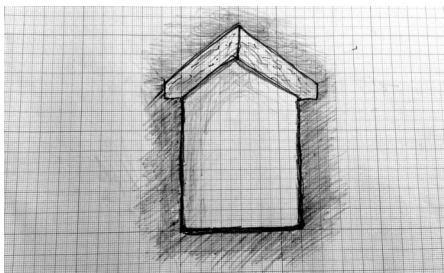

Εικ. 8. Τό έσωτερικό του ύδραγωγού.

πρός τόν Τύρναβο, συναντήσαμε μία βαθιά κοίτη ενός ξηρορέματος, όπου σώζονται τά έρείπια δύο παράλληλων πέτρινων γεφυριών, σέ απόσταση 20 μέτρων μεταξύ τους, γιά νά περνά ό άγωγός του νερού από τήν μία όχη στήν άλλη (εικ. 9), (ένω προφανώς χρειαζόταν μία). Διαφορετικής κατασκευής ή μία άρχαιότερη από τήν άλλη. Συμπεράναμε όριστικά ότι κατά μήκος του ύδραγωγείου του Βελή πασά υπήρχε τουλάχιστον άκόμη ένα άρχαιότερο. Ένα άπλό σχέδιο της άρχαιότερης ύδραγωγού γέφυρας (σχέδιο Ε) καί τό σχέδιο της νεότερης γέφυρας (σχέδιο ΣΤ).

Άλλά άς αφήσουμε τόν ίδιο τόν Βελή πασά νά μιλήσει γι' αυτό. Σέ γράμμα που στέλνει από τόν Τύρναβο, στίς 21 Δεκεμβρίου του 1818 στόν πατέρα του Άλη πασά στά Γιάννενα, γράφει σέ άπάντηση έπιστολής του Άλη γιά τήν πυρκαγιά που κατέστρεψε τό μεγάλο σαράϊ στό Τεπελένι¹⁸ (πατρίδα του Άλη): «Διά δέ τούς μαστόρους όπου μου γράφεται, όσους καί άν έχω, τούς ξεκινώ

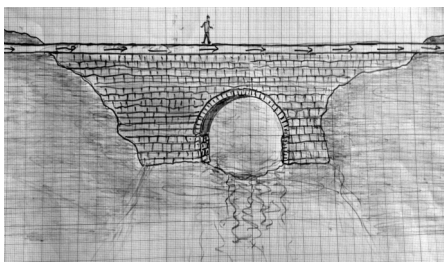
¹⁸ Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., ό.π., έγγραφο 1126, σ. 175.

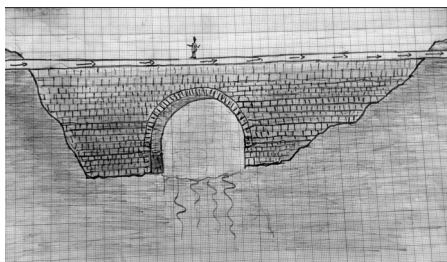
Σχέδιο Δ. Σχέδιο τής τομής του ύδραγωγού πάνω στον σκαλισμένο βράχο.

Εικ. 9. Φωτογραφία των έρειπίων των 2 παραλλήλων γεφυρών του ύδραγωγείου

Σχέδιο Ε. Σχέδιο τής αρχαιότερης ύδραγωγού γέφυρας.

Σχέδιο ΣΤ. Σχέδιο τής νεότερης ύδραγωγού γέφυρας.

καί σᾶς τούς στέλνω. Καμία ἐξηνταριά (χώρια ἀπό παιδιά καί μουλάρια) μαστόρους τζιοκάνια (ειδικευμένους τεχνικούς), ὅπου ὅλους αὐτούς τούς ἔχω καί μοῦ φτιάνουν ἓνα γκιρίζι νεροῦ (ὑπόγειο ὑδραγωγεῖο) ἀπό τόν καιρό τῶν Ἑλλήνων, τό ὁποῖο εὐρέθει τώρα καί διά νά τό ἔφτιανε κανένας γενιντέν (ἀπό τήν ἀρχή) ἤθελε 2.000.000 γρόσια καί τώρα μέ 60.000 γρόσια τό πολύ, διορθώνεται καί ἔρχεται τό νερό ἐδῶ στόν Τύρναβον καί γένεται αὐτό τό χαῖράτι (κοινωφελές ἔργο) μάλιστα καί γιά τό σαράγι μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον. Τούς ὁποίους μαστόρους τούς σχολινῶ καί σᾶς τούς στέλνω αὐτοῦ καί τελειώνοντας ἀπό αὐτοῦ ἔρχονται ὀπίσω καί τελειώνουν καί τούτη τή δουλειά».

Πράγματι, λοιπόν, κατά μήκος τοῦ νέου ὑδραγωγείου πού κατασκευαζόταν, ὑπῆρχε ἀρχαιότερο καί μέρη του, ὅπου ἦταν δυνατόν, τά χρησιμοποιήσαν οἱ ειδικευμένοι τεχνίτες ἐπισκευάζοντάς τα.

Τά ἐρείπια συνεχίζονται ὑπόγεια καί σέ κάποια σημεία ὅπου ἔχει καταρρεύσει ὁ θόλος διακρίνονται ἴχνη του (εἰκ. 10). Στά τελευταῖα 3 χιλ. μέχρι τόν

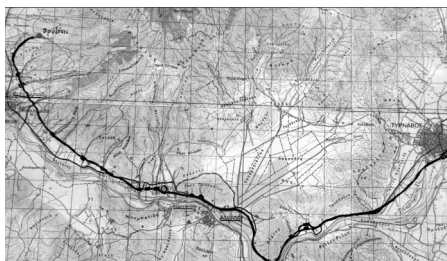
Εικ. 10. Ο κατεστραμμένος υπόγειος υδραγωγός.

Εικ. 11. Η άκερρα υδραγωγός γέφυρα.

Εικ. 12. Διακρίνονται οι όπες στήριξης του ξύλινου πατώματος της γέφυρας.

Χάρτης Β. Το συνολικό μήκος του υδραγωγείου.

Τύρναβο, όπου και τό τέλος του υδραγωγείου, ό άγωγός περνούσε μέσα από τόν κάμπο πού εΐναι τά κτήματα τών άγροτών, μέ άποτέλεσμα νά έχει καταστραφεί από τά άγροτικά μηχανήματα ή εάν κάπου ύπάρχει εΐναι άδύνατον νά έντοπισθει σήμερα.

Ό Everett στό ήμερολόγιό του γράφει ότι τό υδραγωγείο θά φέρνει τό νερό από τίν πηγή. Ποιά πηγή όμως; Πρέπει νά γυρίσουμε έκεί άπ' όπου ξεκινήσαμε, στην περιοχή του Αγ. Βασιλείου.

Όπως είδαμε, ό υδραγωγός μετά τίς δύο μεγάλες γέφυρες συνεχίζει Β-Δ πρós τό χωριό Μεσοχώρι (Μυλόγουστα). Άκολουθήσαμε τά έρείπια και συναντήσαμε ένα άλλο φαράγγι πού τό διαπερνά μία άκόμη γέφυρα του υδραγωγείου (εϊκ. 11), ή μόνη πού σώζεται άκερραία. Χρησιμοποιήθηκε άργότερα, άγνωστο πότε, ως πραγματική γέφυρα για όχήματα, αφού πάνω στην κορυφή της τοποθετήθηκαν ξύλινοι δοκοί πού προεξείχαν από τά κτίσματα της γέφυρας, κατ' εκτίμηση 1 μέτρο περίπου έκαστέρωθεν, αυξάνοντας τό πλάτος της γέφυρας κατά

δύο μέτρα, πλάτος ικανό για όχηματα της εποχής. Οί δοκοί που προεξείχαν στηρίχτηκαν με ξύλινα φουρούσια που έδράζονταν πάνω στη λιθοδομή της γέφυρας (εικ. 12). Έδω διακρίνονται οί όπές των στηριγμάτων. Πάνω στους δοκούς στρώθηκαν χονδρές σανίδες. Πιστεύω πώς αυτός είναι και ο λόγος που διασώθηκε ή γέφυρα. Αργότερα έγινε δίπλα της τσιμεντένια γέφυρα που και αυτή εγκαταλείφτηκε για τίν σημερινή.

Ο άγωγός ακολουθεί υπόγεια διαδρομή κατά μήκος του δρόμου, όπου πάλι καταστρέφεται, στη συνέχεια απομακρύνεται από τον δρόμο, αφήνοντας αριστερά τό χωριό Μεσοχώρι. Η μόνη αξιόλογη πηγή, στην αριστερή όχη του Τιταρησίου (που βρίσκεται στο κατάλληλο ύψος για νά ρέει ελεύθερα τό νερό) είναι ή πηγή στην περιοχή του Βρυζόστι – μεταξύ Μεσοχωρίου και Δομένικου – όπου υπάρχουν ερείπια οικισμού και ό ναός της Παναγίας, καθολικό ενός μί υπάρχοντος πλέον μοναστηριού. Η έρευνά μας (πρίν από χρόνια) για τούς νερόμυλους στο Βρυζόστι έδειξε ότι υπάρχουν άκόμη ερείπια παλαιών νερομύλων από τίς άρχές του 16ου αιώνα και έντεϋθεν. Μερικοί, ίσως από τίν εποχή των Τουραχανιδών! Η διάταξη τουλάχιστον 6 νερομύλων αποδεικνύει ότι ή πηγή είχε μεγάλη παροχή νερού. Κι αυτό διότι οί νερόμυλοι μοιράζονταν τό νερό της πηγής κάθε ένας χωριστά ταυτόχρονα και όχι νά χρησιμοποιούν τό ίδιο νερό ό ένας κατόπιν του άλλου, όπως γινόταν συνήθως. Έπειδή δέ ό κάθε νερόμυλος χρησιμοποιεί 35-40 m³/h νερού για τί λειτουργία του, σίγουρα ή πηγή είχε παροχή πάνω από 200 m³/h, σήμερα ή παροχή είναι μικρότερη, αλλά εξακολουθεί νά παρέχει νερό για ένίσχυση της ύδρευσης των χωριών της περιοχής.

Μέ βεβαιότητα θά έλεγα ότι τό ύδραγωγείο έπαιρνε νερό και τό έφερνε στον Τύρναβο, από τίς πηγές στο Βρυζόστι. Από ύπολογισμούς μας άλλωστε βάσει των στοιχείων του ύδραγωγείου, δηλαδή διαστάσεις του άγωγού, ύψος νερού που κυλούσε μέσα του, ύλικό πάνω στο όποιο κυλά τό νερό, ή κλίση του άγωγού, μās δίνει θεωρητικά μέγιστη παροχή πάνω από 300 m³/h.

Σέ όλη τί διάρκεια της έρευνας διαπιστώσαμε ότι ή όλη κατασκευή ήταν πολύ έπιμελημένη, καλοχτισμένοι οί ύπόγειοι άγωγοί και ή θολωτή στέγη τους. Τό δέ κουρασάνι πολύ καλής ποιότητας και μέ πολύ καλή λείανση. Ακόμη ό άγωγός έχει σχεδόν παντού σταθερή κλίση για νά ρέει τό νερό ελεύθερα στο έσωτερικό του, μέ μόνη δύναμη τί βαρύτητα, ή δέ λείανση μειώνει τίς τριβές κύλισης του νερού. Επίσης οί γέφυρες που κατασκευάστηκαν είναι στιβαρές κατασκευές, κάποιες μεγάλου μήκους.

Τό μήκος του ύδραγωγείου, από τίς πηγές του νερού μέχρι τον Τύρναβο

πού κατέλγη, είναι πάνω από 28 χιλιόμετρα (χάρτης Β). Οί τεχνίτες έπρεπε νά πέρασαν τόν άγωγό από κάμπους καί όρεινούς λόφους, από φαράγγια καί ρέματα, έτσι ώστε ό άγωγός νά έχει παντού σταθερή κλίση. Ένα έργο άπίστευτα δύσκολο γιά εκείνη τήν έποχή. Ένα τεράστιο τεχνικό έπίτευγμα άκόμη καί μέ τά σημερινά δεδομένα.

Ποιοί όμως ήταν εκείνη τήν έποχή (1818-1819) ίκανοί νά κατασκευάσουν ένα τέτοιο έργο; Στήν έπιστολή του ό Βελής πρός τόν Άλη πασά¹⁹ μιλά γιά 60 ειδικούς τεχνίτες. Σέ μία άναφορά του, πάλι πρός τόν πατέρα του, στίς 27 Μαρτίου 1819, διαβάζουμε: «Έλαβα τόν ύψηλόν σας έμπριναμέ (διαταγή) καί είδα νά μέ προστάζετε γιά ταστλήδες (τεχνίτες λιθοξόους καί λατόμους). Ό σκλάβος σας 4 πολίτες είχα (Κων/πολίτες) καί τούς δύο τούς έκίνησα νά έλθουν εις τό χουσμέτι σας (ύπηρεσία)... Έτοίμασα καί 5 Ζουπανιώτες (Πεντάλοφος τής Κοζάνης) καί Μπουγατζηκιώτες (Βογατσικό τής Καστοριάς), οί όποιοι είναι πρακτικοί ίσια μέ τούς Πολίτες ήξεύρουν καί κάνοντας τό Πάσχα εις τά χωριά τούς έρχονται άμέσως στό πόδι σας».

Ό Ρώσος ιστορικός Γκριγκόρι Άρς²⁰ γράφει γιά τήν έποχή αύτή: «Στήν περιοχή, από τά Ζαγοροχώρια μέχρι καί τά χωριά του Άργυροκάστρου ήταν όνομαστοί οί τεχνίτες κατασκευής ύδραγωγείων, άρδευτικών έργων, αλλά καί σιντριβανίων, καί ή συντεχνία τους στήν Κωνσταντινούπολη άποτελείτο από 500 τεχνίτες, μέ προνόμια από τόν σουλτάνο».

Ειδικούς λοιπόν τεχνίτες, κατασκευαστές ύδραγωγείων (πάνω από 70) καλεί ό Βελή πασάς γιά νά κατασκευάσουν τό έργο. Άκόμη άρχιτεχνίτες, έπότες ειδικευμένους, νά επιβλέπουν τήν πορεία των κατασκευών. Στα άρχεία του Άλη πασά διαβάζουμε, στό δεφτέρι διαχείρισης έξόδων του ταχυδρομικού σταθμού μέ έδρα τό Δομένικο: Έτος 1818 «140 γρόσια όπου επλήρωσα τόν χαντζή εις Μουλόγουστα όπου ήταν τζουχανταρέοι (άξιωματούχοι) μαζί μέ τόν Ήμέρ Λέβανει, όπου ήταν άπάνω (επόπτης) εις τούς εργάτες στό γερίζι (ύδραγωγείο)».

Στό ίδιο έγγραφο άναφέρει πάλι ό διοικητής του ταχυδρομικού σταθμού: «Ό Μπεκίρης Άράπης όπου ήλθε δύο βολές (φορές) εις τό κονάκι μου (στό Δομένικο) διά νά διορθώσωμεν κάθε ύπόθεσιν διά τό γκιρίζι (ύδραγωγείο) του αύθέντου μας βεζύρ Βελή πασά». Οί άνθρωποι αύτοί είναι ύψηλά ιστάμενοι πού έρχονται από μακριά, ένα είδος ειδικών εργολάβων μηχανικών πού μέ τίς

¹⁹ Βασ. Παναγόπουλος κ.ά., ό.π., έγγραφο 1185, σ. 247.

²⁰ Γκριγκόρι Άρς (μετ. Άντωνία Δάλλα), *Η Άλβανία καί ή Ήπειρος τόν ΙΗ' καί στίς άρχές του ΙΘ' αιώνα*, έπιμέλεια, Β. Παναγιωτόπουλος, Gntenberg, Άθήνα 1994, σσ. 37 καί 21. Everett Edward, ό.π., 99.

γνώσεις τους σέ θέματα ύδραγωγείων, εἶναι σέ θέση νά διορθώνουν κάθε εἶδους κακοτεχνία, νά ἐλέγχουν τήν ποιότητα τῶν ὑλικῶν, νά ἐπιβλέπουν γιά τίς σωστές κλίσεις τῶν ἀγωγῶν καί πολλά ἄλλα.

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ δυνατότητα κατασκευῆς ἑνός τέτοιου μεγάλου ἔργου. Ἐνα ἔργο τεράστιο, πολύ μεγάλου κόστους. Ἄς ὑπολογίσουμε: κτίσματα μήκους 28 χιλιομέτρων, 11 γέφυρες συνολικοῦ μήκους πάνω ἀπό 250 μέτρα. Ἐξαγωγή πέτρας ἀπό τό λατομεῖο, σπάσιμο καί μεταφορά της, καμίνια γιά τήν παραγωγή ἀσβέστου, παραγωγή κονιαμάτων καί μεταφορά σέ ὅλο τό μήκος του, ξυλεία γιά ξυλότυπους, σκάψιμο ὀρυγμάτων, στά ὁποῖα κτίζονται οἱ ὑπόγειοι ἀγωγοί καί στή συνέχεια σκεπάζονται, στρατιές μουλαριῶν, ἁμαξῶν μεταφορᾶς, εἰδικοί τεχνίτες ὑδραγωγείων, ἐργάτες καί πολλά ἄλλα.

Ὁ Βελῖ πασάς, ὅπως εἶδαμε, γράφει στόν Ἀλῖ πασά πῶς θά τοῦ κοστῖσει 60.000 γρόσια, ἐπειδή θά χρησιμοποιοῦσε τό ἀρχαῖο ὑδραγωγεῖο. Ἡ ἔρευνα ἔδειξε ὅτι λίγα τιμήματα τοῦ παλαιοῦ ὑδραγωγείου χρησιμοποίησε. Στόν περιηγητή Edward Everett, πού φιλοξενεῖ στό σαράι του ὁ Βελῖς, λέει ὅτι θά τοῦ κοστῖσει 9.000.000 γρόσια. Πιστεύουμε ὅτι τό ποσόν αὐτό φαίνεται λογικό, σύμφωνα μέ τίς τιμές τῆς ἐποχῆς ὅπως ὑπολογίσαμε. Μέ τό σημερινό νόμισμά μας κόστισε μεταξύ 15 μέ 20.000.000 εὐρώ.

Στόν Ἀλῖ πασά γράφει τό ἀστεῖο ποσό τῶν 60.000 γροσίων, διότι φαίνεται ὅτι ὁ πατέρας του τόν κατηγορεῖ πῶς κάνει σπατάλες στή διοίκησή του, μέ κατασκευές σιντριβανίων, λιμανιῶν κ.τ.λ.. Γραφεῖ ὁ Βελῖς ὅταν τοῦ κάνει ἐπιστολή γιά τούς τεχνίτες πού εἶδαμε: «Ἐξω ἀπό αὐτούς (τούς τεχνίτες) ἄλλους δέν ἔχω, μίτε στά τσιφλίκια, ἀλλά οὔτε κανένα σιντριβάνι φτιάχνω, μά τό κεφάλι σου, καί ὅπως σᾶς τό εἶπε ψέματα ἔκρινε»²¹.

Τελειώνοντας, τίθεται τό ἐρώτημα: Τελείωσε τό ἔργο; Λειτουργήσε τό ὑδραγωγεῖο ἢ ἔμεινε ἡμιτελές; Ὄταν ὁ Βελῖς συνομιλεῖ μέ τόν Everett εἶναι 5 Ἀπριλίου τοῦ 1819. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ σουλτάνος (Μαχμούτ ὁ Β΄) μεταθέτει τόν Βελῖ ἀπό τί Θεσσαλία στή Ναύπακτο. Ὁ Βελῖς γράφει²² στίς 6 Νοεμβρίου τοῦ 1819: «Ἐφθάσε ὁ τάταρης (ἔφιππος ταχυδρόμος) μέ ἔγγραφο πού περιέχει τό ἀξελίκι μου (τήν παύση του)». Γνωρίζουμε ἀπό ἄλλη του ἐπιστολή²³, ὅτι ξεκινᾷ ἀπό τί Γούνιτσα (Αμυγδαλέα) γιά τί Ναύπακτο τί Δευτέρα 8 Δεκεμβρίου 1819. Ἀραγε σ' αὐτούς τούς 8 μῆνες τελειώνει τό ἔργο;

²¹ Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὁ.π., ἔγγραφο 1043, σ. 17.

²² Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὁ.π., ἔγγραφο 1225, σ. 306.

²³ Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὁ.π., ἔγγραφο 1246, σ. 331.

Σέ ἔγγραφο τοῦ διοικητῆ τοῦ ταχυδρομικοῦ σταθμοῦ τοῦ Δομενίκου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 1819, διαβάζουμε²⁴: «Ἦλθε ὁ Τιλχάμπτης καί ἐσυργιάνησεν (μελέτησε τή διαδρομή) τῶν νερῶν στό γκυρίζι καί εἶχε κονέψει (κατέλυσε) στόν Χατζῆ Κωνσταντῆ γιά κάποιες ἡμέρες». Φαίνεται ὅτι εἶχε μπεῖ τό νερό στό ὑδραγωγεῖο.

Τέλος, ἂν συνδέσουμε τήν τύχη τοῦ ὑδραγωγείου μέ τήν τύχη τοῦ σαραγιοῦ τοῦ Βελῆ, γνωρίζουμε, ἀπό ἔγγραφα, ὅτι τό σαράι μέχρι τόν Ἰούλιο τοῦ 1820 βρίσκεται ὑπό τήν προστασία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Βελῆ. Τό ἴδιο ἔτος, ὁ Ἀλῆ πασάς πέφτει σέ δυσμένεια τῆς Πύλης, δέχεται τήν ἐπίθεση τοῦ σουλτάνου καί στίς 24 Ἰαν. τοῦ 1822 δολοφονεῖται στά Γιάννενα, στό νησί τῆς λίμνης. Ἡ φρουρά τοῦ κάστρου, στό Ἴτς-Καλέ, τῆς ὁποίας διοικητής εἶναι ὁ 16ετής γιός τοῦ Βελῆ πασᾶ Ἰσμαῖλ μπέης καί ἀγαπημένος ἐγγονός τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, παραδίδεται. Ὁ Ἰσμαῖλ καί ἄλλοι πολέμαρχοι τῆς φρουρᾶς ὀδηγοῦνται στήν Κωνσταντινούπολη.

Ὁ ἱστορικός Ἀχμέτ Μουφίτ, ἀπόγονος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, στό βιβλίο του πού ἔγραψε τό 1903 μέ πληροφορίες τοῦ ζῶντος τότε γιοῦ τοῦ Ἰσμαῖλ, ἐγγονοῦ τοῦ Βελῆ, γράφει ὅτι καθώς ὀδεύουν, ὁ Ἰσμαῖλ καί οἱ ἄλλοι, ἀπό τά Γιάννενα μέσω Τρικάλων – Ἐλασσόνας – Μακεδονίας στήν Κωνσταντινούπολη, ὅταν ἐφθάσαν στήν περιοχί τοῦ Τυρνάβου, γνωρίζοντας ὅτι εἶχε ἤδη ἐκτελεστεῖ ὁ πατέρας του Βελῆ πασάς, ρώτησε τοὺς δεσμῶτες του ἂν εἶναι δυνατόν νά πυρπολήσει τό παλάτι στόν Τύρναβο, τό ὅποιο ἔχε κτίσει ὁ πατέρας του γιά νά ἀναπαύεται καί δέν πρόφθασε νά τό χαρεῖ. Ἡ ἄδεια δόθηκε καί τό ἴδιο βράδυ (ἦταν καλοκαίρι τοῦ 1822) τό παλάτι κήκε²⁵.

Ἵσως αὐτό νά ἦταν καί τό τέλος τοῦ ὑδραγωγείου. Τό νερό θά γύριζε πάλι τοὺς νερόμυλους τοῦ Βρυζόστι.

²⁴ Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὁ.π., ἔγγραφο 1043, σ. 10.

²⁵ Ἀχμέτ Μουφίτ, ὁ.π., σ. 160.

Δρ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ Α.Π.Θ. - ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΜΟΝΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΠΕΖΑΡΟΥ

Από τὰ μέσα τοῦ ΙΗ΄ αἰ. ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μπαίνει στὴν κρισιμότερη ἴσως περίοδο τῆς ἱστορίας της¹. Οἱ «νέες ιδέες» τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, ὡς ἀνανεωτικὴ κίνησις, θὰ ἐπηρεάσουν πολυδιάστατα ὅλη τὴν Εὐρώπῃ καὶ θὰ ἀρδεύσουν τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Διαφωτισμὸς ἦταν ἓνας νέος κόσμος, ποὺ ἤρθε νὰ ἀλλάξει ὅλη τὴ ζωὴ τῆς στό χῶρο τῆς παιδείας, τῆς ιδεολογίας, τοῦ ἐθνικοῦ προσανατολισμοῦ, ἀντίθετος μέ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοσις².

Ἡ Ἐκκλησία καταγγέλει, ἀπειλεῖ, καταδικάζει, ἀφορίζει. Δέν καταδικάζει τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ τίς πλάνες τῆς ἐσφαλμένης πίστεως. Ὅταν διώκει κληρικούς ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι, ἐκτός ἐλάχιστων περιπτώσεων, ποὺ ἡ ἐπιβολὴ ποινῶν ὀφείλονταν σέ παρεξηγήσεις. Ἡ Ἐκκλησία βρίσκεται σέ θέσις ἀμυνομένου³. Συγκρούεται τὸ παραδοσιακὸ μέ τὸ νέο.

Στό χῶρο λόγου χάρι τῆς παιδείας, ἡ μελέτη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἦταν πραγματικὴ πρόοδος, ποὺ ἔφερε ὅμως στὴν ἀνατολή ἓνα παραποιημένο ὀρθολογισμό. Τὰ ξένα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα προκαλοῦσαν θαυμασμό στους Ρωμιοὺς καὶ ὑποτίμησις τῆς παράδοσός τους. Ὡστόσο αὐτοὶ ποὺ εἶχαν συνείδησις τῆς οὐσίας τῆς παράδοσός τους, ὅπως ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ ἄλλοι, ἀποτίμησαν ψυχραιμότερα καὶ νηφαλιότερα τὴν Εὐρώπῃ καὶ τὴν πρόοδό της καὶ ἐγίναν οἱ γέφυρες σύζευξης τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου μέ τὸ νέο δυτικὸ φιλοσοφικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα. Δημιούργησαν ἓναν ἐλληνότροπο Διαφωτισμό. Ὁ Διαφωτισμὸς ἰδιαίτερα

¹ Χρ. Πατρινέλης, «Θρησκευτικὲς ἔριδες καὶ ἀμφισβητήσεις», *ΙΕΕ*, 11, σ. 132.

² π. Γ. Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, Ἀθήνα 1989², σ. 150.

³ Χρ. Πατρινέλης, ὁ.π., σ. 132.

στήν παιδεία, μπόλιασε τήν ελληνική συνείδηση καί μέ στοιχεία άναυρετικά τής ταυτότητάς της. Τό προβάδισμα τής γνώσης όδήγησε στήν άπολυτοποίηση τής Έπιστήμης⁴.

Στό χῶρο τής Θεολογίας, οί ήσυχαστές άγωνίστηκαν γιά τήν καθαρότητα της, ὡς άγῶνα Θέωσης. Γνώριζαν ὅτι ή γνώση τοῦ Ἄκτιστου Θεοῦ δέν μπορεῖ νά έρθει σέ σύγκριση μέ τί γνώση τοῦ κτιστοῦ κόσμου. Ὁργανο τής πρώτης εἶναι ή καθαρή άπό τά πάθη καρδιά, ἐνῶ τής δεύτερης ή λογική.

Τήν ἴδια χρονική περίοδο τό Ἅγιο Ὅρος, χῶρος εὐαισθητοποιημένος σέ ζητήματα παράδοσης, καθίσταται τό ἐπίκεντρο τής νέας σύγκρουσης Ἀνατολῆς καί Δύσης, ή ὁποία κατά κανόνα έκδηλώνεται μέ άπολογητικά ἢ άντιρρητικά βιβλία, μέ μαχητικά φυλλάδια, σάτιρες, λιβέλλους καί ὄχι μόνο. Οἱ άγιορείτες βίῳναν άνόθευτη τήν ήσυχαστική παράδοση διασώζοντας τά κριτήρια τής Ὁρθοδοξίας, γι' αὐτό καί ή άντίδρασή του ἦταν άμεση⁵.

Τήν έποχή αὐτή δείγμα άκμῆς καί ζωτικότητας ὑπῆρξε τό Κίνημα τῶν Κολλυβάδων⁶ ἢ Περί Μνημοσύνων ἔρις ἢ Φιλοκαλική Ἀναγέννηση⁷.

Ἡ άφορμή γι' αὐτή τί θεολογική διαμάχη δόθηκε περί τό 1754 άπό τούς άγιαννανίτες μοναχούς, οἱ ὁποῖοι αὐθαίρετα μετέφεραν τήν τέλεση τῶν μνημοσύνων στίς Κυριακές, διότι τό Σάββατο μετέβαιναν στίς Καρυές γιά νά έμπορευθοῦν τά ἐρχόχειρά τους. Τό γεγονός αὐτό σκανδάλισε μερίδα μοναχῶν, πού τό θεώρησαν ὡς λειτουργική έκτροπή καί καινοτομία.

Δημιουργήθηκαν δύο άντιμαχόμενες παρατάξεις. Στήν πρώτη ανῆκαν οἱ μοναχοί πού άντιτάχθηκαν στήν τέλεση τῶν μνημοσύνων κατά τήν Κυριακή (Κολλυβάδες)⁸. Σημαντικότεροι άνάμεσα σ' αὐτούς άναδείχθηκαν

⁴ π. Γ. Μεταλληνός, ὁ.π., σ. 152.

⁵ π. Γ. Μεταλληνός, «Ἡ δυναμική τοῦ Διαφωτισμοῦ στί δράση τῶν Κολλυβάδων», *Ερανιστής* 21 (1997), σ. 194.

⁶ Π. Χρήστου, *Τό Ἅγιον Ὅρος, Ἀθωνική Πολιτεία. Ἱστορία, Τέχνη, Ζωή*, Ἀθήνα 1987, σ. 245.

⁷ Ἀρχμ. Ἀμφιλόχος Ράντοβιτς, *Ἡ Φιλοκαλική Ἀναγέννηση τοῦ XVIII καί XIX αἰ. καί οἱ πνευματικοί καρποί της*, Ἀθήνα 1984.

⁸ Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί μνημοσύνων έρις ἐν Ἀγίῳ Ὄρει κατά τόν ΙΗ' αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 16-64. Κ. Παπουλίδης, *Τό Κίνημα τῶν Κολλυβάδων ἐν Ἀθήναις 1971*. Χ. Σωτηρόπουλος «Κολλυβάδες-Ἀντικολλυβάδες» στόν τιμητικόν τόμο *Ἀντίδορον Πνευματικόν*, Ἀθήνα 1981· π. Θ. Ζήσης, *Κολλυβαδικά*, Θεσσαλονίκη 2004· π. Γ. Μεταλληνός, «Ὁμολογῶ ἐν Βάπτισμα...» Ἀθήνα 1983· π. Θεόκλητος Διονυσιάτης, *Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης*, Ἀθήνα 1959 καί 1978². Στά παραπάνω ἔργα ὑπάρχει πλούσια καί ἐξειδικευμένη βιβλιογραφία

οί Νεόφυτος Κausοκαλυβίτης (1696-1784), ὁσιος Ἀθανάσιος Πάριος (1722-1813), ὁσιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης (1749-1809), ἱερομόναχος Παρθένιος ὁ Σκοῦρτος, ὁ Κύπριος Χριστόφορος ὁ Προδρομίτης (1730-1809). Στή δεύτερη παράταξη ποῦ χαρακτηρίστηκαν ὡς «Ἀντικολλυβάδες» πρωταγωνιστοῦσαν ὁ Θεοδώρητος ἐξ Ἰωαννίνων⁹, ὁ Βησσαρίων ὁ ἐκ Ραμφάνης¹⁰ καί ὁ πρῶν Χαλεπίου Γεννάδιος¹¹.

Γιά τήν ἐξέλιξη τῆς ἔριδας παραπέμπουμε στήν προαναφερθεῖσα βιβλιογραφία. Ἐκ τῶν περισσοτέρων ἱστορικῶν ἢ ἀποτίμησέ της ὑπῆρξε θετική¹². Ὡστόσο ἡ ὀξύτητα της, ποῦ ἔφθασε ὡς τόν ἀλληλοσπαραγμὸ τῶν μοναχῶν¹³ στά χρόνια τοῦ Ἀθ. Παρίου¹⁴, ἐνός ἀσυμβίβαστου καί μαχητικοῦ Κολλυβά, χρῆζει ἐνδελεχέστερης ἐρμηνευτικῆς διερεῦνσης.

Τί ὥθησε τοὺς ἀγιορεῖτες νά ἀντιδράσουν τόσο ἔντονα, ὥστε τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, νά θεωρηθεῖ ἡ διαπάλη τους, ὡς ἐπανάλληλη τῆς διαδικασίας τοῦ 14ου αἰῶνα, ὅπου καί πάλι ἡ Ἀνατολή συναντήθηκε μὲ τὴ Δύση¹⁵;

Ἔχουμε τὴ γνώμη ὅτι ἓνας πρῶτος λόγος ὑπῆρξε ἡ βίωση τῆς ἡσυχαστικῆς ἐμπειρίας καί τοῦ ρωμαϊκοῦ φρονήματος ἀπὸ τοὺς λόγιους μοναχοὺς, τὰ ὁποῖα τοὺς κατέστησαν δυνατοὺς νά κατανοήσουν τίς πνευματικές διαφοροποιήσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου.

Γιά τόν καθηγητὴ Χρ. Γιανναρά ἡ Κολλυβαδικὴ ἔριδα ἦταν «Κίνημα ἀντίδρασης στὸν ἐκδυτικισμό καί στήν ἀλλοτρίωση, ποῦ ἀποκαλύπτει μιὰν ἀπροσδόκητη γιὰ τὴν ἐποχὴ θεολογικὴ ἐγρήγορη καί ἐπίγνωση τῶν βιωματικῶν προτεραιοτήτων τῆς Ἐκκλησίας»¹⁶.

Ἀκόμα καί δυτικοὶ θεολόγοι δὲν δίστασαν νά χαρακτηρίσουν τὸ Κίνημα

⁹ Χαρ. Τζώγας, ὁ.π., σσ. 52-60.

¹⁰ Διον. Βαλαῆς, «Ἡ στάση τοῦ λόγιου μοναχοῦ Βησσαρίωνα στὶς ἔριδες τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τὸν ΙΗ αἰ.» *Κληρονομία* 27 (1995), τ. 1 καί 2 Θεσσαλονίκη 1996, ὅπου καί πλούσια βιβλιογραφία.

¹¹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ Πατριάρχου Καλλίνικου Γ΄ (1713-1791) καί τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του. Μὲ βάση τὴν ἐπιστολογραφία του*, Λάρισα 2000, σ. 73, ὅπου καί βιβλιογραφία.

¹² Ἀθ. Χρυσοβέργης, ὁ.π., σσ. 132-146.

¹³ Χρ. Πατρινέλης, ὁ.π., σ. 132.

¹⁴ Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1995 ἀνακηρύχθηκε ἅγιος ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

¹⁵ π. Γ. Μεταλληνός, Ἡ δυναμικὴ, ὁ.π., σ. 190.

¹⁶ Χρ. Γιανναράς, *Ὁρθοδοξία καί Δύση*, Ἀθήνα 1992, σ. 177.

των Κολλυβάδων «δείγμα» της άφυστηζόμενης ζωής του Έλληνικού Έθνους¹⁷.

Τό Άγιο Όρος, στά πρόσωπα των Κολλυβάδων, όχι μόνο έπηρεάζει, αλλά κατευθύνει τόν άγώνα του Έθναρχικού κέντρου στίς κρίσιμες πράγματι εκείνες ιστορικές έπιλογές του¹⁸. Μέ θαυμαστή όξυδέρκεια καί παρατηρητικότητα διέβλεπαν, έκτός των άλλων, καί τήν πρόθεση των Διαφωτιστών νά αποδυναμώσουν τί Ρωμαίικη Έθναρχία.

Ένας δεύτερος λόγος αντίδρασης ήταν ή διαφαινόμενη ένδειξη συμπάθειας από τούς άντικολλυβάδες στίς ιδέες του Διαφωτισμού καί άπόρριψης των ήσυχαστικών πρακτικών. Αύτή ή ταύτιση μέ τίς νέες ιδέες της Εϋρώπης καί μάλιστα από όρθοδόξους μοναχούς ήταν άπτή άπόδειξη του μέτρου της έπερχόμενης άλλοτριώσης.

Άλλωστε ή Εϋρώπη μετά τό Σχίσμα (1054) είναι άσχετη μέ τήν όρθόδοξη παράδοση θεολογικά καί κοινωνικά.

Ένας τρίτος λόγος αντίδρασης υπήρξε ή προσηγνηθείσα έριδα του Άναβαπτισμού των προσερχομένων στην Όρθοδοξία Δυτικών, ή όποία κατετάραξε όλόκληρη τήν Άνατολή μέ τίς θεολογικές, πνευματικές καί κοινωνικές παρενέργειές της, αλλά καί μέ τίς έκτροπές στη λειτουργική πράξη της Έκκλησίας. Οί κραδασμοί της είχαν έπηρεάσει καί τό Άγιον Όρος.

Άς σημειωθεί ότι στην περίοδο πού εξετάζουμε, ό εκ των πρωταγωνιστών του Άναβαπτισμού πρώην πατριάρχης Κύριλλος ό Ε΄ καί άλλοι συνεργάτες του έφησύχαζαν στό Άγιον Όρος¹⁹.

Άν δέ ληφθεί ύπόψη καί ή κορυφωθείσα τόν ΙΗ΄ αιώνα δυτική προπαγάνδα καί δράση των μισσιοναρίων, δικαιολογείται πλήρως ή εκγρήγορη των Κολλυβάδων²⁰.

Παράλληλα, τό άγωνιστικό τους πνεύμα καί ή άνυποχώρητη αντίδρασή τους σέ κάθε έπιβουλή καί έξουσία είναι φανερή καί στη δυναμική του φαι-

¹⁷ Αρχιμ. Βασ. Στεφανίδης, *Έκκλησιαστική Ιστορία*, Άθήνα 1959², σ. 661.

¹⁸ Δ. Άποστολόπουλος, *Η Γαλλική Έπανάσταση στην τουρκοκρατούμενη ελληνική κοινωνία*, Άθήνα 1989· π. Γ. Μεταλληνός, *Έλληνισμός μετέωρος*, Άθήνα 1992, σ. 30 κ. έ.

¹⁹ Αθ. Χρυσοβέργης, «Οί Θεολογικές», ό.π., σσ. 64-106, όπου καί πλούσια βιβλιογραφία· του ίδιου, «Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος ό Γ΄ ό εκ Ζαγοράς καί τό πρόβλημα του Άναβαπτισμού. Οί Θεολογικές του κατευθύνσεις», *Αχιλλίου Πόλις*, 04 (2020), σσ. 282-306.

²⁰ Π. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικών καί Όρθοδόξων*, Άθήνα 1958, σσ. 11-12. Μάριος Ροϋσσος Μπιδώνης, *Ίησούτες στον ελληνικό χώρο (1560-1915)* Άθήνα 1991, σσ. 19-68. Του ίδιου, *Έλληνες Ίησούτες (1560-1773)* Άθήνα 1993, σσ. 29-35.

νομένου των Νεομαρτύρων, των Άγιορειτών, Όσιομαρτύρων, αὐτῶν τῶν κατ' ἐξοχὴν ἀντιστασιακῶν τῆς Τουρκοκρατίας, γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Κολλυβάδες ὑπῆρξαν «ἀλείπτες»²¹.

Ἀντιδρῶντας, μεταφέρουν τὸ πεδίο ἀντιπαράθεσης στό ἐπίπεδο τῆς ἐν Χριστῷ αὐθεντικῆς ὕπαρξης. Πρῶτοῦτό τους ὁ Ἅγιος, ὁ θεούμενος ἄνθρωπος καί «κατὰ χάριν» Θεοάνθρωπος. Ὑπογραμμίζουν τή σημασία τῆς λειτουργικῆς ζωῆς²². Ὁ ἄγωνας τους δέν εἶναι προϊόν προσκόλλησης σέ λειτουργικούς τύπους²³, οὔτε ἡ λατρεία ἦταν «φλοιός»²⁴, ὅπως ἰσχυρίζοταν ὁ Πατριάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Ἀδ. Κοραΐς. Στή θεία λατρεία ὁ χριστιανὸς οἰκειοῦται τόν Θεό, κατὰ τὴν πεφωτισμένη ἔκφραση ἐνός σύγχρονου διακεκριμένου ἀγιορείτη πνευματικοῦ πατρός²⁵.

Ἐπιπρόσθετα, οἱ ἀντιμαχόμενες ὁμάδες τῶν μοναχῶν διαφώνησαν καί στό ζήτημα τῆς συχνότητος συμμετοχῆς στό μυστήριο τῆς θείας Μετάληψης²⁶ γεγονός πού προκάλεσε μεγάλη ἀναστάτωση στὶς μοναχικὲς κοινότητες πού στὴν πράξη τηροῦσαν τὸ ἀντίθετο²⁷.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στό Ἅγιον Ὅρος τὸ λεγόμενο «Κελλιωτικὸ ζήτημα» εἶχε διασαλεύσει σέ ἀκραῖο βαθμὸ τὶς σχέσεις μοναστηριακῶν μοναχῶν καί κελλιωτῶν²⁸. Μέχρι καί ἀδελφότητα σχημάτισαν οἱ σκηπτοῦς τὸ 1768 προκειμένου νὰ διεκδικήσουν τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ φορολογία προσφεύγοντας στό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐπὶ Σαμουὶλ Χατζερεῖ.

²¹ Ἀθ. Πάριος, *Νέον Λειμωνάριον*, Ἀθήνα 1968⁴. Πατάπιος μοναχὸς Καυσοκαλυβίτης, *Όσιος Παρθένιος ὁ Σκοῦρτος*, Ἀθήνα 2010, σ. 19.

²² π. Γ. Μεταλλινός, *Δυναμική...*, ὅ.π., σ. 196.

²³ Χ. Πατρινέλης, ὅ.π., σ. 132.

²⁴ Ἀρχιμ. Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς, ὅ.π., σ. 21. Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, *Γρηγόριος Κωνσταντῆς*, Λάρισα 2017, σσ. 28, 39-40, 54 καί σποραδικά.

²⁵ Ἀρχιμ. Γεώργιος Καψάνης, «Θεία Λατρεία στό Ἅγιο Ὅρος», *Ὁρθόδοξος μοναχισμός καὶ Ἅγιο Ὅρος*, Ἰ. Μ. Ὁσίου Γρηγορίου 1998, σ. 77 κ.έ., ὅπου ἀναλύονται τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς Θ. Λατρείας. π. Γ. Μεταλλινός, *Ἡ Δυναμική...*, ὅ.π., σσ. 196-197.

²⁶ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, *Περὶ τῆς συνεχοῦς Μεταλήψεως*, εἰσαγωγή-ἀνέκδοτο κείμενο-σχόλια: Θεοδώρητος μοναχὸς Ἄγιορείτης, Ἀθῆναι XX, Βασ. Καλλιακμάνης, *Ἡ διδασκαλία περὶ συχνῆς θείας Μεταλήψεως*, σσ. 318-326, Ἀρχιμ. Νικόδημος Σκρέττας, *Ἡ θεία Εὐχαριστία*, σ. 320 καὶ τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴ διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων, Θεσ/κη 2004, σσ. 304-408.

²⁷ Gerhard Podskalsky, *Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1453-1821)* μτφρ. π. Γ. Μεταλλινός, Μ.Ι.Ε.Τ. Ἀθήνα 2008², σ. 462.

²⁸ Πατάπιος μοναχὸς, *Όσιος Παρθένιος*, ὅ.π., σσ. 39-90.

Στίς προαναφερθείσες διενέξεις οί αντιμαχόμενοι άγιορεΐτες είχαν τίν πεποίθησι ότι άγωνίζονταν γιά τίν προάσπισι τής χριστιανικής αλήθειας, όμως μ' ένα ζήλο ποτισμένο πολλές φορές μέ προσωπικά πάθη, πού όξυνε περισσότερο τίν αντιπαράθεσί τους²⁹.

Σύμφωνα μέ τί γνώμη τοῦ καθηγητῆ Ν. Μαρσούκα: «Από τί σφοδρή αντιπαράθεσι τών μοναχών άναδύθηκαν διαφορετικές στάσεις ζωῆς μέσα στίς όποιες αντικατοπτρίζονταν ό γνήσιος παραδοσιακός κόσμος τής όρθοδοξίας καί τό πνεῦμα τής έλευθερίας γιά προσαρμογές καί προσλήψεις εύρωπαϊκών στοιχείων»³⁰.

Στήν άφετηρία αὐτῆς τῆς χρονικῆς περιόδου (β' μισό ΙΗ αϊ.) άφίνει έντονο στό Άγιο Όρος τό διδακτικό καί έπιστημονικό του άποτύπωμα ό πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρης³¹, σχολάρχης στήν Άθωνιάδα³² καί δάσκαλος πολλών λογίων άγιορειτών, πρωταγωνιστῶν τών έκκλησιαστικῶν ζυμώσεων τῆς έποχῆς. Γιά τίν πληρέστερη κατανόησή της δέν μπορούμε νά παραβλέψουμε μία έστω σύντομη άναφορά στόν μεγάλο αὐτό δημιουργό τοῦ όρθόδοξου άναμορφωτικοῦ καί άναγεννητικοῦ έλληνότροπου διαφωτισμοῦ. Έπί τών ήμερῶν του ή σχολή έφθασε στήν άκμή της καί κατέστη «θρυλική καί περιβόητος»³³.

Ό Βούλγαρης καταλαμβάνει έξέχουσα θέση στόν ταλαντευόμενο άκόμη θεολογικά ΙΗ αἰώνα³⁴. Χαρακτηρίζεται ως «ό πρώτος άναγνωρισμένος ήγέτης τοῦ Διαφωτισμοῦ στή Νοτιοανατολική Εὐρώπη»³⁵. Γιά τόν άσυνήθιστα πολὺ-γλωσσο Βούλγαρη ό Διαφωτισμός εἶναι «ένα προκλητικό πεδίο γνώσης, αλλά

²⁹ Διον. Βαλαῖς, *Έκκλησιαστικά Ανάλεκτα (15ος-20ος αἱ.)*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 812.

³⁰ Ν. Μαρσούκας, *Έλληνορθόδοξη παράδοσι καί δυτικός πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 26.

³¹ Ι. Κωνσταντινίδης, «Εὐγένιος ό Βούλγαρης (1716-1806)», *ΘΗΕ*, 5 (1964), 1007-1013. Χρ. Πατρινέλι, άρθρο στό *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό τῆς Έκδοτικῆς Άθηνῶν*, τ. 2 (1950), σσ. 353-354. Gerhard Podskalsky, *Η έλληνική... έ.π.*, σσ. 428-442 καί σποραδικά, όπου καί πλούσια βιβλιογραφία. π. Ειρηναῖος Δελιδήμου, *Εἰσαγωγή στήν έκδοσι τοῦ «θεολογικοῦ ἡ ιερᾶς θεολογίας» τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως* 1987², σ. 9. π. Γ. Μεταλληνός, «Εὐγένιος Βούλγαρης: Φῶτα καί φῶς», έκδ. ΑΘΩΣ, σσ. 97-113 xx.

³² Άλκη Άγγέλου, *Τῶν Φώτων Όψεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Άθήνα 1988, σσ. 111-131. (Τό χρονικό τῆς Άθωνιάδας) G. Podskalsky, έ.π., σ. 345 κ.έ. Μιλπτουπόλεως Ναθαναήλ, «Η Άθωνιάς Σχολή», *ΘΗΕ*, τ. 1 (1962) σσ. 933-935 μέ βιβλιογραφία. *Πρακτικά Έπιστημονικῆς Ημερίδας 11-12 Δεκ. 1999, Άθωνιάς Άκαδημία 250 έτη από τῆς ίδρύσεως*, Άγ. Όρος 2018.

³³ π. Ειρηναῖος Δελιδῆμος, έ.π.

³⁴ Κ. Παπουλίδη, *Τό Κίνημα*, έ.π., σ. 25.

³⁵ Π. Κιτρομυλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Άθήνα 1996, σ. 53.

ποτε μιά αποδεκτή κοσμοθεωρία»³⁶. Ο ειδικός έρευνήτης του Βούλγαρη Martin Knapp, διευκρινίζει ότι «ή απλή ένασχόληση του Βούλγαρη με θέματα φυσικῶν ἐπιστημῶν δέν σημαίνει καί Διαφωτισμό»³⁷.

Ο Βούλγαρης διαπνεόταν ἀπό τίς τρεῖς θεμελιώδεις ἀρχές του Διαφωτισμοῦ: «τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης, τὸν ὀρθολογισμό καί τὴν πίστη στή νεώτερη ἐπιστήμη»³⁸.

Κατά τὸν μακαριστό π. Γ. Μεταλλινὸ ὁ ὀρθολογισμὸς τοῦ Βούλγαρη ταυτίζεται μᾶλλον μὲ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ λόγο, ποῦ εἶχε ἐπίγνωση τῶν ὁρίων του καί ὄχι μὲ τὴ θεοποιημένη λογικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου³⁹. Τὰ μεγέθη τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπαιτοῦν συνεχῇ νοηματικὴ ἀποφόρτιση καί ἀναφόρτιση προσαρμολόμενα στὸν Βούλγαρη. Δέν ἀπορρίπτει τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ «μετριοπαθοῦν διαφωτιστοῦ» καί τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ⁴⁰, ὡστόσο τονίζει ὅτι ὁ Βούλγαρης δέν ἔπαψε ποτέ νά εἶναι ὀρθόδοξος κληρικός βαθύτατα συνδεδεμένος μὲ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας του.

Σοβαροὶ μελετητές θεωροῦν τὸν Βούλγαρη κληρονόμο τῆς μυστικῆς θεολογίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, ποῦ δέν θυσιάζει τίποτε ἀπὸ τὴν κληρονομιά τοῦ Ἑλλήνος Ὁρθοδόξου⁴¹, ἂν καί ἀποδέχεται τὴ φιλοσοφία καί τὴν ἐπιστήμη. Ὁ Ἰησουΐτης Podskalsky⁴² χαρακτηρίζει τὸν Βούλγαρη «σφοδρὸ ἀντιλατίνο», ὁπαδὸ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ καί τηρητῆ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Ὁ Χρ. Γιανναρᾶς⁴³ δέν ἀμφισβητεῖ τὴν πιστότητα του Βούλγαρη στό Ὁρθόδοξο «δόγμα», τὸ ὁποῖο ὅμως ἀναλύει μὲ ἀπόλυτη πιστότητα στὶς νοησιαρχικὲς-ιδεολογικὲς προδιαγραφές τοῦ θεολογικοῦ ἀκαδημαΐσμου τῆς Δύσης. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν παρόμοια ἄποψη γιὰ τὸν Χρ. Γιανναρᾶ ἔχει καί ὁ Podskalsky, ποῦ ὡς θεολόγο χαρακτηρίζει τὸν Γιανναρᾶ «ἐντελῶς δυτικὰ εὐθυγραμμισμένο» παρὰ τὴν ἔντονη κριτικὴ του στή Δύση⁴⁴.

Ἀκόμη καί ὁ, δύσκολος πάντα στὶς κρίσεις προσώπων, Ἀδ. Κοραῆς καί ὁ

³⁶ G. Podskalsky, ὁ.π., σ. 439.

³⁷ Martin Knapp, *Evgenios Vulfaris im Einfluss der Aufklärung*, Amsterdam 1984, σσ. 133-134.

³⁸ Π. Κιτρομυλίδης, *Νεοελληνικός...*, ὁ.π., σ. 57.

³⁹ π. Γ. Μεταλλινός, *Φῶτα...*, ὁ.π., σ. 98.

⁴⁰ Π. Κιτρομυλίδης, «Ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Εὐ. Βούλγαρη», *Ιστορικά* 7 (1990), σ. 170.

⁴¹ Β. Τατάκης, *Σκοῦφος-Μηνιάτης-Βούλγαρης-Θεοτόκης*, Βασικὴ βιβλιοθήκη 8 (1953), σ. 24-29.

⁴² G. Podskalsky, ὁ.π., σ. 432.

⁴³ Χρ. Γιανναρᾶς, *Ὁρθοδοξία...*, ὁ.π., σ. 160-161.

⁴⁴ G. Podskalsky, ὁ.π., σ. 109.

Κ. Κούμας έπαινουν τόν Βούλγαρη καί τό έργο του⁴⁵.

Η θεολογία του, στό ποσοστό πού διαποτίζει τό έργο του, δείχνει τήν πατερική συνείδησή του καί τήν ένσυνείδητη προσπάθειά του νά σωθει ή πνευματική συνέχεια τοῦ Γένους.

Υποστηρίζεται ότι ήγειτο έθνικοῦ κινήματος μέ ομάδα μαθητῶν του, μεταξύ τῶν οποίων καί ὁ Ἰωάννης Πέζαρος καί άλλων⁴⁶.

Τό πλῆθος τῶν μαθητῶν του⁴⁷ καί ή πορεία τους αποδεικνύουν τό τεράστιο καί σημαντικό παιδαγωγικό του έργο⁴⁸.

Ὁ Τυρναβίτης δάσκαλος Ἰωάννης Πέζαρος εἶχε σφοδρή ἐπιθυμία, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κούμας⁴⁹, νά μεταβεί στό Ἅγιο Ὅρος προκειμένου, ἀφ' ἐνός μὲν νά παρακολουθήσει μαθήματα ἀπό μαθητές τοῦ Βούλγαρη καί ἀφ' ἑτέρου νά βιώσει τό ήσυχαστικό πνεῦμα τοῦ φιλήσυχου Ἀθῶνα, μελετῶντας χειρόγραφα καί πατερικά έργα καί συναντῶντας λόγιους μοναχοῦς κατόχους λιπαρῆς παιδείας, ἀλλά καί ήσυχαστικῆς ἐμπειρίας.

Τήν ἀνοίξη τοῦ 1770 ὁ Πέζαρος δέχεται πρόσκληση τοῦ δασκάλου καί πνευματικοῦ τοῦ Κυρίλλου τοῦ ἐξ Ἀγράφων νά διδάξει ὡς ὑποδιδάσκαλος στήν Ἀθωνιάδα, τήν διεύθυνση τῆς ὁποίας θά ἀνελάμβανε ὁ Κύριλλος⁵⁰. Ἔτσι ἐκπληροῦται ὁ πόθος πού ὑπέκαμε τά στήθη του, νά ἐπισκεφθεῖ τά ιερά καταγῶγια τοῦ Ἀθῶνα.

Ὁ Πέζαρος εἶχε γνωρίσει τόν Κύριλλο ἀρχικά στά Γιάννενα (1760-1763), ἐνῶ, στή συνέχεια, συνεργάστηκαν στήν Κοζάνη (1763-1768) στή σχολή «Στοά», ὅπου ὁ Πέζαρος ἐργάστηκε ὡς ὑποδιδάσκαλος (1764-1768).

Ὁ Κύριλλος στίς παραδόσεις του χρησιμοποίησε «τά φιλοσοφικά καί τά νεωτερικά ἐκλεκτικῶς». Ἦταν σαφές ή ἐπίδραση τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη στίς ἐν λόγω σχολές.

⁴⁵ Ἀλκις Ἀγγέλου, *Τῶν Φώτων*, ὅ.π., σ. 126, σημ. 108. π. Γ. Μεταλλينوῦ, «Ἐπισημάνσεις στή θεολογία τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως», *Φῶτα καί φῶς*, ὅ.π., σ. 87.

⁴⁶ Χριστίνα Κολοβοῦ, *Τό παιδαγωγικό έργο τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως*, Ἀθήνα 2002, σ. 45.

⁴⁷ Χρ. Κολοβοῦ, ὅ.π., σ. 65 κ.έ.

⁴⁸ Ἀθ. Καλαμάτας, *Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806). Σκιαγράφηση τῶν πολιτισμικῶν ἀλλαγῶν καί τῶν ιδεολογικῶν γνώσεων στόν ΙΗ΄ αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 93 κ.έ.

⁴⁹ Μ. Λαφαζάνης, *Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806)*, Τύρναβος 2009, σ. 186.

⁵⁰ Κ. Τσιώλης, «Κύριλλος ὁ ἐκ Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων, διδάσκαλος στή Σχολή τῆς Κοζάνης, ὁ καί κοινός τοῦ Ἁγίου Ὁρους πνευματικός», εἰσίγηση στίς 3 Ὀκτωβρίου 2014 στό Συνέδριο *Ἡ Δυτική Μακεδονία στούς Νεότερους Χρόνους*, στά Γρεβενά, μέ πλούσια βιβλιογραφία. Παταπίου μοναχοῦ, *Ὅσιος Παρθένιος*, ὅ.π., σ. 14, 35-37. Μ. Λαφαζάνης, ὅ.π., σ. 184-186 καί σποραδικά.

Ὁ Πέζαρος ἀπὸ πολὺ νωρὶς συνέβαλε τὰ μηνύματα τῶν καιρῶν καὶ τῶν ἀνανεωτικῶν ιδεῶν τοῦ Βούλγαρη, γι' αὐτὸ στὴν οὐσία «ἐντάσσεται» στὸν κύκλο τῶν μαθητῶν του, ἀλλὰ καὶ τῆς διαθρυλούμενης μυστικῆς ομάδας του⁵¹.

Θερμὴ καὶ ὄχι χωρὶς ἐξάρτησις ὑπῆρξε καὶ ἡ σχέσις του μέ τὸν Κύριλλο, ὁ ὁποῖος ἐνίστε φορτικὰ καὶ ἀδόκιμα προσπαθοῦσε νὰ ἐπιβληθεῖ στό νεαρό Πέζαρο. Χαρακτηριστικὴ καὶ περιεργὴ εἶναι ἡ θέσις τοῦ Κυρίλλου γιὰ τὸ γάμιο τοῦ Πέζαρου. Σὲ ἐπιστολὴ του (13 Μαρτίου 1790) γράφει: «ἀμέσως λυθήσεται καὶ ἀποκριματίστως ὡς λόγῳ μόνῳ συστάντος, καὶ τῶν ἐκ τούτου ἀπαραιτήτως ἐπομένων δυσχερῶν λυτρωθήσεται»⁵².

Γιατί ἄραγε αὐτός ὁ «πειθαναγκασμός» στό πνευματικὸ του παιδί;⁵³ Τί ὑπερεῖχε στὴν κρίσις τοῦ δασκάλου; Ἡ ἀφοσίωσις στό διδακτικὸ ἔργο ἀντὶ τοῦ γάμιου; Ἡ μίπως ἡ μοναχικὴ ζωὴ πρὸς τὴν ὁποία ἴσως κατπύθινε τὸν Πέζαρο;

Ἐξ' ὅσων γνωρίζουμε ὁ Κύριλλος εἶχε μοναδικὴ συνοδεία καὶ κελλὶ δικό τους στὶς Καρυές, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τὸ λεγόμενο τοῦ Κουκουξέλη. Ἐκεῖ, κατὰ πᾶσα πιθανότητα φιλοξενήθηκε ἀρχικὰ καὶ ὁ Πέζαρος μέ τὴν ἄφιξή του στό Ὅρος. Τὸ κελλὶ βρισκόταν κοντὰ στό κελλὶ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τῶν Σκουρταίων, ὅπου ἦταν τὸ ἀρχηγεῖο τῶν Κολλυβάδων μέ γέροντα τὸν Παρθένιο Σκοῦρτο ἀπὸ τὸ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων, τόπο καταγωγῆς καὶ τοῦ Κυρίλλου⁵⁴.

Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κυρίλλου ἔχουν διατυπωθεῖ ἐπαινετικὲς ἀπόψεις: «ἀνὴρ ἐν ὑπολήψει καὶ ἀρετῇ διαβεβοημένος εἰς ὅλον τὸ Ὅρος καὶ πνευματικὸς τῆς Κοινότητος, προχειρισθεὶς πατριαρχικῶς»⁵⁵.

Στὴ διένεξη τῶν Κολλυβάδων προσπαθοῦσε νὰ τηρήσει ἰσορροπίες μεταξὺ τῶν παρατάξεων, γι' αὐτὸ καὶ δέχθηκε κατηγορίες καὶ ἀπ' τοὺς δύο.

Ὁ Ἀθ. Πάριος τὸν χαρακτηρίζει «ἄνθρωπο ἐπιεικῆ καὶ μέτριο», ἀλλὰ καὶ «ἀδιάφορο» καὶ «κοιλιόδουλο»⁵⁶ λόγῳ τοῦ συγχρωτισμοῦ του μέ τοὺς Ἀντικολληβάδες. Ὁ δὲ ξάδελφος καὶ συμμαθητὴς του Σέργιος Μακραιὸς τὸν ἐπικρίνει γιὰ τὴν ταύτισί του μέ τίς Κολλυβαδικὲς θέσεις στό θέμα τῆς συνεχοῦς θείας

⁵¹ Χριστ. Πετταβοῦ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ Ἀσιδίου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, ἐν Ἀθῆναις 1860, σ. 50.

⁵² *Μ. Λαφαζάνης* ὁ.π., σ. 362, 200, 523.

⁵³ ὁ.π., σ. 186.

⁵⁴ Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*, ὁ.π., σ. 35-36.

⁵⁵ *Κώδικας Κουτλουμουσίου 530* (φ.299α). Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*, ὁ.π., σ. 35.

⁵⁶ Χαρ. Σωτηρόπουλος, «Κολλυβάδες-Ἀντικολληβάδες (ἔξ ἐπιστολαί νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένων)». *Ἀντίφωνον πνευματικόν*, Ἀθῆναι 1981, σ. 475.

Μεταλήψεως⁵⁷. Ὁ Κύριλλος γνώριζε καλά καί τόν Ἅγιο Νικόδημο τόν Ἀγιορείτη.

Ὁ Κύριλλος συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν κορυφαίων διδασκάλων τῆς ἐποχῆς του καί ἀναφέρεται ὡς φιλόθεος, εὐσεβής, φιλόσοφος, ὑπομονητικός, διδακτικός, σεβάσμιος, ἐραστής τοῦ ἀκτήμονος βίου, ἐλεήμων ἐκ τοῦ ὑστερήματός του⁵⁸ καί ἐπιστήμων⁵⁹.

Ἀναφέρεται καί ὡς συνθέτης ὠδῶν καί ἐπιγραμματίων⁶⁰. Τή λογιосύνη καί τή θεολογική συγκρότησή του ὑπογραμμίζει καί τό ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα ἀδήλου, πού σώζεται ἐπὶ τοῦ τάφου στήν Ἱ. Μ. Ἐσφιγμένου, ὅπου καί ἐτάφη, ἡγουμενεύοντος τοῦ μαθητῆ του Θεοδώρητου ἐξ Ἰωαννίνων προηγουμένου Λαυριώτη, ἀντικολλυβά, κωδικογράφου⁶¹.

Στό Κολλυβαδικό ζήτημα ὁ Κύριλλος διεδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ὑπὲρ τῶν Ἀντικολλυβάδων. Δύο μοναχοί, πνευματικά του παιδιά, ἀπό τή συνοδεία τοῦ Παρθενίου Σκουρτου, τοῦ παρέδωσαν ἀπόρρητα ἔγγραφα τῶν Κολλυβάδων, πού φυλάσσονταν στό κελλί τῶν Σκουρταίων καί ὁ Κύριλλος τά παρέδωσε στούς Ἀντικολλυβάδες, Βησσαρίωνα τόν ἐκ Ραφάνης καί στόν ἐφησυχάζοντα στήν Ἀγ. Ἄννα πρῶην Πατρ. Κων/λεως Κύριλλο Ε΄. Τά ἔγγραφα αὐτά ἀποτελέσαν τά τεκμήρια τῶν κατηγοριῶν κατά τῶν Κολλυβάδων στό Πατριαρχεῖο⁶².

Ὡς κοινός πνευματικός τοῦ Ὁρους βίωνε ἔντονα τίς ἐκκλησιαστικές διαμάχες μεταξύ τῶν μοναχῶν καί προσπαθοῦσε νά ἐδραιώσει τήν ἀσταθὴ σ' ἓνα βαθμὸ θέσῃ του, δεχόμενος καί τήν ἐχθρότητα μερίδας τῶν συμμοναστῶν του. Γράφει σχετικά στή Ζαγορά στόν π. Πατριάρχη Καλλίνικο Γ΄: «ἐν εἶδει ἐξομολογήσεως καί μυστικῶς φοβούμενος τινῶν κακεντρεχῶν»⁶³. Ὁ πατριάρχης τοῦ ἀπάντησε παίρνοντας θέσῃ γιὰ τό Κολλυβαδικό ζήτημα καί προφανῶς ἀνέ-

⁵⁷ Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐπὶ δύο ἐτεροδιδασκαλιῶν», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 366 (1916), σσ. 43-46. Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί...*, ὅ.π., σσ. 127-128. Διον. Βαλαῖ, *Ἐκκλησιαστικά...*, ὅ.π., σσ. 818-819 καί σ. 836.

⁵⁸ Δ. Ἀφθονίδης, «Κύριλλος ὁ ἐκ Φουρνᾶ», *Ὁμηρος* 5 (1877), σ. 502.

⁵⁹ Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθῆκη*, τ. 3, σ. 125.

⁶⁰ Διον. Βαλαῖς, *Ἐκκλησιαστικά*, ὅ.π., σ. 847-849.

⁶¹ Κ. Τσιώλης, *Κύριλλος*, ὅ.π., σ. 666. Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί...*, ὅ.π., σσ. 52-60, ὅπου βιβλιογραφία. Εὐλ. Κουρίλας, Μπτρ. Κορυτσᾶς, «Θεοδώρητος προηγουμένος Λαυριώτης ὁ κωδικογράφος», *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), σσ. 343-346. Πατάπιος μοναχός, *Ὁσιος...*, ὅ.π., σσ. 34-38, 59, 60. Τοῦ ἴδιου, *Ὁ μοναχός Ἰάκωβος, ὁ Νεοσκητιώτης καί τό ἔργο του*, Ἀγ. Ὅρος 2014.

⁶² Πατάπιος μ., *Ὁσιος...*, ὅ.π., σσ. 34-37.

⁶³ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ Θεολογικές...*, ὅ.π., σ. 138.

παυσε τόν Ἀντικολλυβᾶ Κύριλλο⁶⁴.

Ἀπὸ τόν Κύριλλο εἶχε προφανῶς καὶ ὁ Ἰωάννης Πέζαρος τὴν πληροφορία γιὰ τὰ τεκταινόμενα στὸν Ἅθωνα. Ὁ νεαρός ὑποδιδάσκαλος προσεγγίζει τὸ καταγώγιο αὐτοῦ τῆς ἀγιότητος θέλοντας νὰ συναντήσῃ ἐμπειρους ἀγιορεῖτες ἡσυχαστές, λόγιους διδασκάλους, νὰ ἐντρυφήσῃ στὶς βιβλιοθῆκες καὶ νὰ δεῖ βιωμένη τὴν ἀγιότητα, ὅπως προαναφέραμε. Ὁδηγός του, ὁ γέροντάς του Κύριλλος, ποὺ γνώριζε πολὺ καλά πρόσωπα καὶ καταστάσεις.

Τί βρῆκε; Κλυδωνισμούς, διαρέσεις, θεολογικὲς διαμάχες. Ὅλα αὐτὰ ἦταν ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ δῆλωναν ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ζωντανό σῶμα, θεματοφύλακα τῆς πατερικότητας καὶ ἐργαστήριό τῆς θεώσεως, μέ ἔντονα ἡσυχαστικά ἀντανακλαστικά. Αὐτὸ ἦταν ἡ Ἀγιορεῖτικη Μοναστικὴ Πολιτεία.

Στὴν Ἀθωνιάδα τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο δὲν εὐοδοῦται, γι' αὐτὸ ὁ Πέζαρος τέλη τοῦ 1771 ἐπιστρέφει στὸν Τύρναβο. Ὁ Κύριλλος παρὰ ἅλπλη ἀποφασίζει νὰ ἐγκαταβιώσῃ μόνιμα στὸ Ὅρος, παρὰ τίς δελεαστικὲς προτάσεις ποὺ εἶχε γιὰ διδασκαλία σὲ ἄλλες σχολές. Ἄλλωστε δὲν τὸ ἐπέτρεπε ἡ ὑγεία του, ἐταλαιπωρεῖτο ἀπὸ οὐρική ἀρθρίτιδα, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει: «πόνους ἀφορήτους ποδαλγίας καὶ χειραλγίας συνέχομαι...»⁶⁵. Καὶ σὲ ἄλλες του ἐπιστολὲς πρὸς τόν Πέζαρο (12 Μαΐου 1783 καὶ 30 Σεπτ. 1786) ἀναφέρεται στὶς ἀσθένειες ποὺ τὸν ταλαιπωροῦσαν⁶⁶ μακροχρόνια.

Ὁ Πέζαρος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων εὐκαιριῶν ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ ὀλιγόχρονη παραμονή του στὸ Ἅγιο Ὅρος, εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ συναντήσῃ ἐκεῖ κορυφαία ἐκκλησιαστικά πρόσωπα, ποὺ ἐκείνη τὴ χρονικὴ περίοδο ἐγκαταβίωναν στὸ περιβόλι τῆς Παναγίας. Ἡ παρουσία τῶν προσώπων αὐτῶν ὑπῆρξε καθοριστικὴ γιὰ τὴν κατάστασι ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ στὸ Ἅγιο Ὅρος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ δυναμικὴ ποὺ αὐτὸ ἀσκοῦσε στὸν νεαρό ὑποδιδάσκαλο.

Στὴ Σκήτη τῆς Ἀγίας Ἄννης ἐφησύχαζε οἱ πρώην Πατριάρχης Κων/λεως Κύριλλος Ε΄ (29 Σεπτ. 1748 - Ἰούν. 1751 καὶ 7 Σεπτ. 1752 - 15 Ἰαν 1757)⁶⁷.

Τὸ ὄνομά του συνδέεται μέ τὴν ἰδρυσι τῆς Ἀθωνιάδας (1749). Ὑπῆρξε πρωταγωνιστὴς τῆς ἔριδας τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποία κυριάρχησε κατὰστασι φανατισμοῦ, φοβεροῦ ἐκκλησιαστικοῦ παρασκηνίου, ταραχῶν στὶς

⁶⁴ Ἀθ. Χρυσοβέργης, ὁ.π., σ. 145.

⁶⁵ Ἰ. Ἀφθονίδης, «Κύριλλος ὁ ἐκ Φουρνῶν», *Ὁμηρος* 5 (1877), σ. 501-502 καὶ *Κ. Τσιώλη*, ὁ.π., σ. 663.

⁶⁶ *Μ. Λαφαζάνης*, ὁ.π., σσ. 311 καὶ 345.

⁶⁷ Τ. Γριτσόπουλος, «Κύριλλος ὁ Ε΄, ὁ Καράκαλλος», *ΘΗΕ*, τ. 7, σ. 1194. Ἀθαν. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικὲς...*, ὁ.π., σ. 65-69, ὅπου πλοῦσια βιβλιογραφία.

όποιες αναμείχθηκε ο ίδιος, ολόκληρη η Πατριαρχική Σύνοδος, ή ξένη διπλωματία, οι συντεχνίες, η τούρκικη ήγεςία και ο «χύδην ὄχλος» παρασυρόμενος από αγύρτες κληρικούς.

Τόν χαρακτήρα του Κυρίλλου αρνητικά περιγράφουν σχεδόν όμοφωνα οι ιστορικοί της εποχής του και μόνο ο μετριοπαθής Σέργιος Μακράιος τόν έπαινει⁶⁸. Βαρείς είναι οι χαρακτηρισμοί και στό κείμενο της καθαίρεσής του⁶⁹.

Ο Άναβαπτισμός προκάλεσε πλήθος σπλιτευτικών συνθέσεων κατά του Κυρίλλου και τών συνεργατών του⁷⁰.

Ακόμα και ο δάσκαλός του στίν Πάτιμο Μακάριος Καλογεράς τόν εμπόδιζε νά ιερωθεί, λόγω κακού χαρακτήρος, λέγοντας χαρακτηριστικά: «εί ποτε τό άνθρωπάριόν τουτο ιερωσύνης επιδράξεται μεγάλην επάξει τή εκκλησία φθοράν τε και ταραχήν»⁷¹.

Μετά από δύο ταραχώδεις πατριαρχίες αποσύρεται στό Άγ. Όρος, όπου και έφησυχάζει στή Σκήτη της Αγίας Άννης «εις άποπτον θέσιν όπου κελλία ίδια κτίσας έφησυχάζεν» (Καλύβη τών Αγ. Άποστόλων). Ωστόσο και ή εν Άγίω Όρει διαμονή του ήταν πλήρης ταραχών, παρασκηνίου και προβλημάτων. Πρωτοστάτησε γιά τήν έκδοση του Λαυρεώτικου άφορισμού κατά τών Κολλυβάδων⁷². Τό 1763 προσπάθησε νά επανέλθει στόν Οικουμενικό θρόνο, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Άν και ιδρυτής της Άθωνιάδας, μέ τίς άστοχες και διχαστικές παρεμβάσεις του συνετέλεσε στή διάλυσή της αποπέμποντας τόν Ευγένιο Βούλγαρη. «Έφυγαδεύθη εκείνος έφυγαδεύθη αυτή», όπως χαρακτηριστικά έχει γραφεί⁷³.

Ένεργή ήταν και ή συμμετοχή στό Κολλυβαδικό ζήτημα μέ τήν παράταξη τών Αντικολλυβάδων. Προήδρευσε στή Σύνοδο της Ι. Μ. Κουτλουμουσίου (1774) και κατά κανόνα έξυπηρετούσε τό Οικουμενικό Πατριαρχείο, στό Άγιο Όρος φροντίζοντας γιά τίς ανακοινώσεις τών συνοδικών αποφάσεων και

⁶⁸ Σέργιος Μακράιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Κ. Ν. Σάθα, τ. 3, εν Βενετία 1872, σσ. 206-207.

⁶⁹ Ε. Σαβράμ, «Η πρώτη καθαίρεση του Οικουμενικού Πατριάρχου Κυρίλλου Ε΄ του Καρκαλού», *ΕΕΒΣ*, 10 (1933), σσ. 178-180.

⁷⁰ Βαγ. Σκουβαράς, «Σπλιτευτικά κείμενα του ΙΗ΄ αι.», *Byzantinisch-Neugiezhische Jahrbücher*, 20 (1970), σσ. 50-222.

⁷¹ Ε. Σαβράμ, ό.π., σ. 179.

⁷² Χαρ. Τζώγα, ό.π., σ. 72.

⁷³ Γεο. Σμυρνάκης, *Τό Άγιον Όρος*, Άθήνα 1903, σ. 149. Ι. Οικονόμου Λαρισαίου, *Επιστολαί διαφόρων (1759-1824)*, σσ. 485-492. Έπιστολή του Ευγένιου Βούλγαρη προς τόν Πατριάρχη Κυρίλλο Ε΄ σχετική μέ τήν απομάκρυνσή του, Διον. Βαλαή, *Ο λόγιος...*, ό.π., σ. 793.

έντολων, αλλά και για τήν ἐφαρμογή τους⁷⁴.

Στενές ἦταν οἱ σχέσεις τοῦ Κυρίλλου Ε΄ καί μέ τόν πνευματικό τοῦ Ὅρους Κύριλλο τόν ἐξ Ἀγράφων καί προφανῶς μέσω αὐτοῦ καί μέ τόν Ἰωάννη Πέζαρο, ὁ ὁποῖος εἶχε κατά τήν παραμονή του στό Ἅγιο Ὅρος τήν εὐκαιρία νά γνωρίσει ἕνα εὐρύ κύκλο ἐκκλησιαστικῶν προσώπων ἄλλωστε πολλοί ἀπό τούς συνεργάτες τοῦ Κυρίλλου στόν Ἀναβαπτισμό ἐφυσύχαζαν τήν περίοδο ἐκείνη στόν Ἀθῶνα καθῶς καί πρώην Πατριάρχες.

Μεταξύ αὐτῶν καί ὁ πρώην Πατρ. Κων/λεως Σεραφεῖμ Β΄ (1757-1761), ὁ ὁποῖος διέμεινε στό Βατοπαϊδινό κελλί τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου⁷⁵.

Ὁ Σεραφεῖμ ἐξελέγη δύο ἡμέρες πρὶν ἀπό τήν ἔξωση τοῦ προκατόχου του Καλλινίκου Γ΄. Ἴσως γι' αὐτό ὁ Καλλίνικος σπλητεῦει τή συμπεριφορά καί τό χαρακτῆρα τοῦ Σεραφεῖμ ἀναφερόμενος στίς μεθοδεύσεις τῆς ἀνόδου του στόν Πατριαρχικό θρόνο καί στήν ἐχθρική στάση πού εἶχε ἀπέναντί του⁷⁶.

Ὁ Σέργιος Μακραιὸς τόν ἐπαινεῖ, ἀλλά τόν χαρακτηρίζει φιλοχρήματο καί καί φίλαρχο⁷⁷. Στή φιλοχρηματία του ἀποδίδει καί ὁ Κομνηνός Ὑψηλάντης τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν πατριαρχικό θρόνο⁷⁸.

Οἱ ἐνέργειές του γιά τήν Πατριαρχική Σχολή δείχνουν τό ἐνδιαφέρον του γιά τήν παιδεία. Εἰσήγαγε τή διδασκαλία τῆς Φιλοσοφίας καί τῶν Μαθηματικῶν καί προσέλαβε διευθυντή τῆς Σχολῆς τόν φίλο του Εὐγένιο Βούλγαρη. Δυστυχῶς ἡ προσπάθειά του, μέ τήν ἀποχώριση τοῦ Βούλγαρη, δέν τελεσφόρησε.

Τό 1771 συμμετέχει στά Ὁρλωφικά καί καταφεύγει στό στόλο τῶν Ρώσων, γεγονός πού ἐπέφερε καί τήν καθάαρσά του. Πέθανε στήν Οὐκρανία μετά τό 1781. Ἡ προσωπογραφία του σώζεται στήν Σκίτη τοῦ Σεραγίου στό Ἅγιο Ὅρος. Ὁ Πατριάρχης Σεραφεῖμ ἔδωσε ἄδεια στόν Ἅγιο Κοσμᾶ τόν Αἰτωλό (1759) νά ξεκινήσει τίς περιοδεῖες του.

Τήν ἴδια ἐποχή ἐφυσυχάζει στή Μονή Κουτλουμουσίου καί ὁ πρώην Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος (1746-1766) ἐκ τῶν πλέον λαμπρῶν προσωπικοτήτων τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ θρόνου⁷⁹. Ἦταν φίλος τοῦ Κυρίλλου Ε΄ καί

⁷⁴ Χαρ. Τζώγας, ὁ.π., σ. 153. Πατάπιος μοναχός, Ὅσιος, ὁ.π., σ. 42.

⁷⁵ Τασ. Γριτσόπουλος, «Σεραφεῖμ ὁ Β΄», *ΘΗΕ*, τ. 11, στ. 55-57.

⁷⁶ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικές...* ὁ.π., σσ. 36, 94 καί Καλλινίκου Γ΄ Πατρ. Κων/λεως, *Τά κατά καί μετά τήν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2004.

⁷⁷ Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Γ΄, σ. 233.

⁷⁸ Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντη ἈΘ., *Τά μετά τήν Ἄλωσιν (1453-1789)*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, ἐκδ. Ν. Καραβία, Ἀθῆναι 1972, σ. 388.

⁷⁹ Νικ. Φορόπουλος, «Ματθαῖος ὁ Ψάλτης (1700-1775)», *ΘΗΕ*, τ. 8, σσ. 837-840.

είχε υπογράψει τόν Ύμνο περί τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ (1755) ἐπηρεασθεῖς προφανῶς ἀπὸ τὸν ἱατροφιλόσοφο Εὐστράτιο Ἀργέντη, ποὺ εἶχε μαζί του στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ὁ προσπλυτισμὸς τῶν ὀρθοδόξων ἀπὸ τοὺς Λατίνους εἶχε πάρει ἀνεξέλεγκτες διαστάσεις⁸⁰.

Θεωρεῖται ἐκ τῶν κτητόρων τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου, στὴν ὁποία ἄφησε καὶ τὴν περιουσία του.

Προσωπικὴ ἐπικοινωνία εἶχε ὁ Ματθαῖος καὶ μὲ τὸν πρῶτον Πατριάρχη Κων/λεως Καλλίνικο τὸν Γ΄, ποὺ ἐφησύχαζε τότε στὴ Ζαγορά, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς. Εἶχαν συναντηθεῖ καὶ κατὰ τὴν παραμονή τοῦ Καλλινίκου στὴν Αἴγυπτο, ὅταν ὄδευε πρὸς τὸ Σινᾶ, τόπο τῆς ἐξορίας του⁸¹.

Στὸ στρατόπεδο τῶν Ἀντικολλυβάδων συναριθμεῖται καὶ ὁ πρῶτον Χαλεπίου Γεννάδιος. Ὁπαδὸς τοῦ Κυρίλλου Ε΄ στὸν Ἀναβαπτισμό, κατηγορήθηκε σφοδρὰ κυρίως γιὰ τὴ συνεργασία του μὲ τὸν ψευδοόσιο Αὐξέντιο⁸².

Τὸ βραχύσωμο καὶ ἡ ἀσχίμα τοῦ προσώπου του καθιστοῦσε εὐκολότερη τὴ διακωμώδησή του ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του⁸³.

Ὁ Ἀθ. Πάριος ἀποκαλεῖ τὸ Γεννάδιο «χουλιάρα» τοῦ Ἀγ. Ὁρους, ἀναφερόμενος στὴ σκανδαλώδη δράση του πλησίον τοῦ Κυρίλλου Ε΄ καὶ τῶν Ἀντικολλυβάδων.

Ὁ Γεννάδιος ἔλαβε μέρος στὴ Σύνοδο στὸ Κουτλουμουσί καὶ στὰ τεσσαρακοστὰ τοῦ μακαριωτάτου Ἀλεξανδρείας Ματθαίου⁸⁴.

Τὸν Γεννάδιο ἐπαινεῖ ὁ λόγιος ἱστορικός Καισάριος Δαπόντες, ποὺ ἐκείνη τὴν περίοδο (1771) ἐγκατέλειπε τὴν Μονὴ Ξηροποτάμου λόγῳ παρεξήγησης μὲ τοὺς μοναχοὺς καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸ Κουτλουμουσί⁸⁵. Τελικὰ πέθανε στὴν Ἱ. Μ. Ξηροποτάμου στίς 4 Δεκεμβρίου 1784 ὕστερα ἀπὸ ἐξαετὴ παραμονή του στὴν Ἱ. Μ. Εὐαγγελίστριας Σκοπέλου (1778-1784).

⁸⁰ Χρυσ. Παπαδόπουλος, «Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτου (1746-1766)», *Ε.Φ.*, 17 (1918), σ. 767.

⁸¹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης*, ὅ.π., σσ. 86-91.

⁸² Δ. Πασχάλης, «Ὁ ἐκ νήσου Ἄνδρου Αὐξέντιος ἀσκητής, ὁ ἐπικληθεὶς ὁσιος», *Θεολογία*, 11 (1933), σσ. 302-318. Ἀθ. Χρυσοβέργης, ὅ.π., σ. 59, 60, κ.ἄ.

⁸³ Χαρ. Τζώγας, ὅ.π., σ. 62-64 ὅπου βιβλιογραφία. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ Θεολογικές...*, ὅ.π., σσ. 73, 133, 136. Βαγγ. Σκουβαράς, *Στηλιτευτικά*, ὅ.π., σ. 62.

⁸⁴ Ἀθανασίου Παρίου, *Δήλωσις*, ὅ.π., σσ. 31, 37, 67 καὶ σποραδικά.

⁸⁵ Καισάριος Δαπόντες, «Ἱστορικός Κατάλογος», παρὰ Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Γ΄ Βενετία 1872, σ. 104.

Ὁ κοιμηθεὶς στό Κουτλουμούσι Πατρ. Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος εἶχε ὀρίσει τὸν πρῶν Χαλεπίου Γεννάδιο ἕνα ἐκ τῶν δύο ἐπιτρόπων τῆς διαθήκης του⁸⁶.

Ὁμοιδεάτης καὶ συνεργάτης τοῦ Πατριάρχῃ Κυρίλλου Ε΄ ὑπῆρξε τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε καὶ ὁ λόγιος μοναχὸς Βησσαρίων ὁ ἐκ Ραιφάνης, μαθητὴς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη τόσο στὰ Γιάννενα, ὅσο καὶ στὴν Ἀθωνιάδα.

Μαρτυρεῖται ἡ ἐγκαταβίωσή του ὡς μοναχοῦ στὴ Νέα Σκήτη τοῦ Ἁγίου Παύλου. Ὁμόφωνη εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία γιὰ τὴ λογιосύνη καὶ τὴν ἀρετὴ του⁸⁷.

Ἀναμείχθηκε ἐνεργά στὶς Κολλυβαδικές ἔριδες ὥστε πολλές φορές νά καταφερθεῖ ἐναντίον του ὁ Ἀθ. Πάριος ἀποκαλὼν αὐτόν «μανικόν» ὀργίλο, θυμώδη καὶ παράφρονα⁸⁸, ἀλλὰ καὶ νά τόν θεωρήσουν ἠθικό αὐτουργό τοῦ φρόνου τῶν δύο Κολλυβάδων Παΐσιου καὶ Θεοφάνη⁸⁹.

Ἐλλείπει Ἀντικολλυβαδικῶν κειμένων ἐμφανίζει δυσκολίες ἡ ἀποτίμηση τῆς ἀνάμειξης τοῦ Βησσαρίωνα στὴν ἐν λόγῳ θεολογικὴ διαμάχη.

Ὁ Βησσαρίων ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συγγραφὴ ἔργων, ἐπιστολῶν καὶ ἴσως στηλιτευτικῶν στιχορρηγιμάτων⁹⁰.

Ὁ Μ. Γεδεὼν χαρακτηρίζει τοὺς Ἀντικολλυβάδες, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Βησσαρίωνα ὅτι ἦταν «μάστιγες θεόδοτοι κατὰ τῆς αἵρέσεως κολλυβάδων».

Ὁ Βησσαρίων ἀπεβίωσε στὶς ἀρχές τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνα⁹¹.

Δέν ὑπάρχουν μαρτυρίες ἐξ ὧν γνωρίζουμε γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ἰωάννη Πέζαρου μὲ τὸν Θεσσαλό πατριώτη του Βησσαρίωνα. Μποροῦμε ὅμως νά εἰκασοῦμε γιὰ τοὺς πνευματικούς τους δεσμούς, ἀφοῦ ἀνῆκαν στὴν ἴδια ὁμάδα τόσο αὐτός ὅσο καὶ ὁ Κύριλλος ὁ ἐξ Ἀγράφων ἀλλὰ καὶ ὁ Πλαταμῶνος Διονύσιος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Βησσαρίων ἀλληλογραφοῦσε. Ἦταν ἄλλωστε πατριῶτες, καταγόμενοι καὶ οἱ δύο ἀπὸ τῆς Ραιφάνης⁹². Ὅλοι τους κατηχησμένοι στό πνεῦμα τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη.

Ἀπὸ τὴν παρατάξη τῶν Κολλυβάδων κορυφαῖος ὑπῆρξε ὁ Ἀθανάσιος

⁸⁶ Δ. Πασχάλης, *Ματθαῖος ὁ Ἄνδριος Πάπας καὶ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης γῆς Αἰγύπτου (1746-1767). Βιογραφικὸ Σχεδῆριο*, ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 81.

⁸⁷ Διον. Βαλαῆς, *Ὁ λόγιος*, ὅ.π., σ. 787-852, ὅπου πλούσια βιβλιογραφία. Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί...*, ὅ.π., σσ. 60-62.

⁸⁸ Ἀθ. Παρίου, *Δήλωσις...*, ὅ.π., σ. 58.

⁸⁹ Ἀθ. Παρίου, *Δήλωσις*, ὅ.π., σ. 101.

⁹⁰ Διον. Βαλαῆς, ὅ.π., σ. 846-852.

⁹¹ Τὸ ἔτος 1800 (Ν. Παπαδημητρίου) ἢ τὸ 1804 (Μ. Γεδεών).

⁹² Διον. Βαλαῆς, ὅ.π., σσ. 798-799 καὶ 846. Ἀπ. Γλαβίνας, «Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος Μιχαῖλ», *Γρηγόριος Παλαμάς* 64 (1981), σσ. 159-177.

Πάριος (1722-1813). Μαθητής του Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη⁹³ και του Εὐγένιου Βούλγαρη. Πιθανῶς δίδαξε στήν Ἀθωνιάδα Σχολή μέχρι τό 1758, ὅποτε ἀνεχώρησε γιά νά διδάξει στή Θεσσαλονίκη, στήν Κέρκυρα νά ἀκούσει τόν Νικηφόρο Θεοτόκη καί στό Μεσολόγγι ὡς δάσκαλος τῆς ἐκεῖ σχολῆς καί ἱεροκίρκυκας⁹⁴. Τό 1771 ἀνέλαβε τί σχολαρχία τῆς Ἀθωνιάδας μέχρι καί τό 1777. Τήν περίοδο αὐτή χειροτονεῖται ἱερεὺς ἀπό τόν ἅγιο Μακάριο Κορίνθου. Τό 1776 καθαιρεῖται λόγω τῶν ἐναντίων του διαβολῶν ἀπό τούς Ἀντικολλυβάδες⁹⁵. Ἡ καθαίρεσή του ἦρθη⁹⁶ τό 1781, ἐπανέρχεται στή Θεσσαλονίκη γιά μία δεκαετία καί στή συνέχεια στή Χίο, ὅπου ἐκοιμήθη τό 1813.

Κατά τήν κρίση ξένων καί δικῶν μας ἐρευνητῶν καί λογίων ὁ Ἀθ. Πάριος ἦταν ὁ πλέον διάσημος μετά τόν Εὐγένιο Βούλγαρη Ἑλληνας θεολόγος (L. Petit), «εἷς ἱκανός φιλόσοφος» (Meyer), «ἐκ τῶν γονιμωτέρων συγγραφέων» (Ἀμαντος)⁹⁷.

Συνέγραψε πάνω ἀπό ἐξῆντα ἔργα⁹⁸. Οἱ ἀντίπαλοί του οὐδέν σοβαρό κείμενο ἀντέταξαν πλὴν τῶν φληναφημάτων Θεοδωρήτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καί τοῦ ἀνεπιου τοῦ, Ἰακώβου Νεοσκητιώτη⁹⁹.

Ἐχθρική ἦταν καί ἡ σχέση τοῦ Κυρίλλου ἐξ Ἀγράφων, διδασκάλου τοῦ Πέζαρου, μέ τόν Ἀθανάσιο Πάριο, ὅπως φαίνεται στήν ἐπιστολογραφία του¹⁰⁰. Ἄλλωστε τόν διαδέχθηκε ὁ Πάριος στήν Σχολαρχία τῆς Ἀθωνιάδας ἐν μέσω ταραχῶν καί ἀντεγκλίσεων τῶν μοναχῶν. Ἡ πρόωρη ἀπομάκρυνση τοῦ

⁹³ Γιά τόν κορυφαῖο λόγιο Κολλυβά Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη παραπέμπουμε στή σχετική βιβλιογραφία. Γιά τί χρονική περίοδο τῆς παραμονῆς τοῦ Πέζαρου στό Ἅγιο Ὅρος δέν ἦταν ἐκεῖ, εἶχε ἀναχωρήσει τό 1760. *Χαρ. Τζώγας*, ἡ περί..., ὁ.π., σσ. 16-28. Γ. Γιαννόπουλος, *Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, Ὁ ἐκ Πατρῶν διδάσκαλος τοῦ Γένους*, Πάτρα 1992. Π. Τζουμέρκας, *Ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες*, Θεσ/κη 2014. Ἄλκη Ἀγγέλου, «Τό χρονικό τῆς Ἀθωνιάδας». *Ν. Ἑστία* 1963. Εὐλ. Κουρίλας, *Ἱστορία τοῦ Ἀσκητισμοῦ*, Θεσ/κη 1929, σ. 55.

⁹⁴ *Χαρ. Τζώγας*, ὁ.π., σ. 29.

⁹⁵ Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athos Kloster*, Leipzig 1894, σ. 240.

⁹⁶ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *οἱ θεολογικές...*, ὁ.π., σσ. 145-146.

⁹⁷ Ν. Ἀρκᾶς, *Ἀθ. Πάριος*, Ἀθήνα 1960, σ. 33. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 444-453.

⁹⁸ Δ. Οἰκονομίδης, *Ἀθανάσιος ὁ Πάριος*, ἐν Ἀθήναις 1961, σσ. 67-70. Βλ. Χρ. Ἀραμπατζῆς, «Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος στήν ἱστορική καί θεολογική ἔρευνα». *Πρακτικά ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου* (Πάρος 23 Σεπ.-4 Ὀκτ. 1998) Πάρος 2000, ὅπου πλήρης ἀποτύπωση τῆς βιβλιογραφίας.

⁹⁹ Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*, ὁ.π., σ. 34 καί τοῦ ἴδιου, *Ὁ μοναχός Ἰάκωβος Νεοσκητιώτης καί τό ἔργο του*, Ἅγ. Ὅρος 2014.

¹⁰⁰ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικές...*, ὁ.π., σσ. 136, 138, 144-146. Διον. Βαλαῆς, *Ἐκκλησιαστικά...*, ὁ.π., σ. 836.

Κυρίλλου καί τοῦ Πέζαρου ἀπὸ τῆ Σχολῆ προφανῶς τοὺς δυσαρέστησε. Οἱ ἐντυπώσεις στὸν νεαρὸ ὑποδιδάσκαλο μᾶλλον τὸν ἐπηρέασαν ἀρνητικά, γι' αὐτό καὶ ἀμέσως ἐπέστρεψε στὸν Τύρναβο.

Στὸν κύκλο τῶν Κολλυβάδων ἀνῆκε καὶ ὁ Κύπριος τὴν καταγωγὴ Ἀγάπιος μοναχός, ἀφορισθεὶς ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κων/λεως Σωφρόνιο Β΄ σὲ σύνοδο τὸν Ἰούλιο τοῦ 1776. Ἀργότερα ἀθωώθηκε¹⁰¹.

Ἡγετικὴ μορφή τοῦ κινήματος τῶν Κολλυβάδων ὑπῆρξε καὶ ὁ Χριστοφόρος ὁ Προδρομίτης ὁ ἐξ Ἄρτης. Γεννήθηκε σπὶν Ἄρτα τὸ 1730. Μαθητὴς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καὶ δάσκαλος σπὶν Ἀθωνιάδα. Ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἄννα λόγῳ τῶν ταραχῶν κατέφυγε σπὶν Σκίτη τοῦ Προδρόμου πάνω ἀπὸ τῆ Μονὴ τῶν Ἰβήρων¹⁰². Λάβαινε μέρος στίς συνάξεις στό κελλί τῶν Σκουρταίων καὶ συνεργάστηκε στενά μέ τὴν ομάδα τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ κινήματος. Λογιώτατος καὶ φιλήσυχος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Καισάρειο Δαπόντε¹⁰³. Ὑπῆρξε πολυγραφότατος.

Ἐπιθυμία τοῦ Πέζαρου ἦταν νά συναντήσῃ στὸν Ἀθῶνα, ἐκτός τῶν ἄλλων καὶ τὸν δάσκαλο Κυπριανό, μαθητὴ τοῦ Βούλγαρη. Ἄν ἡ ἐπιθυμία του ἀφοροῦσε τὸν Κυπριανὸ μετέπειτα Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας ἔμεινε ἀνικανοποίητη, γιατί εἶχε ἀποχωρήσει ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος ἐκλεγείς Πατριάρχης (1766-1783) διαδεχθεὶς τὸν Ματθαῖο¹⁰⁴.

Ὡστόσο στό Ἅγιον Ὅρος διέτριβε ὁ δάσκαλος Κυπριανός ὁ ἐξ Ἀγράφων, μαθητὴς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καὶ δάσκαλος σπὶν Ἀθωνιάδα (1761), ἀντίπαλος τοῦ Ἀθανασίου Πάριου, τὸν ὁποῖο σέ μιά ἐπιστολὴ του στὸν πνευματικὸ Παρθένιο σπὶν Θεσσαλονίκη, σπλητεῦει ὡς ταραχοποιὸ τοῦ Ἁγίου Ὁρους¹⁰⁵.

Ἄν ἀληθεύει ἡ πληροφορία, ἦταν ὁ τελευταῖος ἐναπομείνας διδάσκαλος τῆς Ἀθωνιάδας, ἡ ὁποία ὀριστικά μέ τὸν θάνατό του (1799;) κατῆντησε ἡ Ἀθωνιάδα «φωλέα κοράκων» κατὰ τὴν πρόρρηση τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακα¹⁰⁶.

¹⁰¹ «Ἀγάπιος», *ΘΗΕ*, 1, στ. 154 καὶ Κ. Παπαγεωργίου, *Κύπριον Πατερικὸν Ἁγίου Ὁρους*, ἐκδ. Παλέρτα, Κύπρος 2011.

¹⁰² Ἀθ. Πάριου, *Δίλωσις*, ὅ.π., σ. 30. Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*, ὅ.π., σ. 44.

¹⁰³ Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Γ΄* σσ. 133 καὶ 277. Σ. Πασχαλίδης, *Τὸ ὑμνολογικὸ ἔργο τῶν Κολλυβάδων*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 239-259.

¹⁰⁴ Χρ. Πατρυνέλης, *ΙΕΕ*, ὅ.π., τ. 11, σ. 133. Δ. Καλλιμάχος, «Τὰ ἐν Καίρῳ σχολεῖα», *Ε.Φ.* 12 (1913), σ. 295. Χρ. Κολοβοῦ, *Τὸ παιδευτικὸ*, ὅ.π., σ. 75. Ν. Φορόπουλος, «Κυπριανός», *ΘΗΕ* 7, στ. 1115-1116. Μ. Μαλανδράκη, *Πατμιάς Σχολή*, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 47. Μ. Λαφαζάνης, ὅ.π., σ. 364.

¹⁰⁵ *Χαρ. Τζώγας*, ὅ.π., σσ. 36-39. Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*..., ὅ.π., σσ. 36-37.

¹⁰⁶ Κ. Μέγτζιος, «Περὶ Εὐγενίου Βουλγάρεως», *Εστία* 5 (1956), σσ. 417-420. G. Podskalsky, ὅ.π.,

Στους κορυφαίους εκ των Κολλυβάδων Μακάριο Νοταρά (1731-1805) και Νικόδημο τον Άγιορείτη (1749-14 Ιουλίου 1809) δέν θα αναφερθούμε, γιατί η παρουσία τους στο Άγιον Όρος είναι μεταγενέστερη της παραμονής εκεί του Ιωάννη Πέζαρου¹⁰⁷.

Συμπερασματικά, σέ γενικές γραμμές, ο όξυδερκής Ιωάννης Πέζαρος κατά τήν όλιγόχρονη παραμονή του στο Άγιο Όρος είχε τί δυνατότητα νά ακούσει, όχι μιá αντίπαλη στόν νεωτερισμό ιδεολογία, αλλά ένα «λόγο ύπαρκτικής άφυσπνίσεως στίς ούσιώδεις πρωταρχικές ανάγκες του ανθρώπου, όπως τίς φώτισε τό ήθος καί ή έμπειρία των Πατέρων τής Εκκλησιαστικής παραδόσεως»¹⁰⁸. Σ' αὐτή τήν παράδοση του Γένους θεμελιώνεται καί ή παιδεία. Η είσαγόμενη εὐρωπαϊκή παιδεία δημιουργεί τρόπο ύπάρξεως, πού άνατρέπει τό όρθόδοξο ήθος. Πρότυπο ζωής ο άγιος, ο «κατά χάριν» θεάνθρωπος, ο θεούμενος άνθρωπος. Μοναδικός προορισμός του ανθρώπου ένδοϊστορικά καί μεταϊστορικά.

Άμετακίνητο όρθόδοξο κοινωνικό πρότυπο, τό μοναστικό κοινόβιο καί ή λειτουργική ζωή μέσα στήν όποία διαμορφώνεται τό εὐχαριστιακό ήθος τής εκκλησιαστικής πραγματικότητας.

Ο Πέζαρος είχε στο Άγιο Όρος άμεση έμπειρία αὐθεντικής κοινοβιακής ζωής, πού σ' ένα βαθμό τήν υιοθέτησε στήν όργάνωση τής σχολικής ζωής στόν Τύρναβο.

Έπιπρόσθετα είχε τί δυνατότητα καί τήν ικανότητα μέσα άπό τήν ώσμωση των τεκταινομένων στο άγιορειτικό περιβάλλον νά διαμορφώσει άσφαλῆ κριτήρια προσέγγισης τόσο των εκκλησιαστικών προσώπων, όσο καί θεολογικών αντιπαραθέσεων καί αὐτό φάνηκε στή διδασκαλική καί ιερατική του πορεία στόν Τύρναβο, στή Μητρόπολη Λαρίσης καί στόν εὐρύτερο Θεσσαλικό χῶρο άπό τόν 18ο στόν 19ο αἰῶνα.

σ. 96. Γερ. Σμυρνάκης, *Τό Άγιον...*, ὁ.π., σ. 149.

¹⁰⁷ Ο μέν Μακάριος μετέβη πρὶν άπό τό Φθινόπωρο του 1777, ο δέ Νικόδημος τό 1775.

¹⁰⁸ Χρ. Γιανναράς, ὁ.π., σσ. 188-189.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Σελίδες από την ιστορία της Λάρισας

* * *

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΙΩΑΣΑΦ Β΄ (1581-1603)

Οί επισκοπικοί κατάλογοι έχουν συχνά κενά και λάθη. Βασική αιτία είναι η απώλεια πολλών υπομνημάτων έκλογής και η μη έκδοση όλων των σωζόμενων. Μελετώντας συλλογές ποικίλων εγγράφων, συχνά εντοπίζονται πληροφορίες οι οποίες αναφέρονται σε επισκόπους και μητροπολίτες, για τους οποίους οι γνωστές πληροφορίες είναι λίγες. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας πολυετούς μελέτης έχει δώσει τη δυνατότητα στον γράφοντα να αλιεύσει αρκετές πληροφορίες, όπως π.χ. για τον μητροπολίτη της Λάρισας Ίωασαφ Β΄, ο οποίος αρχιερέτευσε την περίοδο 1581-1603.

Ο από Ίωαννίνων Ίωασαφ εκλέχθηκε μητροπολίτης της Λάρισας τό 1581, διαδεχόμενος τον Δανιήλ. Τό έτος 1586/1587 αναφέρεται στην επιγραφή ιστόρησης του καθολικού της Μονής της Κορώνας¹. Τό 1587 αναφέρεται τό όνομά του στό επιγονάτιο του Νιπτήρα του Victoria and Albert Museum του Λονδίνου². Στίς 6.8.1590 ως συνοδικός, υπέγραψε σε μία πράξη του Οικ. Πατριάρχου Ίερεμία Β΄, σχετική μέ την αποκατάσταση ενός μητροπολίτη της Μυτιλήνης³. Τόν Ιούνιο του 1603, μέ Οικ. Πατριάρχη τόν Ραφαήλ Β΄, υπήχθησαν στην Έπισκοπή του Ζητουνίου τά χωριά του «Πτελεού τά εις τόν Άλμυρόν», τά

¹ Βελανιδιώτης 1993, σ. 48· Καρατζόγλου 2002, σσ. 68, 70, 79.

² Βλαχοπούλου-Καραμπινά 2009, σσ. 140-141, 150, 202.

³ Παπαδόπουλος – Κεραμεύς 1884, Α΄ σ. 173.

όποια προσπάθησε νά αποσπάσει ό Ίωάσαφ, «ό και Σκαρλάτος λεγόμενος»⁴.

Ό Ίωάσαφ διώχθηκε από τί Μπτρόπολη τής Λάρισας «μυδέν άξιον τί πρός καθαίρεσιν έγκλημα συνειδώς» και προσπάντων «χωρίς κατηγόρου νομίμου και συνόδου προσηκούσης άρχιερατικής». Υπέστη «παραλόγως και πόρρω τής άληθείας και τοϋ δικαίου έξωσιν παντελή τοϋ ίδιου θρόνου» και έλαβε τήν Μπτρόπολη τών Ίωαννίνων, «ώς πρόεδρος και ώσανεί γνήσιος μπτροπολίτης Ίωαννίνων, παραλαβών τήν μπτρόπολιν ταύτην, ήν πάλαι γνησίως διακατείχε, και έν αυτῇ πρώτον μπτροπολίτης άνηγορεύθη» (α, 1549-1571, β, προεδρικώς 1581-1585). Αποκαταστάθηκε στή Λάρισα μέ συνοδική πράξη τοϋ Οικ. Πατριάρχη Ίερεμία Β΄ γιά νά «διακατέχη τόν θρόνον αυτου παρ΄ ουδενός εναντιούμενος», τόν Αϋγουστο τοϋ 1590⁵.

Ό Ίωάσαφ «ούτος τήν Λαρισαίων μπτρόπολιν έχειρισθείς και μπτροπολίτης εκείσε χρηματίσας, συνοδικῇ θεωρία και άποφάσει ταύτης έστέρηται, ως τοϋ προ αυτου τόν τοιοϋτον διεπόντος θρόνον κύρ Δανιήλ διά μικράν τινά έριδος και φιλονεικίας άφορμήν και άσύστατα αιτιάματα ά πόρρω τής άληθείας καθέστηκε, μικρόν εκείθεν ύποχωρήσαντος· ειτ΄ αυθις ψήφω τής ιερῆς τών άρχιερέων συνόδου, άθώου άναδειχθέντος και δικαιωθέντος έχειν τήν τοιαύτην μπτρόπολιν, έως αν τοίς ζωσι διατελεί... τούτων οϋν οϋτω παρακολουθηκότων και τοϋ ειρημένου μπτροπολίτου κύρ Ίωάσαφ άπορία συσχεθέντος και μηδεμίαν έλπίδα άποκαταστάσεως κεκτημένου, αλλά και λογισμοίς άλλοκότοις τῆδε κακείσε φερομένου και μέλλοντος διά τοϋτο δράσειν τά μή προσήκοντα, ή μετριότης ήμων [Ίερεμίας Β΄]...διεσκέπατο άγρύπνω όμματι ίνα τόν τοιοϋτον άνδρα τιμήση και μή πάντως άπαραμύθητον έάση· ...κρίμασι δέ θεοϋ τής Μ/λεως Ίωαννίνων χωρίς ποιμένος καταλειφθείσης και δεομένης άρχιερατικής επισκέψεως, γνώμη συνοδικῇ επιβραβευθῆναι αυτῷ ταύτην τήν μπτρόπολιν διεκρίθη· ...όθεν διά τής παρούσης συνοδικῆς πράξεως γράφοντες άποφαινόμεθα ίνα ό δηλωθείς ιερώτατος μπτροπολίτης Ίωαννίνων κύρ Ίωάσαφ..., ως πρόεδρος και ώσανεί γνήσιος μπτροπολίτης Ίωαννίνων παραλαβών τήν μπτρόπολιν ταύτην, ήν πάλαι γνησίως διακατείχε και έν αυτῇ πρώτος μπτροπολίτης άνηγορεύθη, διδάσκη τόν εκείσε χριστώνυμον τοϋ Κυρίου λαόν· ... πρός τούτοις λέγομεν, ή αν ώρα διαμείνη κενός ό ρηθείς τόπος και θρόνος Λαρισαίων και άπροστάτευτος, εύλόγω τρόπω επανέλθη πάλιν οϋτος ό κύρ Ίωάσαφ... (έν ετει ζπθ΄, Ίουλίω ίνδ. θ΄= 1581)».

⁴ Μυστακίδης 1923, σσ. 6-7· Νομική Συναγωγή, σ. 275.

⁵ Σάθας 1868, σσ. 146-148, 158-161· Κοντογιάννης 1986, σ. 184.

Ὁ Ἰωάσαφ ἀναφέρεται ὡς μητροπολίτης τῶν Ἰωαννίνων τόν Ἰανουάριο τοῦ 1580. Δεδομένου ὅτι ὁ Δανιὴλ ἔμεινε γιά λίγο διάστημα στή Μητρόπολη τῆς Λάρισας καί ἡ ἀποκατάστασή του σ' αὐτήν ἐγίνε τόν Ἰούλιο τοῦ 1581, ἔπεται ὅτι ἡ μετάθεσι τοῦ Ἰωάσαφ ἀπό τὰ Ἰωάννινα στή Λάρισα συμπίπτει μέ τό ἐν τῷ μεταξύ διάστημα (Ἰανουάριος 1580-Ἰούλιος 1581) καί ἡ ἀποκατάστασή του, ἀπό τήν Μητρόπολη τῆς Λάρισας, προεδρικῶς στή Μητρόπολη τῶν Ἰωαννίνων σημειώθηκε τόν Ἰούλιο τοῦ 1581⁶.

Βιβλιογραφία

Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαλάκης, *Ἡ Νομική Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου*, ΕΙΕ/ΚΝΕ, Ἀθήνα 1987.

Ἰεζεκιὴλ Βελανιδιώτης, *Αἱ ἱεραὶ μοναὶ τῆς Πίνδου*, ἐπιμέλεια Γ. Κλῆμος, Καρδίτσα 1993².

Ἑλένη Βλαχοπούλου-Καραμπινᾶ, *Ἐκκλησιαστικά χρυσοκέντητα ἄμφια βυζαντινοῦ τύπου στόν ἐλλαδικό χῶρο (16ος-19ος αἰ.)*. Τό ἐργαστήριο τῆς Μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων, Ἀθήνα 2009.

Γερμανός Σάρδεων, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἡπείρῳ καί Ἀλβανίᾳ ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κ/πόλεως», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 12 (Ἀθῆναι 1937) 10-100.

Ἰω. Α. Καρατζόγλου, *Ναοὶ ἀθωνιτικοῦ τύπου στά θεσσαλικά Ἄγραφα (16ος -18ος αἰ.)*, Ἀθήνα 2002.

Σπ. Κοντογιάννης, *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι· προσθῆκαι καί διορθώσεις (...)*, Ἀθῆναι 1986.

Β. Α. Μυστακίδης, *Θετταλικά σημειώματα ἐκ χειρογράφων*, Κωνσταντινούπολις 1923.

Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη. Ἀνέκδοτα ἑλληνικά συγγράμματα, ἔγγραφα τέ καί ἄλλα κείμενα κατ' ἐπιλογὴν συλλεγένητα ἐκ τῶν τῇ Μαυρογορδατεῖῳ Βιβλιοθήκῃ ἀναγεγραφομένων χειρογράφων*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884.

Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, Bruxelles, τ. Α΄, 1963.

Κ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Ἀθῆναι 1868.

⁶ Σάθας 1928· Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1963, σ. 418· Γερμανός Σάρδεων 1937, σσ. 66-67.

ΛΑΡΙΣΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Δ' (1662-1671) Πώς περιγράφει τήν ἐνθρόνισή του στόν Οἰκουμενικό θρόνο ὁ Ἑγγλος John Covel (1671)

Τό 1662 ὁ μπτροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος Γ' Βαρδαλῆς¹ ἐκλέχθηκε Οἰκουμενικός Πατριάρχης καί στίς 9 Αὐγούστου τοῦ ἴδιου ἔτους τί θέσπ του στόν θρόνο τῆς Λαρίσης κατέλαβε ὁ Διονύσιος Δ', ὁ ὀνομαζόμενος Βυζάντιος λόγω τῆς καταγωγῆς του καί Κομνηνός, γιατί καθὼς ἔλεγαν προερχόταν ἀπό τό γένος τῶν Κομνηνῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἐπίσης εἶναι γνωστός καί ὡς Διονύσιος ὁ Μουσελῆμης². Γεννήθηκε καί μεγάλωσε στήν Κωνσταντινούπολη, σπούδασε στήν Πατριαρχική Ἀκαδημία καί ἐργάστηκε ὡς διοικητικός ὑπάλληλος στά γραφεῖα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τό ἀξιοπεριέργο στό βιογραφικό του εἶναι ὅτι ἐκλέχτηκε μπτροπολίτης Λαρίσης ἀπ' εὐθείας ἀπό λαϊκός, προφανῶς λόγω τῆς σπουδαίας μόρφωσης πού διέθετε. Σύμφωνα μέ τόν σύγχρονό του λόγιο μπτροπολίτη Ἀθηνῶν Μελέτιο³, ἦταν «ἐνάρετος, ἐν συνεχεῇ μελέτῃ διάγων, διδακτικός, νηστευτής καί φιλακόλουθος». Κατά τί διάρκεια τῆς ποιμαντορίας του στή Λάρισα, ἡ ὁποία διήρκησε ἐννέα χρόνια, γνωρίσθηκε μέ τόν περίφημο λόγιο μοναχό Εὐγένιο Γιαννούλη τόν Αἰτωλό ἀπό τό μοναστήρι τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς στά Βραγγιανά τῶν Ἀγραφῶν, τό ὁποῖο

¹ Παπαθεοδῶρου Νικόλαος, «Ὁ μπτροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος Γ' ὁ Βαρδαλῆς (1652-1662)», περ. *Τό Τάλαντο*, τεύχ. Μαΐου-Ἰουνίου 2007.

² Ἐξελληνισμένη τουρκική ὀνομασία, ἡ ὁποία προσδιόριζε τόν διοικητή μᾶς ἐπαρχίας πού ἀσκοῦσε κυρίως καθήκοντα τοπάρχῃ, ἐπαρχου, τοποτηρητῆ. Ὁ τίτλος αὐτός ἀντιστοιχοῦσε μέ τόν βαθμό τοῦ Καϊμακάμῃ πού ἐμφανίσθηκε ἀργότερα. Ποιά σχέση εἶχε ἡ ὀνομασία αὐτή μέ τόν ἱεράρχῃ δέν μᾶς εἶναι γνωστό. Πιθανόν νά προέρχεται ἀπό οἰκογενειακή παράδοση.

³ Ὁ μπτροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος Μίτρου (1661-1714) εἶναι περισσότερο γνωστός ἀπό τό βιβλίο του *Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά καί Νέα*, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε στή Βενετία τό 1728, μετά τόν θάνατό του. Ὁρισμένοι ἱστορικοί ἀναφέρουν ὅτι πέθανε στή Λάρισα κατά διάρκεια ἐνός ταξιδιοῦ του.

άνηκε τήν περίοδο εκείνη στή δικαιοδοσία τῆς μπτροπόλεως Λαρίσης. Τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀλληλογραφίας τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν διασώθηκε καί ἔχει κατὰ καιροῦς ἐπισταμένα μελετηθεῖ.

Ὁ Διονύσιος Δ΄ Βυζάντιος ἔμεινε στή Λάρισα μέχρι τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1671, ὅποτε ἐκλέχθηκε οἰκουμενικός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καί καθιερώθηκε ὡς Διονύσιος Δ΄ ὁ Μουσελίμης. Ἀπό τό 1671 μέχρι τό 1694 ἐπανεκλέχθηκε πέντε φορές οἰκουμενικός πατριάρχης, ἀφοῦ ἐνδιάμεσα, μέ διάφορες ραδιουργίες Ὀθωμανῶν καί χριστιανῶν, καθαιρέθηκε ἰσαριθμίες φορές⁴.

Τήν τελετή τῆς πρώτης ἐνθρόνισής του ἔτυχε νά παρακολουθήσει στόν πατριαρχικό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί ὁ Ἄγγλος John Covel (1638-1722). Ο Covel ἦταν ἕνας εὐρυμαθής ἀγγλικανός κληρικός, ἱατρός, φιλόλογος καί βαθύς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Βρέθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1670 ὡς διπλωμάτης κοντά στόν πρέσβη τῆς Ἀγγλίας, ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς Levant Company. Κατά τήν περίοδο πού παρέμεινε στήν πρωτεύουσα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλά καί κατὰ τήν διάρκεια τῶν ταξιδιῶν του στή Μικρά Ἀσία, ὁ Covel συνέλεξε νομίσματα, ἀρχαιοτῆτες, ἑλληνικά χειρόγραφα καί πλῆθος πληροφοριῶν γιά διάφορα θέματα (δημογραφικά, πολιτικά, οἰκονομικά, φιλολογικά, βοτανικῆς, ζωολογίας, μουσικῆς, θεολογίας, ἀρχιτεκτονικῆς, ἐπιγραφικῆς).

Τά ἡμερολόγια τοῦ περιέχουν καί σημειώσεις γιά τά ἦθη καί ἔθιμα τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων πού ζοῦσαν στήν αὐτοκρατορία⁵. Συγχρόνως μελετοῦσε σέ βάθος καί τίς δογματικές θέσεις τῶν ὀρθοδόξων, γεγονός πού ἐκείνη τήν περίοδο ἐνδιέφερε ιδιαίτερα τήν Ἀγγλικανική Ἐκκλησία. Ὅταν τό 1677 ἐπέστρεψε στήν Ἀγγλία μέ γεμάτες τίς ἀποσκευές του ἀπό ἑλληνικούς χειρόγραφους κώδικες, κατέγραψε σέ βιβλίο⁶ τίς ἐντυπώσεις ἀπό τήν ἐπταετῆ δραστηριότητά του στήν Ἀνατολή.

Στά ἡμερολόγια τοῦ ὁ John Covel μεταξύ ἄλλων περιγράφει καί τήν τελετή ἐνθρόνισης τοῦ ἀπό Λαρίσης πατριάρχου Διονυσίου Δ΄ μέ λίγα καί ἀπλά λόγια, βασισιμένα πάνω στό τί συγκράτησε ἡ ματιά ἐνός ἐτεροδόξου κληρικοῦ ἀπό τήν πολύωρη τελετή στόν πατριαρχικό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

⁴ Στόν πατριαρχικό θρόνο ἀνῆλθε πέντε φορές, κατὰ τά ἑξῆς διαστήματα: τό 1671-1673, τό 1676-1679, τό 1682-1684, τό 1686-1687 καί τό 1693-1694. Στά μεσοδιαστήματα πού ἦταν καθηρημένος βρισκόταν συνήθως στήν Βλαχία, μέ τήν ὁποία εἶχε ἀποκτήσει ιδιαίτερη σχέση.

⁵ Βιγγοπούλου Τόλη. *Travelogues. Μέ τό βλέμμα τῶν περιηγητῶν. Τόποι - Μνημεῖα - Ἀνθρώποι*. Ἰδρυμα Αἰκατερίνης Λασκαρίδη.

⁶ Covel John. *Some Account of the present Greek Church, with Reflections on their present Doctrine and Discipline...*, Cambridge, Cornelius Crownfield, MDCCXXII [=1722].

Ὁ Διονύσιος Δ' ὁ Μουσέλινος Βυζάντιος Κομνηνὸς ἀπὸ μητροπολίτης Λαρίσης ἀνακηρύχθηκε οἰκουμενικὸς πατριάρχης (1671-1694 κατὰ διαστήματα).
Ἀπὸ τὴν ἱστοσελίδα Travelogues τοῦ Ἰδρύματος Αἰκατερίνης Λασκαρίδη.

Γράφει σχετικά: «Προσέρχονται οἱ πρώην πατριάρχαι μέ τὰς πολυχρώμους ποιμαντορικές των ράβδους, μέ σφαιρικούς ἄρμους καὶ δύο χρυσὰς κεφαλὰς ὄφρων ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Πρῶτος ὁ Παῖσιος⁷, δεῦτερος ὁ Διονύσιος⁸ καὶ τρίτος ὁ Μεθόδιος. Ὁδηγήθησαν εἰς τὰς θέσεις των, ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Παραπλεύρως καὶ ὀπισθεν τῶν πρώην πατριαρχῶν κατέλαβον θέσεις καὶ οἱ λοιποὶ μητροπολῖται τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Κατόπιν ὁ

⁷ Ὁ πατριάρχης Παῖσιος Α' ἦταν μητροπολίτης Λαρίσης ἀπὸ τὸ 1645 μέχρι τὸ 1652, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία κατέλαβε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

⁸ Πρόκειται γιὰ τὸν πατριάρχη Διονύσιο Γ' Βαρδαλί. Καὶ αὐτὸς εἶχε διατελέσει μητροπολίτης Λαρίσης, διαδεχθεὶς τὸν Παῖσιο τὸ 1652. Παρέμεινε σπὶ Λάρισα μέχρι τὸ 1662, ὅποτε καὶ ἐκλέχθηκε οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ γενικὰ ἔχοντας ὑπ' ὄψη τὸν κατάλογο τῶν πατριαρχῶν, μᾶς κάνει ἐντύπωση ὅτι σέ ἓνα διάστημα μόλις δεκαεπτὰ ἐτῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 1652 μέχρι τὸ 1679, τέσσερις μητροπολίτες Λαρίσης ἐκλέχθηκαν πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, γιὰτί ἐκτός ἀπὸ τὸν Παῖσιο Α', τὸν Διονύσιο Γ' Βαρδαλί καὶ τὸν Διονύσιο Δ' Μουσέλινι ποὺ περιγράφουμε, ἀκολούθησε καὶ ὁ Ἰάκωβος Α' ὁ Χίος, ὁ ὁποῖος ποίμανε τὴν μητρόπολη Λαρίσης ἀπὸ τὸ 1671 μέχρι τὸ 1679, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ἀνακηρύχθηκε καὶ αὐτὸς πατριάρχης.

Άποψη από νοτιοανατολικά του μητροπολιτικού ναού του Άγ. Αχιλλίου (Βασιλική του Καλλιάρχη). Σέ πρώτο επίπεδο τό κωδωνοστάσιο. Περίπου 1890.

Μέγας Λογοθέτης⁹ ανακοινώνει από του ἄμβωνος σπλιτευτικό κείμενο κατά του προηγουμένου πατριάρχου Παρθενίου...

...Ακολούθησε τελετή δοξολογίας κατά τήν όποίαν ἔλαβε μέρος ό νέος Πατριάρχης, ό όποίος ἐστάθη ἔμπροσθεν του ἱεροῦ Βήματος καί ἀπέναντι τῶν τέως πατριαρχῶν καί τῶν μητροπολιτῶν. Ακολούθως ἄλλος πατριαρχικός ἀξιωματοῦχος, ὑποθέτω ό Μέγας Ρήτωρ, ἀνελθών ἐπί ἐξέδρας ἐξεφώνησε θαυμασίαν, ἀπλὴν καί εὐχάριστον ὁμιλίαν. Ἐπῆνεσε τούς μητροπολίτας καί τούς πρώην πατριάρχας διά τήν σπουδαίαν ἐπιλογήν των, ἐκφράζοντας βεβαιότητα διά τήν εὐτυχῇ ἔκβασιν τῶν προβλημάτων τῆς ἐκκλησίας. Πρὶν λάβει τέλος ἡ τελετή κάποιος μητροπολίτης ἐξεφώνησε εὐχὴν καί χαιρέτισε τόν Πατριάρχην καί τούς ἄλλους ἀρχιερεῖς...»¹⁰.

Μία ἀνάλογη τελετή ἐνθρόνισης πατριάρχου, προερχόμενου ἐπίσης ἀπό τήν

⁹ Ὁ Μέγας Λογοθέτης ἦταν ὑψηλόβαθμος ἀξιωματοῦχος κατά τήν περίοδο τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Διατηρήθηκε καί μετὰ τήν ἄλωση τῆς Πόλης καί διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα. Ἀποτελεῖ τόν ἀνώτατο τίτλο ποῦ ἀπονέμει τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο σέ λαϊκό.

¹⁰ Jean-Pierre Grelois: *Dr. John Covel. Voyages en Turquie (1670-1677)*, Paris (1998).

μυτρόπολη Λαρίσης, περιγράφεται σέ βιβλίο τοῦ Κων. Σάθα¹¹. Πρόκειται γιά τόν Ἱερεμία, ὁ ὁποῖος ἐκλέχθηκε μυτροπολίτης Λαρίσης τό 1572 καί σέ δύο χρόνια, τό 1574, ἐκλέχθηκε οἰκουμενικός πατριάρχης μέ τήν ἐπωνυμία Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανός. Ἡ τελετή ἐνθρόνισής του περιγράφεται παραστατικότατα καί μέ λεπτομέρειες ἀπό ἕναν σύγχρονό του, τόν λόγιο Μανουήλ Μαλαξό. Εἶχε πραγματοποιηθεῖ στόν βυζαντινό ναό τῆς Παμμακαρίστου, ὁ ὁποῖος τήν περίοδο ἐκείνη ἀποτελοῦσε τόν πατριαρχικό ναό καί στά κελιά του στεγαζόταν τό Πατριαρχεῖο.

Ὁ πατριάρχης Διονύσιος Δ' ὁ Μουσελίμης φυλακίσθηκε ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς δύο φορές, τό 1679 καί τό 1687-88. Γιά τήν ἀπελευθέρωσή του μεσολάβησαν διάφοροι πολιτικοί παράγοντες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ἀπό τήν καταβολή μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ. Καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πατριαρχίας του ἀσχολήθηκε μέ μεγάλο ἀριθμό κανονικῶν θεμάτων, καθώς καί μέ τί θέσι τῶν Ὁρθοδόξων ἀπέναντι στοὺς Προτεστάντες. Ἡ ἀπάντησή του στοὺς Καλβινιστές θεολόγους περί τῶν δογμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔχει μείνει ἱστορική γιά τήν ἀκριβεία τῆς διατυπώσεώς της.

Μετά τήν τελευταία ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν πατριαρχικό θρόνο (1694), ἀποσύρθηκε στό Βουκουρέστι, ὅπου καί πέθανε τό 1696 καί ἐνταφιάσθηκε στήν μονή Ραδούλ Βόδα, ὅπου ἔζησε τά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του. Τό μοναστήρι αὐτό ἦταν μετόχι τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων τοῦ Ἁγ. Ὁρους, στήν ὁποία πεθαίνοντας ἄφησε τήν πλούσια βιβλιοθήκη καί τά ἄμφιά του. Ὅρισμένα ἄμφια τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό τί θητεία του στή μυτρόπολη Λαρίσης καί φέρουν τήν ἀνάλογη ἐπιγραφή, ἔχουν διασωθεῖ καί εἶναι ἐκτεθεμένα στό σχετικά ἀπρόσιτο σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς Ἰβήρων.

¹¹ Σάθας Κων., *Βιογραφικόν σημείωμα περί τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (1572-1594)*, ἐν Ἀθήναις (1870) σσ. η'- ι'.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΛΑΛΙΑΓΚΟΥ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
«γραμμάτων μέτοχος καὶ ῥήτωρ ἐκκλησιαστικός
καὶ ποιμὴν κάλλιστος» καὶ ἡ Σχολή τῆς Ραφάνης:
Ὅψεις τῆς παιδευτικῆς ἀνάπτυξης τῆς Θεσσαλίας τὸν 18ο αἰ.

Ἀρχικά εἶναι πάντα χρήσιμο νά ὀρίζεται τό πλαίσιο γεγονότων καί καταστάσεων. Τά ἱστορικά στοιχεῖα εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν κατανόηση καί τήν ἐρμηνεία αὐτῶν. Στήν προκειμένη περίπτωσι τὸ πολιτικό, οἰκονομικοκοινωνικό καί ἐκπαιδευτικό περιβάλλον στό ὁποῖο λειτούργησε ἡ Σχολή τῆς Ραφάνης εἶναι ἀπαραίτητη ἀναφορά γιά νά κατανοηθοῦν τά αἷτια τῆς λειτουργικῆς ἀκμῆς καί παρακμῆς τῆς σχολῆς.

Ἡ Ραφάνη εἶναι ἕνας ἱστορικός οἰκισμός τοῦ Κάτω Ὀλύμπου, γιά τόν ὁποῖο οἱ γραπτές πηγές ἀρχίζουν ἀπό τόν 15ο αἰῶνα, μέ βάση τά ὀθωμανικά ἀρχεῖα, ὅπως συμβαίνει μέ πολλοὺς οἰκισμούς τῆς περιοχῆς, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἱδρύεται τήν ἐποχή αὐτή. Θεωρεῖται πιθανότερο ὅτι πρόκειται γιά βυζαντινὸ οἰκισμό, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ ὀρισμένες ἐκδοχές σχετικὰ μέ τὸ ὄνομά του (εἴτε προέρχεται ἀπὸ τὴν ῥάψ(ι)α, ἀρβανίτικη λέξη, ποὺ σημαίνει μαλακὸ πέτρωμα, εἴτε ἀπὸ τὴν λέξη «θηραφάνια», ὅπως ὀνομάζονται τά σχιστολιθικά πετρώματα τοῦ ἐδάφους τῆς στῆν τοπικῆς διάλεκτο). Σὲ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσι, ἄλλωστε, συνηγοροῦν καί σχετικά ἀρχαιολογικά εὐρήματα¹. Φαίνεται ὅτι ἀπὸ τόν 12ο ὡς τόν 13ο αἰῶνα ἡ Ραφάνη ὑπῆρξε μιά ἀκμάζουσα βυζαντινὴ πόλις μέ περισσότερα ἀπὸ 900 χρόνια ἱστορία.

Στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες ὁ οἰκισμός ἀναπτύσσεται συνεχῶς, ἰδιαίτερα τόν 16ο αἰῶνα. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ πληθυσμὸς του αὐξάνεται 5 φορές καί φθάνει ἀπὸ τὰ 31 νοικοκυριά τὸ 1466 σὲ 154 τὸ 1570, ἐνῶ κοντεύει τὰ 600 στὰ

¹ Βλ. Δουμακῆς Θανάσις, *Τὰ τοπωνύμια τῆς Ραφάνης*, http://www.rapsani.gr/pages/pdf/2-104_doumakis-toponymia.pdf.

τέλη του αιώνα, τά όποια διατηροΰνται καί στή μετέπειτα περίοδο. Μέ βάση τίς ύπάρχουσες πηγές, ή εξελικτική πορεία του οικισμού ήταν συνεχής καί έφθασε στο άπόγειο τίς τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα. Τόν 17ο καί 18ο αιώνα, ή σηροτροφία, ή ύφαντουργία (άλατζάδες) καί ή άμπελουργία κάνουν τίν Ραϊράνη τίν πιο σημαντική καί πιο έμπορική πόλη του Όλύμπου. Παράλληλα, αναπτύσσεται ή παραγωγή καί ή εξαγωγή κόκκινων νημάτων². Σύμφωνα μέ όσα γράφει ό Γιάννης Κορδάτος στο βιβλίο του «*Τ' Άμπελάκια καί ό μύθος τους γιά τό συνεταιρισμό τους*», ή Ραϊράνη μάλιστα τίν έποχή αυτή συναγωνίζεται μέ επιτυχία τά προϊόντα του Τυρνάβου καί των Άμπελακίων³.

Είναι άξιοσημείωτο άκόμη ότι στήν Ραϊράνη δέν έπιτρεπόταν νά κατοικήσουν Τούρκοι. Η σχετική άυτονομία, λοιπόν, που ύπήρχε βοήθησε τίν ανάπτυξη του τόπου. Η οικονομική εύρωστία της Ραϊράνης προσέλκυσε άκόμη καί τό ενδιαφέρον του Άλη Πασά, ό όποιος τό 1806 συνέλαβε καί φυλάκισε στά Γιάννενα τόν δημογέροντα της Ραϊράνης Βαρσάμη, άπαιτώντας νά του παραχωρήσει τίν κωμόπολη καί τίν περιοχή της γιά τσιφλίκι του⁴.

Η οικονομική παρακμή της Ραϊράνης καί των Άμπελακίων άρχίζει τόν 19ο αιώνα, μέ τίν ανάπτυξη των βιομηχανιών ύφαντουργίας στήν Εύρώπη καί ιδίως στήν Άγγλία, όποτε τά έλληνικά νήματα βαθμιαία έκτοπίζονται. Τό 1813 θανατηφόρα χολέρα έλαττώνει τόν πληθυσμό της Ραϊράνης, ό όποιος μέχρι τότε ξεπερνούσε τους 5.000 κατοίκους, ενώ ή συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής στήν επανάσταση του 1878⁵ είχε ως άποτέλεσμα τί λεηλασία καί καταστροφή της πόλης από ισχυρότατες τουρκικές δυνάμεις. Άπό τά 800 σπίτια της, έλάχιστα διασώθηκαν. Η δυναμική αυτή κωμόπολη άρχισε νά

² Βλ. Σπανός Κώστας, «Ο χρόνος ίδρυσης της Ραϊράνης», *Πρακτικά Β΄ Ιστορικού Συνεδρίου Ραϊράνης*, Λάρισα 2013, σσ. 5-8.

³ Βλ. Κορδάτος, Γιάννης, *Τ' Άμπελάκια καί ό μύθος γιά τό συνεταιρισμό τους: συμβολή στήν οικονομικοκοινωνική ιστορία της Ανατ. Θεσσαλίας στά χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μπουκουμάνης, 1973.

⁴ Βλ. Σαΐτης Κωνσταντίνος, *Ο Άναστάσιος Ραϊρανιώτης-Βίος καί έργο*, Διπλωματική έργασία, Τμ. Ποιμ. Καί Κοιν. Θεολογίας ΑΠΘ, Λάρισα 2012, σ. 74 καί Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Άθήνα 1880, σ. 261.

⁵ Βλ. Χρυσόχου Πόπη, «1878: Η επανάσταση του Όλύμπου καί ή πυρπόληση της Ραϊράνης», *Έλευθερία* 9/4/2009, <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/item/227676-1878-%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BF%CE%BB%CF%8D%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%80%CF%85%CF%81%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%81%CE%B1%CF%88%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82.html>.

συνέρχεται από τὰ πλήγματα καί τήν παρακμή μετά τό 1881, μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Διατηροῦσε ἀκόμη ἀρκετές ζωτικές δυνάμεις καί δέσποζε στήν οἰκονομική ζωή τῆς περιοχῆς, ἰδίως μετά τή στροφή τῶν κατοίκων πρὸς τήν ἀμπελουργία⁶.

Ἡ ἐποχή κατά τήν ὁποία συμβαίνουν τὰ προαναφερθέντα γεγονότα εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἦταν πνευματικό κίνημα στήν Εὐρώπη, τόν 17ο καί 18ο αἰῶνα, στούς κόλπους τοῦ ὁποῖου δημιουργήθηκε μιά σύνθεση ἰδεῶν σχετικά μέ τόν ἄνθρωπο, τόν Θεό τήν λογική καί τήν φύση⁷. Ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός ὑπῆρξε παρακλάδι τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ. Τά χρονικά ὅρια τοῦ πρώτου σχηματικά ἐκτείνονται μεταξύ του 1770 καί τοῦ 1821 –δηλαδή τόν 18ο καί 19ο αἰῶνα– διότι οἱ ἰδέες τῆς Εὐρώπης διαδόθηκαν μέ καθυστέρηση στήν ὑπόδουλη Ἑλλάδα καί τελικά ὁδήγησαν στήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821⁸. Ἡ γενικότερη ἀνάπτυξη πού παρατηρεῖται εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή δημιουργία προϋποθέσεων γιά τήν προαγωγή τῆς παιδείας εὐρύτερα. Ἐτσι ἐμφανίζονται σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, τὰ λεγόμενα σχολεῖα τῆς «Ἐγκυκλίου Παιδείας» σέ ὅλο τόν ἐλλαδικό χῶρο. Μέσα σέ αὐτήν τήν πνευματική ἀναγέννηση τῆς παιδείας ἐντάσσεται καί ἡ πνευματική ἀνάπτυξη τῆς Ραϊράνης στή Θεσσαλία⁹.

Πιστεύεται ὅτι, ἥδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα, λειτουργοῦσε Κοινό σχολεῖο, ὅπου διδάσκονταν τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Σχετικά μέ τό ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τῆς Ραϊράνης ἀπό τόν ἐπίσκοπο Πλαταμῶνος Διονύσιο ὑπάρχουν δύο ἐκδοχές: ἡ πρώτη τήν τοποθετεῖ τό 1767 καί ἡ δεύτερη, πού εἶναι καί ἡ ἐπικρατέστερη, τό 1789¹⁰. Ἡ δεύτερη ἐκδοχή ἐπιβεβαιώνεται ἀπό μία ἐπιστολή τοῦ Πλαταμῶνος Διονυσίου πρὸς τόν Ἄνθιμο Ὀλυμπιώτη τό 1788, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στήν ἀναμενόμενη ἰδρυση τῆς σχολῆς. Χαρακτηριστικά ἡ ἐπιστολή γράφει: «ὁθεν θά θεωρήσω μέν ἐμμαντόν εὐτυχῇ ἐάν, θεία δύναμει καί ὑμετέρῳ ἐπεμβάσει, ἀποδεχθῇ [ὁ Ἀργύριος Παπαρίζος] τήν ἡμετέραν πρόσκλησιν καί ἔλθῃ εἰς Ραϊράνην ὡς Διευθυντής περατώσει τῶν σπουδῶν κατὰ τό προσεχές θέρος»¹¹.

⁶ Βλ. Σπανός Κώστας, «Ἡ Ραϊράνη τοῦ Ὀλύμπου διά μέσου τῶν αἰώνων», Ραϊράνη, περίοδος Β' (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1985), σ. 27.

⁷ Βλ. Πάπυρος Larousse Britannica, Ἀθήνα 2006, τ. 17, σ. 285.

⁸ Βλ. Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος Θ., (1904-1992), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ἐρεμῆς, 1977.

⁹ Βλ. Ζδάνης Νικόλαος, *Τό ἐλληνικό σχολεῖο τῆς Ραϊράνης*, σσ. 93-94, http://www.rapsani.gr/pages/pdf/2-202_zdanis-sxoleio.pdf.

¹⁰ Βλ. Εὐαγγελίδης Τρύφ., *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπό τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου)*, Ἀθήνα 1936, τ. Α', σ. 145.

¹¹ Βλ. Βέλκος Γρηγ., *Ἀργύριος Παπαρίζος (1764-1851), Ὁ μέγας Σελισιώτης διδάσκαλος τοῦ*

Ίδρυτής τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης ἦταν ὁ λόγιος Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου Διονύσιος Μιχαήλ (1763-1794), μιά ἐξέχουσα προσωπικότητα. Κατά πάσα πιθανότητα καταγόταν ἀπό τή Ραψάνη καί ἦταν γόνος μιᾶς πολυμελοῦς καί ἐπιφανοῦς οἰκογένειας. Ἕνας ἀπό τοὺς ἀδελφούς του, ὁ Νικόλαος Μιχαήλ, δραστηριοποιήθηκε ἐμπορικά στή Λειψία, ἴσως καί στή Βιέννη, ἐνῶ ἕνας ἀκόμη ἀδελφός του, ὁ Ἐλευθέριος, ἔζησε στὴν Αὐστρία, καί, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα πολλῶν ἄλλων φωτισμένων Ἑλλήνων ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖνη τὴν περίοδο στὸ ἐξωτερικόν, μερίμνησε –μέ δική του χορηγία– νὰ ἐκδοθοῦν ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου καί οἱ Ἐπιστολές τοῦ Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου (ἐπίσκοπος, φιλόσοφος καί συγγραφέας τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.). Ἐπιπλέον, δύο ἀκόμη ἀδελφοί του Διονυσίου, ὁ Παναγιώτης καί ὁ Γεώργιος, δραστηριοποιήθηκαν ὡς ἔμποροι στή Λειψία καί τή Μολδοβλαχία¹². Ἀξίζει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ πὼς ἀνιψιὸς τοῦ Διονυσίου ὑπῆρξε ὁ γνωστός λόγιος Δημήτριος Παναγιώτου Γοβδελαῆς, καθηγητὴς καί διευθυντὴς τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἰασίου, κατὰ τὰ προεπαναστατικά χρόνια (1808-1811 καί 1816-1821)¹³.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τόπο σπουδῶν τοῦ Διονυσίου οἱ ἐρευνητές δέν συμφωνοῦν. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν πὼς φοίτησε στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἄλλοι στὴν Κοζάνη, ἐνῶ κάποιοι κάνουν λόγο γιὰ σπουδές καί στὰ Ἀμπελάκια ἢ τή Θεσσαλονίκη¹⁴. Στὴν Κοζάνη συνδέθηκε μέ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη, τὸν ὁποῖο ἀκολούθησε στὰ Ἰωάννινα, ὅταν ἐκεῖνος ἀνέλαβε γιὰ δευτέρη φορά (τέλη 1748-ἀρχές 1749) σχολάρχης στὴν περίφημη Μαρούτσειο Σχολή τῶν Ἰωαννίνων. Στὰ Ἰωάννινα ὁ Διονύσιος ὀλοκλήρωσε τίς φιλοσοφικές του σπουδές, γενόμενος «λογικῶν τεχνῶν καί ἐπιστημῶν εἰδημονέστατος, ἐμπειρος τῆς ἐρμηνείας τῶν θείων Γραφῶν»¹⁵, ὅπως τὸν χαρακτηρίζουν, καί τὸ 1754 ἀνέλαβε τή διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῆς Κοζάνης μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ προηγούμενου σχολάρχου, Νικολάου Μπαρκόση.

Γένους, Ἀθήνα 1983, σσ. 42-43, Παρίσης Βασ., «Ἡ Σχολή τῆς Ραψάνης». Θ.Η. Τόμ. 5 1983, σσ. 81-85.

¹² Βλ. Παπαδημητρίου Νόννα, *Ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου*, σσ. 191-193 καί Λεονάρδος Ἰωάννης, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία*, Θετταλός 1992, σ. 149.

¹³ Βλ. Γεδεών Μανουῖλ, «Διονύσιος Πλαταμῶνος», ἐφ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Κωνσταντινούπολις, ἔτ. Ε' τχ. Α', 16/10/1884, σ. 11.

¹⁴ Βλ. Αἰνιάν Γεώργ., *Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ αἰοιδίμου Εὐγενίου Βουλγάρεως*, Ἀθῆναι 1838, σ. ιγ'.

¹⁵ Βλ. Γεδεών Μανουῖλ, «Διονύσιος Πλαταμῶνος», ἐφ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Κωνσταντινούπολις, ἔτ. Ε' τχ. Α', 16/10/1884, σ. 9.

Ὁ Διονύσιος ἀνέπτυξε πολυσχιδῇ δράσῃ σέ διάφορους τομεῖς, ἐκτός ἀπὸ αὐτόν τῆς ἐκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, ἐνήργησε γιὰ τὴ δημιουργία Συντροφίας Ραφανιωτῶν ἐμπόρων, ὅπως βεβαιώνει ὁ Κοζανίτης Χαρίσιος Μεγδάνης, ἀνάλογης μέ ἐκεῖνῃ τῶν Ἀμπελακίων¹⁶. Τό καταστατικό τῆς τελευταίας, ἡ ἰσχὺς τοῦ ὁποίου ἄρχισε τὴν 1/1/1780, ἐπικύρωσε μέ τὴν ὑπογραφή του ὁ ἴδιος ὁ ἱεράρχης. Ἡ ὁμολογία τῆς ἐν λόγῳ Συντροφίας τῆς Ραφάνης συνομολογήθηκε πιθανότατα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. μεταξύ των δύο ἀδελφῶν του ἐπισκόπου Πλαταμῶνος, Νικολάου καὶ Παναγιώτη, καὶ τοῦ Γεωργίου Βλασιώτη, ὁ ὁποῖος ἐνεργοῦσε ὡς ἐπίτροπος (πληρεξούσιος) τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ἱεροθέου Α΄ (1825-1845)¹⁷.

Ἐπιπλέον, ὁ Διονύσιος ἀνέπτυξε ἔντονη πατριωτικὴ δράσῃ. Συμμετείχε συχνά σέ μυστικές συνελεύσεις μέ σκοπὸ τὴν προετοιμασία τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ὁργάνωσι ἐπαναστατικῆς δράσης. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1789, γιὰ παράδειγμα, συμμετέσχε στὴ μυστικὴ συνέλευσι τῆς Νάουσας, ὅπου ἀποφασίστηκε ἡ ἐξέγερσι κατὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τοὺς ἀρματολούς τῆς περιοχῆς καὶ 25 στρατιωτικὰ σώματα. Παράλληλα, ὡς ἐπίσκοπος, μεριμνοῦσε καὶ γιὰ τὸ ποίμνιό του. Τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ φτώχεια τῶν ἀνθρώπων καὶ προσπαθοῦσε νὰ τοὺς βοηθήσει μέ ὅποιον τρόπο ἦταν δυνατόν.

Ἐπρόκειτο, ὅπως εἶναι ἐμφανές, γιὰ μιὰ μοναδικὴ προσωπικότητα μέ πλούσια παιδεῖα καὶ ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες. Γι' αὐτὸ φρόντισε νὰ προσελκύσει καὶ περιφνημοὺς δασκάλους στὴ Σχολή τῆς Ραφάνης, οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν στὴν αἴγλη καὶ τὸ κύρος τῆς¹⁸. Οἱ δάσκαλοι ποὺ ἀναφέρονται ἀκολούθως σταχυολογήθηκαν ἐνδεικτικὰ γιὰ νὰ ἀναφερθοῦν στὰ περιορισμένα ὅρια μιᾶς παρουσίας τῆς σημαντικῆς αὐτῆς Σχολῆς:

Θωμᾶς Κωφός (1764:)

Ὁ Θωμᾶς Κωφός καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Καστοριάς, ἦταν ἱερέας καὶ οἰκονόμος. Πρὶν ἔρθῃ στὴ Ραφάνη νὰ διδάξει, δίδαξε στὴν Τσαριτσάνη. Ἐγραψε τὸ *Περὶ ἐτῶν καὶ μινῶν*, διάφορα Ἐπιγράμματα καὶ πολλοὺς ἀνέκδοτους Ἠθικούς Λόγους.

¹⁶ Βλ. Μεγδάνης Χαρίσιος, *Ἀγγελία περὶ τοῦ κατ' ἔτος τελουμένου κοινοῦ μνημοσίνου ὑπὲρ τῶν συνδρομητῶν τῶν ἐν Κοζάνῃ Σχολείων, ἑλληνικοῦ τε καὶ κοινοῦ (...)*, Βιέννη 1820, σ. 58.

¹⁷ Βλ. Δουμακῆς Θανάσης, «Ἡ Συντροφία τῶν ραφανιωτῶν ἐμπόρων στὰ τέλη τοῦ 18ου-ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰῶνα», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 57 (Λάρισα 2010), σσ. 189-192.

¹⁸ Βλ. Παρίσης Βασίλης, «Ἡ Σχολή τῆς Ραφάνης 1750-1783», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 5 (1983) σσ. 81-85.

Ἰωάννης Ἡφαιστος (1768)

Γεννήθηκε στή Ραϊράνη στά μέσα του 18ου αἰ., ὅπου καί δίδαξε στή συνέχεια. Μαθήτευσε στή Στοά τῆς Κοζάνης κοντά στόν ιερομόναχο Κύριλλο τόν ἐξ Ἀγρᾶφων. Μετά τήν περάτωση τῶν σπουδῶν του, ἐπέστρεψε στή Ραϊράνη καί ἐπιδόθηκε στό διδακτικό του ἔργο.

Ἀργύριος Παπαρίζος (1789-1793, 1801-1803)

Γεννήθηκε στή Σέλιτσα (Εράτυρα) κατά τό 1764. Μαθήτευσε στή Σιάτιστα κοντά στόν ιερέα Κωνσταντῖνο καί στή συνέχεια παρακολούθησε τά μαθήματα τοῦ Ἰωῆ Σπαρμιώτη στό Λιβάδι Ἐλασσόνας. Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος, κατά τή διάρκεια ἐπίσκεψής του στή Μονή Ὀλυμπιώτισσας, τόν γνώρισε καί ἐντυπωσιάστηκε ἀπό τίς ἐπιδόσεις του στά μαθήματα καί τό ἥθος του. Ὅταν ἀναζήτησε ἱκανούς καί ἔμπειρους δασκάλους γιά νά στελεχώσει τήν Ἑλληνική Σχολή στή Ραϊράνη, ἔστειλε ἐπιστολή στόν Ἀνθιμο Ὀλυμπιώτη, ζητώντας του νά πείσει τόν Ἀργύριο Παπαρίζο νά μεταβεῖ στή Ραϊράνη γιά νά καταλάβει τή θέση τοῦ διευθυντῆ στό ἀνώτερο σχολεῖο πού θά ἴδρue. Ὁ Παπαρίζος δέχθηκε τήν πρόταση καί ἐγκαταστάθηκε στή Ραϊράνη, ὅπου δίδαξε ἐπὶ τέσσερα χρόνια. Ὁ Παπαρίζος δίδαξε στήν Ἑλληνική Σχολή τῆς Ραϊράνης τά ἐξῆς μαθήματα: ἀρχαῖα ἑλληνική γραμματεία, τό Θεολογικό καί τή Λογική του Εὐγένιου Βούλγαρη, τά Μαθηματικά του Συγγέρου καί τοῦ Σπυρίδωνος Ἀσάνη, τή Μεταφυσική τοῦ Γεννησίου καί τά Φυσικά τοῦ Θεοτόκη.

Ἰωῆς Σπαρμιώτης (1790)

Γεννήθηκε στό Λιβάδι Ἐλασσόνας. Ἀρχικά ἐκάρη μοναχός καί στή συνέχεια χειροτονήθηκε ιερομόναχος στή Μονή Σπαρμοῦ καί γι' αὐτόν τόν λόγο εἶναι γνωστός ὡς Σπαρμιώτης. Δίδαξε στά Ἀμπελάκια κατά τό ἔτος 1780 καί στό Βελβενδό μεταξύ 1780–1790. Τό 1790 δίδαξε στή Σχολή τῆς Ραϊράνης, ἀλλά δέν εἶναι γνωστό ἀκριβῶς πόσο χρόνο παρέμεινε ἐκεῖ. Τά μαθήματα πού δίδαξε ἦταν Φιλοσοφία, Μαθηματικά καί Γραμματική καί παρήγαγε πλούσιο συγγραφικό καί μεταφραστικό ἔργο.

Νεομάρτυς ἅγιος Γεώργιος ὁ ἐκ Ραϊράνης (1818)

Ἡ ἀναφορά στή μεγάλη αὐτή μορφή πού ἀνέδειξε ἡ Ραϊράνη θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη. Ὁ ἅγιος Γεώργιος ὑπῆρξε γόνος καί ἐκφραστής τῆς ἐθνικῆς καί τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, καθὼς καί τῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξης πού

παρατηρείται στά μέσα του 18ου αϊ. στή Ραψάνη. Γεννήθηκε στά τέλη του 18ου αϊ. στή Ραψάνη. Ήταν τέκνο του Χατζηλάσκαρη καί τῆς Σμαράγδας Σακελλαρίδου, ἐγγονός του Ἀναστασίου Χατζηλάσκαρη (Ραφανιώτη), του γνωστοῦ ψάλτη καί μουσικογράφου τῆς ἐκκλησιαστικῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καί του μοναχοῦ Βησσαρίωνα, πού εἶχε ἀγωνιστεῖ μέ ζῆλο γιά τή λήξη τῆς ἔριδας τῶν Κολλυβάδων. Ὁ ἅγιος Γεώργιος δίδαξε στό σχολεῖο τῆς Ραψάνης ὡς γραμματοδιδάσκαλος, ἀφοῦ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ στοιχειώδης παιδεία συνίστατο στὴν ἐκμάθησι γραφῆς καί ἀνάγνωσις χρησιμοποιοῦντας κυρίως ἐκκλησιαστικά βιβλία, ὅπως τό Ψαλτήρι¹⁹.

Ἡ στελέχωση τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς μέ τόσο σπουδαίους δασκάλους καί φωτισμένα πνεύματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ Σχολὴ νά γνωρίσει μεγάλη φήμη, ὥστε ἑλληνόπαιδες ἀπ' ὅλη τὴ σκλαβωμένη Ἑλλάδα νά τὴν ἐπιλέξουν, γιά νά παρακολουθήσουν μαθήματα ὄχι μόνο των θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καί θετικῶν, δηλαδή Χημείας, Φυσικῆς Μαθηματικῶν κ.ἄ. Ἄλλωστε, ἐπεὶδὴ στὴν Ἑλλάδα προεπαναστατικά δέν ὑπῆρχαν πανεπιστήμια, οἱ ὑπάρχουσες σχολές, ὅπως αὐτὴ τῆς Ραψάνης, παρεῖχαν ἐνίοτε καί γνώσεις πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου. Γι' αὐτό δέν ξενίζει ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῶν τῶν σχολῶν ὡς «πανεπιστημιδίων» (Universitatulae) ἀπὸ τὸν λόγιο Λαρισαῖο Ἀλέξανδρο Ἑλλάδιο²⁰. Ἡ ἀκμὴ ὅμως τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης διακόπηκε μέ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878, ὅποτε πυρπολήθηκαν οἱ πλούσιες βιβλιοθήκες της, γιά τίς ὁποῖες φημιζόταν. Ἡ ἀπώτομη αὐτὴ διακοπὴ καθιστᾷ ἀδύνατη τὴ διαμόρφωση μιᾶς ὁλοκληρωμένης εἰκόνας γιά τὴν πνευματικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς ἐν γένει, ἐξαιτίας τῆς καταστροφῆς πολὺτιμων ἐγγράφων.

Ἐν κατακλείδι, εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης συνάδει μέ τὴν ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Διονυσίου, ἡ ὁποία εἶχε ὑπερβεῖ τὰ στενά ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς του. Ήταν γνωστός καί ἐπαινέθηκε ἀπὸ πλείστους Ἑλληνες λογίους καί ἐμπόρους πού διέμεναν στά μεγάλα πνευματικά καί ἐμπορικά κέντρα τῆς Εὐρώπης ὡς «προστάτης ἀναδειχθεὶς διδασκάλων καί μαθητῶν καί κηρύκων τοῦ θεοῦ λόγου». Γράφει γιά τὴν τριακονταετῇ ποιμαντορία καί τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης ὁ Γρηγόριος ἱεροδιάκονος Δημητρίου: «Ὁ *ιεράρχης οὗτος*

¹⁹ Βλ. Βαλαῆς Διονύσης, *Πτυχές ἀπὸ τὴν πνευματικὴ κίνηση στὸν ὑπόδοιλο καί παροικιακὸ Ἑλληνισμό κατὰ τὴν περίοδο τοῦ 18ου-19ου αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2005, Πουρνάρα καί Βλ. Σαῖτης Κωνσταντῖνος, *Ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης Βίος καί ἔργο*, Διπλωματικὴ ἐργασία, Τμ. Ποιμ. καί Κοιν. Θεολογίας ΑΠΘ, Λάρισα 2012, σσ. 75-82.

²⁰ Βλ. Πανταζίδης Ἰωάννης, *Γυμνασιακὴ Παιδαγωγικὴ*, Ἀθήνα, Κωνσταντινίδης, 1889, σσ. 1-2.

παρίσταται καί γραμμάτων μέτοχος καί ρήτωρ ἐκκλησιαστικός καί ποιμὴν κάλλιστος, μεριμνήσας ἄγαν ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως καὶ κατὰ Χριστὸν διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ»²¹.

Ἡ ἐκτίμηση καὶ ὁ σεβασμὸς ποὺ ἔτρεφαν πρὸς τὸ πρόσωπό του οἱ σύγχρονοί του ἔχει ἀποτυπωθεῖ –καὶ διασωθεῖ ὥς σήμερα– στὶς θερμὲς προσφωνήσεις καὶ ἀφιερώσεις σέ διάφορα βιβλία, ὅπως στὶς «Ἐπιστολές Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου» τὸ 1792 καὶ τοῦ Ἀντωνίου Κουσκουρούλη, ἐμπόρου ἀπὸ τῆς Λάρισα σὶ τὸ «Ψαλτήριον τοῦ Δαυίδ» τὸ 1793. Ἡ δράση τοῦ Διονυσίου ἔγινε γνωστὴ σέ ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁδήγησε τοὺς δύο Δημητρίους, τὸν Γρηγόριο Κωνσταντὰ καὶ τὸν Δανυῖλ Φιλιππίδη, νὰ γράψουν στὴ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία»: «Ἄμποτες νὰ εἶχαν ὅλας αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Ἑλλάδος μας τέτοιους ἐπισκόπους»²².

²¹ Βλ. Γεδεών Μανουῖλ, *Διονύσιος Πλαταμῶνος*, ἐφ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Κωνσταντινούπολις, ἔτ. Ε΄ τχ. Α΄, 16/10/1884, σ. 9.

²² Βλ. Δ. Φιλιππίδη-Γ. Κωνσταντὰ τῶν Δημητρίων, *Γεωγραφία Νεωτερικὴ*, Βιέννη 1791.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Δρ. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

**Ο «ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ»,
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ
(† 17 Σεπτεμβρίου 1821)
ὡς παιδαγωγικό καί λογοτεχνικό ἔργο**

Ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»¹, τὸν ὁποῖο συνέγραψε ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος, περιγράφει τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης ποῦ καρατομήθηκε ἀπὸ τὸν Δράμαλη στὴ γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ (17/29 Σεπτεμβρίου 1821). Ὑπῆρξαν ἐπαναστατικές κινήσεις στὴ Θεσσαλία (Πήλιο²,

* Ἡ παροῦσα μελέτη εἶναι ἡ ματιά Ἱστορικοῦ καὶ ὄχι Κριτικοῦ λογοτεχνίας, δίνοντας ὀπτική στὴ Θεσσαλικὴ πραγματικότητα τοῦ 18ου-19ου αἰ., ἀπὸ τὴν ὁποία προῦλθε ὁ «Βίος».

** Εὐχαριστῶ τοὺς ἐκλεκτοὺς συναδέλφους τὸν κ. Μιχαὴλ Λαφαζάνη γιὰ τὴ βιβλιογραφία ποῦ μέ προμύθηνευσαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλία τὸν 18ο-19ο αἰ., καὶ τὸν κ. Φώτη Ντάσιο γιὰ τὴν ἐπανάσταση στὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ καὶ τὸν σχετικὸ διάλογο ποῦ ἀναπτύχθηκε.

¹ Το παρὸν ἀποτελεῖ συνέχεια δύο προηγούμενων δημοσιεύσεων βλ. Α' Μέρος: Βιογραφία, *Ἀχιλλίου Πόλις* 4, Δεκ. 2020, 205-230. Β' Μέρος: Σχόλια, *Ἀχιλλίου Πόλις* 5, Μάιος 2021, σσ. 131-164.

² Παπα-Σπύρος Ν. Ζέγκος, *Βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Δαρδαίου μητροπολίτου Λαρίσης καρατομηθέντος ὑπὸ Μαχμουτ-πασᾶ τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή τῆς Δάρδας μετὰ εικόνων*, Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ι. Βάρτσου, 1927, σ. 49, ὅπου ὁ Ἰγνάτιος ἐξαίρει τὸν ρόλο τοῦ Πολυκάρπου στὴν εἰρήνευση τοῦ Πήλιου, ὅμως ἄλλη διάσταση δίνει ὁ Κων/νος Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμος ΙΒ', Ἐν Βιέννῃ 1832, σ. 616: «... Παρόμοια ἐπανάσταση (μέ τῆς Μακεδονίας) ἐγένεε συγχρόνως καὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Πηλίου ὄρους τῆς Θεσσαλίας. Οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἠδυνήθησαν νὰ βασταχθῶσιν. Ἀλλ' ἡ δευτέρα ἐτελείωσε τιμώτερον μέ συνθήκην μεταξὺ τῶν Πηλιωτῶν καὶ τῶν Τούρκων τῆς Λαρίσης».

Ἄγραφα³), ἀπό τίς ὁποῖες προέκυψε ὡς ἀντίποινα ἡ καταδικαστική ἀπόφαση σύμφωνα μέ σουλτανικό «ὑψηλό ὄρισμό» κατόπιν ἀναφορᾶς τοῦ Δράμαλη⁴. Ἡ χριστιανική ἡμερομηνία ἀντιστοιχεῖ μέ τίς 2 μηνός Μουχαρέμ, ἐπόμενη τῆς ἰσλαμικῆς πρωτοχρονιάς καί συνεπάγεται μία ψιλή ἱεροτελεστική διάσταση⁵. Ἡ ἐκτέλεση δημοσίως σέ ὀριακή ἡμέρα ἐνδείκνυται γιά ἐπίσημο πρόσωπο, ὅπως κάτι ἀνάλογο ἐκφράζουν λαϊκά δρώμενα τῆς περιοχῆς⁶.

Σύμφωνα μέ τόν ἐκδότη αἶδес. Σπύρο Ζέγκο, ὁ «Βίος» συνεγράφη ἐντός τοῦ 1821. Σίγουρα ἐπὶ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ (1808-1839). Ὁ συγγραφέας, τότε ἱεροδιάκονος, εὗρισκόμενος ἐν ζωῇ τῇ δεκαετία 1880, ἦταν πολὺ νέος τό 1821⁷.

³ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 9, 15, 29-56. Γουλούλης, Β΄, σ. 143. Πιό ἀποφασιστικῆς σημασίας ἦταν ἡ στάση στά Ἄγραφα-Ἀσπροπόταμο. βλ. (Αἶδες.) Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, *Γρηγόριος Κωνσταντῆς: ἕνας Λόγιος συζητᾷ μέ τόν Διαφωτισμό καί τήν Παράδοση*, Λάρισα 2017, σ. 199 (ἐκθεσε Κωνσταντᾶ - 1838): «...ἐχρημάτισαν εἰς τὰ ὀρεινά των Ἀγράφων στρατηγοί καί ἑπαρχοὶ Ἕλληνες. Τό Ἀσπροπόταμον ἐπαναστάτησε τό 1821 ἔτος περί τὰ μέσα Μαΐου». Τό ἀρχεῖο τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ ἀναφέρει ἐντολές ἐκτελέσεων, ἀλλά ὄχι πρὸς τόν Δράμαλη, οὔτε ἀφορῶν στή Θεσσαλία (Πίλιο - Ἄγραφα), βλ. Ἡλίας Κολοβός, Σουκερού Ἰλιτζάκ, Μόχ. Σχαριάτ-Παναχί, *Ἡ ὀργή τοῦ Σουλτάνου. Αὐτόγραφα διατάγματα τοῦ Μαχμούτ Β΄ τό 1821*, Ἔκδ. ΕΑΠ, Ἀθήνα 2021, σ. 49 κ.έ. Προφανῶς δέν εἶχαν τή διαρूपτητα τῶν συμβάντων σέ Νότια Ἑλλάδα-Μακεδονία το 1821. Εἶναι ἀγνωστο ἂν συνέβη κάτι ἄλλο.

⁴ βλ. Γουλούλης, Β, σσ. 142-144. Αὐτό ἐνισχύεται καί ἀπό ἔγγραφο πού δημοσιεύτηκε πρόσφατα, βλ. H. Sükrü Ilıcak, "Those Infidel Greeks". *The Greek War of Independence through Ottoman Archival Documents, Handbook of Oriental Studies, S.1: The Near and Middle East*, Vol. 158.1-2, Brill, Vol. 1, Leiden-Boston, 2021, σ. 160 (ἔγγραφο [Ayniyat Defterleri-Ὁθωμανικά κρατικά Ἀρχεῖα Κων/πόλεως] πρὸς Μαχμούτ πασά 12 Ὀκτ. 1821): «We have received Your Excellency's communication reporting that, upon receiving the imperial decree, you executed the priest named Polykarpos... and sent his severed head [to Istanbul]. We have presented your letter to His Imperial Majesty, and the severed head was tossed on the ground in front of the Imperial Gate [of the Topkapi Palace.>] [Γιά τήν ἀποστολή τῆς κεφαλῆς (δέματος) βλ. Ζέγκος, ὁ.π. σ. 56].

⁵ Ὁ Δράμαλης διέταξε τόν ἀποκεφαλισμό, τό Σάββατο 17 Σεπτεμβρίου (= 29 Σεπ. στό νέο ἡμερολόγιο) ἢ στίς 2 τοῦ μηνός Μουχαρέμ, πρώτου μῆνα τοῦ σεληνιακοῦ ἰσλαμικοῦ ἡμερολογίου, δηλαδή τήν ἐπόμενη τῆς ἰσλαμικῆς πρωτοχρονιάς, βλ. Γουλούλης, ὁ.π., Β΄, σσ. 134-135. Σύμφωνα μέ τόν Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμέντη, *Προμνηθεύς*, ἔτος Γ΄, ἀριθ. ΛΕ΄, Νοέμβριος 1891, σ. 277: «κατάκει ἐν Λαρίσῃ ὁ Δράμαλης Μουχαρέμ πασσᾶς». ὁπότε τό ὄνομά του, ἂν εἶναι σωστό, φαίνεται νά ἔχει κάποια σχέση.

⁶ Στόν Τύρναβο γινόταν τό βυζαντινὸ θέατρο δημόσιας διαπομπεύσεως (σέ ἐποχική πρωτοχρονιά, Ἀποκριές) τοῦ βασιλιά ἑπάνω σέ γαῖδαρο (βλ. Γ. Θωμᾶς, «Τό Μπουρανί τοῦ Τυρνάβου». *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο* 18 (1990), σσ. 33-39, 35-36, ὅπου βιβλιογραφία.). Ἐφαρμόσθηκε στόν ἱερομάρτυρα Γεδεών (Τύρναβος: 30 Δεκ. 1818), παραμιονές Πρωτοχρονιάς 1819, βλ. Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμέντης, *Προμνηθεύς*, ἔτος Δ΄, Σεπτέμβριος 1892, ἀρ. ΜΕ΄, σ. 361: «οἱ δέ διέταξαν νά ξυρίσωσι τήν κεφαλὴν καί τὰ γένια, τούτου γενομένου ἔθηκαν κοιλίαν προβάτου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καί ἐκάθισαν αὐτόν ἐπὶ ὄνου, δέσαντες τήν οὐρὰν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὀσίου τόν περιέφερον εἰς ὅλην τήν πόλιν πρὸς κατασχύνιν...». Ἀκριβῶς ὁμοία περιγράφεται στό Βυζάντιο, βλ. Φ. Κουκουλές, «Ἡ διαπομπεύσις», *BBI*, 3, σσ. 184-208, 193 κ.έ.

⁷ Ζέγκος, ὁ.π., σ. 14: «...ὑπῆρχεν ἐν τῇ ζωῇ ὑπέργηρος ὁ πρῶν ἱεροδιάκονος τοῦ Πολυκάρπου

Ἐπίσης στὸν Τύρναβο ὑπῆρχε μία «Βιογραφία» τοῦ 1827 (μῆπως πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο κείμενο);⁸ Διασωθήκε ἐκεῖ, ἐπειδὴ ὁ Δράμαλιν δὲν κατέσχεσε τὰ εἰδίσματα (προσωπικὰ εἶδη-ἀρχεῖο) τοῦ Πολυκάρπου, εὐρισκόμενα στὴ μονή Ἀγ. Ἀθανασίου Τυρνάβου, ὅπου ἐνίοτε ὁ ἴδιος διέμενε⁹, τὰ ὁποῖα, φαίνεται, παρέλαβαν συγγενεῖς του. Τὸ κείμενο, γνωστό ἀπὸ ἓνα χειρόγραφο τοῦ ὑπῆρχε στὴ μονή τοῦ Ἰγνατίου στὴ Βοβοστίτσα Κορυτσᾶς, δὲν κατέστη δυνατόν νά τυπωθεῖ ἐκτός Ὁθωμανικῆς ἐπικράτειας.

Ἡ ἱστορικὴ ἔνταξη τοῦ «Βίου» ἔχει βάθος μία περίοδο 50 χρόνων: α) τὸ 1769 καὶ λίγο ἀργότερα στὰ Ὁρλωφικά ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου καταστράφηκε, ἡ χριστιανικὴ κοινότητα τῆς Λάρισας κατέρρευσε¹⁰, ἀλλὰ τὴν κρίση ἀντιμετώπισε ὁ μητροπολίτης Μελέτιος Καλλιάρχης (1768; - 25 Ἰουλίου 1792)¹¹, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκε στὸν Τύρναβο, στὸ τέλος παραιτήθηκε γιὰ νά ἔλθει ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Διονυσίου Καλλιάρχης (1792-1803) καὶ νά κτίσει τὸ 1794 νέο συγ-

⁸ Ἰγνατίος ... ἡγούμενος τῆς ἐν Βοβοστίτση ἰ. μονῆς τοῦ Ἀγίου Νικολάου παρὰ τὴν Κορυτσᾶν, περὶ τὸ 1880-1885», σ. 46: «...ὁ κραταιώτατος ἡμῶν Βασιλεὺς Σουλτᾶν Μεχμέτ ὁ Β΄...». Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀναφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Ἀλῆ (Ἰανουάριος 1822) ἢ ἡ ἐκστρατεία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Δράμαλιν (Οκτώβριος 1822, βλ. Γουλιούλης, ὁ.π., Β΄, σ. 132), ὅπως θὰ δεχθεῖ, ὀφείλεται καὶ σέ ἄλλη αἰτία, τὴ δομὴ τοῦ κειμένου. Ἔτσι φαντάζει δύσκολο νά συνέγραψε νέο ἄτομο, 60-65 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1880-85, ἓνα τόσο ὠρμηό κείμενο μέσα σέ ἐλάχιστους μῆνες. Τίποτα δὲν ἀποκλείει νά συνεγράφη ἀργότερα.

⁹ Συγγενεῖς τοῦ Ἀντωνίου Δάρδα ἢ Δαρδιώτου, εὐρισκομένου στὴ Λάρισα στὶς 17 Σεπ., διέμεναν στὸν Τύρναβο, τὴν δὲ οἰκία τους ὁ Πολυκάρπος ἐπισκεπτόταν, βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 86-87: «Μετά τὸν θάνατον τοῦ Πολυκάρπου εἶχον περισυλλεγῇ ὑπ’ αὐτῶν ἐπιπλα τινὰ ὡς καὶ χειρόγραφα τούτου, ἅτινα ἐφυλάσσοντο ἐν τινι κιβωτίῳ... Μεταξὺ τούτων ὑπῆρχε καὶ **βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ 1827** καὶ τινὰ χειρόγραφα εἰς μεμβράνῃν. Τὸ κιβώτιον τοῦτο κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἐχάθη...». Τίθεται εὐλόγα θέμα ἂν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο κείμενο μετὰ τὸν «Βίον τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», λίγα χρόνια μετὰ τὸ 1821. Φαντάζει δύσκολο νά γράφονταν τόσο σύντομα δύο βιογραφίες γιὰ ἓναν ἐπίσκοπο.

¹⁰ Ζέγκος, ὁ.π., 52: «...τοῦ ἥτο ἡμιποδισμένον νά στείλῃ εἰς τὸν Τύρναβον, εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου νά λάβῃ τὰ εἰδίσματα του». Γιὰ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο Τυρνάβου, βλ. Μιχαῆλ Λαφαζάνης, Ἰωάννης Πέταρος (1749-1806). Ἡ ἐποχὴ, τὸ ἔργο, ἡ ἀλληλογραφία του, *Δῆμος Τυρνάβου*, Τύρναβος 2009, σ. 71. Γιὰ ἡγούμενο τῆς μονῆς βλ. *ἐπιστολὴ Διονυσίου Λαρίσης* (23.5.1803), ὁ.π., σσ. 450-451.

¹¹ Παντ. Κοντογιάννης, *Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β΄ ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1768-1774)*, Ἐν ἈθINAIS 1903 [Βιβλιοπωλεῖο Δ.Ν. Καραβία, Ἀθῆνα 1989], σ. 337 κ.ε. Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν (1423-1881)*, τόμ. Β΄, ἐκδ. Μάτι, Κατερίνη, 2007, σσ. 527-534. Γιὰ τὸν ναὸ πού καταστράφηκε τὸ 1769 κ.ε. βλ. Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ἱερὸς ναὸς Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης», *Ἀχιλλίου Πόλις*, τευχ. 1, Μάιος 2019, σσ. 103-144, 110-116 (εἰκ. 10, 11, 12, 14), ὅπου βιβλιογραφία. Κώστας Σπανός, «Οἱ Περιπέτειες τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου τῆς Λαρίσης (1769/1770-1827)», *Θεσσαλικά Σύμμικτα*, Πρώτῃς Θεσσαλικῆς Ἐκδόσεως, Τρίκαλα, Βόλος, 2004, σσ. 197-203.

¹² Κώστας Σπανός, «Οἱ Μελέτιοι μητροπολίτες τῆς Λαρίσης», *Ἀχιλλίου Πόλις*, 5 (Μάιος 2021), σσ. 165-170, 166-167.

κρότημα (ναό καί σχολείο)¹². Ἡ χριστιανική Λάρισα ἔμεινε στάσιμη γιά 25 χρόνια (1769-1794)¹³, ἀλλά ἀκολούθησε νέα προσπάθεια ἄλλων τόσων ἐτῶν β) τό 1821, πενήντα χρόνια μετά τήν καταστροφή, πάλι ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος ἐκκενώθηκε, σύμφωνα μέ τόν Ἰγνάτιο (17/29 Σεπ. 1821), χρησιμεύοντας τά ἐπόμενα χρόνια ὡς πολεμική ἀποθήκη¹⁴. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι τό πλούσιο ὑλικό πού προσφέρει ὁ «Βίος» συγκρίνεται μέ τρία σημαντικά τοπικά ἀρχεῖα: 1. Ἰωάννη Οἰκονόμου¹⁵ 2. Ἰωάννη Πέξαρου¹⁶ 3. Κων/νου Οἰκονόμου¹⁷, συνολικά μερικές ἑκατοντάδες ἐπιστολές ὡς τά μέσα δεκαετίας 1820¹⁸.

Τό ἔργο ἀνήκει στήν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, συντάσσεται δέ πρός τήν ἀνανεωτική σκέψη πού ἀπό τόν 18ο αἰ. καλλιεργοῦν Θεσσαλοὶ διανοητές-ἐκπαιδευτικοί¹⁹. Εἶναι σέ θέση νά διαβάσουν βιβλία εὐρωπαϊκῆς καί

¹² Θεόδ. Παλιοῦγκας, *Ἡ Λάρισα κατά τήν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α΄, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα, 1996, σσ. 192-199 (ναός). Παλιοῦγκας, ὁ.π., Β΄, σσ. 447-452 (σχολεῖο), 528-534 (ἐπισκοπεῖο). Ἐντάσσεται στά πλαίσια μεταρρυθμίσεων ἐπὶ σουλτάνου Σελήμ Γ΄, βλ. Λαφαζάνης, σσ. 111-113, 118, ὅπου βιβλιογραφία. Τή βελτίωση τῆς παιδείας μία δεκαετία πρὸ τοῦ 1806 δέχεται ἡ Ἑλληνική Νομαρχία, βλ. Γ. Βαλέτας, Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλλήνος, *Ἑλληνική Νομαρχία* [Ε.Ν.] *ἦτοι Λόγος περί ἐλευθερίας*, ἔκδ. Ἀποσπερίτης, Ἀθήνα 1982, σ. 207 (232): «...πόσι διαφορά ...ἀπὸ δέκα χρόνους ἕως τίν σήμερον...».

¹³ Λαφαζάνης, ὁ.π., σσ. 111 κ.έ., 117-121. Ἡ ἡρεμία στή Θεσσαλία ἐπετεῖχθη ἀπὸ τοὺς Κούρτ πασᾶ (1780) καί Ἀλῆ πασᾶ (1786) ἀλλά καί μετά τόν ἐπόμενο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1789-1792).

¹⁴ Ζέγκος, ὁ.π., σ. 54: «...εἰς τήν Μπρόπολιν δέν πύραμεν τίποτε». Παλιοῦγκας, ὁ.π., Α΄, σ. 197, ὅπου πηγές.

¹⁵ Καταγράφονται 308 (309) ἔγγραφα τῆς περιόδου 1759-1824, βλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου (φιλολογική παρουσίαση-μελέτη-πίνакες), *Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου (1783-1842), Ἐπιστολαὶ διαφόρων Ἑλλήνων Λογίων, ἀνωτάτων κληρικῶν, Τούρκων διοικητῶν, ἐμπόρων καί ἐναφίων (1759-1824). Ἀνέκδοτος χειρόγραφος κώδικας*, Ἀθήνα 1964, 4ε΄-4στ΄. Οἱ ἐπιστολές ταξινομοῦνται κατὰ θέματα καί ὄχι μέ χρονολογική σειρά ὅπως εἶναι στόν κώδικα, βλ. Λέανδρος Βρανούσης, «Νέαι προσεκτήσεις τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου: κώδιξ ἐπιστολῶν 1759-1824, καταρτισθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου», *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, 14 (1964), σσ. 265-313.

¹⁶ Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πέξαρου (συνολικά 149/150) ἀφορᾶ στήν περίοδο 1769-1805. Ἄν ἐξαίρεθοῦν οἱ πρῶτες ἑξὶ ἐπιστολές (1769-1782) τό ἀρχεῖο ἔχει ἀφαιρεθῇ τό 1783 κ.έ., ὅταν ἐγκαθίσταται στόν Τύρναβο. Μόνον 24 ἐπιστολές περιέχονται στόν κώδικα-ἀρχεῖο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου, βλ. Λαφαζάνης, ὁ.π., σσ. 296-297, 299-502, 502-509 (χρονολ. πίνакας).

¹⁷ Κώστας Λάππας-Ρόδη Σταμιούλη, *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀλληλογραφία*, τόμ. πρῶτος, 1802-1817, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ΚΕΜΝΕ, Ἀθήνα 1989, μζ΄-μθ΄ (158+8 ἔγγραφα).

¹⁸ Ὑπάρχουν καί ἄλλα ἀρχεῖα, π.χ. τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ στίς Μηλιές, Μουρτζανός, σ. 228 κ.έ., σσ. 277-282 (Κούμας).

¹⁹ Πρβλ. Λαφαζάνης, ὁ.π., σσ. 145 κ.έ., 152 κ.έ., ὅπου τά σχετικά μέ τήν κίνηση τῶν ιδεῶν τοῦ διαφωτισμοῦ στή Θεσσαλία τό β΄ μισό τοῦ 18ου αἰ., π.χ. τίς ιδέες τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, γνωστὲς στόν Ἰωάννη Βηλαρά. Μουρτζανός, ὁ.π., σ. 17 κ.έ. ὅπου βιβλιογραφία, σ. 110 κ.έ.

ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας²⁰, κυρίως ὅμως νά μεταφράζουν ἔργα στή νεοελληνική. Ἀκόμη κι ὁ Βελῆ-πασᾶς διαθέτει παιδεία, ἱκανή νά προκαλεῖ τό ἐνδιαφέρον του τόσο γιά τήν ἀρχαία Ἑλλάδα ὅσο καί τήν σύγχρονη Εὐρώπη-Ἀμερική²¹. Ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος γνωρίζει κάποια γαλλικά καί ἰταλικά²².

Ἡ πνευματική κίνηση σέ ὅλη τήν περιοχὴ στὴν περίοδο περίπου 25/30 ἐτῶν ἀπὸ τήν ἱδρυση τοῦ ναοῦ καί σχολείου τῆς Λάρισας ἀπὸ τὸν Διονύσιο Καλλιάρχη (1794-1821) χωρίζεται συμβατικά σέ δύο ὑποπεριόδους, ὅπου ἀναπτύσσονται ἀνάλογες ὁμάδες Λογίων. Μία πρώτη (παλαιότερη) γενιά καί μία δεύτερη (νεώτερη). Στὴν ἐνδιάμεση δεκαετία 1800-1810 συμβαίνει ἡ τομὴ μὲ τό πού φεύγει ὁ Καλλιάρχης (1803) καί ἄλλοι δάσκαλοι ἢ ἀποβιώνει ὁ Πέζαρος (1806). Παρά τὰ προβλήματα (πανδημίες, οἰκονομικὴ ὑφεση), ἡ παιδεία στή Λάρισα λειτουργεῖ, ἔστω ὑποτονικά, τήν τελευταία δεκαετία (1810-1821) πού συμπίπτει μὲ τὴ θητεία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Πολυκάρπου.

1. Ὁ «Βίος» ὡς παιδαγωγικὸ ἔργο: τέχνη καί μήνυμα

Ἰδιαίτερο στοιχεῖο εἶναι ὅτι δέν προβάλλεται ἅγιος νεομάρτυρας γιά θέματα πίστεως, ἀλλὰ ἐντιμὸς λειτουργὸς πού ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας μέχρι θανάτου: α) γιά τήν τήρηση τοῦ καταστατικοῦ χάρτη τῶν σχέσεων μὲ τό Ὄθωμανικὸ κράτος, ἀντικρούοντας ἡγεμονικὲς αὐθαιρεσίες, ὅπως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πού ὑποχρέωσε τὸν ἀρμόδιο μητροπολίτη Πολύκαρπο νά ἀλλάξει τὸν ἐπίσκοπο Σταγῶν Ἀμβρόσιο β) γιά τήν κάθαρση ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἀπὸ στελέχη ὅπως ὁ ἐπίσκοπος Ἀνθίμος, ὁ ὁποῖος μὲ ἀήθη μεθόδευση ἔλαβε τήν ἐπισκοπὴ Σταγῶν. Συνέβαιναν τότε πιέσεις μέχρι τό σημεῖο ἀλλαγῆς ἐπισκόπου²³, ἀλλὰ ὑπῆρχε ἀνοχὴ χάριν Οἰκονομίας. Κληρικοὶ καί λαὸς στέναζαν, δημοσίως ὅμως ὑπέμεναν. Ἐπὶ κλήση π.χ. στό σουλτανικὸ φερμάνιο διορισμοῦ ἐνὸς μητροπολίτη, ὅπως κάνει ὁ Πολύκαρπος, μποροῦσε νά γινόταν τακτικά, ἀλλὰ δέν

²⁰ Ὅπως ἓνας γιατρός τῆς Λάρισας πού γνώριζε γαλλικά καί γερμανικά, βλ. Henry Holland, *Ταξίδι στὴ Μακεδονία καί Θεσσαλία*, μετάφραση Γιώργος Καραβίτης, πρόλογος-ἐπιμέλεια Τάσου Βουρνᾶ, Ἐκδόσεις Τολίδη, Ἀθῆνα 1989 [Λονδίνο 1815], σ. 264.

²¹ Holland, ὅ.π., σσ. 115, 263 (γιά Ἀρχαία Ἑλλάδα), σ. 109 κ.έ. (γιά Εὐρώπη). Ἔντουαρντ Ἑβερρετ, *Σελίδες ἡμερολογίου*, Τροχαλία, Ἀθῆνα 1996, σσ. 88-93.

²² Holland, ὅ.π., σσ. 260-261: «Μὲ τὸν συνδυασμὸ σπασμένων Γαλλικῶν, Ἰταλικῶν καί Ρωμεϊκῶν, κατορθώσαμε νά κρατήσουμε μιά μακρὰ συνομιλία γιά τήν παρούσα κατάσταση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας...».

²³ Γιά ἐπεμβάσεις τῶν Ὁθωμανῶν βλ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, *Πηγὲς τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, 2, 1669-1812, Θεσσαλονίκη, 1977, σσ. 61-63 (ἀρ. 13), 64 (ἀρ. 14: ἐκδίωξη μητροπολίτη Βενεδίκτου-χειροτονία νέου, τοῦ Ἀθανασίου).

υπῆρξε πρωτεῦον θέμα ἑνός ἀγιογραφικοῦ κεμένου.

Ὁ τρόπος πού καλύπτονται ἀποκλειστικῶς πραγματικά γεγονότα ὁργανώνεται σάν σέ ἔργο τέχνης, ὃχι ἀκριβῶς ἱστορικό κείμενο. Τά βιογραφικά στοιχεῖα, ἐρρασιμένα ἀπό τό σύνολο τῆς σταδιοδρομίας τοῦ τιμώμενου, μεγεθύνονται ἰδίως ὅσα ἀνταποκρίνονται στή μαχητικότητά του, ἐνῶ μειώνονται ἢ ἀποκλείονται ἄλλα, ἐνίοτε μέ συμπίεση τοῦ χρόνου²⁴. Περιγράφεται μία συνεχῆ σύγκρουση τοῦ μητροπολίτη μέ ὑπαλλήλους καί διοικητές, κάτι πού δέν εἶναι ἴδιον των τυπικῶν ἀγιολογικῶν κεμένων. Τώρα ὅμως ὑπάρχει νέο περιβάλλον γιά τίς ἔννοιες περί δικαίου καί δικαιωμάτων, ὅπως διαμορφώθηκε κυρίως μετά τό 1789, μέ τή Γαλλική Ἐπανάσταση καί τήν ταυτόχρονη ἄνοδο στόν θρόνο τοῦ μεταρρυθμιστῆ σουλτάνου Σελίμ Γ΄ (1789-1807). Ὁ Πολύκαρπος γίνεται ἐκκλησιαστικός ἀναμορφωτής γιά λόγους συνειδήσεως. Ὁ ἴδιος σέβεται τή φραγκική (εὐρωπαϊκή) παιδαγωγική-ἐκπαιδευτική πρόταση, ὅπως ὅταν ἀπειλεῖ νά ‘σφραγίσῃ’ τόν Ἀνθίμο, ὑπονοώντας ὅτι δέν ἀξίζει εὐρωπαϊκό-φραγκικό ἔλεγχο, ἀλλά ὀθωμανικό²⁵. Γνωρίζει, φαίνεται, τή νέα γαλλική-εὐρωπαϊκή κουλτούρα πού θέλει ἕναν πολίτη-πρότυπο νά διεκδικεῖ τό Δίκαιο (γιά τόν Λυτικό ἄνθρωπο: δικαιώματα). Εἶναι ἡ περίοδος τοῦ ὕστερου κλασικισμοῦ-ρομαντισμοῦ (τέλη 18ου αἰ. κ.έ.) πού συνδέθηκε μέ κοινωνικές διεκδικήσεις, ὅποτε δικαιολογεῖται ἀνάλογη ἐπίδραση στόν «Βίο»: ἔκρηξη τῶν συναισθημάτων ἐναντίον τῆς μονόπλευρης κυριαρχίας τῆς λογικῆς (ἐδῶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐθαιρεσίας), ἐπιστροφή στό παρελθόν, ἔμφαση στό μυστήριο-περιπέτεια, τήν κρυμμένη πνευματική πραγματικότητα²⁶. Στό συγκεκριμένο κείμενο ὁ

²⁴ Ὁ Ζέγκος, ὅ.π., σ. 40 (σέ σημείωση) ἐντοπίζει ‘συμπίεση’ στίν τριετία πού παρεμβάλλεται ἀπό τή χειροτονία καί δυσμενῆ ὑποδοχή τοῦ Ἀνθίμου στή Λάρισα τόν Νοέμβριο τοῦ 1815 καί τήν ἀποστολή τοῦ Σαντί νά συλλάβει τόν Πολύκαρπο τό 1818, πιστεύοντας ὅτι βρισκόταν «*ὑπό τίν ἀδυσάπτητον τουρκικὴν λογοκρισίαν...*», γιά νά καλυφθεῖ μία πολιτική διαφορά μέ ἕνα ζήτημα διοικήσεως.

²⁵ Ζέγκος, ὅ.π., σ. 49: «*διότι μόνον ἐάν ἔμπη εἰς τὴν Φραγκιά, ἔτσι γλυτώνει ἀπὸ τὰ χέρια μου*». Γιά τή λ. «Τερπιέ» βλ. Wictionary: λατ. *tuṛpis*, ἀλβανικά *tuṛp*, ἑλληνικά *τρέπω*. Ἡ παιδαγωγική πρόταση τοῦ Ζ.Ζ. Ρουσώ κυρίως μέ τόν «Αἰμίλιο» (1762, ἑλλιν. μετάφραση 1811 Βουκουρέστι) πού προκάλεσε ἀπόρριψη (Ἀθαν. Ψαλίδας) ἢ ἀποδοχή (Ιω. Βηλαράς) στόν ἑλληνικό κόσμο, βλ. Βαλέτας, ὅ.π., σσ. 369-371 (Γιά τήν Ε.Ν.). Ρωξάνη Ἀργυροπούλου-Λουγγή, «Ἡ ἀπίχηση τοῦ ἔργου τοῦ Ρουσώ στόν ἑλληνικό Διαφωτισμό», Ὁ Ἑρμηνεύτης, 11 (1974), σσ. 197-216, 198-199, 201, 203 κ.λπ. Γιά τή γαλλική ἐπιρροή βλ. Κων/νος Δημαράς, *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, Ἐρμής, Ἀθήνα, 1989, 33-40. Τόν Ρουσώ (φυσικές διαφορές τῶν ἀνθρώπων κ.λπ.) δέχεται ἡ Ε.Ν., βλ. An. Karayiannis, Dion. Ithakissios, «Hellenic Nomarchy: A Discourse on Freedom. An Early 19th Century Greek Humanist Treatise», *Storia del pensiero economico*, 38 (1999), σσ. 137-144, 139, 141, 143.

²⁶ Πρὸβλ. Arnold Hauser, *Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς τέχνης (Ροκοκό, Κλασικισμός, Ρομαντισμός)*, τόμ. 3, Κάλβος, Ἀθήνα 1980, σ. 207 κ.ε. Γιά τόν χῶρο τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν E.H. Gombrich, *Τό*

Πολύκαρπος αναβιώνει τό **μυστήριο των παθημάτων του Χριστού**, θεωρώντας έαυτόν ώς έχων πνευματικό γάμο μέ τήν Έκκλησία²⁷.

Ό συντάκτης του «Βίου» δημιούργησε ένα ειδικό κείμενο, τό όποίο έμφανίζει χαρακτηριστικά βυζαντινού Βίου-Μαρτυρίου αγίου, έχοντας τίτλο [«Βίος του άμαρτωλού Πολυκάρπου»] καί Δομή στά έξής μέρη: [Α] 1. Πρόλογος: σπουδές, 2. Εισαγωγή: σταδιοδρομία. [Β] Κύριο μέρος: άγώνες (5 έπεισόδια). [Γ] 1. Κατάληξη: 1. καταδίκη, θανάτωση, 2. Έπίλογος: ταφή]. Από τά τρία μέρη, δέν έμφανίζουν ένδιαφέρον στήν πλοκή, μμιούμενα βυζαντινά άγιολογικά πρότυπα, ή πρώτη περίοδος άνελίξεως [Α] καί ή μαρτυρία θανάτου-ταφή [Γ]. Στο μέρος [Β] όμως πέφτει όλο το βάρος των ιστορικών εξέλιξεων, κι έδώ έχει ρόλο ή τέχνη του συγγραφέα.

Άποτέλεσμα είναι ότι δημιουργείται μία νέα άνάγνωση: Ό Πολύκαρπος εκπαιδεύεται μάχμιο, αναβαίνει τήν κλίμακα της ίεραρχίας, γίνεται μαχόμενος επίσκοπος, γιά νά καταλήξει αναλώσιμος: Είναι μία ιδανική περιγραφή πού άντιδιαστέλλεται μέ τί ρεαλιστική πού έκφέρει ή περιηγητής Η. Holland (βλ. κεφ. 3).

Α. Έκπαίδευση-έκκλησιαστικά άξιώματα

Ό «έπαναστάτης» «καλόγηρος» έκφράζει τή νεανική λογοτεχνία, αιώνες πρίν²⁸.

Χρονικό της Τέχνης, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1994, σ. 475 κ.έ. (τέλη 18ου-άρχές 19ου αι.: ή Γαλλική επανάσταση έπέφερε άλλαγές στή θεματολογία των έργων, προτιμώνται άντί γιά καθιερωμένα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα πού έρέθιζαν τί φαντασία, σικινές από τόν Σαίξπηρ, τί Γαλλική επανάσταση, κ.ο.κ., αλλά μέ τρόπο πού αναβιώνει τό ρωμαϊκό μεγαλειό, σ. 499 κ.έ. (19ος αι.: διαρκής επανάσταση).

²⁷ Γουλούλης, Β', σσ. 156-157: Διαπιστώνεται ένα έσωτερικό περιβάλλον, όπου τά καθέκαστα της καταδίκης-θανάτωσης του Πολυκάρπου έμφανίζουν όμοιότητα μέ παράλληλα συμβάντα της θυσίας του Χριστού μέ βάση τό κατά Ιωάννην ευαγγέλιο. Γιά τόν πνευματικό γάμο επισκόπου μέ τήν Έκκλησία βλ. Ζέγκος, ό.π., σ. 35: «Έκανα άλλον δεσπότην εκεί (επισκοπή Σταγών), καί σέ μία γυναίκα δέν ήμπορώ νά βάλω δύο άνδρας». σ. 44: «...έγώ από τήν πρώτη μου γυναίκα (Μητρόπολη) χέρι δέν τραβώ...».

²⁸ Ό Πολύκαρπος: 1) πεθαίνει έχοντας αισθησι ότι **είναι καλόγηρος**: «δι' ένα καλογερικό κεφάλι νά άφανισθούν οι Χριστιανοί!». 2) διαμένει σέ μοναστήρι, τόν Άγιο Άθανάσιο στον Τύρναβο, όπου είχε τά άτομικά του είδη (βλ. σημ. 9). Ζέγκος, ό.π., σσ. 51, 52.

Στή νεανική λογοτεχνία (ώς μη αυτόνομο είδος) υπάγονται κείμενα από τά **Άκριτικά** ως τά **Πτωχοπροδρομικά** (πού δημοσίευσε ό Κ. Κούμας, βλ. Παράρτημα Β', 1), όπου έντοπίζεται ό πρώτος έφηβος ήρωας της έλληνικής λογοτεχνίας, ένας νεαρός καλόγηρος πού άφηγείται τις δυσκολίες της ζωής σέ μοναστήρι), ή έργα από τόν Άχιλλέα, τόν Μεγαλέξανδρο, ως τόν Ρίγα Βελεστινλή, βλ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Γιά τήν «προϊστορία» της γραπτής νεοελληνικής παιδικής καί έφηβικής λογοτεχνίας: από τόν ύστερο μεσαίωνα ως καί τόν διαφωτισμό», στό: Άλ. Ν. Άκριτόπουλος (έπιμ.), *Έλληνική παιδική-έφηβική λογοτεχνία. Ιστορία, κριτική, διδασκαλία*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2013, σσ. 35-47. [=Πόρφυρας 138 (Ιαν.-Μάρτ. 2011) 407-415] Εύχαριστώ τόν καθηγητή κ. Κεχαγιόγλου γιά τήν άποστολή του άρθρου.

Ἡ συμπεριφορά τοῦ ἥρωα, ἐπιτηδευμένη συγκρουσιακή τάση, προσιδιάζει στίς παραστάσεις τῶν ἐφήβων-νέων, σέ κλασικά παιδαγωγικά πρότυπα ὅπως εὐρωπαϊκά θεατρικά ἔργα, ἀλλά καί τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Π.χ. ἡ Ἀντιγόνη, ἡ ὁποία πεθαίνει γιά τίς ἀρχές τοῦ Δικαίου, ἡ ἀκόμη ὁ Σωκράτης, φυλακισμένος ὢν, δέν θέλει νά φυγαδευτεῖ²⁹. Πρόκειται ὁμως γιά πορεία μνήσεως 'στρατευμένου' ἐθελουσίως ἀπό 'νέος' ὡς τήν τελική του μαρτυρία-κατάθεση ψυχῆς:

1. Ὁ νεαρός Πέτρος, ἀφοῦ παραγράφεται ἡ παιδική ἡλικία του, ἐγγράφεται στούς καταλόγους τῆς ἐκπαίδευσης σέ ἐπώνυμους δασκάλους: α) Μοσχόπολη: «περιβόητος» Σακελλάριος Γεώργιος, ἱερεὺς, β) Καστοριά: «σοφώτατος» Γεννάδιος, ἱεράρχης, γ) Ἰωάννινα: «περίφημος ἑλληνικός» διδάσκαλος Ἀθαν. Ψαλίδας, δ) Περάτιον: διδάσκαλος Κωνσταντῖνος. 2. Ἀγνοεῖται ἡ οἰκογένεια τοῦ ἥρωα³⁰ πού πάντα προβάλλουν τά ἀγιολογικά κείμενα στί διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα του, δέν ἐμφανίζεται Πνευματικός, ὑπάρχει μόνον ὁ φίλος του καί συσπουδαστής Ἰσίδωρος. 3. Ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα: α) Ἄρτα: ἱεροδιάκονος (1806: 28 ἐτῶν). Κων/πολη: (ἱερεὺς; σπουδές πιθανώτατα στήν Πατριαρχική Σχολή Κ/πόλεως³¹), γ) Τρωάδα: ἐπίσκοπος, δ) Ἑφεσος: ἀναπληρωτής μητροπολίτης.

Οἱ ἀγῶνες, πρωτίστως τό θέμα τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, θά καταλήξουν στόν θάνατο, τήν τελική μύηση: Λίγο πρῖν ἐκτελεσθεῖ, μί θέλοντας νά τόν δέσουν σάν δοῦλο, ἀπευθύνει τά τελευταῖα λόγια του: «Ὅτι ἐγὼ ἔχω τρανέρι εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν». Ἡ ἐκπαίδευση πού κορυφώθηκε στήν Κων/πολη [Α] ἦταν μύηση στόν θάνατο [Γ]. Μυήθηκε γιά νά ἀντιμετωπίσει τόν θάνατο ὡς ἔκφραση ἐλεύθερης ἐπιλογῆς.

Β. Ἀγῶνες-Δράση

Γιά νά ἐπιτύχει τήν ἰδιαίτερη ἔκφραση τοῦ ἥρωά του ὁ συγγραφέας ἐπι-

²⁹ Ὁ Σωκράτης ἀναφέρεται στίς συζητήσεις τῶν Λογίων τῆς περιοχῆς. 1) Ὁ Βηλαράς τόν ἐξαίρει: ἐπιστ. Οἰκονόμου ἀρ. 161 (Λάρισα 26 Ὀκτ. 1815) πρὸς Ἀθαν. Ψαλίδα, σσ. 258-259: «ὁ Σωκράτης ἐδηδανεν τὴν ἡθικὴν στό λαό τῆς Ἀθῆνας...». 2) Ἐπιστ. ἀρ. 192:15 Μαρ. 1818 (Ἰω. Οἰκονόμου ἀπὸ Λάρισα πρὸς Βηλαρά-Γιάννινα, σσ. 326-327): «...καὶ πού νά εὗρω ἄλλον Βηλαράν, ... διδάσκαλον, συμβουλάτορα...; πιστεύω ὅτι εἶχ' ἀξιώθῃ ν' ἀκούσω τόν Σωκράτην». Πρβλ. ἐπιστ. 198, σ. 337. 3) Μὲ τόν Σωκράτη παρομοιάζεται ὁ Ἰω. Πέζαρος ἀπὸ τόν Ἄν. Διαμαντίδη, βλ. *Λαφαζάνης*, ὁ.π., 256. Γιά τὴν διδασκαλία τοῦ Ἀττικοῦ δράματος (τραγωδίας-κωμωδίας) στί σχολή Τυρνάβου βλ. *Λαφαζάνης*, ὁ.π., 217.

³⁰ Εἶχε ὁμως πολὺ καλὴ σχέση μὲ τήν οἰκογένειά του, ὅπως φαίνεται μόνον μία φορά, ὅταν τὴν ἐπισκέφθηκε καὶ τόν μετέφερε ὁ πατέρας του στήν Κων/πολη (Ζέγκος, ὁ.π., 30) ἢ ὅταν ζήτησε τὴ Λάρισα, βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σ. 31: «μέ τό νά εἶμαι καί σιμά τῆς πατρίδος μου».

³¹ Γουλούλης, ὁ.π., Α', σσ. 210-212, σημ. 26, ὅπου βιβλιογραφία: «παιδευμένος καλὰ ἐδῶ». Ζέγκος, ὁ.π. σ. 29. Γιά τήν Πατριαρχική Σχολή τῆς Ξηροκρήνης πού ὀργάνωσε τό 1804 ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὅπου εἶχε ἐπιτροπὴ ὁ Κοραῖς βλ. Μουρτζανός, ὁ.π., σ. 59, ὅπου βιβλιογραφία.

στρατεύει τί δραματική του τέχνη. Κατ' ἀρχήν τοῦ ἀπονέμει τό παρωνύμιο Ἑλβανός³², πού σημαίνει μισθοφόρος³³, σάν Ἀρματολός, ἀλλά στὴν οὐσία εἶναι ἐπιστρατευμένος καλόγερος³⁴, ἱεράρχης καὶ ταυτοχρόνα μαχητής! Ἡ εἰκόνα ὅμως ἑνός μιτροπολίτη, πού φέρεται ὡς Ἑλβανός, ἄγνός ὀρεσίβιος, Βαλκάνιος ἄγριος' ἀλλὰ ἱκανός νά ἐνώνει τί φυσική κλίση του μέ τό ἠθικό χρέος, τὴν ἐλευθερία, εἶναι νεωτερική³⁵. Ἀπὸ τί σταδιοδρομία τοῦ ἥρωα ἐπιλέγονται σκηνές ἐντονης δράσεως. Ἀνεβαίνει ἡ ἀδρεναλίνη! Κορυφώνεται ἡ ἔντασι μέ συνεχῆ ἐναλλαγή σκηνῶν, ἔντασι, ἀγωνία. Εἶναι μιὰ συρραφή εἰκόνων συγκρούσεων πού ἰσορροπεῖ μέ τί σάτιρα, τί λιτή γλώσσα, τὴν τελικὴ ἐπιβολή τῆς εἰρήνης. Διατυπώνονται ἀναπάντεχες κριτικές, ἀφοῦ ὁ μιτροπολίτης ἔχει ἀρνητικές ἐμπειρίες ἀπὸ κάποιους Χριστιανούς (Παῖσιος, Κωφός, Ἀνθίμος, δὲς πρὸς κάτω), τὴν ὥρα πού Ὁθωμανοὶ (μουλᾶς Λάρισας, τσαοῦσης) ἐκφράζονται μέ θερμὰ λόγια ὑπὲρ του! Ὁ ἥρωας' ἔρχεται σέ ἔντονες ἀντιπαραθέσεις, ἀπαράιτητο στοιχεῖο γιὰ τὴν πλοκή, τί δραματολογία, τὴν τόνωση τοῦ ἐνδιαφέ-

³² Ἐκτός κύκλου Ἑλβανῶν ἐθεωρεῖτο κακόφημο ὄνομα (π.χ. στὴν *E.N.* Ἑλβανίτης' σημαίνει ληστής, βλ. *Βαλέτας*, ὅ.π., Γ26-30, σ. 416), ἀλλὰ στὸ τέλος τοῦ «Βίου» ἡ σημασία του ἀποκαθίσταται, βλ. *Ζέγγος*, ὅ.π., 1) σ. 30: Ὁ Διονύσιος (Καλλιάρχης) στὴν Ἐφεσο «εἶδε τὸν Πολύκαρπον, τὸν περιφρημὸν Ἑλβανόν» 2) σ. 31: Ὁ Ἀλῆ πασᾶς «τὸν ἐδέχθη μέ καλὴν ἐπιδεξιῶσιν ὡς Ἑλβανόν» 3) σ. 32: Ὁ Βελῆ πασᾶς θεωροῦσε «ὡς Ἑλβανοὶ καὶ οἱ δύο». 4) σ. 44: Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε': «Εἶσαι Ἑλβανός, ἀδελφέ, εἶσαι ἰσχυρογνώμων... τῷ ὄντι εἶμαι». 5) «τά ἄθλα τοῦ... περιφρημοῦ Ἑλβανοῦ Δαρδιώτου».

³³ *Γουλούλης*, Β', σσ. 150-153 [σ. 150: ἀποδόθηκε ὁ τύπος «Ἄθλα Ἀμαρτωλοῦ» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «Ἄθλα Ἀρματολοῦ»]. Γιὰ τί σημασία τοῦ Ἀρβανίτη (μισθοφόρος) τὴν ἐποχὴ αὐτή, βλ. Γιωργος Μαργαρίτης, *Ἐνάντια σέ φρούρια καὶ τείχη. Μία μικρὴ εἰσαγωγή γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι*, Διόπτρα, Ἀθήνα 2020, σ. 117. Πρβλ. *Γουλούλης*, ὅ.π., Β', σσ. 150-155. Στὸ τέλος ὁ Πολύκαρπος ἐπιστρατεύει Ἀρματολούς.

³⁴ Βλ. σημ. 28. Πρβλ. Ζαμπία Ἀγριμάκη, «Οἱ Πολεμιστές καλόγεροι τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας», *Ἐφημέριος*, ἔτος 70ον, τεῦχος 4ον, Ἰούλιος-Αὐγουστος 2021, σσ. 43-44. Γιὰ τοὺς Δυτικούς μοναχοὺς πολεμιστές *Ναῖτες* βλ. P. P. Read, *Οἱ Ναῖτες Ἰππότες*, μετάφρασι Γ. Κουσουρέλου, Ἐκδ. Ἑνάλιος, Ἀθήνα 2003, σ. 151 κ.έ.

³⁵ Γιὰ τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τραγωδίες τοῦ Βιττόριο Ἀλφιέρι (1749-1803) ὅπως π.χ. στὴν *E.N.* βλ. *Βαλέτας*, ὅ.π., Δ13β: «...ὁ νέος Σοφοκλῆς τῆς Ἱταλίας...», ν'-νά, 41* (ὅπου βιβλιογραφία γιὰ μεταφρασμένα ἔργα του στὴν ἑλληνικὴ), σσ. 371-378, ὅπου ὑπάρχει ἐπίδραση ἀπὸ τὸ Della Tyrannide, Σάτιρες, κ.λπ. σέ πλείστα σημεία] θέτοντας τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας. Στὰ ἔργα τοῦ Κάρολο Γκολντόνι (1707-1793) δημιουργοῦνται συγκροτημένοι ἀστικοὶ χαρακτήρες ὑποτιμώντας τὴν παλαιὰ ἀριστοκρατία ἢ τὸ θέμα τοῦ ἁγαθοῦ πρωτόγονου' πού ἀντιπαρατίθεται μέ τὴν ἀποικιοκρατία. Στὰ ἔργα τοῦ Βολταίρου (1694-1778) δίνονται σέ πολιτικές-θρησκευτικές συγκρούσεις δραματικές κορυφώσεις. Μέχρι καὶ τὰ ἔργα τοῦ κινήματος Sturm und Drang (Σίλερ, Γκαίτε κ.λπ.) πού ἀντιδρῶν στὸν γερμανικὸ ἀπολυταρχισμό. Ὁ Σίλερ λ.χ. ἐξετάζει τὸ ψυχολογικὸ ἰδεῶδες ὥραϊα ψυχὴ' σέ τραγωδία πού δείχνει τί συγκρούσι ἀνάμεσα στὸ χρέος καὶ τὴν κλίση, βλ. Ἄννα Ταμπάκη, Μαρία Σπυριδοπούλου, Ἀλεξία Ἀλτουβά, *Ἱστορία καὶ δραματολογία τοῦ ἐρωπαϊκοῦ θεάτρου. Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησι στὸν 18ο αἰῶνα*, (Ἀθήνα) 2015, στὰ οἰκεία λήμματα.

ροντος του ἀναγνώστη. Συμβαίνουν καταγγελίες, ἀνακρίσεις, διώξεις ἀπό τό καθεστώς. Γενικῶς ὑπάρχει ἀστυνομικό ἐνδιαφέρον! Συνήθως ὁ ἅγιος διώκεται, ἐδῶ ὅμως ὁ μητροπολίτης «διώκει», ἐπικαλεῖται τό (ὀθωμανικό) δίκαιο ἀλλά καί τό ἥθος τῆς Ἐκκλησίας. Τό τρίτο (κεντρικό) μέρος ἀπό τά τρία τοῦ «Βίου» περιλαμβάνει πέντε ἐπεισόδια (ἀναλογώντας μέ κλασικό εὐρωπαϊκό πεντάπρακτο θεατρικό ἔργο):

[1ο] Τύρναβος (ὑπόθεση Παΐσιου-Κωφοῦ): 1. Ἡ κρίσις ἀρχίζει μέ τόν Εὐθύμιο Κωφό, γραμματέα τοῦ Βελῆ πασᾶ, γιατί παρακάμπτοντας τόν ἀρμόδιο μητροπολίτη δίνει συστάσεις στόν ἑξαρχο τῆς μονῆς Δουσίκου Παῖσιο γιά τό μετόχι στό Μπουτόι τῆς Βλαχίας. Σκίζει σχετικά ἔγγραφο του, γράφει ἀρνητική συστατική ἐπιστολή στόν Νεόφυτο Οὐγγροβλαχίας 2. Λογοφέρει ἐντονα στόν ἐκπληκτο «Τοῦρκο» Πανούς Σέβρανη, ἄστυνόμο' (ζαμπτίη) τοῦ Βελί πασᾶ, ὁ ὁποῖος ἀντιδρώντας πού τοῦ εἶπε «εἶμαι ὅμοιος μέ τόν βεζύρη σταλμένος ἀπό τό Δοβλέτι», τόν σέρνει χωρίς ράσο στόν Τύρναβο. Ἐκφράζεται γιά τό δίκαιό του στόν Βελῆ πασᾶ μέ ἐντονα τρόπο, περιλοῦζει κατόμουτρα τόν γραμματέα τοῦ Εὐθύμιο Κωφό καί φυλακίζεται. [2ο] Ἰωάννινα (χειροτονία Ἀνθίμου): 3. Ἀρχικά ἔχοντας κάθε σεβασμό στό ἀξίωμα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ («οἱ χρόνοι σου πολλοί καί τίμοι»), ἀντιλέγει γιά τό θέμα τοῦ Ἀνθίμου κι ἐκεῖνος τόν διώχνει ἀπό τό γραφεῖο του, 4. Ἀποκαλεῖ τόν Ἀνθίμο «ἀνάξιο» (!) στή χειροτονία. [3ο] Λάρισα (ἐπιστροφή Ἀνθίμου) 5. Ἐκδιώκει τόν Σταγῶν κακῶς ἀπό τή Μητρόπολη Λαρίσης, κι ἐκεῖνος τόν καταγγέλλει στόν Ἀλῆ. Ἡ ἑξαπατά τόν ἄστυνόμο' τοῦ Ἀλῆ, τόν Σαντίκ Μεντζοράνη, πού ἔρχεται νά τόν συλλάβει, διαφεύγει μέ πλοῖο πρὸς Κων/πολη. [4ο] Κων/πολη (καταγγελία ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ, ἐπιστροφή) 7. Καταγγέλλει τόν Ἀλῆ πασᾶ μέ τόν Πασόμπεη 8. Ἐπιστρέφει ἡγούμενος' τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη. [5ο] Λάρισα-Θεσσαλία ἐν μέσῳ πολέμου (σύγκρουση μέ Δράμαλη) 9. Ἐνίσταται γιά τόν Δράμαλη πού μειώνει τή συμμετοχή ἀρματολῶν στόν πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ὁ σουλτάνος τόν ἀντικαθιστᾶ ἀπό ἀρχηγό. Τοῦ ἀρνεῖται νά 'φιλιωθεῖ' μέ τόν Ἀνθίμο, ἐπειδὴ τοῦ ἀξίζει νά τόν κάνει 'τερπιέ' 10. Τόν ἀποπέμπει ἀπό ἐπίσκοπο Σταγῶν, πράγμα πού κάνει τόν Δράμαλη νά τόν μισεῖ.

Τό κέντρο βάρους τοῦ Β' μέρους, μέ τό ὁποῖο χωρίζεται (ὅπως καί ὅλο το ἔργο) σέ δύο ἐνότητες, εἶναι τό 3ο ἐπεισόδιο: α) ἐκδίωξη ἀπό τή Μητρόπολη τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν καί β) διαφυγή τοῦ μαχητῆ μητροπολίτη στήν 'παρανομία'. Μέ τό (α) κλείνει ἡ πρώτη φάση ἀγώνων, μέ τό (β) ἀρχίζει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση! Τό ἔργο χωρίζεται ἔτσι σέ δύο ἐνότητες ἀπό 2 ½ τμήματα: 1η ἐνότητα: 1. Σπουδές, 2. Ἀνέλιξη. 3.1. (Δράση: 1ο, 2ο, 3ο α ἐπεισόδια): Ἀμυνα-Οἰκονομία' πρὸς Παράγοντες (ἐπίσκοπο, ἡγεμόνα) πού προσβάλλουν τήν Ἐκκλησία. 2η ἐνότητα: 3.2 (Αγώνες-Δράση: 3 β, 4ο, 5ο ἐπεισόδια): Ἐπίθεση στά ἴδια ἄτομα, πόλεμος, ἐκδίωξη, 4. Θανάτωση, 5. Ταφή.

Ὁ Πολύκαρπος ἀντιμάχεται πρωτίστως δύο ἀντι-ἥρωες (I: Ἀνθίμος, II: Δράμαλης):

I. Ὁ Ἀνθίμος, πρῶην πρωτοσύγκελλος ἀπορριμμένος ἀπό τόν Πολύκαρπο,

φέρεται νά ἔχει τόν ρόλο τοῦ Ἑκατοῦ (στήν παράδοση τοῦ σαίξπηρικοῦ villain³⁶), ὑποδανιλίζοντας ἀντίπαλους ἡγέτες (Ἀλῆ πασᾶ, Δράμαλη).

Ὁ Ἄνθιμος ἀναζητεῖ ἀποκατάσταση σχέσων, ἐξελίσσεται ὁμως σέ μοιραῖο πρόσωπο. Ὁ Πολύκαρπος δέν ἤθελε ὅποιαδήποτε σχέση μαζί του, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε συνεχῶς ἑφίλια μαζί του ὄχι ἀπό ἐμπάθεια, ἀλλά ἀπό πνεῦμα «ἀκρίβειας». Ἡ «οἰκονομία» πού ἔκανε νά τόν χειροτονήσει στή θέση ἄλλου, ἦταν ἡ ἐξαίρεση, ὄχι πρὸς τή θέλησή του ὡς πνευματικοῦ ὁδηγοῦ ἀλλά παράνομη ὡς πρὸς τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦ δόθηκε ἀφοῦ ἐπέμεινε, ἡ ὑπηρεσιακὴ συνεργασία τους ἦταν ἄψογη, ἀλλά δέν μποροῦσε ἕκτοτε ἀπὸ τή θέση του νά στεριώσει ὅποιαδήποτε ἄλλη πνευματικὴ σχέση μέ τόν μητροπολίτη. Δέν ἐξετάζεται ἂν ὁ Ἄνθιμος εἶναι ἢ ὄχι κι αὐτός θύμα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀφοῦ ἡ ἐπισκοπὴ Σταγῶν εἶναι στρατηγικὴ περιοχὴ Ἑπηρεοθεσσαλίας, ὅπου ἡ οἰκονομία τοῦ Ἀλῆ εἶχε τεράστιες ἐκτάσεις, τσιφλίκια.

1. Πετυχαίνει τὴν παράνομη ἐκλογὴ του σέ ἐπίσκοπο Σταγῶν, χάρι στὴν εὐνοία πού εἶχε ἀπὸ τὸν Ἀλῆ. 2. Στὴ χειροτονία του διατυπώνει ὕβρη ἀποκαλώντας «ἄξιο» τὸν Ἀλῆ πασᾶ! Ὁ Πολύκαρπος τὸν ἀπαξιώνει, ἀλλά ἐκεῖνος ἕκτοτε θέλει νά ἑαυρεῖ μέ τὸν μητροπολίτη. 3. Ὑποβάλλει στὸν Ἀλῆ νά διώξει τὸν Πολύκαρπο, λέγοντας ὅτι τὸν ἀντικατέστησε στὴ Λάρισα («... Ἀλῆ πασᾶς... εἶναι εἰς τὴν Λάρισαν ὁ δεσπότης!»), γίνεται ἡ αἰτία νά ἐγκαταλείψει ὁ Πολύκαρπος τὴν πόλιν του γιὰ τὴν Κων/πολν. 4. Πάλι συντάσσεται μέ τὸν Δράμαλη «τώρα θά σοῦ εἶμαι σκλάβος, νά μέ συμφιλιώσης μέ τὸν Λαρίσης καὶ ὅ,τι ἀγαπᾶς εἶμαι πρόθυμος», κι ἐκεῖνος τὸν ὑπακούει (!), μεταφέρει τὸ αἷμα στὸν μητροπολίτη.

II. Ὁ Δράμαλης, μέ διαλόγους καὶ σχόλια, ἀπὸ στρατάρχης ὑποβαθμίζεται διοικητικὰ καὶ ἠθικὰ ἔναντι τοῦ Πολυκάρπου. Ὁ τύπος του εἶναι πάνω στὴν παράδοση τοῦ τύπου τοῦ capitano (λοχαγοῦ) ἑπαλικαρά (τῆς Commedia dell'arte), ὑποχωρητικοῦ, ἀφελῆ, κακεντρεχοῦς.

1. Στὴν κοινὴ κἀθοδο ἀπὸ τὴν Κων/πολν στὴ Λάρισα ἐμφανίζεται νά ἡγεῖται ὁ Πολύκαρπος καὶ τὸν συνοδεύει ὁ Δράμαλης (Προφανῶς συνέβη τὸ ἀντίθετο). 2. Εἶναι ἀρχικῶς στρατάρχης, ἀλλά κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ Πολυκάρπου ὑποβαθμίζεται ἀπὸ τὸν Χουσεῖν πασᾶ Γαβανάζογλου καὶ ἐνοχλεῖται: «τοῦ ἐκακοφάνη τοῦ Δράμαλη»³⁷. 3. Γίνεται οὐσιαστικὰ τσιράκι τοῦ Ἄνθιμου, πιστεύοντας ὅτι θά πείσει τὸν Πολύκαρπο νά συμφιλιωθεῖ μέ ἐκεῖνον, νομίζοντας ἀφελῶς ὅτι θά πείσει ἕναν «φίλο» του ὅπως

³⁶ Π.χ. 1. *Ἐμπορος τῆς Βενετίας*: Σάλοκ, πολὺπαθος χαρακτήρας, ἀλλὰ προκαλὼν τὸ μαρτύριο τοῦ χρωστέου του, 2. *Πολύ κακὸ γιὰ τὸ Τίποτα*: Δὸν Τζῶν, νόθος ἀδελφός. 3. *Βασιλιάς Λήρ*: Ἐνδμόνδος, νόθος γιός, ἄσχημος, ὑποκριτής. 4. *Ριχάρδος Γ'*: Γλῶσσερ: νόθος κ.ο.κ. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Σαίξπηρ στὴ μετέπειτα λογοτεχνία εἶναι ἐμφανὴς σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τύπο αὐτό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Ἰω. Κωλέττης καὶ ἄλλοι λένε γιὰ τὸν Ἄνθιμο στὸν μητροπολίτη: «νά τὸν χειροτονήσεις κι ἄς βγάλει τὰ μάτια του», ἐνῶ ὁ Πολύκαρπος τὸν ἀποκαλεῖ «θεοκατάρατε!», βλ. βλ. *Ζέγκος*, ὅ.π., σσ. 36, 38.

³⁷ Πρόκειται γιὰ τὸν Χουσεῖν πασᾶ Καβανόζ-ζαντέ, ὁ ὁποῖος τὸ 1820 διορίστηκε βαλὴς τῆς Ρούμελης καὶ τὸ 1821 (7/19 Φεβ.) βαλὴς Θεσσαλονίκης-Καβάλας, βλ. *Ἠλίας Κολοβός* κ.ά. σσ. 341-342, κλπ. Ὁ Γαβανάζογλου δέν εἶχε οὐσιαστικὸ ρόλο, ἀναφέρεται γιὰ νά μειωθεῖ ὁ Δράμαλης.

νομίζει έναν β' κατηγορίας πολίτη, μεταφέρει 'αἵτημα' πού δέν γίνεται δεκτό, μνησικακεῖ: «Εἰς δέ τόν Δράμαλιν ἔμεινεν ἡ ἔχθρα». Ἀφοῦ δέν τοῦ κάνει τό θέλημα, λησιμονεῖ τή 'φιλία' –θίχτηκε πού δέν τοῦ ἔκανε 'τίς παρακάλιες του'– καί ἀπό ἐμπάθεια, ζητᾷ τήν κεφαλή του ἀπό τόν σουλτάνο πού τόν καταδικάζει εἰς θάνατον (Δέν δηλώνεται ἡ ἀλληλογραφία, γιά νά μὴν κριθεῖ ἡ ἀνώτατη ἐξουσία). 4. Φωνασκεῖ εἰς βάρος ἑνός ἀδύναμου μελλοθάνατου, ἐπιβάλλει πιό ὀδυνηρή θανάτωση γιά κληρικό, μέ ἀποκεφαλισμό, τόν ὁποῖο οἱ δῆμοι ὀλοκληρώνουν μέ τριπλό χτύπημα, πιό βασανιστικό.

Οἱ ἔντονοι χαρακτῆρες τῶν ἡρώων σέ λόγους καί πράξεις δείχνουν ἐπίδραση πρωτίστως ἀπό τό θέατρο³⁸, τό ὁποῖο μαρτυρεῖται λ.χ. στόν Τύρναβο³⁹, ἀλλά περισσότερο στὴν πόλη πού σημάδευε τήν πνευματική του μύηση, τήν Κων/πολη (Φανάρι), ὅπου καλλιιεργεῖται θέατρο-λογοτεχνία⁴⁰. Ὡς ἐκ τούτου: 1. Ὁ Ἄνθιμος, ἀλλοτριωμένος ὅπως εἶναι, χρησιμοποιεῖ κατὰ κόρον ὀθωμανική διοικητική ὀρολογία 2. Ὁ διπλωματικός καί ἀριστοκράτης Βελῆς ὀμιλεῖ τήν ἐκκλησιαστική διάλεκτο 3. Ὁ Ἀλῆς ἐκφράζει τήν προσποιητή ἀλλά καί ὀμῆ γλώσσα, εὐνοώντας κόλακες 4. Ὁ Δράμαλης εἶναι ὑπὸ τήν σκιά τῆς ἡγετικῆς προσωπικότητας τοῦ Πολυκάρπου, ἀπὸ τόν ὁποῖο ζητᾷ 'παρακάλιες' ὅπως λέει ὁ ἴδιος, γίνεται ἀφελῆς πιστεύοντας ὅτι ὡς «ἄκρος φίλος» τόν ἔχει ὑπὸ ἔλεγχου (βλ. πιό πάνω) 5. Ὁ ἀτίθασος, νατουραλιστικός ἥρωας Πολυκάρπος κυριαρχεῖ στοὺς πιό χαμηλῶν ἀπαιτίσεων ἀντι-ἥρωες. Εἶναι μία ἔντονη, ἀντισυμβατική προσωπικότητα, ὁ ἀγνός νέος τῆς ἐπαρχίας, στρατευμένος ἀπὸ ὑψηλή αἰσθησι καθήκοντος. Τονίζεται, λοιπόν, ἡ φυσική του κατατομή, ὁ Ἄλβανός, ὡς ἀνθρωπος πυγμῆς, σκληρός μέ τόν ἑαυτό του ἀκόμη καί τή στιγμή τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ του, μέ ἀπὸτομα φερσίματα καί λόγια. Αὐτό ὅμως εἶναι τό κέλυφος, ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ἀγαπᾷ τήν Ἐκκλησία καί σέβεται τόν ἑαυτό του, ἐπικαλούμενος τήρησι τοῦ φιρμανίου διορισμοῦ του, ὅτι εἶναι «ὅμοιος μέ βεζύρη». Μέ τόν δικό του τρόπο γίνεται στό θέατρο τῆς ζωῆς μιμητής τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου.

³⁸ Τό θέατρο ἦταν διαδομένη μορφή τέχνης τήν προεπαναστατική περίοδο στὶς Ἑλληνικές περιοχές καί τή Διασπορά μέ μεταφράσεις καί πρωτότυπα ἔργα, μέ ἔμφρασι στό ἱστορικό καί τό ἀρχαῖο δράμα, βλ. Δημ. Σπάθης, *Ὁ Διαφωτισμός καί τό νεοελληνικό θέατρο*, University Studio Presss, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 9 κ.έ. Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἀνθολογία Νεοελληνικῆς δραματοποιίας*, τόμ. Α', *Ἀπὸ τήν Κρητική Ἀναγέννησι ὡς τήν ἐπανάστασι τοῦ 1821*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2006, 403 κ.έ., ὅπου βιβλιογραφία.

³⁹ Θεατρικά ἔργα παίζονταν π.χ. στόν οἶκο τοῦ Βελῆ πασᾶ στόν Τύρναβο, βλ. Ἰωάννης Λεονάρδος, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία*, εἰσαγωγή-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, ἐκδόσεις Θεταλός, Λάρισα 1992, σ. 52: «Εἰς δέ τό κάτω πάτωμα ἐκτείνετο κατὰ μήκος μία μεγαλωτάτη σάλα μέ ὠραιότατας ζωγραφίας, ...ὅπου πολλάκις ἐπαρασταίνοντο παρὰ τῶν Εὐρωπαίων **θέατρα καί κωμῳδία** ἐπὶ τῆς δεσποτείας τοῦ Β(ελῆ) Π(ασᾶ)».

⁴⁰ Ποῦχνερ, ὁ.π., σσ. 403-406, ὅπου βιβλιογραφία. Πρβλ. Γουλούλης, Α', σσ. 211-212, σημ. 26.

Υπάρχει ειδικός έστιασμός στην ψυχογράφηση τόν ήρωα, τά κίνητρά του γιά τήν άσυνήθιστη συμπεριφορά του πού τόν όδηγεί στην αύτοθυσία. Αιτία εΐναι ή έσωτερική σύγκρουση, τό 'τραύμα', λόγω τής μείωσης πού ύφίσταται ό ίδιος και ή Έκκλησία. Δέχεται πολεμική, άγοραίο λεξιλόγιο, σάτιρα. Τόν σέρνει άστυνόμος χωρίς ράσο στους δρόμους! Κυρίως όμως 'πάσχει' άπό τήν ύπόθεση του Σταγών Ανθήμου. Ακριβώς αύτό πού θά άποτυπώσει ό Βηλαράς «Πασκάς γιά τήν Άλήθεια» (βλ. κεφ. 3):

1. Έπιτρεάζεται άπό τους συμβούλους του Άλη πασά νά συνευδοκίσει στην άντικανονική έκλογή του Άνθήμου. Στή χειροτονία άποκαλεί τόν Άνθιμο «Ανάξιο», γιά νά λάβει τήν άπάντηση «Εΐναι άξιος ό Άλη πασάς». Υποχωρώντας γίνεται άντικείμενο χλεύης άπό τόν Άλη πασά: «*Ήλθες εις τάς φρένας σου! ... Διότι ήμεΐς οί Άλβανοί κατόπιν σκεπτόμεθα!*» Έμμεσα δέ άπειλΐς: «*ήξεύρεις ότi εΐναι ιδικός μου.*» 2. Στο κέντρο βάρους του κεϊμένου, όταν έρχεται ό Άνθιμος στή Λάρισα, γίνεται ή έκρηξη. Δέν τόν δέχεται, τόν άποκαλεί «θεοκατάρατο», τήν πιο βαριά λέξη του κεϊμένου, οί φύλακες τόν ώδοϋν άπό τίς σκάλες. 3. Ό Άνθιμος γίνεται άνθρωπος του Δράμαλη, ό όποΐος φαντάζεται ότi ό Πολύκαρπος εΐναι 'φίλος', ύποχείριό του. Μεσολαβεί γιά νά 'φιλιωθοϋν' οί δύο κληρικοί, αλλά ακολουθεί έκρηξη, άπειλΐ νά κάνει «τερπιέ» τόν επίσκοπο Σταγών, τόν άπολύει. Ή πληγή κλείνει, αλλά έρχεται ή μήνη του Δράμαλη και άνατρέπει τήν επικρατήσασα έκκλησιαστική τάξη, ολοκληρώνεται ή τραγωδία.

Γ. Μαρτυρία θανάτου-ταφή

Θά δοθεΐ τελική μάχη, αλλά σέ άνώτερο ύπαρξιακό επίπεδο. Δέν έχουν πλέον ρόλο οί έντάσεις του κεφ. [Β], ό Ήγνάτιος έκφράζει μία άνεπαΐσθητη κεντρική θεολογία, ότi ό Πολύκαρπος: 1. Έργάζεται ύπέρ τής ειρήνης: α) συμβάλει στην ειρηνευτική διαδικασία στή Μαγνησία β) άρνείται νά δραπετεύσει άπό τί φυλακή του γιά άποφυγή άντιποίνων γ) εύχεται ύπέρ του σουλτάνου, δεχόμενος πάνω του τήν άπόδοση κοσμικής δικαιοσύνης, νά μΐν ενεργήσει διώξεις στού σύνολο. 2. Τό 'τραύμα' του άπό τήν έκνομη χειροτονία του Άνθήμου άποκαθίσταται μέ δική του ήρωϊκή έξοδο μέ τό πού τόν εκδιώκει, ενεργεία πού κόστισε τή ζωή του, άφοϋ προκάλεσε τή μήνη του Δράμαλη, κι άπό «φίλος» έγινε έχθρός. Ή στάση του φαίνεται ως όμολογία, λαμβάνοντας τέτοια προκλητική στού σύστημα άπόφαση έν μέσω πολέμου! Δραματοποιείται ή καταδίκη, χρεώνεται στην εμπάθεια του Δράμαλη, πού χρησιμοποιεί τή γραφειοκρατία γιά νά τόν φονεύσει. 3. Συνειδητοποιεί ότi εΐναι τό έξιλαστήριο θύμα, όπως οί άλλοι έκτελεσθέντες μητροπολίτες τό 1821 (οί Διονύσιος Καλλιάρχης και Γρηγόριος Δέρκων ήταν γέροντές του), αλλά προσφέρει τόν έαυτό του ως «καλογερικό κεφάλι» γιά νά μή γίνουν αντίποινα, άν δραπέ-

τευε 4. Πεθαίνει ἐλεύθερος μὴ θέλοντας νά τόν δέσουν 5. Βιώνει τή δίκη-θανάτωσή του ὡς ἀναβίωση τοῦ Πάθους τοῦ Χριστοῦ⁴¹. Γίνεται μιμητής τοῦ Ἀρχιερέα Χριστοῦ, ἐκφράζοντας τή δική του τελική ἐτυμηγορία-μαρτυρία στούς Ὀθωμανούς 6. Ὁ Ἰγνάτιος κλείνοντας ἀποκαλεῖ τόν καρατομηθέντα μπροστολίτη «ἄγιο», δηλαδή Μάρτυρα. Δέν εὐνοεῖ τιμὴ λειψάνων ἁγίου (ὅπως ἐπιβάλλει ἡ *E.N.*!), πέρα ἀπὸ τὸ «σημεῖο» ὅπου ἡ βυθισμένη στό νερό τοῦ Πηνειοῦ κεφαλὴ ἐμφανίζεται στό σημεῖο τῆς τομῆς τοῦ σώματος⁴².

Ἡ μαρτυρία πού ἀποκαλύπτει στό [Γ] μέρος ὁ Πολύκαρπος θυμίζει τή συνήθη τῶν Μαρτύρων τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ὁποῖοι μέ τὴν ὁμολογία τους ἀποκαθιστοῦν μιά παλαιὰ ἄρνηση τῆς Πίστεως, ἓναν συμβιβασμό. Ἐξαρση τῆς ἠθικῆς νίκης των ἔκαναν οἱ Κολλυβάδες⁴³. Ἐπομένως μετὰ τή δράση στό μέρος [Β] ὁ Ἰγνάτιος φαίνεται νά ἀξιολογεῖ τὴν περίπτωσή του κοντὰ στὴν κολλυβαδική παράδοση.

Ὁ Βίος ἔχει καλυμμένη πνευματικότητα, τὸ ὁποῖο ὑποβάλλει τόν Πολύκαρπο ὡς μαρτυρικό πρόσωπο, στοχεύοντας στὴν ἀποκατάστασή του, «πρὸς ἐνθύμψιν», ὅπως λέγει στό τέλος ὁ Ἰγνάτιος, πλέον ὡς «περίφημος Ἀλβανός». Ἡ τέχνη εἶναι ἀπλῶς τὸ ἐπίστρωμα, εἰδικά στό τμήμα [Β] δημιουργημένο μέ προδιαγραφές ὑψηλῆς δραματικῆς τέχνης, μέ ἐπίδραση ἀπὸ τὸ θέατρο καὶ τή λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ἰγνάτιος ἀνανεώνει ἓναν τυπικὸ Βίο Μάρτυρα σέ πιὸ σύγχρονη μορφή.

Ἡ προσωπικὴ σχέση πού ἔχει ὁ συγγραφέας ὡς διάκονος τοῦ μπροστολίτη του, τόν φέρνει νά εἶναι ἐνήμερος ἀπὸ τόν ἴδιο γιὰ τὴν 'Πολιτεία' του. Μέχρι τώρα δέν ἔχει ἐξετασθεῖ ὁ κύκλος γνωριμιῶν καὶ ἐπιδράσεων τέτοιου ἐπιφανοῦς στελέχους τοῦ Πατριαρχείου μέ ἀσυνήθιστη συμπεριφορὰ, ἡ ὁποία συνάδει μέ τὸ κίνημα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη ἢ τὴν κριτικὴ σέ κακῶς κείμενα τοῦ αἰχμάλωτου ἐλληνισμοῦ πού ἀπορρῦθμιζαν τὴν Ἐκκλησία. Πολλοὶ πνευματικοὶ διδάσκαλοι καὶ κληρικοί, ὁ Κοραῖς κ.ἄ., ἐξέφραζαν

⁴¹ Γουλούλης, Β', ὁ.π., σσ. 156-157.

⁴² Ζέγκος, ὁ.π., σ. 53: «...ἀπέπτυ ἡ **ἀοίδιμος** ψυχὴ του εἰς τὰ οὐράνια». σσ. 55-56: «Ὡ τοῦ θαύματος, **ἡ ἅγια ἐκείνη κεφαλὴ** εἶχεν ἔλθῃ ὑποκάτω του σώματος... καὶ οὕτως ἐσπώσασμεν **τὸ ἅγιον λείψανον**...».

⁴³ Γιὰ τὸ μαρτύριο τῶν νεομαρτύρων βλ. Γεώργιος Τζεδόπουλος, *Ὁρθόδοξοι Νεομάρτυρες στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία*, ἀδημ. διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2012, ὁ ὁποῖος δέχεται ἐργαλειοποίησή του ἀπὸ τοὺς Κολλυβάδες. Γιὰ τὰ κίνητρα αὐτοθυσίας πάνω σὲ 'παλαιότερο τραῦμα' στοὺς νεομάρτυρες (βιβλιογραφία) βλ. Γουλούλης, Β', σσ. 158-159.

διάφορες κριτικές και προτάσεις. Είχε ζήσει άλλωστε στο κέντρο του προβληματισμού, τήν Κων/πολη. Από όλα αυτά τα κείμενα εξετάζεται η διαφανόμενη σχέση που έχει ο Πολύκαρπος, Ὑπειρώτης ὢν, μέ μία 'δεξαμενή' παιδείας, τήν **Ἑλληνική Νομαρχία** (1806), 'Πολιτεία τῶν νόμων' τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι ἔργο Ἀνωνύμου, ὁ ὁποῖος ζώντας στήν Ὑπειρο, θέτει ἐπὶ τάπητος τήν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων πρωτίτως ὡς ζήτημα παιδείας καί ἐκπαίδευσης (μορφωτικῆς, ἔνοπλης), χωρίς νά ἀποβλέπει σέ ἐθνικό κράτος⁴⁴ ἢ καταργώντας τό Ὄθωμανικό:

Α) *Ἐμφαση στόν δίκαιο πόλεμο*: 1. Α65-66: Δίκαιος εἶναι ὁ πόλεμος «πρός διανθέντευσιν τῆς ἰδίας ζωῆς καί ἐλευθερίας» 2. Α68 κ.έ.: σχόλια γιά τόν πόλεμο, «ἐπιστήμην τῆς τακτικῆς», «ἐπιστήμην τῶν ἀρμάτων», ἔξαρχη Λεωνίδα, Α77 κ.έ.: σχόλια γιά ἀρχιστράτηγο, στρατιῶτες, τέχνη ἀρμάτων, τέχνη πολέμου 3. Α97 κ.έ.: ἔξαρχη Ρίγα 4. Α106 κ.έ.: σημασία τῆς λ. «πατρίς» πού γεννᾷ «ἐλεύθερους στρατιῶτες» («ἀψηφῶσι ...τόν θάνατον καί... νά ὀρμῶσι μέ ἀνέκφραστον θάρρος»), ἔξαρχη τῆς ἔννοιας 'ἐλευθερία' 5. Α142 κ.έ.: «ὀμιλεῖ ὁ ἐλεύθερος, ὅταν εὐρίσκεται ἀρματωμένος πρός διανθέντευσιν τῆς πατρίδος του» 6. Ε20-21: πολλοί (10.000) κατέφυγαν στά βουνά ὡς ἔνοπλοι 7. Ε33: «τά ἄρματα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἀνίκητα» Β) *Ἀπόλυτη ἐναντίωση στόν τύραννο Ἀλή πασά*: 1. Ε87-96: ἔξαρχη Σουλιωτῶν κατοίκων ἐνός χωρίου πού ἐστράφη κατά τοῦ τυράννου τῆς Ὑπειροῦ Ἀλή πασά, 2. Γ1-14 κ.έ.: Περί ἀδιεξόδου τῶν Μωαμεθανῶν, Γ28-30: ἰδίως τῆς κακῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἀλή πασά σέ Ὑπειρο-Θεσσαλία Γ) *Ὁξεία κριτική σέ κακῶς κείμενα στήν Ἐκκλησία-μοναχισμό* πού δέν ἐκφράζονται ἀπό τό γνήσιο πνεῦμα τῶν Ἀποστόλων: 1. Β18-21: ἐναντίωση σέ ἀναξίους καί κληρικούς 2. Δ1 κ.έ.: Κριτική στό «ἀμαθές ἱερατεῖον», κριτική τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου, ἐνστάσεις γιά τή σχέση τῆς μέ τούς Ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ (βλ. Δ7-9: «Ἐπρεπε νά ξαναγυρίσῃ ὁ Χριστός, διά νά σᾶς φωτίσῃ...»), γενικῶς κυριαρχεῖ ὁ 'χρυσός' 3. Δ39-42: κριτική τῶν σχέσεων μονῶν καί λαϊκῶν, Δ43-45: ἔλλειψη σωστοῦ κηρύγματος 4. Δ45-47: ἀπόρριψη τῆς θέσεως ὅτι ἡ ὀθωμανική κυριαρχία ὑπάρχει διά τίς ἁμαρτίες 5. Δ38-39, 52: ἐναντίωση στήν ἐκμετάλλευση λειψάνων-«θαυμάτων» Δ) *Ἐξαρχη ἠθικοῦ πλεονεκτήματος τῶν Ἑλλήνων ἐναντί τῶν Ὄθωμανῶν*: 1. Α142-152.: ἔξαρχη «φιλίας ὑπὸ τῆς Νομαρχίας», ὁμόνοιας 2. Δ1 κ.έ.: ἐπισήμανση τοῦ ρόλου «ἀρίστων συμπολιτῶν» 3. σ. Δ61-99: ἐνσταση γιά τούς Ἑλλήνες στό ἐξωτερικό πού λησιμονοῦν τήν πατρίδα 4. Ε9-14: Ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων πρός τό γηρασμένο Ὄθωμανικό κράτος πού ἀνέχεται μικροῦς ἀποστάτες τυράννους στήν ἐπαρχία 5. Ε15 κ.έ.: Ἡ «Ἀνάστασις» εἶναι δυνατή, οἱ Ἑλλήνες διαθέτουν παιδεία, ἔχουν μέλλον, ἡ χριστιανική θρησκεία τοὺς δίνει ὑπεροχή. Ἡ ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας γίνεται μέ τά «ἄρματα», τίς δικές τους δυνάμεις (παιδεία, ὁργάνωση).

Οἱ δύο Ὑπειρώτες ἐφαρμόζουν, θεωρητικά ὁ Ἰγνάτιος, στήν πράξη ὁ Πολύ-

⁴⁴ Βασίλης Κρεμμύδας, «Ἀωνίου τοῦ Ἑλλenos, Ἑλληνική Νομαρχία. Μία ἀπόπειρα ἐρμηνείας», *Μνήμων* 35 (2016): 315-322. Γιά ἐπιδράσεις ἀπὸ τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία ἢ τή σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ (γαλλικὴ) σκέψη βλ. Παν. Νοῦτσος, *Ἑλληνική Νομαρχία. Συμβολὴ στήν ἐρευνα τῶν πηγῶν τῆς*, ἐκδ. Δωδώνη, (Ἀθήνα), 1982.

καρπος, όσα έπαγγέλλεται ως νέα παιδεία ή *E.N.* Ός εκ τούτου ό «Βίος» εμφανίζει: 1. έναν 'πολεμικό' τύπο, πού άνηφα τον θάνατο, 'άρματωλό' υπέρ των δικαίων της Έκκλησίας, ίκανόν νά συνάζει όσους παίρνουν τά «άρματα» ('κλέφτες' καί άρματολούς, έναντίον του Άλλή πασα). Ός ελεύθερο άτομο αντιμετωπίζει τον θάνατό του ως αναλώσιμος στρατιώτης γιά τήν Έκκλησία μέ τήν όποία συνδέεται μέ πνευματικό γάμο. 2. πολεμώντας τον Άλλή πασα, τό κόκκινο πανί της *E.N.*, μέ άποστολή στρατού, 3. στρεφόμενος έναντίον άναξίου κληρικού, εκφράζει τήν επιστροφή σέ κρυμμένες άρχαίες ή ευαγγελικές (άποστολικές) αξίες, τό θυσιαστικό πρότυπο του Καλού Ποιμένα Χριστού. 4. 'παραγράφοντας' τον μοναχισμό, δέν είναι ό τύπος του όσιου Μοναχού, 5. αγωνιζόμενος ως 'Άριστος', ως επίσκοπος πού ξμεινε στον τόπο του κοντά στους υπόδουλους. 6. Αποφεύγει νά προσελκύσει ιδιαίτερη τιμή των λειψάνων του. 7. Τόν θεωρεί ένωτικό στοιχείο στό Όθωμανικό κράτος (βλ. κεφ. 3).

Υπάρχουν δύο ένδεχόμενα ερμηνείας της συγγένειας του «Βίος» προς τήν *E.N.* Είναι πιθανόν ό Πολύκαρπος νά διάβασε άπλως τό κείμενο π.χ. εύρισκόμενος στην Κων/πολη (1806-1808) καί εύαισθητοποιούμενος προσέλαβε μερικές θέσεις⁴⁵. Ίσως, άκόμη, πρίν γίνει κληρικός, Ήπειρώτης ών, νά κατηχήθηκε από τον δημιουργό ή τον κύκλο πού παρήγαγε τήν *E.N.* στην Ήπειρο. Έχουν προταθεί ως συγγραφείς της *E.N.* άνθρωποι πού έζησε ό Πολύκαρπος. Πρώτα ό επιφανής διδάσκαλος των Ιωαννίνων πού υπήρξε δάσκαλός του, ό Άθανάσιος Ψαλίδας (1767-1829) ή άλλοι Ήπειρώτες πού μερικοί ήταν φίλοι του, οί Βιλαρδής καί Κωλέττης, ένω μπορεί νά ήταν γνωστοί του οί Σπάχος καί Δοννάς⁴⁶. Κάτι συνδέει τους δύο Ήπειρώτες, Ιγνάτιο καί Πολύκαρπο, μέ τον έχοντα άμεση γνώση της Ήπειρου-Θεσσαλίας συγγραφέα της *E.N.* Τό έργο είναι ένημερωμένο (σέ ύποσημείωση πού δέν χρεώνεται άπαραίτητα στον συγγραφέα) γιά τήν κατάσταση στην Άρτα τό 1805, λίγο πρίν φτάσει ό Πολύκαρπος⁴⁷! Η *E.N.* ή ό κύκλος

⁴⁵ Τήν *E.N.* μελέτησε επισταμένως ένας πολύ κοντινός στον Πολύκαρπο Θεσσαλός, ό Παΐσιος Σταγών (1784-1808), σχολάρχης της Σχολής του Πατριαρχείου (Νοε. 1809-1816), μητροπολίτης Σηλυμβρίας (1816-1818) καί Φιλιππουπόλεως (1819-1821) παραδίδοντάς την μέ τί βιβλιοθήκη του στή μονή Αγίας Τριάδος Μετεώρων, βλ. Βαλέτας, ό.π., άρθρο Ν. Βέν «Έρευνες καί στοχασμοί...», σ. 8-12. Ό Παΐσιος είχε επαφές μέ τον Λαρισαίο παπά Δημήτρη Οικονόμου (1808).

⁴⁶ Χρ. Φράγκος, «Η συμβολή του Άθανασίου Ψαλίδα στή δημιουργία επαναστατικού πνεύματος στην Ήπειρο (Ο Άθανάσιος Ψαλίδας καί ή Έλληνική Νομαρχία)», *Δωδώνη*, τόμ. 1 (1972), σσ. 87-108, 97 κ.έ. Βαλέτας, ό.π., σσ. 15α-20α (Ψαλίδας), 20α κ.έ., νύκ.ε. (ό συγγραφέας).

⁴⁷ Ό Ιγνάτιος αναφέρει (Ζέγκος, ό.π., σ. 30): «έπληγε εις τον άγιον Άρτης Μακάριον καί έχειροτονήθη διάκονος, μετονομασθείς εις Πολύκαρπον εις τό 1806 έτος. Ότε ό Μακάριος έπροβιβάσθη καί έγινε Έφένσου, ό Πολύκαρπος έμεινεν εις Άρταν». Όμως ό Μακάριος Γ΄ διετέλεσε ως Άρτης στά 1779-1794 καί μετετέθη στην Μητρόπολη Έφένσου (1801-1803). Στά 1794-1805 μητροπολίτης

πού τί δημιούργησε⁴⁸ ἐπηρεάσαν τὴν προσωπικότητά του, ἰδίως στί σιράτευσι ἕως θανάτου, ὅπως εἶπε «...ἐγὼ ἔχω τρανέψει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν»!

Ἐνα δεῖγμα τῶν ἐπιδράσεων πού εἶχε ἡ *E.N.* στίς συνειδήσεις ἐπιφανῶν Θεσσαλῶν κληρικῶν, ἀφορᾷ στὸν Παῖσιο Σταγῶν, πού ὑπῆρξε ἀναγνώστης της (σημ. 45). Ὁ Παῖσιος ἄφησε τὴ Θεσσαλία ἀπὸ τὸ 1808 γιὰ τὴν Κων/πολη, ἀλλὰ ἤδη συνεργαζόταν μὲ τὸν Διονύσιο Καλλιάρχη στί Λάρισα (1792-1803), μετέπειτα μπτροπολίτη Ἐφέσου (1803-1821), π.χ. γράφοντας ἐπίγραμμα στὸν νέο Ἅγιο Ἀχίλλιο. Ἐκτός ἀπὸ τὸν (ἐκ Ζουμπάτας Πατρῶν) Γρηγόριο Δέρκων (1801-1821) πού προώθησε τὸν Πολύκαρπο στὴν Κων/πολη, στί Λάρισα τὸν ἔφερε ὁ Διονύσιος⁴⁹. Ὁ ἴδιος Κων/πολίτης ἱεράρχης συνδέεται καὶ μὲ τὸν Πηλιορείτη διδάσκαλο Γρηγόριο Κωνσταντᾶ (1758-1844) [Ἀμπελάκια (1796-1802), Μηλιές (1812-1821)] πού εἶναι παρὼν στὴν Κων/πολη (1809-1812) ὡς διδάσκαλος τοῦ ἀνεμιῦ τοῦ⁵⁰. Τότε βρισκόταν στὴν Κων/πολη καὶ ὁ Πολύκαρπος, ὅταν ψηφίσθηκε ὡς Λαρίσης 1810/11. Ὅλοι εἶναι, ἐπομένως, συνεργάτες μὲ τὸν Διονύσιο, πού ἐκθειάζεται σέ ὅλες τίς πηγές γιὰ τὸ ἥθος του, πρὸς ἀνανέωση τῆς Ἐκκλησίας. Δέν φαίνεται τυχαῖο νὰ ἔρχεται ὁ Πολύκαρπος, μὲ τὴν εὐχή τοῦ Διονυσίου, σέ μίᾳ δύσκολη Μητρόπολη λόγω τῆς ἀγριότητος τῶν ἐντοπίων Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ⁵¹, οὔτε τυχαῖα εἶχε τί στάση πού ἐκδίλωσε.

⁴⁸ Ἄρτης ἦταν ὁ Ἰγνάτιος, καὶ μετὰ ὁ Πορφύριος (1805-1808 [1808-κ.έ. μπτροπ. Ἐλασσῶνος], 1813-1820, 1828-), ὁ ὁποῖος μὲ βάση τὸν «Βίο» θὰ πρέπει νὰ χειροτόνησε τὸν Πολύκαρπο διάκονο. Πιθανόν ὡς λαϊκός εἶχε κάποια σχέση μὲ τὸν Μακάριο. Ἡ *E.N.* Δ33β (σημείωση), βλ. *Βαλέτας*, ὅ.π., σ. 30* (ἄρθρο Ν. Βέν) ἐκφράζεται μὲ βαρεῖς χαρακτηρισμούς ἐναντίον τοῦ Ἄρτης ἐννοώντας τὸν Ἰγνάτιο.

⁴⁹ *Βαλέτας*, ὅ.π., λα'-λβ' (εἰσαγωγή), ὁ ὁποῖος τί θεωρεῖ ἑταιριστικό βιβλίον.

⁴⁹ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 30-31, 40-41: «...παρουσιάσθη εἰς τὸν πατριάρχην ... μετὰ τοῦ γέροντος Διονυσίου τοῦ Ἐφέσου».

⁵⁰ Γιὰ τὸν Γρ. Κωνσταντᾶ ὡς διδάσκαλο στά Ἀμπελάκια, Κων/πολη καὶ Πήλιο βλ. *Μουρτζανός*, ὅ.π., σ. 54 κ.έ. Παράρτημα Β' 1. Ὁ Κωνσταντᾶς ἐμφανίζει ἀνάλογα κοινὰ σημεῖα μὲ τὴν *E.N.*: εἶναι ἐπιφυλακτικός γιὰ τὸν ρόλο τοῦ μοναχισμοῦ στὴν τότε συγκυρία, βλ. *Μουρτζανός*, σ. 26-27, ὅπου βιβλιογραφία, 43-44, 62, 146, 148-154, 160. Καλλιεργεῖ τὴν παιδεία, μετατρέποντας τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νικολάου Νέου τῶν Μηλέων σέ Σχολή (Ἡ *E.N.*, Δ52 προτείνει οἱ μοναχοὶ νὰ μορφωθοῦν, προφανῶς γιὰ νὰ γίνουν διδάσκαλοι) ὁργανωμένη στὸν τύπο μοναστηριακοῦ κοινοβίου, ὑπαγόμενη στὸ Πατριαρχεῖο, βλ. *Μουρτζανός*, ὅ.π., σσ. 59, 61-65, 106, 175-176, 312 κ.έ., 314, 381. Ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς συναντᾷ τὸν Πολύκαρπο: 1. Ἐφάρμοσε τὴν προοδευτικὴ παιδαγωγικὴ μέθοδο Pestalozzi στί σχολή τῶν Μηλέων, βλ. *Μουρτζανός*, ὅ.π., σ. 319. 2. Στί Ἰερωτερικὴ Γεωγραφία προβάλλει τὴν πολιτικὴ-πολιτισμικὴ διεργασία σέ ἀρνητικὲς καταστάσεις τοῦ τόπου, ἐκφράζει τὸ ἀντιμοναχικό καὶ ἀντιεπισκοπικό πνεῦμα τοῦ Κοραῖ καὶ τῆς *E.N.*, βλ. *Μουρτζανός*, ὅ.π., σσ. 43, 130-143, 146, ὅπου βιβλιογραφία.

⁵¹ Τὰ καταγγέλλει ἡ *E.N.*, βλ. πρὸ πάνω καὶ *Βαλέτας*, ὅ.π., Γ9α (σημείωση): «Οἱ Θεσσαλονικεῖς καὶ οἱ Λαρινοὶ ὑποφέρουσι ... πολλὰ περισσότερον ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας, ὡσάν ὅπου σχεδόν καθ' ἑκάστην φονεῖνται δύο καὶ τρεῖς Χριστιανοί». Τὴν ἴδια εἰκόνα τοῦ φόβου τῶν Χριστιανῶν δίνουν σχεδόν ὅλοι οἱ περιηγητὲς ἀκόμη καὶ ὁ Holland, ὅ.π., σσ. 123-124, γράφοντας γιὰ τὸν Πολύκαρπο πού ἀπέφευγε τὸν δημόσιο συγχρωτισμό.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ο ΡΑΨΑΝΙΩΤΗΣ

Διαβαίνοντας τήν πανέμορφη καί γραφική κοιλάδα τῶν Τεμπῶν πού τή διασχίζει ὁ Πηνειός ποταμός, αὐτός ὁ ὑδάτινος πλοῦτος τοῦ Θεσσαλικοῦ κάμπου, τό φυσικό σύνορο πού ἐνώνει τήν Θεσσαλία μέ τήν Μακεδονία καί ἀνεβαίνοντας τούς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου, δεσπόζει ἐπιβλητικά σέ ὑψόμετρο 500 μέτρων μέ πανοραμική θέα στό Αἰγαῖο Πέλαγος τό ὁμορφο καί μεγάλο χωριό, ἡ Ραψάνη. Βρίσκεται στόν νομό τῆς Λάρισας, εἶναι γνωστή, μεταξύ ἄλλων, ἀπό τό περίφημο καί ἐξαιρετικό κρασί Ραψάνης. Κουβαλάει ὅμως μεγάλη ἱστορία. Ἔχει μεγαλώσει καί ἔχει ἀναθρέψει μεγάλες προσωπικότητες πού ἔπαιξαν σημιαντικό ρόλο ἀνά τούς αἰῶνες. Ἔχει νά ἐπιδείξει καί Ἑκκλησιαστικές μορφές ὅπως ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ραψανιώτης, ὁ Διδάσκαλος. Εἶναι φιλόξενο μέρος μέ φιλήσυχους κατοίκους, γεγονός πού καταμαρτυρεῖ ἡ ἐπίσκεψη καί φιλοξενία τοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους Πατρο-Κοσμᾶ. «Οἱ Ἅγιοι στούς ἀγίους!», ὅπως λέει τό γνωμικό μας.

Ὑπάρχει ὅμως καί ὁ ἄγνωστος γιά τούς περισσότερους, ἀκόμα καί στόν μουσικό κόσμο, ἀλλά τόσο μεγάλος σέ μουσικό ἐκτόπισμα, ὁ Ἀναστάσιος ὁ Ραψανιώτης, ὁ «Γλυκύς».

Ὁ Ἀναστάσιος Ραψανιώτης, τοῦ ὁποίου τό πραγματικό ἐπώνυμο ἦταν Χατζηλάσκαρης καί προφανῶς λόγω τοῦ τόπου καταγωγῆς του ἐπικράτησε τό Ραψανιώτης, γεννήθηκε στό δεύτερο μισό του 18ου αἰῶνα καί, δυστυχῶς, δέν γνωρίζουμε πότε πέθανε.

Σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν, ὑπῆρξε πολυγραφότατος καί μελωδικότατος, μέ καλλιτεχνική καί λυρική φωνή! Διετέλεσε Πρωτοψάλτης Λαρίσης, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἦταν ἄριστα καταρτισμένος στούς «μουσικούς δρόμους», τήν ἐξαίσια τέχνη τοῦ μέλους καί τῆς θεωρίας τῆς πολύτιμης Ἑκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, τῆς ἐπονομαζόμενης «Βυζαντινῆς», τῆς ὑμνωδίας τῶν Ἀγγέλων καί προικισμένος μέ ἐξαίσια φωνή.

Οί διασκευές τῶν μουσικῶν κομματιῶν πού μᾶς κληροδότησε εἶναι πάρα πολλές, καί μάλιστα ἐπεκτείνονται σέ ὁλόκληρη τήν Ὀκτώηχο καί ἰδιαίτερα σέ ὅλα τά εἶδη τοῦ μέλους τῆς Βυζαντινῆς Πατρῴας μουσικῆς (στό εἰρμολογικό ἢ σύντομο, στό στιχηραρικό ἢ ἀργοσύντομο, παπταδικό ἢ ἀργό).

Θά ἦταν εὐλογο καί σημαντικό νά ἀναφέρω ἐπιγραμματικά ὅτι ἦταν συγγενής μέ τόν Μεγάλο Ἅγιο τῆς Ἐκκλησίας μας, τόν Ἅγιο Γεώργιο τόν Ραφανιώτη τόν Διδάσκαλο, τοῦ ὁποῖου ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ τή μνήμη του, στίς 5 Μαρτίου καί ἡ τοπική Ἐκκλησία, ἡ Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης σεμνύνεται καί γεραίρει.

Ὁ σημαντικός αὐτός μουσικός, ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης ἀπέκτησε σπουδαία φίμη, ὅπως αὐτό διαπιστώνεται στά πολλά καί διάφορα συγγράμματά του πού ὑπάρχουν σέ ἑλληνικές καί ξένες βιβλιοθήκες. Διακρίνεται στά μουσικά δρώμενα καί ἔργα τοῦ καιροῦ του. Συγκρίνεται ὡς ἰσάξις τῶν συγχρόνων του μουσικοδιδασκάλων καί καλλιτεχνῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Βυζαντινῆς Μουσικῆς καί τέχνης τῶν Ἀγγέλων, καθῶς καί τῶν παλαιότερων του ἀκόμα! Νέος σκαπανεύς καί ἄφοβος καινοτόμος, ὡς πρὸς τά μέχρι τότε κρατοῦντα καί ἰσχύοντα στόν Θεόπνευστο, μέγα καί ὠκεάνιον κόσμο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, κάτι πού θεωροῦμε ὅτι πρόκειται περὶ παγκοσμίου γεγονότος (φαινομένου). Ἐκεῖνος, πρῶτος, εἰσήγαγε τόν Τέταρτο ἥχο στούς Πολυελαίους (εἶναι ἓνα μουσικό κομμάτι τοῦ Ὁρθρου). Σύμφωνα μέ διάφορες μουσικολογικές μελέτες, μέχρι τότε καί πρὶν τήν ὑπαρξή του, δέν διαπιστώνεται πολυέλαιος νά ψάλλεται σέ Τέταρτο Διατονικό τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ὀκτωήχου. Ἡ συμβολή του εἶναι σημαντική, καί μάλιστα ἀποτελεῖ μοναδικό γεγονός καί συνεχίζεται νά ἐρευνᾶται ἀπό τούς μεταγενέστερους μελουργούς-ἐρευνητές καί μελετητές, ἐξετάζοντάς το ἀπό μουσικολογικῆς πλευρᾶς.

Ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης ὡς μελουργός καί συνθέτης ἔχει νά ἐπιδεῖξει μεγάλο μουσικό ἔργο, τό ὁποῖο εἶναι ἀποθησαυρισμένο σέ διάφορες βιβλιοθήκες. Ἰδιαίτερη ἀναφορά ἔχει κάνει καί ὁ μακαριστός Λαμπαδάριος τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Λαρίσης τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ὁ Κωνσταντῖνος Σαῖτης, ἐξαιρετος μουσικός καί Θεολόγος καθηγητής.

Ὁ μέγας Μουσικοδιδάσκαλος τῆς Ραφάνης διασκεύασε Δοξολογίες, Κοινωνικά τῶν Κυριακῶν, Κοινωνικά τοῦ Ἐνιαυτοῦ, Ὕμνους τῆς Θείας Λειτουργίας, Ὕμνους τῆς Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Ὕμνους τῆς προηγουμένης Θείας Λειτουργίας, τῆς Περιόδου τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, τοῦ Τριωδίου, Ὕμνους τῆς Μεγάλης ἐορτῆς τοῦ Πάσχα, Πολυελαίους κ.ά. Μεταξύ τῶν μεγάλων μελουργῶν τῆς Πατρῴας, Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τόν Πέτρο

Πελοποννήσιο, τόν Πέτρο Βυζάντιο, τόν Ίάκωβο Πρωτοψάλτη, συγκαταλέγεται καί ὁ Μεγάλος καί Γλυκὺς Ἀναστάσιος Ραφανιώτης. Αὐτὴ ἡ ἐπιλεγμένη μουσικὴ τετράδα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στὴν ἐξέλιξη τῆς ψαλτικῆς τέχνης καὶ βοήθησε στὴν ἀνθιση τῆς Πατρῶας μουσικῆς τοῦ 18ου αἰῶνα.

Συναντοῦμε κάθε φορά διαφορετικὴ ὑπογραφή καὶ προσωνύμιο στὰ ἔργα καὶ χειρόγραφα τοῦ Ἀναστασίου. Ὑπογράφει ὡς Ἀναστάσιος Πρωτοψάλτης Λαρίσης, Ἀναστάσιος ὁ Ἑλλαδίτης, Ἀναστάσιος ὁ Λαρσινός, Ἀναστάσιος Λαρσέος, Ἀναστάσιος Ραφανιώτης καί, τέλος, Ἀναστάσιος Πρωτοψάλτης τῆς Λαρισαίων Ἐκκλησίας. Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του εἶναι ὁ Καλλωπισμὸς τοῦ Οἰκηματαρίου. Μάλιστα, νὰ ἀναφέρω ὅτι ὅλο τὸ μουσικὸ ἔργο του ὑπάρχει σὲ Συλλογὴ μὲ τὴν ὀνομασίαν τὰ «Ἀπαντα», πού ὑπάρχουν σὲ τρεῖς μουσικὲς συλλογές, σὲ βιβλιοθηκὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ὡς μεγάλος Μουσικοδιδάσκαλος εἶχε πολλοὺς μαθητές, ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ πιὸ γνωστός, ἦταν ὁ μεγάλος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας, ὁ Παρθένιος ὁ Μετεωρίτης πού καταγόταν ἀπὸ τὰ Τρίκαλα Θεσσαλίας καὶ διετέλεσε Ἡγούμενος στὴν Ἱερά Μονὴ τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, τῆς Περιωνύμου Μοναστικῆς Κοινότητος τῆς Καλαμπάκας. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀναστασίου βρίσκονται δυστυχῶς, διασκορπισμένα στὴν Ἑλλάδα καὶ σὲ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, σὲ βιβλιοθηκὲς, ὅπως τῶν Μετεώρων τῆς γειτονικῆς πόλης τῆς Καλαμπάκας, τοῦ ὄρους Σινᾶ, τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου τῆς Ἀγγλίας, τῶν Ἱεροσολύμων, σὲ ἑλληνικὰ νησιά ὅπως Ὑδρα, Λέσβο, Πάτμο, καθὼς καὶ στὴ Βενετία τῆς Ἰταλίας. Αὐτὸ καὶ μόνο τὸ γεγονός ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται γιὰ μεγάλη μουσικὴ μορφή, ἀλλὰ καὶ πόσο σημαντικὸς ὑπῆρξε στὴν ἀνάπτυξη καὶ διάδοση τῆς Πατρῶας Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Λέγεται ὅτι ἔγραψε «Πολυχρονισμό» γιὰ τόν Ἀφέντη τῆς Μπογδανίας (Μολδαβία) τῆς Ρουμανίας σὲ Τέταρτο ἤχο. Ἐφαλε καὶ στὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τοῦ Ἰασίου. Ἀναφέρεται πὼς πῆγε τὸ 1753 στὴν Ρουμανία γιὰ νὰ λάβει τὴ θέση τοῦ Πρωτοψάλτου στὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τοῦ Βουκουρεστίου.

Ὁ Πατὴρ Μακάριος, Ρουμάνος Ἱερομόναχος ἀναφέρει στὰ «Ἱστορικὰ τῆς Ρουμανικῆς μουσικῆς Ψαλτικῆς» τὰ ἑξῆς: «Στὶς ἡμέρες πού Πρωτοψάλτης στὸ Μητροπολιτικὸ Ναὸ τοῦ Βουκουρεστίου ἦταν ὁ Σάριμπαν (ὁ ὁποῖος μάλιστα ἦταν καὶ δάσκαλός του), τὸν Ἰούλιο τοῦ 1753 ἔρχεται ὁ πιὸ τέλειος καὶ διάσημος Δάσκαλος ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὁ Ἑλληνας Ἀναστάσιος Ραφανιώτης». Αὐτὸ τὸ γεγονός ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης γνώριζε καὶ μιλοῦσε Ρουμανικά. Ὁ λαμπρὸς αὐτὸς ἄνδρας τῆς Ραφάνης, πού ὑπῆρξε τέλειος μουσικός, ἦταν γνώστης καὶ ξένων γλωσσῶν, φιλομαθὴς καὶ ἐγγράμματος.

Ἡ Ραψάνη θά πρέπει νά εἶναι ὑπερήφανη πού ἔχει νά προβάλει τέτοια λαμπρή ἱστορία, μέ τόσα ἀξιόλογα καί σημαντικά τέκνα, τά ὁποῖα καί ἐξέθρεψε ἀξίως. Ἀνήκει στήν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης τιμή καί γέρας, γιατί ὡς λίκνο ἅγιον καί τροφός πνευματικός ἀνέδειξε τέκνα πιστά, καλλικελάδους Ἱεροψάλτες, γλυκεῖς καί σπουδαίους μουσικοδιδασκάλους καί ἐμβληματικές προσωπικότητες!

Μέ κάθε τρόπο λοιπόν, ἄς συνεχιστεῖ ἡ πρόοδος αὐτή σε κάθε τομέα, ἄς δοθεῖ ἡ πρέπουσα σημασία στήν ἐκμάθηση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πατρῶας Μουσικῆς, διότι ὄχι μόνο το ἐπιζητεῖ ὁ Τόπος Αὐτός καί ἡ Ἐκκλησία, ἀλλά τό ἐπιτάσσει ἡ Ἱστορία καί εἶναι ἀναγκαῖο γιά τή διάσωση τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας.

Θέματα Ὁρθόδοξης Θεολογίας καί Παράδοσης

* * *

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ΑΠΟ ΛΑΡΙΣΗΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΚΟΤΤΑΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

Τὸ παλαιοημερολογιτικὸ ζήτημα ἀπασχόλησε καὶ ἀπασχολεῖ πολλοὺς χριστιανοὺς. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος παρουσιάζουν οἱ θέσεις καὶ οἱ ἀνελύσεις τῆς σπουδαίας προσωπικότητος τοῦ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωροθέου Κοτταρᾶ (1888-1957), ὁ ὁποῖος ἤρθε σὲ δημόσιο διάλογο ὡς Μητροπολίτης Λαρίσης μετὰ ἐκπροσώπους τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἀφίνοντάς μας μίαν λίαν ἐνδιαφέρουσα παρακαταθήκη, ὅχι μόνον γιὰ τὸ ζήτημα καθ'αυτό, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλα θέματα, ὅπως εἶναι ἡ ἀναχειροτονία καθηρημένων κληρικῶν.

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1947 ὁ πρῶν Μητροπολίτης Φλωρίνης Χρυσόστομος, μέσα στὰ πλαίσια τῆς πολεμικῆς τῶν παλαιοημερολογιτῶν, εἶχε συγγράψει καὶ κυκλοφορήσει κείμενο μετὰ τὸν τίτλον «*Ἀναίρεσις τῆς ἡμερολογιακῆς πραγματείας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Δωροθέου Κοτταρᾶ τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸ μινιαῖον περιοδικὸν "Ἀρχεῖον τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου"*». Ἐκεῖ ἀπαντοῦσε στὸν Δωρόθεο προσπαθῶντας νὰ ἀναρέσῃ τὰ ἐπιχειρήματά του ὡς ἐσφαλμένα μετὰ σκοπὸν, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, νὰ πείσῃ τὸ ὁρθόδοξο κοινὸν καὶ νὰ τὸ προφυλάξῃ ἀπὸ τὴν, κατὰ τὴν γνώμην του, πλάνην στὴν ὁποία μποροῦσε νὰ ὑποπέσῃ, λόγῳ τοῦ κύρους, τῆς μόρφωσης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πείρας τοῦ Δωροθέου, ποὺ ἔχουν εἰδικὴ βαρύτητα στὴν δημόσια γνώμην.¹

¹Υπὸ τοῦ Σεβ. Χρυσοστόμου Μητροπολίτου πρῶν Φλωρίνης, *Ἀναίρεσις τῆς ἡμερολογιακῆς*

Με μεγάλη νηφαλιότητα στην μελέτη του, που ανήκει στην παρὰ πάνω έκδοση ὑπὸ τὸν τίτλο *Νομοκανονικὴ θέσις τοῦ παλαιομερολογιτικοῦ ζητήματος*, ὁ Δωρόθεος, ἀπόλυτα καὶ πολύπλευρα τεκμηριωμένα, διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ παλαιομερολογίτες ὡς Ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, χωρὶς νὰ κατατάσσονται στοὺς ἀλλοδόξους ἢ ἀλλόθρησκους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἰσχύει ἔτσι κι ἄλλιῶς, μὲ βάση τὶς συνταγματικὲς διατάξεις, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλεύθερη τέλεση τῆς λατρείας τους. Ἐπομένως, οἱ Παλαιομερολογίτες ἀποτελοῦν μέλη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ὑπάρχονται στὶς διατάξεις τῶν νόμων τοῦ Κράτους, οἱ ὁποῖοι προστατεύουν τὰ δικαιώματά της.

Οἱ παλαιομερολογίτες δὲν εἶναι σχισματικοὶ οὔτε αἵρετικοί, ἀλλὰ ὀρθόδοξοι χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι πρεσβεύουν τὰ ὀρθόδοξα δόγματα καὶ τὴν ἴδια καὶ ἀπαρραλλάκτη ὀρθόδοξη πίστη. Ἄρα, καὶ γι' αὐτοὺς ἐφαρμόζονται ὅλες οἱ κανονικὲς καὶ οἱ νομικὲς διατάξεις. Ἐφ' ὅσον δὲ τὶς παραβοῦν ὑπόκεινται στὶς κανονικὲς καὶ στὶς νόμιμες ποινές. Τὶς μὲν κανονικὲς ποινὲς τὶς ἐπιβάλλει ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία καθαρεῖ τοὺς κληρικοὺς καὶ ἀφορίζει τοὺς λαϊκοὺς, τὶς δὲ ἄλλες ποινὲς ἐπιβάλλει τὸ Κράτος, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους του, ἀλλὰ καὶ μέσω τῶν Δικαστηρίων, τὰ ὁποῖα, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους, ποῦ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν προστασία τῆς Ὁρθόδοξης Θρησκείας, τιμωροῦν ἐπιβάλλοντάς τὶς ἀνάλογες ποινές.

Ἐκεῖνοι ποῦ καθαιροῦνται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία δὲν μποροῦν νὰ ἱερουργοῦν καὶ νὰ ἐκτελοῦν ἱερατικὲς πράξεις, στὶς ὁποῖες ἔχουν δικαίωμα μόνο ἐκεῖνοι ποῦ ἔχουν τὴν Ἱερωσύνη. Οἱ παραβάτες προχωροῦν σὲ πράξεις ἀντιποιούσεως βαθμοῦ, τίτλου, τιμῆς, ἱερατικοῦ λειτουργήματος καὶ διακριτικῶν διασήμεων. Ὡς ἐκ τούτου, ἀπαγορεύεται νὰ τὰ φέρη καὶ νὰ ἐνεργῇ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ καθηρημένος κληρικός².

Τὸ ἴδιο πρόβλημα ἐπεξεργάζεται ὁ Δωρόθεος καὶ σὴν συνέχεια σὴν μελέτη του με θέμα *Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς γνωματεύσεως τῶν κ. κ. καθηγητῶν ἐπὶ τοῦ παλαιομερολογιτικοῦ ζητήματος*. Ἡ γνωμάτευση ἐπ' αὐτοῦ τῶν καθηγητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Γ. Ράμου, Χ. Σγουρίτσα καὶ Κ. Τσάτσου, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε τὸ 1951 στὸ περιοδικὸ *Ἐκκλησία* εἶχε δύο σημεία τὰ ὁποῖα τέθηκαν ὑπὸ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ Δωροθέου. Τὸ πρῶτο ἀνέφερε ὅτι «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἰσέγαγε τὸ Γρηγοριανὸν ἡμε-

πραγματείας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Δωροθέου Κοτταρᾶ τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸ μηνιαῖον περιοδικόν "Ἀρχεῖον τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου", Δεκέμβριος 1947.

² Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικαὶ Ἔρευναι*, Ἀθῆναι 1951-52. σσ. 181- 195.

ρολόγιον» καὶ τὸ δεύτερο ὅτι «οἱ καθαυρεθέντες Ἀρχιερεῖς μεταστάντες στὶς τάξεις τῶν μοναχῶν καὶ ἀπολέσαντες τελείως πάντα ἱερατικὸν βαθμὸν καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ κληρικοῦ, δύνανται νὰ ἐπανακτήσωσι ταύτην μόνον διὰ νέας χειροτονίας».³

Ὁ Δωρόθεος ἐδῶ ἀποδεικνύει μὲ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα ὅτι τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιον ἔχει καταδικασθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι δὲν ἀποτελεῖ διόρθωσι τοῦ ἡμερολογίου, ἀλλὰ μεταρρύθμιση τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα. Λόγω καινοτομίας καὶ χρησιμοποίησής του ὡς προσηλυτιστικοῦ μέσου, τὸ ἔχουν καταστήσει ἀπαράδεκτο. Ἀπαντᾷ δὲ ῥητῶς ὅτι τὸ διορθωμένο Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδεχθῇ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου, διότι αὐτὸ ἀποκρούεται ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀποκλείσει τὴν ὅποια διόρθωσι τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, ἀπὸ ἄποψη ἀστρονομική. Αὐτὸ τὸ εἶχε ἀποφασίσει τὸ 1919 ἡ ἐπιτροπή, ἡ ὁποία εἶχε ὀρίσθῃ ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ ἀποτελεῖτο ἀπὸ Μητροπολίτες, τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Χρυσόστομο καὶ πανεπιστημιακοὺς καθηγητὲς καὶ μάλιστα ἀναφέροντας τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἐπιτροπὴ φρονεῖ ὅτι ἡ μεταβολὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μὴ προσκρούουσα εἰς δογματικούς καὶ κανονικούς λόγους δύναται νὰ γίνῃ μετὰ συννενόησιν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν ...ὕπὸ τὸν ὅρον οὐχὶ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον». Ὁ Δωρόθεος σημειώνει, ἐπίσης, ὅτι ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συνῆλθε τὸ 1923 καὶ ἀποφάσισε τὴν ἀποδοχὴν τοῦ διορθωμένου Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου καὶ ὄχι τοῦ Γρηγοριανοῦ, μὲ τὴν προσθήκην 13 ἡμερῶν στὸ Ἰουλιανόν, χωρὶς νὰ μεταβληθῇ ἀπολύτως τὸ Πασχαλινὸ καὶ τὸ ἐν γένει ἑορτολόγιον τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπιπροσθέτως, τὸ 1929 ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐξέδωσε ἀνακοίνωσι ἡ ὁποία ἀνέφερε ὅτι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος σὲ συμφωνία μὲ τὴν Ἱεραρχίαν ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν θεωρεῖ ὅτι ἡ διόρθωσι ἡ ὁποία ἐγένετο στὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιον δὲν προσκρούει στὰ δόγματα οὔτε στὶς παραδόσεις καὶ στοὺς ἱερὺς κανόνες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ὁ Δωρόθεος ἐξηγεῖ καὶ ἐδῶ μὲ ἱστορικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια ὅλα τὰ σημεῖα καὶ τὶς λεπτομέρειες τῆς διορθώσεως καὶ κάνει πολὺ σημαντικὰ παρατηρήσεις, τὶς ὁποῖες θεωρεῖ ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀπόκρουσι ὅλων τῶν κατηγοριῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοὺς παλαιοημερολογίτες, ὅτι εἰσήγαγε τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιον, πρᾶγμα ποὺ

³ *Αὐτόθι*, σ. 196.

δὲν συμβαίνει στὴν πραγματικότητα, προσπαθώντας νὰ παραστήσουν τὴν Ἐκκλησία ὑποταγμένη στὴν Λυτική. Ἡ κατηγορία ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι διήθεν σχισματική ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὸν Δωρόθεο μὲ τὴν οἰκεία γι' αὐτὸν μέθοδο τῆς ἀπολογίας τεκμηρίωσης.⁴

Ὡς πρὸς τὸ δεῦτερο σημεῖο τῆς παρατηρήσεως, ὅπου θίγεται τὸ ζήτημα τῆς ἀναχειροτονήσεως, ὁ Δωρόθεος δὲν τὸ ἐξετάζει περιοριζόμενος στὴν εἰδικὴ περίπτωση τῶν καθαιρεθέντων παλαιομερολογιτῶν, ἀλλὰ μέσσω στὰ γενικὰ τοῦ πλαίσια τῶν κανόνων καὶ τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας. Καταλήγει δὲ ὅτι τὰ δόγματα πιστεύονται ὅπως παραδίδονται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἔχουν ἀδιάσειστο κύρος. Δὲν χωράει κανένας συμβιβασμὸς στὰ ζητήματα πίστεως. Σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν πίστιν, καὶ ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἂν κάποιος κληρικὸς χειροτονηθῇ κανονικῶς καὶ ἔπειτα καθαιρεθῇ, ἐὰν θέλῃ νὰ μετανοήσῃ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ, γίνεται δεκτὸς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία μὲ τὸν οἰκείον βαθμὸ ἱερωσύνης, χωρὶς νὰ γίνῃ νέα χειροτονία.

Πρὸς τεκμηρίωση δὲ τῶν παραπάνω παραθέτει τὴν μαρτυρία τοῦ ἀκλόνητου ΞΗ' Ἀποστολικοῦ Κανόνα, ὁ ὁποῖος ὁρίζει ὅτι «*Εἴ τις Ἐπίσκοπος ἢ Πρεσβύτερος ἢ Διάκονος δευτέραν χειροτονίαν δέξεται παρὰ τινός, καθαιρεῖσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας, εἰ μὴ ἄρα συσταίει ὅτι παρὰ αἵρετικῶν ἔχει τὴν χειροτονίαν. Τοὺς γὰρ παρὰ τῶν τοιούτων βαπτισθέντας ἢ χειροτονηθέντας οὔτε πιστοὺς, οὔτε κληρικοὺς εἶναι δυνατόν*».⁵

Ἰσχυροποιώντας, μάλιστα, τὴν θέσιν τοῦ ὁ Δωρόθεος παραθέτει καὶ τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἡ Λυτικὴ Ἐκκλησία διδάσκει τὸ ἀνεπανάληπτο τῆς ἱερωσύνης. Ἀποδέχεται καὶ αὐτὴ ὅτι ἡ ἱερωσύνη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαλειφθῇ λόγῳ ποινῆς, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐκουσίως σὲ περίπτωση ἀποσκίρτησης ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ οὔτε ἀναστέλλοντα τὰ δικαιώματα τῆς ἁσκήσεως ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἱερωσύνη. Ὑπαγωγή τοῦ κληρικοῦ στὴν τάξιν τοῦ λαϊκοῦ σημαίνει τὴν ἀπώλεια τῶν ἀξιωμάτων τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ βαθμὸ, οὐδέποτε, ὅμως, τῆς ἱερωσύνης. Δὲν ἐπιτρέπεται σὲ τέτοια περίπτωση ἡ τέλεση ἱερατικῶν πράξεων, ποὺ εἶναι, ὅμως, ἔγκυρες, ὅταν τυχὸν τελεσθοῦν ἀπ' αὐτόν, διότι πηγάζουν ἀπὸ τὸ μυστήριον τῆς ἱερωσύνης, τὸ ὁποῖο ὁ κληρικὸς φέρει ἀκέραιο. Ἐπομένως, ἀπαγορεύεται ἡ ἐκ νέου χειροτονία.⁶

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἔχει ἀποφανθεῖ ἐπισήμως περὶ τοῦ ἀνεξαλεί-

⁴ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικαὶ Ἔρευναι*, αὐτόθι, σσ. 196-201.

⁵ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικαὶ Ἔρευναι*, αὐτόθι σ. 201.

⁶ *Αὐτόθι*, σ. 201.

πτου, αλλά κατὰ τὴν δογματικὴ διδασκαλίᾳ πιστεύει ὅτι ἡ ἱερωσύνη συγκαταλέγεται στὰ μὴ ἐπαναλαμβανόμενα μυστήρια. Ὅμως, καὶ ἡ πράξις ἡ ὁποία τηρήθηκε ἀνέκαθεν ὁμοίωμα, ἀποκλείει τὴν ἀναχειροτόνισι, ἀφοῦ ἡ ἱερωσύνη, σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλίᾳ τῆς, εἶναι ἔργο τῆς Θείας Χάριτος καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποὺ ἐπιφοιτεῖ καὶ καθιστᾷ τὸν Κληρικὸ ἄξιο τοῦ ὑπουργήματός του μέσω τῆς παροχῆς τῆς ζωοποιῦ δυνάμεως. Ἡ Ἱερωσύνη παρέχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἡ καθαίρεσις εἶναι ἀνθρώπινη πράξις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μέσο πειθαρχικό, ποὺ ἀποβλέπει στό νά ἀχρηστοποιεῖ ἡ Ἐκκλησία καὶ νά καθιστᾷ ἀνενεργή τὴν ἱερωσύνη τῶν Κληρικῶν ἐκείνων ποὺ ὑπέπεσαν σὲ παραπτώματα. Αὐτὸ εἶναι ἓνα δικαίωμα πού ἔχει ἡ Ἐκκλησία γιὰ νά ἐπιβάλλῃ ποινὲς στοὺς Κληρικούς τῆς σὲ περιπτώσεις ποὺ αὐτοὶ περιπέσουν σὲ διάφορα παραπτώματα.

Ἔτσι λοιπόν ὅταν μιλάμε γιὰ καθαίρεσις δὲν ἐννοοῦμε τὴν ἐξάλειψις τῆς Θείας Χάριτος, ποὺ ἔχει χορηγηθεῖ ἀπὸ τὸν Θεό, ὅπως καὶ τῆς δυνατότητας ἐκτέλεσις τῶν ἐνεργειῶν ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν βαθμὸ τοῦ Κληρικοῦ, ἀλλὰ ἀπαγόρευσις διαρκῆ τῆς ἐκδηλώσεως καὶ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς ἀναχειροτονήσεως ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἔχει καθαιρεθεῖ, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ χωρὶς χειροτονία τῶν Μελετιανῶν καὶ τῶν Καθαρῶν. Ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος εἶχε ἀναγνωρίσει τὶς χειροτονίες τῶν σχισματικῶν τῶν 34 Ἐπισκόπων οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐναντιωθεῖ στὶς ἀποφάσεις ἐναντίον τῶν Νεστοριανῶν. Ὑπάρχουν, ἐπίσης, ἀρκετὰ παραδείγματα στὴν ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀποδοχῆς χωρὶς νά ἀκολουθήσῃ χειροτονία καθαιρεθέντων Κληρικῶν. Μάλιστα, ὁ Πατριάρχης Φώτιος εἶχε ταχθεῖ κατὰ τῶν ἀναχειροτονήσεων βασιζόμενος στὸν ΞΗ' Ἀποστολικὸ Κανόνα καὶ στὸν ΜΗ' τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου.⁷

Ἄλλωστε, οὔτε καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔχει παράδειγμα ἀναχειροτονίας σὲ Κληρικὸ ὁ ὁποῖος εἶχε καθαιρεθεῖ, ἀρκουμένη μόνον μέσω ἀποφάσεώς της στὴν ἐπιβολὴ ποινῆς καθαιρέσεως. Ἐξ αἰτίας δὲ τοῦ προβλήματος ποὺ προέκυψε λόγῳ τῶν παλαισημερολογιῶν ἡ Ἐκκλησία γιὰ λόγους σκοπιμότητας θεώρησε ὅτι ἔπρεπε νά τὴν ὀρίσῃ. Ὁ Δωρόθεος σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, διατυπώνοντας τὴν ἐπιφύλαξί του πρὸς αὐτὴν τὴν ἀπόφασι, ἀναφέρει ὅτι χωρὶς νά ἔχῃ πρόθεσις ἐπικρίσεώς της, γιὰ νά εἶναι πιδὲ ἐμπεριστατωμένη ἡ μελέτη του, παραθέτει ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ τὶς γνώμες κορυφαίων Καθηγητῶν τῆς νομικῆς Ἐπιστήμης, οἱ ὁποῖες συγκλίνουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐσωτε-

⁷ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικά Ἔργενα*, αὐτόθι, σσ. 203-204.

ρική ύψη της ιερωσύνης είναι απροσπέλαστη από κάθε ανθρώπινο νόμο. Παραθέτει, επίσης, και άλλες γνώμες, οι οποίες θεωρούν ότι στίς περιπτώσεις χειροτονίας από αίρετικούς αυτές είναι άκυρες. Αυτές τις γνώμες τις θέτει πρὸ τῶν αποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, οἱ ὁποῖες δέχονταν καὶ τέτοιου εἴδους χειροτονίες. Τονίζει δὲ ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο βάδιζε πάντα μὲ σύνεση, ὅταν παρουσιάζονταν τέτοιου εἴδους περιστάσεις, διαλέγοντας τὴν κατάλληλη ὁδὸ καὶ ἀκολουθώντας τὴν οἰκονομία.

Καταλήγοντας, ὁ Δωρόθεος ὑπογραμμίζει γιὰ μία ἀκόμα φορά ὅτι, βάσει τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν πράξεων ποὺ ἔχει μέσα στὴν ἱστορία της ἀκολουθήσει, ἡ ιερωσύνη δὲν εἶναι πράξη δημοσίου δικαίου. Στὸ μυστήριό τῆς Ἱερωσύνης μέσω τῆς Θείας Χάριτος ὑπάρχει ὁ Θεὸς χαρακτήρας, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαλειφθεῖ οὔτε νὰ χαθεῖ, ἐφ' ὅσον πιστεύουμε ὅτι αὐτὸ τὸ χάρισμα δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀνθρώπινη δύναμη, ἀλλὰ εἶναι χάρισμα δοθὲν «διὰ προφητείας μετ' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ Πρεσβυτερίου», σύμφωνα μὲ τὸν Παῦλο. Ἀντιθέτως, ἡ καθαίρεση εἶναι πράξη ἀνθρωπίνη (jus ecclesiasticum), χωρὶς νὰ λαμβάνη χώρα μυστηριακὴ τελετή.⁸

⁸ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικαὶ Ἔρευναι*, αὐτόθι, σσ. 207-208.

ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ-ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Ἄνθρωπος καί περιβάλλον βρίσκονται σέ μία ἄμεση ἀλληλεξάρτηση. Ἡ σχέση τους δόθηκε θεόθεν καί ἀπ' αὐτή ἐξαρτᾶται ἡ ἁρμονική λειτουργία τῆς κτίσεως. Ὅταν, ὅμως, ἀνατρέπονται οἱ νόμοι, πού ὁ Θεός ἔδωσε γιά τήν λειτουργία τῆς κτίσεως, τότε ἔχουμε δυσαρμονία στόν φυσικό κόσμο. Ὁ κόσμος πλάστηκε ἐκ τοῦ μηδενός, μέ τελικό δημιουργήμα τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο ὡς κορωνίδα, πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ φύση ὅλη δημιουργήθηκε γιά νά τόν ὑπηρετεῖ. Ὁ ἄνθρωπος ἐνώνει τόν ὑλικό καί πνευματικό κόσμο, καθότι εἶναι μία διμερής ὕπαρξη, βιολογική καί πνευματική ταυτόχρονα. Ἐνδεικτικά, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τονίζει ἰδιαίτερος τή διπλή φύση τοῦ ἀνθρώπου σέ σῶμα καί ψυχή (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ὁμιλία ΚΕ'*, PG 151,325D).

Ὁ ἄνθρωπος ὡς ὑλικοπνευματική ὄντοτητα βασιλεύει ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἐκεῖνος ἐξουσιάζεται ἀπό τόν Θεό καί αὐτός ἐξουσιάζει τή γῆ. Αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπόλυτη καί ἀπεριόριστη, «μόνο ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς συμπληρωματικότητας, καί ὄχι μέ αὐθαίρετη βία, γίνεται πραγματικά δημιουργός κατ' εἰκόνα τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ», (Κάλλιστος Γουέαρ, «Ἡ ἀξία τῆς ὑλικῆς δημιουργίας», στό *Ἄνθρωπος καί Περιβάλλον*, Πάφος 1994, σ.31).

Ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου δέν εἶναι στατική, ἀλλά δυναμική. Ὁ ἄνθρωπος δέν καλεῖται ἀπλῶς νά ζήσει μέσα σέ ἕναν κόσμο, ἀλλά μέ τήν πνευματική του πρόοδο καί τελείωση ἀποκτᾶ ταυτόχρονα τήν εὐαισθησία καί τήν δυνατότητα προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ἐξουσία καί ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου στόν φυσικό κόσμο ἔχει καί δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ φράση στό βιβλίο τῆς Γενέσεως: «*Εργάζεσθαι καί φυλάττειν*» (Γεν. 2,15).

Ὁ ἄνθρωπος πλάστηκε νά κυριαρχεῖ καί νά προστατεύει τήν κτίση, ν' ἀγαπᾷ τή δημιουργία, νά συμβιώνει μαζί της καί μέ τόν συνάνθρωπο. Ὁ φυσι-

κός κόσμος μέ τά ἀγαθά του εἶναι ἐκεῖνος πού τροφοδοτεῖ τόν ἄνθρωπο ἀπό βιολογικῆς καί πνευματικῆς πλευρᾶς. Ἡ γῆ εἶναι μία διαρκῆς χορηγός ζωῆς. Ἡ βιολογική ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἄμεση σχέση μέ τίς πρωτογενεῖς τροφές τοῦ ἀνθρώπου: *«καί εἶπεν ὁ Θεός, ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πᾶν χόρτον σπόριμον...καί πᾶν ξύλον...ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν»* (Γέν. 1,29).

Οἱ Πατέρες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τονίζουν ἰδιαίτερος τόν ἀνθρωποκεντρικό σκοπό τοῦ κόσμου καί ὅτι ἔγινε πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος διατυπώνει ὅτι διὰ τόν ἄνθρωπον *«...ὁ οὐρανός ἐτανίσθη καί ὁ ἥλιος φαίνει καί σελήνη τρέχει καί ἀήρ ἐξεχύθη καί πηγαί βρύουσιν, καί θάλασσα ἠπλώθη...»*. Ὁ κόσμος εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ καί δέν ἔχει κανένα νόημα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δέν τόν κατανοεῖ μέ τήν ἔννοια αὐτή. Ὁφείλει νά τόν βλέπει ὡς εὐλογία Θεοῦ. Ὁρατά καί ἀόρατα γεννοῦν στήν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ τήν γνώση τοῦ Θεοῦ, γιατί καθίστανται μέσα κοινωνίας μέ τόν Δημιουργό.

Ὁ ἄνθρωπος εὐχαριστεῖ τόν Θεὸ γιὰ τόν κόσμο καί τόν ἀντιπροσφέρει: *«τά σά ἐκ τῶν σῶν σοί προσφέρωμεν κατὰ πάντα καί διὰ πάντα»*. Ἔτσι, ὅποιος ἀποδέχεται κάτι ὡς εὐλογία καί εὐχαριστεῖ γι' αὐτή, δέν μένει σέ ἓνα ἀπλό ἐνδιαφέρον γι' αὐτό πού προσφέρεται, ἀλλά εἰσέρχεται σέ μία ἀνώτερη πνευματικὴ σχέση μέ τόν Δωροεδότη. Μία σχέση ἀνανεούμενη καί αὐξανόμενη μέ ἀμοιβαία εἰλικρινή ἀγάπη. Δυστυχῶς, ὅμως, σήμερα, ἡ ἀγιοσπνευματικὴ αὐτὴ στάση ἀπέναντι στόν κόσμο περιορίστηκε σέ ἐπικίνδυνο σημεῖο, γιατί ὁ ἄνθρωπος τῆς καταναλωτικῆς καί ὑλιστικῆς κοινωνίας δέν τόν εἶδε ὡς εὐλογία. Ἐπέσε ἀπὸ τό ἐπίπεδο τοῦ νά χρησιμοποιεῖ τόν κόσμο ὡς ἓνα σημεῖο καί μέσο γιὰ αὐξηση τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης του πρὸς τόν Θεὸ καί τόν συνάνθρωπο. Ἡ παράχρησις τοῦ κόσμου ἀνύψωσε ἓνα ἀνυπέρβλητο διαχωριστικὸ τεῖχος ἀνάμεσα στόν Θεὸ καί τόν ἄνθρωπο. Ἡ δέσμευσις καί ἡ προσκόλλησις στόν ὑλικὸ κόσμο καταδουλώνει καί καταδυναστεύει τήν ψυχὴ, χωρὶς νά ἀφίνει περιθώρια εὐχαριστιακῆς μετοχῆς σ' αὐτά. Ἔτσι γεννᾷ τήν ἀπομόνωση ἀπὸ τόν Δημιουργὸ καί τόν συνάνθρωπο. Αὐτὴ ἡ ὠφελμιστικὴ δέσμευσις στά ὑλικά ἀγαθά γίνεται πηγὴ δυστυχίας καί τυραννίας γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ εἶναι ὅτι οἱ συνέπειες γιὰ τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο στή σχέση του μέ τόν Θεὸ καί τόν φυσικὸ κόσμο, ἀποβαίνουν ὀδυνηρές. Ἀντὶ νά χρησιμοποιοῦσι τίς φυσικὲς δυνάμεις, πού ἔλαβε ἀπὸ τόν Δημιουργὸ ὡς θεοκεντρικές, τίς μετέβαλε σέ ἀνθρωποκεντρικὲς καί ἐγωκεντρικὲς μέ ἔξαρσις τὸ σημεῖο τῆς ὑποκειμενικότητος.

Μέ τήν ἀμαύρωση τοῦ «κατ' εἰκόνα», μετὰ τήν πτώσις τοῦ πρωτοπλάστου,

οί πνευματικές του δυνάμεις εξασθένησαν. Ἡ παρακοή στήν ἐντολή τοῦ Θεοῦ ἀπό τόν ἄνθρωπο καί ὁ χωρισμός του ἀπό τόν Δημιουργό διατάραξε τήν ἁρμονική σχέση μέ τήν κτίση καί μέ ὅλη τήν δημιουργία. Οἱ συνέπειες τῆς πτώσεως δέν περιορίστηκαν μόνο στό ἀνθρώπινο γένος, ἀλλά ἐπεκτάθηκαν καί στήν ἄλογη φύση. Ἔτσι, ἡ κτίση, χωρίς τήν θέλησή της, ὑποτάσσεται στήν φθορά καί στόν θάνατο. Τό δαιμονικό στοιχείο εἶναι ἡ φθοροποιός αἰτία, ποῦ δέν ἀφήνει τόν ἄνθρωπο μετά τήν πτώση νά ἔχει ἁρμονική σχέση μέ τήν φύση καί τό περιβάλλον του. Ὁ κόσμος χάνει τήν ἀρχική του σημασία καί αἴγλη, διότι βρίσκεται ὑπό τήν ἡγεμονία καί ἐξουσία τοῦ διαβόλου. *«Τάς ἀρχάς καί τάς ἐξουσίας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου καί τά πνευματικά τῆς πονηρίας»* (Βίος Ἀγίου Ἀλεξάνδρου, σ.659). Κατάθλιψη καί ἀπογοήτευση κυριαρχεῖ στούς ἀνθρώπους.

Ἐπίσης, ὑπάρχει σύγκρουση μεταξύ καλοῦ καί κακοῦ, γιατί ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὑποστεί ἐσωτερικό διχασμό. Ἐπαναστατεῖ κατά τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καί βρίσκεται σέ μιά ἠθική κατάπτωση ἐξαίτιας τῆς ἁμαρτίας του. Ἡ ἐσωτερική μόλυνση καί φθορά τοῦ ἀνθρώπου ἀντανაკλάται, ἔτσι, καί στόν περιβάλλοντα κόσμο. Αὐτή ἡ ἐσωτερική κρίση ἔχει τόν ἀντίκτυπό της στόν φυσικό κόσμο, μέσα στόν ὁποῖο ζεῖ καί κινεῖται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ καλή οἰκολογική κατάσταση ἔχει σάν βάση τήν καλή συνεργασία καί ἁρμονική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Δημιουργό καί μέ τό περιβάλλον του. Δέν στηρίζεται στήν ἀνταγωνιστική στάση τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε στήν ἐχθρική πρὸς τόν συνάνθρωπο καί τόν φυσικό κόσμο, πράγματα τά ὁποῖα προβάλλουν τήν μεταπτωτική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἁρμονία καί ἡ εἰρήνη κατά τήν ὀρθόδοξη χριστιανική διδασκαλία, ἀποτελοῦν βασικά χαρακτηριστικά τῆς προπτωτικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος τοποθετήθηκε στόν παράδεισο, στόν ὁποῖο ὅλα ἦταν καλά καί ἁρμονικά: *«καί εἶδεν ὁ Θεός τά πάντα ὅσα ἐποίησεν, καλά λίαν»* (Γέν. 1,31), δυστυχῶς, δέν τόν εἶδε ὡς δωρεά καί εὐλογία, ἀλλά ὡς ἀντικείμενο ἐκμεταλλεύσεως, γιά νά ικανοποιήσει τά πάθη καί τίς ἐπιθυμίες του.

Ἡ οἰκολογική κρίση, κατά τήν ἀγιοπατερική διδασκαλία, βασιζέται στήν ἀλλοτρίωση καί τήν ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν Δημιουργό Θεό: *«τοῦτο ἐστίν τό κακόν, ἡ τοῦ Θεοῦ ἀλλοτρίωσις»* (Μ. Βασιλείου, *«Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός»*, PG 31,348 Α). Ἀπόρροια αὐτῆς τῆς ἀλλοτρίωσης, ἦταν νά ὀδηγηθεῖ ὁ ἄνθρωπος σέ ἀντιπαλότητα μέ τόν φυσικό κόσμο. Ἡ σχέση μέ τήν φύση κλονίστηκε, αὐξήθηκε ἡ δυσαρμονία, μέ ἀποτέλεσμα νά γίνεῖ ἐντονότερη ἡ οἰκολογική κρίση. Ἡ μόλυνση εἶναι συνέπεια τῆς

ἐσωτερικῆς μολύνσεως καί πνευματικῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς πνευματικῆς «ρυπάνσεώς» του.

Ἡ οἰκολογικὴ κρίσις προκύπτει ἀπὸ τὴν κρίσις τῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐγωισμοῦ, τῆς φιλαυτίας, τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ, τῆς πλεονεξίας, τῆς κενοδοξίας, τῆς ἡδονῆς καί τῆς ἀπληστίας. Ὁ ἄνθρωπος, λόγῳ τῶν παθῶν, τῆς ἀνασφάλειας καί τοῦ ἄγχους φτάνει σέ ψυχολογικές, πνευματικές καί προβληματικές καταστάσεις. Ἡ οἰκολογικὴ κρίσις δὲν εἶναι πρωτογενὲς φαινόμενο, ἀλλὰ ἐκφράζει τὴν κρίσις τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης. Μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀκτινοβολοῦσε ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, μέ τὴν πτώσι, ὅμως, ὑποχώρησε, μέ ἀποτέλεσμα ὅλη ἡ κτίσις νά πάσχει. Ἡ ἴδια ἐπαναστάτισε, ἐγινε ἄγρια, γιατί διασπάστηκε ἡ ἐπικοινωνία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἐκβιάζει τὴν φύση, καὶ κατόπιν ἡ φύση τὸν ἐκδικεῖται καὶ τὸν τιμωρεῖ.

Ἡ εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ κόσμου καταγράφει καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ὁ κόσμος εἶναι ἡ εὐρύτερη εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τό ἴδιο του τό σῶμα, ἡ σάρκα πού ἔχει ἀνάγκη τῆς ἰδιαίτερης ἐπιμέλειας καὶ ἀγάπης: «οὐδεὶς ποτέ τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν» (Εφ. 5,29). Ὁ ἄνθρωπος καὶ τό περιβάλλον ἀλλοιώθηκαν ὀντολογικά καὶ ἠθικά, στὴν προσπάθειά του ὁ ἴδιος νά πετύχει τὴν αὐτοκατάφασή του. Ὁ πεπτωκὼς ἄνθρωπος, μέ τὴν ἀλλοιωμένη ἀνθρώπινη φύση καὶ τὴν ἐγωιστικὴ θηριωδία του, κατέστρεψε τὴν δυνατότητα γιὰ εἰρηνικὴ συμβίωσι μέ τό φυσικὸ περιβάλλον του καὶ καταστρατήγησε τὴν θεϊκὴ ἐντολή «κατακυριεύσατε τῆς γῆς». Ἡ ἀποστασιοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεὸ ἔκανε τὸν ἄνθρωπο νά ἀντιμετωπίσει τὰ πράγματα ὀρθολογιστικά καὶ ἐκκοσμικευμένα.

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, τόσο στὴν Ἀνατολή, ὅσο καὶ στὴ Δύση, δημιουργεῖ τὴν θρησκεία τῆς «οἰκονομικῆς καὶ ὑλικῆς ἀναπτύξεως». Τὴ θέσι τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἀντικατέστησε ἡ λατρεία τῆς «παλίσρροιας» τῆς ὕλης καὶ τοῦ χρήματος. Μέ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ του ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ προστάτης καὶ οἰκονόμος τῆς φύσεως κατέληξε σέ «στυγνὸ» δυνάστη. Εἶναι ἐκδηλο, ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα, ὅτι τὰ μηνύματα γιὰ τό μέλλον εἶναι ἀπαισιόδοξα. Αὐτὸ ἐντείνει περὶ σφόδρην τὴν κρίσις, διότι ἡ καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος δὲν εἶναι ἓνα τοπικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ ἓνα ζήτημα οἰκουμενικὸ καὶ ἀδιαίρετο, καὶ σχετίζεται μέ τὴν ὅλη ὑπάρξι τοῦ πλανήτη. Εἶναι τό πρῶτο μὴ διαιετὸ πρόβλημα, πού καλεῖται νά ἐπιλύσει μιά «διαιεμένη ἀνθρωπότητα».

Αὐτό, ὅμως, δὲν μᾶς ἀποθαρρύνει, οὔτε ἐμποδίζει, ἔστω καὶ τώρα, νά λάβουμε ἐμπρακτὰ μέτρα καὶ οὐσιαστικὴ θέσι. Ἐπειδὴ αἰτία τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως εἶναι ἡ ἁμαρτία, τό ἀντίδοτὸ της εἶναι ἡ μετάνοια. Ριζικὴ ἀλλαγὴ τοῦ

νοῦ, τοῦ ἥθους καί τῆς συμπεριφορᾶς μας. Μεταμόρφωση ἐσωτερική γιά σωστή τοποθέτηση στὴν κατά φύση χρήση τῆς φύσεως καὶ ὄχι κατάχρηση καί παράχρηση.

Οἱ Ἅγιοί μας ἀποτελοῦν τὰ πρότυπα καί τοὺς ἐμπνευστές αὐτοῦ τοῦ Ὁρθόδοξου ἀσκητικοῦ ἥθους, μέ τὴν νηστεία, τὴν ἐγκράτεια, τὴν λιτότητα, τὴν ὀλιγάρκεια, τὴν ὀλιγοδεία, πράγματα τὰ ὁποῖα ἀντίκεινται τῆς συγχρόνου ὑλιστικῆς βιοθεωρίας καί τοῦ εὐδαμονισμοῦ. Οἱ ἴδιοι προβάλλουν τὴν ἀνιδιοτελή ἀγάπη, ἡ ὁποία ἀγκαλιάζει καί ἀγιάζει ὁλόκληρη τὴν φύση. Οἱ ἅγιοι δέχονται τὸν κόσμο εὐχαριστιακά, καί λαμβάνουν στάση ὀρθή, ἐπαναφέροντας τὸν ἑαυτό τους στὴν καλή καί ἀγαθὴ σχέση ἔναντι τοῦ κόσμου. Ὅλα δημιουργήθηκαν, γιὰ νὰ μετᾶσχουν στὴν δόξα τοῦ Δημιουργοῦ: *«τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἔκτισται»* (Κολ. 1,16).

π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ
ΜΑΣΤΕΡ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ - ΠΟΙΗΤΗΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ Ι. Μ. ΖΑΚΥΝΘΟΥ

ΤΟ ΑΡΧΕΤΥΠΟ ΕΡΧΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Σχέση Ἐκκλησίας καὶ Βασιλείας μέσω τῆς εἰκονολογικῆς ὄντολογίας τῆς Εὐχαριστίας

Εἰσαγωγή

Ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τό γεγονός τῶν γεγονότων ἐντός τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καί πραγματικότητας, γι' αὐτό ἀκριβῶς καί κατὰ τά πρῶτα χριστιανικά χρόνια κανένα μυστήριο δέν ἐτελεῖτο χωρίς αὐτήν¹. Ἀποτελεῖ τήν μέθοδο καί τό σημεῖο τῆς συνάντησης τῶν συμπαντικῶν συνιστωσῶν, τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου· τά περασμένα, τά τωρινά καί τά ἐπόμενα θεωροῦνται καί εἶναι παρόντα ἐπὶ τό αὐτό. Ἀποτελεῖ θεοῖδρυτο Μυστήριο, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ μετέχων πιστός συσσωματώνεται μέ τό ἴδιο τόν πεπιστευμένο Χριστό². Κατά τόν ἅγιο Κύριλλο Ἱεροσολύμων, «μεταλαμβάνοντες σώματος καί αἵματος Χριστοῦ, σύσσωμοι καί σύναιμοι αὐτοῦ καί χριστοφόροι»³ γινόμεσθε.

Πολλές συγχύσεις κατὰ καιρούς ἐπιβιώνουν περὶ τοῦ ἀκριβοῦς καί ἀκριβοῦ νοήματος τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀπό τίς παλαιότερες μάλιστα ἐποχές, ἀλλά καί στή σύγχρονη παράδοση ἐποχῇ μας, οἱ περισσότερες τῶν ὁποίων ἐξωθοῦν τό Μυστήριο αὐτό ἀπό τό ἐπίκεντρο τῆς οὐσιαστικῆς καθημερινότητάς μας, καταλίνοντας στίς ἡμέρες μας –ὡς μή ὀφείλε– νά ἐκπίπτει ἀπό ὄντολογική μετοχή στήν ἐν Χριστῷ Ζωή σέ μίαν ἐπιπλέον ἐθιμική καί ἐν πολλοῖς ἀνούσια

¹ Βλ. Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Ἡ Εὐχαριστία ὡς τό καθολικό Μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 80 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2009) τευχ. 4, σ. 3 ἐξ.

² Βλ. σχετικά, Ἰω. Ν. Καρμίρη, «Εὐχαριστία», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία*, Ἀθῆναι 1964, τ. 5., σσ. 1119-1131.

³ «Κατήχησις», 4, 3. *P.G.* 33, 1100.

πράξη βαριεστημένων Χριστιανών ή και μελαγχολικών χριστιανιζόντων.

Κατά τήν επιταγή του προς ανάπτυξιν θέματος της παρούσης εργασίας, μεταχειριζόμαστε ακολουθώς κατά κύριο λόγο τήν σχετική –κορυφαία και αξιοθαύμαστη, όμολογουμένως– θεολογία του Μητροπολίτου Γέροντος Περγάμου κ. Ιωάννου Ζηζιούλα, ό οποίος θεωρεί τήν Εύχαριστία ως «*τήν είδοποιό διαφορά, τό DNA, της Εκκλησίας*»⁴.

Ούτως ή άλλως, θεμελιακή πεποίθηση όσων βιώνουν όρθόδοξα τήν εκκλησιαστική πραγματικότητα αποτελεί ότι ή Θεία Εύχαριστία είναι τό κεφαλιώδες, τό καθολικό Μυστήριο της Εκκλησίας, όχι συμβολικά, αλλά πραγματικά⁵. Άλλωστε, κανένα άλλο Μυστήριο δέν εικονίζει μεμονωμένα ή μέ πληρότητα τά Έσχατα⁶. Όποια άγιαστική πράξη τελείται δι' αυτού, εκκλησιοποιείται⁷!

Ή Θεία Εύχαριστία ως έσχατολογική έμπειρία της Εκκλησίας

Συχνά θεωρείται από πολλούς Όρθόδοξους Θεολόγους ότι ή Θεία Εύχαριστία έχει άμεση σχέση και αναφορά μέ τόν παρελθόντα χρόνο, δηλαδή μέ τά μεγάλα γεγονότα του Μυστικού Δείπνου, του Σταυρού και του Θανάτου του Κυρίου Ήσού. Τουτό αποτελεί σαφή έπηρεασμό από τούς εκπροσώπους της Ρωμαιοκαθολικής και Προτεστάντικής Θεολογίας, οι όποιοι υπερτονίζουν τήν σχέση Εύχαριστίας και Σταυρικής Θυσίας του Χριστού. Ή θεολογία του Άνσέλμου, άλλωστε, θεωρεί εκ των όν ούκ άνευ τίς Θυσία αυτήν, απ' όπου όλα εκπορεύονται. Τουτό σημαίνει ότι δέν ενδιαφέρεται για τί Βασιλεία του Θεού, για τά Έσχατα, τά όποια δέν άφορούν στό παρόν της Ίστορίας. Και αυτή άκόμη ή Άνάστασις αποτελεί έπιβεβαίωση του ούσιώδους, που είναι ή Θυσία του Ήσού. Κορυφαία στιγμή για τούς Δυτικούς είναι ή επανάληψη του

⁴ Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου Ζηζιούλα, *Εύχαριστίας Έξεμπλάριον*, έκδ. Ευεργέτης, Μέγαρο 2009, σ. 141.

⁵ Βλ. Στ. Γιαγκάζογλου, «Περί Εκκλησίας», στό: *Πίστη και Βίωμα της Όρθοδοξίας*, τ. 1 (Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Όρθοδοξίας), έκδ. Έλληνικό Άνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σ. 187.

⁶ Βλ. Του Ίδιου, «Εύχαριστία, Θεία Οικονομία και Εκκλησία. Θεολογικό σχόλιο στίς έρμηνευτικές άρχές του Νικολάου Καβάσιλα στή θεία Λειτουργία», *Σύναξη* 107 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008) σ. 79.

⁷ Βλ. Μητροπολίτου Περγάμου Ιωάννου, «Εκκλησία και Έσχατα», στό *Εκκλησία και Έσχατολογία*, έκδ. Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Ί. Μητροπόλεως Δημητριάδος / Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σ. 35.

«Λάβετε, φάγετε...» καί ὅχι ἡ ἐπὶ κληση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία θά προσέδιδε ἐσχατολογική προοπτική. Αὐτό εἶχε ὡς συνέπεια, οἱ Θεολόγοι τῆς Δύσης ἐπὶ αἰῶνες νά διαλέγονται ὅχι ἂν ἡ Εὐχαριστία εἶναι εἰκόνα τῶν Ἑσχάτων, ἀλλά ἂν καί κατὰ πόσον εἶναι ἐπανάληψη τῆς Κυριακῆς Θυσίας⁸.

Ἡ ἐσχατολογική ὁμῶς προοπτική μαρτυρεῖται σαφῶς στὴν Καινὴ Διαθήκη. Οἱ μέτοχοι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου προτυπώνουν τὸν νέο Ἰσραὴλ, γι' αὐτό καί ὁ Χριστὸς τοὺς λέγει: «*κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν καθὼς διέθετό μοι ὁ Πατὴρ βασιλείαν, ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς Τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσεσθε ἐπὶ θρόνων κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ*»⁹. Καί ἄλλοῦ ἐπισημαίνει: «*ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τό Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ μέ παθεῖν· λέγω γάρ ὑμῖν ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ (...)* λέγω γάρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πῖω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ»¹⁰.

Παρὸτι ὁμῶς, στὰ ἀνωτέρω χωρία πού ἀφοροῦν στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο, διαπιστώνεται ἔντονη ἐσχατολογία, ὁ Χριστὸς ἐντέλλεται: «*τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*»¹¹. Σημαντικοὶ θεολόγοι, προσλαμβάνοντας τὴν σημασία τοῦ κυριακοῦ αὐτοῦ λογίου, ὑποστηρίζουν ὅτι ἀφορᾷ στὴν ἀνάμνηση τοῦ Χριστοῦ μπροστά στὸν Θρόνο τῆς θείας μεγαλειότητος κατὰ τὴν μέλλουσα Βασιλεία, μὴ ἀνάμνηση τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, ἄρα καί τῆς Εὐχαριστίας. Αὐτὴ ἡ ἀνάμνηση ὁμῶς δὲν ἀναφέρεται σὲ περασμένα γεγονότα, ἀλλὰ καί μελλοντικά.

Ἡ ἐσχατολογία τῆς Εὐχαριστίας δὲν στηρίζεται μόνον στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο, ἀλλὰ καί στίς ἐμφανίσεις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἕως τὴν Ἀνάληψή Του. Ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι νικητήρια, καθὼς ἔχει ἀνατεῖλει –διὰ τῆς πατάξεως τοῦ κράτους τοῦ θανάτου– ἡ αὐγὴ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἀργότερα, κατὰ τίς εὐχαριστιακές συνάξεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων, διασώζεται διαρκῶς ἔντονη καὶ διακαὴς ἡ προσδοκία τῶν Ἑσχάτων. Ἡ φράση «*Μαραναθά*» (: «ὁ Κύριος ἐγγύς» ἢ «ἔρχεται» ἢ «θά ἔλθῃ») ¹² χαρακτηρίζει καὶ νοηματοδοτεῖ τὴν λειτουργικὴ ζωὴ τους. Στὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου, ἡ Εὐχαριστία ὡς εἰκόνα τῆς μέλλουσας βασιλείας εἶναι διάχυτη. Δὲν πρέπει νά

⁸ Βλ. Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου, «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 49 (Ἰανουάριος-Μάρτιος 1994) σ. 7 ἔξ.

⁹ Λουκ. 22, 29-30.

¹⁰ Λουκ. 22, 15-16 καὶ 18.

¹¹ Λουκ. 22, 19.

¹² Ἀποκ. 22, 17.

λησιμονείται ότι τό κείμενο αυτό κατέχει διαχρονικά κεντρική θέση στην λειτουργική ζωή των Ὁρθοδόξων, όπότε ό έσχατολογικός χαρακτήρας του έχει έπηρεάσει κατά πολύ τους συμμετόχους στίς λειτουργικές συνάξεις. Ένα χωρίο άρκει, γιά νά γίνει κατανοητό το σκεπτικό μας: «Καί τό Πνεῦμα καί ή νύμφη λέγουσιν· ἔρχου· καί ό άκούων εἰπάτω· ἔρχου (...) ναί, ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ»¹³.

Στούς νεότερους αἰώνες αὐτή ή έπιτακτική προσημονή έχει πάψει νά υφίσταται, παρά τό γεγονός ότι καθ' όλες τίς λειτουργικές στιγμές τοῦ λατρευτικοῦ νυχθημέρου μεταχειριζόμαστε προσευχητικά ένα κείμενο, τό όποιο έδίδαξε ως τύπο προσευχῆς ό ἴδιος ό Χριστός καί πού έχει σαφέςτατη έσχατολογική προοπτική: Τήν Κυριακή Προσευχή. Άναφέρει άκριβώς: «Ἀγιασθήτω τό ὄνομά σου, ἐλθέτω ή βασιλεία σου»¹⁴. Ἡ προσδοκία εἶναι όλοφάνερη. Σέ άλλο σημείο λέγεται: «Τόν ἄρτον ήμῶν τόν ἐπιούσιον δός ήμῖν σήμερον»¹⁵. Οἱ διάφοροι έρμηνευτές ύποστηρίζουν ότι ό ἐπιούσιος ἄρτος δέν εἶναι τό καθημερινό ψωμί μας, αλλά ό Ἄρτος τῆς Εὐχαριστίας καί άφορᾷ στην έρχόμενη Βασιλεία.

Τό Ἀρχέτυπο ἔρχεται από τό Μέλλον

Ἄς προσεχθεῖ ένα άξιο μνημονεύσεως κείμενο τοῦ Ἀγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ: «Εἰκόνας ἐκάλεσεν (Διονύσιος ό Ἀρεοπαγίτης) τῶν ἀληθῶν τά νῦν τελούμενα ἐν τῇ συνάξει... Ὅτι σύμβολα ταῦτα καί οὐκ ἀλήθεια... Ἀπό τῶν αἰτιατῶν. Τουτέστι τό από τῶν όρατῶν τελουμένων ἐπὶ τά άόρατα καί μυστικά, ἅπερ τῶν ἐν αἰσθήσει αἰτία εἰσι καί ἀρχέτυπα. Αἷτια δέ λέγονται τά ἐτέρωθεν τό όπωσοῦν εἶναι τήν αἰτίαν ἔχοντα· ἢ από τῶν αἰτιατῶν εἰς τά αἷτια, τουτέστιν από τῶν αἰσθητῶν συμβόλων ἐπὶ τά νοητά καί νοερά· ἥγουν από τῶν ἀτελεστέρων εἰς τά τελειότερα· οἷον, από τῶν τύπων ἐπὶ τήν εἰκόνα· καί από ταύτης ἐπὶ τήν ἀλήθειαν. Σκια γάρ τά τῆς Παλαιᾶς εἰκῶν δέ τά τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια ή τῶν μελλόντων κατάστασις»¹⁶.

Στό άνωτέρω κείμενο ή Εὐχαριστία παρουσιάζεται ως «εἰκόνα» καί «σύμβολο» τῶν «ἀληθῶν». Κατά τήν πλατωνική αντίληψη, τά όρατά καί αἰσθητά

¹³ ὁ.π. καί Ἀποκ. 22, 20.

¹⁴ Ματθ. 6, 9-10.

¹⁵ Ματθ. 6, 11.

¹⁶ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Ἀπό τά «Σχόλια στό "περί ἐκκλησιαστικῆς ιεραρχίας" έργο Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου», P.G. 4, 137.

τοῦ κόσμου μας ἀποτελοῦν εἰκόνες τοῦ νοητοῦ, νοεροῦ, σταθεροῦ καί αἰώνιου κόσμου, τοῦ καί ἀληθοῦς. Κατά ἀναλογία, ὅσα τελοῦνται κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ συνάξη ἀποτελοῦν ἀπεικασμα τῆς ἐν οὐρανῷ Λειτουργίας, δηλαδή τοῦ «ἀρχετύπου» τῆς ἐπὶ γῆς Εὐχαριστίας. Αὐτὴ ἡ «στρωτή» πλατωνικὴ ἐκδοχὴ λαμβάνει ἀπὸ τὸν ἅγιο Ὁμολογητὴ στή συνέχεια μίαν ἄλλη διάσταση, τὴν βιβλική. Ἐνῶ στὴν πλατωνικὴ ἐκδοχὴ δὲν μπορούμε νὰ διαβοῦμε στοῦ ἀρχέτυπο ἀπὸ τὴν εἰκόνα διὰ τοῦ χρόνου, τοῦ ἀρχετύπου εὐρισκόμενου στοῦ τέλος τῆς Ἱστορίας, στὴν βιβλικὴ ἐκδοχὴ (καί τοῦ Μαξίμου) εἰκονίζονται τὰ μέλλοντα συμβαίνειν καί ἡ Βασιλεία, τὴν ὁποία θὰ ἐγκαθιδρύσει ὁ Ἐρχόμενος. Γιά νὰ φτάσουμε στοῦ πρωτότυπο ἀπὸ τὴν εἰκόνα δὲν θὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸν χρόνο μας, ἀλλὰ θὰ διαβοῦμε ἀπὸ τὴν προσδοκία μᾶς μελλοντικῆς χρονικῆς κατάστασης.

Καί κάτι ἐπιπλέον, ἀκόμη πιὸ σημαντικό: Τίθεται πλέον θέμα τοῦ ποιοῦ εἶναι τὸ αἷτιο καί ποιοῦ εἶναι τὸ αἰτιατό. Τὸ αἷτιο οὐδόλως ὀφείλει τὴν ὑπαρξή του σὲ κάτι ἕλλο καί κατὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καί δυτικὴ σκέψη προηγείται χρονικά τοῦ αἰτιατοῦ. Ὁ Μάξιμος προχωρεῖ περισσότερο. Τὸ ἀρχέτυπο, τὸ αἷτιο ἔρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον. Ὅσο πιὸ πίσω χρονικά, τόσο μακρύνουμε ἀπὸ αὐτό. Ἡ Εὐχαριστία, τὴν ὁποία τελοῦμε στοῦ κέντρο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Γεγονότος, ἀποτελεῖ τὸ αἰτιατό τῆς Βασιλείας ποῦ μᾶς μέλλει, ἐνῶ αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ μέλλουσα Βασιλεία ἀποτελεῖ τὸ αἷτιο τῆς Εὐχαριστίας μας¹⁷.

Ὅλη ἡ ἀνωτέρω μαξίμεια θεολογία –ἀπαύγασμα τῆς βιβλικῆς θεώρησης Βασιλείας καί Εὐχαριστίας– ἔχει διασωθεῖ στὴν πατερικὴ καί μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ καί πράξη τῶν Χριστιανῶν, μέσα ἀπὸ λειτουργικοὺς τύπους καί συμβολισμούς, τοὺς ὁποίους κάποτε ὀρισμένοι παραθεωροῦν, δίχως νὰ γνωρίζουν τὴν ὅση βαρύτητα καί τὴν ὅποια ἀξία τους. Ἐτσι ὁμως ἔχουμε ἀπολέσει τὴν εἰκόνα τῶν Ἐσχάτων στή λατρεία, παραγεμίζοντάς την ἐνίοτε μὲ ἀχρεΐαστους τύπους καί συνήθειες, ποῦ –ἂν μὴ τί ἄλλο– ἀποπροσανατολίζουν ἀπὸ τὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ καί πεποιθήση.

Αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ συνάξη τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Σώματος ἐπὶ τὸ αὐτό, μὲ κεφαλὴ τὸν Κύριο Ἰησοῦ καί μὲ σκοπὸ τὴν Εὐχαριστία, ἀποτελεῖ θεμελιακὸ στοιχεῖο τῆς ἔλευσης τῶν Ἐσχάτων. Στὴν «Διδαχή», τὰ πράγματα εἶναι σαφέστατα: «ὥσπερ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὁρέων καὶ συναχθέν ἐγένετο ἐν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν»¹⁸. Ἡ ἔννοια τῆς συνάξεως ὑφίσταται

¹⁷ Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 12 ἐξ.

¹⁸ *Διδαχή*, 9, 4. Πρβλ. τὰ ὅσα ἄξια προσοχῆς ἀναγράφονται στὴν ἐνότητά «Ἡ ἐσχατολογικὴ θεώ-

δομική στήν πρώτη Ἐκκλησία ὡς εἰκόνα «τῆς τῶν μελλόντων καταστάσεως», κατὰ τόν Μάξιμο. Σταδιακά τα πράγματα ἀλλοιώνονται, οὕτως ὥστε στήν Δυτική Ἐκκλησία νά ἔχει εἰσαχθεῖ ἡ ἰδιωτική λειτουργία ἀπό μόνον τόν λειτουργό καί, παρότι στήν Ἀνατολική Ἐκκλησία, κάτι τέτοιο ἀπαγορεύεται, οἱ συμμετέχοντες λαϊκοί ἔχουν μειωθεῖ ἀποκαρδιωτικά ἕως τραγικότατα. Ἐξάλλου, οἱ διαχρονικές ἀνάγκες καί ἡ ἐν τῷ μεταξύ αὔξησις τῶν Χριστιανῶν ἐπέφεραν τόν κατακερματισμό τῶν συνάξεων σέ πλείστες ὅσες ἐνορίες, μονές κ.ἄ., χωρίς μάλιστα τήν αὐτοπρόσωπη παρουσία τοῦ Ἐπισκόπου στό κέντρο τῆς μιᾶς Συνάξεως. Ὅλα αὐτά μετέβαλαν τήν πρώτη εἰκόνα¹⁹.

Ὁ ἐρχομός τῆς Βασιλείας προαπαιτεῖ πάντως τήν κάθαρση τοῦ λαοῦ. Πρῶτος ὁ Μεσσίας διάβηκε νικητής τούς πειρασμούς, τίς θλίψεις, τόν ἴδιο τόν θάνατο. Τό ἴδιο χρειάζοταν καί γιά τούς ἀνθρώπους. Τό Βάπτισμα ἐπέιχε αὐτή τή θέσι τῆς θυσιαστικῆς-μαρτυρικῆς διαβάσεως. Στά πατερικά συγγράμματα (ἀρεοπαγικά, καππαδοκικά, μαξίμεια) γίνεται λόγος γιά τούς «*Καθαρμομένους*», δηλαδή γιά τούς «*πρός τό ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζομένους καί ἐπιποθοῦντας τόν τῆς ἁμαρτίας μολυσμόν ἀποτινάξασθαι*»²⁰. Κατά συνέπειαν ἡ εὐχαριστιακή σύναξις, ὡς εἰκόνα τῶν Ἑσχάτων, περιλαμβάνει μόνον τούς Βαπτισμένους, γι' αὐτό καί ἀκούγεται ἐκφώνως τό παράγγελμα: «*Τάς θύρας, τάς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν*». Πρόκειται γιά μιᾶ κλειστή κοινωνία πρὸς κοινωνίαν τῶν Ἑσχάτων²¹. Ὡς ἐκ τούτου, τά τελούμενα ἐντός αὐτῆς τῆς κοινωνίας δέν ἐπιτρέπεται νά μεταχειρίζονται ὡς μέσα γιά τήν ἱεραποστολή, μήτε νά ἀναμεταδίδονται ραδιοηλεκτρονικά, ὅπως γίνεται στίς ἡμέρες μας. Ὁ βαπτισμένος στό ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος εἴτε μετέχει στήν σύναξιν αὐτοπροσώπως, εἴτε ἀπουσιάζει παντελῶς. Γιά τούς μή δυνάμενους –γιά λόγους ἀνεξάρτητους τῆς θελήσεώς τους– ἔχει προβλεφθεῖ ἡ μεταφορά καί μετάληψη Σώματος καί Αἵματος Χριστοῦ ἢ καί ἀντιδώρου κατ' οἶκον²².

Σταδιακά ἀπωλῆσθηκε μιᾶ ἐπιπλέον διάσταση τῆς Εὐχαριστίας ἀπό τήν λατρεία τῶν Ὁρθοδόξων: Ἡ αἴσθησις ὅτι οἱ συμμετέχοντες κινούμεστε πρὸς

ρηση τῆς Θείας Εὐχαριστίας» στό: Πέτρου Βασιλειάδην, *Lex Orandi - Λειτουργική. Θεολογία καί Λειτουργική Αναγέννησις*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθῆναι 2005, σσ. 168-173.

¹⁹ Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 14 ἐξ.

²⁰ Ἀπό Εὐχῆς τῆς Θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων.

²¹ «Οἱ πιστοί καλοῦνται νά γίνουν ἅγιοι, ὅχι ὡς ἄτομα ἀλλ' ὡς συλλογική ἐκκλησιαστική ὄντοτητα ὀνομάζονται "ἅγιοι", γιατί ἀνήκουν στό ἐκλεκτό ἐκεῖνο λῆμμα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ (...)» [Βασιλειάδης, ὁ.π., σ. 53].

²² Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 15 ἐξ.

τὴν Βασιλεία καὶ ἡ Βασιλεία ἔρχεται πρὸς τὸν κόσμον μας. Ἐτσι ἡ λεγόμενη Μικρὴ καὶ Μεγάλῃ Εἵσοδος κατὰ τὴν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας ἔχασαν τὴν βαθύτερη σημασία τους, ἀντὶ νὰ ἐκφράζουν τὴν κινητική-εἰσοδευτική διά-στασι τῆς Εὐχαριστίας. Σὲ αὐτὸ συνετέλεσε ἡ κατάργησι τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Σκευοφυλακίου ὡς ἀνεξάρτητων χώρων τοῦ κάθε ναοῦ, ὅποτε πλέον οἱ ἐν λόγῳ δύο εἵσοδοι δὲν ἔχουν τὸ νόημα ποὺ τοὺς ἀρμόζει, ἐφόσον οἱ λειτουργοὶ ἐξέρχονται ἀπὸ τὸν ὡρὸ ἀπὸ τὸν ὅποιο θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσοδεύσουν. Στὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια (π.χ. κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα κατὰ Μάξιμον²³) ἡ εἵσοδος τοῦ Ἐπισκόπου στὸν ναὸ ἦταν εἰκόνα τῆς πρώτης παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἀνάμεσά μας, ἐνῶ ὅλα τα παρεπόμενα ἀποτελοῦν εὐτρεπισμὸ γι' αὐτὴ τὴν Βασιλεία: Τὰ ἀναγνώσματα, καὶ μάλιστα ἡ εὐαγγελικὴ περικοπή, ἡ Μεγάλῃ Εἵσοδος, ὁ ἀγαπητικὸς ἀσπασμὸς τῶν λειτουργῶν μεταξύ τους, τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως («καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος»), ὁ ὕμνος «Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος», ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ κινητοποιοῦν τὰ Μέλλοντα. Τίποτε δὲν βρίσκε-ται σὲ στάσι. Ὅλα κινοῦνται πρὸς τὰ ἐμπρός. Τίποτε δὲν εἶναι ἀλληγορικὸ ἢ παραβολικὸ, ἀλλὰ εἰκονικὸ, δηλαδὴ «ὀντολογικοῦ περιεχομένου μετοχὴ στό πρωτότυπο», κατὰ τὴν ὡραία διατύπωση τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Περ-γάμου Ἰωάννου²⁴.

Ἡ θυσία τοῦ Ἀμνοῦ τῶν Ἑσχάτων

Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι κατεξοχὴν θυσία. Αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ στὴ Βίβλο, τοὺς Πατέρες καὶ τὴν ἐν γένει Θεολογία μέχρι τὴς ἡμέρας μας. Κάποτε παραβλέπεται ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας αὐτῆς τῆς Θυσίας. Ἀπ' ἀρχῆς Πασχάλιος Ἀμνὸς ἐθεωρεῖτο ὁ Χριστός. Στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο ὁ ἴδιος λέγει γιὰ τὸν ἑαυτὸ Του, σὲ σχέση μὲ τὸ ψωμί καὶ τὸ κρασί: «Τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμα μου» καὶ «τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμα μου». Ἀκολουθῶς, τόσο τὰ παύλεια²⁵ ὅσο καὶ τὰ ἀποστολικά κείμενα²⁶ μέχρι καὶ τὴν σημερινὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ παραδέχονται ὡς «Ἀμνόν» τὸν μελιζόμενον Ἄρτο, ὁ ὁποῖος θὰ μεταβληθεῖ σὲ Σῶμα Χριστοῦ. Στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο ἡ θυσία τοῦ πασχάλιου ἀμνοῦ δὲν ἀπο-

²³ «Μυσταγωγία», *P.G.* 91, 688 ἐξ.

²⁴ Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 18.

²⁵ Βλ. *Α' Κορ.* 5, 7 ἐξ.

²⁶ Βλ. *Α' Πέτρ.* 1, 19, *Αποκ.* 5, 6 καὶ 12, *Αποκ.* 12, 11.

τελεί μονάχα ανάμνηση τῶν γεγονότων τῆς Ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλά θυσία τοῦ ἐσχατολογικοῦ Ἀμνοῦ. «*Τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης*», λέγει ὁ ἴδιος ὁ Κύριος. Μὲ τὸν ὅρο «*Διαθήκη*» νοεῖται ἡ μέλλουσα Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Κατὰ συνέπειαν, ὅταν ἀκοῦμε τὴν ἀνωτέρω φράση, δὲν ἐννοοῦμε μίαν ἀπλή ἐπανάληψη μιᾶς παρελθούσας παμμέγιστης ἱστορικῆς στιγμῆς, ἀλλὰ ἓνα ἐσχατολογικὸ ἄνοιγμα²⁷.

Στὸ βιβλίο τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀφ' ἐνός μὲν τὸ «*ἐσφαγμένον ἄρνιον*» δύναται νὰ ἀνοίξει τὸ βιβλίο, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ στὸ τέλος τῆς Ἱστορίας, ἀφ' ἑτέρου δέ ἡ θυσία τοῦ «*Ἀρνίου*» ἀφορᾷ στὴν οἰκουμένη²⁸. Τὸ θυσιαζόμενον «*Ἀρνιον*» θυμίζει τὸν «*Δούλο ἢ Παῖδα τοῦ Θεοῦ*», ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἡσαΐας²⁹, ὁ ὁποῖος παραδίδεται ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτιῶν πολλῶν³⁰, ἀλλὰ θὰ ἐπισυνάξει τὸν Ἰσραὴλ καὶ θὰ καταστεῖ φῶς τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ σωτηρία τῆς γῆς³¹. Ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειθῇ καὶ ὁ ἐσχατολογικὸς ὕμνος «*Ἀλληλούια*», ποῦ συνδέεται ἅμμεσα μὲ τὸ «*ἐσφαγμένον Ἀρνιον*», «*ὅτι ἐβασίλευσεν κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ*»³². Αὐτός ὁ ὕμνος εἶχε ἐσχατολογικὴ-μεσσιανικὴ προοπτικὴ ἀπὸ τὰ χρόνια ἥδη τοῦ Χριστοῦ καὶ ψαλλόταν στὰ πασχάλια δεῖπνα. Πολύ νωρὶς, ἄλλωστε, ἡ Ἐκκλησία ἀποσύνδεσε τὸ Πάσχα τῆς ἀπὸ τὸ ἰουδαϊκὸ, ἀναμένει μάλιστα νὰ ἐξαντληθῇ ἡ ἡμέρα τῆς σταυρώσεως ἀνάμνησης καὶ τῆς νηστείας ἐξαιτίας τῆς, ὥστε μετὰ, μὲ χαρμόσυνα καὶ πανηγυρικὰ συναισθήματα, νὰ τελέσει τὴν ἀναστάσιμη Εὐχαριστία. Γιατὶ συμβαίνει αὐτό; Ἡ Ἐκκλησία ἀρχαίῳθεν καὶ κατὰ κανόνα (πλὴν ἐλάχιστων ἐξαιρέσεων) δὲν τελεῖ Εὐχαριστία κατὰ τίς νηστισίμες ἡμέρες, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ Εὐχαριστία –ἂν καὶ Θυσία– εἶναι γεγονὸς πανηγυρικὸ τῶν Ἐσχάτων καὶ δηλοῖ τὴν χαρὰ τῆς διὰ Χριστοῦ λυτρώσεως. Μιᾶς λυτρώσεως, ὅχι ἀτομικῆς καὶ ἰδιωτικῆς, ἀλλὰ ποῦ ἀφορᾷ στὸν κόσμον ὁλόκληρον, τὸν ὁποῖον ἐπιθυμεῖ μεταμορφωμένον, ἔχοντας νικήσει καὶ πατάξει τὸ κράτος τοῦ θανάτου καὶ ποῦ πραγματώθηκε διὰ τῆς Ἀναστάσεως, δηλαδή τὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ χαρραγὴ τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν³³.

Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια ἡ Κυριακὴ

²⁷ Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., καὶ *Σύναξη* 51 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1994) σσ. 83-85.

²⁸ *Ἀποκ.* 5, 9.

²⁹ *Ἠσ.* 52 καὶ 53.

³⁰ *Ἠσ.* 53, 12.

³¹ *Ἠσ.* 49, 6.

³² *Ἀποκ.* 19,6.

³³ Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σσ. 85-87.

θεωρήθηκε ημέρα κατάλληλη για τήν τέλεση τῆς Εὐχαριστίας. Ἀκόμη καί ὁ ἐορτασμός τοῦ Πάσχα κατ' ἄλλη ημέρα τῆς ἐβδομάδας ὑποχώρησε σταδιακά καί γενικεύτηκε ἡ ἀναστάσιμη-εὐχαριστιακή χαρά νά συμβαίνει ημέρα Κυριακή³⁴, δηλαδή τήν ὀγδόη ημέρα τῆς Δημιουργίας, τήν ὁποία θεωροῦμε ἐσχατολογικά, γι' αὐτό μάλιστα καί ἀποφεύγουμε τήν γονυκλισία³⁵. Κινούμαστε πρὸς τό μέλλον, καί μάλιστα ἀτενίζοντας πρὸς ἀνατολὰς, ὅπου, ὄχι μόνον ἡ χαμένη Ἑδέμ, ἀλλά ἡ Δευτέρα Παρουσία. «Ὡςπερ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν καί φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καί ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου»³⁶.

Ἡ Ἐκκλησία, τελῶντας τήν Εὐχαριστία καί προγευόμενη τὰ Ἑσχατα, περιβάλλεται τό φῶς καί ἐνδύεται μέ ὅ,τι λαμπρότερο διαθέτει, ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ναοὺς τῆς, ἀλλὰ καί σπὴν ἀμφίεση τῶν λειτουργῶν τῆς. Μακριὰ ἀπὸ αὐτὴν ἡ εὐσεβιστική δῆθεν κατάνυξη σέ μισοσκότεινους ναοὺς καί ἡ χρῆσις δῆθεν ἀπλοϊκῶν ἀμφίων, ὅταν εἶναι ἱστορικά ἀποδεδειγμένο ὅτι ἀνέκαθεν καί σέ χωροχρόνους μεγάλης ἄσκησης καί αὐταπάρνησης, χρησιμοποιήθηκαν κατὰ τήν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας τὰ πολυτιμότερα καί λαμπρότερα λειτουργικά ἱμάτια! Κατὰ τήν ἱερὴ ἐκείνη ὥρα ὁ νοῦς, ἡ καρδιά, ἡ ὑπαρξη ὁλόκληρη προσβλέπει καί ἀναφέρεται στό τέλος τῆς ἱστορίας. Κάθε ἄσκηση ταπεινοφροσύνης δύναται νά ἀναπτυχθεῖ ἐκτός Θείας Λειτουργίας³⁷.

Μνημονεύοντας τό Μέλλον

Ἡ Εὐχαριστία θεωρεῖται ἀνάμνησις, ὄχι ἀναδρομικῶν δεδομένων (ὅπως θά ἀνέμενε κανεῖς), ἀλλὰ μελλοντικῶν. Στὴν μεταπτωτική κατάσταση τῆς ἀνθρωπότητας ὁ χρόνος ἔχει ὑποστεί κερματισμό σέ παρελθόν, παρόν καί μέλλον. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἔκπτωσις ἀπὸ τήν αὐθεντικότητα καί παραγάγωγος τοῦ θανάτου, ὁ ὁποῖος ὑπείσπλθε σπὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἅμα τῇ παρακοῇ. Ἐάν ὁ θάνατος παταχθεῖ –κάτι πού συμβαίνει ἐν τῇ βίῳ τῆς Θείας Εὐχαριστίας–, τότε ὁ

³⁴ Ὁ γράφων ἔχει ἀκοῦσει πάμπολλες φορές, στὸν τόπο τῆς ἱερατικῆς διακονίας του, πολλές εὐσεβεῖς γυναῖκες, καταπαύοντας τίς ἐργασίες τους, μόλις ἀκούσουν τίς καμπάνες τοῦ Ἑσπερινοῦ, Σάββατο ἀπόγευμα, νά ἀναφωνοῦν μέ ἀγαλλίασι καί σταυροκοπούμενες: «*Ἀὔριο ξημερώνει Ἅγια Ἀνάστασις!*»!

³⁵ Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, 27, 66.

³⁶ *Ματθ.* 24, 27.

³⁷ Πρβλ. Στ. Γιαγκάξογλου, «*Περὶ Ἐκκλησίας*», ὁ.π., σ. 190.

χρόνος μας δέν γνωρίζει πλέον ἀποσπασματικότητα, τόσον ὥστε τό μέλλον μπορεῖ νά ἀποτελέσει μέρος τῆς μνήμης μας. Αὐτή ἡ ἐσχατολογική κατάστασι εἶναι ἀποτυπωμένη, ἄλλωστε, σέ μίαν ἀξιωματιμώμενη εὐχή τῆς Ἀναφορᾶς στήν Θεία Λειτουργία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί Βασιλείου τοῦ Μεγάλου: «μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριμέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοῦ ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καί ἐνδόξου πάλιν παρουσίας, τά σά ἐκ τῶν σῶν προσφέροντες σέ ὑμνοῦμεν (...)». Αὐτά τά παράδοξα γιά τήν κοσμική λογική καί λογιστική μας συμβαίνουν στήν ἐκκλησιαστική πραγματικότητα, καθώς ὅλα ἀποβλέπουν στήν Βασιλεία. Τό μέλλον εἶναι τό αἴτιο ἀπάντων τῶν παρόντων καί τῶν παρελθόντων³⁸.

Κατά συνέπειαν, τό νόημα φράσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ «*τοῦτο ποιεῖτε εἰς τήν ἐμὴν ἀνάμνησιν*», δέν ἀφορᾷ στήν θύμνησι τοῦ Χριστοῦ κατά τήν μεταπτωτική ἔννοια, ἀλλά στήν θύμνησίν Του, καθώς Παρῶν βιώνεται στήν Βασιλεία Του διά τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὅχι μέ τρόπο ψυχολογικό, ἀλλά ὄντολογικό. Σέ αὐτό τό πλαίσιο ἐντάσσεται καί ἡ μνημόνευσι ὀνομάτων ζώντων καί τεθνεώτων κατά τήν ἱερή ὥρα τῆς Ἀναφορᾶς. Οἱ μνημονευόμενοι κεκοιμημένοι, χάρις στήν Θυσία τοῦ Ἀρνίου, ἀποκοτῶν χωρὸ πλησίον Του (=συν-χωροῦνται) καί στήν αἰῶνα ζωή, ἔστω καί ἂν πρόκειται γιά ἁμαρτωλούς. Οἱ ζῶντες μνημονεύονται, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τοὺς ἀρχηγούς τῶν αὐτοκέφαλων Ἐκκλησιῶν. Νεκροί καί ζωντανοί στήν ἴδια σύναξι! Δίκαιοι καί ἄδικοι, ἅγιοι καί ἁμαρτωλοί συναγμένοι ἐπὶ τό αὐτό³⁹!

Ἡ φράσι περὶ Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα «*διὰ τῶν μυστηρίων τήν Ἐκκλησίαν σημαίνεσθαι*»⁴⁰, καθώς καί ὅτι μεταξύ Ἐκκλησίας καί Εὐχαριστίας ὑπάρχει «*πράγματος ταυτότης*» καί ὅχι «*ἀναλογία ὁμοιότητος*»⁴¹, καταδεικνύει τήν κεντρική θέση τῆς Εὐχαριστίας στὸν θεσμό τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πρώτη πραγματώνει τήν δεύτερη καί δι' αὐτῆς τῆς σχέσεως κοινωνοῦνται τά Ἔσχατα. Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἡ κοινότητα δηλαδή τῶν Ἐσχάτων, θά εἶναι σύναξι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, μέ ἐτερότητα σχέσεων ὅμως, ὑπὸ τό σχῆμα Λαός – Χριστός – Ἀπόστολοι. Τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ Βασιλεία δέν συντίθεται κατὰ

³⁸ Βλ. Νίκου Μatsuoka, «Ἐκκλησία καί Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἱστορία καί ἐσχατολογία», σὺν Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία, ὅ.π., σ. 66 ἐξ.

³⁹ Βλ. Περγᾶμου Ἰωάννης, ὅ.π., σσ. 91-100.

⁴⁰ P.G. 150, 452 ἐξ.

⁴¹ ὅ.π.

τό δοκοῦν ἑνός ἐκάστου, ἀλλὰ πρόκειται γιά ἐνότητα τῶν χαρισμάτων τῶν πάντων περὶ τόν Χριστό καί ἐν Αὐτῷ, ἕναν Χριστό ὅμως, ὅπως τόν δίδαξαν οἱ Ἀπόστολοι. Ὅλα αὐτά τὰ προαπαιτούμενα «εἰκονίζονται» σαφῶς στήν Εὐχαριστία: Οἱ χειροτονίες τῶν λειτουργῶν π.χ. εἶναι ἐνταγμένες σέ αὐτήν, ἡ δέ διαστρέβλωση τῆς ἐν λόγῳ δομῆς θολώνει τήν εἰκόνα τῆς Βασιλείας. Οἱ θεσμοί τῆς Ἐκκλησίας –εὐχαριστιακῶ τῷ τρόπῳ– συναπαρτίζουν καί θωρακίζουν τήν εἰκόνα Της ἀπό κάθε παραχάραξη⁴².

Τό Ἅγιο Πνεῦμα «ὄλον συγκροτεῖ τόν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας»⁴³. Καί τόν συγκρότησε γιά πρώτη φορά μετά τήν Ἀνάστασι τοῦ Ἰησοῦ, ὅποτε ἡ προσδοκία τῶν Ἑσχάτων ἦταν ζωηρότατη. Βασιλεία καί Πνεῦμα μποροῦν νά ταυτισθοῦν καί ὄχι μόνον ὁ Χριστός. Ἄλλωστε, κατὰ τήν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας καί ἐπαναλαμβάνοντας τὰ κυριακά λόγια τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, «διηγούμαστε» τρόπον τινά τὰ παρελθόντα, ἐνῶ τήν μεταβολή τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου σέ Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ πραγματώνει τό Ἅγιο Πνεῦμα διά τῆς καθόδου Του, ὅποτε ἔτσι εἰσάγονται στήν Ἱστορία οἱ «ἔσχατες ἡμέρες», κατὰ τό «καί ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεός, ἐκχεῶ ἀπό τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, (...)»⁴⁴. Μέ ἄλλους λόγους, τό Πνεῦμα συγκροτεῖ τήν ἐσχατολογική κοινότητα ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ, μιά κοινότητα πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐνότητα τῶν πάντων (τάξεων καί λειτουργημάτων) σέ μιά «κοινωνία τῶν ἁγίων». Ἔτσι, ἡ Εὐχαριστία καθίσταται τό Μυστήριον τῆς Ἀγάπης, ἡ ὁποία –οὕτως ἢ ἄλλως– προορίζεται γιά τὰ Ἑσχατα⁴⁵, μιά Ἀγάπη ἡ ὁποία ἔχει τήν δυναμική καί τήν δύναμη νά συμφιλιώνει ἀκόμη (ἢ κυρίως) τοὺς ἐχθρούς, ὥστε ὅλοι μαζί τότε νά προγεύονται τήν κατάστασι στήν Βασιλείᾳ⁴⁶.

Ἐπίλογος

Καταλήγοντας, μποροῦμε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ Εὐχαριστία, ὡς εἰκόνα τῆς Βασιλείας, προ(σ)καλεῖ τόν ἄνθρωπο νά ἐμπεδώσει τό «ἤδη καί ὄχι ἀκόμα». Ἡ Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ καταπάτησε τόν Θάνατο, ὅμως τό κεντρί του συνε-

⁴² Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., *Σύναξη* 52 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1994) σσ. 81-86.

⁴³ Ἀπό τήν Ὑμνογραφία τῆς Πεντηκοστῆς.

⁴⁴ *Πράξ.* 2, 17.

⁴⁵ Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σσ. 87-90.

⁴⁶ ὁ.π., σσ. 90-92.

χίζει νά ἀγγίζει ἐπίφοβα τόν ἄνθρωπο. Σκοτώνει, ἀλλά δέν θανατώνει, ἐξ οὗ καί ὁ θάνατος θεωρεῖται Κοίμησις γιά ὅσους βιώνουν τήν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Εὐχαριστία δέν εἶναι ἀπλῶς μιὰ προσωρινότητα, ἕνα κάποιο παυσίπονο, ἀλλά παράθυρο μέσα ἀπό τό ὁποῖο δέν βλέπουμε ἀπλῶς ἄνω, ἀλλά καί πρόσω. Δέν ἐξωθεῖ τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν χωροχρόνο του, ἀλλά διὰ τῆς θείας Οἰκονομίας καταδεικνύει ὅτι στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡ ὑλικότητα τῆς Κτίσεως μεταμορφώνεται, ἀφοῦ καθαρθεῖ ἀπό τά φθοροποιά / θανατογόνα στοιχεῖα.

Ἡ Εὐχαριστία, ὡς κοινωνία τῶν Ἑσχάτων, ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Κόσμος μας θά ζήσει στόν αἰῶνα, ἐμβαπτιζόμενος στήν Ἀγάπη τοῦ «ἐσχάτου Ἀδάμ», Ἐκείνου πού θά καταργήσει ὀριστικά τόν Θάνατο, τόν «ἔσχατο ἐχθρό»⁴⁷ τοῦ ἀνθρώπου⁴⁸.

Ἐάν ὅλα τα ἀνωτέρω καταστοῦν συνείδηση ἑνός ἐκάστου, μποροῦμε νά ἔχουμε τήν βεβαιότητα ὅτι θά διασωθεῖ ἐντέλει ὁ Κόσμος μας⁴⁹, μετέχοντας ἀδιάπτωτα καί ἀπαράβατα στήν θεία δόξα, «πάντοτε νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τοῦ αἰῶνος», ὅπως ἐσχατολογικά ἀναφέρουμε στήν Θεία Λειτουργία, μετά τήν μετάληψη Σώματος καί Αἵματος Χριστοῦ⁵⁰. Κατά τόν Πέτρο Βασιλειάδη, «Ἡ εὐχαριστιακή / λειτουργική, λοιπόν, πνευματικότητα, ἡ ὁποία σπηρίζεται στήν ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας ὡς Εἰκόνας τῶν Ἑσχάτων, συνίσταται στήν προσπάθεια κατὰ τό δυνατόν ἐξομοίωσης τῶν ἱστορικῶν κατὰ τόπους χριστιανικῶν κοινοτήτων μέ τήν αὐθεντική ἔκφραση τῆς ἐσχατολογικῆς δόξας τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ»⁵¹.

Ἄς κρατίσουμε αὐτούς τοὺς λόγους πρὸς γνῶσιν καί συμμόρφωσιν!

⁴⁷ Α' Κορ. 15, 26.

⁴⁸ Πρβλ. Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Εὐχαριστία, Θεία Οἰκονομία καί Ἐκκλησία. Θεολογικό σχόλιο στίς ἐρμηνευτικές ἀρχές τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στή θεία Λειτουργία», *Σύναξη* 107 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008) σσ. 76-78.

⁴⁹ Πρβλ. ὅσα ἀξιωματιζόμενα ἀναφέρονται στά: α) Πέτρου Βασιλειάδη, «Ἐσχατολογία, Ἐκκλησία καί Κοινωνία», στό *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, ὅ.π., σσ. 60-62 καί β) Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Οἱ θεολογικές προϋποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐσχατολογικῆς κοινότητος», ὅ.π., σ. 105 ἔξ.

⁵⁰ Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὅ.π., σσ. 93-95.

⁵¹ Πέτρου Βασιλειάδη, *Lex Orandi...*, ὅ.π., σ. 56.

Βιβλιογραφία

Βασιλειάδης Πέτρος, *Lex Orandi - Λειτουργική. Θεολογία καί Λειτουργική Αναγέννηση*, έκδ. Ίνδικτος, Ἀθήναι 2005.

—, «Ἐσχατολογία, Ἐκκλησία καί Κοινωνία», στό: *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, έκδ. Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος / Καστανιώτης, Ἀθήνα 2003, σσ. 47-62.

Γιαγκάζογλου Σταῦρος, «Εὐχαριστία, Θεία Οἰκονομία καί Ἐκκλησία. Θεολογικό σχόλιο στίς ἐρμηνευτικές ἀρχές τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στή θεία Λειτουργία», *Σύναξη* 107 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008) σσ. 73-87.

—, «Περί Ἐκκλησίας», στό: *Πίστη καί Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας*, τ. 1 (Δόγμα, Πνευματικότητα καί Ἥθος τῆς Ὁρθοδοξίας), έκδ. Ἑλληνικό Ἀνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σ. 187.

—, «Οἱ θεολογικές προϋποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐσχατολογικῆς κοινότητας», στό *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, ὅ.π., σσ. 81-106.

—, «Ἡ Εὐχαριστία ὡς τό καθολικό Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 80 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2009) τεύχ. 4, σ. 3 ἐξ.

Ἰωάννης Μητροπολίτης Περγάμου, «Εὐχαριστία καί Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 49 (Ἰανουάριος-Μάρτιος 1994) σσ. 7-18 / 51 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1994) σσ. 83-101 / 52 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1994) σσ. 81-97.

—, «Ἐκκλησία καί Ἐσχατα», στό *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, ὅ.π., σσ. 27-45.

—, *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον*, έκδ. Εὐεργέτης, Μέγαρα 2009.

Καρμίρης Ἰω. Ν., «Εὐχαριστία», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία*, Ἀθήναι 1964, τ. 5. 1119-1131.

Ματσούκας Νίκος, «Ἐκκλησία καί Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἱστορία καί ἐσχατολογία», στό *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, ὅ.π., σσ. 63-79.

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

«**Η** γλώσσα ως σύνολο είναι κάτι πολύπλευρο και έτερογενές. Πατώντας συγχρόνως σε διαφόρους επιστημονικούς χώρους –στόν φυσικό, τόν φυσιολογικό, τόν ψυχολογικό– ανήκει ακόμη τόσο στο άτομο όσο και στήν κοινωνία. Έτσι δέν μπορούμε νά τήν κατατάξουμε σέ καμία κατηγορία τών εκδηλώσεων τοῦ ανθρώπου, γιατί δέν μπορούμε νά ανακαλύψουμε τήν ἐνότητά της.

Ό λόγος, ἀντιθέτως, εἶναι ἕνα αὐτοτελές ὅλο καί, συγχρόνως, μιά ταξινομηκή ἀρχή. Δίνοντας στόν λόγο τό προβάδισμα μεταξύ ὅλων τών ἐκφάνσεων τῆς γλώσσας, εἰσάγουμε μιά φυσική τάξι σ' ἕνα σύνολο πού δέν προσφέρεται σέ καμμιά ἄλλη ταξινόμησι» (Saussure)¹.

Ἐπειδή «γλώσσα εἶναι βασικά τα δύο κύρια ἐπίπεδα κάθε γλώσσας: τό ἐσωτερικό, γενικό σύστημα πού χαρακτηρίζει τήν δομή μᾶς φυσικῆς γλώσσας (ό λόγος) καί ἡ συγκεκριμένη ἀπό τά ἄτομα μᾶς γλωσσικῆς κοινότητας πραγμάτωσί του (ἡ ὁμιλία). Γλῶσσα εἶναι, ἐξ ἄλλου, καί οἱ φθόγγοι, πού ἀπαρτίζουν τήν μορφή (ἢ ὕλη) μᾶς γλώσσας εἴτε ὡς ἐσωτερικές ὀντότητες («ἀκουστικές εἰκόνες» τών λέξεων) εἴτε ὡς ὑλικές πραγματώσεις τών ἀκουστικῶν εἰκόνων, ὡς φυσικοί, ὑλικοί φθόγγοι (κινητικοακουστικῆς ὕψης). Γλῶσσα εἶναι, βεβαίως, καί τό περιεχόμενο, οἱ σημασίες πού δηλώνονται ἀπό τίς διάφορες φωνολογικές μορφές. Καί γλῶσσα εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ σύζευξι σημασίας καί φωνολογικῆς ἀντιπροσωπεύσεως, περιεχομένου καί μορφῆς. Γλῶσσα εἶναι ἀκόμη ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου εἴτε ὡς ἀτόμου εἴτε ὡς κοινωνικῆς ὁμάδας (γλωσσικῆς κοινότητας), ἄρα γλῶσσα εἶναι καί ἡ ἀτομική καί ἡ κοινωνική πλευρά τῆς ἐπικοινωνίας. Γλῶσσα εἶναι, τέλος, καί ἡ κατάσταση καί ἡ ἐξέλιξι τῆς ἐπικοινωνίας, διλαδή καί τό σύστημα τοῦ λόγου στή συγχρονική του μορ-

¹ βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Ἀθήνα 1986, σ. 15.

φή και ἡ «ἱστορία» τοῦ λόγου, τὰ διαχρονικά στάδια τῆς ἐξελιξεώς του. Ἀλλά ἂν ὅλοι αὐτοί οἱ παράγοντες εἶναι γλῶσσα (langage), τότε ἡ γλῶσσα εἶναι καί φυσική καί ψυχολογική ὄντοτητα μαζί, καί ὕλική καί ἄυλη, καί κοινωνική καί ἀτομική διαδικασία, καί στατική (ὡς κατάστασι) καί δυναμική (ὡς ἐξέλιξις) παρουσία»², ἂν θέλουμε νά κάνουμε λόγο γιά τὴν γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας, θά χρειαστεῖ κατ' ἀρχὴν νά τὴν δοῦμε σέ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς γλώσσας.

Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα εἶναι μιά ιδιόλεκτος/κοινωνιόλεκτος. Δέν εἶναι φυσική γλῶσσα, ὅπως εἶναι ἡ μητρική γλῶσσα ἑνὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι μιά εἰδική γλῶσσα ποὺ δημιουργεῖται γιά νά ἐξυπηρετήσῃ ἕναν σκοπό, ἔχει δηλαδή μιά προθετικότητα: τὴν ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό καί τὴν ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν συνάνθρωπο στὰ πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς-θρησκευούσας κοινότητας. Τὴν ἴδια στιγμὴ, τὰ ἴδια τὰ μέλη τῆς κοινότητος ἔχουν τὴν συναίσθησι καί τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι προϊόν τῆς φώτισίς τους ἀπὸ τόν Θεό διὰ τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως αὐτὴ φάνηκε τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, μέ τὴν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «ἐν εἵδει πυρίνων γλωσσῶν»³, συνεχίζοντας τὴν ἱστορία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, στὴν ὁποία ὁ Θεός ἀποκαλύφθηκε στὸν Ἀβραάμ, τοὺς Πατριάρχες, τὸν Μωυσῆ, τοὺς προφῆτες καί ὅλα τὰ φωτισμένα πρόσωπα πρὸ Χριστοῦ, δημιουργώντας αὐτὴν τὴν γλωσσική καί πνευματική παράδοση ποὺ κορυφώθηκε στὴν Καινὴ Διαθήκη μέ τὴν ἐνανθρώπησι τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα δανεῖζεται τοὺς φθόγγους καί τὴν πραγματάωσή τους ὡς ἀκουστικῶν εἰκόνων καί ὕλικῶν, γραπτῶν πραγματώσεων τους ἀπὸ τὴν ἑλληνιστική κοινὴ ἀρχικά καί, στὴν συνέχεια, ἀπὸ ὅλες τίς γλῶσσες στίς ὁποῖες ἔγινε ἱεραποστολή, δηλαδή διακήρυξι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος. Συμβολικά μάλιστα, στὴν Πεντηκοστή οἱ πλημμυρισμένοι ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἄρχισαν νά μιλοῦν ἅμεσα σέ ἄλλες γλῶσσες, ἀνάλογα μέ τὴν ἱκανότητα ποὺ τοὺς ἔδινε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα⁴. Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα γεννιέται ἀπὸ τὴν σύζευξι τοῦ περιεχομένου τῆς, τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων καί τῆς μορφῆς τους. Τὸ περιεχόμενο ἀποτυπώνεται στὴν μετάδοσι τῆς ἐμπειρίας τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. «Σὰς γράφουμε γιά τόν ζωοποιό Λόγο, ποὺ

² βλ. Μπαμπινιώτης, ὁ.π., σ. 15 ἐπ.

³ βλ. *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, 2, 3: «τοὺς παρουσιάσθηκαν γλῶσσες σάν φλόγες φωτιᾶς, ποὺ μοιράσθηκαν καί κάθισαν ἀπὸ μίᾳ στὸν καθέναν ἀπ' αὐτούς, δηλαδή τοὺς ἀποστόλους».

⁴ βλ. *Πράξ.*, 2, 4.

ὕπῃρχε ἐξαρχῆς. Ἐμεῖς τόν ἔχουμε ἀκούσει καί τόν ἔχουμε δεῖ μέ τά ἴδια μᾶς τά μάτια. Μάλιστα τόν εἶδαμε ἀπό κοντά, καί τά χέρια μας τόν ψηλάφησαν. Ὅταν ἡ ζωὴ φανερώθηκε, τὴν εἶδαμε μέ τά μάτια μας. Καταθέτουμε λοιπόν τὴν μαρτυρία μας καί σᾶς μιλάμε γιὰ τὴν αἰώνια ζωὴ ποὺ ἦταν μέ τόν Πατέρα, φανερώθηκε ὅμως σ' ἐμᾶς. Αὐτό ποὺ εἶδαμε καί ἀκούσαμε, τό ἀναγγέλλουμε σέ σᾶς, γιὰ νά συμμετάσχετε κι ἐσεῖς μέ μᾶς στὴν ἴδια κοινωνία, ποὺ εἶναι ἡ κοινωνία μέ τόν Πατέρα καί μέ τόν Υἱό του, τόν Ἰησοῦ Χριστό. Κι αὐτά σᾶς τά γράφουμε γιὰ νά εἶναι πλήρης κι ὁλοκληρωμένη ἡ χαρὰ σας»⁵. Γι' αὐτό καί δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Χριστός ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν μαθητὴ καί εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη ὡς «ὁ Λόγος»⁶.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ μᾶς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ὡς γλωσσικῆς κοινότητος ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν ἐπικοινωνία τῶν μελῶν τῆς μέ τὴν χρῆση τῆς γλώσσας σέ ἐπίπεδο λόγου καί ὁμιλίας, μέ ἔμφασι μάλιστα καί στὴν περαιτέρω διάκρισι ἀνάμεσα στὸν προφορικό ἐκκλησιαστικό λόγο (ὁμιλία), καί στὸν γραπτὸ (συγχρονικά καί διαχρονικά).

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα προφανῶς καί ἐξελίσσεται. Δέν εἶναι μόνο ὅτι διαμορφώνεται μέ βάση τίς ἀνάγκες τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι καλοῦνται νά ἐσωτερικεύσουν καί γλωσσικά ἐμπειρίες τόσο δικές τους ὅσο καί ἄλλων, δηλαδή τῶν ἁγίων, ὅπως ὀνομάζονται. Εἶναι καί οἱ ἀμφισβητήσεις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, τόσο ἀπὸ ἄτομα, ὅσο καί ἀπὸ συλλογικότητες (ὅπως εἶναι ἡ ἐκάστοτε ἐν χρόνῳ ἐξουσία) ποὺ γεννοῦν τὴν ἀνάγκη γιὰ προσθήκη ὅρων, ποὺ ὀνομάστηκαν δόγματα, τὴν ἀνάγκη ἐρμηνειῶν ποὺ αὐξάνουν τόσο τὴν προφορικὴ ὅσο καί τὴν γραπτὴ παραγωγὴ λόγου, ἀλλὰ καί ὁ διάλογος μέ τοὺς λαοὺς ἀνά τοὺς αἰῶνες ποὺ γεννᾷ τὴν ἀνάγκη μετάφρασης καί ἐρμηνείας σέ ἄλλες γλῶσσες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος.

Παράλληλα, ἔχουμε νά κάνουμε καί μέ τὴν πρόσληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας σέ ἀτομικὸ ἐπίπεδο, στὸ ὁποῖο ἔτσι κι ἄλλιῶς ὑπάρχει «διαφοροποίηση ἀνάμεσα στὴν γλῶσσα τοῦ ὁμιλητοῦ καί τοῦ ἀκροατοῦ. Ἡ ἰδιόλεκτος τῶν ἀτόμων, ἡ γλωσσικὴ τους συγκρότησις, διαφέρει ὅχι μόνο στὴν ὁμιλία (parole) ἀλλὰ καί στὸν λόγο (langue)»⁷. Αὐτό σημαίνει ὅτι καί στὸ ἐπίπεδο κάθε ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος τόσο συγχρονικά ὅσο καί διαχρονικά δέν ὁμιλεῖται οὔτε νοεῖται ἡ ἴδια γλῶσσα, δέν προσλαμβάνεται τό ἴδιο ταυτόσημο περιεχόμενο.

⁵ βλ. Α' Ἰω., 1, 1-4.

⁶ βλ. Ἰω., 1,1 «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καί ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν καί Θεὸς ἦν ὁ Λόγος».

⁷ βλ. Μπαμπινιώτης, ὅ.π., σ. 31.

Όπως «όλα τὰ μέλη μιᾶς γλωσσικῆς κοινότητος δέν ξέρουμε τίς ἴδιες λέξεις οὔτε γνωρίζουμε στὸν ἴδιο βαθμὸ τίς δυνατές συντακτικές δομές τῆς γλώσσας, καθὼς ὁ γλωσσικός κώδικας ὀρισμένων μελῶν τῆς κοινότητος ἐμφανίζεται διευρυμένος (elaborated), ἐνῶ ἄλλων ἀτόμων ὁ κώδικας εἶναι λιγώτερο ἢ περισσότερο περιορισμένος (restricted)»⁸, ἔτσι καὶ ὅλα τα μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος δέν προσλαμβάνουν μέ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ ποικίλα μηνύματα, ἀλλὰ καὶ δέν νοοῦν συχνά τὸ ἴδιο, μολονότι ἡ διατύπωση τῶν δογμάτων ὡς ὀρίων τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ κατάρτιση τοῦ «Συμβόλου τῆς Πίστεως», δημιούργησε τίς προϋποθέσεις ταυτότητας καὶ σέ γλωσσικό καὶ σέ ἐπίπεδο πίστεως.

Γνωρίζουμε ὅτι «τὰ ἀπαραίτητα συστατικά κάθε ἐπικοινωνίας (Ε) εἶναι: i) οἱ ἐπικοινωνοῦντες, ἥτοι ὁ πομπός (Π) καὶ ὁ δέκτης (Δ) ii) ὁ κώδικας (Κ) iii) τὸ μήνυμα (Μ), ἥτοι κάθε πληροφορία, ἐρώτησι, ἀπάντησι, διατύπωση σκέψεων κ.λπ. iv) ὁ δίαυλος, ἥτοι ὁ τρόπος (φυσικός ἢ τεχνητός) μεταβίβασεως τοῦ μηνύματος (Μ) v) οἱ λειτουργίες ἐγγραφῆς (κωδικοποιήσεως) καὶ ἀναγνώσεως (ἀποκωδικοποιήσεως) τοῦ Μ vi) οἱ συνθήκες ἐπικοινωνίας»⁹. Ἐπομένως, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα λειτουργεῖ ἐπικοινωνιακά.

Πομποὶ τῆς στὴν συγχρονικὴ διάσταση εἶναι οἱ ταγοὶ τῆς Ἐκκλησίας (ἐπίσκοποι, ἱερεῖς, μοναχοί, θεολόγοι, κατηχητές, ἀλλὰ καὶ κάθε πιστὸς πού γνωρίζει τὸ μήνυμα καὶ τὸ ἐκφράζει εἴτε αὐθεντικά εἴτε ἀποσπασματικά εἴτε παραποιῶντας τὸ ἐρμηνευτικά ἢ κυριολεκτικά, ὅπως οἱ λεγόμενοι «αἵρετικοί», οἱ ἀποκλίνοντες ἀπὸ τὴν παράδοση), ἐνῶ διαχρονικά πομποὶ εἶναι οἱ συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι κατέγραψαν τὴν ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης (κείμενα τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συναξάρια Ἀγίων, ἱστορίες ἀπὸ τὴν ἀσκητικὴ ζωὴ καὶ παράδοση, σύγχρονα κείμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑμνολογικά κείμενα πού χρησιμοποιοῦνται στὴν θεία λατρεία, ἀλλὰ καὶ κάθε κείμενο πού ἀποπειρᾶται νὰ νοηματοδοτήσῃ θρησκευτικά τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου), τὰ μνημεῖα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτισμοῦ πού εἶναι ἄμυχα (ὅπως εἶναι οἱ νοοί, οἱ εἰκόνες, τὰ ἐκκλησιαστικά σκεύη καὶ ἀντικείμενα) καὶ ἔμυχα (τὰ λείψανα τῶν ἁγίων), ἐνῶ δέκτες εἶναι δυνάμει ὅλοι οἱ πιστοὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ὁ κάθε ἄνθρωπος πού ἐνδιαφέρεται ἢ διδάσκεται ἢ ὑφίσταται τὴν παρουσίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος στὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν καθημερινότητά τῆς ζωῆς του.

Τὸ μήνυμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας εἶναι ἡ ἀντιπροσώπευση τοῦ τρό-

⁸ βλ. Μπαμπινιώτης, ὅ.π., σ. 31 ἐπ.

⁹ βλ. Μπαμπινιώτης, ὅ.π., σ. 31.

που μέ τόν όποιο ό Θεός, στόν όποιο ή Έκκλησία πιστεύει, ζητᾶ από τούς ανθρώπους νά πιστέψουν, νά ακολουθήσουν γιά νά ζήσουν τόσο στόν χρόνο αὐτόν, ὅσο καί στήν μεταφυσική του προέκταση πού εἶναι ή αἰωνιότητα, τήν παρουσία του. Μήνυμα εἶναι ή ζητούμενη πίστη, ὅπως αὐτή διαμορφώθηκε, βιώθηκε, κληροδοτήθηκε καί συνεχίζει νά υφίσταται στό σήμερα.

Κώδικας εἶναι ή γλῶσσα στήν όποία εἶναι διατυπωμένα ὅλα αὐτά τά μηνύματα καί ή όποία ἔχει νά κάνει μέ τόν τόπο στόν όποιο ή Έκκλησία υφίσταται.

Στήν περίπτωσή μας εἶναι ή ἑλληνική γλῶσσα στήν διαχρονία της: ἑλληνιστική κοινή κυρίως, πού εἶναι ή γλῶσσα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παρελθόντος, ἀλλά καί ή κοινή νεοελληνική, ὅπως τήν μιλοῦμε καί τήν γράφουμε σήμερα, μέ ἔχνη τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος καί διχασμοῦ (ή ἐπίσημη γλῶσσα ἀλληλογραφίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅπως ἀποτυπώνεται καί στούς ἐπίσημους λόγους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου παραμένει ή ἀπλή καθαρεύουσα).

Διάυλος μετάδοσης τοῦ μηνύματος εἶναι ό γραπτός καί ό προφορικός λόγος, σέ ὅλες τους τίς διαστάσεις, μέ προσθήκη στίς μέρες μας τοῦ διαδικτυακοῦ καί τοῦ ραδιοφωνικοῦ λόγου.

Πολύ μεγάλη σημασία δίνεται στήν ἀποκωδικοποίηση τοῦ μηνύματος, δηλαδή στήν πρόσληψή του ἀπό τούς πιστούς καί τόν κάθε ἐνδιαφερόμενο, ἐνῶ σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στήν κωδικοποίηση τοῦ μηνύματος ἄς ληφθεῖ ὑπόψιν τό φιλτράρισμα τῆς αὐθεντικότητάς του μέσα ἀπό τήν συγκρότηση μηχανισμῶν ἐλέγχου ὅπως εἶναι ή Σύνοδος τῶν ἐπισκόπων (Οἰκουμενικές sínodoi μέχρι τόν 8ο αἰῶνα, ὁπότε καί οἱ χριστιανοί Δύσης καί Ἀνατολῆς ἦταν ἐνωμένοι, τοπικές sínodoi ἐφεξῆς).

Τέλος, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στίς συνθῆκες ἐπικοινωνίας ἄς λάβουμε ὑπόψιν ὅτι αὐτές διαμορφώνονται σέ διαφορετικά περιβάλλοντα: τό μήνυμα ἐκφέρεται στήν θεία λατρεία, κυρίως στήν θεία λειτουργία μέ τό κήρυγμα, ἀλλά καί τό ὅλο κειμενικό περιβάλλον, ἐκφέρεται στά μυστήρια τῆς Έκκλησίας, πού εἶναι ἐκφάνσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας (βάπτισμα καί χρίσμα, γάμος, ἐξομολόγησις, εὐχέλαιο), ἐκφέρεται σέ κατηχητικές συνάξεις πού ἀπευθύνονται σέ διάφορες ἡλικίες, ὅπου ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπό τήν προσωπικότητα καί τήν ὁμιλητική ικανότητα τοῦ ἐκφέροντος, ὅπως ἐπίσης καί μέ βιβλία, κείμενα διαδικτυακά, μέ τίς ραδιοφωνικές ὁμιλίες, ἀλλά καί μέ ἀφίσες, διαφημίσεις, συνθήματα.

Σ' αὐτούς τούς παράγοντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας

θά ἦταν παράλειψη ἐάν δέν προσθέταμε ὡς μία ἐκπληκτική μορφή της τὴν προσευχή, στὴν ὁποία τὸ μέλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς κοινότητας, μὲ ἐναλλασσόμενους ρόλους ποιμποῦ καὶ δέκτη, ἀπευθύνει τὸ προσωπικό του μῖνυμα στὸν Θεό στὸν ὁποῖο πιστεύει καὶ ἄλλοτε λαμβάνει ἀπάντηση (ἄμεσα μὲ τὸ γεγονός πού ὀνομάζουμε φώτιση ἢ ἀργότερα, μὲ ἐκφράσεις τῆς θείας πρόνοιας σέ περιστατικά τῆς ζωῆς πού συχνά χαρακτηρίζονται ὡς «θαύματα»), ἄλλοτε ὄχι (εἶναι ἡ περίφημη σιωπὴ τοῦ Θεοῦ). Χαρακτηρίζουμε ὡς ἐκπληκτική αὐτὴν τὴν μορφή διότι δέν χωρᾷ ἀντικειμενικῆς ἐπιβεβαίωσης ἀλλὰ μόνο προσωπικῆς, ὑποκειμενικῆς. Ἡ προσευχὴ ὅμως ἔχει καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς συλλογικῆς, τῆς κοινοτικῆς ἀναφορᾶς, κατὰ τὸν κανόνα «lex orandi lex credendi», «ὁ κανόνας-νόμος τῆς προσευχῆς-λατρείας εἶναι ὁ κανόνας-νόμος τῆς πίστεως»¹⁰.

Θὰ ὁλοκληρώσουμε αὐτὴν τὴν εἰσαγωγικὴ τεχνικὴ μας ἀναφορὰ ἐπισημαίνοντας συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς κοινότητας, ἡ ὁποία στὴν πράξη δέν διαφέρει ἀπὸ ὁποιαδήποτε φυσικὴ καὶ ἄλλη γλωσσικὴ κοινότητα. «Ὅταν ἀναφερόμαστε στὴν μητρικὴ γλῶσσα μιλάμε γιὰ γλωσσικὴ κατὰκτηση (language acquisition), νοῶντας ὅτι τὰ ἄτομα μᾶς κοινότητας ἔχουν μάθει τὴν γλῶσσα τούς μέσα στὸ στενότερο (οἰκογενειακό) καὶ εὐρύτερο (κοινωνικό) περιβάλλον τους καὶ ἔχουν διαμορφώσει ὅ,τι ὀνομάζουμε «γλωσσικὸ αἶσθημα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι φυσικὰ καὶ βαθμιαῖα ἔχουν κατακτήσει ἓνα συγκεκριμένο γλωσσικὸ σύστημα, ὅπου ἔχουν ἐνσωματωθεῖ καὶ ἐσωτερικευθεῖ ὅλες οἱ ἐνδογλωσσικὲς καὶ ἐξωγλωσσικὲς σχέσεις τῆς γλώσσας πού ἀναφέρονται στὴν νοοτροπία καὶ τὴν ψυχροσύνηση τῶν μελῶν μᾶς γλωσσικῆς κοινότητας, στὴν πολιτιστικὴ τους κατάστασι, στὸ εὐρύτερο πολιτικοκοινωνικὸ περιβάλλον καὶ σέ ἄλλους συναφεῖς παράγοντες».¹¹ Ἀντίστοιχα, τὰ μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς κοινότητας προχωροῦν στὴν δική τους γλωσσικὴ κατὰκτηση, ἔχοντας μάθει τὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸ οἰκογενειακό τους περιβάλλον, ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ ἐξοικείωσης τῶν γονέων καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογένειας μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀπὸ τὸ σχολεῖο, κυρίως διὰ τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, καὶ ἐμμέσως διὰ τῶν Ἀρχαίων καὶ Νέων Ἑλληνικῶν καὶ τῆς Ἱστορίας, ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα διὰ τῆς κατήχησης καὶ τῆς συμμετοχῆς στὴν λατρεία καὶ στὶς ἄλλες ἐκκλησιαστικὲς δρα-

¹⁰ βλ. π. Ἀλέξανδρου Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία προσευχόμενη*, ἀπόδοσι ἀπὸ τὰ ἀγγλικά π. Δημήτριος Τζέπτος, ἐκδόσεις ΑΚΡΙΤΑΣ, Ἀθῆνα 1991, σ.161.

¹¹ βλ. Μπαμπινιώτης, ὁ.π., σ. 32 ἐπ.

στηριότητες, όπως επίσης και από την περιρρέουσα κοινωνική ατμόσφαιρα, στην οποία διασώζονται στοιχεία της εκκλησιαστικής γλώσσας, κυρίως στις γιορτές και τα έθιμα. Έπειδή, πάλι, «μέ την κατάρτησι της γλώσσας συνδέεται προφανώς τό θέμα της παιδικής γλώσσας, πώς μαθαίνει ο άνθρωπος ως παιδί την μητρική του γλώσσα και έτσι παιδική γλώσσα και γλωσσική κατάρτησι αντιμετωπίζονται συνήθως από κοινού»¹², η εκκλησιαστική γλώσσα συνδέεται μέ την κατήχηση των παιδιών και των νέων, ενώ η γνώση και κυρίως η χρήση της συνδέονται μέ την ωριμότητα του ανθρώπου και την φώτισή του.

Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος του αποστόλου Παύλου: «Μικρό παιδί όταν ήμουν, σάν μικρό παιδί μιλούσα, αισθανόμουν και σκεφτόμουν. Άντρας πιά όταν έγινα, κατήχησα τούς τρόπους του μικρού παιδιού. Αλήθεια, τώρα βλέπουμε τά πράγματα θαμπά, σάν μέσα από μεταλλικό καθρέφτη (έσσοπτρο). Τότε όμως πρόσωπο μέ πρόσωπο θά δοῦμε τόν Θεό. Τώρα γνωρίζω μόνο ένα μέρος, τότε όμως θά γνωρίσω μέ πληρότητα, όπως και ο Θεός μ' έχει γνωρίσει. Θά μείνουν τελικά γιά πάντα αυτά τά τρία: η πίστη, η έλπίδα κι η αγάπη. Καί απ' αυτά, τό πιό σπουδαίο είναι η αγάπη»¹³. Φαίνεται ξεκάθαρα ότι η γλώσσα προϋποθέτει την σχέση του ανθρώπου μέ τόν Θεό και συνδέεται άμεσα μέ την αγάπη. Την αγάπη εκφράζει, στην αγάπη στοχεύει, την αγάπη διακονεί. Παραφράζοντας τόν Νικηφόρο Βρεττάκο, μπορούμε νά ποῦμε ότι «ή γλώσσα μου είναι αγάπη και η αγάπη μου γλώσσα. Τραγουδῶ σάν τό πουλί στό άκρινότερο δέντρο του κόσμου, αγαπῶ, ἄρα υπάρχω»¹⁴.

Άς περάσουμε όμως στά κύρια χαρακτηριστικά της εκκλησιαστικής γλώσσας.

Α. είναι γλώσσα ποιητική, μέ την έννοια όχι μόνο ότι χρησιμοποιεί δύο από τά κύρια χαρακτηριστικά της ποίησης πού είναι η μεταφορά και η εικονοποίηση, αλλά και δίνει νέο σημασιολογικό περιεχόμενο σέ λέξεις και συντακτικά σχήματα, φορτίζοντάς τα μέ τό θεολογικό περιεχόμενο της πίστης. Άς μή λησμονοῦμε ότι είναι μία γλώσσα πού δέν άναγινώσκεται μόνο, αλλά και τραγουδιέται, ψάλλεται, μέ άποτέλεσμα η ποίηση νά γίνεται μελωδία και στίχος, άναδεικνύοντας την συγκινησιακή χρήση της γλώσσας πού γίνεται βιωματική¹⁵.

¹² βλ. Μπαμπινιώτης, ό.π., σ. 33.

¹³ βλ. Α΄ Κορ., 13, 11-13.

¹⁴ Δημοσιεύθηκε στην συλλογή «Τό μεσουράνημα της φωτιᾶς (1940). βλ. Νικηφόρος Βρεττάκος, *Η έκλογή μου, ποιήματα 1933-1991*, έκδ. Ποταμός, Αθήνα 2008.

¹⁵ βλ. Μπαμπινιώτης, ό.π. σ. 87 κ.έ.

Ένδεικτικά παραθέτουμε τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα:

I) τόν πασίγνωστο ύμνο «Χριστός Ἀνέστη ἐκ νεκρῶν θανάτῳ θάνατον πατήσας καί τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζωὴν χαρισάμενος». Μεταφορική εἶναι ἡ χρήση τῆς λέξης «πατήσας», τὴν ὁποία ὁ ὑμνογράφος δὲν τὴν συνδέει μὲ ἔμπρηχο ἢ ὑλικό ἀντικείμενο ἢ τόπο, ἀλλὰ μὲ τὸν θάνατο, ὁ ὁποῖος γίνεται ἔμμορφο ἀντικείμενο, πού πατεῖται διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, τοῦ ἴδιου του θανάτου. Ἀνάλογη εἶναι ἡ χρήση τῆς φράσης «ζωὴν χαρισάμενος», σπὴν ὁποία ὁ Χριστός δὲν χαρίζει κάποιο ἀντικείμενο, ἀλλὰ τὴν ζωὴν πού δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο. Μὲ τὴν ποιητική χρήση τῆς γλώσσας ὁ ἐκκλησιαστικός ὑμνογράφος πετυχαίνει νὰ ἀγγίξει συγκινησιακά καί βιωματικά τὸν πιστό, ἀλλὰ καί τὸν μὴ πιστό, μεταδίδοντάς του ὅχι ἐλπίδα, ἀλλὰ ἓνα αἶσθημα μιᾶς νέας πραγματικότητας, τῆς ἀνάστασης γιὰ ὅλους, τὴν ὁποία ὁ Χριστός προσφέρει μὲ τὴν δική του ἀνάσταση. Ὡς μὴν λησιμονήσουμε τὸ περιβάλλον (context) στοῦ ὁποῖο ὁ ὕμνος αὐτός ψάλλεται: στὸν ναὸ τὸ βράδυ τῆς ἀνάστασης καί γιὰ σαράντα ἡμέρες, στὰ μνήματα ὅταν ἓνας νεκρὸς κατεβαίνει γιὰ τὴν ταφή, στὸν χαριετισμὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ σαράντα ἡμέρες μετὰ τὸ Πάσχα, ἀλλὰ καί σὲ ἄλλες χρήσεις. Λέει γιὰ παράδειγμα ὁ Ὅδυσσέας Ἐλύτης στοῦ «Ἄξιον Ἑστὶ» του: «Τὴ γλῶσσα μου ἔδωσαν ἑλληνική· τὸ σπῆτι φτωχικὸ στίς ἀμμουδιές τοῦ Ὀμήρου. Μονάχη ἔγνοια ἡ γλῶσσα μου στίς ἀμμουδιές τοῦ Ὀμήρου... Στὸ χῶμα τὸ στρωμένο μὲ τ' ἀμπελομάντιλα κνίσες, τσουγκρίσματα καί Χριστὸς Ἀνέστη μὲ τὰ πρῶτα σμπάρα τῶν Ἑλλήνων»¹⁶.

II) ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, πού ψάλλεται πρὶν τὰ ἐγκώμια/ἐπιτάφιο θρῆνο καί τὴν ἔξοδο τοῦ ἐπιταφίου. «ῚΕκστηθι φρίττων, οὐρανέ, καί σαλευθήτωσαν τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἰδοὺ γάρ ἐν νεκροῖς λογίζεται ὁ ἐν ὑψίστοις οἰκῶν καί τάφῳ σμικρῷ ξενοδοχεῖται, ὃν παῖδες εὐλογεῖτε, ἱερεῖς ἀνυμνεῖτε, λαὸς ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας». «Νὰ βγεῖς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου μὲ φρίκη, οὐρανέ καί ἄς σαλευτοῦν τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Διότι νά, πού κατατάσσεται μεταξὺ τῶν νεκρῶν αὐτὸς πού κατοικεῖ ψηλά στὸν οὐρανό, καί φιλοξενεῖται σάν σὲ πανδοχεῖο σ' ἓνα μικρὸ τάφο. Αὐτόν τὰ παιδιὰ νὰ εὐλογεῖτε (νά λέτε καλὸ λόγο), οἱ ἱερεῖς νὰ ἀνυμνεῖτε (νά δοξάζετε μὲ ὕμνους) καί ὁ λαὸς νὰ ὑπερδοξάζει γιὰ πάντα». Κι ἔδῳ κυριαρχεῖ ἡ μεταφορική χρήση τῆς γλώσσας, μὲ τὴν προσωποποίηση τοῦ οὐρανοῦ, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, τὴν γῆ πού παρομοιάζεται μὲ ἓνα οἰκοδόμημα τὰ θεμέλια τοῦ ὁποῖου σαλεύονται, ὁ Χριστὸς γίνεται καί στὸν οὐρανό

¹⁶ βλ. Ὁδ. Ἐλύτη, «Τὸ Ἄξιον Ἑστὶ», *Ποίηση*, ἐκδ. ΙΚΑΡΟΣ, Ἀθήνα 2002, σ. 135.

άνθρωπος που κατοικεί σέ ένα σπίτι καί ὁ τάφος του μοιάζει μέ ξενοδοχείο τό ὁποῖο φιλοξενεῖ αὐτόν που κανονικά δέν χωρᾷ πουθενά. Ὑπάρχει τό δξύμωρο σχῆμα τῆς λέξης «ξενοδοχεῖται» που κανονικά χρησιμοποιεῖται γιά ζωντανούς που φιλοξενοῦνται σέ ξενοδοχεῖα, ἐνῶ ἐδῶ χρησιμοποιεῖται γιά νεκρό που φιλοξενεῖται σέ τάφο. Ὁ ὕμνος καταλήγει μέ τήν προτροπή στά παιδιά, τούς ἱερεῖς καί ὅλο τόν λαό νά δοξάσουν τόν Χριστό γιά κάτι δξύμωρο: γιά τό ὅτι πέθανε καί ἐτάφη!

III) Τό ἐφύμνιο τῶν οἰκῶν τῶν Χαιρετισμῶν στήν Ὑπεραγία Θεοτόκο, τό πασίγνωστο «Χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε», εἶναι καί αὐτό μία ἐκφραση ποιητικῆς χρήσης τῆς γλώσσας, στήν ὁποία ὁ ἴδιος στίχος περιλαμβάνει τήν ἀλλαγὴ τῆς σημασίας τῆς λέξης «νύμφη», ἡ ὁποία εἶναι συνδεδεμένη μέ τόν γάμο, τόν νυμφίο-γαμπρό, τήν ἔνωση ἀντρα καί γυναίκας. Ἐδῶ ἡ μητέρα τοῦ Χριστοῦ, ἡ Παναγία, εἶναι νύμφη, ἀνύμφευτος ὅμως. Τό σημασιολογικό περιεχόμενο τῆς λέξης «νύμφη» μεταφέρεται στό «ἀνύμφευτος» καί ἡ «νύμφη» γίνεται νύμφη τοῦ Θεοῦ καί, ταυτόχρονα, μητέρα του. Ἡ σχέση της μέ τόν Θεό εἶναι γαμήλια σχέση, μόνο που δέν ἔχει τό ἐρωτικό περιεχόμενο τῆς σχέσης ἀντρα-γυναίκας, ἀλλά στό πρόσωπο τῆς Παναγίας μεταφέρεται ἡ σχέση στό ἐπίπεδο Θεοῦ-ἀνθρωπότητας. Ὁ ἔρωτας καί ὁ γάμος ἀποκτοῦν ἕνα ἄλλο περιεχόμενο, λυτρωτικό του κόσμου ἀπό τό κακό καί τήν ἀμαρτία.

Β. Εἶναι γλῶσσα φιλοσοφική. Χρησιμοποιεῖ πλῆθος ὀρων ἀπό τήν ἀρχαία φιλοσοφία καί παράδοση, δίδοντάς τους ἕνα νέο σημασιολογικό περιεχόμενο. Παραθέτουμε κάποιες ἀπό αὐτές τίς λέξεις- ὀρους: λόγος, ὑπόστασις, ἔλεγχος, οὐσία, πρόσωπο, αἴσθησις, νόσις, κάλλος, εἰκόν. Αὐτές καί ἄλλες χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τούς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γιά νά διατυπώσουν τήν ἀλήθεια τῆς πίστεως μέ τρόπο κατανοητό στούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐξοικείωση μέ τήν φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἰδίως τοῦ Ἀριστοτέλη καί τοῦ Πλάτωνα, κυρίως ὅμως γιά νά ἀντικρουσουν τούς αἵρετικούς οἱ ὁποῖοι, χρησιμοποιώντας τούς φιλοσοφικούς ὀρους, προσπαθοῦσαν νά διαστρέψουν τήν ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας που ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα, μέ κύρια πηγὴ τήν Ἀγία Γραφή, εἶχε καταγράψει.

Γ. Εἶναι γλῶσσα κοινωνική. Ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ἕνας ἀπό τούς σύγχρονους σπουδαίους θεολόγους, ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν: «ὁ ἴδιος ὁ χριστιανισμός εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα εὐαγγελισμό, ἀναγγελία τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καί, ἐπομένως, σωτηρία καί ἀναγέννηση τοῦ λόγου, μετατροπὴ του σ' ἐκεῖνο που δημιουργήθηκε ἀπό τόν Θεό: σέ λόγο ὃχι μόνο γιά τήν πραγματικότητα,

ἀλλά σέ λόγο-πραγματικότητα, σέ λόγο-ζωή, σέ λόγο σάν παρουσία, δῶρο καί δυνάμιν πολλήν. Ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως στὸν λόγο καί μέ τὸν λόγο γι' αὐτὸ εἶναι τόσο βασική στὸν Χριστιανισμό, ἐπειδὴ ἡ ἐνότηता ἐκ τῶν ἄνω, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς Ἐκκλησίας σάν «ἐνότηता πίστεως καί ἀγάπης», ἐκπληρώνεται, δωρίζεται καί γίνεται ἀποδεκτὴ κυρίως μέ τὴν κατονομασία της, μέ τὴν ἀληθινή παρουσία καί ἐνσάρκωσή της στὸν λόγο»¹⁷. Τὴν ἴδια στιγμή «ὁ λόγος ὡς μέσο συγκροτήσεως τῆς Ἐκκλησίας στηρίζει τὴν ἀγάπη. Ὡς κοινὸ γνῶρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης ὁ λόγος ἔχει κληθεῖ ν' ἀποκαλύπτει τὴν κοινότητά της καί νά συμβάλλει στὴν ἐνδυνάμωση τῆς κοινωνίας, ὅχι ὡς ὁμοιομορφίας (αὐτὸ θά ἀποτελοῦσε οὐσιαστικὴ συγκόλληση τῶν ἀνθρώπων), ἀλλὰ ὡς πεδίου ἀναδείξεως τῶν προσώπων ποὺ κοινωνοῦν μεταξύ τους. Ἡ διάκριση αὐτὴ ἀποσοβεῖ καί τὴν μάταιη διαμάχη μεταξύ ἀγάπης καί ἀληθείας, ἐφ' ὅσον τὰ πρόσωπα τῶν πιστῶν καλοῦνται νά ἐγκεντρίζουν διαρκῶς τὸν δικό τους λόγο στό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ-Λόγου. Ἡ συνάντηση μέ τὸν Λόγο περνᾷ ὑποχρεωτικά μέσα ἀπὸ τὸ Σῶμα Του, δηλαδή μέ τοὺς ἀδελφούς Του (καί ἀδελφοῦ μας), μέσα ἀπὸ τὴν συνάντηση μέ τὰ πρόσωπά τους, μέ τὸν λόγο τοῦ καθενός καί μέ τὸ μερίδιο ἀλήθειας ποὺ αὐτὸς κρύβει μέσα του. Ἐγγυήτρια τῆς ἐν λόγω ἀσκητικῆς (σκληρῆς, πράγματι, ἀφοῦ ἡ συνάντηση μέ τὸν ἄλλο ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀσκητικὴ) παραμένει ἡ θεμελιώδης συναίνεση τῶν πιστῶν στὰ ἐλάχιστα αὐτονόητα: στίς δογματικὲς διατυπώσεις καί στὸν διάλογο τῆς θείας λειτουργίας»¹⁸.

Δ. Εἶναι γλῶσσα διαλογικὴ, ἀντιφωνικὴ θά λέγαμε. Καλεῖ σέ ἓναν συνεχῆ διάλογο, ὅχι μόνον προσευχητικὸ, ἀλλὰ καί μεταξύ Ἐκκλησίας καί τοῦ καθενός ἀνθρώπου. Τὸ παράδειγμα τῆς Θείας Λειτουργίας εἶναι χαρακτηριστικόν. Πέρα ἀπὸ τὴν θεατρικὴ δομὴ της, ἡ ἴδια ἡ λειτουργικὴ γλῶσσα εἶναι ἓνας ζωντανὸς διάλογος ἀνάμεσα στὸν κλῆρο καί τὸν λαόν, ὅπως αὐτὸς ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν ἱεροψάλτη καί τὸν ἀναγνώστη. «Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», ἀναφωνεῖ ὁ ἱερέας. «Κύριε ἐλέησον», ἀπαντᾷ ὁ λαός. «Εἰρήνη πᾶσι», εὐχεται ὁ ἱερέας. «Καὶ τῷ πνεύματί σου», ἀπαντᾷ ὁ λαός. Σέ κάθε ἐκφώνηση τοῦ ἱερέα πάλι, μετὰ τὸ τέλος τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν, ὁ λαός ἐπιβεβαιώνει τὸν λόγο μέ τὸ «Ἀμήν», δηλαδή τὴν εὐχὴ «γένοιτο». Ἡ γλῶσσα καλεῖ σέ ἓναν συνεχῆ διάλογο, σέ μίαν συνεχῆ ἐπιβεβαίωση τῆς πίστεως, σέ μίαν μετοχὴ στὴν ἀλήθεια, στὴν

¹⁷ βλ. π. Ἀλέξανδρου Σμέμαν, *Εὐχαριστία*, Ἀθήνα 1987, σσ. 166 ἐπ.

¹⁸ π. Βασίλειος Θεομύς, «Ὁ λόγος ὡς προσώπειο: Περί τῆς ἀμυντικῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας», περ. ΣΥΝΑΞΗ, τεύχος 66, σ. 15, Ἀθήνα 1998.

όποια δέν ὑπάρχει ἡ αὐθεντία πού κυριαρχεῖ καί ὁ λαός πού ὑπακούει, ἀλλά οἱ συνευχόμενοι, οἱ συμπροσευχόμενοι, οἱ συλλειτουργοῦντες. Γι' αὐτό καί τά κείμενα πού ἀποτελοῦν κατεξοχὴν ἔκφραση τῆς πίστεως, ὅπως τό «Πιστεύω» καί τό «Πάτερ ἡμῶν», ἔχει ἐπικρατήσει νά ἀπαγγέλλονται ἀπό τόν κλῆρο καί τόν λαό μαζί.

Ε. Εἶναι γλῶσσα ιερή, ὄχι ὅμως λόγῳ τῆς μορφῆς της, τῶν σημαινόντων, ἀλλά λόγῳ τῶν σημαινομένων, πού εἶναι τό μήνυμα τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι γλῶσσα πού ἐπιτρέπεται νά μεταφραστεῖ. Ὁ ἅγιος Ἰουστίνος Πόποβιτς μετέφρασε τὴν θεία λειτουργία ἀπὸ τὰ σλαβονικά στὰ σερβικά, στὴν καθομιλουμένη γλῶσσα τοῦ λαοῦ του. Λέει χαρακτηριστικά: «ἀκολουθώντας τὴν ἀποστολική παράδοση τῶν ἀδελφῶν ἱσαποστόλων Κυρίλλου καί Μεθοδίου καί τοῦ ἱσαποστόλου Ἀγίου Σάββα, προσφέρουμε αὐτὴ τὴν μετάφραση τῶν θείων λειτουργιῶν στὴν καθομιλουμένη γλῶσσα τοῦ λαοῦ μας (ἐν. σερβικά). Εἶναι σέ γλῶσσα καθομιλουμένη, ὄχι ὅμως πτωχή, οὔτε ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ προσευχητικὴ γλῶσσα καί ρυθμό. Διότι, ὅπως ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας στό σύνολό της ὑπερβαίνει πάντοτε τὰ ὅρια τῆς κάθε ἐπιμέρους ἐποχῆς, ἐνώνοντάς τα καί συνθέτοντάς τα ὀργανικά, ἔτσι καί ἡ προσευχητικὴ τῆς γλῶσσα. Τότε μόνο εἶναι ἀληθινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅταν ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς συνέχειας καί τοῦ πλούτου τῆς ὀρθοδοξοποιημένης λαϊκῆς ψυχῆς καί λαϊκῆς γλώσσας... Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μέτρο τοῦ λαοῦ καί τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ. Ποτέ τό ἀντίθετο. Αὐτὴ ποτέ δέν διασπᾶ καί δέν φτωχαίνει ἕναν λαό. Ἡ Ἐκκλησία πάντοτε συνάξει καί συνενώνει τόν λαό καί τοὺς λαούς μεταξύ τους καί τίς γλώσσες τῶν λαῶν. Τό καινούργιο τό πλουτίζει μὲ τοὺς θησαυροὺς τοῦ παλαιοῦ καί τό παλαιό τό ἀνακαινίζει μὲ τοὺς ζωντανούς χυμούς τοῦ νέου»¹⁹. Στὰ καθ' ἡμᾶς βεβαίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἐνεπλάκη παλαιότερα στὴν διαμάχη μεταξύ καθαρεύουσας καί δημοτικῆς, μὲ ἀφορμὴ τὴν μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου στὴν δημώδη γλῶσσα ἀπὸ τόν λογοτέχνη Ἀλέξανδρο Πάλλη καί τὴν δημοσίευσή της στὴ ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», ἡ ὁποία ὀδήγησε στὶς ταραχές πού ἐγίναν στὴν Ἀθήνα στὶς 8 Νοεμβρίου τοῦ 1901, τὰ ἀποκληθέντα «Εὐαγγελικά ἢ Εὐαγγελιακά»²⁰. Τελικὰ το πρόβλημα τῆς μετάφρασης λύθηκε μὲ τὴν υἱοθέτηση στοῦ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδας τῆς ἀπαγόρευσης τῆς μετάφρασης τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς

¹⁹ π. Ἰουστίνος Πόποβιτς, «Περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς θείας λειτουργίας», περ. ΣΥΝΑΞΗ, ὁ.π. σ. 5.

²⁰ βλ. ἐφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ, Παρασκευὴ 9 Νοεμβρίου 1901, ἀρ. φύλλου 1809, σ. 1 κ.έ.

Ἑλλάδος καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου²¹. Τήν ἴδια στιγμή εἶναι ἔντονη ἀκόμη ἡ συζήτηση κατὰ πόσον εἶναι ἐφικτή ἡ εἰσαγωγή τῆς μετάφρασης ἢ τῆς μεταγλώττισης τῆς θείας λειτουργίας στήν κοινή νεοελληνική, μέ τήν πλειοψηφία τῶν τοποθετηθέντων στό θέμα αὐτό νά προτιμοῦν ἀντί τῆς μετάφρασης τήν κατήχηση τοῦ λαοῦ στήν λειτουργική γλῶσσα καί τήν ὑπαρξη ἐγκολπίων πού θά ἔχουν παράλληλα καί τό κείμενο καί τήν μετάφραση²². Αὐτό στό ὁποῖο συμφωνοῦν ὅλοι εἶναι ὅτι τά ὑμνολογικά κείμενα καί γιά λόγους ποιητικοῦ μέτρου, ἀλλά καί ἐπειδή διασώζουν τήν λογοτεχνία τοῦ Ἑλληνισμοῦ²³, δέν μποροῦν νά εἰσαχθοῦν μεταφρασμένα στήν λατρεία τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄς δοῦμε καί τήν γλῶσσα μέ τήν ὁποία ἡ Ἐκκλησία ἀπευθύνεται στούς πιστούς κατὰ τήν διάρκεια τῆς θείας λειτουργίας, ἀλλά καί στίς ἄλλες ἱερές ἀκολουθίες, πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν γλῶσσα τοῦ κηρύγματος. Τό κήρυγμα σήμερα ἔρχεται ὡς ἀπόληξη τοῦ κλάδου τῆς Θεολογίας πού ὀνομάζεται Ὁμιλητική. Τό κήρυγμα ἀναπτύχθηκε ὡς συνέχεια τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου, ἀλλά καί τοῦ λόγου τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικά τοῦ πατερικοῦ λόγου, πέρα ἀπό τίς δογματικές, κυρίως χριστοκεντρικές ἀναφορές, εἶναι ἡ προσπάθεια ἀνάλυσης τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τόσο τῆς Παλαιᾶς ὅσο καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, μέ συνδυασμό χωρίων καί τῶν δύο καί ἀπόπειρα ἐγχνονισμού τοῦ μηνύματος στήν ζωή τῶν ἀκροατῶν. Τό κήρυγμα εἶναι προτροπή μετανοίας, ἀλλά καί κατήχησης στήν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτό καί ἡ γλῶσσα του πρέπει νά εἶναι πιό κοντά στήν καθομιλουμένη τῶν ἀνθρώπων, ὅλες οἱ τάξεις, μορφωμένοι, ὀλιγογράμματοι καί ἀγράμματοι, νά μποροῦν νά κατανοήσουν τό περιεχόμενο του.

Ἀποφασιστική γιά τό κήρυγμα στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἦταν ἡ προσπάθεια τοῦ Ἡλία Μηνιάτη, Ληξουριώτη κληρικοῦ καί ἐπισκόπου Κερνίτζης καί Καλαβρύτων (1669-1714) νά μιλήσει στήν ἀπλή, τήν καθομιλουμένη γλῶσσα, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τήν ἐπίσημη, ἑλληνιστική γλῶσσα τοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὁποία γιά τούς πολλούς ἦταν ἀκατανόητη²⁴. Οἱ «Διδαχές» του

²¹ βλ. *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, ἄρθρο 3, παρ. 3, ΦΕΚ 120 Α΄/27-6-2008. «Τό κείμενο τῆς Ἀγίας Γραφῆς τηρεῖται ἀναλλοίωτο. Ἡ ἐπίσημη μετάφρασί του σέ ἄλλο γλωσσικό τύπο ἀπαγορεύεται χωρίς τήν ἔγκριση τῆς Αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας στήν Κωνσταντινούπολη».

²² Ἐνδιαφέρουσα καταγραφή σημαντικῶν θέσεων ἔχει κάνει ὁ π. Βασίλειος Θεομύς βλ. *ΣΥΝΑΞΗ*, ὅ.π. σ. 30 ἑπ.

²³ βλ. *Θεομύς*, ὅ.π., σ. 37.

²⁴ βλ. κριτική γιά τό περιεχόμενο τοῦ κηρύγματος τοῦ Μηνιάτη στοῦ Χρ. Γιανναρά, *Ὁρθοδοξία καί*

συμπεριλαμβάνονται και στά κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αντίστοιχες προσπάθειες έκανε και ο Κερκυραίος λόγιος Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), αρχιεπίσκοπος Σλαβίνιου και Χερσώνος και μετέπειτα Άστραχανίου στην Ρωσία, ο οποίος συνέγραψε τό περίφημο «Κυριακοδρόμο», ένα από τά βιβλία της εποχής διά τών οποίων ή εκκλησιαστική γλώσσα απέκτησε μία έντονη ήθική χροιά, δηλαδή μετέφερε τό μήνυμα της πίστης από τήν κοινωνία μέ τόν Θεό στό έντός της ύπαρξης και τήν εκκλησιαστική ζωή²⁵, στην συμπεριφορά, ακολουθώντας τις αντίληψεις της εποχής, όποτε και διαφαίνεται ή άλλοτρίωση της όρθόδοξης παράδοσης από τήν δυτική θρησκευτικότητα²⁶.

Η εκκλησιαστική γλώσσα έκτοτε χαρακτηρίζεται από έντονη ήθικολογία. Αυτή φτάνει και στον πολύ κόσμο. Καλός χριστιανός είναι αυτός που δείχνει τήν πίστη του μέ τά έργα του και τήν καλή και ήθική του συμπεριφορά. Είναι αυτός που τηρεί τις δέκα έντολές. Αυτός που φροντίζει για τήν ήθική του σώματος. Αυτός που δέν διασκεδάξει όπως ο υπόλοιπος κόσμος. Αυτός που δέν εκφράζει δημόσια τά συναισθήματά του, ιδίως έναντι τών γυναικών. Έτσι, πέρα από τις έγγενεις αδυναμίες του κληρικατικού λόγου²⁷ που ξεκινούν από

Δύση στη νεώτερη Ελλάδα, Αθήνα 1992, σσ. 140-142.

²⁵ βλ. Γιανναράς, ό.π., σσ. 164 έπ.

²⁶ βλ. Γιανναράς, ό.π., σσ. 396 κ.έ.

²⁷ Καταπληκτικό είναι τό σχόλιο του Άγγλου μυθιστοριογράφου Antony Trollop στο άριστούργημά του *Οί Πύργοι του Μπάρτσεστερ*, μετάφραση Ιωάννη Καπάνταν, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2017, σ. 115 έπ.: «Ίσως νά μίν ύπάρχει στον πολιτισμένο κόσμο σήμερα μεγαλύτερη ταλαιπωρία επιβεβλημένη στο κοινό από τήν ύποχρέωσή του νά άκούει κηρύγματα. Μόνον ένας κληρικός, κατά τί διάρκεια του κηρύγματος, έχει τί δυνατότητα νά κρατά σιωπηλό τό ακροατήριό του και νά τό βασανίζει. Μόνον ένας κληρικός, κατά τί διάρκεια του κηρύγματός του, μπορεί νά όργαζει μέ τις κοινοτοπίες του, τά αυταπόδευτα και τά μί προφανή, και νά γίνεται αποδέκτης, λές και είναι άναμφισβήτητο δικαίωμά του, του σεβασμού που θά έδικαιούτο άν από τά εύγλωττα χείλη του άκούγονταν πειστικότερες ρήσεις απαραύμλλης λογικής. Άν ένας καθηγητής νομικής ή φυσικής βρεθεί σ' ένα άμφιθέατρο κι εκεί άρχίσει τά τετριμμένα και τις άνοπισές, θ' αντικρίσει άδεια έδρανα. Άν ένας δικηγόρος δέν άγορεύσει καλά, δέν θά του ξαναδοθεί εύκολα ή εύκαιρία. Έναν δικαστή, μόνον οί έννορκοι, ο κατηγορούμενος και ο φύλακας είναι ύποχρεωμένοι νά τόν άκούσουν. Ένα μέλος του Κοινοβουλίου τό διακόπτουν μέ βήξίματα ή παύουν νά τό ύπολογίζουν. Τους δημοτικούς συμβούλους μπορούν νά τους άποκλείσουν. Κανένas όμως δέν μπορεί ν' άπαλλαγεί από τόν ιεροκήρυκα.

Είναι, ή άγγαραία της εποχής μας, ο γέρος που έμεις, σάν τόν Σεβάχ, δέν μπορούμε ν' άποτινάξουμε, ο έφιάλτης που καταστρέφει τήν άνάπτυλα της Κυριακής, ο βραχνάς που έπαβαρύνει τί θρησκεία μας και κάνει τί Θεία Λειτουργία δυσάρεστη. Δέν μάς υποχρεώνουν βέβαια νά πάμε στην εκκλησία! Όχι, θέλουμε όστόσο κάτι παραπάνω. Θέλουμε νά μί μάς ύποχρεώνουν νά μίν πάμε! Θέλουμε, όχι, είμαστε αποφασισμένοι νά άπολαμβάνουμε τήν παρηγοριά της κοινής λατρείας: θέλουμε όμως νά γίνεται χωρίς ή πλήξη νά ξεπερνά τά ανθρώπινα όρια άντοχής: και νά μί φεύγουμε από τόν οίκο του Κυρίου σάν δραπέτες που λαχταρούν νά γλυτώσουν,

τὴν ἀπουσία ἀντίλογου, περνᾶμε στὴν κάποτε φλυαρία ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ὑπομονή καὶ τὴν ἀντοχή τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως τοῦ σύγχρονου, καθὼς ὁ λόγος ἐκφέρεται ἀπὸ «αὐθεντίες» τίς ὁποῖες ὁ ὀρθολογιστὴς σήμερα ἰδίως δὲν ἀναγνωρίζει στὴν πράξη ὅτι εἶναι καὶ συχνὰ δὲν πείθουν κιόλας ὅτι εἶναι, ἔχουμε νὰ κάνουμε καὶ μέ μία γλῶσσα στὴν ὁποία δεσπάζουν τὰ «πρέπει», τὸ μοιρολόι γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀσωτία, τὴν ἀμαρτωλότητα, τὴν ἀποστασία, τὸ ἐπικίνδυνον τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἀνάγκη ἐπιστροφῆς στὸ ἐξιδανικευμένο καὶ ὠραιοποιημένο χτές, μέ ἀποτέλεσμα τὸ κήρυγμα νὰ ὑποφέρει. Παρότι ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1960 καὶ μετὰ²⁸ ἔχει συντελεστεῖ μία σοβαρὴ προσπάθεια ἐπιστροφῆς στὴν αὐθεντικότητα τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, μέ κήρυγμα ποὺ νὰ ἐπιμένει στὴν ὄντολογικὴ, ὑπαρξιακὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς κοινωνίας μέ τὸν Θεὸ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν συνάνθρωπο, χωρὶς νὰ ἔχει ὡς κέντρο τοῦ τὸ «φαινεσθαι», ἐντούτοις τὰ προβλήματα δὲν ἔχουν λυθεῖ.

Ὁ ξύλινος θεολογικὸς λόγος τοῦ «πνεῦμα καὶ ἡθική» σήμερα γίνεται προσπάθεια νὰ μετατραπεῖ σὲ προσπάθεια διαλόγου μέ τὴν σύγχρονη πραγματικότητα, καὶ ἰδίως τὴν νεανικὴ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χριστοδούλου (1998-2008), ὁ ὁποῖος συνέχισε ὡς Ἀρχιεπίσκοπος τὴν τακτικὴ ποὺ εἶχε ἐγκαινιάσει ὡς Μητροπολίτης Δημητριάδος στὸν Βόλο, νὰ χρησιμοποιεῖ στὰ κηρύγματά του καὶ στὴν ἐπαφὴ μέ τοὺς ἀνθρώπους γλῶσσα ἀπλή, καθημερινή, μπολιασμένη μέ λεξιλόγιο ποὺ ἰδίως οἱ νέοι ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν²⁹, ὡς μία ἐπικοινωνιακὴ τεχνικὴ γιὰ νὰ φέρει τὴν Ἐκκλησία πιὸ κοντὰ στὴν νεολαία³⁰. Ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ Ἀρχιεπισκό-

πράγμα ποὺ εἶναι τὸ σύνθημα ἀποτέλεσμα τῶν συνήθων κηρυγμάτων».

²⁸ βλ. Γιανναράς, ὁ.π. σσ. 462 κ.έ.

²⁹ Ἡ ἐπικοινωνιακὴ προσπάθεια ἀνοίγματος πρὸς τὴν νεολαία τοῦ Χριστοδούλου ἐγινε μέ διάφορους τρόπους ἀπὸ δημόσιο βήμα. Γιὰ παράδειγμα ἀπευθυνόμενος στοὺς νέους συνήθιζε νὰ λέει «Ἐλᾶτε στὴν Ἐκκλησία ὅπως εἴστε, μέ τὸ τζίν, μέ τὸ σκουλαρίκι». Εἶπε τὴν ἔκφραση «κι ἐγὼ σᾶς πᾶω», ἀφοῦ ἰσχυρίστηκε ὅτι ἄκουσε τὴ φράση «τὸν Χριστόδουλο τὸν πᾶω» σὲ καφετέρια. Τέλος, σὲ μία ἀπὸ τίς ἐπισκέψεις του σὲ σχολεῖα παρότρυνε τοὺς μαθητὲς ὅτι «γιὰ νὰ ἀλλάξουμε τὸν κόσμον πρέπει νὰ ἀλλάξουμε πρῶτα ἐμεῖς»!

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%B5%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%82_%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82

³⁰ βλ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστοδούλου Παρασκευαῖδη, Ἐπιβατήριος λόγος: «Ἀπευθύνομαι εἰδικὰ στοὺς Νέους τῆς Πατρίδας μας καὶ τοὺς λέγω: Παιδιά μου, χρυσὰ τῆς Ἑλλάδος παιδιά. Εἰσθε τὸ καμάρι τὸ Γένους, δαφνοστεφανωμένη ἀπαντοχὴ μας. Ὅμως σᾶς πονέσαμε πολλὴ μέ τὴν ὑποκρισία μας καὶ σᾶς εὐτελίσαμε μέσα σας τὴν ἔννοια τοῦ χρέους. Σᾶς

που ἦταν ἐξαιρετικό δείγμα ἀνθρώπου καλλιεργημένου καί πεπαιδευμένου, κοσμοπολίτη καί πολυγλωσσου, μέ ἀγωνία ὅμως γιά τήν ταυτότητα τοῦ Νεοέλληνα. Στόν προφορικό του λόγο καί στά κηρύγματά του ὁ Χριστόδουλος ἤθελε ὅλοι νά κατανοοῦν τά μηνύματά του καί γι' αὐτό συχνά κατηγορήθηκε ὡς δημαγωγός καί λαϊκιστής³¹. Τό ἐπικοινωνιακό του χάρισμα ὅμως, ἡ ἱκανότητά του νά συνθηματολογεῖ, ἀξιοποιοῦντας εὐφυῶς τήν γλῶσσα, ὁ αὐθορμητισμός του, τό ὅτι δέν φοβόταν νά κυκλοφορήσει καί νά ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τούς ἀνθρώπους, τόν κατέστησαν λαοφιλῆ καί τήν ἴδια στιγμή ἔδειξε ὅτι ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα, παρὰ τόν συντηρητισμό της, δέν ἔχει ἄλλο δρόμο ἀπό τό νά περάσει στόν διάλογο μέ τήν πραγματικότητα τῶν καιρῶν, ἂν θέλει νά μὴ μείνει στό χτές καί νά ἀπομακρύνει τό μήνυμα τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τόν σύγχρονο ἄνθρωπο καί τίς ἀνάγκες του. Ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Χριστοδούλου δέν ἐπέτρεψε στήν Ἐκκλησία νά συνεχίσει σέ ἐπίπεδο κορυφῆς τήν προσπάθεια αὐτή, ἀλλά ἡ παρουσία του στήν Ἀρχιεπισκοπή ἀπελευθέρωσε δυνάμεις καί ἐνίσχυσε προβληματισμούς γιά τήν ἀνάγκη ἐπικαιροποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου, γιά ἐκσυγχρονισμό καί ἐπανευαγγελισμό τῶν ἀνθρώπων ὅχι μέ κριτήριο τήν ἐπιστροφή στό χτές, ἀλλά στά πλαίσια ἐνός διαλόγου μέ τήν ἐποχή πού θά ὀδηγήσει σέ κριτική θεώρηση τόσο τῆς τεχνολογίας καί τῶν ἐπιτευγμάτων της, ὅσο καί τῆς ἀπουσίας μεταφυσικοῦ νοήματος καί κυριαρχίας ἐνός μηδενισμοῦ πού ἀποτυπώνονται στά κυρίαρχα ἰδεολογικά ρεύματα τοῦ σήμερα.

Ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας ἔχει σήμερα νά ἀντιμετωπίζει μία νέα πρόκληση: αὐτὴν τῆς γλῶσσας τῶν Μέσων Κοινωνικῆς Δικτύωσης. Γλῶσσα πού μιλά

χρεώνουμε τίς παρεκτροπές σας, ἐνῶ εἴμαστε οἱ ἠθικοὶ αὐτουργοὶ των. Σὰς στερήσαμε τὴν ἀγάπη, σὰς ἀφίσαμε ἔρμαιους σὰς κύματα τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς Βαβυλώνας. Σὰς ἀναγκάσαμε νὰ ζεῖτε σ' ἓνα κόσμο ἀπ'ἀνθρώπο, ἀνὴρ καὶ ἀνοικτίρμονα. Σὰς ὑποδείξαμε νὰ ἀκολουθήσετε δρόμους, ποῦ ἡμεῖς δέν βαδίζαμε. Σὰς ἀφαιρέσαμε τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα. Γκρεμίσουμε ἀπὸ μέσα σας κάθε ἰδανικό. Κι ὅμως λέμε ὅτι σὰς ἀγαπᾶμε. Σεῖς, μέ τὴν ὀξύνοιά σας καταλάβετε τὴν ἀσυνέπειά μας. Καὶ μᾶς ἐγκαταλείψατε. Δέν μᾶς ἐμπιστεύεστε πιά, δέν θέλετε νὰ ζήσετε στὸν κόσμο πού ἡμεῖς σὰς ἐτοιμάσαμε. Καὶ στραφίκατε στὴν ἀναζήτηση τῆς χίμαιρας μέσ' ἀπ' τὰ ναρκωτικά, στὴν ἐπιβεβαίωση σας μέσ' ἀπὸ τὴ βία. **Παιδιά μου, σήμερα αὐτός πού σὰς ὁμιλεῖ, παίρνει πᾶνω του τὴν εὐθύνη γιὰ τίς ἀπέναντί σας ἁμαρτίες ὅλης τῆς γεννᾶς του, καὶ σὰς ζητᾷ συγγνώμη.** Θέλει ὅμως ταυτόχρονα νὰ σὰς πεῖ πὼς καμιά ἁμαρτία δικαί μας καὶ καμιά ἀστοχία δικαί σας δέν μπορεῖ νὰ σὰς κλείσει τό δρόμο πρὸς τὴν καταξίωση. Τὰ ἀδιέξοδα πληθύνουν. Τώρα ἡ ἀδυσώπητη ἀνάγκη σὰς καλεῖ σὲ ἀπόφαση. “Ὅταν ἀλύπητη βαρεῖα ξεσπᾷ ἡ ἀνάγκη καὶ προστάζει, ἀνάξιος εἶναι ὅποιος διστάζει” (Κ. Παλαμᾶς). Ὑπάρχει ἕνας χώρος πού δέν θά σὰς προδώσει ποτέ. Εἶναι ὁ χώρος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐλάτε σ' αὐτόν, ἐλάτε στὴν πίστη, ἐλάτε στὸν Χριστό. Θά βρεῖτε ὅ,τι ἔχετε χρόνια τώρα στερηθεῖ. Καὶ μαζί τὴν ἀληθινὴ ἐλευθερία, τὴν ἀληθινὴ δικαιοσύνη, τὴν ἀληθινὴ ἀλήθεια. Ὁ Ἀναστάς Χριστός, παιδιά μου, νὰ εἶναι μαζί σας». βλ <http://xristodoulos.antibaro.gr/ekklesia/enthronement.html>

³¹ βλ. χαρακτηριστικά http://yannisharis.blogspot.com/2007/06/blog-post_23.html

μέ εικόνες και emoticon, μέ ελάχιστη χρήση γραφής, γλώσσα τηλεγραφική και ἐνημερωτική, γλώσσα συνθηματολογική, γλώσσα πού δέν καλλιεργεί τήν σκέψη, ἀλλά ἀφήνει μόνο ἐντυπώσεις, καθιστᾷ τό μήνυμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας ὄχι μόνο δύσκολα ἀντιληπτό, ἀλλά καί οὐσιαστικά μή ἀναγνώσιμο. Καί ὅμως σ' αὐτήν τήν νέα πραγματικότητα, ἡ ἐκκλησιαστική γλώσσα ἔχει νά ἀντιτάξει τήν πληρότητα τοῦ λόγου τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἰδίως τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ ὁποία διαδίδεται πολύ εὐκόλα ἀκριβῶς μέσω τῶν διαύλων τῶν Μέσων Κοινωνικῆς Δικτύωσης, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ Ἐκκλησία θά ἀσχοληθεῖ σοβαρά μέ τό θέμα, κάτι πού δέν φαίνεται νά συμβαίνει, ἀφοῦ γιά τήν ὥρα ἡ ἐκκλησιαστική παρούσα ἔχει ἀφεθεῖ στήν εὐχέρεια μεμονωμένων Ἱερῶν Μητροπόλεων ἢ κληρικῶν, ἄλλοτε χαρισματικῶν, ἄλλοτε μιμητῶν τῶν πολλῶν πού χρησιμοποιοῦν τά ΜΚΔ, ἐνῶ ὁ νεανικός λόγος μᾶλλον ἀπουσιάζει.

Παραθέτουμε ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀνάρτησης ἐπιτυχημένου χρήστη τῶν ΜΚΔ, τοῦ κρητικῆς ἱερέα π. Λίβου (Χαράλαμπου Παπαδόπουλου):

«Πρωινό ταξίδι μέ τρένο. Δυό κυρίες κάθονται στά μπροστινά ἀπό μένα καθίσματα. Ἄγνωστες μεταξύ τους. Ὡστόσο σέ λίγα λεπτά ἔχουν ἀρχίσει νά ἀνταλλάσσουν πληροφορίες καί νά σπίνουν μιά χαριτωμένη συζήτηση. Κάποια στιγμή ἡ νεότερη σέ ἡλικία προτείνει στήν ἄλλη, νά διαβάσει ἕνα περιοδικό πού κρατοῦσε. Ἀπό ἐκεῖνα πού ἀσχολοῦνται μέ τήν showbiz γιά νά εἰσπράξει μιά αὐστηρή ἀπάντηση γιά τό πόσο ἀπαίσια εἶναι αὐτά τά περιοδικά καί ὅτι δέν πρέπει νά ἀσχολοῦμαστε μέ κουτσομπολιά.

Θά πρέπει νά πέρασε κανένα μισάωρο. Ἡ νεαρή κυρία ἀπολαμβάνει ἕνα ὁμορφο ἥσυχο ὕπνο. Ἡ μεγαλύτερη ρίχνει ματιές γιά νά βεβαιωθεί ὅτι ὄντως ἡ συνεπιβάτης της ἔχει κοιμηθεῖ.

Ἀφοῦ βεβαιώθηκε, μέ ἕνα πολύ ἥσυχο καί διακριτικό τρόπο παίρνει τό κουτσομπολιστικό ἐντυπο πού πρὶν ἀπό λίγο μέ ὀργή ἀποστρεφóταν καί ἐπιτιμοῦσε τήν συνεπιβάτιδά της πού διάβαζε, καί ἀρχίζει νά τό ξεφυλλίζει μέ ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον καί περιέργεια.

Τελικά πόσο μᾶς ἀρέσει νά κρυβόμαστε. Νά φαινóμαστε κάτι ἄλλο ἀπό ἐκεῖνο πού στήν πραγματικότητα εἴμαστε. Πόσο δύσκολο εἶναι νά ἀποδεχθoῦμε, ὅτι μέσα μας ταυτοχρόνως συνυπάρχουν ὁ ἐνῆλικος μέ τό παιδί, ὁ ὥριμος μέ τόν ἀνῶριμο, ὁ σκεπτόμενος μέ τόν συναισθηματικό, ὁ ἅγιος μέ τόν ἁμαρτωλό... Πόσο δύσκολο εἶναι νά ἀποδεχθoῦμε τό σύνολο τῆς ὑπαρξῆς μας, δηλαδή ὅτι ὅσο φῶς εἴμαστε ἄλλο τόσο σκοτάδι κουβαλᾷμε. Ὅτι τά δάκρυα μας ἔχουν νερό καί ἀλάτι...»³².

³² <https://www.facebook.com/p.libyos/>

Ὁ π. Λίβυος ξεκινᾷ τὴν ἀνάρτησή του ἀπὸ ἓνα περιστατικό τῆς καθημερινῆς ζωῆς, τὸ ἀφηγεῖται μὲ γλῶσσα κατανοητὴ καὶ καταλήγει σὲ ἓνα συμπέρασμα ὄντολογικό-ύπαρξιακό, συμφιλιωτικό μὲ τὴν ἀγάπη ποὺ καλοῦμαστε νὰ δείχνουμε στὸν συνάνθρωπο καὶ σίγουρα ποιητικό, ἀφοῦ καταγράφει ὅτι ὅσο φῶς εἴμαστε, ἄλλο τόσο σκοτάδι κουβαλᾷμε, χρησιμοποιώντας γλωσσικὲς μεταφορές.

Τὸ παράδειγμα αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι τὸ μόνο, δείχνει μία καινούργια διάσταση στὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν ψυχολογικοποίηση τοῦ λόγου. Ἀφορμώμενη ἀπὸ τὸν διάλογο μὲ τὴν ἐκκοσμηκευμένη διάνοψη, στὴν ὁποία κυριαρχεῖ τὸ ψυχολογικὸ στοιχεῖο, ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσει καὶ μὲ τίς δικές της προλαμβάνουσες παραστάσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν προθετικότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος, ποὺ εἶναι ἡ κατὰδειξη τῆς ἀγάπης, τῆς ἀνοχῆς, τῆς μετάνοιας, τῆς σχέσης μὲ τὸν Χριστό, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν βρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν κόσμο ἀλλὰ μπορεῖ νὰ τὸν ἀνανοματοδοτήσει.

Ὅλες αὐτές οἱ ἀναφορές δείχνουν τελικὰ ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα μπορεῖ νὰ εἶναι μία συλλογικὴ-κοινωνικὴ ιδιόλεκτος (ποὺ γίνεται κοινωνιόλεκτος), ἔρχεται ἀπὸ τὸ παρελθόν, τὴν προνεωτερικὴ κοινωνία, ὅμως ἐπιβιώνει μέχρι σήμερα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀγγίζει πλείστους ἀνθρώπους ἀνὰ τὸν κόσμο, μεταδίδοντας τὸ μήνυμα τῆς πίστεως ὡς ἀγάπης καὶ ἀνάστασης. Αὐτὴ ἡ γλῶσσα χρειάζεται σήμερα νὰ διαλεχθεῖ χωρὶς φόβο μὲ τίς προκλήσεις τῆς μετανεωτερικῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ἐπιστήμη, μὲ τίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων γιὰ αὐθεντικότητα καὶ γιὰ ἀπαντήσεις ποὺ δὲν θὰ ζητοῦν ἐπιστροφή στό χτές. Ἴσως ἐδῶ ὁ λόγος ἑνὸς κληρικοῦ ποὺ ἔχει τολμήσει νὰ κάνει αὐτὸν τὸν διάλογο νὰ ἀποτυπώνει τὸ πρὸς τὰ ποῦ μπορεῖ νὰ βαδίσει ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, στὴν οὐσία ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα:

«Τὸ ποτάμι δὲν γυρίζει πίσω – δὲν θὰ ἐπιστρέψουμε στὴν Προνεωτερικότητα. Παρ' ὅλο ποὺ οἱ κατακτήσεις τῆς Νεωτερικότητας ἀποδεικνύονται εὐάλωτες, θὰ παραμένουν ἐπιθυμητὸς στόχος στίς σύγχρονες κοινωνίες. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς χρειάζεται νὰ συμφιλιωθεῖ μαζί της, ἂν θέλει νὰ μιλήσει τῇ γλῶσσά τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Αὐτὸ συνεπάγεται διευκόλυνση τοῦ στοχασμοῦ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, περισσότερη ἐνσωμάτωση τῆς Θεολογίας στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ἐφευρετικότητα ὡς πρὸς τὴ συμμετοχικότητα τῶν πιστῶν.

Ἀλλὰ σὲ πείσμα τῶν ἐπικρατούντων στερεοτύπων θὰ ὑποστηρίξω ὅτι καὶ ἡ Μετανεωτερικότητα πρέπει νὰ προσεχθεῖ. Μὲ κίνδυνο νὰ ἐκπλήξω μερικούς,

θά ισχυρισθῶ ὅτι ἔχει νά συνεισφέρει μιὰ ὑπαρξιακή ἐξέλιξη τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος οἰκειώνεται τὴν ἀλήθεια, ὅχι ὡς ἐξωτερικό «ροῦχο» πρὸς τὸ ὁποῖο ὀφείλει νά συμμορφωθεῖ, ἀλλὰ ὡς συνηχοῦσα μὲ τὴν ἐσωτερική του ἀλήθεια. Καί ἡ χριστιανική πίστις διαθέτει αὐτὴ τὴ δύναμη ἐξατομίκευσης, ὅπως ὁ Ἰδιος ὁ Θεός μπόρεσε νά γίνῃ μικρὸς ἄνθρωπος ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι Μεγάλος. Ἡ συνύπαρξη στὸ ψυχικὸ τοπίο ἐτερόκλητων στοιχείων, τὰ ὁποῖα συνήθως παραμένουν στεγανοποιημένα μεταξύ τους, περιμένει ἐνοποίηση. Οἱ ψυχικὲς διασπάσεις, οἱ ὁποῖες εὐνοοῦνται ἀπὸ τὴ Μετανεωτερικότητα, λειτουργοῦν ὡς εἰδωλολατρία. Μὲ ἄλλα λόγια, δημιουργοῦν πολλὰ «ἔκτοπα» κέντρα στὸν ψυχικὸ κόσμον, πού τὸ καθένα διατηρεῖ μιὰ σχετικὴ αὐτονομία. Κάτι χειρότερο: τὰ κέντρα αὐτὰ δὲν ἀρκοῦνται στὴν ἄσκηση ἐπιρροῆς καὶ στὴ διεκδίκηση τῶν ἀπαιτήσεων τους, ἀλλὰ προσφέρουν θυσία στὸν «θεό» τους τὸ καθένα. Ἡ μονοθεΐα σήμερον περνᾷ βαρὴ ψυχολογικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ κρίση.

Οἱ ψυχικὲς συγκρούσεις καὶ ἀντιφάσεις, –τὰ ποικίλα στεγανά δηλαδὴ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου–, ἔχουν προσελκύσει ἐξαρχῆς τὴ φροντίδα τῶν σημαντικῶν «σχολῶν» τῆς ψυχοθεραπείας. Συχνὰ οἱ θεραπευτὲς ἀνακαλύπτουν ὅτι αὐτὰ τὰ στεγανά δημιουργήθηκαν ἀπὸ μιὰ παθολογικὴ ἀνάγκη ἐλέγχου, μὲ ἄλλα λόγια, ἐπειδὴ τὸ ἄτομον δυσκολεύεται νά ἐμ-πιστευθεῖ. Ἡ πίστις ἔτσι ἀναδύεται ὡς ἀποτελεσματικὴ καὶ ἀναγκαία συνθήκη τῆς ἐπιμέλειας ἑαυτοῦ»³³.

³³ βλ. π. Βασίλειος Θεομὸς, «Ἡ πίστις καὶ ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ἑαυτοῦ», ἐφ. *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, Κυριακὴ 16 Φεβρουαρίου 2020, <https://www.kathimerini.gr/1064903/article/politismos/vivlio/h-pisth-kai-h-epimeleia-toy-eaytoy>

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Λαρίσης καί Λαρισαίων μνηῖμες

* * *

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Δρ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

Η «ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΩΝ»- ΜΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΟ 1821 ΣΤΟ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΑΡΙΣΑΣ

«Ἄς ἐπανακάμψουν αἱ Μοῦσαι εἰς τὰς προτέρας αὐτῶν καλλιὰς»

Ανάμεσα στίς πολλές παραινέσεις πού χρησιμοποιοῦνται μέ ἐθνεγεργικό χαρακτῆρα στίς ἐπιστολές τῶν Θεσσαλῶν λογίων πού ἔχει συγκεντρώσει ὁ Λαρισαῖος λόγιος Ἰωάννης Οἰκονόμου στὸν κώδικα «Ἐπιστολαὶ Διαφόρων»¹, ὑπάρχουν πολλές ἀναφορές στὴν ἀρχαιότητα. Μεταξύ αὐτῶν ξεχωρίζει ἡ ἐπὶ κληση τῶν Μουσῶν, καθὼς ἀποτελεῖ μὴ ἀπὸ τίς προσφιλέστερες ἐκφράσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Αὐτές ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὸν τίτλο τῆς ἐκθέσης τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου, (4 Ἰουλίου 2021-30 Ἀπριλίου 2022), ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ τὴν παρουσίαση τῆς ἀγνωστῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς τοῦ 21 στί Θεσσαλία, σὲ συνδυασμὸ μέ τίς ἀναζητήσεις τῶν λογίων καὶ τὸν μοναδικὸ στά χρονικὰ δυναμισμό τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων.

Ὁ ὑπότιτλος τῆς ἐκθέσης «Λόγιοι, ἔμποροι καὶ καλλιτέχνες τίς παραμονές τοῦ 1821 στί Θεσσαλία» ἀποτυπώθηκε στὴν τριμερῆ διαίρεση τοῦ χώρου, στὸν ὁποῖο προβάλλονται ἰσοτίμα τόσο ἡ ἐκδοτικὴ παραγωγή τῶν Θεσσαλῶν λογίων ὅσο καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ ἐμπορικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ, ἐνῶ

¹ Μ.Μ.Παπαϊωάννου, Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, *Ἐπιστολαὶ Διαφόρων* (1759-1824), Ἀθῆνα 1964, νή', σ. 154.

ή αναφορά της τελευταίας ως κινητήρια δύναμη των προηγούμενων είναι αυτή που λειτουργεί ως συνεκτικός ιστός όλης της παρουσίας².

Η σημασία των Θεσσαλών λογίων στή δημιουργία και εξέλιξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού έχει πολλές φορές τονισθεί στην έρευνα, γι' αυτό και στην έκθεση περιλαμβάνονται επιλεκτικά έργα, τα οποία υπογραμμίζουν τί μεγάλη εκπαιδευτική άνηση της εποχής στις σχολές Τυρνάβου, Τσαριτσάνης και Άμπελακίων, ενώ τό σπουδαίο θέμα των εμπόρων-χορηγών του βιβλίου αναπτύσσεται σε χωριστή ένότητα.

Αντίθετα, η τέχνη της εποχής δεν είναι αρκετά γνωστή ούτε έχει προβληθεί ή πολιτιστική άνηση στή Θεσσαλία της εποχής πριν την Έπανάσταση, πού ακολούθησε την οικονομική, ιδίως στους κύκλους των Ελλήνων εμπόρων. Τό κενό αυτό προσπαθεί νά καλύψει η έκθεση «Η Έπιστροφή των Μουσών», προβάλλοντας όρισμένους από τούς πρωταγωνιστές της εποχής, οί όποιοι ευθύνονται για κάποια από τά καλλιτεχνικά έργα, πού άπετέλεσαν σταθμούς για την εποχή τους. Άνάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο σύνολα, πού τοποθετούνται σε εξέχοντα σημεία της έκθεσης, οί ρωσικές εικόνες του ναού του Αγίου Άχιλλίου Λάρισας (1801) και οί τοιχογραφίες του Άρχοντικού Δημητρίου Σβάρτς των Άμπελακίων (1803).

Οί πρώτες άποτελούν ό,τι απέμεινε από τό τέμπλο του προεπαναστατικού ναού του Αγίου Άχιλλίου και παραγγέλθηκαν στή Μόσχα από τόν μητροπολίτη Λάρισης Διονύσιο Καλλιάρχη, τί σημαντικότερη προσωπικότητα της χριστιανικής κοινωνίας της εποχής. Οί εικόνες αυτές, έργα του Dimitri Smirnov (εικ. 1), δημιούργησαν αίσθηση στους συγχρόνους τους για την τάση άπεικόνισης της σύγχρονης άρχιτεκτονικής και διακοσμητικής στά θρησκευτικά θέματα, τάση πού προέρχεται από τό μπαρόκ, κυρίαρχο ρεύμα τόν 18ο αιώνα στην Ευρώπη, καθώς και τά πλούσια και ύποβλητικά χρώματα, στοιχεία πού δεν επαναλαμβάνονται την εποχή αυτή στή Θεσσαλία. Η πολιτική τους σημασία είναι αντίστοιχη της καλλιτεχνικής, καθώς άποτυπώνουν όλες τίς ελπίδες πού είχαν έναποθέσει τότε οί Έλληνες στους Ρώσους, ιδίως οί κύκλοι του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης, στους όποιους άνήκε ό Διονύσιος. Μπο-

² Η έκθεση αυτή πραγματοποιήθηκε χάρη στή συνεργασία και τόν δανεισμό άντικειμένων από την Ίερά Μητρόπολη Λάρισης και Τυρνάβου και την Ίερά Μητρόπολη Έλασσόνας. Επιπλέον άντικείμενα έχουν παραχωρηθεί από τίς Βιβλιοθήκες Λάρισης, Τυρνάβου και Ί.Μονής Όλυμπίων, καθώς και άλλους φορείς πού αναφέρονται στον όδηγό της έκθεσης *Η Έπιστροφή των Μουσών, Λόγιοι, έμποροι και καλλιτέχνες στή Θεσσαλία τίς παραμονές της Έπανάστασης του 1821*, επίμείλεια Σ. Σδρόλια, Λάρισα 2021.

Εικ. 1. Εικόνες ναού Αγίου Αχιλλίου Λάρισας

ροῦμε νά φαντασθοῦμε τά συναισθήματα εὐφορίας τῶν Λαρισαίων μόλις τίς ἀντίκριψαν, μέσα στόν ναό πού μόλις ξανακτίσθηκε μετά ἀπό κόπους καί θυσίες, ἀφοῦ εἶχε καταστραφεῖ στά Ὀρλωφικά καί ἡ ἀναγέννησή του δημιουργοῦσε ἐλπίδες γιά ἐθνική ἀνάταση³.

Τήν ἴδια ἐποχή, ἡ ζωγραφική στό σπίτι τοῦ πλούσιου ἐμπόρου Δημητρίου Σβάρτς κινεῖται ἀνάμεσα στήν Εὐρώπη καί τήν Κωνσταντινούπολη, ἐνσωματώνοντας μέ τόλμη κοσμήματα ἀπό τόν σύγχρονο εὐρωπαϊκό ρυθμό τοῦ ροκοκό καί ὅψεις τῶν πόλεων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης⁴. Ὅπως ἀναφέρουν οἱ περιηγητές τῆς ἐποχῆς, τά ἀρχοντικά τῶν Ἀμπελακίων ἔμοιαζαν μέ σπίτια τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐνῶ ὁλόκληρος ὁ οἰκισμός παρουσίαζε ὅλη Εὐρωπαϊκῆς κομποπολῆς, οἱ κάτοικοί της μιλοῦσαν ξένες γλῶσσες, ἄκουγαν εὐρωπαϊκή μουσική καί ἀνέβαζαν εὐρωπαϊκό θέατρο. Στήν ἐκθεση τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου

³ Ὁ ναός ἐγκαινιάσθηκε στίς 7 Ἀπριλίου 1794, Μέγα Σάββατο. Γιά τήν ἱστορία τοῦ ναοῦ καί τῶν εἰκόνων του βλ. Ν. Παπαθεοδώρου, «Ιερός ναός Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, Ἱστορική Διαδρομή 15 αἰώνων», *Ἀχιλλίου Πόλις* 1, Μάιος 2019, σσ. 103-144.

⁴ Οἱ τοιχογραφίες αὐτές ἀποτεichίσθηκαν ἀπό τό Ἀρχοντικό τί δεκαετία τοῦ 1990 καί συντηροῦνται στό Διαχρονικό Μουσείο, ἐνῶ ὁρισμένες ἐκτίθενται. Ε. Μουτσόπουλος, «Θεσσαλικά Ἀμπελάκια, Εἰσαγωγή στήν ἱστορία, τήν Κοινοπραξία καί τά Ἀρχοντικά τῆς κομποπόλεως», *Ἡώς* ἔτ. 9ο, 1966, σσ. 114-200.

Εικ. 2. Εικόνες της Παράνης.

Εικ. 3. Τοιχογραφίες Αρχοντικού Δ. Σβάρτς Άμπελκίων.

γίνεται προσπάθεια αναπαράστασης ενός τοίχου δωματίου του ορόφου (εικ. 2), με ζωγραφικούς πίνακες που φέρουν ἄνθη καὶ διακοσμητικὴ γιρλάντα σὲ ρυθμὸ ροκοκό, ἐνῶ ἐκτίθεται ἐπίσης τοιχογραφία που εἰκονίζει δρόμο τῆς Βιέννης, μὲ τὸ γνωστὸ μνημεῖο Στήλη τῆς Πανώλης.

Καὶ τὰ δύο παραπάνω καλλιτεχνικά σύνολα, ξεκινώντας ἀπὸ διαφορετικὴ ἀφετηρία, μεταφέρουν τίς καλλιτεχνικὲς ἀναζητήσεις τῆς Εὐρώπης στὴ Θεσσαλία τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ συνοψίζουν τὸ ἀνανεωτικὸ ρεῦμα που ἐπικρατοῦσε, σηματοδοτώντας μιά νέα ἐποχή. Τίς ἴδιες τάσεις ἀπηχοῦν οἱ ροκοκό κατὰκοσμες πολυθρόνες στίς ὁποῖες τοποθετοῦνται οἱ ἄγιοι στό τέμπλο τοῦ ναοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τῆς Ραιφάνης, ἐπίσης ἐμπορικὸ κέντρο τῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος ἀνακαινίζεται μετὰ τὸ 1830 (εικ. 3).

Ἡ αἰτία γιὰ τὴν ἐπίδραση τῶν εὐρωπαϊκῶν ρυθμῶν στοὺς παραπάνω καλλιτέχνες δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν προϋοῦσα ἐξοικείωση τῶν Θεσσαλῶν στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα μὲ τὴν τέχνη τῆς Εὐρώπης καὶ κυρίως μὲ ἐκεῖνη τῆς Βιέννης, ἡ ὁποία ὡς αὐτοκρατορική πρωτεύουσα καὶ κέντρο τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τῶν Θεσσαλῶν, μπορούσε νὰ μεταδίδει καλλιτεχνικά πρότυπα στὰ Βαλκάνια. Τὴν ἴδια πηγὴ μαρτυροῦν τὰ θαυμαστά χρυσοκεντήματα τῆς Ἑλασσόνας, δῶρα τοῦ Ἀνθίμου, ἡγουμένου τῆς μονῆς Ὀλυμπιώτισσας, καθὼς καὶ πλουσιῶν ἐμπόρων, ὅπως ἐπίσης τὸ χρυσοποιεῖο εὐαγγέλιο κοσμημένο μὲ σμάλτο, ὅλα ἀπὸ τὴ Βιέννη, σύμφωνα μὲ τίς σωζόμενες ἐπιγραφές⁵.

Ἡ παρουσία ὅλων αὐτῶν τῶν ἔργων στὴν ἐκθεση *Ἡ Ἐπιστροφή τῶν Μουσῶν*, μαζί μὲ ἄλλα τοπικῶν καλλιτεχνῶν, ὅπως οἱ ἐκτιθέμενες εἰκόνες τοῦ Τυρνάβου, ἀφίνει νὰ φανοῦν οἱ διαφορὲς μὲ τὰ ἐπείσασκα ἔργα, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ὠριμότητος στὸν ὁποῖο φθάνει ἡ μεταβυζαντινὴ παράδοση στὴ Θεσσαλία στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, ἐνσωματώνοντας πλῆθος στοιχείων.

Παράλληλα μὲ τὰ καλλιτεχνικά ἔργα, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ συμβαίνει ἐπίσης μιά ἀληθινὴ ἀναγέννηση τῆς ἐκπαίδευσης, ἀφοῦ σχολεῖα καὶ δάσκαλοι αὐξάνονται, χρηματοδοτοῦνται καὶ αὐτὰ ἀπὸ τοὺς δραστήριους ἐμπόρους καὶ ἐφοδιάζονται μὲ βιβλία ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀποκτώντας ἔτσι τὴ δυνατότητα νὰ παρουσιάσουν τὰ νέα φιλοσοφικά ρεύματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ νὰ αὐξήσουν τὴ δημιουργικὴ ἐπίδρασή τους στὴν κοινωνία. Θεσσαλοὶ δάσκαλοι⁶ ὅπως ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ Ἀνθίμος Γαζῆς, ὁ Κωνσταντῖνος

⁵ Ἀρχιμανδρίτης Χαρίτων Τούμπας (ἐπιμέλεια), *Ἡ Τερά Μητρόπολις Ἑλασσῶνος, Οἱ ἐνορίες, οἱ ἱερὲς μονὲς καὶ τὰ κειμήλιά τους*, Ἑλασσῶν 2007 (σποραδικά).

⁶ Γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ τίς σχολές τῆς ἐποχῆς βλ. Θ. Νημᾶς, *Ἡ Ἐκπαίδευση στὴ Δυτικὴ Θεσσαλία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ Θεσσαλικοῦ Διαφωτισμοῦ*,

Κούμας, ο Ίωνας Σπαρμιώτης και πολλοί άλλοι ενέκυσαν στα έργα της γαλλικής φιλοσοφίας και των άλλων επιστημών που μιλούσαν για τα δικαιώματα του ανθρώπου, μετέφρασαν τα ξένα σχολικά εγχειρίδια και είχαν την ευκαιρία να επηρεάσουν συνειδήσεις ώστε να δημιουργηθεί σταδιακά η πεποίθηση στον ελληνικό πληθυσμό ότι αξίζει μιας καλύτερης τύχης. Αδιάφρεστοι μάρτυρες αυτής της εξέλιξης αποτελούν τα έναπομείναντα τμήματα από τις μεγάλες βιβλιοθήκες που δημιουργούνται τότε, όχι μόνο στις σπουδαίες σχολές και τις μονές της εποχής αλλά και σε οικίες ιδιωτών, όπως εκείνη του Λαρισαίου λογίου Ιωάννη Οικονόμου.

Ο ένθουσιασμός που επικρατούσε με την αύξηση των δασκάλων αποτυπώνεται ενδεικτικά σε επιστολή του 1809 από τον Κωνσταντίνο Αναγνώστη προς τον Ιωάννη Οικονόμου, που είχε διορισθεί δάσκαλος στον Βόλο. «Εύχομαι όσον ούπω οι τοιοῦτοι να πολλαπλασιασθῶν ἵνα μὴ ἐξουθενῶσιν ἡμᾶς τοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀπογόνους τῆς Εὐρώπης τὰ ἔθνη. Ἀρκετόν τό μέχρι τοῦδε τῶν ἐθνῶν ὄνειδος... Λέγω εἰς ὅλους τό Ὀμηρικόν ἀκαταπαύστως... ὦ φίλοι, ἀνέρες ἐστέ καὶ αἰδῶ θέσθε ἐνι θυμῷ. Ἐστάμενοι κρατερῶς, μηδέ τροσάασθε φόβον δέ... Θέλει περισσοῦσι ἐντός ὀλίγου εἰς τὴν νῦν πεπατημένην Ἑλλάδα ὁ Ἥρωρ καὶ ὁ Φιλόσοφος»⁷.

Στά βιβλία του Ιωάννη Οικονόμου, που εκτίθενται, ως χαρακτηριστικό δείγμα ιδιωτικής βιβλιοθήκης Θεσσαλού λογίου της εποχής της Επανάστασης, φαίνονται τα πολύπλευρα ενδιαφέροντά του, αλλά κυρίως η αγάπη στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, κάτι που γίνεται μόδα σε όλη την Ευρώπη και μεταδίδεται στην οθωμανοκρατούμενη Ελλάδα με πολλαπλές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης. Ο σπουδαίος ρόλος των αρχαίων ανάμεσα στους λογίους της εποχής του '21 συνοψίζεται στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή και ιδίως στη Χάρτα του, που έχει ενσωματωθεί στην έκθεση του Διαχρονικού Μουσείου, ενώ δημιουργούνται επιπλέον γόνιμοι συνειρμοί με την παρουσία αρχαίου αγάλματος της Αθηνᾶς, πρόσφατο εύρημα στη Λάρισα, καθώς η μορφή της συνάρπαζε τους ανθρώπους της εποχής και χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές με συμβολικές διαστάσεις⁸.

Θεσσαλονίκη 1995, Μ.Λαφαζάνης, *Ιωάννης Πέζαρος (1749-1806), Η εποχή –Τό έργο– Η αλληλογραφία του, Η συμβολή της Σχολής του Τυρνάβου στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, Τύρναβος 2009.

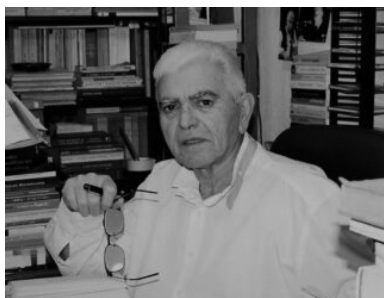
⁷ *Επιστολαί Διαφόρων*, ὁ.π., (ὑπόσμη.1) σσ. 154-155.

⁸ Λ. Δρούλια, «Η Θεά Αθηνᾶ, θεότητα-έμβλημα του Νέου Ελληνισμού», *Οι χρήσεις της Αρχαιότητας από το Νέο Ελληνισμό*, Αθήνα 2002, σσ. 221-240.

Από τά παραπάνω προκύπτει ότι στην περιοδική έκθεση του Διαχρονικού Μουσείου Λάρισας «Ἡ Ἐπιστροφή τῶν Μουσῶν» θίγονται ὀρισμένα κεντρικά ζητήματα πού ἐπηρέασαν τή Θεσσαλική κοινωνία τίς δεκαετίες πρὶν τό 1821, ὅπως ἡ ἐξαγωγική κίνηση τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων, ἡ κυκλοφορία τῶν βιβλίων καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς περιοχῆς· τέλος, ἡ ἀλλαγὴ στό καλλιτεχνικό αἰσθητήριο πού προκύπτει ἀπὸ τὴν κυκλοφορία εἰσαγόμενων ἔργων καί τὴν ἐπίδρασή τους στοὺς ντόπιους καλλιτέχνες, πού ἐργάζονταν σέ ἐκκλησίες καί Ἀρχοντικά. Μέσα ἀπὸ τίς παραπάνω διεργασίες πραγματοποιεῖται ἡ ὀρίμανση τῆς κοινωνίας καί ἡ σταδιακὴ δημιουργία τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, πού ἐμπεριέχει τὴ σαφῆ διατύπωση τοῦ αἰτήματος τῆς ἐθνεγερσίας.

Ο ΠΟΝΟΣ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ

Κλήθηκα νά γράψω γιά τήν απουσία τοῦ Ἀγγέλου Πετρουλάκη. Τοῦ Λαρισαίου δημοσιογράφου, κριτικοῦ, συγγραφέα, λογοτέχνη, μαχητῆ καί ὑπηρετῆ τοῦ λόγου, ἀλλά καί τοῦ Λόγου στά ἔσχατά του. Ἡ παρουσία του στά τεύχη τοῦ περιοδικοῦ τῆς Μητροπόλεως πού φιλοξενεῖ καί τήν παροῦσα ἀναφορά-μνημόσυνο βεβαιώνει τίς κοινωνικές ἀνησυχίες καί τίς μεταφυσικές ἀναζητήσεις του.

Κεντρικός ἄξονας τῶν προβληματισμῶν του ὁ πόνος. Ἀναφέρεται συχνά σ' αὐτόν στά ἀρθρογραφήματά του, τά ποιήματα καί τά σχόλια στά μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης. Πονοῦσε γιά τοὺς ἀνιστόρητους, τοὺς ἀμνήμονες, τοὺς ἀπάτηδες. Πονοῦσε γιά τήν σιωπὴ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων γιά τήν ἔλλειψη ποιότητας στή γραφή, τόν λόγο, τή σκέψη. Τόν πονοῦσε ἡ «συμπαράστασις στὴν ἀνηθικότητα», ἡ «ἔλλειψη γενναιότητος», οἱ «κομματικές παρωπίδες», ἡ μισαλλοδοξία, τά «άνιερα προσωπικά συμφέροντα», καί ἡ κυριαρχία αὐτῶν πού ἐξακολουθοῦν «νά διδάσκουν ἓνα ἥθος βρόμικο, μιά δειλία, μιά ἀλπεῖα ἀπύθμενη». Ὁ πόνος ἦταν αὐτός πού μᾶς ἔνωσε, ἀλλά καί αὐτός πού μᾶς χώρισε. Ἡ ἀπώλεια τοῦ 28χρονοῦ γιοῦ τοῦ Πέτρου ἦταν αὐτή πού τόν ἔκανε νά ἀναμετρηθεῖ μέ τόν πόνο τῆς ἀπώλειας καί τῆς ἀπουσίας. Ἡ ἀπώλεια τοῦ πατέρα μου, ἓνα τετράγωνο πιό μακριά, ἔνωσε τίς σχεδόν καθημερινές ἐπισκέψεις μας ἐναλλάσσοντας τοὺς μονολόγους του μέ ἓνα ποτήρι καφέ καί ἓνα τσιγάρο μέ τόν γιό του μέ συζητήσεις μας πού εἶχαν πολλὰ διαλείμματα σιωπῆς.

Τοῦ κόστισε πολύ ἡ ἀπουσία τοῦ γιοῦ του. Σέ μιά ἀπό τίς λίγες συνεντεύ-

ξεις του τό 2010 απαντᾷ στό ἐρώτημα τοῦ δημοσιογράφου πότε εἶναι ἡ τελευταία φορά πού ἔχει κλάψει. «Ἐχοντας βιώσει τό κορυφαῖο δράμα πού μπορεῖ νά ζήσει ἕνας πατέρας, κλαίω κάθε φορά πού μένω μόνος ἀπέναντι στήν ἀνάμνηση ἑνός γιοῦ πού εἶχε μεγαλώσει ἐλεύθερος ἀπό συμβατικότητες καί πάντα ἔκανε ἐκεῖνο πού τόν ἐξέφραζε...», τοῦ απαντᾷ. Σέ μιᾶ ἄλλη συνέντευξη μερικά χρόνια ἀργότερα ἕνας ἄλλος δημοσιογράφος τόν ρωτᾷ ποιᾶ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀγωνία του. «Νά μὴν πεθάνω μέσα στόν πόνο. Νά εἶμαι ἀξιοπρεπής ἀπέναντι στό τέλος μου. Καί νά μὴν βιώσω ἄλλο θάνατο στήν οἰκογένειά μου. Ἦδη ἔχω χάσει ἕναν γιό στά 28 του καί δέν θέλω νά μοῦ συμβεῖ κάτι παρόμοιο. Θέλω νά ξέρω πώς τά ἄλλα δύο μου παιδιά εἶναι ὀρθια, ὀρθια καί τά τρία μου ἐγγόνια». Πόνος καί φόβος συνδέονται κατά τόν Ἀγγελό μέ μιᾶ ἀόρατη κλωστή. «Φοβᾶστε;», ἡ ἐπόμενη ἐρώτηση. «Καί βέβαια φοβᾶμαι. Ἀσκηση στό φόβο καί σπουδή θανάτου εἶναι ἡ ζωή. Καί ὅσο ἡ ἡλικία ἀνεβαίνει σκαλοπάτια τόσο ὁ φόβος αὐξάνεται, γιατί αὐξάνονται οἱ πόνοι καί ἡ ἀνασφάλεια», απαντᾷ. Ἡ ἐμπειρία τοῦ πόνου, ὑποστηρίζει, σέ κάνει λιγότερο δύστροπο, ἐγωιστή καί ἐριστικό. Σέ ἕναν ἀπό τούς συγγραφικούς μονολόγους του προτάσσει τή φράση τοῦ Ὁρχάν Παμούκ: «Τελικά συνειδητοποιῶ ὅτι ὁ φόβος προκαλεῖ δύο διακριτές σέ μένα, καί ἴσως σέ ὅλους μας, ἀντιδράσεις. Μερικές φορές μέ κάνει νά ἀποτραβιέμαι στόν ἑαυτό μου, πρὸς τή μοναξιά καί τή σιωπή. Ὅμως, ἄλλες φορές μέ διδάσκει νά εἶμαι ταπεινός καί νά δείχνω ἀλληλεγγύη». Σέ ἕναν ἄλλο μονόλογο σχολιάζοντας τή συμπεριφορά ἀπέναντι στήν πανδημία προσπαθεῖ νά ἐξηγήσει τή συμπεριφορά τῶν ἀδιάφορων κάθε θέσης μόρφωσης καί τάξης σημειώνει ὅτι ἴσως συμπεριφέρονται ἔτσι, «γιατί οἱ πληγές τῆς ψυχῆς τους πυορροοῦν. Ἴσως γιατί δέν ἔχουν τὴν ἐμπειρία τοῦ πόνου...».

Ἄν καί ζεῖ μέ τόν πόνο, ἀποφεύγει νά προκαλεῖ τόν πόνο στοὺς ἄλλους. Ὅταν ἐρωτᾶται γιατί καθυστέρησε τὴν ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματός του «Ἡ ζωή στό κόκκινο» ἐξηγεῖ ὅτι τό κρατοῦσε στό συρτάρι του γιατί «ἤθελε νά ἀπαλύνει κάποια πού πονοῦσαν περισσότερο». Στὴν κριτικὴ τῆς ποιητικῆς συλλογῆς του «Λόγος καί αἰτία γιὰ μιὰ θύμηση» ἡ Σοφία Στρέζου ἀναφέρει ὅτι «Ἐνα βουβὸ κλάμα τά λόγια. Μιὰ σιωπὴ πένθιμη σέ ἐμβατήρια λύπης, εἶναι τ' ἀκριβὰ δῶρα τῆς ποιητικῆς συλλογῆς». «Πίσω ἀπὸ τίς λέξεις, καλὰ κρυμμένη ἡ ὁδύνη. Ἀνοίγει πανιὰ θλίψης σέ ἀκούρσευτες θάλασσες πόνου, ἀπρόσμενου. Γκρεμοὶ πού πολεμοῦν νά πνίξουν θύμψεις. Αὐταπάτες πού δέν σώθηκαν. Ἀντοχές στὴν περὶμετρο ἑνός τέλους, πού δέν γλῆτσε ἀπὸ ἀρχέτυ-

πα συνθηκολόγησης δακρύων μέ τήν μνήμη», συμπληρώνει. Σέ ένα ποίημα αὐτῆς τῆς συλλογῆς ὁμολογεῖ:

*Μοῦ ἀνήκουν οἱ νύχτιοι πόνοι
καί ἡ τρομακτική σιωπή τῶν ἀρχαίων λατομείων,
οἱ μισοσπασμένες πέτρες,
οἱ γδαρμένες λοφοπλαγιές
καί ἡ ὑπόσχεση μιᾶς ἄλλης ζωῆς.
Ἀνίκουμε
στόν ἀστερισμό τοῦ ἐγωισμοῦ ἐσύ,
τῆς ἥττοπάθειας ἐγώ.
Μικρά τραγούδια ἀνάμεσα σ' ἑκατομμύρια ἄλλα,
ἀμελητέα ἔχνη ἀστερόσκονης,
πού ἔχασαν τόν προορισμό τους.
Στά ρεῖθρα μιᾶς ἄλλης ζωῆς θά συναντηθοῦμε.*

Τό δεύτερο μεγάλο ἀντάμωμα μέ τόν πόνο θά ἔρθῃ πολλά χρόνια μετά, ὅταν θά πληροφορηθεῖ ὅτι πάσχει ἀπό καρκίνο. «Εἶμαι ἓνας ἀπό τοὺς πολλούς, ἓνας ἀπό ἐκείνους πού βλέπει καί νιώθει τήν ζωή του νά φθίνει συνεχῶς καί τῆς κουνᾷ τό χέρι, ἐλπίζοντας πώς ὁ δρόμος πού τοῦ ἀπομένει θά ἔχει ἔστω συμβατικά λιγότερους πόνους», θά γράφει σέ ἓναν ἐξομολογητικό μονόλογό του. Γι' ἀκόμη μιὰ φορά θά βρεθεῖ στό μονοπάτι τῆς ζωῆς μέ τόν πόνο. Ὅχι, ὡς ἀντίπαλος ἢ ἐχθρός. Θά τοῦ προτάξῃ χεῖρα συμφιλίωσης: «Μιλῶ γιά τόν πόνο καί χαμογελῶ. Πρέπει νά φιλιώσουμε μαζί του. Δέν γίνεται νά πορευτοῦμε ὡς ἐχθροί, ὅση ζωή μοῦ ἀπομένει ἀκόμα. Πρέπει νά βροῦμε ἐκεῖνα τά κατατόπια πού θά μᾶς ὀδηγοῦν σέ κάποια ξέφωτα ἀληθινῆς φιλίας, ἢ ἔστω σεβασμοῦ, ἔτσι ὥστε νά μὴν ζεῖ ὁ ἓνας σέ βάρος τοῦ ἀλλοινοῦ». Ὁ πόνος αὐτός ἔρχεται νά καθίσει μέσα του μέχρι τό τέλος. Ἐνας πόνος, πού «καταδεῖχνη στόν ἄνθρωπο τό πόσο ἀδύναμος εἶναι, πόσο προσωρινός, πόσο εὐάλωτος, πόσο γελοῖος φαντάζει μέσα στόν ἐγωιστικό του μικρόκοσμο».

Μιλῶντας στόν θεράποντα γιατρό του σέ μιὰ ἀπό τίς δοκιμασίες του ὁμολογεῖ ὅτι δέν εἶναι ὁ θάνατος πού τόν λυγίζει, ὅσο «ὁ πόνος καί κάποια πράγματα πού ἤθελε νά ζήσει ἀκόμα». Ἄν καί ὁ Κικέρωνας εἶχε πεῖ ὅτι εἶναι «δύσκολο νά σιωπᾷς ὅταν πονᾷς», ὁ Ἄγγελος Πετρουλάκης πονοῦσε διά τῆς σιωπῆς, ἢ καλύτερα διά τῆς ἡχηρῆς σιωπῆς τῆς ποιήσης:

*Αναπνέω μιά σιωπή.
 Αὐτὴν τὴν σιωπὴ σχηματοποιῶ
 σέ μάτια καὶ χεῖλη,
 σέ γήινες ἐκφράσεις πού θέλουν ν' ἀποδράσουν
 στὴν μεταφυσικὴ των ἀνεκπλήρωτων ἐρώτων.
 Ἐσχατολογικὴ ἀναζήτηση πιά
 τό καταβύθισμα στὰ μάτια σου,
 ἀφοῦ καμιά ἱστορία δέν θά σταθεῖ
 στό ἄσημο τῶν ἡμερῶν μου...*

Φοβᾶται νά ἀναμετρηθεῖ μέ τό παρελθόν. Τρομάζει μέ τὴν πιθανότητα νά συναντήσῃ «προσθαφαιρέσεις πού καταλήγουν στό μηδέν». Ὡστόσο, ὁμολογεῖ ὅτι πάντα μέσα του ἔκαψε ἓνα μικρὸ κερί, πού ἡ φλόγα του ἤθελε νά ζεσταίνει τὴν ἀγωνία τοῦ «ποιός εἶμαι;» καὶ «πού πάω;». Ἀναζητᾷ ἀπαντήσεις στὰ βιβλία του. Παρέα μ' αὐτὰ ξημερώνει. Φαίνεται ὅτι ὁ πόνος εἶναι ξενύχτης. Σέ μιά ἀπό τίς ἀναρτήσεις του θά ἀναφέρει τοὺς συγγραφεῖς στοὺς ὁποίους ἀναζητᾷ ἀπαντήσεις γιὰ τὴ ζωή: τὸν Κυκέρωνα («Ὅταν σκέφτομαι τὸν θάνατο»), τὸν Στίβεν Χόκινγκ («Σύντομες ἀπαντήσεις στὰ μεγάλα ἐρωτήματα»), τὸν Σάμουελ Μπέκετ («Ὁ Μαλὸν πεθαίνει») καὶ τὸν Ἄντριου Μίλερ («Ὁ λυτρωτὴς πόνος».)

Πρὶν χρόνια, παλεύοντας μέ τίς λέξεις γιὰ νά συνθέσῃ τό «ΛΟΓΟΣ καὶ αἰτία γιὰ ἓνα ταξίδι», εἶχε γράφει:

*Ταξιδεύω στὴ νύχτα μέ τὴν ἐπίγνωση τοῦ τέλους.
 Κάτω ἀπ' τό πουκάμισο κρύβω τὰ τρομερά «γιατί»,
 πού ἔγιναν φράχτες ἀδιάβατοι.
 Στὶς τσέπες μου κρύβω μιά παλιὰ μουσική,
 πού φύλαξα ζηλότυπα ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους.
 Ἔχει καὶ ἡ μνήμη τὴν δική της μουσικὴ ἐπένδυση...*

Λένε ὅτι ἡ κατάσταση τοῦ πόνου εἶναι μιά μεγάλη πρόκληση γιὰ νά ἀποκαλυφθεῖ ἡ προηγούμενη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸν Θεό, ἀλλὰ καὶ γιὰ νά σφυρηλατηθεῖ ἡ μελλοντική. Ὁ πόνος εἶναι ἡ μεγάλη ὥρα τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὕπαρξη, ἡ ὁποία τότε ἐμφανίζει τίς πλέον μύχιες πτυχές της μέσα ἀπὸ ἓνα λόγο δραματικό. Πάντως ὁ Ἄγγελος ἀναμετριέται καὶ μέ τὰ πιστεύω του, ἰδιαίτερα τὴν τελευταία δεκαετία τῆς ζωῆς του. Ἐκεῖνος πού ἀρνιόταν τὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ μυστήριά της, πού στὴν ἐρώτηση δημοσιογράφου τί θά τοῦ

ἀπαντοῦσε ὁ Θεός ἂν τόν συναντοῦσε τοῦ ἀπάντησε «δέν θεωρῶ ὅτι ὁμιλοῦν οἱ αὐταπάτες», ἀρχίζει μέσα ἀπὸ τόν δρόμο τοῦ πόνου νά ἀλλάζει πορεία. Σέ πολλούς ἀρθρογραφικούς μονολόγους τοῦ ὑπερασπίζεται τήν πίστι στήν Ὑπέρμαχο Στρατηγό, δίνει χριστιανικό περιεχόμενο στό Πάσχα, ἐκφράζει τήν ἀλληλεγγύη του πρὸς τοὺς πονεμένους καί κάνει ἀναφορά στά δάκρυα τῆς μετάνοιας τοῦ χριστιανοῦ παραθέτοντας ἀποσπάσματα ἀπὸ τό βιβλίο τοῦ Κώστα Τσιρόπουλου «Αὐτοψία τῆς ἐποχῆς»: «Τά ἀνθρώπινα δάκρυα θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας –ὅταν εἶναι δάκρυα μετάνοιας, καρποὶ ἁγίας λύπης– σάν δεῦτερο βάπτισμα τοῦ χριστιανοῦ καί μάλιστα, κατὰ τόν ἅγιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, πολύ πιό σπουδαῖο, πιό δυνατό, πιό πλούσιο σέ χάρη ἀφοῦ καθαρίζει τήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη ἀπὸ τά παραπτώματα πού ἔκαμε μετὰ τό πρῶτο, τό βάπτισμα τῆς εἰσόδου στήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ... [... ...] Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀποκάλυψαν τήν συγκλονιστική μεταφυσική ἀξία τῶν δακρῶν. Ἀκόμη μιά φορά βρῆκαν στή διαγωγὴ τοῦ σώματος μίαν εὐθύνη καί μίαν ἄμεση μοναδική ἐπίδραση στό μέλλον τῆς ψυχῆς... [... ...]».

Στήν ποιητική συλλογὴ τοῦ «ΛΟΓΟΣ καί αἰτία γιά ἓνα ταξίδι» ὑπάρχει ἓνα ποίημα πού ἀναφέρεται στὸν πόνο καί τά δάκρυα:

*Δικὴ μου ἡ ζωὴ
καί ἡ πορεία τοῦ πόνου,
ἐπίσης.
Δικό μου καί τό δάκρυ,
μέ σένα
«ἐκτός»,
στό ἀπυρόβλητο πάντα,
γιά νά δικαιωθοῦν οἱ γραφές
τοῦ Λόγου τοῦ Τρίτου...*

Χάρη σέ μερικούς κληρικούς πού τόν προσεγγίζουν μέ ἀνοιχτό πνεῦμα καί ἐνσυναίσθηση βλέπει μέ ἄλλο μάτι τήν ἐκκλησιαστική κατάσταση. Γίνεται μόνιμος ἀρθρογράφος τοῦ περιοδικοῦ «Ἀχιλλίου Πόλις», ὅπου ἀναγνωρίζει τήν ἀναγκαιότητα ἐνεργῆς ἐμπλοκῆς τῆς Ἐκκλησίας στά κοινωνικά πράγματα. Τά τελευταῖα τρία χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ἐμβαθύνει στό μυστήριο τοῦ πόνου, τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου. Λίγες ὥρες πρὶν ἀποχωρήσει μού ἐκμυστηρεῖται ὅτι εἶναι ἥσυχος πιά καί ὅτι δέν συμφιλιώθηκε μόνο μέ τόν πόνο, ἀλλά καί μέ τόν θάνατο. Καί ὅτι ἔπαιρε νά τόν φοβᾶται πιά.

Άραγε,
τί νά ξέρεις ἐσύ
ἀπό τίς γεύσεις τοῦ θανάτου;
Άραγε,
γιατί φοβᾶσαι
νά ταξιδέψεις στήν αἰωνιότητα;

ΠΡΩΤ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΑΤΖΩΝΑΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ-ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ Ι. Ν. ΑΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ. Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Πρόλογος

Η πόλη και η περιοχή του Τυρνάβου αποτελεί τμήμα της Θεσσαλικής γης με μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, εξαιτίας της γεωργίας (εύφορο έδαφος, καλό κλίμα και αφθονία νερών) της βιοτεχνίας (ύφαντική και μεταξουργία), του εμπορίου και της επικοινωνίας με την Κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Πόλη, όπου πλειοψηφούσε ο Έλληνικός πληθυσμός και απολάμβανε σχετικής ελευθερίας από την Οθωμανική Διοίκηση λόγω των προνομίων που είχε παραχωρήσει η Ύψηλὴ Πύλη και είχαν εγκριθεί από το Τουρκικό Ίερατείο και τον Αρχικλητήρα της Μέκκας (ή πόλη είχε ανακηρυχθεί βακούφι, δηλ. θρησκευτικό ίδρυμα κοινής ωφέλειας προστατευόμενο από τις αυθαρεσίες όποιουδήποτε).

Πόλη με έντονο τό θρησκευτικό συναίσθημα των Ορθοδόξων κατοίκων της, με αξιόλογη εκπαιδευτική κίνηση, η οποία υποστηρίχθηκε από προσωπικότητες του τόπου, όπως ο Μητροπολίτης Λαρίσης Παρθένιος, ο οποίος αναδιοργάνωσε την περίφημη Σχολή του Τυρνάβου, τό «Ελληνομουσεϊον», ο ιερέας Ιωάννης Πέζαρος, ο Άλέξανδρος Τυρναβίτης ή Παπαναστασίου και άλλοι.

Η παράδοση της εκπαίδευσης και του πολιτισμού, η οποία αναπτύχθηκε στον Τύρναβο από τί λειτουργία της Σχολής για δύο περίπου αιώνες, καλλιέργησε την πνευματική ζωή του τόπου για όλο τό επόμενο διάστημα. Μεταξύ των καρπών αυτής της πνευματικής καλλιέργειας υπήρξε και ο φιλόλογος-γλωσσολόγος Άχιλλέας Τζάρτζανος (1873-1946) (Μιχ. Λαφαζάνη Ιωάννης Πέζαρος, εκδόσεις Δήμου Τυρνάβου, 2009).

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αχιλλέας Τζάρτζανος ήταν Έλληνας φιλόλογος και γλωσσολόγος. Προερχόταν από φτωχή οκταμελή οικογένεια (μοναχογιός με πέντε αδελφές) με πατέρα ύφαντή και μητέρα παπλωματοῦ. Γεννήθηκε στον Τύρναβο τό 1873. Τελείωσε τό Δημοτικό καί τό Σχολαρχεῖο στον Τύρναβο καί τό Γυμνάσιο στή Λάρισα μέ ἄριστα. Μετά τίς πανεπιστημιακές σπουδές του στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου (εἶχε καθηγητή τόν Γ. Ν. Χατζιδάκι), ἀναγορεύθηκε τό 1900 ἀριστοῦχος διδάκτωρ τῆς Φιλολογίας καί ὑπηρέτησε στήν ἐκπαίδευση (πηγή: Wikipedia). Σημειωτέον ὅτι, ἐνῶ ἦταν φοιτητής τῆς Φιλοσοφικῆς, τό διάστημα 1890-1892 ἐργάστηκε ὡς βοηθός σχολαρχεῖο στον Τύρναβο καί στή Λάρισα. Ὑπηρέτησε ὡς Ἑλληνοδιδάσκαλος στή Λάρισα καί στήν Ἀττική τήν περίοδο 1892-1900 καί ὡς Σχολάρχης καί καθηγητής Γυμνασίου καί Διδασκαλείου στή Λάρισα (1901-1910). Τό 1910 διορίστηκε καθηγητής στήν Ἀθήνα (Βαρβάκειο καί Μαράσλειο). Τό 1911 νυμφεύτηκε τήν Ἀντωνία Λορεντζάτου, Τό 1914 ἐγενε Γενικός Ἐπιθεωρητής τῆς 1ης Ἑκπαιδευτικῆς Περιφέρειας. Τήν περίοδο 1917-1923 τοποθετήθηκε Ἑκπαιδευτικός Σύμβουλος.

Κατά τόν Θεόδωρο Εὐδή: ὁ Αχιλλέας Τζάρτζανος ἀνήκει στήν παράδοση τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν τοῦ Γένους, πού ἀφιερώθηκαν ἐξ ὀλοκλήρου στή διακονία τῆς μεγάλης ιδέας, πού εἶναι ἡ παιδεία ἑνός ἔθνους. Τό ὑπόδειγμά του ὡς ἀνθρώπου θά μείνει ἀλησμόνητο, παροιμιῶδες. Ὁ Τζάρτζανος ἦταν ἡ σύνθεση τῆς μελιχιότητας καί τῆς σοφίας, τῆς σεμνότητας καί τῆς πνευματικότητας, τοῦ ψυχικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἀνώτερης διανοητικότητας. Τό πέρασμά του στήν ἐκπαίδευση, ὡς λειτουργοῦ πού ἔφτασε στίς ἀνώτατες βαθμίδες τῆς, θά εἶναι ἀξιομνημόνευτο καί ἀξιόμιμτο, ἀληθινό πρότυπο γιά τούς ἐκπαιδευτικούς ὅλων τῶν ἐποχῶν. Καί πάνω ἀπ' ὅλα τό ἔργο του μέ τίς τρεῖς του πτυχές –φιλολογικό, γλωσσολογικό, κριτικό– θά εἶναι κτῆμα τοῦ ἔθνους, μέ τή συνθετικότητά του καί τήν ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητά του... Στήν ψυχή τοῦ Τζαρτζάνου περικλεινόταν ὅλη ἡ Ἑλληνική γραφτή παράδοση: τά ἴδια τά ἀθάνατα κείμενά του, ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις μιᾶς πνευματικῆς ἀνθήσεως κάθε φορά. Ἡ συναναστροφή του μέ τά κείμενα αὐτά ἦταν πραγματικά οἰκειότατη, βαθύτατη, ἐμπεριστατωμένη. Ἀπό τόν Ὅμηρο καί τούς ἀρχαίους ποιητές καί συγγραφεῖς, ἀπό τή ἐκκλησιαστική ὑμνογραφία καί τήν ἄλλη βυζαντινὴ κληρονομιά μας, ἀπό τή δημοτική μας μουσα καί τή νεοελληνική λογοτεχνία, διαρκῶς ἀντλοῦσε ὁ δημιουργικός λογι-

Φωτογραφικό στιγμιότυπο από τήν τελετή των Αποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ Ἀχ. Τζαρτζάνου (προσέλευση Μητροπολίτου, Υπουργοῦ καί λοιπῶν ἐπισήμων).

Φωτογραφία τῆς προτομῆς τοῦ μεγάλου διδασκάλου.

σμός του καί ἡ κριτικóτατη ἐποπτεία του... (Θεοδ. Ξύδης, Νέα Ἑστία, τεῦχος 460, σ. 936).

Τό γλωσσικό ζήτημα

Ἡ θέση του στό γλωσσικό ζήτημα ἦταν ἡ ἐξῆς: ὑποστήριζε τή χρήση τῆς νεοδημοτικῆς γλώσσας, ἑνός τύπου ἀστικῆς δημοτικῆς γλώσσας, ἐμπλουτισμένης μέ περισσότερα λόγια στοιχεία, ἀπ' ὅσα πολλοί δημοτικιστές (ὅπως ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης) πίστευαν ὅτι ἔχουν περάσει σέ κοινή χρήση. Ἦταν ἀντίθετος στήν αὐθαίρετη προσαρμογή λόγων ἐκφράσεων στήν λαϊκή γλῶσσα.

Στό σημεῖο αὐτό παραθέτω ἕνα κείμενο ἀπό τίς Δοκιμές τοῦ Γ. Σεφέρη, γραμμένο τό 1946, ὅταν ἀπεβίωσε ὁ Ἀχιλλέας Τζάρτζανος. Ἐγράφε:

Δέν εἶμαι εἰδικός γιά νά ἀναλύσω τεχνικά τήν ἐργασία τοῦ Ἀχιλλέα Τζάρτζανου. Ἀλλά, πώς ἐχάσαμε ἕναν ἀπό τούς λίγους ἐκλεκτούς φιλολόγους, πού πρόσφεραν μία μεγάλη ὑπηρεσία στήν πατρίδα τους, αὐτό μπορῶ νά τό βεβαιώσω θά ἔλεγα, ὅτι ὁ Τζάρτζανος ἔχει ἕναν ἰδιαίτερο δεσμό μέ τή λογοτεχνική γενιά, πού ὠρίμασε καί ἄρχισε νά γράφει στά χρόνια τοῦ μεσοπολέμου. Ἡ ἐπιστημονική του ἐργασία συγγενεῦει, καθῶς νομίζω, μέ τίς γλωσσικές ἀναζητήσεις ὁρισμένων λογοτεχνῶν τῆς γενιᾶς ἐκείνης.

Ἀπό τήν ἀρχή τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνα ὥς τά χρόνια τοῦ μεσοπολέμου, ἡ καλλιέργεια τῆς κοινῆς δημοτικῆς στρέφεται, κατά πρῶτο λόγο, πρὸς τήν γραμματική καί τό τυπικό. Τό πρῶτο ζήτημα ἦταν, ποιές λέξεις θά γράφουμε καί μέ ποιά φθογγολογική μορφή θά παρουσιάσουμε αὐτές τίς λέξεις.

Ἡ προσπάθεια πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση ἦταν τόσο μεγάλη, πού τά

ζητήματα του μηχανισμού της Έλληνικής φράσης δέ μοιάζουν να απασχολούν πάρα πολύ τους λογίους. Στην ήρωική περίοδο του δημοτικισμού (ώς τα τελευταία χρόνια του Ψυχάρη περίπου) οί άνθρωποι πού ασχολούνται με την ελληνική έκφραση, μοιάζουν μαγνητισμένοι από τό χρώμα καί τή ζωηράδα τής λαϊκής γλώσσας... Στά χρόνια του μεσοπολέμου αρχίζουν να γίνονται αισθητές άλλες ανάγκες. Πολύ συνειδητά, κάποτε, καί κάποτε μισοσυνειδητά, παρουσιάζεται ή ανάγκη τής ακρίβειας. Σ' αυτή τήν ανάγκη ήρθε, νομίζω, νά ανταποκριθεί μέ τόν τρόπο του ό Άχιλλέας Τζάρτζανος. Μολοντί άλλης ηλικίας ήταν, αισθάνομαι, ένας από τους δικούς μας, ό άνθρωπος πού έγγραψε τό πρώτο Συντακτικό τής δημοτικής καί συλλογίζομαι μέ αρκετή πίκρα, πώς αν δέν είχε τήν τύχη νά γίνει φθισικός από υπερέκπωση καί πώς αν δέν βρίσκονταν οί συγγενείς του, πού τόν έστειλαν νά περάσει τίς υποχρεωτικές διακοπές τής θεραπείας του στήν Έλβετία, ίσως νά μίν είχε πραγματοποιηθεί κι αυτή ή ανεκτίμητη εργασία... Στά χρόνια μας πρέπει νά μίν τό ξεχνάμε. Τό ζήτημα δέν είναι πιά, αν θά γράφουμε καθαρεύουσα ή δημοτική. Τό τραγικό ζήτημα είναι, αν θά γράφουμε ή όχι ελληνικά· αν θά γράφουμε ελληνικά ή ένα οποιοδήποτε ελληνόμορφο έσπεράντο¹. Δυστυχώς όλα γίνονται σαν νά προτιμούμε τό έσπεράντο· σαν νά θέλουμε νά ξεκάνουμε μέ όλα τά μέσα τή γλώσσα μας.

Ποιά είναι ή γλώσσα ενός τόπου; Η ζωντανή γλώσσα, πού μιλά ό λαός, όπως τή διαμορφώνουν οί καλύτεροι συγγραφείς του. Από τήν εποχή του Αγίου Παύλου ως τό Διονύσιο Σολωμό, ό ελληνικός λαός, μέσα από συνθήκες πού εύκολα θά καταντούσαν άγλωσσο όποιοδήποτε άλλο λαό, έσωσε τή γλώσσα του γιά νά τήν παραδώσει στους μορφωμένους τής απελευθερωμένης Ελλάδας. Μία γλώσσα ανόθευτη, πού συνεχίζει πιστά καί χωρίς διακοπές τή χιλιόχρονη Έλληνική παράδοση, μέ πρωτοφανή εύλυγισία, μέ άπειρες δυνατότητες νά αναπτυχθεί... καί όμως, αυτή τή γλώσσα σήμερα άκόμη, στά 1946 τήν έχουμε άφήσει χωρίς πυξίδα καί χωρίς χάρτη...

... Τό αποτέλεσμα είναι τό έσπεράντο. Ήχει σαν τά ακόλουθα παραδείγματα, πού έτυχε νά προσέξω αυτές τίς μέρες: Στο δρόμο ένας μικροαστός λέει στό φίλο του: «Ολιγουδί νά μή σέ βρώ». Μία υπηρεσιακή πινακίδα στήν άκτή του Παλαιού Φαλήρου (τήν αντιγράφω κατά λέξη) ειδοποιεί: «Όστις εύρεθή άναμιννόμενος μέ ιδιοκτησίαν επί τής άκτής ταύτης, θέλει διωχθεί αύστηρώς». Τό «όλίγου δεϊν» μπόρεσα νά τό καταλάβω αλλά τό «άναμιννόμενος»;

¹ Έσπεράντο (ή) Έσπεράντο. (Ακλ.) διεθνής τεχνητή γλώσσα, πού επινόησε τό 1887 ό Πολωνός όφθαλμίατρος L. Zamenhof μέ λεξιλόγιο από τίς κυριότερες εύρωπαϊκές γλώσσες, ιδίως τίς Λατινογενείς (Λεξικό Μπαμπινιώτη).

Ὁ τότε δήμαρχος Τυρνάβου
Γάσων Χατζηκρανιώτης ἐκφωνώντας
τόν πανηγυρικό τῆς ἡμέρας.

Κατάθεση στεφάνων

Αὐτή εἶναι ἡ κατάστασί μας, καί δέν μᾶς μένει καιρός. Χωρίς μιά φούχτα ἀνθρώπους σάν τόν Ἀχιλλέα Τζάρτζανο θά μιλούσαμε καί θά γράφαμε ὅλοι μας ἔτσι (Νέα Ἑστία, τεύχος 460, σ. 902).

Ἔργα

Ὁ Αἰχλλέας Τζάρτζανος ἔγραψε σειρά ἐπιστημονικῶν πραγματειῶν, γλωσσικῶν, ἱστορικῶν, λαογραφικῶν καί διδακτικῶν βιβλίων. Τό πύο γνωστό, ὅμως, καί τό σημαντικότερο τμήμα τῆς ἐργασίας του ἀναφέρεται σέ βοηθήματα γιά τή διδασκαλία τῆς ἀρχαίας καί τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἔτσι ἔγραψε:

- 1) Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας (1931).
- 2) Συντακτικόν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας (1931).
- 3) Γραμματική τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας (τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης) (1930).
- 4) Γραμματική τῆς Λατινικῆς Γλώσσας (1948, κυκλοφόρησε μετὰ τόν θάνατό του).

Τά προαναφερθέντα ἔργα, ἀπό τή δεκαετία τοῦ '30 ἕως καί πολύ πρόσφατα, διδάσκονταν στή Μέση Ἐκπαίδευση. Σήμερα ἀκόμη ἐξακολουθοῦν νά ἀποτελοῦν ἔργα ἀναφοράς.

- 5) Νεοελληνική Σύνταξις (τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς) σέ δύο τόμους, 1η ἔκδοσις 1928, 2η ἔκδοσις ἐμπλουτισμένη 1946 (ὁ 1ος τόμος) καί 1953 (ὁ δεῦτερος τόμος).

Τό οὖρον magnum τοῦ Τζάρτζανου καί ἡ μοναδική μέ ἐπιστημονικές προδιαγραφές παρουσίασις τῶν συντακτικῶν κανόνων τῆς γλώσσας μας. Στό ἔργο αὐτό ἐργάστηκε ἀρκετά χρόνια, ἄρχισε δέ νά γράφει τό 1925, ἐνῶ βρισκόταν σέ σανατόριο στό Νταβός τῆς Ἑλβετίας, ἄρρωστος ἀπό φυματίωση.

6) Νεοελληνική Γραμματική (1941 σέ συνεργασία μέ τούς Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Κλ. Λάκωνα, Κ. Καρθαίου, Ν. Ἀνδριώτη καί Θρ. Σταύρου).

7) Τό γλωσσικό μας πρόβλημα (1934).

8) Δημοτική καί Νεοδημοτική (1935).

9) Περί τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου (1909) καί ἄλλα.

Τό τέλος

Ὁ Ἀχιλλέας Τζαρτζάνος ἔφυγε ἀπό τή ζωή τόν Ἰούνιο τοῦ 1946. Ὁ θάνατός του ἐλύπησε ὅλους τούς φίλους του καί τούς γνωστούς του. Τοῦτο συνέβη, γιατί ὁ Τζαρτζάνος ἦταν ἓνας πνευματικός ἄνθρωπος, πού εἶχε τό αἶσθημα μεγάλης καί ὑπερήφανα καλλιεργημένης εὐθύνης. Ὅ,τι ἔβγαινε ἀπ' αὐτόν, ἔπρεπε νά εἶναι μετρημένο καί ζυγισμένο στόν ὀρθό λόγο (Νικ. Καραχρίστος, *Νέα Ἑστία*, τεύχος 460, σ. 933).

Ἐπίλογος

Αὐτή ἦταν σέ γενικές γραμμές ἡ ζωή καί τό ἔργο τοῦ συμπατριώτη μας καί Μεγάλου Διδασκάλου Ἀχιλλέως Τζαρτζάνου. Ἡ πόλη τοῦ Τυρνάβου, γιά νά τόν τιμήσει γιά τήν πολύτιμη προσφορά του στόν χῶρο τῆς φιλολογίας, καθιέρωσε τά «Τζαρτζάνεια», τά ὁποῖα διεξάγονται κάθε δύο χρόνια.

Στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἐπί Δημαρχίας Ἰάσονος Χατζηκρανιώτη, πραγματοποιήθηκαν, μέ κάθε ἐπισημότητα, ἀπό τόν μακαριστό Μητροπολίτη Λαρίσης καί Τυρνάβου κυρόν Σεραφεῖμ, τά ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ Ἀχιλλέως Τζαρτζάνου, ἡ ὁποία βρίσκεται ἀπέναντι τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀγίας Παρασκευῆς Τυρνάβου καί τοῦ 1ου Γυμνασίου Τυρνάβου, στό ὁποῖο εἶχα τήν μεγάλη τιμή νά φοιτήσω καί ἐγώ, καί τό ὁποῖο μετονομάστηκε σέ «1ο Γυμνάσιο Τυρνάβου, Ἀχιλλέας Τζαρτζάνος».

Τά φωτογραφικά στιγμιότυπα τῶν ἀποκαλυπτηρίων προέρχονται ἀπό τό Ἀρχεῖο τοῦ τότε Δημάρχου Τυρνάβου Ἰάσονος Χατζηκρανιώτη. Εὐχαριστίες ἐκφράζω πρὸς τόν υἱό του καί ἀγαπητό μου φίλο Εὐριπίδη Χατζηκρανιώτη γιά τήν εὐγενική παραχώρηση τῶν φωτογραφιῶν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΧΛΩΡΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ

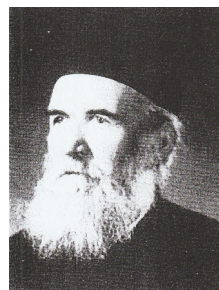
Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΧΛΩΡΟΥ ΩΣ ΣΕΒΑΣΜΙΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ ΤΟΥ ΥΨΙΣΤΟΥ

«...ἐνὶ δὲ ἐκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ Χάρις
κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ» (Εφεσ. 4,7)

Ὁ πατέρας μου γεννήθηκε τὸ ἔτος 1900 σ' ἓνα ὁμορφο χωριό τοῦ Κάτω Ὀλύμπου, τὴν Αἰγάνη. Σύμφωνα μέ τόν ἱστορικό ἐρευνητὴ τῶν γενεαλογικῶν δέντρων τῆς Αἰγάνης, κ. Τάσο Ἀναστασίου, οἱ Χλωραῖοι ἔλκουν τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Τρία ἀδελφία ἐγκαταλείπουν τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα τους. Ἐνα ἀπὸ αὐτά, ὁ Ἰωάννης Χλωρός (παππούς τοῦ παπα-Δημήτρη γεννήθηκε τὸ 1830) ἐγκαθίσταται στὴν Αἰγάνη καὶ γίνεται ὁ γενάρχης τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Χλωραίων τῆς Αἰγάνης.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ πατέρα μου εἶχε ἕξι παιδιά, δυὸ ἀγόρια καὶ τέσσερα κορίτσια. Τὴν κηδεμονία τῆς οἰκογένειας, μετὰ τὴν κοίμησι τῆς μητέρας του Παρασκευῆς καὶ τοῦ πατέρα του Κωνσταντίνου, ἀνέλαβε ὁ μεγάλος του ἀδελφός, Ἰωάννης (1892-1954). Αὐτὸς ἐξέφρασε στὸν ἀδελφό του Δημήτρη τὴν ἐπιθυμία τοῦ πατέρα τους πρὶν πεθάνει, νὰ μάθει ὁ Δημήτρης γράμματα καὶ ἂν ἤθελε νὰ γίνῃ καὶ παπάς.

Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ τοῦ πατέρα Κωνσταντίνου σφηνώθηκε στό μυαλό τοῦ παπα-Δημήτρη ἀπὸ τὴν παιδική του μαθητικὴ ἡλικία. Τελείωσε, μέ βαθμὸ ἀριστα, τὸ Σχολαρχεῖο Ραϊράνης μέ ὑποδειγματικὴ σχολικὴ ζωὴ, μελέτης καὶ ἠθους. Ἦταν ἐξυπνος καὶ μέ γερὴ μνήμη. Πηγαينوερχόταν στὴ σχολὴ μέ τά

Ὁ πατέρας μου
ἱερέας πρωτοπρεσβύτερος
Δημήτριος Χλωρός

πόδια, δυόμισι ὥρες πορεία, περνώντας μέσα ἀπὸ δάση καὶ ρεματιές, μὲ τὸν κίνδυνο ἐμφάνισης ἀγρίων ζώων τῆς περιοχῆς. Τόσο μεγάλος ἦταν ὁ πόθος του γιὰ μάθησι!

Ἡ ζωὴ του στὸ χωριό ὡς λαϊκὸς καὶ κληρικὸς

Ἦταν πολὺ ἐργατικὸς, εἰρηνικὸς, φιλήσυχος καὶ φιλότιμος. Στὴν ἀρχὴ ἐργάστηκε δυὸ χρόνια περίπου ὡς γραμματέας τοῦ χωριοῦ. Ὡς γεωργὸς ἦταν ἀσυναγώνιστος στὴ σκληρὴ δουλειά καὶ ὡς κτίστης ἦταν ἐξαιρετικὸς μάστορας, ἀφοῦ ἔκτισε τὸ καλύτερο πέτρινο διώροφο σπῖτι στὴν κορυφὴ τοῦ χωριοῦ. Ἀφοῦ πρῶτα ἀποκατέστησε τίς ἀδελφές του, παντρεύτηκε τὴ συγχωριανὴ του Ἀφροδίτη Τσικρίκη, στὴν ὁποία δῆλωσε τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ γίνῃ παπὰς κι ἐκεῖνη τὸ δέχτηκε μὲ εὐχαρίστησι. Ἀπέκτησαν ἑξὶ παιδιά, πέντε ἀγόρια καὶ ἓνα κορίτσι. Τὸν Κωνσταντῖνο, τὸν Ἀχιλλέα (πέθανε βρέφος, ἀεροβαπτισμένο), τὸν Θεόδωρο, τὸν Ἰωάννη, τὸν Γεώργιο καὶ τὴ Μαρία (γεννήθηκε στὴ Λάρισα).

Χειροτονήθηκε ἱερέας, ἀπὸ τὸν τότε Μητροπολίτη Λάρισας, Δωρόθεο Κοτταρᾶ τὸ 1935. Ὡς ἱερέας ἔζησε καταπληκτικὰ θαύματα στὸν ἱερό ναὸ τῶν Γενεθλίων τῆς Θεοτόκου Αἰγάνης, ὅπου βρίσκεται ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅταν ἔκανε τάμα στὴν Παναγία, νὰ κοιμηθεῖ μέσα στὸν ἱερό ναὸ τῆς τὸ πρῶτο βράδυ μετὰ τὴ χειροτονία του. Μόλις ἔστρωσε μπροστὰ στὴν ὡραία πύλη τοῦ ναοῦ, κατὰ τίς 12 ἡ ὥρα μετὰ τὰ μεσάνυχτα, ἄκουσε ἀγγελικὲς ψαλμωδίες καὶ τὸν ρυθμικὸ ἦχο τοῦ θυματοῦ μέσα ἀπὸ τὸ Ἱερό Βῆμα νὰ κατευθύνονται πρὸς τὸ μέρος του. Τότε ἔνωσε τὸ στρῶμα του νὰ τὸ μετακινοῦν δυὸ χέρια πρὸς τὰ πίσω, μέχρι τὸ γυναικωνίτη. Ἀφοῦ κάθισε ἀρκετὴ ὥρα μέχρι νὰ συνέλθῃ, ἐνῶ οἱ ψαλμωδίες συνεχίζονταν, πῆγε σπῖτι τοῦ ἀναφέροντας τρομαγμένος τὸ περιστατικὸ στὴν πρεσβυτέρα του. Ἐκεῖνη τὸν καθισύχασε λέγοντας: «Δὲν ἤξερες ὅτι οἱ Ἅγιοι λειτουργοῦν στὴν Παναγία μας τὴ νύχτα; Ἐγὼ τὸ γνωρίζω ἀπὸ τὴ μητέρα μου». Δακρυσμένος ὁ πατέρας μου ἀπάντησε ὅτι δὲν τὸ ἤξερε, γιατί δὲν γνώρισε μὰν (εἶχε πεθάνει ὅταν ἦταν πολὺ μικρός).

Τὰ τρία πρῶτα χρόνια τῆς ἱερωσύνης του ὑπηρετήσε στὴν Κρατιὰ Ὀλύμπου. Στὴν περίοδο τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καὶ Ἑμφυλίου (1940-1949) προσέφερε, ὡς ἱερέας τοῦ χωριοῦ, σημαντικὸ ἔργο θέτοντας πολλὰ φορὲς τὴ ζωὴν του σὲ κίνδυνο.

Στὴν περίοδο τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου τὸ σπῖτι του τὸ ἔκανε καταφύγιο Ἑλλήνων στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι κατέβαιναν ἀπ' τὸ ἀλβανικὸ μέτωπο ρακενδύτοι καὶ ταλαιπωρημένοι, προσφέροντάς τους φροντίδα καὶ ἀνακού-

φισι σώματος καί ψυχῆς. Ἀλλά καί μετά, τό 1947 τό σπίτι του ἔγινε καταφύγιο παιδικῶν ψυχῶν, ἀφοῦ τό διέθεσε ὡς ξενῶνα δυό τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Αἰγάνης.

Στήν περίοδο τῆς γερμανικῆς κατοχῆς τό χωριό μας κινδύνειρε πολλές φορές νά ἀφανιστεῖ ἀπό τόν βάνουσο κατακτητή. Ἡ Παναγία τῆς Αἰγάνης ὅμως πάντα τό προστάτευε καί τό ἔσωζε καί οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἔβλεπαν τήν παρουσία της καί τί θαυματουργή της ἐνέργεια σ' ὅλα τά τραγικά γεγονότα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν.

Ὁ πατέρας μου, μέ τή χάρι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Αἰγάνης, κατέβαλλε κάθε δυνατό τρόπο καί μέσο ὡς ἱερέας νά προστατεύσει τό ποῖμνίό του, ἀψηφώντας τή ζωή του καί τήν τύχη τῆς οἰκογένειάς του.

Ἀναφέρω δυό γεγονότα, πού σημάδεψαν τή μνήμη ὅλων ὅσοι τά ἔζησαν.

Τό πρῶτο εἶναι ὅταν ἡ γερμανική περίτολος ἔπιασε δύο κατοίκους τοῦ χωριοῦ, πού ἦταν στήν ἀντίσταση καί τούς ἔφερε στό προαύλιο τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, φοβερίζοντας πώς θά κάψουν τό χωριό, ἄν δέν μαρτυροῦσαν τίς πληροφορίες πού εἶχαν. Ὁ παπα-Δημήτρης, ἐπικαλούμενος τή βοήθεια τῆς Παναγίας, ἐπενέβη ψύχραιμα: ἀπό τή μιά, λέγοντας ὅτι ὅλοι οἱ χωριανοί εἶναι πολύ φιλήσυχοι καί ἄν βροῦν ἔστω καί ἓνα ὄπλο νά κρεμάσουν πρῶτα αὐτόν στόν πλάτανο τοῦ χωριοῦ κι ἀπό τήν ἄλλη, βοηθώντας τόν ἕναν ἀπ' τούς δυό πού ὄπλοφοροῦσε (τοῦ τό εἶχε ἐκμυστηρευτεῖ) νά κρύψει τό ὄπλο στή βάση τοῦ Δεσποτικοῦ, ὅπου ὑπῆρχε μυστική κρύπτη. Οἱ Γερμανοί ἐπομένως δέν βρῆκαν στοιχεῖα καί γλίτωσαν οἱ κάτοικοι κι ὅλο τό χωριό ἀπό ὀλοκληρωτικό ἀφανισμό.

Τό δεύτερο γεγονός συνέβη μετά τό 1943, ὅταν οἱ ἀντάρτες ἀνατίναξαν στόν σιδηροδρομικό σταθμό «Παπαποῦλι» ἓνα βαγόνι τρένου πού μετέφερε Γερμανούς στρατιῶτες καί πολεμοφόδια. Σέ ἀντίποινα οἱ Γερμανοί ἄρχισαν νά ρίχνουν ὀβίδες γύρω ἀπό τό χωριό, γιά νά τό καταστρέψουν. Ἀποφασίστηκε νά σταλθεῖ μιά ἐπιτροπή ἀπό τέσσερα ἄτομα, ἀνάμεσά τους καί ὁ παπα-Δημήτρης, γιά νά ἀποφευχθεῖ αὐτή ἡ καταστροφή. Ὁ Γερμανός ἀξιωματικός μόλις τοῦς εἶδε, ὀργισμένος ἔδωσε διαταγή νά σταλοῦν στό ἐβραϊκό σχολεῖο Λάρισας, ὅπου ἔμειναν φυλακισμένοι 15 ἡμέρες, περιμένοντας μέ ἀγωνία τήν ἐκτέλεσή τους στό Μεζοῦρλο Λάρισας. Ἡ Παναγία ὅμως ἔκανε πάλι τό θαῦμα της καί τοῦς γλίτωσε δυό φορές. Τήν πρώτη, μ' ἓναν Γερμανό ἀξιωματικό,

Ὁ ἱερέας π. Δημήτριος Χλωρός
μέ τήν σύζυγό του (πρεσβυτέρα)
σέ νεότερη ἡλικία

παλιό γνώριμο του προέδρου, που τους γνώρισε και τους απελευθέρωσε και τί δεύτερη, στον δρόμο του γυρισμού, μ' έναν συγχωριανό τους, που τους είδω-ποίησε να κατεβούν απ' το τρένο στά Τέμπη και να συνεχίσουν ως το χωριό με τα πόδια, γιατί οι Γερμανοί είχαν σκοπό να εκτελέσουν μερικούς παρακά-τω. Στην Αιγάνη δέν ήξεραν αν ζούν ή αν ήταν πεθαμένοι. Όταν λοιπόν, τους είδαν να έρχονται οι καμπάνες της εκκλησίας ήχοϋσαν ασταμάτητα και όλο το χωριό συγκεντρώθηκε στην πλατεία, φέρνοντας και τό πετραχήλι του παπα-Δημήτρη, που τό φόρεσε συγκινημένος και δακρυσμένος αναπέμποντας ευχαριστήρια δέηση για τί σωτηρία τους.

Μετά τί γερμανική Κατοχή, τήν περίοδο του Έμφυλίου, ό πατέρας μου συνεχίζει αθόρυβα και ακούραστα τά λειτουργικά του καθήκοντα, έρμηνεύει κάθε Κυριακή με απλά λόγια τήν περικοπή του Έρωθ Εϋαγγελίου, συμβου-λεύει, ένθαρρύνει, παρηγορεί με κάθε τρόπο τόν λαό του Θεού, τό ποίμνιό του, «λόγω και έργω». Αναγκάστηκε όμως να εγκαταλείψει τό χωριό με τήν οικογέ-νειά του, λόγω τής ταραγμένης τότε περιόδου και να έλθει στή Λάρισα.

Τό έργο του παπα-Δημήτρη στή Λάρισα (1947-1974)

Ό μητροπολίτης Δωρόθεος Κοτταράς, τό 1947, τοποθέτησε τόν πατέρα μας στην ένορία Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής. Κατοικήσαμε ως ανταρτόπληκτοι έμφυλίου πολέμου, σ' ένα σπίτι γνωστής κυρίας κοντά στην Παναγία, ή όποία τό 1940-41 έμεινε φιλοξενούμενη στο σπίτι μας στην Αιγάνη.

Ό πατέρας μου εφημέρευσε δυό χρόνια στην ένορία τής Παναγίας, όπου συνέχισε τό ιεραποστολικό του έργο, στο νέο του ποίμνιο. Άρχισε από τήν πρώτη εβδομάδα του, ήμέρα Παρασκευή απόγευμα, τους Παρακλητικούς Κανόνες στην Ύπεραγία Θεοτόκο, όπως είχαν συνήθεια, μαζί με έναν συλλει-τουργό του ιερέα, γέροντα.

Άγαπήθηκε πολύ στην Παναγία για τόν χαρακτήρα του και τό ψάλσιμό του. Ήταν άλάνθαστος στο γράμματό του, καλλιγράφος και καλός χειριστής τής πένας και του συντακτικού. Άγαπούσε τό βιβλίο και πάνω απ' όλα τί μελέτη τής Άγίας Γραφής. Στην εκκλησία όλον τόν εξάψαλμο τόν έλεγε απ' έξω.

Γενικά στή Λάρισα, ό πατέρας μας αγαπήθηκε από Μητροπολίτες, ιερό κληρο και εκκλησίασμα, ως ένας καλός, μορφωμένος (για τήν εποχή εκείνη) και σεβάσμιος λειτουργός του Ύψιστου.

Ό πατέρας μου, ως διάκος, διδάχτηκε δυό χρόνια στην τότε Ίερατική Σχολή -ιερω ναού Άγίων Τεσσαράκοντα- μαζί με τά λειτουργικά του μαθήματα και Βυζαντινή Μουσικολογία. Η Βυζαντινο-μουσικο-υμνολογία του καλλιέργησε,

ακόμα περισσότερο, τὰ χαρίσματα τῆς Ἱερωσύνης του, ἠθικά καί πνευματικά (πραότητα, ταπεινὼση, πίστη, ὑπομονή καί ἀγάπη Χριστιανική-συζυγική στὴν οἰκογένειά του καί τὸ ποιμνιό του ὡς πνευματικός).

Ἀπὸ τὴν ἐνορία τῆς Παναγίας ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Δωρόθεος μετέφερε τὴν οἰκογένειά του στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὅπου στὸ σπιτάκι τῆς στέγασε τὴν πολύτεκνη οἰκογένειά του, τέσσερα ἀγόρια καί τὴν ἀδερφή μας, Μαρία, ἡ ὁποία γεννήθηκε καί μεγάλωσε ὡς νήπιο σ' αὐτὸ τὸ σπιτάκι. Στὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο, ὡς οἰκογένεια, ζήσαμε δέκα χρόνια περίπου. Καί στὴν ἐνορία αὐτὴ ὁ πατέρας μας ἀγαπήθηκε γιὰ τὴν εὐγένεια καί τὴν ἱεροπρέπειά του.

Ὁ Μητροπολίτης Δωρόθεος, τὸ 1954, μετέθεσε τὸν πατέρα μου στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὅπου ἐφημέρευε ὁ παπα-Δημήτρης Νασιούλας, μεγαλύτερός του στὴν ἡλικία. Ὡς ἱερός ναός, ὑπῆρχε μιὰ παράγκα, γιατί ὁ κύριος ἱερός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου κατεδαφίστηκε ἀπὸ τὸν σεισμό τοῦ 1940. Ἡ παράγκα αὐτὴ δὲν εἶχε ὑπόστεγα πλαϊνά, δεξιὰ καί ἀριστερά, οὔτε στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ. Ἡ σκεπή δέ, καλυμμένη μὲ τσίγκια καί κεραμίδια στὰ ἀκροαῖα μέρη τῆς, ὅταν ἔβρεχε δημιουργοῦσε πολλὰ προβλήματα καί μέσα στὸ ναό. Χρειάστηκαν πολλές ἐνέργειες τοῦ πατέρα μου γιὰ τὸν καλλωπισμὸ τῆς ἀπέναντι περιοχῆς τοῦ ναοῦ (ἀνάμεσα στὰ δέντρα ὑπῆρχαν σκινές καί ἄλλες ἀκαταστασίες) καί τρεξίματα γιὰ ἐράνους καί δωρεές χρημάτων στὴν ἐνορία του, γιὰ τὴν ἐπέκταση καί ἀνύψωση τοῦ ναοῦ σέ γερά θεμέλια. Ὅλοι τὸν βοηθοῦσαν μὲ προθυμία καί γενναιοδωρία, γιατί ἦταν ἠθικός καί ἐμπιστος. Φυσικὰ ὅλα ἔγιναν καί μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ.

Στὸν ἱερό ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὁ πατέρας μου συνεργάστηκε, ὡς λειτουργὸς ἱερέας, μὲ τοὺς Μητροπολίτες: 1) Δωρόθεο Κοτταρᾶ, 2) Δημήτριο Θεοδόσι, 3) Ἰάκωβο Σχίζα (ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσε τὸ ὀφίκιο-ἀξίωμα τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου-πνευματικοῦ) καί 4) Θεολόγο Πασχαλίδη.

Ἐκίρουν τὸν «Θεῖον Λόγον» οἱ μακαριστοὶ Ἀρχιμανδρίτες: 1) Ἀνάργυρος Σταματόπουλος, 2) Ἀθανάσιος Μυτιληναῖος, 3) Σεραφεῖμ Δημόπουλος 4) Ἰγνάτιος Μανδελίδης.

Ἐλάμπρυναν τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου οἱ μουσικότατοι βυζαντινοὶ ψάλτες: 1) Πλάτων Στωϊκίδης, 2) Γεώργιος Δελιχᾶς, 3) Ἀθανάσιος Κουφοδήμιος, 4) Μανώλης Χατζημάρκος (Βολιώτης) καί 5) Κυριαζὴς Δασκαλούδης.

Ἐπὶ Μητροπολίτου Θεολόγου Πασχαλίδη, ὁ πατέρας μου, ὡς πρωτοπρεσβύτερος ἱερέας τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, μὲ βοηθοὺς τοὺς ἐπιτρόπους, διαχειρίζονταν ὅλα τὰ οἰκονομικὰ βιβλία, ὅχι μόνον γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τῆς παράγκας, ἀλλὰ καί τοῦ νέου σημερινοῦ ἱεροῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάστηκε τὸ 1965.

Από τόν μακαριστό Μητροπολίτη Λαρίσης Θεολόγο καί τόν «χαρισματούχο τοῦ Θείου λόγου» μακαριστό π. Ἀθανάσιο Μυτιληναῖο, ὁ πατέρας μου εἶχε τίς καλύτερες ἀναμνήσεις πνευματικῆς λειτουργικῆς ζωῆς καί ἀγάπης «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», ἡ ἀγάπη τους ὑπῆρξε ἀμοιβαία. Τόν π. Ἀθανάσιο τόν πρωτογνώρισε ὅταν ἦταν ἐφημέριος στήν ἐνορία Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἀπό ἐκεῖ ἄρχισε τίς πρώτες του θεολογικές ὁμιλίες.

Ὁ πατέρας μου, θέλω νά πιστεῦω, πῶς σφράγισε τό ταξίδι του γιά τήν Αἰώνια Ζωή, ἀγωνιζόμενος μέ τή Θεία Χάρι τῆς Ἱερωσύνης του, ὅσο μπόρεσε σάν ἄνθρωπος, «ὡς καλός στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Β΄ Τιμ., 2,3).

Μέχρι τελευταίας του ἀναπνοῆς, ἔδωσε μεγάλη μάχη μέ τήν ἐπάρατο νόσο, μάχη πίστεως, ὑπομονῆς καί ἐλπίδας, γιά μιᾶ καλύτερη ζωή «δίχως πόνο, λύπη καί στεναγμό».

Νοσηλεύτηκε δέκα ἡμέρες στή Χειρουργική Πολυκλινική Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Χειρουργήθηκε στήν Παν/κή Κλινική ΑΧΕΠΑ Θεσσαλονίκης, μέ διάγνωση καρκίνου στό συκώτι. Συνῆλθε γιά δύο μῆνες, ἀλλά ἄρχισαν πάλι ἀβάσταχτοι πόνοι. Ζήτησε νά ἔλθει ἀπό τό μοναστήρι ὁ π. Ἀθανάσιος Μυτιληναῖος στό σπίτι μας, ὁδός Βόλου, γιά νά ἐξομολογηθεῖ καί νά κοινωνήσει τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τόν Αὐγούστου τοῦ 1974 χειρουργήθηκε γιά δεύτερη φορά στή Χειρουργική Κλινική Σάπκα, Λάρισας. Κάθε βράδυ ψιθύριζε χωρία Ἁγία Γραφῆς, περί ὑπομονῆς, γιά νά μί δειλιάσει καί γογγύζοντας πέσει στήν παγίδα τοῦ πονηροῦ. Ξενυχτώντας στό κρεβάτι τοῦ πόνου του, τόν ἄκουγα νά λέει: «Παιδί μου, ξέρω τί ἔχω... Κύριε, ἐλέησόν με... Ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται».

Ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Θεολόγος, δύο μέρες πρὶν τήν κοίμηση τοῦ πατέρα μου, ἦλθε στήν κλινική καί τοῦ ἔδωσε τόν τελευταῖο δεσποτικό ἀσπασμό.

Κοιμήθηκε ἥρεμα, μετά τά μεσάνυχτα, ξημερώνοντας ἡ ἐορτή Ἀπόδοσης Κοιμήσεως Θεοτόκου, 23/8/1974.

Ὁ πρωτοπρεσβύτερος παπα-Δημήτριος ἄφησε ὡς παρακαταθήκη σέ ἐμᾶς, τήν οἰκογένειά του ἀλλά καί τό ποίμνιό του, τήν εὐσεβείά του, τήν πίστιν του, τήν ἀγάπην του «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» καί κανόνα ζωῆς «ὁ ποιήσας καί διδάξας σωθήσεται».

Αἰωνία σου ἡ μνήμη, πολυαγαπημένε καί σεβαστέ μας πατέρα!

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΒΑΪΟΥ

Γιὰ τὴν ἐκπόνηση μίας ἐργασίας μου, σχεδὸν ὅλο τὸν προηγούμενο χειμῶνα, ἀναζητοῦσα κάποιες κασέτες μὲ τίς ἡχογραφήσεις τῶν ἐκπομπῶν τοῦ ἐκλεκτοῦ συναδέλφου Ἰωάννη Μπατζέλα, στὸν ραδιοφωνικὸ σταθμὸ τῆς Ἱερᾶς μας Μητροπόλεως, οἱ ὁποῖες πραγματοποιήθηκαν στίς ἀρχές τοῦ 2000. Οἱ συγκεκριμένες ἐκπομπές εἶχαν ὡς θέμα τους τὸ ἔργο τῶν Ἱεροψαλτῶν τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καὶ Τυρνάβου. Μετὰ ἀπὸ ἀρκετὴ ἀναζήτησι, οἱ κασέτες αὐτές βρεθῆκαν στίς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ, σκονισμένες σέ ἓνα ὑπόγειο. Μὲ μεγάλη προσμονὴ περιμένα νὰ ἀκούσω τὸ περιεχόμενό τους, ἀφοῦ ἤξερα ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχαν συνεντεύξεις ἐκλεκτῶν συναδέλφων, ἱεροψαλτῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, κάποιοι ἔχουν φύγει πλέον ἀπὸ αὐτὴ τὴ ζωή.

Τοποθέτησα μία, τυχαία κασέτα στὸ κασετόφωνο, ἀναμένοντας νὰ ἀκούσω, μὲ ἀγωνία, ἀνάμεικτη μὲ χαρὰ, τὴν πρώτη συνέντευξη. «Πέφτοντας» τὸ σῆμα τῆς ἐκπομπῆς, τὸ «Φῶς Ἰλαρόν», ἀκούγεται νὰ ψάλει μία μπάσα, χαρακτηριστικὴ στὰ αὐτιά μου, φωνὴ καὶ δάκρυα κύλησαν ἀπὸ τὰ μάτια μου. Πρῶτο-πρῶτο μοῦ ἔλαχε νὰ ἀκούσω τὸ ἀφιέρωμα στὸν ἐκλεκτὸ συνάδελφο καὶ φίλο Ἀθανάσιο Βαΐου. Ὁ χρόνος «πάγωσε» κι ἐγὼ κάθισα ἀμίλητος καὶ συγκινημένος, μὲ τὸ μυαλό μου νὰ ταξιδεύει στίς ὁμορφες, μελωδικές στιγμές, τίς ὁποῖες ἔζησα μαζὶ μὲ τὸν φίλο καὶ συνάδελφο Θανάσι. Ὁρμώμενος, λοιπόν, ἀπὸ τὴ συνέντευξή του στὸ Ραδιόφωνο τῆς Μητροπόλεως, τὸ 2003, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μία συζήτηση, ἡ ὁποία ἐγινε μὲ τὴ σύζυγό του πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες, θέλησα νὰ γράψω ἓνα σύντομο βιογραφικὸ, ἀλλὰ καὶ κάποια βιώματά μου δίπλα σε αὐτόν τὸν ξεχωριστὸ ἄνθρωπο καὶ συνάδελφο.

Γεννήθηκε στίς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1946, στὸ Ἀρμένιο τῆς Λάρισας. Γόνος πενταμελοῦς οἰκογένειας, γνώρισε τὸ σκληρὸ πρόσωπο τῆς ζωῆς, ὅταν ἔχασε τὸν πατέρα του Ἀγγελῆ, σέ ἡλικία μόλις δεκατεσσάρων ἐτῶν. Ἡ μητέρα του Μαρία, μέσα ἀπὸ μεγάλες δυσκολίες καὶ καταβάλλοντας πολλή προσπάθεια,

κατάφερε νά μεγαλώσει τά πέντε παιδιά της καί, παράλληλα, νά τά διαπαιδαγωγήσει σωστά, διδάσκοντάς τα μέ τό ἄδολο, χριστιανικό της ἥθος καί μέ τή συνδρομή τοῦ εὐλαβοῦς ἱερέως Δημητρίου Ζάχου, ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στόν Ἱερό Ναό Ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀρμενίου. Ἔτσι, ὁ μικρός Θανάσης ἀγάπησε τήν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καί, ἔχοντας «μουσικό αὐτί», γοπεύτηκε ἀπό τή βυζαντινή της μουσική. Πρῶτος του δάσκαλος ὑπῆρξε ὁ θεῖος του, Χρήστος Χατζόπουλος, ὁ ὁποῖος εἶχε μαθητεύσει σέ γνωστούς μουσικοδιδασκάλους τῆς ἐποχῆς. Τήν διετία 1958-59 ὁ Βλάσης Μαστρογιάννης ἀνέλαβε νά τόν ἐκπαιδεύσει μουσικά καί τοῦ προσέφερε τίς πρῶτες του συστηματικές, μουσικές γνώσεις, γεννῶντας στήν καρδιά του ἔντονο ζήλο καί μεγάλη θέληση, ὥστε νά ἀσχοληθεῖ συστηματικά μέ τή Βυζαντινή μουσική.

Γιά νά συνεχίσει τίς γυμνασιακές του σπουδές, ἀναγκάστηκε νά ἀφήσει τό Ἀρμένιο καί νά μετακομίσει στή Λάρισα, ὅπου φοίτησε στό ἰδιωτικό «Ἐκπαιδευτήριο Μίχου», τό ὁποῖο ἔδρευε στήν ὁδό Ἀνθίμου Γαζή, ἀπέναντι ἀπό τό 1ο Γυμνάσιο. Ὅταν ἀποφοίτησε, παρέτεινε τή διαμονή στή Λάρισα ἐργαζόμενος, ὥστε νά μπορέσει νά βοηθήσει τήν οἰκογένειά του, ἀλλά καί νά πληρώσει τό φροντιστήριο, ὅπου παρακολουθοῦσε μαθήματα γιά τίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις στό Πανεπιστήμιο. Τήν ἐπόμενη χρονιά ἄρχισε τίς σπουδές του στή Φιλοσοφική Σχολή τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου ἐπέδειξε τέτοια ἐπιμέλεια, ὥστε τά περισσότερα χρόνια τῆς φοίτησής του λάμβανε ὑποτροφία, ἀνακουφίζοντας οικονομικῶς τήν μητέρα του. Φυσικά, δέν εἶχε τήν οικονομική δυνατότητα γιά μιά ἄνετη, φοιτητική ζωή, ὅμως ἔμεινε συγκεντρωμένος στόν στόχο του, ὁλοκληρώνοντας τίς σπουδές του χωρίς καμία χρονική καθυστέρηση. Ὅταν ἐπέστρεψε στή Λάρισα, ἐργάστηκε ὡς Φιλολόγος καθηγητής στό σχολεῖο, ἀπό ὅπου ἀποφοίτησε, τό «Ἐκπαιδευτήριο Μίχου». Τόν ἐπόμενο χρόνο διορίστηκε στόν Μεσσηνικόλα Καρδίτσας, ὅπου δίδαξε γιά τέσσερα σχολικά ἔτη. Στή συνέχεια πῆρε μετάθεση στόν Παλαμά Καρδίτσας. Τότε γνωρίστηκε μέ τή μετέπειτα σύζυγό του Καλλιόπη Ζήτρου, μέ τήν ὁποία ἀρραβωνιάστηκε τό 1976, ὁπότε καί ἐπέστρεψε γιά νά ζήσει μόνιμα στή Λάρισα. Ὁ γάμος τοῦς ἔγινε στίς 17 Ἰουλίου 1977 καί ἀπέκτησαν τρία παιδιά: τή Μαρία, τόν Ἀγγέλο καί τόν Στυλιανό.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι, κατά τή διάρκεια τῶν φοιτητικῶν του χρόνων στά Ἰωάννινα, ἀλλά καί στή Λάρισα, ὡς μαθητής, ὅπως καί μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τίς σπουδές, ὡς ἀνίσχυο πνεῦμα καί ἐραστής τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὁ νεαρός Θανάσης μαθήτευσε σέ ἀναλόγια τῶν Ἰωαννίνων καί τῆς Λάρισας. Συνήθιζε νά πηγαίνει στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, στοῦ ὁποῖου τό ἀναλόγιο ὑπηρετοῦσε ὁ μεγάλος μουσικοδιδάσκαλος Κυριαξῆς Δασκαλούδης, προ-

σπαθώντας να αφομοιώσει κάθε μουσική πρόταση και έκφρασή του. Παράλληλα, όποτε του δινόταν η ευκαιρία, επισκεπτόταν τους Ίερούς Ναούς της Παναγίας, στή συνοικία των Ταμπάκικων και των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, ακούγοντας τους ιεροψάλτες των Ναών, αποκτώντας μουσικές εμπειρίες και συμπληρώνοντας τις μουσικές του γνώσεις.

Επιστρέφοντας μονίμως στή Λάρισα, ο Θανάσης Βαΐου ανέλαβε ως Πρωτοψάλτης στόν Ίερό Ναό του Αγίου Γεωργίου Γιάννουλης, στόν οποίο παρέμεινε ως τόν Ιούλιο του 1977. Στίς 5 Ιανουαρίου του 1978, τήν παραμονή της έορτης των Θεοφανίων, έγινε ή πρόσληψή του, ως Πρωτοψάλτη του Ίερού Ναού του Αγίου Δημητρίου, στή συνοικία της Νέας Σμύρνης, στή Λάρισα, όπου προϊστάμενος ήταν ένας εξαίρετος λειτουργός, εύλαβής και καλλίφωνος, ό πατήρ Ιωάννης Γκαούτσης, καταγόμενος από τήν Έδεσσα.

Στό αναλόγιο του Ίερού Ναού του Αγίου Δημητρίου τόν επισκεπτόταν συχνά ό επιστήθιος φίλος του και έκλεκτός συνάδελφος Γεώργιος Δεληχάς, ό όποιος ήταν ήδη ένας έμπειρος και καταξιωμένος ιεροψάλτης και γινόταν, κατά τή διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, ένας απαιτητικός διδάσκαλος και – ταιτοχρόνος– ένας εξαίρετος μουσικός καθοδηγητής γιά τόν Θανάση Βαΐου. Κατά αυτόν τόν τρόπο ή μουσική εκπαίδευση του Θανάση συνεχίστηκε και τό άσίστατο πάθος του γιά τή Βυζαντινή, εκκλησιαστική μουσική τόν καθοδηγούσε νά δίνει έναν καθημερινό άγώνα εκμάθησης τόσο από κασέτες όσο και από δίσκους βινυλίου, γνωστών ιεροψαλτών της εποχής. Στά τέλη της δεκαετίας του 1990, έλαβε μέ διάκριση, μετά από εξετάσεις, τό πτυχίο της Βυζαντινής Μουσικής από τή Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ίερās Μητροπόλεως Λαρίσης και Τυρνάβου «Ο Άγιος Άχίλλιος», επισφραγίζοντας τή μουσική του εξέλιξη. Ο ίδιος, μέ τή σειρά του, παρέδιδε στό σπίτι του, άφιλοκερδώς, μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής, στά παιδιά που άνέβαιναν στό αναλόγιο του Αγίου Δημητρίου, προετοιμάζοντάς τα γιά τίς Κυριακάτικες ακολουθίες. Έπειδή, όμως, ήταν και άριστος Φιλόλογος, μαζί μέ τήν μουσική διδασκαλία, δέν παρέλειπε νά κάνει και κάποιες καίριες παρατηρήσεις, μέ αφορμή γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα των ύμνων, δίδοντας στους μαθητές του μία ολοκληρωμένη προσέγγιση της εκκλησιαστικής γραμματείας και μουσικής. Οί μικροί –τότε– μαθητές του θυμούνται τό πάθος του γιά τήν άποψη, νοηματικώς, άπόδοση των εκκλησιαστικών ύμνων, ένω κάποιες φορές δέν δίσταζε νά τους υποδεικνύει τήν άκριβή μετάφραση κάποιων δύσκολων έννοιων, άκομη και τήν ώρα των Ίερων Ακολουθιών.

Πέρα όμως από τήν πορεία του ως ιεροψάλτης, ό Θανάσης Βαΐου άκο-

λούθησε και μία σπουδαία καριέρα ως εκπαιδευτικός. Διετέλεσε από το 1977 Φιλολόγος καθηγητής στο 2ο Γυμνάσιο Αρρένων, ενώ στη συνέχεια υπηρέτησε, κατά τη δεκαετία του 1990, στο Λύκειο Φαλάνης και στο Λύκειο Πλατυκάμπου, ως Διευθυντής, ενώ επιλέχθηκε και ως Διευθυντής του 12ου Λυκείου Λάρισας, κατά τη δεκαετία του 2000. Ακόμη, διετέλεσε προϊστάμενος του 3ου Γραφείου της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Λάρισας μέχρι το 2007, όποτε και συνταξιοδοτήθηκε. Παράλληλα, οι συνάδελφοί του, εκτιμώντας το ήθος του και τη δίκαιη κρίση του, τον επιβράβευσαν, εκλέγοντάς τον ως αίρετό Σύμβουλο στο ΠΥΣΔΕ Λάρισας, αλλά και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Συνδέσμου Φιλολόγων Λάρισας.

Ο Θανάσης Βαΐου υπήρξε και μέλος πολλών Χορωδιών και Φωνητικών Συνόλων. Συμμετείχε στον Μουσικό Σύλλογο Λαρίσης τη δεκαετία του 1980, με μαέστρο τον μεγάλο διδάσκαλο Θανάση Βαλακώστα και στη Χορωδία των Ίεροψαλτών Λαρίσης. Από το 2009 υπήρξε μέλος και της χορωδίας «Ιωάννης ο Κουκουζέλης» του διακεκριμένου διδασκάλου Μανώλη Δασκαλάκη από τη Θεσσαλονίκη. Με τη συγκεκριμένη Χορωδία συμμετείχε σε αρκετές συναυλίες, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, και με αυτό τον τρόπο απέκτησε πολλές, σπάνιες μουσικές εμπειρίες και γνώσεις.

Ο Αθανάσιος Βαΐου παρέμεινε στον αγαπημένο του Ίερό Ναό του Αγίου Δημητρίου Νέας Σμύρνης Λάρισας, ως Πρωτοψάλτης, επί 34 συναπτά έτη! Πλήθος μαθητών και συνεργατών του μαθήτευσαν στο αναλόγιο του συγκεκριμένου Ναού, το οποίο, κάθε Κυριακή και μεγάλη εκκλησιαστική εορτή, φιλοξενούσε μέσα πλήθος μουσικόφιλων. Ως ανοιχτός χαρακτήρας, με χιούμορ και απλότητα, αγαπήθηκε πολύ από τους ενορίτες του Αγίου Δημητρίου της Νέας Σμύρνης, αλλά και από ανθρώπους, οι οποίοι εκκλησιαζόνταν εκεί, για να τον ακούσουν και να συναναστραφούν μαζί του. Δυστυχώς, το 2011, απρόσμενα και άκοιμπα, αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το αναλόγιο του Ναού. Αυτό το γεγονός τον πίκρανε και τον στεναχώρησε αφάνταστα. Στα χρόνια που ακολούθησαν δεν εγκατέλειψε ποτέ τη βυζαντινή μουσική. Περιοδούσε σε αναλόγια φίλων και συναδέλφων ιεροψαλτών, ψάλλοντας με όλη τη δύναμη της ψυχής του, με πολλή αγάπη για την Εκκλησία του Χριστού και τη μουσική της.

Πραγματικά, είναι πολύ δύσκολο να περιγράψεις τον Θανάση Βαΐου σε κάποιον τρίτο, ο οποίος δεν τον γνώρισε διά ζώσης. Υπήρξε ένας πολυτάλαντος, χαριτωμένος άνθρωπος, αξιοπρεπής, μετρημένος, σεμνός, άφογος οικογενειάρχης, ο οποίος, με πολύ, προσωπικό αγώνα, κατάφερε να κατακτήσει τις

ύψηλότερες κορυφές της ψαλτικής τέχνης μετή χειμαρρώδη, κρυστάλλινη και σαγηνευτική φωνή του, αλλά και με τό ιδιαίτερο, μεγαλοπρεπές ύφος και ήθος. Ύπηρξε άνθρωπος της παρέας, ανοιχτόκαρδος και ύποστηρικτικός προς όλους. Με τό απαραμίλλο χιοῦμορ του και τά ανέκδοτά του πρόσφερε άφθονο γέλιο και κέφι στους ανθρώπους που τόν περιτριγύριζαν, ένώ, παράλληλα, ως εκπαιδευτικός και ιεροψάλτης, προσέφερε απλόχερα τίς φιλολογικές και μουσικές του γνώσεις σέ έναν τεράστιο άριθμό μαθητών του.

Τόσο από περιγραφές φίλων, αλλά και από προσωπικές έμπειρίες, δημιουργήθηκε μία δεξαμενή περιστατικών με πρωταγωνιστή τόν Θανάσι, συμβάντα, τά όποια τά έχουμε χαραγμένα στή μνήμη μας όλοι οί φίλοι του και, όταν τά αναφέρουμε, ένα χαμόγελο ζωγραφίζεται στά χείλη μας. Ό Θανάσις είχε έναν ιδιαίτερο τρόπο όμιλίας. Η μπάσα φωνή του, σέ συνδυασμό με τήν ιδιαιτερότητα της προφοράς του, απέδιδε ένα ιδιαίτερο ήχόχρωμα στήν όμιλία του, τήν όποία, γιά νά τήν καταλάβει κάποιος, έπρεπε νά συναναστραφεί γιά κάποια ώρα μαζί του. Παραδόξως όμως, κατά τή διάρκεια της απόδοσης των βυζαντινών ύμνων, ή φωνή του γινόταν διαφορετική, έντελως άπεγάδιαστη. Με βάση αυτή τήν ιδιαιτερότητα της φωνής του έχουν διαδραματιστεί περιστατικά άπείρου κάλλους και γέλιου. Σέ ένα κοινό μας ταξίδι στήν Πάτρα, με τή χορωδία του Μανώλη Δασκαλάκη από τή Θεσσαλονίκη, οί συνάδελφοι ιεροψάλτες δέν μπορούσαν νά καταλάβουν τά όσα έλεγε ό Θανάσις, έπειδή δέν είχαν συνηθίσει τόν τρόπο όμιλίας του και έτσι είχα αναλάβει τήν μετάφραση των όσων έλεγε. Κάποια στιγμή προσπάθησε νά μās πεί ένα ανέκδοτο και εγώ μετέφερα άλλα από αυτά που έλεγε, μετατρέποντάς τα, όπως εγώ ήθελα. Ακολούθησε πολύ γέλιο, με τόν Θανάσι άτάραχο, νά αυτοσαρκάζεται, σατιρίζοντας τόν έαυτό του!

Με τήν ίδια Χορωδία, σέ ένα ταξίδι στίς Βρυξέλλες τό 2009 και με άφορμή τήν απαγόρευση του καπνίσματος στους χώρους του άεροδρομίου, ό Θανάσις, ό όποιος ήταν μανιώδης καπνιστής, έγινε πρωταγωνιστής ενός άπίστευτου σκηνικού. Έχοντας τοποθετήσει στό στόμα του ένα σβηστό τσιγάρο, πήγαινε πέρα-δωθε σέ όλόκληρο τό άεροδρόμιο και οί άνθρωποι της Άσφαλείας του Άεροδρομίου τόν άκολουθούσαν συνεχώς κατά πόδας, έπειδή φοβούνταν ότι ό άτίθασος Έλληνας, κάποια στιγμή, θά άναβε τό τσιγάρο! Τά ύπόλοιπα μέλη της Χορωδίας, βλέποντας τό περιστατικό, γελοῦσαν μέχρι δακρύων, αλλά ό Θανάσις άτάραχος, συνέχιζε τόν περίπατό του μέσα στό άεροδρόμιο, άκολουθούμενος από τήν –προσωπική του πιά– Ύπηρεσία Άσφαλείας του Άεροδρομίου!

Μετά τή συνταξιοδότησή του ὁ Θανάσης ἐκπλήρωσε ἓνα ὄνειρό του, τό ὅποιο ἦταν νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν καλλιέργεια τοῦ μικροῦ, πατρικοῦ οἰκοπέδου στό χωριό του, τό Ἀρμένιο Λάρισας. Ἐκεῖ, λοιπόν, δημιούργησε ἓνα μικρό ἀγρόκτημα, ὅπου, ἀφιερώνοντας πολλές ὥρες τῆς ἡμέρας, φρόντιζε τά ζῶα πού εἶχε καί τά λαχανικά πού καλλιεργοῦσε. Οἱ ἀνθρώποι τοῦ χωριοῦ τόν θυμοῦνται, κατὰ τή διάρκεια ὅλων αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν, νά ψάλλει ἀδιάκοπα. Ἡ ψαλμωδία ἦταν τό καταφύγιό του, μέ αὐτό τόν τρόπο ἀποφορτιζόταν καί ἡρεμοῦσε ἡ ψυχή του.

Δυστυχῶς, στά μέσα τοῦ 2015, ὁ Θανάσης ἀρρώστησε καί, μέσα σέ λίγους μῆνες καί συγκεκριμένα στίς 22 Δεκεμβρίου τοῦ 2015, μετά ἀπό σύντομη νοσηλεία, ἐγκατέλειπε τά ἐγκόσμια. Ἀκόμα καί αὐτή τή δύσκολη φάση τῆς ζωῆς του τήν ἀντιμετώπισε μέ χιοῦμορ καί μέ περίσσιο θάρρος. «Δέν θά μέ νικήσει ἐμένα ὁ Χάρος! Μήν φοβᾶσαι!» μοῦ ἔλεγε.

Θέλοντας νά σᾶς δώσουμε μία τελευταία ἐντύπωση αὐτοῦ του συναδέλφου καί ἐκλεκτοῦ φίλου, θά λέγαμε ὅτι ὑπῆρξε παράδειγμα γιά πολλούς ἀπό ἐμᾶς, γιά τόν ζῆλο, τήν ἀγάπη καί τήν ἀφοσίωσή του στή Βυζαντινὴ Μουσική, ἀλλά καί γιά τήν ἐν γένει πορεία του στή ζωή καί τήν Ἑκπαίδευση. Ἕνας γλυκύτατος ἀνθρώπος, μέ ἀπίστευτο χιοῦμορ, πού ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς παρέας καί τοῦ κεφιοῦ. Ἰδιαίτερα ἀγαπητός στήν οἰκογένεια τῶν ἱεροψαλτῶν τῆς Λάρισας καί ὄχι μόνο. Ἀκόμα καί τώρα, ἔξι χρόνια μετὰ τόν θάνατό του, ὅλη ἡ κοινωνία τῆς Λάρισας τόν θυμᾶται μέ πολλή ἀγάπη καί λέει τά καλύτερα λόγια γιά αὐτόν!

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄

Εορτολόγιο

* * *

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ

Λάρισα, Χριστούγεννα 2021

Πρός

Τόν Ἱερό Κλῆρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Χριστούγεννα σήμερα, κι ἐμεῖς ψηλαφοῦμε μέ σεβασμό τά Ἱερά Κείμενα καί τόν Λειτουργικό πλοῦτο τῆς Ὁρθοδοξίας, καθώς περιγράφουν τό πῶς σαρκώθηκε «ὁ Θεός τῆς ὑπομονῆς καί τῆς παρακλήσεως» (Ρωμ. 15,5). Τί σημαίνει τό ὅτι ὁ Θεός μας χαρακτηρίζεται Θεός ὑπομονῆς καί παρακλήσεως; Μέ τί κάνει ὑπομονή ὁ Ἅγιος καί Παντοδύναμος Θεός; Καί γιά τί πράγμα παρακαλεῖ ὁ Δημιουργός τοῦ παντός;

Ὁ Θεός μας κάνει ὑπομονή, καί μάλιστα ἀσύλληπτη, μέ ἐμᾶς, τά πλάσματά του, τοὺς ἀνθρώπους. Ἀπό τὴν ἀρχή τῆς δημιουργίας ποτίζουμε πικρία Ἐκεῖνον ποὺ μᾶς ἔδωσε τὴ ζωὴ! Πῶς; Μέ τὴν ἀνυπακοή μας, μέ τό ἐγωιστικό μας θέλημα, μέ τὴν ἀχαριστία μας. Κι ἐνῶ ὁ Ἅγιος Θεός ἔχει κάθε λόγο τουλάχιστον νά μᾶς περιφρονήσει, ἂν ὄχι καί νά μᾶς καταστρέψει, Αὐτός στέλνει τόν Μονογενῆ Υἱό καί Λόγο Του ὡς Λυτρωτή, Σωτῆρα καί Εὐεργέτη στό ἀνθρώπινο γένος! Κάθε ἀνθρωπος-δημιουργός θεωρεῖ ὅτι ἔχει τόν ἀπόλυτο ἔλεγχο τοῦ δημιουργήματός του καί συμπεριφέρεται ἀνάλογα. Ἔτσι, ἐάν σέ ἕναν ποιητὴ δέν ἀρέσει τό ποίημά του, πολὺ ἀπλᾶ τό σκίζει καί τό πετᾷ. Ἐάν σέ ἕναν ζωγράφο δέν ἀρέσει ὁ πίνακάς του, πετᾷ τόν καμβά καί ξεκινᾷ ἕναν καινούργιο. Ἐάν σέ ἕνα γλύπτη δέν ἀρέσει τό ἄγαλμά του, τό σπάει μέ τὴν σμίλη του καί προχωρᾷ σέ κάτι ἄλλο. Ἐμᾶς ὅμως, ὁ Δημιουργός μας δέν μᾶς

ἀντιμετώπισε ἔτσι. Ὅταν Τόν ἀπογοπεύσαμε, ὅταν Τόν πικράναμε, ὅταν Τόν προσβάλλαμε, οὔτε μᾶς πέταξε, οὔτε μᾶς διέλυσε, οὔτε κἄν μᾶς ξέχασε. Ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ στείλει Αὐτόν πού θὰ μᾶς ἔβγαζε ἀπό τήν μίξερια τῆς αὐτοκαταστροφῆς μας καί θὰ μᾶς φρόντιζε.

Αἰῶνες ἡ ἀνθρωπότητα περίμενε! Καί δέν περίμενε μέ προσευχή καί προσοχή στόν τρόπο τῆς ζωῆς της, ἀλλά περίμενε ρίχνοντας λάδι στή φωτιά, προκαλώντας τόν Ἅγιο Θεό μέ τήν πολυπούικλη ἁμαρτία. Κι ὁ Θεός δέν μᾶς ἀπεστράφη, μᾶς ἀντέξε καί τήρησε τόν λόγο Του. «Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν» (Γαλ. 4,4-7). Δέν ἔκανε ὅμως ὑπομονή ὁ Θεός μέχρι πού ἦλθε ἡ κατάλληλη ὥρα νά σαρκωθεῖ ὁ Χριστὸς μας. Καί στή συνέχεια καί μέχρι σήμερα καί ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος κάνει ὑπομονή μαζί μας. Τό ψέλνουμε κάθε βράδυ στόν ἑσπερινό: «ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσεις Κύριε, Κύριε τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ Σοὶ ὁ ἴλασμός ἐστι» (Ψαλμ. 119,4), δηλαδή «ἐὰν Κύριε ἀρχίζεις καί ἐξετάζεις τίς ἁμαρτίες μας, ποιὸς μπορεῖ νά ἀντέξει τὸν ἔλεγχό Σου; Ὅμως, δέν τό κάνεις γιατί εἶσαι ἐλεήμων!»! Μᾶς ὑπομένει λοιπόν ὁ Θεός, περιμένοντας τὴν πνευματικὴ μας ὠρίμανση καί ἐπιστροφή στόν οὐράνιο Πατέρα.

Πέραν, ὅμως, τῆς διαχρονικῆς ἀγαπητικῆς καί ὑπομονετικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Θεοῦ καί Πατρός, τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ μᾶς διδάσκει τὸ ἴδιο. Σαρκώνεται καί δέν σπεύδει σαρωτικά νά ἀνατρέψῃ τὴν κατεστημένη ἁμαρτία. Δέν ἐπιδιώκει ἀπότομα καί ἀμέσως νά διορθωθοῦν ὅλα καί νά ἐπιβληθοῦν μέ ὅποιαδήποτε μέσα οἱ ἀρχές τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος. Κινεῖται μέ ὑπομονή, οὐσιαστικά ἀντέχοντας κι ὄχι ὑπομένοντας. Τί σημαίνει αὐτό; Δέν ἀντιμετώπισε οὔτε παθητικά, οὔτε μοιρολατρικά, οὔτε στωικά τὰ ὅσα τοῦ συνέβησαν. Ἐργάσθηκε δυναμικά μέ ἔργο καί λόγο γιὰ νά πείσει γιὰ τὸ λάθος, γιὰ τὴν κατάπτωση, γιὰ τὸ ἀπάνθρωπο καί νά διδάξῃ τὸ σωστό, τὸ σωτήριο, τὸ ἅγιο!

Ἔτσι, ὑπομένει ἡ καλύτερα ἀντέχει τὴν ἀδιαφορία καί τὸ ἀφιλόξενο τῆς Βηθλεέμ, τὴν καταστρεπτικὴ ἐναντίον του καί βίαιη μανία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τὴν προσφυγιά στὴν Αἴγυπτο, τὴν σιωπηλὴ ἀναμονή μέχρι νά ξεκινήσει ἡ δημόσια δράση του ὑποτασσόμενος σὲ ἀνθρώπους, καί ἀργότερα τὴν ἀπόρριψη τοῦ σωτηρίου κηρύγματός Του ἀπὸ τοὺς συγχρόνους Του, τὴν ἐναντίον Του διαβολὴ καί συκοφαντία, τίς στενόκαρδες καί στενόμυαλες συμπεριφορές ἀπὸ τοὺς δικούς του ἀνθρώπους, τὴν ἀπάνθρωπη συμπεριφορὰ τῶν Ρωμαίων στρατιωτῶν καί, τέλος, τὸν ἀτιμωτικό θάνατο!

Όταν έχουμε τέτοιο παράδειγμα, τέτοια υποθήκη ζωής, τέτοια παρακαταθήκη Πίστης και Ήθους, πώς μπορούμε και προδίδουμε τόν ίδιο τόν Χριστό μας ισχυριζόμενοι ότι «δέν άντέχουμε άλλο», «δέν πάει άλλο» και τά όμοια; Σκληρές οί συνθήκες τής ζωής μας. Μήπως δέν ήταν πάντα; Και πώς οί παλαιότερες γενεές άντεχαν; Μήπως ψάχνουμε δικαιολογία; Μάλλον έχουμε μάθει νά μίν άντέχουμε κι αντί νά άντιμετωπίζουμε τίς προκλήσεις και τίς εϋθύνες μας, κοιτάζουμε νά δραπετεύσουμε άδιαφορώντας γιά τίς συνέπειες. Γυρίζουμε τήν πλάτη και άποχωρούμε άποχωρώντας άτακτα, ξεχνώντας συνάμα ότι έτσι έγκαταλείπουμε τή ζωή στήν όποία καλούμαστε νά γίνουμε πρωταγωνιστές μέ τήν ούσιαστική συμμετοχή μας κι όχι παθητικοί θεατές μέ τήν άδιαφορία και τήν άρνησή μας. Γι' αυτό φεύγει ή ζωή μέσα άπό τά χέρια μας κι έμεις αισθανόμαστε τίς έξουθενωτικές συνέπειες.

Ό Χριστός μας σαρκώνεται ώστε οί άνθρωποι νά έχουμε τήν δύναμη νά άντέχουμε και νά ζούμε ελεύθερα. Κι αυτό τό κάνει διδάσκοντας ένα ήθος, τό όποιο ένδεχομένως χρειάζεται τόν χρόνο του γιά νά τό κατανοήσουμε και τόν φωτισμό του Άγίου Πνεύματος γιά νά τό έγκολπωθούμε. Ό «πρᾶος και ταπεινός τῇ καρδίᾳ» (Ματθ. 11,29) Χριστός μας γεννᾶται και ύποστασιοποιεί τήν μεγαλύτερη άνατροπή στήν ιστορία τής ανθρωπότητας άπορρίπτοντας τήν βία και προτείνοντας ως μόνον όπλο τήν πειθώ, τήν «παράκληση», τήν διδασκαλία πού οδηγεί στήν ειρήνη και τήν ισορροπία στίς ψυχές μας.

Ό Χριστός κηρύττει, διδάσκει και παραθέτει παράδειγμα πώς μέ τό ήρεμο θάρρος τής άντοχής και τής ύπομονῆς όλα αλλάζουν. Κι εκεί πού φαίνονται άδιέξοδα, χαράζονται δρόμοι υπέρβασης και βελτίωσης στήν κοινωνία, στίς ανθρώπινες σχέσεις, στίς οικογενειακές σχέσεις, στά ζητήματα υγείας, στά οικονομικά προβλήματα, στή μόρφωση, στήν έπιστήμη, στίς όποιες προσπάθειες. Έπιτέλους, ἄς ώριμάσουμε κατανοώντας ότι ό ειρηνικός τρόπος ζωής, ή Όρθόδοξη πνευματικότητα, ή άντοχή στίς θλίψεις και, κυρίως, ή κατανόηση του παραδείγματος και τής διδασκαλίας του Κυρίου εἶναι τά μόνα πού μπορούν νά μᾶς βοηθήσουν νά κάνουμε τήν καθημερινότητά μας καλύτερη και τήν κοινωνία μας παράδεισο.

Καλά κι εύλογημένα Χριστούγεννα!

Μέ πατρικές εϋχές
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ό Λαρίσης και Τυρνάβου Ιερόνυμος

ΜΗΝΥΜΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Λάρισα, Πρωτοχρονιά 2022

ΜΗΝΥΜΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Πρός
Τόν Ἱερό Κλῆρο καί τόν
Εὐσεβῆ Λαό τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Δόξα τῷ Θεῷ ζήσαμε τὴν Ἀνατολή ενός ἀκόμη ἔτους! Ἐνός ἔτους πού ἔρχεται γεμάτο ἐλπίδα, προσδοκίες καί λαχτάρα γιά κάτι τό καλύτερο. Καί τὴν ἔχουμε ἀνάγκη αὐτὴν τὴν προσμονή τοῦ καλύτερου, καθὼς ὁ χρόνος πού ἔφυγε μᾶλλον μᾶς ταλαιπώρησε. Πανδημία μέ διάφορα στάδια, κατεστραμμένες σοδιές, πλημμύρες, καύσωνες, πυρκαϊές καί ιδιαίτερα γιὰ ἐμᾶς στὸν Τύρναβο καί τὴν Ἑλασσόνα, σεισμός καταστρεπτικός πού ἄφησε βαρὺ τό ἀποτύπωμά του στὶς ζωές μας. Κοντὰ σέ αὐτά, ἡ μεταξύ μας διχόνοια, ὁ παραλογισμός, ἡ θρησκοκληψία, πείσματα καί ἀρνήσεις πού μπορεῖ νά αἰτιολογοῦνται ὡς κόπωση καὶ ψυχικὴ συνέπεια ἀπὸ τὰ ὑγειονομικὰ μέτρα κατὰ τῆς πανδημίας, δέν δικαιολογοῦν ὅμως τὴν ἀπώλεια δικῶν μας ἀνθρώπων πού παρασυρμένοι ἀπὸ λάθος πιστεύματα καί θεωρήσεις, ὀδηγήθηκαν στὸν τάφο στὸ ὄνομα μεγάλου ἀποστομῶν διακηρύξεων ἢ καὶ ἐπιστημονοφανῶν θεωριῶν πού τόσο γρήγορα καί εὐκόλα κατέπεσαν μέ ἡχηρὸ πάταγο. Τό τραγικὸ εἶναι ὅτι ὁ σεισμός, τὸν ὅποιον δέν μποροῦσαμε νά ἀντιμετωπίσουμε, πέρασε χωρὶς νά ἀφήσει ἀνθρώπινα θύματα, οὔτε κἂν τραυματίες καί δοξάζουμε τὸν Θεό γι' αὐτό, τὴν ἴδια στιγμή πού ὁ ἰός, τὸν ὅποιον πλέον μέ τό ἐμβόλιο μποροῦμε νά ἀναχατίσουμε, συνεχίζει νά κλείνει τόσα σπίτια, νά δημιουργεῖ τόσο πόνο, νά ἀφήνει τόση πικρία...

Άρκετά όμως, μέ τήν θλίψη τοῦ χρόνου πού πέρασε. Μπροστά μας ἀπλώνεται ἡ χαρά κι ἡ αἰσιοδοξία τοῦ χρόνου πού ἔρχεται. Ἄν κάτι πρέπει νά κρατήσουμε ἀπό τά ὅσα περάσαμε, εἶναι τό ὅτι ὁ χρόνος μας εἶναι πολύτιμος καί καθόλου δεδομένος. Πόσα προσωπικά σχέδια δέν ἀνέστειλε ἡ πανδημία! Πόσα προγράμματα δέν ἔμειναν πίσω ἐπειδή ἡ ἱστορική συγκυρία ἔτσι ἐπέβαλλε! Πόσα πράγματα διακόπηκαν! Κι ὁ χρόνος περνᾷ γρήγορα, ἢ μάλλον ἐμεῖς περνᾶμε μέσα στόν χρόνο... Ἐμεῖς διαπλέουμε τό πέλαγος τῆς ζωῆς μας προσπαθώντας νά τήν κάνουμε νά ἀξίζει καί νά μῖν τήν κατασπαταλᾶμε σέ ὅσα μάταια καί ἀνούσια. Ἀντιμετωπίζουμε τόν χρόνο ὄχι ὡς Κρόνο πού μᾶς κατατρώει καί μᾶς ἐξουδετερώνει, ἀλλά ὡς πορεία πρὸς τήν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Εὐλογημένοι ὅσοι συμπορεύονται μέ τόν Χριστό μας, ἔχοντας συνείδηση ὅτι τό ταξίδι μας αὐτό ἔχει τελικό προορισμό τήν ἀγκάλη τοῦ Θεοῦ καί Πατρός.

Ὁ χρόνος χωρίς τό ὄραμα τῆς Βασιλείας τοῦ Χριστοῦ μας εἶναι φυλακή καί κόλαση. Πόσο ταλαιπωροῦνται ὅσοι δέν ἔχουν αὐτὴν τήν προοπτική στή ζωή τους. Ἀλλά κι ὅσοι θέλουν νά πλησιάσουν τόν Χριστό, πόσο κινδυνεύουν νά πάθουν τό ἴδιο ὅταν ξεχνοῦν ποιός εἶναι ὁ Σωτήρας μας, ὅταν καταλαμβάνονται ἀπό τήν ἀκηδία, ὅταν ἀφήνουν τόν Χριστό καί τρέχουν πίσω ἀπό τόν χρυσό, ὅταν ἀφήνουν καί Θεό καί τρέχουν προσκολλώμενοι πίσω ἀπό ἀνθρώπους, ὅταν καταλαμβάνονται ἀπό τήν ἀκηδία καί τήν πνευματική ὀκνηρία... Νά θυμόμαστε ποιός εἶναι ἡ προοπτική τῆς σωτηρίας μας! Καί ἄς μῖν Τόν ξεχνᾶμε, προσευχόμενοι διαρκῶς πρὸς Αὐτόν, καταφεύγοντας στά σωστικά Μυστήρια τῆς Πίστεως καί ἐργαζόμενοι τίς ἐντολές Του, ὥστε ὁ χρόνος τῆς ζωῆς μας νά κυλᾷ στὴν ἀσφάλεια τῆς Θείας Παντοδυναμίας καί τοῦ Θεοῦ Ἐλέους.

Καλή καί εὐλογημένη χρονιά!

Μέ πατρικὲς εὐχές,
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

Ἰὼ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΜΥΡΟΒΛΗΤΟΥ

Ἡ Ἱερά μας Μονή, τιμᾷ ἰδιαίτερώς τόν Ἅγιο Δημήτριο, διότι, μαζί μέ τήν Ὑπεραγία Θεοτόκο, τόν ἔχει προστάτη της.

Ἡ ἀναφορά λοιπόν πού θά κάνουμε πτό κάτω στό ἔνδοξο πρόσωπό του, στή ζωή του καί στό μαρτύριό του δέν εἶναι μιά ἀπλή ὑποχρέωση καί ἓνα καθήκον, ἀλλ' εἶναι ἓνα ξεχειλίσμα μεγάλης εὐχαριστίας καί βαθειᾶς εὐγνωμοσύνης, διότι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔγινε αἰώνιο μνημεῖο δόξης τοῦ Θεοῦ γιά ὁλόκληρη τήν χριστιανοσύνη, ἀλλά καί διότι στέκεται, μέσα στήν μακραίωνη ἱστορία, ἄγρυπνος φρουρός καί ἀκοίμητος προστάτης τῆς Μονῆς μας, καθῶς καί καταφυγή καί ἀντιλήπτωρ τῶν χριστιανῶν τῆς γύρω καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, πού προστρέχουν μέ εὐλάβεια στά σκηνώματά του.

Ἔτσι, κάθε λατρευτική σύναξη τῶν πιστῶν στή μνήμη του, καί ὄχι μόνο, εἶναι μιά δυνατή καί ἀδιάψευστη μαρτυρία, πού ἀποδεικνύει ἀκριβῶς αὐτά πού εἴπαμε καί ἡ ὁποία προστίθεται στή ζωντανή παράδοση τῆς Μονῆς μας.

Ἐπειδή λοιπόν οἱ Ἅγιοι γίνονται αἰτία θαυμασμοῦ καί δοξολογίας τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μέ αὐτό πού εἶχε πεῖ ὁ προφήτης Δαυΐδ στόν 67ο ψαλμό, ὅτι εἶναι «*θαυμαστός ὁ Θεός ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ*»¹, εἶναι ἀνάγκη νά μελετοῦμε τή ζωή τους καί τό ἔργο τους, γιά νά δοξάζουμε ἔτσι τόν Θεό, ἀλλά καί γιά νά τούς ἔχουμε ἀσφαλῆ ὑποδείγματα ἀληθινῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Οἱ Ἅγιοι, καί μάλιστα οἱ Μάρτυρες, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἶναι γιά τούς πιστούς ἡ ρίζα ὅλων τῶν ἀγαθῶν², καί πρό πάντων

1. Ψαλμ. 67, 36.

2. Βλ. Ἅγιου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «Εἰς τήν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Δροσίδα», PG 50, 685: «*Μαρτύρων γάρ θάνατος, πιστῶν ἐστὶ παράκλησις, Ἐκκλησιῶν παρῴρησις, Χριστιανισμοῦ σύστασις, θανάτου κατάλυσις, ἀναστάσεως ἀπόδειξις, δαιμόνων γέλως, διαβόλου κατηγορία, φιλοσοφίας διδασκαλία, παραίνεσις τῆς ὑπεροψίας τῶν παρόντων πραγμάτων, καί τῆς τῶν μελλόντων*

τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ, πού εἶναι τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ οἱ τοπικές Ἐκκλησίες καυχῶνται καί ἀποκτοῦν παρρησία στόν Θεό μέ τό αἷμα τῶν Μαρτύρων τους. Δέν ἐγκαινιάζεται Ναός, δέν συστήνεται Ἀγία Τράπεζα καί δέν γίνεται Θεία Λειτουργία, ἄν δέν ἔχουμε λείψανα Ἀγίων Μαρτύρων.

Μέσα στό Ἀγιολόγιο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας, πού ἀπλώνεται σέ ὅλη τήν οἰκουμένη, ὁ Ἅγιος Δημήτριος εἶναι ἡ δημοφιλέστερη μορφή. Σέ κανέναν Ἅγιο οἱ ἐργάτες τοῦ κηρύγματος, οἱ ποιηταί καί οἱ ὑμνογράφοι δέν ἔπλεξαν τόσα ἐγκώμια γιά τήν ζωή του, γιά τό μαρτύριό του καί γιά τά θαύματά του, ὅσα ἔπλεξαν γιά τόν πολιοῦχο τῆς Θεσσαλονίκης.

Σύμφωνα μέ τίς ἀγιολογικές πηγές, ὁ Ἅγιος Δημήτριος γεννήθηκε γύρω στό 280 μ.Χ. Καταγόταν ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπό τήν μικρή του ἡλικία πῆρε χριστιανική παιδεία. Τά ἐξωτερικά του χαρακτηριστικά καί τά ψυχικά του χαρίσματα προκαλοῦσαν ξεχωριστή ἐντύπωση καί ἔλξη. Ἦταν, ὅπως σημειώνουν τά ἀγιολόγια, «γεμᾶτος χάρις στό πρόσωπό του καί πῶς πολύ στήν ψυχή του· εὐχάριστος στήν ὁμιλία του καί πῶς πολύ στόν τρόπο του· γλυκύς στόν λόγο του, καί στό ἦθος του γλυκύτερος». Ἐνόςω ἦταν ἀκόμη νέος, ἀνέβηκε στά ἀνώτερα στρατιωτικά καί πολιτειακά ἀξιώματα. Ὁ Αὐτοκράτορας Μαξιμιανός τόν ἔκανε Ἀνθύπατο τῆς Ἑλλάδος. Στήν πόλη πού γεννήθηκε καί μεγάλωσε, ἐκεῖ καί ἀναγεννήθηκε μέ τό λουτρό τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, καί πολύ γρήγορα ἀναδείχθηκε ἕνας ἔξοχος καί θαυμαστός διδάσκαλος τοῦ θείου λόγου. Ἄν καί τοῦ ἀνατέθηκε ἀπό τόν Βασιλιά Μαξιμιανό τό ὕπατο πολιτικό καί στρατιωτικό ἀξίωμα, αὐτό δέν μποροῦσε νά συγκριθεῖ μέ τό ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου τῆς πίστεως καί τῆς εὐσεβείας, στό ὁποῖο τόν ἀνέδειξε ὁ Βασιλεὺς Χριστός.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, καί πολλοί μυστικοί θεολόγοι, τονίζουν ιδιαίτερα τό ἀξίωμα αὐτό τοῦ διδασκάλου, καί λένε ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος δέν ἔγινε ἔξοχος καί σοφός διδάσκαλος ἐπειδὴ εἶχε βαθειά καί εὐρεῖα μόρφωση, ἀλλά γιατί, μέ τήν καθαρότητα τῆς καρδιάς του, πέτυχε νά γίνει οἰκεῖος τοῦ Θεοῦ, νά γνωρίσει τόν Θεό, καί νά τοῦ ἀποκαλυφθοῦν τά μυστήριά Του³. Ἔτσι ὁ λόγος του καί ἡ διδασκαλία του ἀποκτοῦσαν κύρος καί δύναμη.

ἐπιθυμίας ὁδός, παραμυθία τῶν κατεχόντων ἡμᾶς δεινῶν, καί ὑπομονῆς πρόφασις, καρτερίας ἀφορμή, καί πάντων τῶν ἀγαθῶν ῥίζα, καί πηγὴ, καί μήτηρ».

3. Βλ. Ἐφεσ. 2, 19.

Ἡ θεολογία του εἶχε ἕναν κεντρικό ἄξονα· τὴν πίστη στὸν ἀληθινὸ Θεό καὶ τὴν ἀπόρριψη τῆς ψεύτικης πίστεως τῶν εἰδώλων.

Δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε ποτέ ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ζοῦσε σέ μιά ἐποχή πού ἡ νέα πίστη, τοῦ Χριστοῦ, βρισκόταν ἀντιμέτωπη μέ τὴν εἰδωλολατρία καὶ ὅτι ὁ Χριστιανισμός περνοῦσε τὴν πιὸ μαρτυρική περίοδο, τὴν περίοδο τῶν διωγμῶν. Μέσα σ' αὐτή τὴν ἀτμόσφαιρα ἔπρεπε νά τονίζεται καὶ νά ἀντιδιαστέλλεται ἡ ἀληθινή πίστη ἀπὸ τὴν ψεύτικη, γιὰ νά ἐνισχύονται οἱ πιστοὶ καὶ νά ἐλκύονται σ' αὐτὴν οἱ ἐθνικοὶ, οἱ εἰδωλολάτρες.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔδινε μεγαλύτερη βαρύτητα καὶ ἔδειχνε ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κατήχηση τῶν νέων. Ἔτσι, εἶχε ὀργανώσει κύκλο νέων, στὸν ὁποῖο μελετοῦσαν μέ πολύ ζῆλο τὴν Ἁγία Γραφή. Μεταξύ τῶν νέων αὐτῶν πού κατηχοῦσε καὶ τοὺς ὁδηγοῦσε στὸν Χριστό, ἦταν καὶ ὁ Ἅγιος Νέστωρ. Αὐτό φαίνεται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ὁ Νέστωρ, ὅταν βρέθηκε μέσα στοῦ στάδιο γιὰ νά παλέψει μέ τὸν εἰδωλολάτρη Λυαῖο, ἐπικαλέσθηκε τὸν Θεό τοῦ Κατηχητοῦ του, φωνάζοντας δυνατὰ «ὁ Θεός Δημητρίου, βοήθει μοι!».

Σέ ψηφιδωτό πού σώζεται μέχρι σήμερα στὸν Ναό του στὴν Θεσσαλονίκη, παριστάνεται ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀνάμεσα σέ παιδιὰ ὡς κατηχητής.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος συνδύαζε ἄριστα τὸν λόγο καὶ τὴν πράξη. Ὅ,τι ἔλεγε εἶχε ἀντίκρουσμα στὰ ἔργα του. Ἦταν γεμᾶτος ἀπὸ ἀρετές, ἦταν πανάρετος. Πρὸ πάντων ὅμως διακρινόταν γιὰ τὴν ἀγνότητά του καὶ τὴν παρθενία του, γι' αὐτό καὶ ἔδωσε στοὺς ἐγκωμιαστές του τό δικαίωμα νά τὸν προβάλλουν σάν πρότυπο τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ σάν τό ἰδεώδες τοῦ ἀσκητισμοῦ.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, πλέκοντας τό ἐγκώμιό του, λέγει ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἦταν τὰ πάντα· καὶ σοφός καὶ δίκαιος καὶ ἀπόστολος καὶ παρθένος καὶ πάναγνος⁴. Ὁ δὲ Ἰσίδωρος, ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ αὐτός, σέ ὁμιλία του, καλεῖ τοὺς μοναχοὺς νά μιμηθοῦν τίς μοναχικές του ἀρετές, τίς ὁποῖες καθ' ὑπερβολὴν καλλιεργοῦσε⁵.

Συγκέντρωνε τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς δίδασκε συνήθως στή Στοά τῶν Χαλκέων, κοντὰ στὰ δημόσια λουτρά. Ἐκεῖ τὸν συνέλαβαν τὴν ὥρα πού δίδασκε, καί, ἀφοῦ τὸν διαπόμπευσαν στὸν κεντρικό δρόμο τῆς πόλεως, τὸν ὁδή-

4. «Ἦν οὖν καὶ διδάσκαλος καὶ ἀπόστολος τούντεῦθεν Δημήτριος, ὁ σοφός, καὶ παρθένος, καὶ ὁσιος, καὶ ὡς εἰπεῖν πᾶγκαλός τε καὶ παναμώμητος, καὶ φύσει καὶ σπουδῇ καὶ χάριτι λαμπρυνόμενος...», «Ὁμιλία ΜΓ», PG 151, 540D.

5. Βλ. Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, *Ὁμιλίαι εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ ἁγίου Δημητρίου*, ἔκδοσις καὶ εἰσαγωγή ὑπὸ Βασιλείου Λαοῦρδα, Θεσσαλονίκη 1954, Ἑλληνικά, παρὰρτημα 5, σσ. 10-11.

γησαν στον Μαξιμιανό, όπου ομολόγησε την πίστη του, λέγοντας: «*Τῷ Χριστῷ μου πιστεύω μόνον!*».

Στή συνέχεια κρατήθηκε στή φυλακή, όπου, μετά από διαταγή του Μαξιμιανού, τον κατατρώπησαν μέ λόγχες. Καί αυτό έγινε διότι ό Μαξιμιανός χολώθηκε καί θύμωσε πολύ μέ τον Δημήτριο, αφού αυτός είχε γίνει αίτια νά θανατωθεῖ τό καύχημά του, ό Λυαῖος, από τον Νέστορα, τον μαθητή του Δημητρίου.

Οί ἐγκωμιαστές χαρακτηρίζουν τον Μάρτυρα *ἀθλοφόρο, ἀκρότητα τῶν ἀθλητῶν καί στρατιώτη τῆς ἀληθείας ἀίτητο*, τό δέ μαρτύριό του τό χαρακτηρίζουν *χριστομίμωτον*.

Ό τάφος του έγινε πηγή από τήν όποία ἀνέβλυζε μῦρο· γι' αυτό καί ἀμέσως ό Άγιος ονομάστηκε Μυροβλήτης.

Άκολούθησαν καταπληκτικά θαύματα, καί ολόκληρη ή πόλη γεύτηκε τίς πλούσιες δωρεές του Μάρτυρος.

Γιά όλους έγινε *χορηγός ἀγαθῶν*, έγινε *ιατρός παντοίων νοσημάτων*, έγινε *σῖτος, ἥλιος, οὐρανός, θάλασσα*, έγινε ό *σύν Θεῷ καί μετά Θεόν προμνηθεύς, χορηγός, εὐεργέτης*. Οί δωρεές του ἦταν πλατύτερες από τον οὐρανό.

Γιά τήν πατρίδα του, τήν Θεσσαλονίκη, ό Άγιος Δημήτριος, σύμφωνα πάντοτε μέ τούς ποιητές καί τούς ὑμνογράφους του, ὑπῆρξε ό *μόνος ἀκριβής φρουρός, ό αὐπνος φύλαξ, ό ἀπόρρητος πύργος, ό προστάτης, ό βοηθός, ό ἡγεμών τῆς σωτηρίας, ό ἀντιλήπτωρ ἐφ' ἅπασι*, σέ όλους. Ἦταν *φιλόπολις, φιλόπατρις, σωσίπολις καί σωσίπατρις*, αφού προστάτευε τήν Θεσσαλονίκη από τίς ἐπιδρομές τῶν βαρβάρων, τῶν Σλαύων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Σέρβων, τῶν Ἀβάρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Νορμανδῶν καί τῶν Φράγκων.

Σπάνια Άγιος συνέδεσε τόσο πολύ τό ὄνομά του μέ τίς περιπέτειες τῆς πατρίδος του, όσο ό Άγιος Δημήτριος. Ἡ παράδοση λέγει ότι όταν ή Θεσσαλονίκη ἔπese στά χέρια τῶν Τούρκων, ό Άγιος Δημήτριος θρηνοῦσε, καί όταν συναντήθηκε καθ' ὁδόν μέ τον Άγιο Ἀχίλλιο, τον ἐπίσκοπο Λαρίσης, φώναξε δυνατά: «*Εἶλω μοι ή πόλις!*», ή πόλη μου, ή Θεσσαλονίκη, ἀλώθηκε! Δέν εἶναι τυχαίό τό γεγονός ότι ή ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης από τούς Τούρκους τό 1912, μέ τούς Βαλκανικούς πολέμους, έγινε τήν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του Ἁγίου Δημητρίου.

Μετά από όλα αὐτά τά θαυμαστά πού μᾶς παρέθεσαν οί ἀγιολογικές μαρτυρίες, πρέπει νά τονίσουμε ἰδιαίτερος ότι ό Άγιος Δημήτριος έγινε τό ἄριστο ὑπόδειγμα του ἀληθινοῦ μμπτου του Χριστου, καί γιά τούς λαϊκούς καί γιά τούς μοναχούς, καί μᾶς βεβαιώνει ότι ό Χριστός, μέ τό Εὐαγγέλιό του, μᾶς

προβάλλει μιά νέα ζωή και έναν καινούργιο τρόπο ζωής, πού είναι κοινός για όλους, και για εκείνους πού διάλεξαν τόν μοναχικό βίο, και για εκείνους πού προτίμησαν τήν ἑγγαμν ζωή.

Και ἡ νέα αὐτή ζωή εἶναι ἡ ζωή πού εἶναι ἀπελευθερωμένη ἀπό τήν ἁμαρτία καί ἀπό τά πάθη, ἀπό τήν φθορά καί τόν θάνατο καί ἀπό τόν διάβολο. Καί ὁ καινούργιος τρόπος ζωής εἶναι ὁ τρόπος τοῦ Κυρίου. Αὐτά εἶναι κοινά για όλους καί κάνουν τούς ἀληθινούς Χριστιανούς. Ἀποδείξει αὐτοῦ εἶναι ὅτι καί οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ Μάρτυρες, καί γενικά ὅλοι οἱ Ἅγιοι, μοναχοί καί λαϊκοί, ἔδειξαν ὅτι ἦταν ἀληθινοί Χριστιανοί, ἀφοῦ πίστεψαν στή νέα ζωή, ἀποδέχτηκαν τούς τρόπους τοῦ Κυρίου καί ἔβαλαν τήν σφραγίδα τῆς γνησιότητος, δίνοντας τήν μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἴτε μέ τό μαρτύριο τοῦ αἵματος εἴτε μέ τό καθημερινό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως, πού σημαίνει ὅτι ἔκαναν ἀγόγγυστη ὑπομονή στους ποικίλους πειρασμούς χάριν τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ἅγιος Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, πού ἦταν ἓνας ἀληθινός μοναχός, ἓνας μέγας ἀσκητής καί ἔζησε τό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως, λέγει ὅτι ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τήν ἀληθινή χριστιανική ζωή δέν εἶναι ἡ ἄσκηση οὔτε ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος τρόπος ζωής πού διαλέγουν οἱ ἄνθρωποι.

Παραδείγματος χάριν, λέγει: «Πολλοί διαλέγουν τήν μοναχική ζωή· καί ἀπό αὐτούς, ἄλλοι προτιμοῦν τήν ἐρημική ζωή καί ἄλλοι τήν κοινοβιακή. Ἄλλοι πάλι πού μένουν στόν κόσμον ἀγαποῦν νά εἶναι προϊστάμενοι τοῦ λαοῦ καί νά νουθετοῦν καί νά διδάσκουν, καί ἄλλοι νά ἐργάζονται τίμια καί νά τρέφονται. Ἐγώ, λέγει, δέν βάζω κανέναν τρόπο πρῶτο, οὔτε τόν μοναχισμό οὔτε τήν ἑγγαμν ζωή, καί οὔτε θά ἔλεγα ὅτι ὁ πρῶτος εἶναι ἄξιος ἐπαίνου καί ὁ δεύτερος ἄξιος κατακρίσεως, «ἀλλ' ἐν παντί καί ἐν πᾶσιν ἔργοις καί πράξεσιν ὁ διά Θεόν καί κατά Θεόν βίος παμμικάριστος»⁶. Ὁ κάθε τρόπος ζωής, καί ὅλα τά ἔργα καί οἱ πράξεις πού γίνονται για τόν Θεό καί σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, συνιστοῦν τήν ἀληθινή ζωή, πού εἶναι ἄξια μακαρισμοῦ καί ἐπαίνου.

Ὅπως βλέπουμε, τά λόγια αὐτά τοῦ ὁσίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου ἐξισώνουν, κατά κάποιον τρόπο, ὅλες τίς μορφές τῆς ἀληθινῆς χριστιανικῆς ζωῆς· καί ὅλες ἔχουν μιά κοινή ἀρχή· καί αὐτή ἡ ἀρχή εἶναι ὅτι κάθε ἀληθινός Χριστιανός, ἐκεῖ πού κλήθηκε, στόν γάμο ἢ στήν μοναχική ἀφιέρωση, πρέπει νά μνηθεῖ τόν Χριστό καί νά ταυτισθεῖ μαζί Του, ὅπως εἶπε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, «ξωδὲ οὐκέτι ἐγώ, ζεῖ δέ ἐν ἐμοί Χριστός»⁷, καί ὅπως ἔκαναν οἱ ἅγιοι

6. Ἔτερα κεφάλαια θεολογικά καί πρακτικά ρ', III, 65.

7. Γαλ. 2, 20.

Ἀπόστολοι οἱ ἅγιοι Μάρτυρες, οἱ ὅσοι Μοναχοί καί ὅλοι οἱ Ἅγιοι. Ὅλοι οἱ Χριστιανοί πρέπει νά ζοῦν καί νά μιμοῦνται τά παθήματα τοῦ Χριστοῦ, νά ἀναπληρῶνουν στήν σάρκα τους τά ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἔκανε καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος⁸.

Μόνο πού ἡ ἔντασι, ἡ ποιότητα καί ἡ διάρκεια αὐτῆς τῆς μιμήσεως ἐξαρτῶνται ἀπό τό μέγεθος τῆς ἀγάπης πού ὁ καθένας ἔχει στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ διαφορά στους τρόπους ἀσκήσεως τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἐκεῖνος πού ἀγαπάει πολύ τόν Χριστό τά ἀφήνει ὅλα καί Τόν ἀκολουθεῖ, καί γίνεται Ἀπόστολος, γίνεται Μάρτυρας, γίνεται Μοναχός. Μόνο αὐτή ἡ ἀγάπη ἐξηγεῖ τούς κόπους καί τίς θυσίες· μόνο αὐτή ἡ ἀγάπη ἐξηγεῖ τό διαρκές μαρτύριο τῆς συνειδήσεως καί τό μαρτύριο τοῦ αἵματος ὅλων ἐκείνων πού ἀκολούθησαν τόν Χριστό, ἀφοῦ ἀρνήθηκαν τόν ἑαυτό τους, ἀφοῦ ἀρνήθηκαν τό δικό τους θέλημα καί σίκωσαν τόν σταυρό τους⁹.

Βεβαίως σέ ὅλες τίς τάξεις ὁ Θεός δίνει ξεχωριστά χαρίσματα, κατὰ τό «ἐκαστος ἰδίου χάρισμα ἔχει»¹⁰, πού λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἀκριβῶς γιά νά ἐκπληρωθεῖ ἡ εἰδική ἀποστολή. Ἡ διαφορά δέν βρίσκεται στά χαρίσματα, διότι αὐτά τά δίνει ὁ Θεός· ἡ διαφορά βρίσκεται στό μέγεθος τῆς ἀγάπης πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιά τόν Θεό. Καί αὐτή τήν διαφορά μᾶς τήν τονίζει ἰδιαίτερα ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στόν ὑπέροχο ὕμνο τῆς ἀγάπης, ὅταν λέγει: «Εάν γνωρίζω καί μιλάω τίς γλῶσσες τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ἀγγέλων, εάν εἶμαι προφήτης καί γνωρίζω ὅλα τά μυστήρια, καί ἔχω ὅλη τήν γνώση, καί ἔχω ὅλη τήν πίστιν ὥστε νά μετακινῶ βουνά, “ἀγάπην δέ μή ἔχω”, ἄν ὅμως δέν ἔχω ἀγάπην, “οὐδέν εἶμι”, δέν εἶμαι τίποτα. Καί συνεχίζει: Καί εάν ὅλη μου τήν παρουσία τήν δώσω στους φτωχοῦς, καί ἄν παραδώσω τό σῶμα μου στή φωτιά νά καῶ καί νά μαρτυρήσω, δέν ἔχω ὅμως ἀγάπην, σέ τίποτα δέν ὠφελοῦμαι»¹¹. Ἄν δέν ἔχω ἀγάπην, οὔτε τό μαρτύριο μου εἶναι τέλειο, ἔστω καί ἄν ἔχυσά τό αἷμα μου!

Ὁ ἅγιος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει: «Ὀνομάζουμε ὀλοκληρωμένο τό μαρτύριο, ὅχι γιατί ἔλαβε τέλος ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πού μαρτύρησε, ὅπως συμβαίνει στους πολλούς, ἀλλά γιατί ὁ μάρτυρας ἔδειξε τό ἔργο τῆς ἀγάπης

8. Κολ. 1, 24.

9. Ματθ. 16, 24. Μάρκ. 8, 34. Λουκ. 9, 23.

10. Α' Κορ. 7, 7.

11. Α' Κορ. 13, 1.

του»¹². Τό μαρτύριο δηλαδή είναι έργο καί καρπός τῆς ἀγάπης.

Γι' αὐτό καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπιβεβαιώνει λέγοντας: «Ἀγάπης οὐδέν μείζον οὔτε ἴσον ἐστίν, οὐδέ αὐτό τό μαρτύριον, ὃ πάντων ἐστί κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν». Δέν ὑπάρχει τίποτε μεγαλύτερο, οὔτε ἴσο μέ τὴν ἀγάπην, οὔτε αὐτό τό μαρτύριο, ποὺ εἶναι τό κεφάλαιο ὅλων τῶν ἀγαθῶν. «Ἀγάπην μέν γάρ καί χωρίς μαρτυρίου ποιεῖ μαθητάς Χριστοῦ, μαρτύριον χωρίς ἀγάπης οὐκ ἂν ἰσχύσειε τοῦτο ἐργάσασθαι»¹³. Διότι ἡ ἀγάπη καί χωρίς τό μαρτύριο κάνει μαθητές Χριστοῦ· τό μαρτύριο ὅμως χωρίς τὴν ἀγάπην δέν θά εἶχε τὴν δύναμιν κάποιος νά τό ὑποστεῖ.

Καί τά γνωρίσματα αὐτῆς τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης εἶναι δύο· πρῶτον, ἡ ὀρθή πίστις, καί, δεύτερον, ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὀρθή πίστις εἶναι προϋπόθεση τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης, καί ἡ ἀληθινή ἀγάπη εἶναι καρπός τῆς ὀρθῆς πίστεως. Εἶναι αὐτό ποὺ λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη»¹⁴, πίστις ποὺ ἐκδηλώνεται ἔμπρακτα μέ ἀγάπην. Καί τό δεύτερο γνώρισμα τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης πρὸς τόν Θεό, εἶναι ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν Του. Ὁ Χριστός λέγει: «Ἄν μέ ἀγαπᾶτε, θά τηρήσετε τίς ἐντολές μου»¹⁵, καί: «Ἐκεῖνος ποὺ κρατάει καί τηρεῖ τίς ἐντολές μου, αὐτός μέ ἀγαπάει»¹⁶.

Ἡ κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἐντολή ποὺ ἀποδεικνύει τὴν πραγματικὴ ἀγάπην πρὸς τόν Θεό εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τόν πλησίον μας· καί αὐτὴ ἡ ἀγάπη εἶναι ἀληθινή, ὅταν ἔχει τὰ δικά της γνωρίσματα. Ἔτσι, ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾶει πραγματικά τόν πλησίον του, τόν ὑπομένει, τόν ἀνέχεται –τόν ἀνέχεται ὅπως εἶναι, μέ τὰ ἐλαττώματά του καί μέ τὰ κουσούρια του–, τόν εὐεργετῇ μέ καλοσύνη, καί δέν ὑπερηφανεύεται, δέν κομπάζει γι' αὐτό.

Αὐτός ποὺ ἀγαπᾶει ἀληθινά τόν πλησίον του δέν τόν φθονεῖ, δέν ζηλεύει τὰ ἀγαθὰ του, δέν ζηλεύει τὴν ὑγεία του, τὴν περιουσία του, τὰ παιδιά του, τὴν ὁμορφιά του.

Αὐτός ποὺ ἀγαπᾶει τόν πλησίον του, τοῦ συμπεριφέρεται μέ εὐπρέτεια, μέ σεμνότητα· δέν ἀσχημονεῖ, δέν τόν χρησιμοποιεῖ σάν ἀντικείμενο αἰσχυρῆς ἡδονῆς, δέν τόν προσβάλλει, δέν τόν ταπεινώνει.

12. «Αὐτίκα τελείωσιν τό μαρτύριον καλοῦμεν οὐ ὅτι τέλος τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ὡς οἱ λοιποί, ἀλλ' ὅτι τέλειον ἔργον ἀγάπης ἐνεδείξατο» («Στρωματεῖς», PG 4, 4.14).

13. «Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον μάρτυρα Ρωμανόν», 1, 1, PG 50, 607.

14. Γαλ. 5, 6.

15. Ἰωάν. 14, 15.

16. Ἰωάν. 14, 21.

Αὐτός πού ἀγαπάει τόν πλησίον του ἐν Θεῷ δέν προβάλλει ἐγωϊστικά τόν ἑαυτό του, δέν εἶναι εὐερέθιστος, δέν ἐξάπτεται εὐκόλα, ξεχνάει τό κακό πού τοῦ κάνουν, δέν χαιρεκακεῖ, ἀλλά συμμετέχει στή χαρά καί στή λύπη του.

Αὐτός πού ἀγαπάει πραγματικά τόν πλησίον του, τόν ἀγαπάει μέ τήν καρδιά του καί ὄχι μέ τά λόγια του, τόν ἀγαπάει ἀνυπόκριτα, καί τό δείχνει μέ τήν θυσιαστική προσφορά του, τόν στηρίζει ὕλικά καί τόν οἰκοδομεῖ πνευματικά.

Γιά νά ἀποκτήσει ὅμως ὁ Χριστιανός αὐτή τήν ἀγάπη, εἶναι ἀνάγκη πρῶτα νά ἔλθει στόν ἑαυτό του καί ὕστερα νά συνειδητοποιήσει ὅτι ἀνήκει στόν Χριστό, ὅτι εἶναι δοῦλος Χριστοῦ, καί ὅτι Αὐτόν μόνο πρέπει νά διακονεῖ καί σ' Αὐτόν μόνο πρέπει νά ἀρέσει, κάνοντας τό θέλημά Του.

«Εἰ γάρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἦμην»¹⁷ λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος στούς Γαλάτες. Δέν ἔχω στόχο μου τήν ἀνθρώπινη ἐπιδοκμασία ἢ τήν εὐνοία τῶν ἀνθρώπων· ὄχι! κριτήριό μου, λέγει ὁ Ἀπόστολος, εἶναι ἡ συμμόρφωσή μου μέ τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ· γιατί ἂν ἐπεδίωκα τήν εὐνοία τῶν ἀνθρώπων καί νά ἀρέσω στούς ἀνθρώπους, δέν θά ἦμουν ὑπηρετής τοῦ Χριστοῦ.

Μέ αὐτό τό μέτρο, ὁ ἀληθινός Χριστιανός ρυθμίζει τά πάντα στή ζωή του· ἀπομακρύνει καί ἀπομακρύνεται ἀπό πρόσωπα καί πράγματα πού τόν ξεστρατίζουν ἀπό τόν δρόμο τοῦ θείου θελήματος καί πού τοῦ ἀφαιροῦν τόν χρόνο καί τήν διάθεση γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τόν Θεό¹⁸.

Ὁ ἀληθινός Χριστιανός ἀγωνίζεται νά ρυθμίζει πάντοτε τίς σκέψεις του, τά λόγια του καί τίς πράξεις του σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, κόβει τά πάθη του καί τίς ἐφάρμαρτες ἐπιθυμίες του, περιορίζει τίς ἀνάγκες του, κάνει χρήση τοῦ κόσμου, δέν κάνει κατάχρηση, ζεῖ καί πολιτεύεται μέ ἔντονη τήν διάθεση καί τήν ἐπιθυμία νά εἶναι γιά πάντα ἐνωμένος μέ τόν Χριστό¹⁹.

Καί ἐπειδή μέσα στόν κόσμο τό γνήσιο κριτήριο τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ἀμβλύνεται ἀπό τό κοσμικό φρόνημα, καί ὅλα αὐτά δέν ἐπιτυγχάνονται εὐκόλα, αὐτό στάθηκε τό κύριο κίνητρο γιά νά δημιουργηθεῖ πολύ ἐνωρίς –ἤδη ἀπό τόν 4ο αἰῶνα, ἀφότου σταμάτησαν οἱ διωγμοί ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ– τό ἰσχυρό ρεῦμα τῶν Χριστιανῶν πού ἔφευγαν ἀπό τίς πόλεις προκειμένου νά ἀποφύγουν τόν συμβιβασμό μέ τόν κόσμο. Τότε ἀκριβῶς ἔχουμε τό φαινόμενο τοῦ Μοναχισμοῦ· ὄχι μόνο σάν ὁργάνωση σέ κοινόβια, ἀλλά γενικά

17. Γαλ. 1, 10.

18. Ματθ. 5, 29-30 καί 18, 8-9.

19. Α' Κορ. 7, 30-35. Πρβλ. Πρὸς Διόγνητον ἐπιστολήν.

σάν μιά απομάκρυνση καί φυγή από τόν κόσμο, σάν μιά διαμαρτυρία στό κοσμικό φρόνημα. Βεβαίως, μέσα στην ιστορία του λαού του Θεού, πάντοτε υπήρχε τό μοναχικό ιδεώδες, ακόμη από τόν Ἀδάμ καί τήν Εὐά μέσα στον Παράδεισο τῆς Ἑδέμ πριν από τήν πτώση.

Ἔτσι, ὁ Μοναχισμός ἄρχισε νά ἐφαρμόζει τόν νέο τρόπο ζωῆς, τόν τρόπο τῆς ἀληθινῆς Εὐαγγελικῆς ζωῆς, πού συνεχίζεται καί θά συνεχίζεται μέχρι τό τέλος τῆς ιστορίας, διότι πάντοτε θά υπάρχουν οἱ νέοι ἀθλητές τῆς ἀρετῆς, θά υπάρχουν ἐκεῖνοι πού θά φλέγονται ἀπό θεῖο ἔρωτα καί θυσιαστική ἀγάπη, ἀπό ἀγάπη μέχρις αἵματος, γιά τόν Ἀγαπημένο τους Κύριο Ἰησοῦ Χριστό.

Ὁ Ἅγιος Μεγαλομάρτυς Δημήτριος ὁ Μυροβλύτης μᾶς ἔδειξε μέ τί ζωή του καί μέ τό μαρτύριό του τόν νέο τρόπο ζωῆς στον ὁποῖο μᾶς κάλεσε ὁ Χριστός καί μᾶς ἀπέδειξε ὅτι οἱ ἀληθινοί Χριστιανοί ζοῦν μέ τόν Χριστό καί πεθαίνουν γιά τόν Χριστό, ὅταν ὁ Κύριος τούς καλεῖ στό μαρτύριο. Μᾶς ἀπέδειξε ὅτι οἱ ἀληθινοί Χριστιανοί ὑποτάσσουν τό θέλημά τους στό δικό Του θέλημα καί σηκώνουν ἀγόγγυστα τόν σταυρό τους, χάριν τῆς δικῆς Του ἀγάπης. Καί αὐτό τό ἀποδεικνύουν καθημερινά²⁰.

Γιά ἐμᾶς ἡ ζωή καί τό μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου δέν εἶναι μόνο ἄριστο ὑπόδειγμα πού πρέπει νά τό μιμούμαστε, ἀλλ' εἶναι καί αἰτία εὐχαριστίας καί δοξολογίας τοῦ Ἁγίου Τριαδικοῦ Θεοῦ μας. Ἀμήν.

20. Πρβλ. «Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν καί ἀράτω τόν σταυρόν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν καί ἀκολουθεῖτω μοι.» (Λουκ. 9, 23).

ΑΓΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ - ΥΠΑΤΙΑ ΤΟ ΨΕΥΤΟΔΙΛΗΜΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΠΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Μέ αφορμή τίς μνήμης τῆς μεγάλης φιλοσόφου καί μάρτυρος τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, Ἀγίας Αἰκατερίνης τῆς πανσόφου, ἀφιερώνουμε τό μικρό αὐτό κείμενο στήν παράλληλη καί δημιουργική σχέση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας μέ τήν ἐπιστήμη. Στόχος ἡ ἀποδόμηση τοῦ ψευτοδιλήμματος τῆς ἀντιπαλότητας τῶν δύο.

Ποτέ στήν ἱστορία τοῦ κόσμου δέν ὠφέλησε εἴτε τήν ἐπιστήμη εἴτε τήν πίστιν, νά ὑπηρετοῦν συγκεκριμένες ἰδεολογίες. Ὅταν ἐγίνε αὐτό, στήν Εὐρώπη συνετελέσθη ἡ πνευματική διαφοροποίηση τῆς πίστεως ἀπό τήν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Τότε γεννήθηκε ἡ ἐκκοσμίκευση, ἡ θρησκευτικοποίηση καί ἡ ἐκφιλοσόφηση τῆς πίστεως. Ὅπου ἡ ἐπιστήμη ὑπηρέτησε συγκεκριμένη ἰδεολογία, δημιούργησε τά ρεύματα τοῦ δυαλισμοῦ καί τοῦ ἀτομισμοῦ, στοιχεῖα πού ὀδήγησαν τόν δυτικό πολιτισμό σέ κοινωνικές ἐπαναστάσεις¹.

Τό πρόβλημα αὐτό, καταγράφει τό 1873, ὁ Ἀρθοῦρος Ρεμπώ². «Τό τέλος τῆς Εὐρώπης εἶναι δύο συμπληγάδες. Ἀπό τήν μία ὁ δυτικός χριστιανισμός, δηλαδή ἡ ὑποκρισία καί ἡ ἀσφυξία τοῦ καθολικισμοῦ, καί ἀπό τήν ἄλλη ὁ ὀρθολογισμός, ὁ θετικισμός καί ἡ ὑστερία τῆς ἐπιστήμης τῆς προόδου καί τῆς δράσης».

Στήν Ἀνατολή ὑπῆρξε ἄλλη πνευματική ἐξέλιξη βασισμένη στήν ἀποστολική καί πατερική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ποτέ δέν φοβήθηκε τήν ἐπιστήμη γνωρίζοντας, πώς καί οἱ δύο ὑπηρετοῦν διαφορετικά τόν ἄνθρωπο. Ὡς καταγράφουμε, γιά νά γίνει αὐτό κατανοητό, δύο ἀπλά παραδείγματα:

¹ Χρῆστος Γιανναράς, *Ὁρθοδοξία καί Δύση στί Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1999.

² Χ. Λιοντάκης, «Ἡ ἀστραπή τῆς ποίησης», πρόλογος στό Α. Rimbaud, *Μιά ἐποχή στήν κόλαση*, μετάφραση Χριστόφορος Λιοντάκης, ἐκδόσεις Γαβριελίδης, Ἀθήνα 2004, σσ. 11-12 καί 31.

1) Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱατρικῆς ἔχει στόχο τὸ ἀνώδυνο τῆς ζωῆς καὶ τὸ ἀξιοπρεπές του θανάτου. Ἡ πίστις ὅμως, διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, σώζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ διὰ τοῦ θανάτου.

2) Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία προετοίμασε, μέσω τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τὴ διάδοσιν τῆς διδασκαλίας τῆς «νέας θρησκείας» ἀρχικά στίς χώρες γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο. Ἐπίσης ὁ πλοῦτος τῆς φιλοσοφίας μας μέ τις σαφεῖς ἐννοιες καθιέρωσε διὰ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τὰ δόγματα τῆς πίστεώς μας.

Ἔτσι λοιπόν, πίστις καὶ ἐπιστήμη, ἀλληλοπεριχωροῦνται καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ζωντανὸ παράδειγμα ἡ ἁγία Αἰκατερίνη ἡ πάνσοφος καὶ ἡ ταῦτίσιν της μέ τὴν Ἀλεξανδρινὴν φιλόσοφο Ὑπατία. Δέν ἔχουμε ἱστορικὸ πρῆσμα, ὥστε νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἂν τὰ δύο πρόσωπα εἶναι τελικὰ ἓνα, καθὼς ὑπάρχουν πολλές πηγές καὶ ἀναφορές πού καταγράφουν τὸ ἀντίθετο. Μᾶς ἐνδιαφέρει ὅμως ὅτι τὸν 4ο καὶ 5ο μ.Χ. αἰῶνα στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴν πόλιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας, ζοῦν δύο σπουδαῖες γυναῖκες –ἂν δεχθοῦμε τις πηγές ἱστορικῶν, ὅπως ὁ Εὐσέβιος– πού ἡ μία, ἡ Αἰκατερίνη, ὡς ἁγία φιλοσοφεῖ καὶ ἡ ἄλλη, ἡ Ὑπατία, ὡς φιλόσοφος θεολογεῖ.

Γιὰ τὴν Ἁγία Αἰκατερίνη καὶ τὴ ζωὴ της ἔχουμε ἀρκετές πηγές ὅπως τὸν Συμεὼν τὸν μεταφραστή, τὸν Ἀθανάσιο ταχογράφο³. Σπούδασε φιλοσοφία καὶ ρητορική, ἔζησε παρθενικά καὶ ἀσκητικά καὶ μαρτύρησε τὸ 305 μ.Χ., ἐπειδὴ προκάλεσε σέ φιλοσοφικὸ διάλογο πενήντα εἰδωλολάτρεις σοφούς καὶ τοὺς συνέτριψε, μέ ἀποτέλεσμα ὅλοι τους νὰ γίνουν Χριστιανοί. Τὸ ὄνομά της ἦταν Δωροθέα, ὅμως λόγω τῆς ἀμέμπτου ἠθικῆς της ὀνομάστηκε Ἀεικατερινᾶ (ἀεί=πάντοτε, κατερινᾶ=καθαρή) καὶ ἐκ παραφθορᾶς ἔγινε Αἰκατερίνη.

Ἡ Ὑπατία, σύμφωνα μέ τὸν μαθητὴ της, τὸν Συνέσιο τὸν Κυρηναῖο, μετέπειτα ἐπίσκοπο Πτολεμαίδας⁴, ἔζησε 100 χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἁγία, εἶχε ἀριστοκρατικὴ καταγωγή καὶ σπούδασε φιλοσοφία, μαθηματικά, γεωμετρία καὶ ἀστροφυσική. Ἔζησε ἐνάρετο καὶ ἄσπιλο βίο καὶ ἦταν χριστιανή. Ἴσως ὁ κοινὸς τρόπος ζωῆς, νὰ ἰσχυροποιεῖ τὸ σενάριο, ὅτι ἁγία Αἰκατερίνη καὶ Ὑπατία, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο.

Ἡ βασικὴ ὅμως παράδοσις, πού ταυτίζει τὰ πρόσωπα τῶν δύο γυναικῶν, εἶναι αὐτὴ πού διαμορφώθηκε στὴ Λαοδίκεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ λοιπόν ὑπῆρχε ναὸς πρὸς «τιμὴν καὶ μνήμην τῆς Ὑπατίας τῆς φιλοσόφου καὶ μάρτυ-

³ P.G. 116,276->01, Κέντρο Πατερικῶν ἐκδόσεων, Ἀθήνα 1994.

⁴ P.G. 66,132, Κέντρο Πατερικῶν ἐκδόσεων, Ἀθήνα 1994.

ρος», ὁ ὁποῖος πανηγυρίζε στίς 25 Νοεμβρίου, «τῆς παρθενομάρτυρος Αἰκατερίνης, ἀπό τό ὄνομα τῆς ὁποίας τά πλήθη τῶν πέριξ πιστῶν ἐορτάζαν τήν σοφὴν ῥήτορα κόρην Ὑπατία»⁵. Ὅλα τα ἀνωτέρω τά ἀναφέρουμε ὡς ζωντανό παράδειγμα τῆς δημιουργικῆς σχέσης καί τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καί ἐπιστήμης, ὅπως αὐτή ἀποτυπώνεται στή ζωή δύο χριστιανῶν γυναικῶν ἢ στό πρόσωπο μίας γυναίκας φιλοσόφου καί ἁγίας, πού μαρτύρησε ἀπό ἀγάπη καί πίστη στόν Χριστό. Κάποιοι νομίζουν πῶς μέ τόν θάνατο ἀνθρώπων μποροῦν νά σταματήσουν τήν ἀλήθεια, νά καταστρέψουν τήν πίστη, νά ἐξαφανίσουν τήν ἐπιστήμη. Ὅπως δέν ἐξαφάνισαν τόν χριστιανισμό δολοφονώντας τούς χριστιανούς, ἔτσι καί μέ τήν Αἰκατερίνη – Ὑπατία, μετά τόν θάνατό της δέν ἔσβησε ἡ ἑλληνική φιλοσοφία καί τά μαθηματικά. Ἀντιθέτως, μᾶς ἐπιβεβαιώνουν τήν σχέση πίστεως-ἐπιστήμης, ἀφοῦ οἱ πατέρες τῶν χρόνων μέχρι καί τήν βυζαντινὴ ἐποχὴ σπουδαζαν ῥητορική, φιλοσοφία, θετικές ἐπιστήμες, ἱατρική κτλ. Ἀλλά καί σπουδαῖοι ἐπιστήμονες γίνονται χριστιανοί καί ὑπηρετοῦν τήν ἐπιστήμη τους.

Βέβαια στήν Εὐρώπη τά πράγματα ἐξελίσσονται τελείως διαφορετικά καί προβληματικά. Πίστη καί θετικές ἐπιστήμες, ἀπό τόν 17ο αἰῶνα, ἀρχίζουν καί δημιουργοῦν ἀντιπαλότητα, πού κορυφώνεται, μέ τήν καταδίκη του Γαλιλαίου καί τοῦ Δαρβίνου. Στήν Ἀνατολή, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μέ τή Θεολογία της, μένει σχετικὰ ἀμέτοχη ἱστορικά σέ ὅλο αὐτό τό διάστημα, κυρίως ἀπό τόν 17ο μέχρι τόν 20ο αἰῶνα, καί γιὰ τό λόγο αὐτό δέν διεκδικεῖ σημαντική συμμετοχή σέ αὐτό πού σήμερα ὀνομάζουμε Δυτικοευρωπαϊκό Πολιτισμό. Στόν Ὁρθόδοξο ὡρὸ, ἀναπτύσσεται γενικότερα μιὰ διαλογικὴ συνάντηση Θεολογίας καί Ἐπιστήμης. Ὅμως τόν 17ο αἰῶνα ἡ προβληματικὴ σχέση Πίστεως-Ἐπιστήμης ἀπὸ τὴ δυτικὴ Εὐρώπη περνᾷ καί στήν ἀνατολικὴ Εὐρώπη καί ἐκεῖ πρώτη φορὰ συναντᾶται μέ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, μέσω τῆς τεχνολογικῆς ἐπανάστασης. Ἡ θεολογία ἀρχικὰ αἰφνιδιάζεται καί χρησιμοποιεῖ ἀπολογητικά δάνεια Ρωμαιοκαθολικῆς καί Προτεστάντικῆς προέλευσης. Ὡστόσο, καί σχετικὰ σύντομα, ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία βρῆκε τὴ σχέση της μέ τήν ἐπιστήμη, ἐπεὶδὴ ἡ πατερικὴ της παράδοση, δέν ἀσχολεῖται μέ τήν κοσμολογία, ἀλλὰ μέ τήν ἀνθρωπολογία καί τήν ὄντολογία. Κοντολογίς, ἀσχολεῖται μέ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τό γεγονός ὅτι ὁ ἀνατολικὸς κόσμος καί ἡ Ἐκκλησία ἦταν ὑπὸ τήν κυριαρχία τῆς Ὀθωμανικῆς καί Τσαρικῆς Αὐτοκρατορίας, βοήθησε σημαντικά, ὥστε νά μὴν συμμετέχει εὐρέως ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί

⁵ Β. Μυρσιλίδη, *Βιογραφία φιλοσόφου Ἑλληνίδος Ὑπατίας*, Ἀθῆναι 1926.

ή Θεολογία της, στη διαμόρφωση του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού διά της Ἀναγεννήσεως. Ὁ πολιτισμός τῶν αἰώνων αὐτῶν διά της Ἀναγέννησης σπαρ-
γανώνεται ἱστορικά ἀπό πέντε πολιτικά κινήματα. Τόν σχολαστικισμό, τόν
νομιναλισμό, τόν ἀνθρωπισμό, τόν προτεσταντισμό καί τόν διαφωτισμό⁶. Σέ
ὅλα αὐτά, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἦταν πανταχοῦ ἀποῦσα, εὐτυχῶς. Γιά τό
λόγο αὐτό, ἐπιμένουμε καί πάλι ὅτι στήν ἐμφάνιση τῆς Ἀναγέννησης, τῆς
Μεταρρύθμισης, τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης καί τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ Ὁρθόδοξη
Θεολογία ἦταν ἀποῦσα. Γι’ αὐτό καί ποτέ μέχρι σήμερα, στήν ὀρθόδοξη
Ἐκκλησία, δέν ὑπῆρξε ἀντιπαλότητα Πίστης καί Ἐπιστήμης. Ἄλλωστε καί οἱ
δύο στήν ἐφαρμογή τους χρησιμοποιοῦν κοινές μεθόδους.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ἡ ζωή Της, στηρίζονται, ὅπως καί ἡ Ἐπιστήμη,
στήν παρατήρηση καί τό πείραμα. Κατ’ ἀρχήν, ἡ Πίστη μας στόν Χριστό, εἶναι
ὑπέρβαση κάθε θρησκείας καί κάθε ἔννοιας θρησκευτικῆς καθηκοντολογίας.
Δέν εἶναι ἀποδοχή κάποιων ἀληθειῶν ἢ ἀρχῶν, ἄνωθεν ἐπιβαλλομένων. Ἡ
Ὁρθοδοξία δέν ἔχει ἀπόλυτες ἀρχές καί ἀλήθειες πού πρέπει νά τηρηθοῦν
στό ἀκέραιο. Τό Εὐαγγέλιο δέν εἶναι κοράνι. Ἡ Θεολογία δέν εἶναι φιλοσοφία
γιά στοχασμούς καί δογματισμούς. Γι’ αὐτό καί εἴπαμε ὅτι ἡ Πίστη μας μοιάζει
μέ τήν Ἐπιστήμη. Πίστη καί Ἐπιστήμη, ἔχουν ὡς προτεραιότητα ὄχι τά βιβλία
καί τά κείμενα, ἀλλά τό πείραμα καί τήν παρατήρηση. Στήν περίπτωση τῆς
ὀρθόδοξης ζωῆς, πείραμα εἶναι ἡ διαδικασία τῆς νήψης, ὁ ἀγώνας δηλαδή γιά
τήν πνευματική ζωή καί καλλιέργεια, ἐνῶ παρατήρηση εἶναι ἡ κατανόηση διά
τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ⁷. Μέ αὐτό τό ἀπλό
παράδειγμα, κατανοοῦμε ὅτι ἡ Πίστη καί ἡ Ἐπιστήμη ἔχουν τήν ἴδια μεθοδο-
λογία. Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι τούς μεγάλους ἀσκητές, ὅπως τόν Μ. Ἀντώνιο, ἡ
Ἐκκλησία τούς ὀνόμασε καθηγητές τῆς Ἐρήμου.

Ἔργο λοιπόν, τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας σήμερα, σέ διάλογο μέ τήν μοντέρ-
να Ἐπιστήμη, εἶναι νά ἀξιοποιήσει, νά διδάξει καί νά μεταλαμπαδεύσει στους
ἐπιστήμονες, τήν πατερική θεολογία, πού ἐξυμνεῖ τήν ἀξία τοῦ προσώπου καί
τή μοναδικότητά του, καθώς καί τόν ἡσυχαστικό της πλοῦτο. Μέ τήν ἔννοια
«ἡσυχασμός», ἐννοοῦμε ἕνα κίνημα κατ’ ἐξοχήν προσωποκρατικό⁸.

⁶ Τεκμήρια βλ. Μ. Μπέγζος, *Διαλεκτική φυσική καί ἐσχατολογική θεολογία*, Ἀθήνα 1985.

⁷ π. Γ. Μεταλληνός, *Πίστη καί Ἐπιστήμη στή Ὁρθόδοξη Γνωσιολογία*, ἐκδόσεις Ἀκρίτας.

⁸ J. Meyendorff, *St Gregoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris 1959, 88, 123 131, «ce qui oppo-
sait Palamas a ses adversaires, c’ etait la philosophie essentialiste dont ils s’ etaient faits les pro-
moteurs... A cette philosophie essentialiste, le docteur hesychaste opposait un personnalisme exi-
stentiel...»

Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία πρέπει νά προβάλει καί νά προτείνει στήν ἐπιστήμη τήν ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, τῆς ἱερότητας τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καί τῆς μοναδικότητας καί αἰωνιότητος τῆς ψυχῆς του. Μία τέτοια συμβολή θά εἶναι θετική καί οὐσιαστική, τόσο στήν Ἀνατολή, ὅσο καί τί Δύση, στόν βαθμό πού ὁ καθένας βιώνει καί υἱοθετεῖ στή ζωή του τόν τεχνολογικό πολιτισμό τοῦ καιροῦ μας. Ἔργο τόσο τῆς Πίστης, ὅσο καί τῆς Ἐπιστήμης, εἶναι ἡ ἀνακαίνιση καί ἡ μεταμόρφωση τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἐξέλιξής του, σέ μία στροφή πού στόχο θά ἔχει νά ὑπηρετοῦν τίς πνευματικές καί ὑλικές ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καί τόν σεβασμό τῆς φύσης. Τά πρότυπα τῶν δύο γυναικῶν, Ἀγίας Αἰκατερίνης καί Ὑπατίας, δείχνουν τί δημιουργική συμπόρευση Πίστης καί Ἐπιστήμης, πού ὁδηγεῖ τόσο στήν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς, ὅσο καί στήν ἀνάπτυξη τῆς σκέψης. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ἡ Θεολογία της, ποτέ δέ φοβήθηκε τήν Ἐπιστήμη, ἀκόμη καί στήν περίπτωση τοῦ Δαρβίνου, περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Θεολογία ἀπάντησε, διά τοῦ διακεκριμένου βιολόγου καί Ὁρθόδοξου Χριστιανοῦ Θεοδοσίου Ντομπζάνσκυ. «Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, διά μέσου τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας». Ὅ,τι καί νά ἀνακαλύψει ἡ Ἐπιστήμη, καί ὅσο ψηλά καί ἂν φτάσει ἡ ἔρευνα, πάντα θά συναντᾷ ψηλότερα τόν Θεό.

ΠΡΩΤ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΑΚΑΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ-ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ,
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ Ι. Ν. ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΕΥΟΣΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

Τί νά πρωτοθαυμάσει κάποιος διαβάζοντας στίς 12 Δεκεμβρίου τό συναξάρι τοῦ Ἁγίου τῆς Κέρκυρας, τοῦ Ἁγίου τῆς Κύπρου, τοῦ μεγάλου, τοῦ οἰκουμενικῆς ἀκτινοβολίας λαοφιλοῦς Ἁγίου Σπυρίδωνος;

- Ἀπλότητα καί ταπεινοφροσύνη καί στόν ἑγγαμιο βίο, ἀλλά καί στήν ἐπισκοπική του διακονία.

- Ἀγάπη πρὸς τόν πλησίον, στίς ἀγαθοεργίες, στήν φιλοξενία, στίς ἐλεημοσύνες.

- Καθαρότητα βίου καί πρᾶότητα. Ὁλοκληρωτική παράδοσι στή δόξα τοῦ Θεοῦ καί τή διακονία τοῦ ἀνθρώπου.

- Βίωση τῆς Θείας Λειτουργίας, ἀφοῦ λειτουργοῦσε σάν νά βρισκόταν ἤδη ἐνώπιον τοῦ Οὐρανίου θυσιαστηρίου, «ὁ Ἱερώτατος»

«... ἐν τῷ μέλειν τὰς Ἁγίας Του εὐχάς

Ἀγγέλους ἔσχεν συλλειτουργοῦντας... Αὐτῷ».

Γι' αὐτούς καί γιά πολλούς ἄλλους λόγους.

«Ἄξιόν ἐστι, τόν Σπυρίδωνα δοξολογῆσαι,

Ἄγγελον ὡς ὄντα ἐπίγειον, καί οὐράνιον βροτόν ὑπερφυῶς».

Ἀπό τόν πολύτιμο σέ διδάγματα βίο τοῦ (τόν βρίσκουμε στόν ὑπέροχο *Νέο Συναξαριστή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας* Τόμ. 4 τῆς Ἱ. Μ. Σίμωνος Πέτρας) θά θέλαμε νά σταθοῦμε σέ 3 σημεῖα:

Α. Στή συμμετοχή του στήν Α' Οἰκουμενική Σύνοδο (Νίκαια τῆς Βιθυνίας, 325 μΧ). Καρπὸς τῆς ἀγωνίας του γιά τό δόγμα τῆς Τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ μας, καί γιά τό βασικό χαρακτηριστικό του ἥθους τῆς Ἐκκλησίας μας, τήν ἐνότητα.

Κάποιοι προσπτάθησαν νά τόν ἀποτρέψουν νά πάρει τόν λόγο, φοβούμενοι τό ὀλιγογράμματο τοῦ ταπεινοῦ βοσκοῦ. Ἕμειναν ὁμως ὅλοι ἐκπληκτοί μέ αὐτά

πού λέχθηκαν και μέ ὅσα ἔγιναν, κάτω ἀπό τήν φώτιση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Εἶναι γνωστό το θαῦμα μέ τό κεραιίδι, ἀπλό και σοφό, ἀπαράμιλλο και ἀναντικατάστατο ἀνά τοὺς αἰῶνες.

Δέν εἶναι γνωστά ὅμως ἴσως τά ἀπλά και σοφά λόγια τοῦ ἁγίου Πατρός, πού προηγήθηκαν και συμπυκνώνουν ὅλο τό Σύμβολο τῆς Πίστεως:

«Ἡ Ἀγία Τριάς, ἅν και τρία Πρόσωπα και τρεῖς Ὑποστάσεις, εἶναι ἓνας Θεός και μία οὐσία, ἄρρητος και ἀκατάληπτος, τήν ὁποία ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νά χωρέσει και νά καταλάβει».

Ξεκάθαρος τονισμός τῆς ἐνότητας τῆς Ἁγίας Τριάδος, ξεκάθαρη πρόσκληση τοῦ καθενός μας, δημιουργημένου «κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ νά συμμετάσχουμε και νά ἀγωνιστοῦμε γιά τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ καθένας, διαφορετικός, μοναδικός και ἀνεπανάληπτος, ὅπως τά τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀλλά και ὅλοι, μέ τόση ἀγάπη Χριστοῦ ἐνωμένοι, μαζί ὥστε, νά εἴμαστε ἓνα, ὅπως ὁ Θεός μας. *«Τριάς ἀπλή, ἀδιαίρετε, Ὁμοούσιε Μονάς ἁγία, φῶτα και φῶς και ἅγια τρία, και ἓν ἅγιον ὑμνεῖται Θεός ἡ Τριάς...».*

Ἄν γιά τήν Ἀγ. Τριάδα ἰσχύει ὁ στίχος:

«Οἱ τρεῖς τοὺς, διαφορετικοί, ἀδιαίρετοι ὥστόσο,

ὁ ἀριθμός εἶναι νεκρός, ἐκεῖ μέσ' τήν ΑΓΑΠΗ»

τότε κι ἐμεῖς καλούμαστε:

«Ὅλοι μας διαφορετικοί, ἀδιαίρετοι, ὥστόσο,

ὁ ἀριθμός νά ναι νεκρός, ἐκεῖ μέσ' τήν ΑΓΑΠΗ»

Ὅποτε «ἐνότητος ἔχομεν χρείαν».

• Ἐνότητα δόγματος και ἥθους. Ὁρθοδοξία και ὀρθοπραξία.

«Ὁ τῆς θεοσεβείας τρόπος ἐκ δύο τούτων συνέστηκε, εὐσεβῶν δογμάτων και πράξεων ἀγαθῶν. Καί οὔτε τά δόγματα, χωρίς ἔργων ἀγαθῶν εὐπρόσδεκτα τῷ Θεῷ, οὔτε τά μή μετ' εὐσεβῶν δογμάτων ἔργα τελούμενα προσδέχεται ὁ Θεός» (Κατηχήσεις Κυρίλλου Ἱεροσολύμων).

• Ἐνότητα μεταξύ μας, ὥστε και γιά μᾶς νά ἰσχύει τό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «τίς ἀσθενεῖ και οὐκ ἐγώ ἀσθενῶ, τίς σκανδαλίζεται και οὐκ ἐγώ πυροῦμαι» (Β' Κορ. 11,29) και «χαίρειν μετά χαιρόντων και κλαίειν μετά κλαιόντων» (Ρωμ. 12,15).

Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων τά δίδαξε, γιατί τά βίωνε και τά βίωνε γιατί τά πίστευε ἀληθινά.

Β. Δεύτερο: Μιά άγνωστη λεπτομέρεια τῆς ζωῆς του:

Καθώς ὁ Ἅγιος πῆγαινε στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, στὸν δρόμο στάθηκε σὲ κάποιον πανδοχεῖο. Ἐκεῖ ἕνας μοναχὸς ποὺ τὸν συνόδευε, τοῦ εἶπε: *«Πάτερ δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω πῶς τὸ ἄλλογό μας δὲν τρώει τὸ χόρτο, ποὺ τοῦ ἀγόρασα ἀπὸ τὸν ξενοδόχο. Καὶ εἶναι φρέσκο! Ἄνθρωπος τὸ λαχταράει! Καὶ τὸ ἄλλογο δὲν τὸ τρώει!»*.

Ἀπάντησε ὁ Ἅγιος Σπυρίδων: *«Δὲν τὸ τρώει, γιατί τὸ ζῶο αἰσθάνεται νὰ βγαίνει ἀπὸ τὸ λάχανο μιά ἀνυπόφορη βρώμα. Καὶ βγαίνει γιατί ὁ ξενοδόχος μας ταλαιπωρεῖται ἀπὸ τὸ πάθος τῆς τσιγγουνιάς»*.

Οἱ ἅγιοι ἔχουν τὸ χάρισμα νὰ βλέπουν καὶ νὰ ὁσφραίνονται τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Ἐμεῖς ἔχουμε τὴν κλήση νὰ ἀναζητοῦμε τὴν εὐωδία τῶν ἀρετῶν (*«πνεῦμα σωφροσύνης, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς καὶ ἀγάπης χάρισαί μοι τῷ σῷ δούλῳ»*), νὰ πολεμοῦμε τὴ δυσωδία τῶν παθῶν (*«πνεῦμα ἀργίας, περιεργείας, φιλαρχίας καὶ ἀργολογίας μὴ μοί δῶς»*), τῶν παθῶν ὅχι τῶν ἄλλων ἀλλὰ τῶν δικῶν μας (*«δώρησαί μοι τοῦ ὁρᾶν τὰ ἐμὰ πταίσματα»*).

Εὐωδία ἀρετῶν, μέ πρότυπο τὸ «ἄνθος τὸ εὖοσμον», τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο.

Δυσωδία παθῶν, ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπο «δυσώδη καὶ βεβορβορωμένο», ὅπως τὴν ἁμαρτωλὴ γυναῖκα τῆς Μεγάλης Τρίτης, ποὺ προλάβε ὁμως καὶ ἔδωξε τὴν δυσωδία τῆς μέ τὸ ἄρωμα τῆς μετανοίας.

Πόσο ὁμορφα ὁ Ἅγιος τῶν ἡμερῶν μας, ὁ ἀγαπημένος Ἅγιος Παῖσιος, παρουσιάζει τὴν ψυχὴ σάν ἕνα χωράφι, ποὺ ἂν καλλιεργηθεῖ γεμίζει εὐωδιαστά λουλούδια:

«Ὅλες οἱ ἀρετές καὶ ὅλα τα πάθη καλλιεργοῦνται. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί ἐργασία θὰ κάνει ὁ ἄνθρωπος. Ἄν καλλιεργήσει τίς ἀρετές, ἀναπτύσσονται οἱ ἀρετές καὶ πνίγουν τὰ πάθη. Ἄν καλλιεργήσει τὰ πάθη, ἀναπτύσσονται τὰ πάθη καὶ πνίγουν τίς ἀρετές. Ἄν καλλιεργήσει καὶ τὰ δυό, ἀναπτύσσονται καὶ τὰ δυό, καὶ βγαίνει ἕνα μπερδεμένο πράγμα. Γιὰ νὰ τὸ καταλάβετε αὐτό, σκεφτεῖτε ἕναν κῆπο ποὺ ἔχει μέσα καὶ λουλούδια καὶ ἀγριόχορτα. Ἄν καλλιεργηθοῦν τὰ ἀγριόχορτα, θὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ θὰ πνίξουν τὰ λουλούδια. Ἄν καλλιεργηθοῦν τὰ λουλούδια, θὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ θὰ πνίξουν τὰ ἀγριόχορτα. Ἄν καλλιεργηθοῦν ὅλα μαζί, δὲν θὰ ξεχωρίζεις τὰ λουλούδια ἀπὸ τὰ ἀγριόχορτα».

Γ. Κλείνει τὸ συναξάρι τοῦ Ἀγίου μας: *«Μετά ἀπὸ βίο μακρὺ, ὅπου ἀδιάκοπα τοῦ παραστάθηκε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ὁ Ἅγιος παρέδωσε εἰρηνικά τὴν ψυχὴ του στὸν Κύριο στίς 12 Δεκεμβρίου 348, σὲ ἡλικία 78 ἐτῶν...»*.

Παρέδωσε τήν ψυχή του, αλλά εἶναι κοντά μας. Μᾶς ἀκούει καί μᾶς συμ-
πονεῖ!

Ἀπέθανε, ἀλλά εἶναι ζωντανός!

Ἐκοιμήθη, ἀλλά μένει ἄγρυπνος!

Σιωπᾶ, ἀλλά καί σαλπίζει: ΑΝΑΣΤΑΣΗ!

Τό τίμιο σκίνωμά του, ἀνεξάντλητη πηγὴ θαυμάτων καί ἰάσεων. Ταξίδευσε
ἀπὸ τὴν Κύπρο στὴν Βασιλεύουσα, καί μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλεως, γιὰ νά
σωθεῖ καί νά σώσει, στὴν Κέρκυρα (1456).

Θαυματουργό (γιὰ τοὺς πιστοὺς καί γιὰ τό νησί), ἄφθορο, εὐωδιάζον.
Παρηγοριά. Στήριγμα.

*«Βλέποντες τό σόν ἀξιάγαστε Θεῖε Σπυρίδων, λείψανον ὀρῶμέν σε προ-
φανῶς, ὥσπερ ζῶντα καί λαλοῦντα μεθ' ἡμῶν».*

Προπάντων, τό Ἅγιο ἄφθαρτο λείψανό του μιά ἀκόμη ἀπόδειξη τῆς κοινῆς
προσδοκώμενης Ἀναστάσεως ὅλων μας.

Σέ μία ἀνθρωπότητα καί σέ μία ἐποχή πού ἐδῶ καί δυό χρόνια κυριαρχεῖ
πὸ ἔντονα ἡ ὁσμή τοῦ θανάτου, ὁ Ἅγιος Σπυρίδων, ὅπως αἰῶνες τώρα, ἔτσι
καί σήμερα διαλαλεῖ «τὴν μόνη ἐλπίδα αὐτοῦ του κόσμου τοῦ θνητοῦ»:

«Εἵμαστε αἰῶνιοι» (Ἀγ. Πορφύριος)

ἀφοῦ «Χριστός Ἀληθῶς Ἀνέστη»!

ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Εἶναι μεγάλη ἡ χορεία τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἀνάμεσα στοὺς ἁγίους αὐτοὺς βρίσκονται οἱ λεγόμενοι «Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας»¹. Αὐτοὶ εἶναι προσωπικότητες φωτισμένες καὶ ἁγιασμένες ποὺ ἔζησαν στὴν ἐποχή τους καὶ «ἔλυσαν τὸ πρόβλημα» τῆς ἐποχῆς αὐτῆς². Ὅχι τυχαῖα, ἐμφανίστηκαν σέ ἐποχές, ποὺ ἡ Ἐκκλησία περνοῦσε μεγάλες δυσκολίες, καὶ αὐτοί, ὡς θεοφόροι, ἐντόπισαν τὸ πρόβλημα καὶ ἔδωσαν τὴν λύση³.

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἦταν ἓνας ἐξ αὐτῶν τῶν «Πατέρων καὶ Διδασκάλων». Ἐξησε στὴν κρισιμότερη ἐποχή τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τότε ποὺ αὐτὴ κινδύνευε ἀνθρωπίνως νὰ χάσει τὴν ταυτότητά της. Ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ ἔχουν ἦδη βγεῖ ἀπὸ τίς κατακόμβες καὶ ἀπολαμβάνουν προνόμια μέσα στὴν αὐτοκρατορία. Ἡ χριστιανικὴ πίστη γίνετα ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους. Ἐνῶ ὅμως τὰ μαρτύρια τοῦ αἵματος σταματοῦν, ἔρχονται ἄλλα ζητήματα νὰ ταράξουν τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ αἱρέσεις! Ὑπάρχει ἐκούσια κυρίως διαστρέβλωση τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς Πίστεως, ποὺ ὀδηγοῦσε σέ ἀλλοίωση τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν, μέ κίνδυνο ἀπώλεια ψυχῶν, γιὰ τίς ὁποῖες ὁ Χριστὸς ἀπέθανε. Στὶς αἱρετικές αὐτές τοποθετήσεις ἔπρεπε ἡ Ἐκκλησία νὰ ἀπαντήσῃ, καὶ αὐτὸ τὸ δύσκολο ἔργο ἀνάλαβε, μεταξύ ἄλλων, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ ὁποῖος γιὰ τὴν μεγάλη συνεισφορὰ του ὀνομάστηκε «Μέγας»⁴.

¹ Βλ. Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Ἀθανάσιος ὁ Μέγας καὶ ἡ θεολογία τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, Ἀθήνα 1975.

² Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία Α'*, Ἀθήνα 1994, σσ. 35-37.

³ Βλ. Κωνσταντίνου Σκουτέρη, *Ἡ ἔννοια τῶν ὁρῶν «θεολογία», «θεολογεῖν», «θεολόγος», ἐν τῇ Διδασκαλίᾳ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφεῶν μέχρι καὶ τῶν Καππαδοκῶν*, Ἀθήνα 1972.

⁴ Βλ. Παναγιώτου Χρήστου, *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία*, τόμ. 1ος, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 160-169.

Μεγάλο ζήτημα, πληγί στό Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας δημιούργησε ὁ Ἄρειος. Ἦταν ἕνας κληρικός, πού ὑποστήριξε καί προσπάθηκε νά τό ἐπιβάλλει, ὅτι ὁ Χριστός ἦταν κτίσμα καί δέν ἦταν Θεός. Ὑπῆρξαν ἄρκετοί πού υἱοθέτησαν τήν θέση του αὐτή καί τόν ἀκολούθησαν. Τούς ὀνόμασαν ἀρειανόφρονες. Ἡ αἵρετική θέση του δημιούργησε μεγάλους κλυδωνισμούς μέσα στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καί χρειάστηκε μιά σαφής καί ἐμπεριστατωμένη θεολογική ἀπάντησι. Τήν ἀπάντησι αὐτή ἔδωσε ὁ Ἀθανάσιος ἐνώπιον τῶν μελῶν τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία συγκλήθηκε κατὰ βάση, μεταξύ ἄλλων, γιά τήν ἀντιμετώπισι τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Ὁ Ἀθανάσιος, ὅπως ἀναφέρθηκε, γιά τήν μεγάλη του προσφορά ὀνομάστηκε «Μέγας» ἀπό τήν Ἐκκλησία καί ἡ Ἐκκλησία δέν δίνει τυχαία κανέναν τίτλο⁵. Ὁ Ἱεράρχης αὐτός ἔνωσε τό θεολογικό νῆμα, πού προσπάθησαν καί κόπουν οἱ αἵρετικοί, μέ τοὺς Πατέρες πού προηγήθηκαν αὐτοῦ⁶. Αὐτή ἡ ἔνωσι ἦταν ἕνα ἔργο πολύ σημαντικό, διότι συνέχισε τήν Παράδοσι, ὀρθοτόμησε τήν ἀλήθεια σέ θέματα πού εἶναι θεμελιώδη καί ἀφοροῦν στήν σωτηρία τῶν ἀνθρώπων.

Τό θέμα μέ τό ὁποῖο ἰδιαίτερος ἀσχολήθηκε καί ἐστίασε ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἶναι ἡ Ἐνανθρώπησι τοῦ Χριστοῦ⁷. Εἶναι θεμελιώδες ζήτημα αὐτό, γι' αὐτό καί ἀφιέρωσε πολλά ἀπό τά κείμενά του, προκειμένου νά ὀρθοτομήσει περὶ αὐτοῦ. Ἀπάντησε στό ὅτι ἐνῶ ὁ Χριστός ἔγινε ἄνθρωπος δέν ἔπαυε νά εἶναι θεός: «*Κύριον ἐν σαρκί, οὐ κτίσματι προσκυνοῦμεν, ἀλλά τόν κτίστην ἐνδυσάμενον τό κτιστόν σῶμα*» («Πρός Ἀδελφίον» 6 καί 1)⁸. Ὅπως σημειώνει ὁ Στυλιανός Παπαδόπουλος: «Σέ λίγες περιπτώσεις τό σάρξ ταυτίζεται μέ τό σῶμα. Ἔτσι ἔχουμε δύο ταυτόχρονες θεολογικές θέσεις. Ἡ μία εἶναι ὅτι ὁ Λόγος ἔγινε ἄνθρωπος (ἢ σάρξ) καί ἡ ἄλλη ὅτι ὁ Λόγος ἔλαβε σῶμα (ἢ σάρκα). Καί οἱ δύο ἀνταποκρίνονται στήν Παράδοσι, ὅπως μάλιστα διατυπώθηκε στό Σύμβολο Νικαίας μέ τίς μετοχές “σαρκωθέντα” καί “ἐνανθρωπήσαντα”»⁹.

Ἐπίσης τό ὅτι ὁ Λόγος ἔγινε ἄνθρωπος δέν σημαίνει ὅτι «ἐτράπη» (Βλ. «Πρός Ἐπίκτητον» 7). Δέν ἔγινε κάτι ἄλλο, ἀλλά ἀντίθετα ὁ Λόγος ἦταν πάντα Θεός, πάντα Υἱός τοῦ Πατέρα, ἀλλά σέ κάποια δεδομένη χρονική στιγμή

⁵ Βλ. Ἰωάννου Παναγοπούλου, *Ἡ Ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων*, τόμ. 1ος, Ἀθήνα 1991, σ. 329.

⁶ Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία Α΄*, Ἀθήνα 1994, σσ. 52-57.

⁷ Παναγιώτου Χρίστου, *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία*, τόμ. 1ος, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 167.

⁸ Μεγάλου Ἀθανασίου, «Ἐπιστολή ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου σπίν Νίκαια 14», PG 25, 440 CD.

⁹ Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία Β΄*, Ἀθήνα 2012, σ. 283.

ἔγινε ἄνθρωπος. Ἡ Ἐνανθρώπιση αὐτῇ εἶναι ἓνα μοναδικό γεγονός, ἀφοῦ ἡ πρόσληψη τοῦ σώματος ἀπὸ τὸν Χριστό ἔχει σάν ἀποτελεσμα νά μὴν ἐνεργεῖ τό σῶμα ἁμαρτίες. Αὐτό ὅμως δίνει καί στόν κάθε ἄνθρωπο τὴν δυνατότητα νά μπορεῖ μέ τὴν δύναμη τοῦ Λόγου νά ξεπερνᾷ τὰ πάθη του καί νά γίνεται «ἄφθαρτος καί ἀθάνατος». Τό μεγάλο γεγονός εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά γίνει «θεός».

Μέ τὴν Ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου προκύπτει ἡ «ἀνανεωμένη εἰκόνα» τοῦ ἀνθρώπου. Κατανοοῦμε, τό πῶς ἤθελε τὸν ἄνθρωπο ὁ Θεός ὅταν τὸν ἐπλασε¹⁰. Αὐτός, ὁ Λόγος, «ἐκπληρώνει» τέλεια τό κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσι. Γίνεται ὁ «ὄντως ἄνθρωπος». Μέ τὴν Ἐνανθρώπιση ἔχουμε τὴν «κάθαρση» τοῦ «ἁμαρτωμένου κατ' εἰκόνα» τῆς πτώσεως. Ὁ Χριστός γενόμενος ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ὡς τέλειος Θεός καί ὡς τέλειος ἄνθρωπος. Ὅταν ἐνεργοῦσε τὰ θαύματα, τὰ ἐκτελοῦσε μέ τὰ ιδιώματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ὅταν πεινοῦσε, διροῦσε ἢ πονοῦσε ἦταν ταυτόχρονα καί Θεός. Ἦταν ὁ ἴδιος ὅταν ἔπασχε. Τὰ λεγόμενα ἀδιάβλητα πάθη, τὰ ἀνθρώπινα «πάθη» τοῦ Κυρίου ἀποτελοῦν τίς ἀνθρώπινες «ἀδυναμίες», χωρὶς ὅμως νά ταυτίζονται μέ τὴν ἁμαρτία, γιατί ἀφοῦ τὰ «ιδιοποιήθηκε» ὁ Λόγος δέν ἔχουν πλέον ροπή πρὸς τὴν ἁμαρτία. Εἶναι μυστήριό τό πῶς τὰ ιδιώματα τῆς κάθε φύσης τοῦ Χριστοῦ ἀνήκουν καί μένουν στὴν κάθε μία ἀπὸ τίς φύσεις¹¹.

Ἕνα σημαντικό «ἀνθρώπινο», ἀλλὰ καί ταυτόχρονα θεολογικό ἐρώτημα σχετικὰ μέ τὰ παραπάνω εἶναι αὐτό πού διαβάζουμε στό *κατὰ Λουκᾶν* Εὐαγγέλιο. Ἀναφέρεται στό κείμενο: «...καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφία καὶ χάριτι...» (*Λουκ.* 2,52). Τί εἶδους «προκοπή» ἢ «αὔξησις» ἐννοεῖται ἐδῶ; Πῶς μπορεῖ νά κατανοηθεῖ αὐτό; «Προκοπή» ὡς πρὸς τὴν θεϊκὴ φύση δέν ὑφίσταται, εἶναι «ἄτοπο». Μόνο ὡς πρὸς τὴν ἀνθρώπινη φύση ὑπάρχει «ἀνάπτυξις» καὶ «αὔξησις». Ἔτσι, «προκόπτοντας αὐξανόταν καὶ μεγάλωνε ἡ φανέρωσις τῆς θεότητος τοῦ Λόγου μέσω τοῦ Ἰησοῦ ὡς ὄργανον»¹². Ὅσο προέκοπτε ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἄνθρωπος, τόσο φανερωνόταν μέσω αὐτοῦ ἡ θεότητα στοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι τὸν θαύμαζαν. Ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «ὥσπερ εἵπομεν ὅτι σαρκὶ πέπονθε καὶ σαρκὶ ἐπέινα...εἰκότως ἂν λέγοιτο ὅτι σαρκὶ προέκοπτεν...οὐτ' οὖν τοῦ Λόγου ἢ προκοπή, οὔτε ἡ σὰρξ ἦν ἡ Σοφία, ἀλλὰ τῆς σοφίας σῶμα

¹⁰ Μεγάλου Ἀθανασίου, «Κατὰ Ἀρειανῶν», *PG* 26, 117Α, 120Α.

¹¹ Βλ. Ἀγίου Ἰουστίνου Πόποβιτς, *Δογματικὴ-ὀρθόδοξη φιλοσοφία τῆς Ἀλήθειας*, μετάφρ. Ἄρη Γεωργόπουλου, Ἱερά Μεγίστη Μονὴ Βατοπαϊδίου, Ἅγιον Ὅρος 2019, σσ. 535-540.

¹² Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β', Ἀθήνα 2012, σ. 288.

γέγονεν ἡ σὰρξ... τὸ ἀνθρώπινον ἐν τῇ Σοφίᾳ προέκοπτεν, ὑπερاناβαῖνον κατ' ὀλίγον τὴν ἀνθρώπινην φύσιν καὶ θεοποιούμενον καὶ ὄργανον αὐτῆς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς θεότητος καὶ τὴν ἐκλαμψιν αὐτῆς γινόμενον καὶ φαινόμενον πᾶσι. Διὸ οὐδὲ εἶπεν “ὁ Λόγος προέκοπτεν”, ἀλλ' ὁ “Ἰησοῦς”, ὅπερ ὄνομα γενόμενος ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐκλήθη, ὡς εἶναι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν προκοπὴν» (Γ' 53).

“Ἐνα ζήτημα τὸ ὅποιο θὰ ἀπασχολοῦσε τὴν Ἐκκλησίαν ἀργότερα, ἀλλὰ ὁ Ἀθανάσιος ἔβαλε δυνατές καὶ στέρεες βάσεις ἀπὸ νωρὶς, ἀφορᾷ στὸ «τί προσκυνοῦμε στὸν Χριστό». Γίνεται σαφές ὅτι δὲν μπορούμε νὰ χωρίσουμε τίς φύσεις στὸν Λόγο. «Δὲν μπορούμε νὰ χωρίσουμε τίς φύσεις τοῦ καὶ νὰ προσκυνήσουμε μόνο τὸν θεῖο Λόγο, γιατί τὸ σῶμα εἶναι τὸ σῶμα του»¹³. Καὶ δὲν μπορούμε νὰ ξεχωρίσουμε ἀπὸ τὴν θεῖαν τὴν κτιστὴ φύσιν τοῦ (ποῦ ἀπὸ μόνῃ τῆς βέβαια δὲν εἶναι προσκυνητὴ), γιατί αὐτὴ θεώθηκε, ἀφθαρτοποιήθηκε στὴν συνάφειά της μέ τὴν θεῖαν, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι προσκυνῶντας τὸν Κύριο προσκυνεῖ τὸ κτιστό («Πρὸς Ἀδελφίον» 4)¹⁴.

Μέ τὴν Ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου ἔχουμε μεγάλες εὐεργεσίες γιὰ τὸν ἄνθρωπο. «Πεθαίνει ὁ θάνατος καὶ ἀφθαρτοποιεῖται τὸ ἀνθρώπινο σῶμα». Φυσικά μιλάμε γιὰ κανονικὴ ἔνωση τῶν φύσεων στὸ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ νικήσει τὸν θάνατο; Μὰ κάποιος ποῦ εἶναι δυνατότερός του. Λαμβάνει ὁ Χριστὸς τὴν ἀνθρώπινην φύσιν, ποῦ ἔχει «πεθάνει», καὶ μέ τὸν δικό του θάνατο, τὴν περνᾷ στὴν ἀθανασία. Ἡ κατάργησις τοῦ θανάτου προϋπέθετε ἕναν θάνατο, καὶ αὐτὸ συνέβη. «Ἡ ἀφθαρσία τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐπιτεύχθηκε μέ τὴν κατοίκηση σ' αὐτὸ τοῦ Λόγου ἢ ἀλλιῶς μέ τὴν πρόσληψη καὶ ἀφθαρτοποίηση τοῦ σώματος ἀπὸ τὸν Λόγο». Καὶ τὸ συγκλονιστικὸ εἶναι: «Τὸ γεγονός ἐξασφάλισε τὴν δυνατότητα ἀφθαρτοποίησης ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων, ἐφόσον μετέχουμε στὸ σῶμα τοῦ Λόγου καὶ ὄχι σὲ κάποιον κοινὸ ἀνθρώπινο σῶμα» («Πρὸς Μάξιμον», 2 καὶ «Κατὰ ἀρειανῶν», Γ' 34)¹⁵.

Γίνεται μέ τὰ παραπάνω κατανοητό, πόσο σωστά εἶναι τοποθετημένα τὰ βήματα στὴν πνευματικὴ ζωὴ, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ φθάσει στὴν ἀφθαρσία, στὴν ἀγιότητα. Ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωσε τὴν δυνατότητα ὄχι μόνο νὰ τὸν «γνωρίσουμε», ὄχι μόνο νὰ τὸν «δοῦμε», ἀλλὰ νὰ ἐνωθοῦμε μαζί

¹³ Μ. Ἀθανασίου *Ε.Π.Ε.*, Τόμ. 1ος, Ἀθήνα 1962, σ. 271.

¹⁴ Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β΄, Ἀθήνα 2012, σ. 289.

¹⁵ Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β΄, Ἀθήνα 2012, σ. 278.

του. Νά λάβουμε τό Σῶμα καί τό Αἷμα του μέσα μας. Ἡ Θεία Εὐχαριστία εἶναι ὁ τρόπος, ὁ χῶρος καί ἡ δυνατότητα νά τό πετύχουμε αὐτό. Ἐπειδή ὁ Χριστός παρέλαβε τό δικό μας σῶμα, «ὄχι κατά δόκησιν», ὅπως αἰρετικοί ὑποστήριξαν, ἀλλά πραγματικά τό ἔλαβε ὁλόκληρο, ὑπάρχει ἡ δυνατότητα θεώσεώς του. Τοποθετεῖ πολύ ὑψηλά τό σῶμα ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία, τοῦ δίνει τήν δυνατότητα νά «διατηρηθεῖ», γεγονός πού βλέπουμε στά λείψανα τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας.

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἶναι «Μέγας», γιατί ἔγινε τύπος καί ὑπογραμμός τῆς Ὁρθόδοξης Πίστεως στήν ἐποχή του, ἀλλά καί γιατί ἀποτελέσσε ἀκρογωνιαῖο λίθο πάνω στόν ὁποῖο «πάτησαν» οἱ μετὰ ἀπὸ αὐτόν Ἅγιοι Πατέρες καί μέχρι καί σήμερα ἀπολαμβάνουμε τούς καρπούς τοῦ δικοῦ του θεολογικοῦ λόγου καί ἔργου.

Ἐν κατακλείδι, ἀναφέρουμε τά γενικά στοιχεῖα ἀπό τόν βίο τοῦ μεγάλου Πατρός, ὅπως τά ἀναφέρει ὁ μακαριστός καθηγητής Στυλιανός Παπαδόπουλος: «Ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξε γονιμότατος συγγραφέας, μολοντί οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς του ὑπῆρξαν ἀποτρεπτικές γιά συγγραφή. Πέρασε 16 σχεδόν χρόνια σέ ἐξορίες καί ἄλλα τόσα ζοῦσε σέ κλίμα διωγμοῦ καί μέ τό φάσμα τῆς ἐξορίας. Ἡ ζωή καί ἡ ποιμαντορία του ταυτίζονται κυρίως γιά τόν ἀγῶνα τῆς Ἐκκλησίας κατά τοῦ ἀρειανισμοῦ καί τῶν συνεπειῶν του. Ἔτσι λοιπόν, ἐνωρίς ἐπιδόθηκε στήν συγγραφή, ἀπό τά 25 του περίπου χρόνια, καί τήν συνέχισε μέχρι τά 78. Τά ἀθανασιακά κείμενα λίγες φορές μαρτυροῦν φροντίδα φιλολογική, δεδομένου ὅτι πολλά γράφτηκαν στούς τόπους ἐξορίας του. Συντάχθηκαν μέ βία γιά νά προλάβουν τήν ἐνημέρωση, τήν ἀποτροπή ἐκκλησιαστικῶν ἐνεργειῶν, τήν δικαίωση ἢ τήν καταδίκη γεγονότων καί προσώπων. Ἀδιαμφισβήτητες ἀρετές τοῦ ἀθανασιακοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἐνάργεια καί ἡ σαφήνεια τῆς φράσεως, ἡ αἰσθησιμότητα τοῦ πραγματικοῦ καί ἡ ἐκφραση μέσω τοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς, ἡ ἐπιμονή ἀλλά καί ἡ εὐλυγισία στήν σκέψη, ἡ σέ βάθος τῆς ἀληθείας εἰσοδος καί ἡ πειστικότητα...»¹⁶.

¹⁶ Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β΄, Ἀθήνα 2012, σσ. 308-309.

ΜΕΡΟΣ Ζ΄

Τοῦ καιροῦ μας

* * *

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ, ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΜΑΪΟΥ 2021 - ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2021

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Ἱερώνυμος:

- **1η Μαΐου:** Χοροστάτησε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου Γαλίνης.
- **1η Μαΐου βράδυ:** Τέλεσε τὴν Ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἀκολουθῶς, τὴν Ἀναστάσιμη Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **2 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἑσπερινὸ τῆς Ἀγάπης στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **3 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Νέου Περιβολίου.
- **3 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἀναστάσιμο Ἑσπερινὸ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίων Ραφαήλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης Ὁμορφοχωρίου.
- **4 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸ πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τῶν Ἀγίων Ραφαήλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης, ἐντὸς τοῦ Ἐπισκοπείου.
- **5 Μαΐου πρωί:** Τέλεσε τὴν Ἀναστάσιμη Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας Λαρίσης.
- **6 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἀναστάσιμο Ἑσπερινὸ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Μέλισσας.
- **7 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀργυροπουλίου.
- **7 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἀναστάσιμο Ἑσπερινὸ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **8 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινὸ στὸν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Θωμᾶ Μακρυχωρίου.
- **9 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Θωμᾶ Λαρίσης.
- **14 Μαΐου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μὲ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινὸ γιὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ πολιοῦχου τῆς πόλεώς μας, Ἀγίου Ἀχιλλίου,

Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ καί συμμετεῖχε στή Λιτάνευση τοῦ Λειψάνου τοῦ Ἁγίου στά προπύλαια τοῦ Ναοῦ.

- **15 Μαΐου πρωί:** Συλλειτουργήσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **15 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν μεθέορτο Ἑσπερινό στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **16 Μαΐου πρωί:** Συλλειτουργήσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Καρδίτσας μέ τόν οἰκεῖο Μητροπολίτη Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων κ. Τιμόθεο γιά τήν ἑορτή τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ, Ἐπισκόπου Φαναρίου καί Νεοχωρίου.

- **20 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Συκουρίου.

- **21 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Φαλάνης.

- **21 Μαΐου μεσημέρι:** Ἐπισκέφθηκε τόν ἑορτάζοντα Περιφερειάρχη Θεσσαλίας κ. Κωνσταντῖνο Ἀγοραστό.

- **21 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν μεθέορτο Ἑσπερινό στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.

- **22 Μαΐου μεσημέρι:** Δέχθηκε στό γραφεῖο του τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱερόθεο.

- **23 Μαΐου πρωί:** Χοροστάτησε καί κήρυξε τόν θεῖο Λόγο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης καί στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Λαρίσης.

- **25 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό τῆς Μεσοπεντηκοστῆς στόν Ἱ. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας Λαρίσης.

- **1η Ἰουνίου πρωί:** Μετέβη στήν Καστοριά, στό Κιλκίς καί στόν Λαγκαδᾶ καί τέλεσε τρισάγια στούς κοιμηθέντας Ἀρχιερεῖς Καστορίας κυρό Σεραφεῖμ, Πολυανῆς καί Κιλκισίου κυρό Ἐμμανουήλ καί Λαγκαδά, Ἀπτῆς καί Ρεντίνης κυρό Ἰωάννη.

- **1η Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τό Μυστήριο τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαίου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γιά τούς ἐκπαιδευτικούς τῶν Βρεφονηπιακῶν Σταθμῶν τῆς πόλεώς μας.

- **3 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γιά τά κατηχητικά σχολεῖα τῆς ΓΕΧΑ Λαρίσης.

- **8 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.

- **8 Ίουνίου βράδυ:** Τέλεσε τήν Παράκληση γιά τούς ὑποψηφίους τῶν Πανελλαδικῶν ἐξετάσεων στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **9 Ίουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **10 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **10 Ίουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος Λαρίσης γιά τήν ἐορτή τοῦ Ἀγίου Λουκά τοῦ ἱατροῦ.
- **12 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Θείας Ἀναλήψεως Κατερίνης καί τέλεσε τό τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Σωτηρίου Τσιρέλη.
- **13 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης καί τέλεσε τό τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Βασιλείου Μπαλάσι, ἀνεπιοῦ τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης καί Πλαταμῶνος κυροῦ Σεραφεῖμ Ὁρφανοῦ.
- **14 Ίουνίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεδεῶν Τυρνάβου γιά τήν ἐορτή τοῦ Ἀγίου Ἱερωνύμου τοῦ πενταγλώσσου.
- **15 Ίουνίου πρωί:** Συλλειτουργήσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης γιά τήν ἐορτή τοῦ προστάτου τοῦ Ἀγίου.
- **15 Ίουνίου ἀπόγευμα:** Δέχθηκε στό Ἐπισκοπεῖο εὐχές γιά τήν ὀνομαστική του ἐορτή.
- **17 Ίουνίου πρωί:** Δέχθηκε στό γραφεῖο του τόν Ἐξαρχο τοῦ Παναγίου Τάφου στήν Ἀθήνα, Ἀρχιμ. Ραφαήλ Γρίβα.
- **18 Ίουνίου πρωί:** Προήδρευσε τῆς Γεροντίας τῆς Ἱ. Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου.
- **20 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης καί ἀκολούθως, χοροστάτησε στόν Ἑσπερινό της Γονικλίσιας.
- **20 Ίουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίας Τριάδος Λαρίσης.
- **21 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίας Τριάδος Λαρίσης.
- **25 Ίουνίου πρωί:** Τέλεσε τόν ἀγιασμό τῶν ἐγκαινίων τοῦ νέου Μουσείου τοῦ Ἀρχηγείου τῆς Τακτικῆς Ἀεροπορίας.
- **25 Ίουνίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τά ἐγκαίνια τῆς ἐκθέσεως στό Ἱστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Λαρίσης, ἀφιερωμένης στά 200 χρόνια ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως.
- **26 Ίουνίου πρωί:** Συλλειτουργήσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου

Ἀχιλλίου Λαρίσης καί τέλεσε τό τριετές μνημόσυνο τοῦ προκατόχου του, Μητροπολίτου Λαρίσης καί Τυρνάβου κυροῦ Ἰγνατίου.

- **26 Ἰουνίου βράδυ:** Παρηνκολούθησε στό ἀρχαῖο θέατρο Λαρίσης τή συναυλία πού διοργάνωσε ἡ Πολεμική Ἀεροπορία.

- **27 Ἰουνίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στό Μητροπολιτικό παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης Λαρίσης.

- **28 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης.

- **29 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης.

- **29 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Δώδεκα Ἀποστόλων Καλλιπεύκης.

- **30 Ἰουνίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Δώδεκα Ἀποστόλων Καλοῦ Νεροῦ.

- **2 Ἰουλίου πρωί:** Τέλεσε τόν ἀγιασμό στό 25ο Δημοτικό Σχολεῖο Λαρίσης γιά τό πρόγραμμα τοῦ Δήμου Λαρισαίων «ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ».

- **4 Ἰουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἀγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.

- **4 Ἰουλίου βράδυ:** Τέλεσε τά ἐγκαίνια τῆς ἐκθέσεως στό Διαχρονικό Μουσεῖο Λαρίσης, ἀφιερωμένης στά 200 χρόνια ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως.

- **11 Ἰουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ Κυπαρίσσου.

- **13 Ἰουλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στήν Ἱερά Μονή Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγορείτου Πυργετοῦ.

- **16 Ἰουλίου πρωί:** Μετέβη στή Διοίκηση Ἀγωγῶν Καυσίμων καί τέλεσε τήν ἀκολουθία ἀλλαγῆς τῆς Διοικήσεως.

- **16 Ἰουλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Μαρίνης Νέων Πόρων, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ οἰκείου Μητροπολίτου Κίτρους καί Κατερίνης κ. Γεωργίου.

- **17 Ἰουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στό πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας Μαρίνης Λαρίσης.

- **18 Ἰουλίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στή Ἱερά Μονή Ἀγίου Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ Τρικώρφου Φωκίδος.

- **19 Ιουλίου πρωί:** Συλλειτουργήσε με άλλους Αρχιερείς στην πανηγυρίζουσα Ίερά Μονή Αγίου Σεραφεΐμ τοῦ Σάρωφ Τρικόρφου Φωκίδος.
- **19 Ιουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στην Ίερά Μονή Προφήτη Ἡλία Τυρνάβου.
- **20 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Προφήτη Ἡλία Λαρίσης καὶ ἀκολουθῶς, τέλεσε τὴν ἐπίσημη Δοξολογία τῶν Κυπρίων τῆς πόλεώς μας.
- **20 Ιουλίου μεσημέρι:** Συμμετείχε στὴν ἐξόδιο ἀκολουθία τοῦ Ἱεροκλήρυκος τῆς Ἱ. Μ. Φθιώτιδος Ἀρχιμ. Σεραφεΐμ Ζαφείρη, στὸν Ἱ. Μ. Ν. Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Λαμίας.
- **21 Ιουλίου πρωί:** Ἐπισκέφθηκε τίς κατασκηνώσεις τῆς ΓΕΧΑ Λαρίσης στή Σκοτῖνα Πιερίας.
- **23 Ιουλίου πρωί:** Δέχθηκε στό γραφεῖο του τὸν Πανιερώτατο Μητροπολίτη Λεμεσοῦ κ. Ἀθανάσιο.
- **25 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς Ἀμπελακίων.
- **25 Ιουλίου μεσημέρι:** Παρηκολούθησε τὸ Συνέδριο πού διοργάνωσε ἡ Ἐπιτροπὴ Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τῆς Μητροπόλεώς μας γιὰ τὴ συμπλήρωση 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, στὴν ἱστορικὴ κοινότητα τῶν Ἀμπελακίων.
- **25 Ιουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς Γόννων.
- **25 Ιουλίου βράδυ:** Παρηκολούθησε στό Κηποθέατρο Λαρίσης τὴν ἀφιερωματικὴ ἐκδήλωση πού διοργάνωσε ἡ Περιφερειακὴ Ἀστυνομικὴ Διεύθυνση Λαρίσης.
- **26 Ιουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στὴ Θεία Λειτουργία στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς Λουτροῦ.
- **26 Ιουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν Παράκληση στό πανηγυρίζον Προσκύνημα τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς Τεμπῶν.
- **26 Ιουλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στό ἑορτάζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος Σπηλιᾶς.
- **27 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στὴν Ίερά Μονή Παναγίας Γλυκοφιλοῦσης Ραϊράνης.
- **28 Ιουλίου απόγευμα:** Ἐπισκέφθηκε τίς Κατασκηνώσεις τῆς Χριστιανικῆς Ἑστίας Λαρίσης στό Στόμιο.
- **30 Ιουλίου πρωί:** Μετέβη στὴν 110 Πτέρυγα Μάχης καὶ τέλεσε τὴν ἀκολουθία ἀλλαγῆς τῆς Διοικήσεως.

- **1η Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Νίκης.
- **1η Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Πλατυκάμπου.
- **2 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὴν Ἱερὰ Κοιμήναιο Μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.
- **3 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ψυχικοῦ.
- **4 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Μοσχοχωρίου.
- **5 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ στήν 1η Στρατιά Λαρίσης.
- **6 Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στήν πανηγυρίζουσα Ἱερὰ Μονὴ Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ Ραιψάνης.
- **6 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὸν Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Καρίτσας.
- **8 Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Βρυοτόπου.
- **8 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ραιψάνης.
- **9 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὸν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Νέων Καρυῶν.
- **10 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Σπυριδῶνος Κοιλιάδας.
- **11 Αύγουστου απόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλήσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στὸν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **14 Αύγουστου απόγευμα:** Συγχοροστάτησε μὲ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στό Πανελλήνιο Ἱδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου.
- **15 Αύγουστου πρωί:** Συλλειτουργήσε μὲ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στήν θεία Λειτουργία στό Πανελλήνιο Ἱδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου.
- **23 Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Θεράποντος Ζωγράφου.
- **27 Αύγουστου πρωί:** Προήδρευσε τῆς Γεροντίας τῆς Ἱ. Μ. Λαρίσης καὶ Τυρνάβου.
- **28 Αύγουστου απόγευμα:** Συγχοροστάτησε μὲ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ξάνθης.
- **29 Αύγουστου πρωί:** Συλλειτουργήσε μὲ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ξάνθης.

- **3 Σεπτεμβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στο έορτάζον παρεκκλήσιο του Αγίου Νεκταρίου Νικαίας.
- **5 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Αναλήψεως του Χριστού Λαρίσης καί, ακολουθώντας, τέλεσε τή Δοξολογία γιά τά Έλευθέρια τής πόλεως.
- **6 Σεπτεμβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στον έορτάζοντα Ί. Ν. Αρχαγγέλου Μιχαήλ Κρανιάς.
- **7 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στον πανηγυρικό Έσπερινό στον έορτάζοντα Ί. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου.
- **8 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον έορτάζοντα Ί. Ν. Γενεσίου τής Θεοτόκου Σπηλιᾶς.
- **10 Σεπτεμβρίου βράδυ:** Παρηκολούθησε τό χορευτικό δρώμενο πού διοργάνωσε ή Έπιτροπή Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τής Μητροπόλεώς μας γιά τή συμπλήρωση 200 ἐτῶν ἀπό τήν ἑναρξη τής Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης σέ συνεργασία μέ τό Λύκειο Ἑλληνίδων Λαρίσης στό Κηποθέατρο τής πόλεως.
- **12 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Αγίου Ἀθανασίου Ραφάνης.
- **12 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Παρηκολούθησε τό Συνέδριο πού διοργάνωσε ή Έπιτροπή Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τής Μητροπόλεώς μας γιά τή συμπλήρωση 200 ἐτῶν ἀπό τήν ἑναρξη τής Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, στή Ραφάνη.
- **13 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε ἁγιασμούς σέ σχολικές μονάδες τής Λάρισας καί του Τυρνάβου γιά τήν ἑναρξη τής νέας σχολικῆς χρονιάς.
- **13 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τρισάγιο ἐπὶ του τάφου στον μακαριστό προκατόχου του, Μητροπολίτη Λαρίσης καί Πλαταμῶνος κυρό Σεραφεῖμ.
- **14 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Αγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **14 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στον πανηγυρικό Έσπερινό στό Μητροπολιτικό παρεκκλήσιο του Αγίου Βησσαρίωνος Λαρίσης.
- **15 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον έορτάζοντα Ί. Ν. Αγίου Βησσαρίωνος Έλευθερῶν.
- **16 Σεπτεμβρίου πρωί:** Συνεκάλεσε Ἱερατική Σύναξη στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **16 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Τέλεσε τρισάγιο ἐπὶ τής προτομῆς στον μακαριστό Μητροπολίτη Λαρίσης κυρό Πολύκαρπο Δαρδαῖο.
- **17 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον πανηγυρίζοντα Ί. Ν. τής Αγίας Σοφίας Λαρίσης.
- **17 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν ἁγιασμό στό Δικαστικό Μέγαρο Λαρίσης γιά τήν ἑναρξη του νέου δικαστικοῦ ἔτους.

- **17 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **19 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἀθανασίου Ἀρμενίου.
- **28 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Τέλεσε τὸν ἀγιασμό στὴ Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεώς μας γιὰ τὴν ἑναρξὴ τῆς νέας χρονίᾳς.

- **4-8 Ὀκτωβρίου:** Συμμετεῖχε στὶς ἐργασίες τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
- **9 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὴ χειροτονία τοῦ νέου Μητροπολίτου Λαγκαδᾶ, Λητῆς καὶ Ρεντίνης κ. Πλάτωνος στὸν Καθεδρικό Ναό Ἀθηνῶν.
- **10 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Ἀθηνῶν.
- **12 Ὀκτωβρίου πρωί:** Μετέβη στὴ Λαμία καὶ εὐχήθηκε στὸν ἐορτάζοντα Μητροπολίτη Φθιώτιδος κ. Συμεῶν.
- **12 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τὴν ἑναρξὴ τοῦ ἀπογευματινοῦ τοῦ κηρύγματος στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **13 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἀγιασμό στὰ γραφεῖα τῆς πρωτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης Λαρίσης.
- **16 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὴ χειροτονία τοῦ νέου Μητροπολίτου Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου κ. Βαρθολομαίου στὸν Καθεδρικό Ναό Ἀθηνῶν.
- **17 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὴ χειροτονία τοῦ νέου Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου στὸν Καθεδρικό Ναό Ἀθηνῶν.
- **17 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Παρέστη στὴ τελετὴ ἐνθρονίσεως τοῦ νέου Ἡγουμένου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Προυσιωτίσσης Καρπενησιῦ, Ἀρχιμ. Ἰωαννικίου Βαρβαρέλη.
- **19 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ καθιερωμένο ἐσπερινὸ κήρυγμά του στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **21 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Μονεμβασιώτου Λαρίσης.
- **21 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Παρηκολούθησε τὸ Συνέδριο πού διοργάνωσε ἡ Ἐπιτροπὴ Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τῆς Μητροπόλεώς μας γιὰ τὴ συμπλήρωση 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **24 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης.

- **25 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Δημητρίου Ἰωαννίνων.
- **26 Ὀκτωβρίου πρωί:** Συλλειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Δημητρίου Ἰωαννίνων μέ τὸν οἰκεῖο Μητροπολίτη Ἰωαννίνων κ. Μάξιμο.
- **26 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό καθιερωμένο ἑσπερινό κήρυγμά του στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **28 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Δοξολογία γιὰ τὴν Ἐθνική Παλιγγενεσία στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης καί ἀκολούθως, τέλεσε Ἐπιμνημόσυνη Δέσση στό Ἡρῶο τῆς πόλεως.
- **30 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίας Παρασκευῆς Ἀμπελακίων.
- **30 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Παρνηκολούθησε τό Συνέδριο ποῦ διοργάνωσε ἡ Ἐπιτροπή Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τῆς Μητροπόλεώς μας ἀφιερωμένο στοὺς Νεομάρτυρες καί στή μνήμη τοῦ μακαριστοῦ Χαράλαμπου Στεργιούλη, στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **31 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἀγ. Δημητρίου Νέας Σμύρνης Λαρίσης.

ΗΛΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ
ΡΑΒΒΙΝΟΣ

ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ. ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΩΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΙΟΥΔΑΙΩΝ

Στίς σύγχρονες κοινωνίες είμαστε μάρτυρες για πολλές μορφές Βίας και Ρατσισμού. Ο Αντισημιτισμός, όμως, αποτελεί τήν κατεξοχήν μορφή μισαλλοδοξίας και κακομεταχείρισης ανθρώπου από άνθρωπο. Λειτουργεί επί πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και σέ όλη σχεδόν τήν οικουμένη.

Ο όρος Αντισημιτισμός έπινοήθηκε τέλη 19ου αιώνα στή Γερμανία. Ώς φαινόμενο, όμως, διακρίσεων και διώξεων κατά Ιουδαίων είναι πολύ αρχαιότερο.

Οί Ιουδαίοι ξεκινάμε πάντοτε μιά ανάλυση από τήν Βίβλο. Στο βιβλίο *Γένεσις* διαβάζουμε για διακρίσεις και διώξεις Έβραίων. Πρώτη φορά αυτό τό επίθετο αναφέρεται όταν ό Λώτ αιχμαλωτίσθηκε, και ενημερώθηκε ό Άβραάμ (14:13): «*ἦρθε ἀγγελιοφόρος καί ἀνάγγειλε αὐτό στόν Ἀβραάμ τόν Έβραϊο*».

Έβραϊός δηλώνει ότι ό Άβραάμ ἦταν απόγονος τοῦ Έβερ· και ότι ἦρθε «μεέβερ άνάαρ – από τήν άπέναντι όχθη τοῦ ποταμοῦ» Εὐφράτη, από τήν Μεσοποταμία.

Τό επίθετο *Έβραϊός* ξεχωρίζει επίσης τόν Άβραάμ για τό πιστεύω του. Ο Άβραάμ ό Μονοθεϊστής πορεύθηκε άπέναντι από τους πολυθεϊστές και τούς ειδωλολάτρες. Τήν ανεξάρτητη πορεία του διδάσκει τό Μιδράς, ξεκίνησε στό πατρικό του σπίτι σπάζοντας και συντρίβοντας είδωλα πού ύπήρχαν εκεί.

Πέντε αιώνες άργότερα, ό Ίησοῦς τοῦ Ναυῆ (24:2-14) θύμισε στους Ίσραηλίτες τήν καταγωγή τους:

Πέρα από τόν ποταμό Εὐφράτη κατοικοῦσαν οί πρόγονοί σας... και λάτρευαν άλλους θεούς. Και τώρα νά σέβεστε τόν Κύριο και νά λατρεύετε Αὐτόν μέ ειλικρίνεια και άφοσίωση, και πετάξτε τίς θεότητες πού λάτρεψαν οί πρόγονοί σας πέρα από τόν ποταμό και στήν Αίγυπτο, και λατρεύτε τόν Κύριο.

Στή *Γένεση* διαβάζουμε πάλι για τήν μετακίνηση τοῦ Ίσαάκ από τή Χαναάν στή Φιλιστία, εξαιτίας λιμοῦ. Η έπιτυχία τών ανθρώπων τοῦ Πατριάρχη στίς

γεωργικές εργασίες τους προκάλεσε τόν φθόνο τῶν γηγενῶν κατοίκων, ποὺ εἶπαν: «*Φύγε ἀπὸ κοντά μας γιατί ἔγινες πολύ δυνατός*» (26:16).

Ἦταν ξέσπασμα λαϊκῆς ὀργῆς καὶ κακεντρέχειας.

Στὴν Ἑξοδο διαβάσουμε γιὰ τὸν Ἰακώβ καὶ τὰ παιδιά του ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Αἴγυπτο, μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Φαραώ. Οἱ Ἰσραηλίτες πολλαπλασιάσθηκαν ἐκεῖ καὶ προόδευσαν. Ὅταν στὸν θρόνο ἀνέβηκε νέος Φαραώ, μέ μιά πιό ἐθνικιστική πολιτική, ἀπνύθυνε στοὺς Αἰγυπτίους ἕνα ἄκρως συκοφαντικό διάγγελμα (1:9-17):

Βλέπετε οἱ Ἰσραηλίτες ἔγιναν λαὸς πολυαριθμότερος καὶ ἰσχυρότερος ἀπὸ ἐμᾶς. Πρέπει νὰ σοφιστοῦμε τρόπο νὰ μὴν πολλαπλασιάζονται συνεχῶς... καὶ εἶπε στίς μαῖες· ὅταν ξεγεννᾶτε ἐβραῖες... ἂν εἶναι ἀγόρι νὰ τό θανατώνετε, κι ἂν εἶναι κορίτσι νὰ τ' ἀφήνετε νὰ ζήσει.

Οἱ ὑπερβολές τοῦ Φαραώ ὅτι οἱ Ἰσραηλίτες ἦσαν πολυαριθμότεροι καὶ ἰσχυρότεροι ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, ἐπιβεβαιώνουν τὴν συκοφαντία του. Ὁ παραλογισμός του μαρτυροῦν φθόνο καὶ ἀγνωμοσύνη γιὰ τοὺς σκληρὰ ἐργαζόμενους Ἰσραηλίτες. Τοὺς ἐβλεπε παντοῦ· νόμιζε ὅτι κατέκτησαν τὴ χώρα. Καλλιεργεῖ τὸν φόβο τῶν γηγενῶν γιὰ τοὺς ξένους πάροικους. Τό μόνο παρήγορο σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἱστορία εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ ὑποδούλωση τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴν Αἴγυπτο δὲν ξεκίνησε ἀπὸ τὸν λαὸ ἀλλὰ ὑποκινήθηκε καὶ σχεδιάστηκε ἀπὸ τὸν Φαραώ.

Στὸ βιβλίο τῆς Ἑσθῆρ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀρταξέρξη, διαβάσουμε ὅτι ὁ ἀντιβασιλιάς Ἀμάν ἦταν ὀργισμένος κατὰ τοῦ αὐλικοῦ Μορδοχαίου, ἐπειδὴ δὲν προσκυνοῦσε μπροστά του. Διέβαλε αὐτόν καὶ ὅλους τοὺς Ἰουδαίους στὸν Βασιλιά, ζητώντας τὴν ἐξόντωσή τους:

Υπάρχει στό βασίλειό σου ἕνας λαὸς διασκορπισμένος ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες. Τὰ ἔθιμά τους διαφέρουν ἀπ' αὐτὰ τῶν ἄλλων λαῶν καὶ ἐπιπλέον δὲν ὑπακοῦν στοὺς νόμους σου. Δέ θὰ πρέπει, λοιπόν, βασιλιά, νὰ τοὺς ἀνεχθεῖς. Ἄν τό ἐγκρίνεις, ἄς ἀποφασιστεῖ ἐγγράφως νὰ ἐξολοθρευτεῖ ὁ λαός. Κι ἐγὼ ἐγγυῶμαι ὅτι θὰ καταβάλω δέκα ἀσημένια τάλαντα στό βασιλικὸ θησαυροφυλάκιο (3,8-9).

Κι ἐγὼ θὰ καταβάλω δέκα ἀσημένια τάλαντα στό βασιλικὸ θησαυροφυλάκιο – ἡ ἱστορία τοῦ Ἀντισημιτισμοῦ καταγράφει ἀμέτρητες ἀπόπειρες ἐπηρεασμοῦ τῆς ἐξουσίας, μέ δέλεαρ τὴν ἐνίσχυση τοῦ κρατικοῦ ταμείου!

Τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀντισημιτισμοῦ, γράφει ὁ Μητροπολίτης Μεθόδιος Φούγιας, βλέπουμε τὸν 2ο αἰῶνα π.κ.π. στά βίαια ἐπείσόδια στὴν Ἑλληνιστικὴ Ἀλεξάνδρεια, ἐναντίον τῆς ἀνθηρῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητας. Ἐκτός ἀπὸ ἐμπορικές καὶ

κοινωνικές διαφορές, ή έχθρική στάση του Έλληνο-Ρωμαϊκού κόσμου προς τους Ιουδαίους όφειλόταν στή δυσκολία τής πολυθεϊστικῆς κοινωνίας νά αποδεχθεῖ στους κόλπους της μιὰ Μονοθεϊστική κοινότητα.

Στὴν Ἰουδαία, ὁ Ἀντίοχος Δ΄ ὁ Ἐπιφανὴς ἀποπειράθηκε νά καταργήσει τὴν Ἰουδαϊκὴ θρησκεία. Αὐτὸ προκάλεσε τὸν ξεσηκωμὸ τῶν Μακκαβαίων. Ἦταν ἡ πρώτη ἐξέγερση στὰ χρονικά της Ἀνθρωπότητας γιὰ τὴν προάσπιση τῆς πίστεως καὶ τῶν πατρογονικῶν παραδόσεων. Τὴν μνήμη τῶν Μακκαβαίων, σημειώνει ὁ *Παναγιώτης Μπρατσιώτης*, τιμᾷ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὸ πρόσωπο τῶν *Ἑπτὰ Παίδων* (*Β΄ Μακ.* 7,1-17) κάθε 1η Αὐγούστου.

Ἡ ἀνεξαρτητοποίηση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴ κοιτίδα, 2ο αἰῶνα κ.π., ἐπέτεινε τίς ἐντάσεις ἀνάμεσα στὶς δύο θρησκευτικές κοινότητες. Ἡ διαμάχη Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν ἐπικεντρώθηκε στὴν ἐρμηνεία τῆς Βίβλου· κάθε πλευρὰ διεκδίκησε τὸ ἱερὸ αὐτὸ κείμενο ὡς δικό της. Ἡ μὲν Χριστιανικὴ κοινότητα, γράφει ὁ Ἀγγλικανὸς Θεολόγος *Τζέιμς Πάρκες*, διαβάζει στὴ Βίβλο *Χριστολογικὲς ἐρμηνείες*, ἡ δὲ Ἰουδαϊκὴ κοινότητα ἀγωνίζεται γιὰ τὴν διαφύλαξη τῆς πατροπαράδοτης Βίβλου.

Γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ Ἀντισημιτισμοῦ δὲν ἀρκεῖ ἡ ψυχολογία καὶ ἡ κοινωνιολογία, ἀπαιτεῖται, πρωτίστως, ἡ θεολογικὴ προσέγγιση καὶ ἀνάλυση.

Ἡ καθιέρωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, 4ο αἰῶνα κ.π., ὡς θρησκεία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μετέπειτα τοῦ Βυζαντίου, ἐπιδεινῶσε τὴν πολεμικὴ κατὰ τῶν Ἰουδαίων. Ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα οἱ Ἰουδαῖοι κατηγοροῦνται ὡς «θεοκτόνοι». Κατηγορία ἱστορικὰ ἀβάσιμη καὶ ἀτεκμηρίωτη· πού ὅμως, γράφει ὁ Γιώργος Παμπούκης, μετέτρεψε πολλοὺς κατήγορους-Χριστιανούς σὲ Ἑβραιοκτόνους!

Τὰ ἀντι-Ἰουδαϊκὰ μέτρα πολλαπλασιάζονται μὲ τίς Σταυροφορίες, τὰ πογκρόμ ἐναντίον ἀναρίθμητων Ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων, τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως στὴν Ἰβηρικὴ Χερσόνησο. Ὅλα αὐτὰ σηματοδοτοῦν τὴν ἐπέλαση ἑνὸς μακρόχρονου, σκοτεινοῦ καὶ ἀπάνθρωπου ἀντι-Ἰουδαϊκοῦ Μεσαίωνα. Στὴν πορεία, ἡ Ἀντισημιτικὴ ἐξαλλοσύνη ἐμφανίζει μιὰ νέα εἰδεχθῆ λιβελογραφία, τὴν Αἱματικὴ Κατηγορία, περὶ δολοφονίας Χριστιανοπαίδων γιὰ τὴν ἐτοίμασία τῶν Ἀζύμων τοῦ Πέσαχ. Μιὰ κατηγορία μὲ πολλὰ θύματα Ἰουδαίους σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη. Ἀνάμεσα στους διαδότες ὑπῆρξαν μοναχοὶ καὶ ἱεροκίηρες, ὅπως ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Στὴν Ἑλλάδα θῦμα τῆς τελευταίας καταγεγραμμένης Αἱματικῆς Κατηγορίας ἦταν ἡ νεαρὴ ἑβραία Ρουμπίνα Σάρδα στὴν Κέρκυρα τὸ 1891.

Ὁφείλουμε νά θυμόμαστε τὴν ἔντιμη καὶ θαρραλέα στάση τοῦ Μητροπολίτη Ζακύνθου Διονυσίου Λάτα, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀπέναντι στὶς ἀπάνθρωπες κατηγορίες φθόνου καὶ ἀμάθειας. Ἀπὸ τίς σπῆλες τοῦ περιοδι-

κοῦ Σιών, πού ὁ ἴδιος διπύθηνε, κατέκρινε ὅσους διαδίδουν τέτοιους μύθους. «Αἱματικοὶ λίβελαι», ἔγραφε, «ἐκτοξεύθηκαν πρῶτα κατὰ Χριστιανῶν ἀπὸ Ρωμαίους εἰδωολάτρεις αὐτοκράτορες»!

Ἡ Σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ τὸ 1215 κατέστησε ὑποχρεωτικὸ τὸ καρφίτσωμα εἰδικοῦ ἐμβλήματος στό πανωφόρι τῶν Ἰουδαίων. Αὐτός ὁ νόμος ἀποτελέσσει τὸν πρόδρομο γιὰ τὸ Κίτρινο Ἐξάλφα στὰ ροῦχα τῶν Ἰουδαίων, πού ἐπέβαλαν οἱ Ναζί σύμφωνα μέ τούς Νόμους τῆς Νυρεμβέργης.

Ὁ Γαλλοεβραῖος ἱστορικός καί ἐπιθεωρητὴς ἐκπαίδευσης Ζύλ Ἰζάκ (1917-1962), ἀφιερώθηκε τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια τῆς ζωῆς του στὴ μελέτη τοῦ θρησκευτικοῦ Ἀντισημιτισμοῦ. Τὸ τελευταῖο μικρὸ ἀλλὰ περιεκτικὸ βιβλίο του *Ἡ Διδασκαλία τῆς Περιφρόνησης*, ξεκινáει μέ τὸν στίχο ἀπὸ τὸ Κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο, (14,2) πού λέει:

Στὸ σπίτι τοῦ πατέρα μου, ὑπάρχουν πολλὰ διαμερίσματα.

«Φοβοῦμαι», παρατηρεῖ ὁ Ζύλ Ἰζάκ, «ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ περισσότερα διαμερίσματα στό σπίτι τοῦ Σατανᾶ, γιὰ νά στεγάσουν τὰ χίλια εἶδη Ἀντισημιτισμοῦ, ὅπου το πῶ βίαιος εἶδος εἶναι ἀσφαλῶς ὁ Χιτλερικός Ἀντισημιτισμός».

Στὶς 4 Ὀκτωβρίου 1965, κατὰ τὴν Β΄ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, δημοσιοποιήθηκε ἡ *Nostra Aetate*, ἡ Διακήρυξη τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὶς σχέσεις της μέ τὸν Ἰουδαϊσμὸ καί τὴν ἀποκατάστασι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Λαοῦ ἀπὸ τὸ στίγμα τῆς «θεοκτονίας». Σηματοδοτεῖ ἐπίσης τὸ τέλος ἑνὸς Δισχιλιετοῦς Χριστιανικοῦ Ἀντισημιτισμοῦ. Ὅσο ἡ Διακήρυξη ἐφαρμόζεται σωστά, ἀποτελεῖ πηγὴ εὐλογίας ὄχι μόνον γιὰ τοὺς Ἰουδαίους ἀλλὰ γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Διώκτης καί Διωκόμενος πορεύονται ἐφεξῆς μαζί γιὰ τὴν προαγωγὴ πανανθρώπων ἰδανικῶν.

Ἐπιτρέψτε μου νά ἐκφράσω ἐδῶ τὴν εὐχὴ γιὰ ἀντίστοιχη διακήρυξη ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

Ὁ Ἰουδαϊκὸς Μεσαίωνας διήρκησε ὥς τὸ χάραμα τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τὸ γκρέμισμα ἀπὸ τὰ τεῖχη στὰ Γκέττο. Ἡ θέσι τῶν Ἰουδαίων, ὅμως, δέν ὁμαλοποιήθηκε. Τὸν 18ο καί 19ο αἰῶνα εἶδαμε τὴν ἐμφάνισι ἑνὸς Νέου Ἀντισημιτισμοῦ, τοῦ ἐπονομαζόμενου «ἐπιστημονικοῦ». Σέ πανεπιστημιακὰ ἀμφιθέατρα καί ἐργαστήρια, ἀκούγονταν λόγοι γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς Ἱερᾶς Φυλῆς καί τοὺς Ὑπανθρώπους Ἰουδαίους. Τὶς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ παραλογισμοῦ ἔζησε ἡ Ἀνθρωπότητα στὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μέ Στρατόπεδα Συγκεντρώσεως, Θαλάμους Ἀερίων, Κρεματόρια.

Σήμερα καλοῦμαστε νά ὀρίσουμε ἕναν δρόμο πού θά πορευθοῦμε ὅλες οἱ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς καί πολιτισμικὲς παραδόσεις. Πρέπει νά μάθουμε

νά σεβόμαστε κάθε διαφορετικό πιστεύω. Νά όμονοοῦμε στήν τήρηση τῶν νόμων τοῦ κράτους, καί νά μή γινόμαστε νομοθέτες τοῦ ἑαυτοῦ μας. Νά συμβάλουμε στήν ἐδραίωση ἰσονομίας καί ἰσοπολιτείας γιά ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Νά θυμόμαστε τά λόγια στοῦ *Δευτερονόμιον* (16,20), πού ἀφοροῦν κάθε Μονοθεϊστή:

Τό δίκαιο, τό δίκαιο μόνο θά ἐπιδιώκετε, ὥστε νά ζήσετε καί νά εὐημερήσετε.

Στή Βίβλο ἡ δικαιοσύνη ἀγκαλιάζει τόν ὁμοεθνή, ἀλλά καί τόν ἄλλοεθνή· προστατεύει τόν γηγενή, ὅπως καί τόν πάροικο. Στοῦ βιβλίου *Ἀριθμοί* (15,14-16) διαβάζουμε:

Ἄν ξένος μένει μαζί σας... ἕνας νόμος θά ἰσχύει γιά πάντα γιά ἐσᾶς καί τόν ξένο... Ἕνας νόμος καί μιά ἐντολή θά ἰσχύει γιά ἐσᾶς καί γιά τοὺς ξένους πού μένουν μαζί σας.

Δίκαιο στή Βίβλο σημαίνει νά μή χρησιμοποιοῦμε ἄδικα μέσα· νά σεβόμαστε κάθε πολιτισμική παράδοση. Ὁ Προτεστάντης Θεολόγος Γιόχαν Χέρντερ ἐγγραψε: «*τίποτε δέν εἶναι πιο βάρβαρο ἀπό τό νά περιφρονεῖ ἢ νά ποδοπατεῖ κανείς μιά πολιτιστική κληρονομιά*»!

Δίκαιο στή Βίβλο σημαίνει νά χρησιμοποιοῦμε τόν γραπτό καί τόν προφορικό λόγο μέ προσοχή· ὄχι μόνο γιά τήν ἀκριβή διατύπωση τῶν σκέψεων, ἀλλά καί μέ σεβασμό πρὸς τά αἰσθήματα κάθε συνανθρώπου. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἕνα μικρό ἀλλά πανίσχυρο ἐργαλεῖο· προάγει τό καλό καί τό ἠθικό, ἀλλά καλλιεργεῖ ἐξίσου τό κακό.

Πρὶν ὁ Ἀντισημιτισμός ἐκδηλωθεῖ ὡς φυσική βία, ἐμφανίζεται καί δοῖ ὡς λεκτική ἀπειλή καί ὡς ἐντυπνη τρομοκρατία. Πρῶτα ἐκδόθηκε τό βιβλίο τοῦ Χίτλερ *Ὁ Ἀγὼν μου*, καί ἔπειτα στρώθηκε ὁ δρόμος πρὸς τό Ἄουσβιτς. Τό σατανικό αὐτό λιβελογράφημα ἐξακολουθεῖ καί κυκλοφορεῖ. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφρασης καί ἡ διακίνηση ἰδεῶν, θά εἰπωθεῖ, εἶναι δικαίωμα· θά πρόσθετα ὅτι εἶναι ἱερό δικαίωμα. Ὅμως, δικαίωμα εἶναι καί ἡ προστασία τῆς κοινωνίας, ἰδιαίτερα τῶν νέων, ἀπὸ τόν σκοταδισμό καί τό μίσος πού σκορποῦν στίς ψυχές τέτοια λιβελογραφήματα.

Παρόμοια περίπτωση εἶναι τό πλαστογράφημα *Τά Πρωτόκολλα τῶν Σοφῶν τῆς Σιών*. Παρά τίς τελεσίδικες ἀποφάσεις Ἀνωτάτων Εὐρωπαϊκῶν Δικαστηρίων, ἐξακολουθεῖ καί κατέχει περίοπτη θέση στοὺς πάγκους σέ κάθε λαϊκό πανηγύρι. Οἱ ἀρχές τῆς Πολιτείας ὀφείλουν νά ἐνημερώνουν γιά τό περιεχόμενο τέτοιων ἐκδόσεων καί γιά τό ποιὸν τῶν συγγραφέων.

Στήν Καινή Διαθήκη, *Ἐπιστολή Ἰακώβου* (3ο κεφ.), διαβάζουμε ἕνα ὠραῖο κείμενο γιά τήν ἀχαλίνωτη γλῶσσα:

Ἀδελφοί μου, μὴν κάνετε ὅλοι σας τό δάσκαλο... ὅλοι μας κάνουμε σφάλματα. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἕνα μικρό μέλος, μπορεῖ καί κανυχᾶται ὅμως γιά μεγάλα πράγματα. Εἶναι... σάν τή φωτιά. Ἕνας ὁλόκληρος κόσμος ἀδικίας... Μ' αὐτήν εὐλογοῦμε τό Θεό... καί μ' αὐτή καταριόμαστε τούς ἀνθρώπους πού πλάστηκαν καθ' ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ.

Πῶς λοιπόν στίς σύγχρονες κοινωνίες θά ζήσουμε ἀρμονικά; Μιά ἀπάντηση διαβάζουμε στό βιβλίο τοῦ προφήτη Μιχαῖα (4,5):

Ἀλλά ὅλοι οἱ λαοί θά πορεύονται καθένas μέ τό ὄνομα τοῦ θεοῦ του· καί ἐμεῖς οἱ Ἰουδαῖοι θά πορευόμαστε μέ τ' ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ μας, αἰώνια, παντοτινά.

Οἱ Ἰουδαῖοι, λέει ὁ Μιχαῖας, θά πορεύονται μέ ὁδηγό τήν θρησκευτική τους διδασκαλία· καί οἱ ἄλλοι λαοί θά ἀκολουθοῦν τήν δική τους κληρονομιά.

Στήν Ἰουδαϊκή Γραμματεία γίνεται λόγος γιά Ἑπτὰ Νῶαχικές Ἐντολές¹ πού, κατά τόν Φίλωνα, συνιστοῦν ἕναν «φυσικό νόμο», δεσμευτικό γιά κάθε ἀπόγονο τοῦ Νῶε. Ὅσοι τηροῦν αὐτές τίς ἐντολές, ἀνεξάρτητα ποιά θρησκευτική δοξασία ἀκολουθοῦν, ἀναγνωρίζονται ὡς δίκαιοι – ἀνέκουν στους Δικαίους τῶν Ἑθνῶν. Οἱ Νομοδιδάσκαλοι τοῦ Ταλμουδ εἶναι, ἴσως, οἱ μόνοι θρησκευτικοί κατηχητές πού ποτέ δέν εἶπαν, «ἔξω ἀπό τήν Συναγωγή δέν ὑπάρχει σωτηρία»! Ἀντίθετα, ὑποστήριζαν πάντοτε πώς κάθε ἔντιμος καί καλός ἄνθρωπος συμμετέχει στίς Θεϊκές εὐλογίες. Ἡ σωτηρία καί ἡ ἀμοιβή κάθε ἀνθρώπου δέν κρίνονται ἀπό τήν καταγωγή ἢ τό δόγμα, ἀλλά ἀπό τήν συμπεριφορά καί τά ἔργα του. Ὁ Ἰεζεκιήλ (18,4) μίλησε ἀπερίφραστα περὶ ἀτομικῆς εὐθύνης:

Ὁ ἄνθρωπος πού ἁμαρτάνει, αὐτός μόνον πεθαίνει.

Ὁ Θεός λαμβάνει ὑπόψη μόνον πράξεις, συμπεριφορές, κι ὄχι τήν θρησκευτική ταυτότητα ἐνός ἀτόμου.

Μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ὁ τίτλος *Δίκαιοι τῶν Ἑθνῶν* ἀποδίδεται ἀπό τό ἴδρυμα *Γιάντ Βασέμ* τῆς Ἱερουσαλήμ, σέ μί-Ἑβραίους πού ἔσωσαν Ἑβραίους ἀπό τούς Ναζί. Ἡ σκέψη μας αὐτή τί στιγμή στρέφεται μέ εὐγνωμοσύνη: στόν Ἀρχιεπίσκοπο Δαμασκινό, τήν Περιγίπισσα Ἀλίκη, τούς Μητροπολίτες Δημητριάδος Ἰωακεῖμ, Χαλκίδος Γρηγόριο, Ζακύνθου Χρυσόστομο, τόν Δήμαρχο Ζακύνθου Λουκά Καρρέρ, τόν Ἀρχηγό τῆς Αστυνομίας Ἀγγελό

¹ Βλ. Ἰουδαίους Ὑπομνηματιστές γιά Γένεσις, 2:16-17. Οἱ Ἐντολές αὐτές εἶναι: ἀπαγόρευση (α) εἰδωλολατρίας, (β) βλασφημίας, (γ) φόνου, (δ) αἰμομιξίας-μοιχείας, (ε) κλοπῆς-ληστείας, (στ) ὑποχρέωση ἐγκαθίδρυσης δικαστηρίων, καί (ζ) ἀπαγόρευση ἀνάλωσης κρέατος ἀπό ζωντανό πλάσμα – αὐτό πού οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δνόμαζαν *ὁμοφαγία*.

Έβερτ, τίς Άντιστασιακές Όργανώσεις καί δεκάδες Έλληνες ήρωες πού έσωσαν Έβραίους πού διώκονταν. Η μνήμη καί ή προσφορά τους ποτέ δέν θά ξεχασθεί· θά είναν γιά όλους τούς Ιουδαίους αιώνιος φάρος τιμής καί διδαχής.

Σήμερα στή γλώσσα τών ήμερών τής πανδημίας του Covid 19, ό Άντισημιτισμός, ό Ρατσισμός, ή Μισαλλοδοξία – αντιπροσωπεύουν σοβαρές μολυσματικές άρρώστιες. Οί αιτίες είναν πολλές, όπως καί οί ευθύνες άγκαλιάζουν πολλούς φυσικούς καί ήθικούς άποτουργούς· όλους αυτούς όφείλουμε νά κατακρίνουμε καί νά στιγματίσουμε.

Μετά τό μοναδικό στά χρονικά έγκλημα τής Σοά, μέ Έξι Έκατομμύρια Ιουδαίους νεκρούς· μετά τήν άπόπειρα άφανισμού του Ιουδαϊκού Λαού καί τής Θρησκείας του· μετά τήν μεγάλη παγκόσμια κατακραυγή, είχαμε πιστέψει ότι ή άνθρωπότητα άπαλλάχτηκε άπό τό άγος του Άντισημιτισμού.

Η ειδυλλιακή εικόνα τών πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, γρήγορα ξεθώριασε. Έμφανίσθηκαν πάλι κήρυκες ενός Νέου Άντισημιτισμού. Στόχος τους σήμερα είναν ό Σιωνισμός καί τό Κράτος του Ισραήλ. Η ένταση κριτικής πού άσκεΐται άπέναντι στο Ισραήλ, δέν άσκεΐται γιά κανένα άλλο κράτος. Ένα παράδειγμα: ή Έπιτροπή Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε., έχει μετατραπεί σέ εργαστήριο παραγωγής Άντισημιτικών καί αντί-Ισραηλινών ψηφισμάτων, καί ή διεθνής κοινότητα παρακολουθεΐ, άκριβώς όπως τήν δεκαετία του 1930.

Έάν θέλουμε νά παλέψουμε γιά τήν επίλυση δια-θρησκευτικών καί διά-πολιτιστικών αντιπαραθέσεων, όφείλουμε νά κοιτάμε κατάματα τά γεγονότα. Νά όδηγήσουμε στο περιθώριο τούς καλλιεργητές κάθε μισαλλοδοξίας, αυτούς πού έμπορεύονται τήν δυστυχία καί τήν άγνοια. Όλοι οί πολιτισμένοι άνθρωποι χάρηκαν καί χειροκρότησαν τήν άπόφαση του Άμερικανού Προέδρου Μπάϊντεν γιά τήν αναγνώριση τής Γενοκτονίας τών Άρμενίων. Γιά άλλες γενοκτονίες, όμως, πότε θά υπάρξει αντίδραση; Σήμερα Θιβετιανοί πιστοί του Δαλά Λάμα διώκονται, καί Ουϊγούροι Μουσουλμάνοι φυλακίζονται σέ στρατόπεδα στήν Κίνα γιά νά κατηχηθοΐν. Φανατικοί Ισλαμιστές σφαγιάζουν Κούρδους Γιαζίντις στο Βόρειο Ιράκ καί τί Συρία. Στή Νιγηρία, στο Μάλι Χριστιανικές κοινότητες έξοντώνονται άπό τρομοκράτες τής Μπόκα Χαράμ. Γιά όλα αυτά πότε θά υπάρξει αντίδραση;

Μιά παλιά Χασσιδική ιστορία μιλάει γιά δύο φίλους φοιτητές. Λέει ό ένας: «Φίλε μου, σ' άγαπώ». Ό άλλος τόν ρωτά: «Πές μου σέ παρακαλώ, τί είναν αυτό πού μέ ένοχλεί;». Ό πρώτος μέ άπορία λέει: «Πώς είναν δυνατόν νά ξέρω τί σέ ένοχλεί;». Καί ό άλλος άπαντά: «Άν δέν γνωρίζεις τί μέ ένοχλεί, πώς ισχυρίζεσαι ότι μ' άγαπάς;». Τό δίδαγμα τής ιστορίας είναν ότι πρέπει νά ενδιαφερόμαστε

γιά τὰ προβλήματα τῶν συνανθρώπων μας· νά βοηθοῦμε γιά τήν ἐπίλυσή τους. Ἔτσι θά γκρεμίσουμε τήν παραπληροφόρηση, τίς συκοφαντίες, τόν φθόνο.

Οἱ δημαγωγοί σήμερα φοροῦν ἄλλοτε ἀκροδεξιό κι ἄλλοτε ἓνα πολύχρωμο ἀριστερό καπέλο. Ὅλοι τους ἐμπορεύονται νοσηρές ἀντιλήψεις. Ὅταν αὐτές ξεθωριάζουν, ἐπινοοῦν νέους ἀποδιοπομπαίους τράγους.

Ὁ Ἀντισημιτισμός εἶναι ἡ πιό ὑπουλή ἀρρώστια καί βρίσκεται παντοῦ σε ἔξαρση. Ὁ Ζάν Πώλ Σάρτρ τον ἀποκάλεσε ἓνα διεστραμμένο πάθος. Ἄν ὁ Ἑβραῖος δέν ὑπῆρχε, ὁ ἀντισημιτής θά τόν ἐπινοοῦσε.

Ὅταν μιλάμε γιά ἀτομικές εὐθύνες καί ὑποχρεώσεις ἀξίζει νά θυμηθοῦμε τό ρητό του Ταλμουδιστή Ἰλλέλ, πού εἰπώθηκε πρὶν δύο χιλιάδες περίπου χρόνια. Εἶπε:

Ἄν ἐγὼ δέν εἶμαι γιά τόν ἑαυτό μου – τότε, ποιός θά εἶναι γιά μένα;

Κι ἂν ἐγὼ εἶμαι μόνο γιά τόν ἑαυτό μου – τότε τί εἶμαι;

Κι ἂν ὄχι τώρα – τότε πότε;

Ἄν ἐγὼ δέν εἶμαι γιά τόν ἑαυτό μου, τότε, ποιός θά εἶναι γιά μένα: Δηλαδή, σχολιάζει ὁ Μωυσῆς Μαϊμονίδης, ἂν ἐγὼ δέν ἀγωνιστῶ νά ἐξηγηθῶ τόν ἑαυτό μου πρὸς ἀνώτερες πνευματικές σφαῖρες, τότε, ποιός θά τό κάνει γιά μένα; Ἡ ἀρετή, ἡ πνευματική ἀναζήτηση εἶναι ὄχημα αὐστηρά ἀτομικό· ἂν ἓνας ἄνθρωπος δέν δαμάσει τόν πειρασμό, ἂν δέν ὑπερπηδήσει ἐμπόδια, τότε, ποιός θά τό κάνει;

Κι ἂν ἐγὼ εἶμαι μόνο γιά τόν ἑαυτό μου, τότε τί εἶμαι: Ἡ ἀλληλεγγύη πρὸς κάθε συνάνθρωπο εἶναι σημάδι πολιτισμοῦ καί ἀνθρωπιάς. Μόνον ὁ Κάϊν μπορεῖ καί ἀναφωνεῖ: Γιατί, μήπως φύλακας τοῦ ἀδελφοῦ μου εἶμαι ἐγώ; (Γέν. 4,9).

Ἄν ὄχι τώρα, πότε; Ἡ ὥρα τοῦ καθήκοντος εἶναι τώρα, αὐτή ἡ στιγμή· ἂν περάσει, χάνεται ἀνεπίστρεπτα.

Ὁ Ἰλλέλ, ἦταν ἄνθρωπος πρᾶος, ταπεινός, ὑπομονετικός. Δέν ἀγαποῦσε ἀπλῶς τήν εἰρήνην, ἀλλά ἐπεδίωκε τήν ἐγκαθίδρυσίν της στήν κοινωνία. Ἐπιζητοῦσε τήν εἰρήνην μέ ὅλους τούς ἀνθρώπους, καί ἐργάσθηκε ἀκαταπόνητα νά φέρει τὰ ἀδέλφια του κοντά στή Διδασκαλία τῆς Τορά. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ στάση του ἀπέναντι στήν ἐριστική συμπεριφορὰ ὑποψήφιου προσήλυτου, πού ζήτησε νά διδαχθεῖ ὅλη τήν Τορά ὅσο θά στέκονταν στό ἓνα πόδι, δηλαδή σέ πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Ὁ Ἰλλέλ δέν θύμωσε, ἀλλά τοῦ εἶπε:

«Ὅ,τι εἶναι σέ σένα μισητό, μὴν τό κάνεις στόν συνάνθρωπό σου – αὐτή εἶναι ὅλη ἡ Τορά· πῆγαινε τώρα νά μελετήσεις τίς λεπτομέρειες!».

Διαβάζουμε στήν Καινή Διαθήκη μιὰ ωραία παράφραση τοῦ ρητοῦ τοῦ Ἰλλέλ. Εἶναι θετικό νά βλέπουμε πόση ἔμπνευση καί καθοδήγηση, ἀντλοῦμε

από την ίδια πηγή. Στο *Κατά Ματθαῖον* Εὐαγγέλιο (7,12) διαβάζουμε:

«Όλα ὅσα θέλετε νά σᾶς κάνουν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, αὐτά νά τοὺς κάνετε κι ἐσεῖς· σ' αὐτό συνοψίζεται ὁ Νόμος καί οἱ Προφῆτες».

Ἡ Διδασκαλία τῆς Πεντατεύχου (Δευ. 6:4) περί Ἐνός *Μοναδικοῦ Θεοῦ* δέν συγκρούεται μέ τήν διακήρυξη τοῦ Μιχαία περί σεβασμοῦ κάθε θρησκευτικῆς παράδοσης. Στήν Ραββινική Γραμματεία τό Μονοθεϊστικό πιστεῦω διακηρύσσεται ὡς πρόταση πρὸς τήν ἀνθρώπινη διάνοια· ποτέ, ὅμως, δέν ἐπιβλήθηκε ὡς πράξη *σωτηριολογική*. Ο Ἰουδαϊσμός ἔχει τό χάρισμα, ἔγραψε ὁ Ἑμμανουέλ Λεβινᾶς, νά βλέπει κάτω ἀπό τίς ποικίλες διδασκαλίες καί παραδόσεις, τόν ἕναν ἄνθρωπο ὅμοιο μέ τόν ἄλλο. Ἡ Βίβλος εἶναι σχολεῖο ξενοφιλίας καί ἐχθρός κάθε μορφῆς διακρίσεων.

Θά κλείσω μέ λόγια τοῦ 15ου ψαλμοῦ, πού περιγράφουν τόν ἰδανικό ἀνθρώπινο χαρακτήρα. Τά ἐχέγγυα γιά τόν καλό ἄνθρωπο, λέει ὁ Ψαλμωδός, εἶναι ἡθική ἀκεραιότητα καί καθαρός λόγος:

Μί γιαγκούρ μπεαολέχα: מִי בְּאֵרֶךְ יָמִים

Κύριε, ποιός θά παρεπιδημήσει στή Σκηνή Σου; Καί ποιός θά κατοικήσει στό ἅγιό Σου βουνό;

Αὐτός πού πορεύεται μέ εὐθύτητα, ἐφαρμόζει τό δίκαιο· καί μιλά τήν ἀλήθεια μέσ στήν καρδιά του.

Μέ τί γλῶσσα του δέν συκοφαντεῖ, δέν βλάπτει τόν συνάνθρωπό του, οὔτε χλευάζει τόν γείτονά του.

Καταφρονοῦν τά μάτια του τόν ἀσεβῆ, τιμᾷ αὐτούς πού τόν Θεό σέβονται· ὅταν ὑπόσχεται δέν ἀθετεῖ τόν λόγο του, ὅ,τι κι ἂν τοῦ κοστίζει.

Δέν δανεῖζει μέ τόκο τά λεφτά του, δέν δωροδοκεῖται γιά νά βλάψει ἀθῶο· ὅποιος αὐτά πράττει, ποτέ του δέν θά κλονιστεῖ.

ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ ΕΘΝΙΚΟ ΤΡΑΥΜΑ

Ἦμουν πολύ μικρή ὅταν ρώτησα τόν πατέρα μου γιά τόν ἀριθμό 116257, πού ἦταν γραμμένος μέ ἀνεξίτηλο μελάνι στό χέρι του. Τότε μου ἀπάντησε ἕνα ξερό «οἱ Γερμανοί». Ἐπρεπε νά μεγαλώσω λίγο γιά νά μάθω μέ λίγα λόγια ἀνάμεσα σέ λυγμούς, πώς παιδί ἦταν τότε ὁ πατέρας μου πού ὀδηγήθηκε μέ τήν οἰκογένειά του στά στρατόπεδα τοῦ Ἄουσβιτς. Ἐνα ἀνέμελο 16χρονο παιδί πού ζοῦσε εὐτυχισμένο μέ τήν οἰκογένειά του στή Θεσσαλονίκη. Μέχρι πού ἦρθαν οἱ Γερμανοί κι ἄρχισε ὁ τρόμος. Κι ἄρχισαν νά βεβηλώνουν τούς ἱερούς χώρους, νά λεηλατοῦν σπίτια. Δημιούργησαν γκέτο, τούς ἀνάγκασαν νά φοροῦν τή σφραγίδα τῆς τιμωρίας καί καταδίκης στό πέτο, τό κίτρινο ἄστρο τοῦ Δαυίδ, τούς ἐκμηδένισαν τήν ἀξιοπρέπεια, τούς καταρράκωσαν τό ἠθικό καί, τέλος, τούς φόρτωσαν στά τρένα τοῦ θανάτου καί τούς ὀδήγησαν στό Ἄουσβιτς γιά τήν τελική λύση. Ὁ παππούς μου, Μεντές Σαΐας, δέν κρίθηκε ἱκανός γιά ἐργασία καί ἀπό τό πρῶτο βράδυ ὀδηγήθηκε στούς θαλάμους ἀερίων. Ὁ πατέρας μου καί τά ἀδέρφια του κρίθηκαν ἱκανοί νά δουλέψουν. Πεῖνα, κρύο, κακουχίες, ἡ σκληρή καθημερινότητά τους. Κάθε μέρα ἔλεγχος καί διαλογή. Ἐσύ ζεῖς, ἐσύ πεθαίνεις. Μιά μέρα οἱ Γερμανοί ἐπέλεξαν τόν πατέρα μου γιά πειραματόζωο. Τοῦ ἔκαναν ἐγχείρηση σκωληκοειδίτιδας χωρίς νάρκωση. Ἦθελαν νά δοῦν πόσο ἀντέχει ἕνα 16χρονο παιδί. Ὁ πατέρας μου ἄντεξε. Μέσα στήν ἀτυχία του ὑπῆρξε τυχερός. Δίπλα του ἄλλα παιδιά, ἄτυχα αὐτά, ὑποβάλλονταν σέ ἄλλου εἶδους βαριές ἐγχειρήσεις.

Ὁ πατέρας μου μετά ἀπό 3 χρόνια κράτησης σέ πολύ σκληρές συνθήκες γύρισε ὀρφανεμένος καί παρ' ὅλο τό βάρος τῆς μνήμης πού κουβαλοῦσε, συνέχισε νά ζεῖ. Ἐφτιαξε οἰκογένεια, δημιούργησε ἀλλά ποτέ δέν ξέχασε. Ὅμως σπάνια μιλοῦσε γι' αὐτά πού πέρασε. Κανένας ὁμηρος δέν μιλοῦσε γιά πολλά χρόνια. Ἐμένα ὁ πατέρας μου, ὅταν ξεκινοῦσε νά μᾶς διηγηθεῖ κάτι, ἕνας κόμπος τοῦ ἔκλεινε τόν λαμῷ, δάκρυα κυλοῦσαν ἀπό τά μάτια του καί σταμα-

Ἡ οἰκογένεια τοῦ πατέρα μου Ἰωσήφ Σαΐας καί ὁ πατέρας μου λίγο πρὶν πεθάνει.

τοῦσε. Τίποτα δέν μαρτυροῦσε τὴν ὁδύσσεια τοῦ μικροῦ Ἰωσήφ Σαΐας, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ στό χέρι του. Ἦταν ἓνας χαρούμενος, γελαστός, ἀνοιχτός καί ἐπιδεκτικός στὴν διαφορετικότητα, ἄνθρωπος, πού εἶχε ἔγνοια του νά μὴ μᾶς λείψει τίποτα. Δυστυχῶς ὅμως, ἀπὸ τίς κακουχίες πού εἶχε περάσει μικρός, ἀρρώστησε πολὺ νέος ἀπὸ βαρὺ ἄσθμα. Κρατιόταν ὅμως ἀπὸ τὴ ζωὴ μὲ νύχια καί μὲ δόντια. Καί ξέρετε γιατί; Ἀπὸ φόβο, μὴν ξεχαστεῖ τὸ μεγαλύτερο ἔγκλημα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τὸ ὀλοκαῖτωμα. Ἐλεγε μὲ ἀγωνία, «ἐδῶ ζῶ καί τὸ ἀμφισβητοῦν, φαντάσου τί θά γίνει ἂν πεθάνουμε ἐμεῖς οἱ ζωντανές ἀποδείξεις». Καί συμπλήρωνε μὲ πικρία, «ἀκόμα κι ἡ ἴδια μου ἡ πατρίδα, πού τὴν ὑπηρετήσα πιστά, πού γι' αὐτὴν θυσιάστηκε στό Ἀλβανικὸ ὁ ἀδελφός μου, σιωπᾷ καί δέν κάνει καμιὰ ἀναφορὰ στό γεγονὸς αὐτό. Κι ἡ πόλη μου ἡ Θεσσαλονίκη; Σάν νά μὴν συνέβη. Σάν νά μὴν ἔγινε τίποτα».

Εἶχε ἐκδοθεῖ, θυμᾶμαι, τὸ πρῶτο μου βιβλίο ὅταν μὲ φώναξε. «Τώρα κάτσε νά σ' τὰ πῶ. Νά τὰ γράψεις. Γιά νά μείνουν». Καί μοῦ τὰ εἶπε. Ὅλα. Κι ἐγὼ τὸν ἄκουγα μὲ ὀρθάνοιχτα, ἀπὸ τὴ φρίκη τῶν ὅσων ἄκουγα, μάτια καί τοῦ ὑποσχέθηκα πὼς δέν θά ξεχάσω ποτέ καί πὼς ὅσο ζῶ θά κάνω ὅ,τι περνάει ἀπὸ τὸ χέρι μου νά μάθουν τίς ἀλήθειες ὅσο τὸ δυνατόν περισσότεροι ἄνθρωποι, καί εἰδικὰ οἱ νέοι, καί αὐτοὶ νά τίς μεταφέρουν στίς ἐπόμενες γενιές. Λίγες μέρες μετὰ πέθανε. Κι ἐγὼ ἔγραφα τὴν ἱστορία του στό βιβλίο μου μὲ τίτλο «Τὸ βραχιόλι τῆς φωτιᾶς».

Ὁ πατέρας μου δέν ἔζησε γιὰ νά δεῖ πὼς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2004 μὲ ὁμόφωνη ἀπόφαση ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων καθιέρωσε τὴν 27η Ἰανουαρίου ὡς Ἡμέρα Μνήμης τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων Μαρτύρων καί Ἠρώων τοῦ Ὀλοκαυτώματος, γιὰ νά τιμᾶται κάθε χρόνο ἡ μνήμη τῶν χιλιάδων ἀθῶων Ἑλλήνων Ἑβραίων, πού ἔχασαν τὴ ζωὴ τους στὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Ἡ ἡμερομηνία ἐπιλέχθηκε ἐπειδὴ τὴν 27η Ἰανουαρίου τοῦ 1945 τὰ προελαύνοντα σοβιετικά στρατεύματα ἐλευθέρωσαν τὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀουσβιτς. Νιώθω πὼς ὁ πατέρας μου ἐκεῖ πάνω θὰ εἶναι πιὸ ἡσυχος πὼς οἱ ἀλήθειες δὲν θὰ ξεχαστοῦν. Πὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ τὸν ξεχάσει. Γιατὶ ἦταν παιδί της!

200 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 φέτος, καὶ καλοῦμαστε νὰ ἐστιάσουμε στὰ τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ καὶ γενικά στὴν πορεία τῆς Ἑλλάδας αὐτὰ τὰ χρόνια. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα πέρασαν 200 χρόνια φωτός καὶ σκιᾶς! Μὲ γεγονότα ποὺ πράγματι μᾶς κάνουν ὑπερήφανους, ἀλλὰ καὶ μὲ γεγονότα τραυματικά, ποὺ αἰμορραγοῦν. Τὰ μεγάλα ἐθνικά μας τραύματα εἶναι τὰ φαντάσματά μας καὶ συνυπάρχουν μαζί μας. Ὁ ἐθνικός διχασμός, ἡ Μικρασιατική Καταστροφή καὶ ἡ Γενοκτονία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ἐμφύλιος, ἡ δικτατορία, ἡ τραγωδία τῆς Κύπρου, ἡ ἐξόντωση τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων ἀπὸ τοὺς Ναζί, εἶναι τραυματικά γεγονότα ποὺ μᾶς ἀκολουθοῦν. Πιστεύω πὼς ἂν προσπαθίσουμε νὰ καταπνίξουμε τὰ τραύματά μας κρύβοντάς τα κάτω ἀπὸ τὸ χαλί ἢ διαγράφοντάς τα, δὲν φεύγουν. Μιά κοινωνία πρᾶττει νὰ ἀναγνωρίσει τὰ τραύματά της ἐὰν θέλει νὰ προχωρήσει. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες κάποια τραύματα τὰ διαχειριστήκαμε μὲ θάρρος καὶ τὰ ἐπουλώσαμε, κάποια ἀπλῶς τὰ ξεχάσαμε καὶ ἐκλείσαν μόνα τους κι ἄλλα μᾶς ταλαιπωροῦν ἀκόμα. Τὸ τραῦμα τῆς ἐξόντωσης τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων δυστυχῶς ὑποτιμῆθηκε καὶ κρύφτηκε γιὰ πολλὰ χρόνια. Μετατέθηκαν οἱ αἰτίες τοῦ μόνο στοὺς κακοὺς ἐχθροὺς, στὶς διεθνεῖς συγκυρίες καὶ σὲ θρησκευτικά σύνδρομα. Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία καὶ κοινωνία προσποιήθηκε πὼς δὲν τὴν ἀφοροῦσε. Πίστεψε πὼς εἶχε πληγωθεῖ ὄχι τὸ δικό της ἀλλὰ ἓνα ξένο ἀλλόθρησκο σῶμα.

Ὅμως, ἦταν τὸ ἴδιο το σῶμα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ποὺ πληγώθηκε. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι Ἕλληνες πολῖτες. Ἐχουν παρουσία στὴν Ἑλλάδα αἰώνων, ἀκόμα καὶ πρὸ Χριστοῦ. Εἶναι φιλήσυχοι, νομοταγεῖς, δραστήριοι πολῖτες, ὑπηρετοῦν στὸν στρατό καὶ πάντα ὑπερασπίστηκαν τὴν πατρίδα, ὅταν τοὺς καλοῦσε. Πολέμησαν στὴν Ἀλβανία καὶ θυσιάστηκαν. Γνωστός εἶναι ὁ ἥρωικός Συνταγματάρχης Μαρδοχαῖος Φριζῆς. Ἐχουν ἀναδειχθεῖ ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων ἀξιόλογοι ἐπιστήμονες, ἐπιτυχημένοι ἐπιχειρηματίες, ἔγκριτοι ἱστορικοὶ καὶ συγγραφεῖς. Τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων τηροῦν τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα καὶ τίς παραδόσεις, τιμῶντας συγχρόνως τὴν διπλή τους ταυτότητα, αὐτὴν τοῦ Ἕλληνα καὶ Ἑβραίου στοῦ θρήσκευμα. Εἶναι πολὺ σημαντικό γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, οἱ καινούργιες γενιές νὰ διδαχθοῦν καὶ νὰ συνειδητοποιήσουν πὼς οἱ Ἕλληνες Ἑβραῖοι εἶναι ἀναπόσπαστο κομμάτι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πὼς ἔζησαν τὴν κοινὴ μοῖρα τοῦ τόπου αὐτοῦ, τὸν ἀγάπη-

σαν, πολέμησαν και θυσιάστηκαν γι' αυτόν. Είναι σημαντικό να μάθουν οι καινούργιες γενιές πώς, όταν οι Γερμανοί έκαιγαν στα στρατόπεδα Έβραίους, πληρώθηκε η Ελλάδα γιατί ήταν παιδιά της, αυτά που καίγονταν.

Με πρώτη τήν Θεσσαλονίκη να χάνει τους 56.000 Έβραίους κατοίκους της, αυτό κι αν θεωρείται λαβωματιά στον κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό ιστό της πόλης και γενικά της χώρας.

Η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια κάνει μεγάλες προσπάθειες για να αντιμετωπίσει το τραύμα της αυτό, ανατρέχοντας στην ιστορία και τις αλήθειες της, σκύβοντας πάνω τους και αναγνωρίζοντάς τες. Πανελλαδικές εκδηλώσεις με έγκριτους όμιλητές, μαθητικές εκδηλώσεις, διαγωνισμοί, άνεργες Μνημείων, τμητικές εκδηλώσεις σε επιζήσαντες όμιλους, επισκέψεις-προσκυνήματα στα στρατόπεδα του Άουσβιτς, δημιουργία Μουσείου για τους Έλληνες όμιλους στο Άουσβιτς, δημιουργία Μουσείου Όλοκαυτώματος στην Θεσσαλονίκη, είναι μερικές ενέργειες προς αυτήν τήν κατεύθυνση.

Φέτος η Ελλάδα συγχρόνως με τήν επέτειο των 200 χρόνων από τήν Επανάσταση, αναλαμβάνει και τήν Προεδρία της Διεθνούς Συμμαχίας για τή Μνήμη του Όλοκαυτώματος (IHRA)¹, και αυτό είναι μιá ευκαιρία δέσμευσης της

¹ Η Διεθνής Συμμαχία για τή Μνήμη του Όλοκαυτώματος (IHRA) είναι διακυβερνητικός οργανισμός σκοπός του οποίου είναι να εξασφαλίσει τή στήριξη της κοινωνίας και των πολιτικών ηγεσιών, των χωρών-μελών στην εκπαίδευση, διατήρηση της μνήμης και έρευνα γύρω από τό Όλοκαύτωμα, σε έθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο.

Η ιδέα για τή δημιουργία του IHRA άνίκει στον πρώην Πρωθυπουργό της Σουηδίας Goran Persson, ο οποίος τό 1998 θέλησε να ιδρύσει ένα διεθνή οργανισμό με σκοπό τήν εκπαίδευση των νέων γύρω από τό Όλοκαύτωμα σε όλα τα μήκη και τά πλάτη της Γης. Στην απόφασί του αυτή πρόσέτρεξε σε στήριξη του τότε Προέδρου των ΗΠΑ Bill Clinton και του τότε Πρωθυπουργού της Βρετανίας Tony Blair. Σε διεθνές φόρουμ που συνεκλήθη με πρωτοβουλία του Σουηδού Πρωθυπουργού στή Στοκχόλμη μεταξύ 27 και 29 Ιανουαρίου 2000 με τή συμμετοχή εκπροσώπων 46 κυβερνήσεων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν 23 Άρχηγοί Κρατών ή Πρωθυπουργοί και 14 Υπουργοί και Υφυπουργοί, οι συμμετέχοντες κατέληξαν στην ύπογραφή Διακήρυξης, γνωστής έκτοτε ως Διακήρυξης της Στοκχόλμης, στις Άρχές της οποίας θεμελιώθηκε η Διεθνής Συμμαχία για τή Μνήμη του Όλοκαυτώματος.

Ο IHRA σήμερα αριθμεί 31 χώρες-μέλη, 10 χώρες-παρατηρητές και 7 συνεργαζόμενους μόνιμους εκπροσώπους διεθνών οργανισμών. Η συμμετοχή είναι ανοιχτή σε όλες τις χώρες που επιθυμούν να γίνουν μέλη, υπό τόν όρο ότι δεσμεύονται από τις Άρχές της Διακήρυξης της Στοκχόλμης προκειμένου να εφαρμόσουν στα έθνικά τους προγράμματα τή διδασκαλία του Όλοκαυτώματος, τή διατήρηση της μνήμης του, και τήν έρευνα γύρω από τό μείζον αυτό θέμα. Η Ελλάδα εντάχθηκε στον IHRA τό έτος 2005.

Κάθε χώρα-μέλος εκπροσωπείται από έθνική αντιπροσωπεία που όρίζει η κυβέρνηση κάθε χώρας, αλλά και εξειδικευμένες επιτροπές που έχουν συσταθεί για τήν αντιμετώπιση του αντισημιτισμού και της άρνησης του Όλοκαυτώματος, και τή γενοκτονία των Ρομά και τις συνθήκες διαβίωσής τους σήμερα, άλλες γενοκτονίες, και εν τέλει νέες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η εκπαίδευση του Όλοκαυτώματος. Μείζονος σημασίας θεωρείται και τό πολυετές πρόγραμμα που ξεκίνησε σχε-

έλληνικής κοινωνίας να παραμείνει σέ εγρήγορση ενάντια στόν ρατσισμό, τόν αντισημιτισμό καί τί λήθη τών θυμάτων τοῦ Όλοκαυτώματος. Κεντρικό θέμα τῆς Ἑλληνικῆς Προεδρίας εἶναι ἡ «Διδασκαλία καί μάθηση γιά τό Όλοκαύτωμα: Ἐκπαίδευση γιά ἕναν κόσμο χωρίς ποτέ ξανά γενοκτονία». Στό πλαίσιο αὐτό θά διεξαχθεῖ σειρά ἐκδηλώσεων μέ στόχο τήν ἐκπαίδευση τών νεότερων γενεῶν, ἀλλά καί ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας γιά τό τί σημαίνει Όλοκαύτωμα, ὥστε νά μὴν ἐπαναληφθεῖ ποτέ.

Θά κάνω παρακάτω μιὰ μικρή προσπάθεια νά πλησιάσω καί νά ἀναδείξω τίς ἀλήθειες αὐτοῦ τοῦ μεγάλου τραύματος.

Στόν πίνακα πού παραθέτω μπορεῖ κανεῖς νά δεῖ πόσοι Ἑβραῖοι ζοῦσαν σέ διάφορα μέρη καί πόσοι ἔμειναν μετά τούς Γερμανικούς διωγμούς τοῦ 1943 καί 1944. Τά ποσοστά ἀπωλειῶν εἶναι ἀνατριχιαστικά.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Πληθυσμός πρό καί μετά τούς διωγμούς

ΘΡΑΚΗ

1. Διδυμοτεῖχου	900	33 (96% ἀπώλεια)
2. Νέας Ὁρεστιάδας	197	3 (98%)
3. Ἀλεξανδρούπολης	140	4 (97%)
4. Κομοτηνῆς	819	28 (96%)
5. Ξάνθης	550	6 (99%)

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

6. Καβάλας	2.100	42 (98%)
7. Δράμας	1.200	39 (97%)
8. Σερρών	600	3 (99%)

τικά πρόσφατα καί ἐστιάζει στὴν καταγραφή καί μελέτη τών τόπων μαρτυρίου, τὴν πρόσβαση σέ ἀρχεῖα, τὴν ἐκπαιδευτική ἔρευνα καί τὴν Ἡμέρα Μνήμης τοῦ Όλοκαυτώματος.

Ἡ κατ' ἔτος ἐναλλασσόμενη Προεδρία τῆς Διεθνούς Συμμαχίας ἀνατίθεται κατόπιν ψηφοφορίας στὰ κράτη πού ἐκδηλώνουν ἐπιθυμία νά τὴν ἀναλάβουν. Γιά τό 2021 ψηφίστηκε ἡ Ἑλλάδα γιά τὴν προεδρία.

Τό 2016, πού τὴν προεδρία εἶχε ἡ Ρουμανία, ὁ Πρόεδρος τῆς κ. Λούσιαν Φάτου ἐπέλεξε τί Λάρισα μέ τὴν ἱστορική της μικρὴ ἀλλά δραστήρια Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα, γιά νά γίνουν οἱ κεντρικὲς ἐκδηλώσεις, μέ τὴ συνεργασία τῆς Περιφέρειας Θεσσαλίας, τοῦ Δήμου Λαρισαίων, τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητας Λάρισας καί τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου.

9. Θεσσαλονίκης	56.000	1.950 (96%)
10. Βέροιας	460	131 (72%)
11. Καστοριάς	900	35 (96%)
12. Φλωρίνης	400	64 (84%)
ΘΕΣΣΑΛΙΑ		
13. Τρικάλων	520	360 (31%)
14. Λαρίσης	1.120	726 (35%)
15. Βόλου	872	645 (26%)
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ		
16. Χαλκίδας	325	170 (48%)
17. Αθηνών	3.000	4.930 (+64%) ²
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ		
18. Πατρών-Αγρινίου	265	152 (43%)
ΗΠΕΙΡΟΣ		
19. Ιωαννίνων	1.850	163 (91%)
20. Πρεβέζης	250	15 (94%)
21. Άρτης	384	60 (84%)
ΝΗΣΟΙ		
22. Κέρκυρας	2.000	185 (91%)
23. Ζακύνθου	275	275 (0%)
24. Χανίων-Κρήτης	350	7 (98%)
25. Ρόδου	1.701	40 (97%)
ΣΥΝΟΛΟ	77.178	10.066 (89%)

² Η απώλεια της Ισραηλιτικής κοινότητας Αθηνών ήταν 1.000 άτομα. Ή μετά τόν πόλεμο αύξηση τών μελών οφείλεται στην εγκατάσταση στην Αθήνα μελών από τις άλλες κοινότητες.

Ἡ κοινότητα τῆς Ζακύνθου δέν εἶχε καμία ἀπώλεια χάρις στήν ἡρωική στάση τοῦ Μητροπολίτη Χρυσόστομου καί τοῦ Δημάρχου Λουκά Καρρέρ, οἱ ὅποιοι ὅταν τοὺς ζητήθηκε νά παραδώσουν τά ὀνόματα τῶν Ἑβραίων κατοίκων τοῦ νησιοῦ, παρέδωσαν στόν Γερμανό διοικητή ἕναν φάκελο μέ τά δικά τους ὀνόματα. Τό Ἰδρυμα Διαβίωσης τῆς Μνήμης τοῦ Ὀλοκαυτώματος «Γιάντ Βασέμ» τοῦ Ἰσραήλ τοὺς ἀνακίρυξε «Δίκαιους τῶν Ἐθνῶν», ἀπονέμοντάς τους τά σχετικά εὔσημα καί φυτεύοντας ἀπό ἕνα δέντρο στό Ὅρος τῆς Μνήμης. Μετά τόν θάνατό τους ἀνεγέρθηκαν οἱ προτομές τους καί τοποθετήθηκαν στό προαύλιο τῆς Συναγωγῆς. Ἡ γενναία καί πολύ συγκινητική τους πράξη ἔχει χαραχθεῖ στίς ψυχές, ὄχι μόνο τῶν Ἑβραίων ἀλλά ὅλου τοῦ κόσμου.

Ἄλλο ἕνα ἄξιο προσοχῆς σημεῖο τοῦ πίνακα εἶναι τά μικρότερα ποσοστά ἀπωλειῶν στίς Θεσσαλικές κοινότητες, πράγμα πού ὀφειλόταν στό ὅτι οἱ Θεσσαλοί εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νά πληροφοροῦνται τά δεινά τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης (δημιουργία Γκέττο καί ἀποστολές μέ τρένα στά στρατόπεδα τοῦ Ἄουσβιτς) καί ἀναζήτησαν προστασία στά τριγύρω χωριά καί σέ σπίτια ἀνθρώπων, πού μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους τοὺς ἔκρυψαν.

Τό Ὀλοκαύτωμα δέν εἶναι μόνο μιά ὑπόθεση καταστροφῆς καί ἀπωλειῶν. Εἶναι κατά κύριο λόγο μιά ὑπόθεση ἑνός κόσμου παιθητικότητας καί ἀδράνειας καί κάποιων ἐπὶ μέρους προσώπων ἐξαιρετικοῦ θάρρους καί γενναιότητας. Τὴν κατάσταση, τό κλίμα καί τόν τρόμο τῆς ἐποχῆς ἀλλά καί τό μεγαλεῖο κάποιων ἀνθρώπων μπορεῖ κανεὶς νά τὰ αἰσθανθεῖ, μέσα ἀπὸ τίς παρακάτω ἱστορίες τριῶν παιδιῶν τῆς κατοχῆς στή Λάρισα. Τίς ἱστορίες τίς ἔγραψα μετὰ ἀπὸ συνεντεύξεις πού πῆρα πρὶν μερικά χρόνια καί περιλαμβάνονται στό βιβλίο *Νέοι στή δίνη τῆς κατοχικῆς Ἑλλάδας*, πού ἐξέδωσε ἡ Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς (Υπουργεῖο Παιδείας καί Θρησκευμάτων) καί τό Κεντρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο. Εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσαάκ Μιζάν (εἶναι ραβῖνος, ζεῖ στήν Ἀθήνα), πού κρύφτηκε μέ τὴν οἰκογένειά του σέ χωριό, τὴν ἱστορία τοῦ Ἑσδρά Β. Μωυσῆ (δέν ζεῖ πιά) πού ἔγινε ἀντάρτης καί, τέλος, τὴν ἱστορία τῆς Ντούκας Μωυσῆ (δέν ζεῖ πιά), πού ὀδηγήθηκε στά στρατόπεδα θανάτου μέ ὅλη τὴν οἰκογένειά της καί ἦταν ἡ μόνη πού ἐπιβίωσε. Ὅλοι τους συνέχισαν μετὰ τὸν πόλεμο τίς ζωές τους, ἔφτιαξαν οἰκογένειες, πρόκοψαν κουβαλώντας πάντα τὸ ἀσπύκτω βάρος τῆς μνήμης. Δέν θά μάθουμε ὅμως ποτέ, τί θά γίνονταν ὅλα αὐτά τά παιδιὰ πού χάθηκαν.

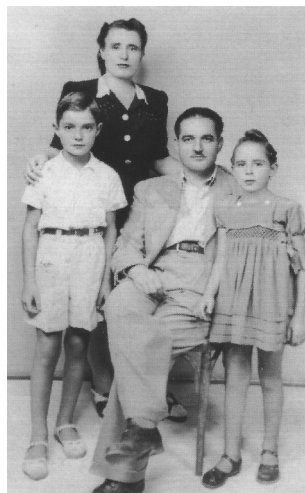
Ίσαάκ Μιζάν

Ο Ίσαάκ Μιζάν γεννήθηκε τό 1937 στή Λάρισα. Ζούσε μέ τούς γονεῖς του Λέων καί Εὔα καί τή μικρή του ἀδελφή Ζηνούλα. Μαζί τους ζούσε καί ἡ γιαγιά Ζινί. Μέ ἰδιαίτερη συγκίνηση θυμᾶται:

«Τό σπίτι μας ἦταν πολύ ὡραῖο μέ μιά αὐλή γεμάτη λουλούδια. Στήν αὐλή ἦταν καί μιά ἀποθήκη πού, γιά μένα καί τούς φίλους μου, τά παιδιά τῆς γειτονιάς, ἦταν ὁ μαγικός χῶρος τῶν παιχνιδιῶν μας. Τό σπίτι μας ἦταν στούς Ἑξι Δρόμους, ἀπέναντι ἀπό τό καρβουνιάρικο, πού ὑπάρχει καί σήμερα, ἄλλος ἕνας παράδεισος τῶν παιχνιδιῶν μας. Στήν ἴδια πλατειούλα τῶν Ἑξι Δρόμων, λίγα βήματα ἀπό τό σπίτι μας, ἦταν τό παντοπωλεῖο τοῦ πατέρα μου. Ἕνα πολύ καλό μπακάλικο γιά τήν ἐποχή του, γεμάτο ἐμπορεύματα. Μεγάλα βαρέλια γεμάτα τυρί, τουρσιά, ἐλιές, λάδι, νταμιτζάνες γεμάτες τσίπουρο, οὔζο, κρασιά, τσουβάλια μέ ξηρούς καρπούς καί ὄσπρια καί ἡ ζυγαριά ἡ βαριά, ἡ σιδερένια μέ τά καντάρια, εἶναι εἰκόνες ἀκόμα χαραγμένες στό μυαλό μου. Ἡ μυρωδιά δέ ἀπ' ὅλα αὐτά τά ὑλικά βρίσκεται ἀκόμα στήν ἄκρη τῆς μύτης μου, κάθε φορά πού ἀνακαλῶ τήν εἰκόνα τοῦ μαγαζιοῦ μας. Μέσα σ' αὐτό τό μαγαζί βρισκόμουν μ' ἕναν φίλο μου καί παίζαμε κρυφτό, ὅταν πῆρε τό ἀφτί μου γιά πρώτη φορά τά λόγια πού, μέ πολλή σοβαρότητα, ἔλεγε ὁ πατέρας μου στόν ἀδελφό του καί συνέταιρό του Λάζαρο. Μιλοῦσαν γιά πόλεμο. Ἔστησα τότε ἀφτί ν' ἀκούσω κι ἄλλα, πού δέν τά θυμᾶμαι τώρα. Αὐτό πού θυμᾶμαι εἶναι πῶς μου ἔφυγε ἡ ὄρεξη γιά παιχνίδι».

Στήν Κατοχή εἶχαν ἐπιτάξει ἕνα δωμάτιο ἀπό τό σπίτι τους καί σ' ἐκεῖνο τό δωμάτιο ἔμενε ἕνας Ἰταλός γιαντρός. Αὐτός, ὅταν ἡ Ἰταλία συνθηκολόγησε καί οἱ Γερμανοί θά ἔρχονταν νά τούς ἀντικαταστήσουν, πρὶν φύγει ἀπό τό σπίτι τους, τούς εἶπε ὅτι τώρα πραγματικά θά κινδύνευαν.

«Ο φόβος ἦταν διάχυτος. Οἱ μεγάλοι συζητοῦσαν στά σπανιόλ, γιά νά μὴν καταλαβαίνω. Ἀπό τόν τρόπο τῆς ὁμιλίας τους, ὅμως, καταλάβαινα πῶς μιλοῦσαν γιά πολύ σοβαρά πράγματα. Αὐτό πού θυμᾶμαι εἶναι πῶς ἐκεῖνο τό διάστημα, μέχρι νά δοῦμε τί θά κάνουμε, οἱ αὐστηροί μου γονεῖς σάν νά μαλά-

Ο Ίσαάκ μέ τήν ἀδελφή του Ζήνα καί τούς γονεῖς τους.

κωσαν. Δέν μέ μάλωναν ὅπως παλιά. Ὅπως γιατί κι ἐγὼ εἶχα χάσει τὴν ζωηρά-
δα μου...».

Στό μπακάλικο ἦταν, ὅταν ἄκουσε τὴ συνομιλία τοῦ πατέρα του μέ τόν
προμηθευτὴ ἀμυγδάλων ἀπὸ τὸ Συκούριο, τόν κ. Νίκο Καραδήμο. Ὁ πατέρας
του ἦταν πολὺ ἀνήσυχος, εἶχε μάθει ἀπὸ κάποιους Θεσσαλονικεῖς πού εἶχαν
ἐρθεῖ στὴ Λάρισα γιὰ ὅσα συνέβαιναν στοὺς Ἑβραίους ἐκεῖ. Ὁ κύριος Νίκος
τούς κάλεσε νὰ πάνε, ὅλη ἡ οἰκογένεια, στό σπίτι του στό Συκούριο.

«Τὸ σπίτι μου καὶ δικό σου, Λέων. Μαζί θὰ πορευτοῦμε», τοῦ εἶπε. Πράγ-
ματι, σέ μία σούστα φόρτωσαν λίγα πράγματα καὶ πῆγαν στό Συκούριο, στό
σπίτι τοῦ κυρίου Νίκου καὶ τῆς κυρίας Ἑλένης, πού εἶχαν ἔξι παιδιὰ, τόν
Μιχάλη, τόν Γιώργο, τὴν Τασία, τὴν Εὐγενία, τὴν Ἀννούλα καὶ τὴν Κούλα.

Ἡ δωδεκάχρονη τότε Εὐγενία θυμᾶται ἀκόμη τὴν ἡμέρα πού ἔφτασε στό
χωριό ἡ ξένη οἰκογένεια. «Τούς παραχωρήσαμε ἓνα δωμάτιο. Ἐπρεπε, ὅμως,
νὰ κρατήσουμε καὶ τὸ μεγάλο μυστικό. Στούς χωριανούς ἔπρεπε νὰ λέμε ὅτι
ἦταν συγγενεῖς μας ἀπὸ τὴν πόλη. Δέν εἶχαμε καταλάβει, ἀλλὰ ἔτσι ἔπρεπε.
Ἀργότερα θὰ μαθαίναμε γιατί αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι κινδύνευαν περισσότερο ἀπ’
ὅλους τους ἄλλους. Πολὺ γρήγορα ὅμως θὰ τοὺς νιώθαμε πραγματικά συγγε-
νεῖς μας», λέει ἡ Εὐγενία.

Ἐξὶ χρονῶν τότε ὁ Ἰσαάκ θυμᾶται: «Ὅμορφο χωριό. Ὅμορφοι ἄνθρωποι.
Καὶ παιχνίδι, πολὺ παιχνίδι. Ὁ πατέρας ἐκεῖ λεγόταν Λεωνίδας, ἡ μητέρα μου
Εὐανθία, ἐγὼ ἤμουν ὁ Νίκος καὶ τὴ μικρὴ Ζήνα τὴν λέγαμε “μπέμπα”. Μοῦ
ἀπαγόρευσαν νὰ λέω πὼς εἶμαι Ἑβραῖος, καθὼς καὶ νὰ κατεβάζω τὸ παντε-
λόνι μου μπροστὰ σε κόσμο. Μὴ δοῦν τὴν περιτομὴ μου καὶ προδοθοῦμε.

Εὐτυχῶς, ἐμεῖς δέν πεινάσαμε. Ὁ πατέρας μου δούλευε στό Συκούριο.
Ὅμως πολὺ γρήγορα κινδυνέψαμε κι ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Ὁ κύριος
Νίκος μᾶς ὁδήγησε σέ μία παράγκα στοὺς πρόποδες τοῦ Κισσάβου. Κι ἐκεῖ
κινδυνέψαμε ὅταν βγήκε μία αὐστηρὴ γερμανικὴ διαταγὴ. Ἐπρεπε ν’ ἀνεβθοῦμε
στό βουνό. Διάφορες ἀντάρτικες ομάδες ἀνέβαιναν. Σέ μία ἀπ’ αὐτὲς ἐνταχθή-
καμε ἡ μητέρα μου κι ἐγὼ μέ τὴν ἀδελφὴ μου καὶ τὴν Εὐγενία Καραδήμου. Ὁ
πατέρας μου μέ τὴ γιαγιά Ζινή, πού τῆς ἦταν δύσκολο νὰ περπατήσει, ἔμειναν
πιὸ πίσω μόνοι. Περπατούσαμε στό βουνό, ἡ μητέρα μου μέ τὴ μικρὴ Ζήνα
στὴν ἀγκαλιά κι ἐγὼ, θυμᾶμαι, τὴν κρατοῦσα ἀπὸ τὸ φόρεμα.

Κάπου σταματήσαμε νὰ ξεκουραστοῦμε. Ἡ μικρὴ Ζήνα ἄρχισε νὰ κλαίει
σπαρακτικά. Ἡ μητέρα δέν κατάφερε νὰ τὴν ἡρεμήσει μέ τίποτα. Οἱ ἄνθρω-
ποι τῆς ομάδας ἄρχισαν νὰ φωνάζουν στὴν ἐξαντλημένη μητέρα μου, πὼς ἡ

μικρή θά μās πρόδιδε. Τότε, ή δωδεκάχρονη Εὐγενία πῆρε τί μικρή στήν ἀγκαλιά της, τυλιγμένη σέ μία κόκκινη βελέντζα καί ἀποσχίσθηκε ἀπ' τήν ομάδα. Χάθηκε ὁμως στά βουνά».

Ἐκείνη ή μέρα ἔχει μείνει ζωντανή καί στή μνήμη τῆς Εὐγενίας Καραδήμου: «Ἡ κυρία Εὐα τά ἔχε χάσει μέ τίς φωνές τοῦ κόσμου καί τό κλάμα τοῦ μωροῦ. Πῆρα τί μικρή στήν ἀγκαλιά μου αὐθόρμητα, ὅπως ἔκανα καί πολλές φορές στό σπίτι... τῆς εἶχα ἀδυναμία τῆς μικρῆς... κι ἄρχισα νά περπατάω. Ἡ μικρή σιγά-σιγά ἠρεμοῦσε κι ἐγώ ὅλο καί περπατοῦσα. Αὐτό πού θυμᾶμαι ἔντονα εἶναι ὅτι νύχτωσε ξαφνικά κι ἐγώ εἶχα ἀπομακρυνθεῖ. Τρομοκρατήθηκα καθῶς συνειδητοποίησα ὅτι εἶχα χάσει πιά τά ἴχνη τῆς ομάδας. Μέ τί μικρή στήν ἀγκαλιά κούρνιασα σέ κάτι θάμινους γιά νά περάσει τό βράδυ καί τό πρωί συνέχισα νά περπατάω ἀναζητῶντας τοὺς δικούς μας. Στό δρόμο συναντοῦσα κι ἄλλες ομάδες πού ἀνέβαιναν στό βουνό. Σέ κάθε φωνή πού ἄκουγα ἔτρεχα, πάντα μέ τί μικρή στήν ἀγκαλιά, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά ἔβρισκα τήν ομάδα μου. Δέκα μέρες πέρασαν ἔτσι, μέσα στόν τρόμο καί τήν ἀπελπισία, ἄλλες μέ βροχή, ἄλλες μέ κρύο, ἄλλες μέ λίγο φαγητό, πού μοῦ ἔδιναν οἱ ἄνθρωποι πού συναντοῦσα στό δρόμο, ἄλλες χωρίς φαγητό. Τάιζα τί μικρή μέ ὅ,τι εἶχα, ὅταν εἶχα, κι ὕστερα ἔτρωγα κι ἐγώ. Δέν θυμᾶμαι ἂν εἶχα περισσότερη ἀγωνία γιά τήν ἐπιβίωσή μου ἢ γιά τί μάνα τῆς μικρῆς πού θά ἔχε τρελαθεῖ ἀπό τί στεναχώρια της».

«Ἡ μητέρα μου ἀπαρηγόρητη», θυμᾶται ὁ Ἰσαάκ Μιζάν, «δέν συγχωροῦσε τόν ἑαυτό της, πού ἄφησε τί μικρή ἀπό τά χέρια της. Κι ἐγώ στεναχωριόμουν, πιά πολύ γιατί ἔβλεπα ἔτσι τί μητέρα μου. Αὐτό πού σκέφτομαι τώρα, χρόνια μετά, εἶναι πῶς οὔτε ή μητέρα μου οὔτε ἐγώ κλαίγαμε. Δέν εἶχαμε δάκρυα. Δέν εἶχαμε χρόνο γιά δάκρυα. Ἦταν τόσο σκληρός ὁ ἀγώνας τῆς ἐπιβίωσής μας, κάθε λεπτό της μέρας, γιά μέρες. Μέρες μετά, ὅταν εἰδοποιηθήκαμε πῶς ὁ κίνδυνος τῶν Γερμανῶν πέρασε, ἀρχίσαμε νά κατεβαίνουμε ἀπ' τό βουνό. Ξαφνικά ἀκοῦμε τί φωνή τοῦ πατέρα μου, πού μέ τί γιαγιά ἦταν κρυμμένοι ὅλο αὐτό τό διάστημα κάτω ἀπό τήν ἐσοχή μᾶς μεγάλης πέτρας. Ἡ ἀνακούφιση μεγάλη. Ὅμως ή ἀδελφή μου ἦταν ἀκόμα χαμένη μέ τήν Εὐγενία, καί ή ἀγωνία μας συνεχιζόταν.

Θά ἔταν δέκα μέρες μετά τήν ἐξαφάνισή τους, ὅταν ξαφνικά εἶδαμε τήν Εὐγενία, μέ τί μικρή Ζίνα στήν ἀγκαλιά, νά περπατάει πρὸς τό μέρος μας. Ἡ μητέρα μου ἔτρεξε καί πῆρε τί μικρή στήν ἀγκαλιά της. Ξετυλίγοντας τήν μουσκεμένη ἀπ' τί βροχή κόκκινη βελέντζα, μείναμε ἐκπληκτοι, βλέποντας τήν ἀδελφή μου μέ... κατακόκκινα μαλλιά, τά ὅποια καί διατήρησε γιά τά ἐπόμενα δύο χρόνια».

Ἡ ἀπελευθέρωση τούς βρῆκε στό Συκούριο. Μέ τόν γυρισμό τους στή Λάρισα διαπίστωσαν πόσοι συγγενεῖς τους εἶχαν χαθεῖ. Ὁ παππούς τοῦ Μεναχέμ Σαλέμ, ὁ πατέρας τῆς μητέρας του, καί δύο οἰκογένειες θείων του ξεκληρίστηκαν στά ναζιστικά στρατόπεδα. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Μωυσῆ καί τῆς Ἑρρικέτης Μωυσῆ μέ τά παιδιά τούς Λούσου, Ρόζα, Μάκη, Σαρῖνα καί Στέλλα καί ἡ οἰκογένεια τοῦ Βενιαμίν καί τῆς Σουλτάνας Κοέν μέ τά παιδιά τούς Ἀβραάμ καί Μαρίκα – ἡ 15χρονη κόρη τούς Ζαφείρα εἶχε σκοτωθεῖ στόν βομβαρδισμό τῆς 21ης Δεκεμβρίου τοῦ '40. Γύρισε μόνο ἡ ξαδέλφη του Ντούκα Μωυσῆ, χωρίς γονεῖς κι ἀδελφία. «Χάσαμε πολλούς. Αὐτό μας ἔδωσε περισσότερο, ὅσους ἀπομείναμε. Ὅσο γιά τήν οἰκογένεια Καραδήμου, ἦταν καί θά εἶναι ἀδελφία μας».

Ἡ μικρή Ζήνα τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ μητέρα μου καί ἡ Εὐτυχία Καραδήμου ἡ ἡρώιδα μου.

Ἡ οἰκογένεια Καραδήμου τιμήθηκε ἀπό τήν Περιφέρεια Θεσσαλίας καί τήν Ἰσραηλιτική Κοινότητα Λάρισας, γιά τήν σωτηρία τῆς οἰκογένειας Μιζάν, σέ εἰδική ἐκδήλωση στά πλαίσια τῆς Ἡμέρας Μνήμης τόν Ἰανουάριο τοῦ 2007 στό Ὡδεῖο μαζί μέ ἄλλες ἑννέα οἰκογένειες.

Ἑσδράς Β. Μωυσῆς

Μέ λένε Ἑσδρά Μωϋσῆ καί γεννήθηκα στήν Θεσσαλονίκη τό 1925. Ὁ πατέρας μου ἦταν ὁ Βενιαμίν καί ἡ μητέρα μου ἡ Ἑστέρ. Μεγάλωσα στή Λάρισα στήν ὁδό Θουκυδίδου 10 καί ἤμουν ὁ μοναδικός γιός τῆς οἰκογένειας. Εἶχα καί πέντε ἀδελφές. Τή Ρόζα, τήν Ἑρρικέτη, τήν Λουῖζα, τήν Ρασέλ καί τήν Εἰρήνη. Ἦμουν ὁ δευτέρος κατὰ σειράν γέννησης μετά τή Ρόζα, ὅποτε πολύ γρήγορα ἔνιωσα προστάτης τῆς οἰκογένειας, ἀφοῦ ὁ πατέρας μου συχνά ἔλειπε ἀπό τό σπίτι. Τόν χάναμε γιά μῆνες ὁλόκληρους. Ἦταν ἐπὶ Ζαχαριάδη στέλεχος τοῦ οἰκονομικοῦ του Κ.Κ.Ε. Μάζευε χρήματα γιά τούς ἀντάρτες, ἀντί νά βοηθήσει ἐμᾶς. Τέλος πάντων! Γι' αὐτό καί θυμάμαι τή μάνα μου νά ξημεροβραδιάζεται ράβοντας, γιά νά μᾶς ζήσει. Ἦμασταν πολύ φτωχοί. Ἐγώ πῆγα στό ἐβραϊκό δημοτικό, μέ δασκάλους τόν κ. Ζεῖκο, τή δεσποινίδα Σαντέλ καί τόν γνωστό ἐβραιοδιδά-

Ὁ Ἑσδράς ἀντάρτης.

σκαλο Κασοῦτο. Ὁ παππούς μου, ὁ Μεναχέμ Σαλέμ, ὁ πατέρας τῆς μάνας μου, μέ πήγαινε στή Συναγωγή τό Σαμπάτ καί τίς γιορτές. Στά δώδεκα ἔβαλα τεφιλήμ, ἐνθουσιαστικά δηλαδή, μαζί μέ ἄλλους συνομηλικούς μου. Ἡ θεία μου ἡ Ἀλέγγρα, ἀδελφή τῆς μητέρας μου, ἦταν πολύ μορφωμένη καί μετέφρασε τήν Ἀγκαδά στά ἑλληνικά. Τήν ἔμαθα ἀπέξω κι ἀνακατωτά. Στό Γυμνάσιο πῆγα στό Α΄ Ἀρρένων, ἦμουν καλός μαθητής. Μ' ἄρεσαν τά γράμματα ἀλλά δέν εἶχα με λεφτά οὔτε γιά πετρέλαιο στή λάμπα, οὔτε γιά ν' ἀγοράσω βιβλία καί τετράδια. Πήγαινα καί δανειζόμουν γιά λίγο ἀπό συμμαθητές. Τί νά προλάβεις νά συγκρατήσεις μέσα σέ λίγη ὥρα;

Μετά τό γυμνάσιο δούλεψα σέ μία φαρμακαποθήκη στήν Κεντρική Πλατεία τῆς Λάρισας. Ἐκεῖ μέ βρῆκε ὁ μεγάλος βομβαρδισμός τοῦ '41. Τραυματίστηκα στό πόδι μέ διαμπερές τραῦμα. Ἀνέβηκα τότε σ' ἓνα κάρο μ' ἓναν ἄλλο τραυματισμένο γιά νά πᾶμε στό Γενικό Νοσοκομεῖο. Ὁ ἄλλος στό δρόμο πέθανε. Θάνατος ὅμως καί πανικός ὑπῆρχε πολὺς ἐκείνη τήν ἡμέρα. Πολλοί ἔχασαν τή ζωή τους. Ἡ 15χρονη ἐξαδέλφη μου Ζαφείρα Κοέν ἦταν ἀνάμεσα σ' αὐτούς. Θά τό μάθαινα ἀργότερα. Στό Νοσοκομεῖο μ' ἄφησαν νά περιμένω. Εἶχαν πιά ἐπείγοντα περιστατικά. Καθόμουν σέ μία καρέκλα καί περίμενα. Μόλις εἶχα δεῖ ἄνθρωπο νά πεθαίνει μπροστά μου. Ἦμουν ἀναστατωμένος, τό τραῦμα μου πονοῦσε. Καί τότε ἄρχισε ἓνα φρικτό θέαμα νά ξετυλίγεται μπροστά μου. Κάθε λίγο καί λιγάκι ἄνοιγε ἡ πόρτα τοῦ χειρουργείου καί πόδια καί χέρια κομμένα πετάγονταν μπροστά μου στό πάτωμα. Γέμισε αἵματα καί μέλη σωμάτων ὁ χώρος. Φρικτό! Τί ἄλλο μποροῦσε νά δεῖ ἓνα παιδί καί πῶς μποροῦσε νά μείνει παιδί; Μέ τό πόδι μου εἶχα μεγάλη ἱστορία. Παραλίγο νά πάθω γάγγραινα, ἀφοῦ ἀπό τή βιασύνη τους στό Νοσοκομεῖο ἄφησαν μέσα στήν πληγή μου κομμάτια ὕφασμα πού ἔθρεψαν μέ τό κρέας. Μ' ἔσωσε εὐτυχῶς ἓνας καθηγητής γιατρος. Ἐξί μῆνες ταλαιπωρία.

Μετά δέν μποροῦσα νά ἐργασθῶ στή φαρμακαποθήκη. Ἔτσι ἄρχισα τό ἐμπόριο. Μαύρη ἀγορά. Ἀγόραζα ὄσπρια, τά πήγαινα στόν μεσίτη πού τά πουλοῦσε στό Κολωνάκι. Μέ τά λεφτά ἀγόραζα σταφίδα, τήν ἔφερνα στή Λάρισα. Ἀκόμα καί στούς Γερμανούς πουλοῦσα νεράντζια καί πορτοκάλια. Ἔπαιρνα μάρκα κι ἀγόραζα κασέρια. Μ' αὐτά καί μ' αὐτά μέγαλωνα. Σκλήραινα. Μέ τόν κίνδυνο τῶν Γερμανῶν κρυφτήκαμε μέ τήν οἰκογένειά μου στόν Ἀμπελών. Τό Ε.Α.Μ μᾶς ἔδωσε σπῆτι (χάρις στόν πατέρα μου), ἀλλά καί σάν Ἑβραίους μᾶς βοήθησαν. Μᾶς ἔδωσαν ταυτότητες. Ἐμένα μέ λέγανε Γιῶργο Γκούμα. Γιά νά μᾶς δίνουν τρόφιμα, ἔπρεπε νά γίνω ἀντάρτης. Ἔτσι ἐντάχθηκα στόν Ἀνεξάρτητο Λόχο Μηχανικοῦ, στό Γκουνταμάνι, πάνω ἀπ' τήν Καρυά

Όλυμπου. Μάιος-Απρίλιος του '43 ήταν. Είχα φθάσει στά 18 κι είχαν δει πολλά τά μάτια μου. Όμως κι από 'δω καί πέρα θά ζούσα πολλά. Συμμετείχα σέ πολλές αποστολές. Πρώτη δράση στά Τέμπη, στήν Άγία Παρασκευή, βάλαμε δυναμίτιδα στίς γραμμές κι ανατινάξαμε ένα τρένο μέ 500 Γερμανούς. Τό τρένο έπεσε στόν Πηνειό. Δεύτερη δράση. Στόν Καράλακα κατέφθασαν 600 Γερμανοί. Έκει κρύβονταν καί Έβραιοί. Όταν μιά μέρα μπήκαν στή Λίμνη νά δροσιστούν καί νά ξεκουραστούν, τούς κυκλώσαμε κι άρχισε τό μακελειό. Έκει σκοτώθηκαν καί 3 Έβραιοι.

*Ό Έσδράς όρθιος,
δεύτερος από άριστερά,
μέ τήν οικογένειά του.*

Συλλάβαμε πολλούς Γερμανούς καί πήραμε καί λάφυρα. Η λίμνη όταν φεύγαμε θυμάμαι, είχε γίνει κατακόκκινη άπ' τό αίμα. Έκει είχα καί τό πρώτο μεγάλο δίλημμα. Θά 'θελα νά ειδοποιήσω τούς γονείς μου, πού τότε κρύβονταν εκεί, ότι κινδύνευαν, αλλά μοϋ άπαγόρευαν άπό τήν όργάνωση γιά νά μείνει μυστική ή άποστολή. Δέν τούς ειδοποίησα. Εϋτυχώς σώθηκαν, άλλιώς... Άλλη δράση ήταν νά σώσουμε αιχμαλώτους σέ μία άμαξοστοιχία πού έρχόταν άπό Θεσσαλονίκη καί θά περνούσε τόν Πλαταμώνα. Κρυφτίκαμε σ' ένα λάκκο. Άντί εκείνης πού ύπολογίζαμε ανατινάχτηκε μιά άμαξοστοιχία μέ βενζίνες. Σ' όλες τίς δράσεις μās βοηθοϋσαν οί Άγγλοι άπό τήν Μ. Άνατολή. Γιά μιά δράση πού είμαι πολύ περήφανος είναι τό σαμποτάζ πού μās δόθηκε έντολή άπό τί Μ. Άνατολή νά κάνουμε. Στίς γραμμές τής Άγίας Παρασκευής. Έπί τρεις μέρες βάχαμε δυναμίτες γιά νά σπάσουν τά βράχια ώστε νά κόψουμε τίς γραμμές. Τά καταφέραμε. Λάβαμε συγχαρητήρια καί άπ' τόν Τσώρτσιλ καί γίναμε καί τραγούδι «Βροντάει ό Όλυμπος, άστράφτει ή Γκιώνα». Μās έπευφημοϋσε κι ό κόσμος όπου πηγαίναμε.

Δυστυχώς κι εκεί πάνω δέν έλειψαν καί οί προδότες καί οί φασίστες συνεργάτες τών Γερμανών, πού πρόδιναν Έβραίους. Άσχημα πράγματα αυτά.

Άπό τόν Όλυμπο, μετά τήν άπελευθέρωση, κατεβήκαμε στόν Πλαταμώνα... Μετά άρχισαν τά κομματικά συμφέροντα. Άρχισαν τά Δεκεμβριανά. Άπ' τί μία ό Ζέρβας, άπ' τήν άλλη ή Κυβέρνηση. Στό σπίτι γύρισα τό '45. Τούς βρήκα όλους καλά. Όλον τόν καιρό θυμάμαι έλεγα: «Μήν τυχόν πειράξει κανείς τήν οικογένειά μου». Καί μετά τήν άπελευθέρωση ή ζωή μου ήταν δύσκολη. Δέν μέ έπαιρναν στή δουλειά. Έπρεπε νά χω χαρτί άπό τήν ασφάλεια. Έφυγα

γιά 6 μήνες στη Θεσσαλονίκη, νά μέ ξεχάσουν. Κοιμόμουν σέ παγκάκια ή στη Συναγωγή. Σκληρό πράγμα ό πόλεμος καί τό μίσος τών ανθρώπων...

Ό Έσδράς Β. Μωϋσῆς ἦταν θεϊός μου.

Ντούκα Μωϋσῆ

Εἶμαι ἡ Ντούκα Μωϋσῆ καί γεννήθηκα τό Δεκέμβριο τοῦ 1928 στη Λάρισα. Ὑμουν ἡ μεγαλύτερη κόρη τῆς οἰκογένειας τοῦ Μωϋσῆ καί τῆς Ἑρρικέτης. Μετά ἀπό μένα γεννήθηκε ἡ Λούση, μετά ἡ Ρόζα, ὁ Μάκης, ἡ Σαρίνα καί τελευταία ἡ Στέλλα. Μέναμε σ' ἓνα διώροφο σπίτι, στήν ὁδό Παλαιστίνης 16, στη Λάρισα. Τό σπίτι μας εἶχε μία ἐξωτερική σκάλα, πού συνέδεε τόν κάτω ὄροφο, πού ἦταν ἡ κουζίνα καί τό σαλόνι, μέ τόν ἐπάνω ὄροφο, πού ἦταν οἱ κρεβατοκάμαρες. Στήν αὐλή μας εἶχαμε μία μουριά. Ὁ πατέρας ἦταν ἔμπορος ὑαλοπινάκων. Καλή δουλειά, ἀπ' ὅ,τι φαινόταν ἀπ' τή ζωή πού μᾶς παρείχε. Στό σπίτι μας ἔμενε ἡ γιαγιά Ντουντού κι ἓνας ἐξάδελφος τοῦ μπαμπά, ὁ Δανίδ Μουσᾶς. Γεμάτο τό σπίτι μας κόσμος, θυμᾶμαι. Ἐκτός ἀπό ἐμᾶς τούς δέκα, ἔρχονταν οἱ ἀδελφές τῆς μαμᾶς, ἑπτά τόν ἀριθμό, μέ τίς οἰκογένειές τους. Ἐρχόταν ὅμως καί ὅλη ἡ γειτονιά. Εἰδικά τό Πέσαχ, ἀφοῦ στό σπίτι μας ὑπῆρχε ὁ μοναδικός φούρνος στήν περιοχή. Ἀπό ἐκεῖ περνοῦσε ὅλη ἡ ἐβραϊκή κοινότητα γιά νά ψήσει τίς ματσότ (τά ἄζυμα). Γιά μένα ὅλο αὐτό τό πῆγαινε-ἔλα τών ἀνθρώπων ἦταν μαγεία. Καθεμιά γυναίκα πού ἐρχόταν ἔπιανε κουβεντολοῖ μέ τή γιαγιά. Ἕνα ἀτελείωτο κουβεντολοῖ μέ πράγματα πού ἀκούγονταν πολύ ἐνδιαφέροντα στά ἀφτιά ἐνός κοριτσιοῦ.

Ὑμουν στό σχολεῖο, θυμᾶμαι, ὅταν ἄκουσα γιά πρώτη φορὰ σειρῆνες καί ὁ δάσκαλος μᾶς ἐξήγησε τί σημαίνουν οἱ σειρῆνες καί τί εἶναι πόλεμος. Δέν κατάλαβα τότε. Ἀργότερα θά τό γευόμουνα στό πετσί μου. Φεύγοντας οἱ Ἴταλοί καί μέ τήν εἴσοδο τών Γερμανῶν διαδόθηκε ἡ φήμη ὅτι οἱ Ἴταλοί μᾶς προειδοποιοῦσαν: «Τώρα κινδυνεύετε. Φύγετε». Οἱ Ἴταλοί ἦταν καλοί. Οἱ Γερμανοί ὅμως... πολύ σκληροί. Μέ ἓνα κάρο, θυμᾶμαι, μέ στρώματα, παπλώματα καί λίγο ρουχισμό, φύγαμε γιά τόν Ἀμπελῶνα. Εἶχαν ἔρθει στη Λάρισα καί κάποιες οἰκογένειες ἀπό τή Θεσσαλονίκη καί μᾶς εἶπαν πόσο ὑπέφεραν οἱ Ἑβραῖοι ἐκεῖ καί πῶς τούς ἔστελναν μέ τρένα στά στρατόπεδα. Ἀπ' τόν Ἀμπελῶνα, ὅμως, γυρίσαμε στη Λάρισα στό σπίτι μας, γιατί ἀρρώστησε ἡ μητέρα μου. Ἐκεῖ μας βρῆκε ἡ 24η Μαρτίου τοῦ '44. Στίς 6 τό πρωί ξυπνήσαμε καί ἡ λέξη «RAUS» θυμᾶμαι ὅτι τρυποῦσε τά ἀφτιά μου κι ἔσκισε τήν ψυχή μου. Μᾶς

έδωσαν λίγο χρόνο νά ντυθοῦμε. Τή μητέρα μου, μέ τή Στέλλα μας 6 μηνῶν στήν ἀγκαλιά της, τήν θυμάμαι νά κατεβαίνει τίς σκάλες τρομοκρατημένη. Ἐγώ στά 16 τότε, ἡ «μεγάλη», μέ τά ἀδέλφια γύρω μου κι ὁ πατέρας μέ δύο βαλίτσες στό χέρι, περπατήσαμε μέχρι τήν πλατεία. Μιά μάνα ἔσπρωξε τό παιδί της γιά νά τό σώσει, ἀφήνοντάς το στή Λάρισα. «Εἶναι ἐβραϊάκι», φώναξε ὁ γείτονάς μας στούς Γερμανούς καί αὐτοί τό ἔσπρωξαν πίσω στή μάνα του. Πικράθηκα! Ἀνεβήκαμε στά αὐτοκίνητα καί μᾶς πῆγαν στό στρατόπεδο Μπουγᾶ, γιά 5-6 μέρες. Ὅταν γέμισε τό στρατόπεδο Ἑβραίους ἀπό τά Τρίκαλα κι ἀπό τά Γιάννενα, 250 ἄνθρωποι περίπου, μᾶς ὁδήγησαν στόν σιδηροδρομικό σταθμό. Θυμάμαι τά βουναλάκια ἀπό χρυσαφικά πού μᾶς διέταξαν νά παραδώσουμε στό στρατόπεδο πρὶν φύγουμε γιά τά τρένα. Στά παιδικά κοριτσίστικα μάτια μου ἦταν ἓνα ὠραῖο θέαμα. Βουναλάκια χρυσοῦ. Τώρα πού τό σκέφτομαι, φαντάσου ἀπό 6.000.000 ἀνθρώπους βουναλάκια χρυσοῦ!

*Ἡ Ντούκα μέ τά ἀδέλφια
καί τοὺς γονεῖς της.*

Στό βαγόνι ἦταν δύσκολα. Ἡμασταν στριμωγμένοι. Βαγόνι ζώων ἦταν. Τό ταξίδι κράτησε ἑννέα μέρες. Οἱ τελευταῖες μέρες πού ἦμασταν μαζί, ὅλη ἡ οἰκογένεια. Ὅταν φθάσαμε στό Μπιρκενάου μᾶς χώρισαν. Τόν πατέρα μέ τοὺς ἄνδρες, ἐμένα μέ τίς γυναῖκες καί τή μητέρα μου μέ τά ἀδέλφια μου τοὺς ὁδήγησαν σέ κάτι αὐτοκίνητα πού περιέμεναν λίγο παραπέρα. Ἔτρεξα κι ἐγώ. Ἦθελα ν' ἀνέβω μαζί τους. Μιά γυναίκα μέ ριγέ στολή μ' ἔσπρωξε. Μ' ἔστειλε στήν ὁμάδα τῶν γυναικῶν. Ἦταν ἡ τελευταία φορά πού εἶδα τοὺς δικούς μου. Ὑστερα μᾶς ξεγύμνωσαν καί μᾶς ἔδωσαν ροῦχα – ὄχι ριγέ σάν τῶν ἄλλων, ἀλλά πολιτικά μ' ἓνα Χ πίσω στήν πλάτη μέ λαδομπογιά φτιαγμένο, μᾶς κούρεψαν, μᾶς ἔγραψαν νούμερα μέ μελάνι στό βραχίονα. 77159 τό δικό μου νούμερο. Στό θάλαμο πού κοιμόμουν ἦταν κι ἄλλες Ἑλληνίδες κοπέλες. Ἡ Ρόζα, ἡ Μαργκό, ἡ Τζένη ἀπὸ τή Θεσσαλονίκη, ἡ Ρίτα ἀπὸ τήν Καστοριά. Μᾶς ἔνω-νε ὁ ἴδιος πόνος. Ὁ πόνος τοῦ χαμοῦ τῶν δικῶν μας, ἀφοῦ ἀπὸ τό πρῶτο βρά-δυ κάποια παλιά κρατούμενη μᾶς ἐνημέρωσε πὼς ὁ καπνὸς ἀπὸ τίς καμινάδες ἦταν οἱ δικοί μας ἄνθρωποι. Δέν τοὺς ἔκλαιρα ὅπως θά ἔπρεπε. Σκλήρυνα. Ἔπρεπε νά ἐπιβιώσω. Ἀγῶνας ἐπιβίωσης καθημερινός. Ἀπὸ τίς 5 τό πρῶτὶ καταμέτρηση καί μετὰ δουλειά. Ἀνταμώναμε μέ τοὺς ἄνδρες, πού μᾶς ψιθύ-

ριζαν: «Μή φοβάστε κορίτσια, θά' απελευθερωθούμε σύντομα».

Όταν έβλεπα νά φθάνουν καινούργιες αποστολές, ήθελα νά τούς φωνάξω «φύγετε», αλλά φοβόμουνα.

Χριστούγεννα τοῦ '44 μᾶς πήγαν περπατώντας στήν πόλη Μάλχοβ.

Έκει δέν ὑπῆρχαν κρεματορία. Έκει ὑπῆρχε πολλή πείνα. Μία φραντζόλα ψωμί τό 24ωρο γιά 50 άτομα. Μιά μέρα μᾶς ζήτησαν νά παραταχθούμε. Μέ τούς όπλισμένους Γερμανούς γύρω μας ξεκινήσαμε νά περπατάμε. Ήρες περπατούσαμε, κάπου 200 κορίτσια ήμασταν, όταν ξαφνικά διαπιστώσαμε πώς εἴμαστε μόνες. Οἱ Γερμανοί εἶχαν εξαφανισθεῖ. Ήταν 2 Μαΐου καί ήμασταν ἐλεύθερες. Αρχίσαμε νά πανηγυρίζουμε, όταν εἶδαμε ἀπό ἀπέναντι νά ῥχονται στρατιῶτες. Ρῶσοι ήσανε. Εἶχαν σφυροδρέπανο στό πιλίκιό τους. Μᾶς ἀγκάλιαζαν, ὅμως μᾶς κοίταζαν περίεργα. Ήμασταν σάν φαντάσματα. Μόνες, μπαίναμε στά ἄδεια σπίτια πού συναντούσαμε, γιά νά βροῦμε φαῖ καί γιά νά κοιμηθοῦμε. Ταλαιπωρία καί πείνα. Κανείς δέν μᾶς περιέθαλιρε. Μόνες μας. Ό,τι κάναμε μόνες μας. Οἱ γραμμές εἶχαν βομβαρδιστεῖ καί δέν μπορούσαμε νά γυρίσουμε στήν Ἑλλάδα. Ἀλήθεια ἀναρωτιέμαι: Δέν θά μπορούσαν νά εἶχαν βομβαρδιστεῖ νωρίτερα ὥστε νά μὴν ἔφταναν στά στρατόπεδα τόσα τρένα μέ τόσους ἀνθρώπους;

Τέσσερις μῆνες μετά γύρισα. Ήταν Σεπτέμβριος. Τό ταξίδι κράτησε ἓνα μῆνα. Φθάσαμε στό Στρατόπεδο Παύλου Μελά στή Θεσσαλονίκη. Μετά μέ λεωφορεῖο πήγα στή Λάρισα. Στό πρακτορεῖο μέ περιμέναν τά ξαδέλφια μου. Στή Λάρισα βρήκα συγγενεῖς πού εἶχαν κρυφτεῖ στά χωριά. Μ' ἀγκάλιασαν. Δέν μέ ρωτοῦσαν τίποτε γιά νά μή μέ στεναχωρήσουν, ἀλλά κι ἐγώ δέν ήθελα νά μιλήσω. Βέβαια ὅλοι πλέον ἤξεραν.

Ζῶ ὅλα αὐτά τά χρόνια, παρ' ὅλο πού ἔκανα παιδιά κι ἐγγόνια, μέ μία βαθειά πλνγή. Δέν ξεχνῶ. Δέν μπορῶ νά ξεχάσω καί δέν θά συγχωρήσω ποτέ, οὔτε σ' αὐτόν τόν κόσμο, οὔτε στόν ἄλλο.

Ἡ Ντούκα Μωυσῆ ήταν θεία μου.

«Ο ΛΥΚΟΣ ΤΗΣ ΣΤΕΠΑΣ»

Διαβάζοντας τόν τίτλο, αναρωτιέται κανείς, εάν στίς επόμενες γραμμές θά λάβει πληροφορίες, γιά τό γνωστό αυτό σαρκοφάγο θηλαστικό πού ύμνήθηκε σέ μυθολογία, λαογραφία, λογοτεχνία, κινηματογράφο, ζωγραφική, μουσική, αναφέρθηκε μεταφορικά αρκετές φορές σέ ιερά κείμενα, μελετήθηκε από τήν ἐπιστήμη καί τά τελευταία χρόνια, ἐπειδή ή βιωσιμότητα τοῦ εἴδους τοῦ διατρέχει κίνδυνο. Σύμφωνα μέ τό Κόκκινο Βιβλίο (1996) καί τήν ὁδηγία 92/43 τῆς Ε.Ε., θεωρεῖται τρωτό καί προστατευόμενο εἶδος.

Κάποιος ἄλλος ἀναγνώστης, πιθανῶς νά συνδέσει τόν τίτλο, μέ τό γνωστό ὁμότιτλο βιβλίο τοῦ βραβευμένου μέ Νόμπελ Λογοτεχνίας Hermann Hesse, στίς σελίδες τοῦ ὁποίου, ὁ καθηλωτικός «λυκάνθρωπος» Χάρυ Χάλερ ἀκροβατεῖ σέ ψυχοκοινωνικούς πόλους, στήν μοναξιά, μάχεται μέ τά ὑπαρξιακά κενά τοῦ, τήν ἀποξένωση, τούς φόβους, τά τραύματα, τά ἐνστικτά τοῦ, βιώνει μέσα σέ μία κοινωνική μήτρα τί βαλτωμένη βεβαιότητά τοῦ, ἀναζητᾷ πνευματικές διεξόδους, πνίγεται, δυσφορεῖ, χάνεται, περιπλανᾶται καί μέσα ἀπό τήν πένα τοῦ συγγραφέα καταφέρνει νά γοητεύει καί νά «ἐπιβιώνει» ἀπό τό 1927 μέχρι καί σήμερα.

Ἀπό τήν ἄλλη, μπορεῖ ἕνα μέρος τῶν ἀναγνωστῶν νά μὴν κάνει καμία ἀνάλογη ἀντιστοιχία καί νά ἀφεθεῖ στήν ἀχαρτογράφητη ροή τοῦ κειμένου πού ἀκολουθεῖ, δημιουργώντας τίς προσωπικές καί ἰδιαίτερες συνάψεις, σέ ἕνα ἀναγνωστικό λίκνο ἐλευθερίας καί μοναδικότητας.

Ἄς γίνεи μιά προσπάθεια νά μὴν ἀπογοητευτεῖ λοιπόν, κανένας.

Σέ κάθε περίπτωση ὅμως, αὐτό πού θά ἀποτελοῦσε στόχο τῶν γραμμῶν πού ἀκολουθοῦν, εἶναι ή ἐξατομικευμένη διάδραση μέ κάθε ἀναγνώστη, ή ἀλληλεπίδραση καί ή βιωματική καταγραφή ὅλων ὅσα παρατεθοῦν, σάν προῖόν ἐσωτερικευμένης ἀνάγκης, γιά νά «χτίσει» ἢ νά «ἀποδομήσει» ὁ καθένας

πάνω στην προϋπάρχουσα εμπειρία του. Τόσο η αναγνωστική έτοιμότητα, οι επικρατούσες συνθήκες, ο βαθμός γνωστικής διαπερατότητας και αφομοίωσης, ή ψυχική ανθεκτικότητα, όσο και οι προσδοκίες, ή ελεύθερη βούληση, ή αυτορρύθμιση, ή αυτοπραγμάτωση, αλλά και τὰ βαρόμετρα ήθικης και ελευθερίας που συν-λειτουργούν μέσα στον κάθε έναν από εμάς, θά αποτελέσουν τις μεταβλητές για τὸ ποθούμενο: τὴν ἐνεργητική διαχείριση, ὡς συνδετικό δίαυλο ανάμεσα στο λειτουργικό μας «ἐγώ» και στο ὑγιές συλλογικό ὑποσυνείδητο. Ὅλα αὐτά, σέ ἐλεύθερη ἀπόδοση, θά μπορούσαν νά σιγοφιθυριστοῦν στά «αναγνωστικά αὐτιά» σας, ὡς: «Ἀνακαλύψτε τὴν ἐτοιμότητα, τὴ θέληση και τὴν ικανότητα νά βιώνετε και ὄχι νά διαβάζετε, νά ἀκοῦτε ἢ νά προσλαμβάνετε ἀπλά, ἀποστειρωμένες φράσεις, συναισθήματα και στιγμές, διαχειριστεῖτε τα, ἀλληλοεπιδρᾶστε και προχωρήστε».

Ἄς θυμηθοῦμε, ὁμως, μέ τί φτάσαμε ὡς ἐδῶ.

Τὸν λύκο. Σύμβολο δύναμης και ελευθερίας, ὁ πάλαι ποτέ κυρίαρχος μέ τὴν μεγαλύτερη ἐξάπλωση στον πλανήτη, ὁ ἡγέτης τῆς ἀγέλης, ὁ «κακός» και πλανευτής τῶν παραμυθιῶν, φέρεται νά ἀντιπροσωπεύει τὰ ζωῶδη ἐνστικτα, τὴ δύναμη και τὴν ἀνεξαρτησία. Παρόλη αὐτὴν τὴ δυναμική εἰκόνα, ἀπὸ τίς καταγραφές φαίνεται νά ἰσχύει ὅτι, τὸ πρῶτο εἶδος ζῶου πού ἐξημερώθηκε εἶναι ὁ λύκος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέκυψε ὁ σκύλος, ὁ καλύτερος φίλος του ἀνθρώπου, σύμβολο προστασίας, πίστης και ὑπακοῆς.

Τὴ στέπα. Φύση ἀδάμαστη, ἀπεραντοσύνη και ἀπρόβλεπτοι κίνδυνοι, ἀρχέτυπη ὁμορφιά ἀντίθετη τῆς περιπλοκότητας, μιά αὐτάρκεια αἰσθήσεων μοναξιάς και μοναχικότητας μέ ξεκάθαρη λιτότητα, ἀκραῖες καιρικές συνθήκες και χαμηλή βλάστηση πού δέν σοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νά «κρυφτεῖς». Οἱ λαοὶ πού τὴν κατοικοῦσαν, ἦταν δεινοὶ πολεμιστές μέ ἰδιαίτερη ἀντοχή, καταπληκτικοὶ ἵππεις, εὐέλκτοι σὴν μετακίνηση, μέ σκληροτράχηλη και νομαδική ζωή, διακινητές και πολλές φορές ρυθμιστικοὶ παράγοντες ἢ θύματα γεωπολιτικῶν συμφερόντων.

Τὸν Χάρυ Χάλερ. Ἕνα γοπητευτικό «ταξιδιώτη» μεσήλικα, 2 βαλίτσες, 1 κουτί βιβλία και ἓνα ἐπιπλωμένο δωμάτιο, νά συνθέτουν τὴν ἀρχική εἰκόνα τῆς ἱστορίας. Ἕνα διάχυτο ψυχολογικό «κάδρο», ἓναν ὕμνο σὴν ὑπαρξη, σὴν διττότητα, μιά γλυκόπικρη πορεία σὴν ἐνθλικίωση, μιά περιπλανητική καθημερινότητα, μιά ἀμορφοποίητη κοσμοθεωρία ήθικης, μιά συνεχόμενη πάλιν και μετακίνηση ἀνάμεσα σε «κόσμους», μιά δίψα γιὰ εὐελιξία, μιά ζωὴ πού ἀκροβατοῦσε σέ λεπτές ἰσορροπίες, ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, στον Μότσαρτ, τὴν τζάζ και σὴς συνθήκες μᾶς κοινωνίας πού δέν χωροῦσε τὴ δική του ἐκκεντρικότητα.

Συνοπτικά έχουμε τόν άγριο λύκο που, ή έγινε σκύλος ή βρίσκεται υπό τόν κίνδυνο εξαφάνισης, τί στέπα ως μιá επέκταση γής τής όποίας οί λαοί, ή χλωρίδα καί ή πανίδα χαρακτηρίζονται άπό τήν επιβίωσή τους σέ ένα άκραίο, ήμι-άννδρο καί ψυχρό κλίμα καί έναν 50άρη σέ ύπαρξιακή κρίση.

Καί θά σκεφτεί κάποιος, «Έ, καί;», «Πώς συνδέονται όλα αυτά σε ένα κείμενο, τί σχέση έχουν μέ τό “τόρα” καί τί μοϋ προσφέρουν έμένα;». Καί αν όντως ύπάρχει έστω καί ένας που θά σκεφτεί έτσι, έχει επιτευχθεί ένα άπό τά πιό οϋσιαστικά βήματα: κατανοεί ότι οί άνθρωποι λειτουργοϋν μέ συνδέσεις τοϋ παρελθόντος ή τοϋ παρόντος, στό «έδω καί τώρα» μέ επιδίωξη, νά είναι ώφέλιμες καί παραγωγικές. Καί πόσο εύκολα θά ήταν πολλά στοιχεία στη διαχείριση π.χ. τοϋ άγχους, τοϋ φόβου, τής καθημερινότητας, αν αϋτήν ή συνειδητοποίηση λειτουργοϋσε πολύ συχνά; Αναφέρει χαρακτηριστικά ό Άριστοτέλης πάνω σέ αϋτό πώς αποκλειστικά το παρελθόν καί τό παρόν είναι αληθειακά εκτιμήσιμα καί πώς μόνο τά παρελθοντικά καί τά παρόντα γεγονότα μποροϋν νά λάβουν αληθειακή τιμή, τονίζοντας ως έντυπωσιακή τί συμφωνία μέ νεότερες σημασιολογικές αναλύσεις που άφοροϋν τό μέλλον. Απομακρύνεται, έτσι, άπό τήν αίτιοκρατική θεώρηση τοϋ σύμπαντος, αφήνοντας χώρο γιά έλευθερία, εξέταση καί δράση. Φαίνονται μάλλον σπουδαία έφόδια, γιά κάποιον που θέλει νά απεγκλωβιστεί άπό τίς περιοριστικές γραμμικές αιτιότητες καί νά ανακαλύψει καί νά ακολουθήσει τό δικό του μονοπάτι, σωστά;

Υποθέτοντας, λοιπόν, ότι ύπάρχει, έστω καί ό ένας αϋτός αναγνώστης που έφτασε στό προηγούμενο σκεπτικό καί έχοντας κρατήσει ως ένα προσχέδιο μνήμης τά παραπάνω, προχωράμε μέ μιá υπόθεση καί τολμοϋμε νά υφάνουμε ένα νοηματικό νήμα σύνδεσης, μέ όσα αναφέρθηκαν. Στό πολύτιμο «έδω καί τώρα» λοιπόν, επιχειροϋμε μιá προσέγγιση, σέ ένα σύγχρονο άνθρωπο, που ζει σέ ένα περιβάλλον που πρέπει νά προσαρμόζεται ανάλογα μέ κάθε μορφή βιο-ψυχο-κοινωνικο-φυσικής, κλιματικής αλλαγής καί παλεύει μέ τούς ρόλους του, τίς έσωτερικές συγκρούσεις, τήν πολυπλευρικότητά του καί άλλα που πιθανώς νά αναδυθοϋν στην πορεία. Έναν άνθρωπο τοϋ σήμερα, που μπορει νά ύπάρχει δίπλα, γύρω, πίσω, απέναντι ή καί μέσα μας.

Άρχική μας προϋπόθεση είναι, νά μίν «κρίνουμε» κανέναν καί ειδικά άπό τό «έξωφυλλό» του, αλλά νά αποπειραθοϋμε νά δοκιμάσουμε μέ τήν παρατήρηση, τήν επεξήγηση σημαντικών όρισμών καί έννοιών, τήν αξιολόγηση, τήν κατανόηση, κάνοντας χρήση καί όδηγό, τί λέξη-πρόκληση, που «άκούγεται» εϋρέως τελευταία, δηλαδή τήν ένσυναίσθηση. Μποροϋμε, μέ λίγα λόγια, νά περπατήσουμε μέ τά παπούτσια ενός άλλου ανθρώπου στη δική του άφιλό-

ξενη στέπτα, όταν παλεύει με τόν λύκο μέσα ή έξω του; Μή βιαστούμε νά δώσουμε απάντησι.

Ἡ οὐσία δέν κρύβεται στό «ναί, ὄχι, δέν ξέρω», ἀλλά στήν ἐμπειρία, κρύβεται στους «κοινούς παρονομαστές» πού ἀκόμη καί ἂν φαινομενικά δείχνουν νά διαφέρουν ἐκ πρώτης ὄψεως μέ τό δικό μας γίνεσθαι, ἐκούσια ή ἀκούσια, τούς ἀγνοοῦμε καθημερινά καί συστηματικά, δίνοντας χώρο στόν νοητικό «ἐξορκισμό», στόν φόβο, στήν πόλωση καί στόν διαχωρισμό. Σέ ἕναν ἄλλον αἰῶνα, ὁ πρῶτος ὑπαρξιστής φιλόσοφος, ὁ Δανός Søren Kierkegaard, ἴσως θέλοντας νά ἀνακόψει τή διασπαστική αὐτή τάσι τῆς σύγχρονης δυστυχίας, ἀναφέρει στό βιβλίο του «Ἀσθένεια πρὸς θάνατον»: «Ἀκριβῶς ὅπως ἕνας παθολόγος, μπορεῖ νά πει ὅτι εἶναι ἀρκετά πιθανό πῶς, δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνας ἄνθρωπος πού νά εἶναι ἀπόλυτα ὑγιής, ἔτσι καί ὅποιοσδήποτε γνωρίζει πραγματικά το ἀνθρώπινο εἶδος μπορεῖ νά πει ὅτι δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνας ἄνθρωπος πού νά μὴν δυσφορεῖ λίγο, πού δέν κρύβει μία ἀνησυχία, μία ἐσωτερική διαμάχη, μία δυσαρμονία, ἕνα ἄγχος γιά κάτι τό ἀγνωστο ή γιά κάτι πού δέν τολμᾷει κἂν νά προσπαθήσει νά μάθει». Ἄς κρατήσουμε αὐτή τή σκέψη γιά τήν καθολικότητα τῆς δυσφορίας.

Κάτι, ἐπίσης, πού θά μποροῦσε νά συμβάλει ἀποφασιστικά στή διερεῦνησή μας, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικότητας, τό σύνολο ὅλων τῶν ποιοτικῶν καί ποσοτικῶν βιολογικῶν, ψυχολογικῶν καί κοινωνικῶν χαρακτηριστικῶν (βιολογικά γνωρίσματα, χαρακτήρας, νοημοσύνη, ἀντιληπτικές διαδικασίες, συνήθειες, ἰδιοσυγκρασία, κ.ἄ.) πού διακρίνει τό ἄτομο ἀνάμεσα στους ὁμοίους του, ἀλλά καί ἀναδύει τήν φαινομενολογική διασύνδεσή τους. Τά πρωτότυπα αὐτά γνωρίσματα ἐκδηλώνονται ἀνάλογα μέ τήν κληρονομικότητα, τόν χαρακτήρα καί τό περιβάλλον ὅπου καί ἀναπτύσσονται. Ὁ σχηματισμός τῆς ἀτομικότητας ἀποτελεῖ μιά ξεχωριστή ταυτότητα γιά κάθε ἄνθρωπο καί ὁδηγεῖ στή διαμόρφωση τῆς μοναδικότητάς του. Παράλληλα, ὁ ἄνθρωπος μετουσιώνεται καί ἀπό τά σταθερά χαρακτηριστικά τῆς προσωπικότητάς του, λειτουργώντας βαθμιαία καί ὡς μέλος ἑνός εὐρύτερου κύκλου (οἰκογένεια, σχολεῖο, κοινωνία κ.λπ.), ἀποκτᾷ μιά ποικιλομορφία συμπεριφορῶν καί ἀντιδράσεων συλλογικῆς συνειδήσεως. Εἶναι γεγονός πῶς ἂν μιά κοινωνία προάγει καί προασπίζει μέ ἰσορροπία καί μηχανισμούς στήριξης (ἠθική, παιδεία, κίνητρα, βιοτικό ἐπίπεδο, πολιτισμό, υγεία, ἐργασία, ἀσφάλεια) τήν πορεία αὐτή, θά ἀπαρτίζεται ἀπό αὐτάριχη, ἀναπτυσσόμενα καί αὐτο-φροντιστικά πρόσωπα, μέ ἐλεύθερη βούληση, προσωπική εὐθύνη, ὠριμότητα ἀποφάσεων, συνεργατικό πνεῦμα.

Σέ ἕναν κόσμο ὅπου το πρόβλημα τοῦ ἑνός «σήμερα» εἶναι ἐν δυνάμει πρόβλημα ὅλων «αὔριο», ἄς ξαναθυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἀνάγκη γιά συλλογική ἀντιμε-

τώπιση τῶν προβλημάτων καί τῶν δύσκολων καταστάσεων στόν ἄνθρωπο, εἶναι ἔμφυτη. Ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κοινωνική του ζωή στράφηκε στή συλλογικότητα γιά νά ζητήσει προστασία, συμμετοχή, συνεργασία καί νά ὀργανώσει λειτουργικά τή ζωή του μέ ἄλλους. Γιά νά ἐκδηλωθεῖ αὐτή ἡ κοινωνική ζωή, χρειάζεται ἓνα «δομημένο πλαίσιο», δηλαδή κάποιες ἀρχές, δεσμεύσεις, ἀξίες, ὑποχρεώσεις καί δικαιώματα, ἀπαιτεῖται μία ταυτότητα, πρότυπα, ρόλοι, μιά ἀλληλεπίδραση, ἀλληλοδράση μέ κοινούς στόχους γιά τήν ἐπίτευξη τῆς συνύπαρξης καί συνεργασίας, σέ ἓνα πλαίσιο πού δέν θά χαθεῖ ἡ μοναδικότητα καθενός, ἀντίθετα θά ἀναπτυχθοῦν καί θά ἐξελιχθοῦν τά ἀτομικά του στοιχεῖα. Ἀπό τό «ἐγώ» στό «ἐσύ» καί ἀπό τό «ἐσύ» στό «ἐμεῖς», ἀπαιτεῖται διάθεση συνάντησης, ὑπέρβαση τοῦ ἀτομικισμοῦ, ἀμοιβαιότητα, ἀλληλεγγύη, συνειδητότητα καί συσπείρωση. Μέ τήν κοινωνική συνοχή, ἡ συλλογικότητα λειτουργεῖ σάν μία μορφή ὑπερ-συνείδησης, ἓνα κανάλι ὅπου ἡ ἀτομική συνείδηση ἔχει λόγο ὑπαρξης, ἀλλά καί δυνατότητα ἔκφρασης καί ἀνάπτυξης, χωρίς ἐγκλωβιστικά σύνορα, μικρο ἢ μακρο πολιτικές, ὅπου ὁ ἄνθρωπος θά μπορεῖ νά εἶναι, νά αἰσθάνεται καί νά ἀντιμετωπίζεται τόσο ὡς μοναδικός, ὅσο καί ὡς χρήσιμο καί ἐνεργό μέλος ὅλου αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Δέν πρέπει ὅμως νά λησμονοῦμε ἀκόμη, ὅτι ἡ σελήνη θά ἔχει πάντα δύο πλευρές. Ὅλες οἱ ἀναφορές συγκλίνουν στό πορτραῖτο ἑνός κοινωνικοῦ ἀτόμου, πού διατηρεῖ τήν μοναδικότητά του, καί ὄχι φυσικά γιά «μαζικές ψυχές» πού λειτουργοῦν σέ συνθήκες «κοινωνικῆς τηλεπάθειας». Πειράματα, ὅπως τοῦ Asch, τοῦ Milgram, τῶν Simons & Chabris (The invisible gorilla), γιά τή συμμόρφωση, τήν ὑπακοή, τήν ἐπιλεκτική προσοχή, τήν ἀντιληπτική τύφλωση, ἀκόμα τρομάζουν καί ἀφυπνίζουν ἓναν ἐλεύθερα σκεπτόμενο ἄνθρωπο. Δέν ἔχουμε, λοιπόν, ἀνάγκη ἀπό «πολιτοποιημένους» ἀνθρώπους. Ἡ μαζοποίηση εἶναι ὁ τυφώνας τῆς πνευματικῆς καί βουλευτικῆς ὑποδουλώσεως, ἓνας κίνδυνος πού ἐγκυμονεῖ τόν ἀφανισμό τῆς αὐταξίας, τῆς προσωπικότητας, τῆς φρονήσεως, τῆς αὐτονομίας, τῶν ἀναμνήσεων, τῆς αὐθυπαρξίας καί τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπου. Τό πρόσωπο καθίσταται ἑτεροκίνητο, ἀσταθές, υἱοθετεῖ ἐξωγενῇ κληρονομικά ἀποθέματα, διαβρώνεται καί χειραγωγεῖται ἀπό τούς ρυθμιστές πού καθοδηγοῦν τή λογική, τή σκέψη, τή συμπεριφορά του, ἀντιμεταβιβάζοντάς του ἓναν οὐτοπικό ἔλεγχο. Καί τότε, μέσα στή μάζα καί πίσω ἀπό τό ἀπρόσωπο τῆς ἀνωνυμίας, χωρίς τήν ἐνεργή συνείδηση τῆς προσωπικῆς του εὐθύνης, ξεθωριάζει κάθε ἴχνος τῆς ἠθικῆς του καί ἀναδύονται τά πάθη καί οἱ βίαιες ἐνστικτώδεις συμπεριφορές του. Τότε ὁ «λύκος οὐρλιάζοντας», δείχνει

τά κοφτερά του δόντια έπιτιθέμενος ή προκαλώντας αυτοτραυματισμούς στους ψυχικούς, νοητικούς και πνευματικούς του ιστούς.

Ανατρέχοντας αρκετά πίσω, μαθαίνεις πάντα ενδιαφέροντα πράγματα. Ένδεικτικά πρόσωπα της ιστορίας, όπως οι Άριστοτέλης, Πλάτωνας, Σωκράτης, Πλωτίνος, Hegel, Engels, Comt, Popper, Durkheim, Sartre, Freud, Le Bon, Lewin, Jung, Klein, Pages, Adler, Rogers κ.ά., «άγγιξαν» από τί δική τους σκοπιά όλα αυτά τά ζητήματα, γιατί μάλλον πίστευαν πως για νά φτιαχτεί αυτός ο κόσμος, δέν πρέπει νά περισσεύει ή νά νιώθει ότι περισσεύει κανένας, νά όμογενοποιείται, νά έτικετοποιείται, νά υπάρχουν άκριτοι και έξιδανικευμένοι «τοτεμικοί πατέρες» στό είδος του, νά καλλιεργεί πολωτικές διανθρώπινες διακρίσεις και ότι, μάλλον, ό άνθρωπος δέν κινδυνεύει από τό πρόβλημα του “ύπερπληθυσμού” στην ανθρώπινη ψυχοκοινωνική του υπόσταση. Ίσως νά είχαν καταλάβει ότι, όλοι οι άνθρωποι, μονάδες και μέρη συνόλων, μέ τόν δικό τους μοναδικό τρόπο, για τούς δικούς τους λόγους δυσφορούν, πονάνε, φοβούνται, βολεύονται, ματαιώνονται, απέλπίζονται, αγαπάνε, προδίδουν, χαίρονται, πιστεύουν, απορρίπτουν, έλπίζουν, πεθαίνουν. Ίσως, ψάχνοντας τόν πόνο στον έαυτό τους, νά κατάλαβαν καλύτερα και τόν πόνο του συνανθρώπου τους. Ίσως τελικά κι εκείνοι οι λίγοι της γενιάς τους (σπουδαίοι σήμερα για έμάς), νά είχαν προβληματιστεί κάποια στιγμή και οι ίδιοι, αν μπορούν νά περπατήσουν μέ τά παπούτσια του δικού τους «λυκάνθρωπου» Χάρυ, στην στέπα της έποχής τους... Ίσως...

Αμετάθετο και έλάχιστο χρέος έχουμε προς όλους αυτούς, νά αναρωτηθούμε τουλάχιστον, πόσοι άραγε από έμάς αφήσαμε τήν πολύβουη ναρκισσιστική φιλαντία μας, για νά συλλογισθούμε αυτό που εύστοχα, λιτά και απέριττα διατύπωσε ό Albert Camus: «έλάχιστοι καταλαβαίνουν ότι μερικοί άνθρωποι καταναλώνουν τεράστια ποσοστά ένέργειας, για νά είναι άπλως φυσιολογικοί»... Για όσους λοιπόν δέν τό γνωρίζουν, οι ειδικοί της ψυχικής υγείας, είναι σέ θέση νά τό επιβεβαιώσουν μέ μεγάλη σιγουριά: αγωνιώδεις προσπάθειες, κενά, άξημέρωτες νύχτες, άδιέξοδα, παραίτηση, κόπωση και δυσφορία, είναι λίγα από αυτά που τούς περιγράφουν τόσο άνθρωποι καθημερινά, που έπιζητούν νά δείχνουν ή νά νιώθουν φυσιολογικοί. Περιγράφουν μέ πόνο, αυτό τό σκίσιμο της ψυχικής τους σάρκας, όταν ή κατάθλιψη, τό άγχος, οι φοβίες, ή έτικετοποίηση, ό αποκλεισμός, ή περιφρόνηση, ή μοναξιά, ή απόρριψη, ξυπνά τόν λύκο τους μέσα τους, σέ μιá κοινωνία-στέπα, που ή χαμηλή ψυχοπνευματική της βλάστηση δέν τούς αφήνει ούτε τά έλάχιστα περιθώρια νά κρύφουν έστω και για λίγο τί βασανιστική τους δυσφορία,

μεταμόρφωση, μοναξιά τους. Αυτό θά σᾶς ποῦν οἱ εἰδικοί... Γιά ὅσους πάλι, ἔχουν περάσει ἢ περνᾶνε ἀπό αὐτό τό μονοπάτι, βιώνουν τήν κοινωνία ὡς ἓνα περίπλοκο καί ἀφιλόξενο μωσαϊκό, πού δέν χωράει τήν δική τους ὑπαρξη, τοὺς περιθωριοποιεῖ, τοὺς ταΐζει μέ ἐφήμερα γόπτρα, τοὺς πλανεύει, γιά ὅσους ἔχουν νιώσει τή διάβρωση στά ψυχικά τους κύτταρα, γιά ὅσους ἔχουν «οὐρλιάξει» τίς νύχτες γιά νά σκίσουν τήν ἐκκωφαντική σιωπή τῶν ἀδιεξόδων τους, ἅς προσφέρουμε τή φράση-δῶρο «...δέν εἶστε μόνοι...».

Στό ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Irvin Yalom *Στόν κῆπο τοῦ Ἐπίκουρου* ἀναφέρεται: «Υπάρχουν δύο εἶδη μοναξιάς: ἡ καθημερινή καί ὑπαρξιακή. Ἡ πρώτη εἶναι διαπροσωπική, εἶναι ὁ πόνος τοῦ νά εἶσαι ἀπομονωμένος ἀπό τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Αὐτή ἡ μοναξιά, ἡ ὁποία συχνά συνδέεται μέ ἓνα φόβο γιά τή στενή ἐπαφή ἢ μέ αἰσθήματα ἀπόρριψης καί ντροπῆς ἢ μέ τήν πεποίθηση ὅτι εἴμαστε ἀνίκανοι νά ἀγαπηθοῦμε, εἶναι σέ ὅλους μας γνωρὶμ. Γιά τήν ἀκρίβεια τό μεγαλύτερο μέρος τῆς δουλειᾶς πού γίνεται στήν ψυχοθεραπεία, ἐπιχειρεῖ νά βοηθήσει τοὺς θεραπευόμενους νά μάθουν νά διαμορφώνουν πῶς στενές, πῶς ὑποστηρικτικές καί σταθερές σχέσεις μέ τοὺς ἄλλους. [...] Ἡ δευτέρη μορφή μοναξιάς, ἡ ὑπαρξιακή ἀπομόνωση, εἶναι πῶς βαθιά καί πηγάει ἀπό τό ἀγεφύρωτο χάσμα ἀνάμεσα στό ἄτομο καί στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Τό χάσμα αὐτό εἶναι συνέπεια, ὅχι μόνο τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος βρίσκεται πεταμένος μόνος του μέσα στήν ὑπαρξη κι εἶναι ὑποχρεωμένος νά βγεῖ ἀπ' αὐτὴν μόνος, ἀλλὰ προκύπτει κι ἀπὸ τό γεγονός πῶς ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς κατοικεῖ ἓναν κόσμον, τὸν ὁποῖο γνωρίζει πλήρως μόνο ὁ ἑαυτός μας».

Πῶς νιώθετε διαβάζοντας ὅλα αὐτά; Πέρασε ἀπὸ τὴ σκέψη σας ὅτι ὁ πόνος, ἡ μοναξιά, ἡ δυσφορία, ἡ ἀπὸγνωση εἶναι πανανθρώπινα συναισθηματικά φαινόμενα; Σᾶς προβληματίζει σέ δεύτερο χρόνο, ἂν τελικά, ἐσεῖς ἢ κάποιος ἄλλος ὑποφέρει περισσότερο; Πιστεύετε ὅτι ὑπάρχει ζυγαριά ἢ μέτρο γιά τό ποιὸς πονεῖ πῶς πολὺ, καί ἂν ναί, ποιός, πότε, πού, πῶς, θά μποροῦσε ἄραγε νά τό κοστολογήσει; Εἶναι... ὁ θάνατος, ἡ οἰκονομικὴ ἀνέχεια, ἓνα ἐξαρτημένο σέ οὐσίες παιδί σας, ἡ μοναξιά, οἱ κρίσεις πανικοῦ, ἡ ἔλλειψη ἐπικοινωνίας, ἓνας σκληρὸς ἐργοδότης, ἡ ἀτεκνία, ἓνα ταξίδι πού ἀκυρώθηκε, μιὰ προαγωγή πού δέν ἦρθε, μιὰ προδοσία, ἓνα σπῆτι πού δέν ἀποκτήθηκε ποτέ, ἓνας μόνιμος ἐσωτερικὸς «κόμπος», τὰ οἰκογενειακά γεύματα ὅπου ὑποκριθήκατε, μιὰ φιλία πού χάθηκε, τὰ ἀποτυχημένα παιδιά, οἱ φοβίες, τὰ σκληρά καί ὑποτιμητικά λόγια πού ἀκούσατε, οἱ καταθέσεις πού δέν αὐξήθηκαν, ἡ ἀπιστία ἑνὸς συζύγου, ὁ ἐνοχλητικὸς γείτονας, τὰ κιλά, τό τσιγάρο, τό ἀλκοὸλ

πού δέν μπορεῖτε νά διακόψετε, οἱ γονεῖς πού ἔφυγαν χωρίς νά τοὺς πεῖτε «εὐχαριστῶ», ἡ διάγνωση μιᾶς ἀσθένειας, ἡ ἀνεργία, ἕνα ροῦχο πού δέν μπορέσατε νά ἀγοράσετε, τό «σ' ἀγαπῶ» πού δέν ἀκούσατε, ὁ πόλεμος, ἕνα διαζύγιο, ἕνα βλέμμα πού σᾶς ἔκανε νά αἰσθανθεῖτε «λίγοι», τό καθημερινό ἄγχος πού σᾶς πνίγει, ἡ ἀναμονή ἔξω ἀπό ἕνα χειρουργεῖο, τό κατοικίδιο πού χάσατε, μιὰ ψυχική πάθηση, τό ἀξίωμα πού δέν πήρατε, τό διαμαντένιο ρολόι πού ὄνειρευσάσατε, μιὰ «ταμπέλα» πού σᾶς κολλήσανε, ἡ ἀγκαλιά πού δέν σᾶς πήρανε ποτέ, ἡ ὀρφάνια, ὁ θυμὸς πού καίει μέσα σας, ἕνα «μπράβο» πού δέν εἰσπράξατε, ἡ κόρνα στό φανάρι, μιὰ ἀποβολή, τὰ ἡλιοβασιλέματα πού δέν μοιρασθήκατε, ἡ ἀναπηρία, ὁ γάμος πού δέν ἦρθε ἀκόμη, μιὰ δίκη πού χάσατε, οἱ ὥρες πού περμιένετε γιὰ ἕνα τηλεφώνημα, μιὰ ἀπόλυση, οἱ ἄλλοι πού δέν σᾶς καταλαβαίνουν, ἡ νέα ρυτίδα στό πρόσωπό σας, τὰ «ὄχι» πού δέν εἶπατε, τὰ προσωπεῖα πού φορᾶτε γιὰ νά κρύψετε τή δυσκολία σας, τό αἶσθημα τοῦ ἀνικανοποίητου, ἕνας ἄδικος καί σκληρὸς Θεός... Καί ἡ λίστα δέν σταματᾷ ἐδῶ... Ποιὸς «τολμαίει», λοιπόν, νά ἀριθμῇ τί πονάει περισσότερο...; Εὐχομαι κανένας, καί ὁ λόγος εἶναι ὅτι ὁ πόνος δέν ἔχει μοριοδότηση, δέν γνωρίζουμε τί κρύβει ἀπὸ πίσω, κάτι, πού ἀκούγεται λίγο καί ἀδιάφορο γιὰ ἐμᾶς καί πάνω ἀπὸ ὅλα, ὁ πόνος καί ὁ φόβος πού τὸν ἀκολουθεῖ, δέ χωρᾶνε κριτική. Καί γιὰ νά προλάβω ἴσως τοὺς παρορμητικούς ἢ ὅσους παρασυρθοῦν ἐπειδὴ ἀναγράφεται –τεχνέντως– πρῶτα ὁ θάνατος, νά σᾶς πῶ, πὼς ὅσο σκληρὸς καί ἂν εἶναι ὁ φυσικὸς, ἄλλο τόσο, καί ἴσως περισσότερο, εἶναι ἀδυσώπητος ὁ καθημερινὸς ψυχικὸς θάνατος.

Θά σᾶς μεταφέρω πολλὰ-πολλὰ χρόνια πίσω, γύρω στό 470 π.Χ., ὅταν ὁ Προμηθεύς, θέλοντας νά βοηθήσει τοὺς ἀνθρώπους, κλέβει τή φωτιά ἀπὸ τὸν θεὸ Ἥφαιστο, τοὺς διδάσκει τέχνες καί ἐπιστῆμες, ὁ Δίας τὸν τιμωρεῖ δένοντάς τον στὸν Καύκασο καί στέλνοντάς καθημερινὰ ἕναν ἀετὸ νά τοῦ τρώει τὸ συκώτι. Εἶναι ἡ ὑπόθεση ἀπὸ τὴν τραγωδία «Προμηθεύς Δεσμώτης» τοῦ Αἰσχύλου καί θά σᾶς παραπέμω στὴν ἐξῆς φράση τῆς Ἰοῦς (ἡ Ἰὼ ἦταν ἑτέρα τῆς Ἥρας, ἐρωμένη τοῦ Δία, ἐπίσης θύμα σκληρῆς τιμωρίας τῶν θεῶν): «κρεῖσσον γάρ εἰσάπαξ θανεῖν ἢ τὰς ἀπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς», δηλαδὴ «καλύτερα νά πεθάνουμε μιὰ φορὰ, παρὰ νά ὑποφέρουμε ἄσχημα ὅλες τίς μέρες». Γιὰ τὴν ἱστορία, τὸν Τιτάνα Προμηθεά τὸν ἐλευθέρωσε ὁ ἡμίθεος Ἡρακλῆς. Σημειώστε ὅτι σέ αὐτὴν τὴν τραγωδία, ἕνας ἡμίθεος ἐλευθέρωσε καί ἔσωσε τὸν Τιτάνα πού βοήθησε τοὺς ἀνθρώπους. Κρατῆστε τό αὐτό, ἀκούγεται χρήσιμο.

Γυρνώντας, λοιπόν, στὰ προηγούμενα, πάλι οἱ εἰδικοί ψυχικῆς υἱείας θά σᾶς ἐπιβεβαιώσουν ὅτι εἶναι πάρα πολλές οἱ περιπτώσεις ἀνθρώπων γύρω

μας –καί ίσως νά εἶναι καί κάποιος ἀπό ἐσᾶς– πού ἀντιμετώπισαν τήν ἀπώλεια τῶν ἀγαπημένων τους προσώπων μέ ὑποδειγματική διαχείριση καί ἀξιοπρέπεια, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλα πρόσωπα πού «ἀσφυκτιοῦν» καθημερινά σέ ἀργές μορφές θανάτου. Ξέρετε, ὑπάρχει μιά μεγάλη ἀλήθεια, ἴσως λίγο δύσπεπτη στὴν ἀρχή, ὅπως κάθε καινούργια «γνωστική γεύση», ἀλλά οὐσιαστικά λυτρωτική: «θεραπεία δέν σημαίνει σέ ὅλες τίς περιπτώσεις ὅτι τό πρόβλημα ἐξαφανίζεται, θεραπεία σημαίνει, τίς περισσότερες φορές, διαχείριση». Καί ἂν αὐτό ἦταν μιά πληροφορία πού μᾶς τὴν μετέδιδαν ἔγκαιρα στὴ ζωὴ μας, πιθανολογῶ ὅτι ἡ ζωὴ μας θά ἦταν καλύτερη. Ἄν μᾶς γαλουχοῦσαν ψυχοπνευματικά, ὅχι μέ τό γάλα τοῦ φόβου, τοῦ μηδενισμοῦ, τῆς ἀπογοήτευσης, ἐπίσης πιθανολογῶ ὅτι κάθε ἀσθένεια, κάθε δυσκολία, κάθε κρίση, κάθε φόβος, δέν θά μᾶς ὀδηγοῦσε τυφλά στὴν παρακμή, στὴν κατάρρευση ἢ στὸν καθημερινὸ θάνατο, ἀλλὰ σέ μιά νέα ἐμπειρία, σέ μιά βιωματική ἀνάρρωση, θά μετουσίωνε τό πρόβλημα σέ μιά κινητοποιητική ἀλλαγὴ, θά τίναζε τὰ ψυχικά φτερά μας γιὰ ἓνα νέο ὀρίζοντα, θά ἀνοίγε μπροστά μας μιά νέα προοπτική ἠθικῆς καί ναί, σίγουρα ναί, θά εἶχαμε λιγότερο πονεμένους «λυκανθρώπους» σάν τό Χάρυ, καί αὐτό θά ἔκανε τόν «Homo-lupus sapiens», χωρίς καμιά χημική ἢ τεχνολογική παρέμβαση, ἓναν ἀληθινὰ ἐξελισσόμενο καί ἀνθρώπινο «Homo sapiens». Ποτὲ δέν εἶναι ἀργά βέβαια, τό πιστεύω καί τό υπερασπίζομαι μέ ὅλο μου τό εἶναι!

Ἐγραψα λίγο πιο πάνω «ἠθική» καί ἡ σκέψη μου ἔτρεξε στοὺς Σωκράτη, Ἀριστοτέλη, Πλάτωνα, Kant, Hobbes, Hume, Locke, Nietzsche, Mill, Smith, Montaigne, Spinoza, Dostoyevsky... Ἡ ἠθική ἀποτέλεσε εὐρύτατο ἀντικείμενο μελέτης, τόσο σέ γνωσιολογικὸ ὅσο καί σέ ἐμπειροκρατικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς ὑπαρξιακῆς ἀναζήτησης τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν μελέτησαν, τὴν ἀποκάλεσαν *Ἐπιστήμη*, τὴν μετασχημάτισαν, τὴν ἀπέρριψαν, τὴ συνέδεσαν καί τὴν ἀποσυνέδεσαν μέ τὴ φύση, τὴν κοινωνία, τό Θεῖο. Συστήματα χτίστηκαν, συντηρήθηκαν, γκρεμίστηκαν, βασιζόμενα σέ θεωρίες ἠθικῆς. Πάνω στό ζήτημα αὐτό, τέθηκαν πολλὰ ἐρωτήματα πού ἀφοροῦσαν στό θεωρητικὸ καί στό ἐφηρμοσμένο ὑπόβαθρο τῆς ἠθικῆς. Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια ἐρωτήματα διατυπώθηκαν ὡς ἑξῆς: ποῖο εἶναι τό κριτήριό πού ἀποφασίζει ἂν μιά πράξη ἢ μιά πρόθεση εἶναι ἠθικά ἀγαθὴ ἢ ἠθικά μεμπτή;

Οἱ ἀπαντήσεις πού δόθηκαν ἀπὸ διαφορετικές σκοπιπές ἢ καθεμιά, φαίνεται νά συγκλίνουν σέ μιά γενική κατεύθυνση, ὅτι τό κριτήριό τῶν ἠθικῶν καί ἀνῆθικων πράξεων καί προθέσεων, εἶναι ὁ ἠθικός νόμος μέσα μας, πού εἶναι γνωστός καί σάν ἠθικὴ συνείδηση. Ἡ ἠθικὴ συνείδηση δέν ἀποτελεῖ συναί-

σθημα, δηλαδή εὐάρεστη ἢ δυσάρεστη κατάσταση, ἀλλά ἀποκρυστάλλωση καί συμπίκνωση τῶν γνώσεων (συνείδηση = γνώση) τοῦ ἀνθρώπου σχετικά μέ τό ἠθικά ὀρθό ἢ ἠθικά ἄπρεπο, τό ἠθικά ἀγαθό καί τό ἠθικά μεμπτό. Τό σύνολο αὐτῶν τῶν ἠθικῶν γνώσεων, ὅμως, δέν ἔχει μόνο γνωσιολογικό χαρακτήρα, εἶναι δυναμικό καί δεοντολογικό, ἔχει δηλαδή ἐπιτακτικό ἢ ἀπαγορευτικό χαρακτήρα. Ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι ταυτόχρονα καί ἠθικός νόμος, πού ἐπιτάσσει στόν ἄνθρωπο νά πράττει καί νά θέλει τό ἀγαθό καί νά ἀποφεύγει τό κακό. Ἡ ἠθική συνείδηση ἐμπεριέχει τό κίνητρο τοῦ καθήκοντος καί τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης (μερικοί, ὅπως π.χ. ὁ Σ. Παγιατάκης, τήν ὀνόμασαν «συναίσθημα τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης»). Τό καθήκον μᾶς ὠθεῖ ἐπιτακτικά σέ ἀγαθές καί μᾶς ἀπωθεῖ ἀπό τίς κακές πράξεις. Τό κίνητρο τοῦ καθήκοντος εἶναι, σέ πάρα πολλές περιπτώσεις, ἰσχυρότερο καί ἡ καταπάτησή του ὁδηγεῖ σέ ψυχικές ἐντάσεις, σέ θλίψη καί σέ τύψεις τῇ συνείδηση.

Ἡ ἠθική συνείδηση ἀποτελεῖ, λοιπόν, γνώση καί νόμο συγχρόνως. Σά γνώση, ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς συνείδησης σχετίζεται μέ τήν ἔννοια τῆς ἠθικῆς κρίσης, τῆς ἱκανότητας δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου νά διακρίνει καθαρά το ἠθικά ὀρθό ἀπό τό ἠθικά ἐπιλήψιμο. Ἡ ἠθική συνείδηση, σά γνώση καί σά νόμος, ἀποτελεῖ μέρος τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀτόμου. Τά ἐρωτήματα ὅμως πού τίθενται, εἶναι ἂν εἶναι ἔμφυτη, ἐπίκτητη, ποιά μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἀρχή τῆς κ.λπ. Οἱ ἀπαντήσεις στά ἐρωτήματα αὐτά συνιστοῦν δύο διαμετρικά ἀντίθετες θεωρητικές προσεγγίσεις: τή θεωρία τοῦ ἔμφυτου (nativismus) καί τήν ψυχολογική ἢ ἐμπειρική θεωρία (empirismus). Ἀρχικά, κατά τό nativismus, ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι ἔμφυτη καί ἡ προέλευσή της ὑπερφυσική-θεϊκή: ὁ ἄνθρωπος ἀπό τή φύση διακρίνει τό ἀγαθό καί τό κακό. Κατά τόν empirismus, ἡ ἠθική συνείδηση δέν ὑπάρχει ἐξαρχῆς, ἀλλά γεννιέται κάτω ἀπό τό κράτος τῶν ποικίλων ἐπιδράσεων τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Τό ἐπιτρεπόμενο καί ἐπιβαλλόμενο ἐκλαμβάνεται σάν ἠθικά ὀρθό καί ἀγαθό, τό ἀπαγορευμένο ὡς ἠθικά κακό. Ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς περιλαμβάνει τήν κοινωνική ἢ ὁμαδική ἠθική καί τήν προσωπική ἠθική ἢ ἀλλῶς τό προσωπικό ἥθος. Τό ἄτομο γεννιέται καί ἐξελισσεται μέσα σέ ἕνα κόσμο ἠθικῶν ἀξιών, ὁ ὁποῖος τόν ἐπηρεάζει, ὅταν αὐτό ἀνιδρύει τό δικό του ἥθος. Ἡ σύγκρουση τοῦ ἀτόμου μέ τίς ἠθικές ἀξίες μπορεῖ νά ἐπέλθει, εἴτε ὡς ἀρνητικῆς μορφῆς, δηλαδή τό ἄτομο νά διαφωνεῖ ὀλοκληρωτικά μέ τά ἠθικά πρότυπα καί νά ἀποκλείεται ἀπό κάθε εἶδος κοινωνικά ἀποδεκτικῆς ἠθικῆς, εἴτε ὡς θετικῆς μορφῆς, ὅταν τό ἄτομο βρίσκεται σέ ἐγγήγορη καί διαρκῶς ἐπαναξιολογεῖ τίς ἠθικές ἀρχές, τόσο τίς δικές του, ὅσο καί τῆς κοινωνίας. Στήν πρώτη περίπτωση, συναντοῦμε συνήθως ἄτομα

μέ τήν λεγόμενη «παθητική ή εξατομικευμένη ήθικότητα», καί στή δεύτερη, άτομα μέ «ίσχυρή ήθικά προσωπικότητα». Ἡ τροποποίηση τῶν καθιερωμένων ήθικῶν ἀξιῶν (τοῦ ήθικοῦ κατεστημένου) ἀπό τίς ἰσχυρές αὐτές προσωπικότητες ἀποτελεῖ αἷτημα κάθε ἐποχῆς πού κατευθύνεται ἀπό σαθερές καί ήθικά ἀμφίβολες ἀξίες.

Τό αἰώνιο ζήτημα «τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ». Ἔχετε σκεφεῖ ποτέ, ποιὰ ἦταν ἡ πρώτη ἐπαφή τῆς νεοφερμένης μας ὕπαρξης μέ τό γνωστικό ἀντικείμενο τῆς ήθικῆς; Προβληματιστήκατε ἄραγε, πῶς ἐσεῖς μάθατε τό καλό καί τό κακό; Σίγουρα ὁ καθένας μας, ἄν ἀφιερῶσει λίγο χρόνο, θά ἔχει νά ἀφηγηθεῖ τή δική του ἐμπειρία, ἡ ὁποία εἶναι σημαντική καί πολύτιμη. Παρ' ὅλα αὐτά, στίς περισσότερες ἱστορίες, κοινή ἀναφορά φαίνεται νά εἶναι συνήθως ἕνα παιδικό δωμάτιο, μιά γαγιά, ἕνα ἀθῶο κοριτσάκι, κάποια κατσικάκια καί ἕνας λύκος. Νάί, πάλι ἕνας λύκος! «Τά παραμύθια λένε τήν ἀλήθεια», καί ἡ ἀφηγηματική τους ζωντάνια, μέσα ἀπό τή φωνή τοῦ «σημαντικοῦ ἄλλου», αἰῶνες τώρα, χρησιμοποιοῦν μοτίβα καί σύμβολα, πού μᾶς μυοῦν ἀπό πολύ μικρή ἡλικία στήν πραγματικότητα τοῦ κόσμου τῶν ἐνπλίκων, στήν ἐπικρατοῦσα ήθική. Στό ἡμίφως τῆς παιδικῆς μας στέπας καί μέ τή δύναμη τῆς φαντασίας, ἔχουν τήν ἱκανότητα νά μᾶς εἰσάγουν στό νά μάθουμε ὅτι σέ αὐτήν τή ζωή ὑπάρχει καί ἡ σκοτεινή πλευρά τῆς σελήνης. Μᾶς μαθαίνουν τί παθαίνει ὁ «καλός», «ὁ κακός», πῶς ἐξαπατᾶται ἕνας ἐνπλικας ἀπό ἕνα λύκο, ὅταν στόχος τοῦ τελευταίου εἶναι ἕνα ἀθῶο παιδί, μᾶς μαθαίνουν τίς ἐτικέτες, τί σοφία τῆς φύσης μέσα ἀπό τά «φωνήεντα ζῶα», τήν ἐπιχρυσωμένη εὐτυχία, τόν διχασμό, τή δουλεία, τήν ἀναπηρία, τό ὑπερφυσικό, τήν μοναξιά, τί φτώχεια, τά ἐπίγεια παλάτια, τήν καλή καί τήν κακή μάγισσα κ.ἄ. Ἄς ἀναφέρουμε χαρακτηριστικά, ὅτι ἀπό τούς Αἰσῶπο, Andersen, Dickens, Verne, Beecher, Perrault, Dodgson, Saint – Exupery, Kipling, Melville, Lindgren, Clemens, μέχρι καί τόν Τριβιζᾶ (ἀλλά καί πολλούς ἄλλους), βιώσαμε ὡς λιλιπούτειοι «ἀχαρτογράφητοι» ἀκροατές, τόσα, μᾶ τόσα πολλά, πού τά εἰκονοποιήσαμε μέ τή φαντασία μας, μᾶς ἔκαναν νά κοιτᾶμε ἐπίμονα πίσω ἀπό κουρτίνες, κάτω ἀπό κρεβάτια, νά φοβόμαστε τά σκοτεινά δρομάκια, τά ὑπόγεια καί νά τρώμε ὅλο τό φαγητό μας, γιά νά μὴν ἔρθει ὁ «κακός λύκος». Φτιάξαμε ἀργά καί σταθερά ἕναν ἐξατομικευμένο ἐσωτερικό κώδικα ήθικῆς, πού ἐπηρεάστηκε ἀνάλογα ἀπό τό ἀναπτυξιακό μας περιβάλλον, τήν προσωπικότητα, τή λογική, τήν ἐλευθερία, τήν ψυχοσπνευματική μας ἐξέλιξη, γιά νά φτάσουμε κάποια στιγμή στή ζωή μας, ἀτάραχοι πλέον, νά βάζουμε ἐτικέτες, νά πολεμοῦμε, νά ἀπορρίπτουμε, νά ἀδιαφοροῦμε, νά καταστρέφουμε ὅ,τι μᾶς φαίνεται «κακό».

Φτάσαμε ως ενήλικες, νά διαβάσουμε τόν Leviathan τοῦ Hobbes, καί ἐνῶ «ἀποστρεφόμεσθε» λεκτικά κάθε μορφῇ βίας, νά ταυτιστοῦμε τελικά μέ τό ὅποιας μορφῆς «τέρας», νά κλείσουμε τό φῶς καί νά κοιμηθοῦμε ἥσυχοι στό ἀνατομικό μαξιλάρι τῆς συνείδησής μας, στό ἴδιο ἡμίφως, πού ὡς παιδιά τρέμαμε τό «κακό». Καταφέραμε μέ ἓνα ἔξυπνο ρολοί στό χέρι μας νά μετράμε στό χιλιοστό τοῦ χρόνου τούς παλμούς μας, ἀλλά οὐσιαστικά νά μὴν «ἀκοῦμε» τήν καρδιά μας. Φτάσαμε ως «Ultra Homo sapiens», νά πανηγυρίζουμε τίς ἐπιφανειακές νίκες μᾶς ρηχῆς, ματαιόδοξης πραγματικότητας, νά συζητᾶμε γιά ὑπερανθρωπισμό, γιά μετανθρωπισμό, γιά μορφολογική ἐλευθερία, γιά ἀλγόριθμους συμπεριφορᾶς, νά τολμᾶμε νά ἐπιλέγουμε ποιός πρέπει νά ζήσει καί ποιός νά πεθάνει, νά χαρακτηρίζουμε τό γῆρας ὡς ἰάσιμη νόσο πού ἐμποδίζει τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τή θνητότητά μας, φτάσαμε νά μιλάμε ἴσως καί γιά τήν κατάργηση τοῦ θανάτου καί ὡς «ἐπαυξημένοι» καί παντοδύναμοι «ἄνθρωποι» νά φερόμαστε σάν θεοί...

Προβληματιστήκατε, ἄραγε, ποιές πύλινες πλάτες μποροῦν νά σπκώσουν τό βάρος τοῦ νά ὑποδύεται κάποιος τόν Θεό; Ποιά πύλινα χέρια ἔχουν τί δυνατότητα νά ἀναστρέψουν τήν πολύτιμη ἐμπειρία τῆς φθαρτότητας τῆς ὕλης, τῆς ὄντολογικῆς μας ἀνεπάρκειας; Σέ ποιόν ἀνθρώπινο νοῦ θά νιώθαμε ἀσφαλεῖς νά παραδώσουμε τήν ἐλευθερή μας βούληση; Ποιός ἄνθρωπος θά ἦταν ἐκεῖνος πού θά εἶχε τήν ἐξουσιοδότηση νά προκαθορίσει τό μέλλον μας, νά χειραγωγήσει τίς ἐλπίδες μας, νά κατακερματίσει τόν ὑπαρξιακό ρεαλισμό μας καί νά «ἄλωνίσει» τή συνείδηση πού φύτεψε ὁ Θεός μέσα μας; Σέ ποιόν θά παραδίδαμε τό σκῆπτρο τῆς διαχείρισης τῶν συναισθημάτων μας ἢ τῆς ἐλευθερίας μας; Ποιός θά κρατοῦσε τό «τηλεχειριστήριο» γιά τά δάκρυα, τό γέλιο, τί σιωπή ἢ τή φωνή μας, τό φόβο ἢ τή χαρά μας; Ποιός, ἄραγε, θά μποροῦσε νά διαβρώσει τό δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς καί τῆς λογικῆς μας;

Σκεφεῖτε... Σκεφεῖτε γιά λίγο τήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου γένους... Ἀπό πολύ παλιά... πηγαίνετε ὅσο πῶς πίσω μπορεῖτε... Θυμηθεῖτε τί ἔχει συμβεῖ σέ ἀνάλογες περιπτώσεις, ὅπου ἓνας ἄνθρωπος ἀποπειράθηκε νά φερθεῖ σάν θεός, μέ κάθε τρόπο ἢ λόγο, μέ ὅποιοδήποτε χρῶμα, κάτω ἀπό ὅποιαδήποτε σημαία ἢ σύμβολο ... Γιατί ἡ ἱστορία, ὡς ὁ ἐχθρός τῆς δουλικῆς σκέψης, ὅταν τήν μελετᾶμε, ἔχει νά μᾶς πεῖ πολλά. Σέ ἀνάλογες περιπτώσεις τῆς πτωτικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητας, βλέπουμε λοιπόν πῶς, ὁ ἀδυσώπητος ἀγώνας γιά πλοῦτο, ἀθανασία, τό κυνίγι τῆς κάθε ἐπιχρυσωμένης καί ἐφήμερης μορφῆς ἐξουσίας, εἶναι αἱματοβαμμένο καί σκοτεινό. Οἱ «ἀνθρωποθεοί» τοῦ εἴδους μας, πού ἐνίστε προσπάθισαν νά μεταμορφώσουν τά κενά, τό δικό τους

«τίποτε» σέ «κάτι», μέ αντίτιμο ἔστω καί μόνο μιά ἄλλη ὑπαρξη, ἀπεδείχθη ὅτι, ἢ ἀφάνισαν ὁλοκληρωτικά πρόσωπα καί κοινωνίες ἢ ἀφήσανε πίσω τους, ὀρφανούς, φτωχότερους, πεινασμένους, πολιτιστικά, οικονομικά, καί ψυχοπνευματικά λοβοτομημένους ἀνθρώπους. Ἀφήσανε ὡς παρακαταθήκη, «μεσαιῶνες» χαραγμένους μέ ἐσχατολογικές εἰκόνες, μὴ ἀναστρέψιμες συνέπειες, συνειδήσεις «τιμωρίας καί ἀμοιβῆς», μαῦρες σελίδες, πολλούς «λυκανθρώπους»...

Πιθανῶς, κάποιοι ἀπό αὐτούς τούς ὑποδύμενους θεούς τῆς ἱστορίας μας ξεκίνησαν μέ παρόμοιες φράσεις, σάν καί ἐκείνη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Shakespeare «Ὁ ἔμπορος τῆς Βενετίας»: «...Γιά νά κάνεις ἕνα μεγάλο καλό, κάνε ἕνα μικρό κακό...» καί ἔκρυψαν μέ «ὀσκαρική» ἐρμηνεία τά ἀρρωστημένα τους σχέδια, τά νοησιαρχικά τους παραδόξα γιά νά ἀναδειχθοῦν ὡς σωτῆρες τῆς ἀνθρωπότητας ἢ «αὐτοθυσιαστικές» προσωπικότητες, ἀπομακρύνοντας τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν ἑαυτό, τόν συνάνθρωπο, τή φύση, τόν αὐτοσκοπό καί τόν προορισμό του. «Ταξιδεύοντας» ἀπό τόν Ἐπίκτιτο μέχρι τόν Kant, συναντᾶμε αὐτὴν τὴν ὑπεροχή τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους, ὅπου μέσω Λογικῆς, γνώσης, αὐτονομίας, ἐπιτυχάνεται ἡ ἀβίαστη ἐσωτερικὴ μετουσίωση τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης, ἡ αὐτονομία. Συναντᾶμε τό κληροδότιμα τῆς δυνατότητας νά ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ὁ νοῦς μας ὡς θεϊκὸ μερίδιο εἶναι τό μέσο νά ἀποκτήσουμε σχέση μέ τόν Θεό, νά ἐπιλέγουμε ἐλεύτερα καί νά πράττουμε αὐτόβουλα κάτι πού ἐπιθυμοῦμε. Μάθαμε καί ξορκίσαμε ἄλλωστε, ἀπό τόν Οἰδίποδα τοῦ Σοφοκλῆ, πῶς οὐτοπικές προσωπικές αὐτορρυθμίσεις ἢ προσκολλήσεις σέ προσωπικά ἢ παγκόσμια «πεπρωμένα» καί σέ ἐκδικητικούς θεούς-τιμωροὺς προκαλοῦν καθολικὴ «αὐτοτύφλωση» καί βέβαιο ψυχικὸ θάνατο.

Ὑποθέτω ὅτι, μετὰ ἀπὸ ἕνα τέτοιου εἶδους ἀναστοχασμό, εἶναι κοινὸς τόπος ὅλων μας, σάν ἕνα εἶδος διασύνδεσης, πανανθρώπινης προαίρεσης, ἀλλὰ καί ἀναμενόμενης διάθεσης, σέ πρῶμο ἐπίπεδο τουλάχιστον, νά ἐγείρεται ἡ ἐπιθυμία μας γιά τέτοιου εἶδους λιγότερες σκοτεινὲς στιγμές, τόσο προσωπικές ὅσο καί παγκόσμιες. Θὰ τό ἀξιολογούσαμε ὡς φυσιολογικό, νά ἀποτελεῖ κοινὴ παραδοχή, ὅτι ἔχουμε ἤδη στιγματίζει ὡς εἶδος τὴν πορεία μας, ὅχι πάντα μέ τά πιό φωτεινὰ χρώματα καί πῶς θὰ ἦταν ἰδιαίτερα ὠφέλιμο, γιά ὅλους μας, νά ἐλαχιστοποιήσουμε τίς προσωπικές ἢ παγκόσμιες καθηλώσεις μας. Πιθανῶς νά ἔχετε κιόλας σκεφτεῖ τρόπους, στρατηγικές ἢ τεχνικές ἀνάκαμψης τῶν παραπάνω φαινομένων, κάποιοι ἤδη νά σκέφτηκε «κάτι πρέπει νά ἀλλάξει», ἄλλος νά εἶπε «ἐγὼ θέλω νά ἀλλάξω», καί αὐτὸ ἀκούγεται ὑπέ-

ροχο ἂν συνέβη, ἔτσι δέν εἶναι; Ἀπό τήν πλευρά μου, σάν συνοδοιπόρος σ' αὐτό τό ταξίδι, θά σᾶς παραθέσω μία σπουδαία φράση, πού λανθασμένα ἀποδόθηκε στόν Einstein καί εἶναι ἀπό τό βιβλίο πού ἔγραψε τό 1983 ἡ Rita Mae Brown μέ τίτλο «Sudden Death», φράση πού δέν ἀποτελεῖ μόνο «τροφή» γιά σκέψη, ἀλλά μιά λογική καί ἐπιστημονική παραδοχή, γιά νά κινητοποιηθοῦμε ποικιλοτρόπως: «Τρέλα εἶναι νά κάνεις τό ἴδιο πράγμα ξανά καί ξανά καί κάθε φορά νά περιμένεις διαφορετικό ἀποτέλεσμα». Ξαναδιαβάστε το, ἀξίζει!

Καί ξέρετε καί κάτι ἄλλο; Ἄν σᾶς κουράζει νά ἀνατρεῖτε στό πολύπαθο ὡς εἶδος παρελθόν μας, κοιτᾶτε ἀπλά γύρω σας, μέσα σας. Ἀφιερῶστε λίγο ἀκόμη ἀπό τόν χρόνο σας, γιά νά ἀνακαλέσετε τίς προσωπικές σας συντριβές. Τίς στιγμές ἐκεῖνες, πού ἐσεῖς ἢ κάποιος ἄλλος ὑπερέβη προσωπικά σύνορα, ἠθικές γραμμές, ἐλευθέρως ζῶνες καί δημιουργήσε φάουλους κύκλους ἐνοχῶν, ἐλευθεροφάνειας, θλίψης, πόνου, ἀκοινωνησίας, στασιμότητας, ἀπελπισίας, αὐτοἀρνησης, προφασισζόμενος ἄγνοια, καλή πρόθεση, θυμό, ἀδικία, ἠθικό νόμο, ἀκόμη καί ἀγάπη, εὐχαρίστηση ἢ ἡδονή... Πῶς νιώσατε, ὅταν γίνατε γιά λίγο «θεοί» καί κρατούσατε μέ κάποιο «περίεργο» τρόπο στά χέρια σας τί ζωή ἄλλων συνανθρώπων σας... Τί βιώσατε, ὅταν κάποιος ἄλλος τό ἔκανε αὐτό γιά ἐσᾶς... Πῶς αἰσθανθήκατε, ὅταν ἀντιληφθήκατε ὅτι δέν μπορείτε νά κάνετε τίποτε γιά τό δικό σας σήμερα, τό δικό σας αὔριο... Ἐπαναφέρετε τίς στιγμές ἐκεῖνες, πού ἀπλά, σᾶς κάνουν νά νιώθετε ἄβολα σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό σας, τοὺς ἄλλους... Θυμηθεῖτε κάποια «καλοκαίρια» τῆς ζωῆς σας πού ἔκρυσαν τοὺς πιό δύσκολους «χειμῶνες» σας... Μπορεῖ νά θυμηθεῖτε καί κάποιες στιγμές, πού περάσατε δίπλα ἀπό τήν ἀδικία, τήν ἀπώλεια, πού γίνατε θύτες, θύματα, αὐτόπτες ἢ αὐτῆκοοι μάρτυρες ψυχολογικῆς, σωματικῆς ἢ κοινωνικῆς βίας, πού βιώσατε, ἀντικρύσατε τόν πόνο, τήν ἐξαθλίωση καί ἀπλά, συνεχίσατε τήν πορεία πρὸς τή δική σας κανονικότητα. Στιγμές πού θυμίζουν τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, πού ἐνῶ ἀκούει τό γνώριμο οὐρλιαχτό τοῦ λύκου, βλέπει τήν Κοκκινোসκουφίτσα νά μπαίνει μόνη της στό πυκνό δάσος καί ἀφοῦ τό προσπεράσει ὡς ἄλλο ἓνα τραγικό γεγονός, νά μαθαίνει τί δραματική κατάληξη, τήν ἐπόμενη μέρα ἀπό τήν τηλεόραση καί νά τό ἀναδημοσιεύει μέ «συμπάθεια ἢ ὀργή» στό διαδίκτυο...

Διαβάζοντας τόν Ἱερὸ Αὐγουστῖνο νά ἀναφέρει ὅτι «οἱ ἄνθρωποι ταξιδεύουν γιά νά θαυμάσουν τά ψηλά βουνά, τά κύματα τῆς θάλασσας, τά βιαστικά ποτάμια, τήν ἀπεραντοσύνη τοῦ ὠκεανοῦ, τῶν ἀστεριῶν τῆ φωτεινῆς πορείας, κι ὁμως τόν ἑαυτό τους τόν προσπερνοῦν χωρίς δεύτερη ματιά», ἀλήθεια δέν μπορούμε παρὰ νά μὴν προβληματιστοῦμε, πόσο θά μᾶς ὠφελήσει ἡ

«υπερώραση», όταν 1.600 χρόνια μετά από τότε πού τό είπτε, ακόμα δέν βλέπουμε «τί γίνεται κάτω από τή μύτη μας». Γυρνώντας πίσω, στην Άμερική τοῦ 1918, μαθαίνουμε ὅτι ὁ μηχανικός Howard Scott δημιούργησε καί ἡγήθηκε τῆς «Τεχνικῆς Συμμαχίας», μιᾶς ομάδας ἔρευνας πού ἀποτελοῦνταν ἀπό οἰκονομολόγους, μηχανικούς καί ἄλλους ἐπιστήμονες καί ἀποτελεῖ πρόγονο τῆς σημερινῆς τεχνοκρατίας. Αὐτό πού παρατηροῦμε 103 χρόνια μετά, εἶναι ὅτι, τόσο οἱ ραγδαῖες ἐξελίξεις, ὅσο καί ἡ περιπλοκότητα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, συνεχίζουν νά ἀφήνουν ἀγεφύρωτο τό χάσμα, ἀνάμεσα σέ ὀφέλη καί κόστη, ἰσορροπίες, σχέσεις μεταξύ κρατῶν, θρησκείες, φιλοσοφίες, κοινωνικο-οικονομικά συστήματα, ὑπαρξιακά ἐρωτήματα, προκαταλήψεις, σενάρια φαντασίας. Ἀκόμη καί ἂν κάποιοι ἀπό ἐμᾶς ἐπενδύουμε φανατικά σέ ὁρους ὅπως «τεχνητή νοημοσύνη» ἢ τεχνοκρατία, ὀφείλουμε νά μή ξεχνᾶμε ὅτι ἡ «μηχανή» ἔχει τή δυνατότητα τῆς ἐπεξεργασίας τῶν δεδομένων τοῦ κάθε κατασκευαστῆ, δέν μπορεῖ ὅμως νά κατανοήσει βαθύτερα νοήματα ὅπως ἀγάπη, πίστη, ἀλληλεγγύη, προσφορά, ἐλευθερία. Ἡ «μηχανή» ἀπό μόνη της δέν θά εἶναι ποτέ καλή ἢ κακή, γιατί θά ἐξαρτᾶται πάντα ἀπό τίς προθέσεις, τοὺς σκοποὺς καί τό πολυπαραγοντικό ἐπίπεδο τῶν ἀνθρώπων πού θά τὴν ἐλέγχουν. Καί ὅσο ὁ ἀνθρώπος, εἴτε μέσα στή τεχνογνωσία, εἴτε μέσα στήν ἄγνοια ἢ τὴν ἀδιαφορία του, προσπαθεῖ νά παραμείνει «παραδοσιακά» ἀνθρώπος καί ὅσο ἐπιστημονικοὶ κλάδοι ἀπεγνωσμένα ἐργάζονται στήν προσπάθεια ἀποκωδικοποίησης τῆς δημιουργίας τῆς ζωῆς, τοῦ γενετικοῦ κώδικα, τοῦ ἐγκεφάλου, ζοῦμε τὴν ἐποχὴ ὅπου τό ἔξυπνο τηλεφῶνό μας εἶναι ὁ ἀχώριστος καί πολύτιμος σύντροφός μας, ἀλλά καί «αὐτό» πού ἴσως μᾶς γνωρίζει καλύτερα ἀπὸ τὸν καθένα!

Ἡ ἀναζήτηση ἐνός ὑψιστοῦ τεχνοκρατικοῦ «δισκοπότηρου», ἡ πάλι τῶν ἐξουσιαστικῶν ρόλων, οἱ διπλές ἢ πολλές φορές καί πολλαπλές ταυτότητες, ὁ ἐσωτερικὸς διχασμὸς, ἡ ὑπερεκτίμηση τῆς ὕλης, ἡ σύγχυση, ἔφεραν σήμερα ἀντιμέτωπο τὸν ἀνθρώπο μὲ τά θεμελιώδη ἀξιακά καί πυρηνικά συστατικά του. Τὸν ἔφεραν ἀντιμέτωπο σέ κρίσεις καί σέ μάχες ἀλληλοσύγκρουσης καί ἀλληλοσυμπλήρωσης, μὲ σκοπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ πρωτότυπου ἢ τοῦ ἀντιγράφου. Τὸν ἐγκλώβισαν στὸν ξεπερασμένο ἀνθρωπιστικὸ μῦθο ἐνάντια στίς μηχανές, στά ρομπότ, στήν ὑγιὴ ἀνάπτυξη καί ὄχι στήν εὐθύνη του «νά μή καταστεῖ ὁ ἴδιος ἄχρηστος». Τὸν ἔκαναν νά παραδώσει τό κλειδί τῆς εὐτυχίας του, τὴ σκυτάλη τῆς αὐτοδιαχείρισης, τῶν ἀποφάσεων καί τῆς αὐτοβελτίωσής του, σέ ἐπίγειες «θεϊκές» δυνάμεις, σέ ἐφήμερες φιγοῦρες, σέ τεχνολογία block-chain, σέ Κοιλάδες Πυριτίου (Silicon Valley), σέ κρυπτονομίσματα, σέ Μεγάλους Ἀδερφούς. Καί ἂν, τελικά, ὁ σύγχρονος «λυκάνθρωπος Χάρυ» κατάφερε

ἐπιτέλους νά χωρέσει σέ αὐτήν τήν κοινωνία, συνεχίζει νά φοβᾶται καί νά ἀγωνιᾶ καί ἴσως περισσότερο ἀπό ποτέ, ἂν χωράει καί ἂν γίνεται ἀποδεκτός στόν νέο καί πολλά ὑποσχόμενο κυβερνοχώρο.

Ἕνας νέος ἄνεμος «γενικῆς ὑπνώσης» καί παθητικότητας φυσάει στή στέπα τοῦ 21ου αἰώνα, πού ὁδηγεῖ σέ νοοκτονία, σέ ἀναίτια ἐπιθετικότητα καί στήν ἀντίληψη ὅτι «πρέπει νά βρεῖς στόν ἄλλο, τόν θανάσιμο ἐχθρό σου». «Bellum omnium contra omnes» πόλεμος ὅλων ἐναντίον ὅλων... Ἡ ἀγέλη καί ἡ μοναδικότητα: μιά αἰώνια πάλη. Τρομοκρατημένοι, φοβισμένοι, ἀνθρώποι πού πίστευαν ὅτι εἶναι ἄχρηστοι γιά τόν ἑαυτό τους, ἀποδεκνύονται ἱκανοί γιά νά προκαλέσουν βλάβη στόν διπλανό τους. Πολλῶν εἰδῶν καί χρωμάτων ἐτικέτες δημιουργοῦνε κοινωνική πίεση, ἕνα εὐθραυστο σήμερα, ἕνα ἀβέβαιο αὔριο, ὁδηγοῦν σέ ἐσωτερικά κενά καί ψυχосωματικές ἐκδηλώσεις, ἡ εὐτυχία κατέληξε νά ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό καί ὁδήγησε στήν μόνωση, στήν ἀπελπισία, στήν ἀπογοήτευση. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐπιμένουμε νά βλέπουμε καί νά βιώνουμε τόν κόσμο ὡς θύματα καί ὄχι ὡς δράστες ἢ θύτες. Δημοσιεύουμε ἀποφθέγματα, «ἀνεβάζουμε» φωτογραφίες ἢ ἱστορίες θυμοῦ, πόνου, «κοινοποιοῦμε» τήν ἰδιαιτερότητα, τή θλίψη συνανθρώπων μας, χωρίς νά ἐφαρμόζουμε ἢ νά ἐνστερνιζόμαστε μέ ἀληθινή ἐνσυναίσθηση τίποτε ἀπό ὅλα αὐτά. Μιλοῦμε, τιμοῦμε, κάνουμε ἀφιερῶματα σέ ἥρωες καί ἐπετεῖους τῆς ἱστορίας μας, ἀλλά μέσα μας γνωρίζουμε ὅτι, πέραν τῶν ἐορτασμῶν καί τῶν βαρυσήμαντων λόγων μας, δέν θά τολμούσαμε νά βάζαμε στή θέση τῶν ἡρώων τοὺς ἑαυτοὺς μας ἢ τοὺς ἀγαπημένους μας. Οἱ ρόλοι «θυσίας ἢ αὐταπάρνησης» δέν φαίνεται νά χωρᾶνε στά φαινομενικά «ἄτρωτα» κελύφη τοῦ ἐξελιγμένου «σιδηροῦ γένους μας». Ἐνός γένους πού, ἔστω καί μέ μιά γρήγορη ματιά γύρω ἢ μέσα μας, καταλαβαίνει ὅτι παρουσιάζει ἕνα εἶδος ψυχοπνευματικῆς «ὀξείδωσης» καί κοινωνικῆς διάβρωσης, προσκολλημένο σέ «φθαρτές» ἀρχές, σέ ὕλικές δεσμεύσεις, ἀκολούθησε μιά πορεία ἀπό «χρυσό» σέ «ἀργυρό», σέ «χάλκινο», σέ «ἥρωικό», σέ «Νῦν γάρ δὴ γένος ἐστὶ σιδέριον...». Ἀποκαλυπτικός, ἐμπνευσμένος καί διδακτικός ἀκούγεται ὁ Ἡσίοδος στό *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, ἀλλὰ θά σκεφτεῖ κάποιος, ὅτι δέν παύει νά εἶναι ἕνας εὐρηματικός, ἀρχαῖος ἐπικός ποιητής. Τό ἴδιο καί ἴσως πολὺ πῶς ἐπικριτικά, μπορεῖ νά σκεφτεῖ κάποιος ἄλλος καί γιά τόν συγγραφέα Paul Amadeus Dienach, ὅταν παρέδιδε τό χειρόγραφό του στόν μετέπειτα πρύτανη τῆς Παντείου, Γεώργιο Παπαχατζῆ. Ἕνα χειρόγραφο γιά μιά εὐφάνταστη «μελλοντική εἰκόνα» τοῦ γένους μας, πού ὁ τελευταῖος τοῦ ἔδωσε τόν τίτλο *Κοιλάδα τῶν Ρόδων* καί ἀριθμεῖ 840 σελίδες ἀναμνήσεων ἀπὸ τὴν ἐμπειρία πού εἶχε ὁ Ἑλβετὸς φιλέλληνας Dienach, ὅταν μετὰ ἀπὸ ἕνα ἀτύχημα ἔπεσε σέ ληθαργικό ὕπνο.

Αυτά καί άλλα ανάλογα «παραμύθια» φανταστικῶν, καί ἀποκαλυπτικῶν ἐπισημάνσεων δέν φαντάζουν ἱκανά γιά νά κινητοποιήσουν τήν ἐπικρατοῦσα, «ἀκλόνητη» εὐδαιμονία τῶν «ἀθανάτων». Ἀκόμη καί ὁ σύγχρονος ἱστορικός καί συγγραφέας Y. N. Harari ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Τόν 19ο αἰῶνα ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση ἔφερε στό προσκίνιο τήν ἐξαθλιωμένη ἐργατική τάξη. Ὁ 21ος αἰώνας θά δημιουργήσει μιὰ τεράστια βιομάζα ἀπό βιολογικά “περιττούς” καί κοινωνικά “ἄχρηστους” ἀνθρώπους [...] τονίζοντας τήν πιθανότητα πῶς «οἱ βιολογικά ἀκατάλληλοι καί κοινωνικά περιττοί «Homo sapiens» τοῦ σήμερα εἶναι καταδικασμένοι νά ἐξαλειφθοῦν προοδευτικά ἀπό τοὺς «Homo Deus» τοῦ αὐριο. Σέ μιὰ ζωὴ χωρὶς ἐγγυήσεις εὐτυχίας, σέ μιὰ ἀκόμη περίοδο ἀλλαγῶν, περιπλανώμενοι «λυκάνθρωποι» τί νύχτα, ὑποδουμένοι θεοὶ τήν ἡμέρα, ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἱστορία, ἀλλά καί ἡ ἐπιστήμη, ἔχουν ἀποδείξει ὅτι μιὰ κρίση μπορεῖ νά ὀδηγήσει, ἀνάλογα μέ τί διαχειρίσῃ της, σέ ἀφανισμό ἢ ἐξέλιξη. Στό βιβλίο τῆς «Γένεσης» ἡ ἱστορία τοῦ Ἀδάμ καί τῆς Εὕας σκιαγραφεῖ τήν ἀπαρχή τῆς αὐτοεπίγνωσης, τῆς ἀλήθειας, τῆς ἐπίγνωσης τῆς θνησιμότητας, τῆς ντροπῆς, τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ. Ἡ ἱστορία τοῦ Κάν καί τοῦ Ἀβελ ἀποτελεῖ τήν πρώτη καταγραφὴ φόνου/ἀδελφοκτονίας/ἀνθρωποκτονίας στὴν ἀνθρώπινη φύση. Τί καταγράφηκε καί τί διδαχθήκαμε ἀπὸ «τότε» μέχρι σήμερα; Ἴσως κάποιος νά συμφωνήσουν μέ τὴ γλαφυρὴ καί συνάμα αἰχμηρὴ προσέγγιση τοῦ καθηγητῆ ψυχολογίας J. Peterson: «Ἡ εὐτυχία εἶναι ἄσκοπος στόχος. Μὴν συγκρίνετε τόν ἑαυτό σας μέ ἄλλα ἄτομα, συγκρίνετε τόν ἑαυτό σας μέ αὐτό πού ἤσαστε χθές. Κανένας, ποτέ, δέν κατάφερε νά ξεφύγει ἀπ’ ὅτιδήποτε, ὅποτε ἀναλάβετε τήν εὐθύνη γιά τὴ δική σας ζωὴ. Δημιουργεῖτε οἱ ἴδιοι τόν κόσμο σας, ὄχι μόνο μεταφορικά, ἀλλὰ κυριολεκτικά καί νευρολογικά. Αὐτά τὰ μαθήματα μᾶς διδάσκουν οἱ μύθοι καί οἱ ἱστορίες ἀπὸ τότε πού γεννήθηκε ὁ πολιτισμός» [...] «Παρατηρῆστε πότε ἀρχίζετε νά νιώθετε “ἀνθρωποκτόνοι”. Ἄς ποῦμε ὅτι κάποιος στὴ δουλειά σας σᾶς ἐκφοβίζει. Ἄν παρατηρήσετε, θά προσέξετε ὅτι ξεκινᾶτε νά φαντάζεστε ἄσχημα πράγματα. Αὐτό σᾶς διδάσκει δύο πράγματα. Πρῶτον, ὅτι δέν εἶστε τόσο καλοὶ ἄνθρωποι ὅσο πιστεύετε ὅτι εἶστε. Καί τό ἐπακόλουθο αὐτοῦ εἶναι, ὅτι δέν εἶστε ὅσο ἀχρηστοὶ ὅσο πιστεύετε πῶς εἶστε»...

....

Ξαναδιάβασα τό κείμενο πού ἔγραψα, μέχρι αὐτό τό σημεῖο... τακτοποίησα τὰ βιβλία καί τίς πηγές μου στίς θέσεις τους, ἀποφασίζοντας νά γράψω τόν ἐπίλογο καί ἔνωσα τήν ἀνάγκη νά μοιραστῶ τὴ σκέψη πού γεννιόταν ξανά καί ξανά μέσα μου: «...οὐάου! 14 σελίδες! ἐλπίζω νά φτάσει ἔστω καί ἓνας

ἀναγνώστης έως ἐδῶ. Ἔστω καί ἓνας καί τό ἐννοῶ... Ἀπό τόν Ἔναν ἀρχίζουν ὅλα... Εἶναι Ὀκτώβριος 2021 καί τό ἄρθρο θά δημοσιευθεῖ σέ 2 μῖνες περὶ-που... Ποιός ξέρεי ἄραγε τί θά ἔχει γίνει μέχρι τότε... ὅ,τι καί ἂν γίνει, ἔλεγα, σημασία ἔχει ἡ ἐμπειρία, τό βίωμα. Εἶναι δύσκολη ἐποχή γιά κριτική, καί χωρίς ἐνδοσκοπία καί ἀποδοχή ὀδηγούμεστε στήν αὐτοκαταστροφή. Αὐτό ἤθελα νά μοιρασθῶ σέ αὐτές τίς γραμμές: ἓνα ἀποτύπωμα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, χωρίς νά ἐξετάσω, ἂν αὐτός πού τό γράφει εἶναι ἄσπρος ἢ μαῦρος, πιστός ἢ ἄθρησκος, πλούσιος ἢ φτωχός, ἐπιτυχημένος ἢ ἀποτυχημένος, ἰσχυρός ἢ ἀδύναμος, Ἕλληνας ἢ «ξένος». Ἦθελα νά δείξω ἓνα μέρος ἀπό τό καλειδοσκοπιο τῆς ἀνθρώπινης φύσης, τόν κοινό παρονομαστή τῆς εὐαλωτότητας, τοῦ φόβου καί τοῦ πόνου, τήν κοινή μας πορεία ὡς γένος καί νά ἐπικοινωνήσω μαζί σας στιγμές καί φράσεις «σπουδαίων καί διαφορετικῶν ἀνθρώπων», γιά νά θερίσουμε μέ ἐλπίδα καί γνώση, ὅλοι μαζί, ὅ,τι ἐκεῖνοι ἔσπειραν μέ πείρα, κόπο, πόνο, μελέτη καί ἀναστοχασμό. Ἡ πορεία μας σέ αὐτόν πλανήτη δέν ἦταν ποτέ ἓνα 100άρι ἢ ἓνας μαραθώνιος, ἀλλά αὐτό πού ὁ Camus ἀπέδωσε τόσο λιτά καί σοφά: «Μή βαδίζεις μπροστά μου γιατί μπορεῖ νά μή σέ ἀκολουθήσω. Μή βαδίζεις πίσω μου γιατί μπορεῖ νά μή σέ ὀδηγήσω. Βάδιζε πλάι μου καί γίνε ὁ σύντροφός μου». Δεῖτε το σάν ἓνα ἐμπειρικό πανανθρώπινο περίπατο, πῶς σᾶς φαίνεται; Τουλάχιστον λιγότερο ἀγχωτικό; Τό εὐχομαι γιά ἀρχή.

Οἱ ἄνθρωποι μαθαίνουμε πέφτοντας, καί ὅταν ξανασηκωθοῦμε, ὑπάρχουν σοβαρές πιθανότητες, ἂν καλλιεργήσουμε τή συνειδητότητά μας, νά ἔχουμε δηλαδή ἐπίγνωση τῶν σκέψεων καί τῶν συναισθημάτων, νά παρατηροῦμε τό σῶμα μας, νά ἀξιολογοῦμε τήν ποιότητα τῶν σκέψεων, νά μελετᾶμε, νά βιώνουμε, νά ἀλληλοεπιδροῦμε μέ συνεργατικό ἐμπειρισμό, ἐνσυναίσθηση, κατανόηση, νά ἔχουμε αὐτογνωσία, τελικά νά ὀδηγήσουμε μέ ἀσφάλεια καί ὠφέλεια, ὡς πρόσωπα καί ὡς κοινωνία, σέ οὐσιαστική ἐξέλιξη τό γένος μας στήν ἐπόμενη φάση, ὅποια καί ἂν εἶναι αὐτή. Ἄς μὴν περριμένουμε νά βρεθεῖ κάποιος σύγχρονος Προμηθεΐας γιά νά μᾶς «φωτίσει», νά μᾶς «ζεστάνει», ἢ νά μᾶς «διδάξει». Ἐμεῖς εἴμαστε ὁ «Προμηθεΐας». Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ εἰδικοί γιά νά ἀνακαλύψουμε τό βαθύτερο νόημα τῆς ζωῆς μας, νά ἐπιλέξουμε ἀνάμεσα στό «Ζῆν καί εὖ ζῆν», νά ἐπιλέξουμε ἂν θά εἴμαστε ἄνθρωποι ἢ λύκοι καί σέ κάθε εἶδους «ἐπιδημία» πού θά προκύψει, σκέφτομαι ὅτι θά ὠφελοῦσε, χτίζοντας τήν ψυχοπνευματική «ἀνοσία τῆς ἀγέλης» νά μή γίνουμε οἱ «κυνηγοί», οἱ «λύκοι», «τά πρόβατα», οὔτε νά ψάχνουμε νά βροῦμε τόν λύκο δίπλα μας. Μέ ἢ καί χωρίς ὅποιαδήποτε θρησκευτική ἢ ψηφιακή Βίβλο, ἄς θυμηθοῦμε ὅτι εἴχαμε, ἔχουμε καί θά ἔχουμε πάντα τήν ἐλευθερία καί τήν ἐπιλογή νά μή

«μακιγιάρουμε» τά λάθη μας ως «άμαρτήματα τῆς μπτρός μας», ὅσο δύσκολη καί ἄν εἶναι ἡ κατάκτηση καί ἡ διαχείριση τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας καί βούλησης.

Σκέφτηκα πολλές φορές, ὡς ἐδῶ, τί θά μοῦ ἔλεγε γιά ὅλα αὐτά, ὁ «κακός λύκος» ἢ ὁ λυκάνθρωπος «Χάρυ». Σίγουρα ὁ «κακός λύκος» θά εἶχε μιά καλή δικαιολογία γιά τά κίνητρά του καί θά ἀντιπαρέβαλλε παρόμοιες ἀνθρώπινες συμπεριφορές ἐξαπάτησης γιά νά ἐλαφρύνει τή θέση του, καί πιστεύω πῶς θά εἶχε μιά ὀρεκτά μεγάλη καί ἀποκαλυπτική λίστα... ὅσο γιά τόν «Χάρυ»..., ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἔχω ἀκούσει συχνά ἀνάλογους ἀναστοχασμούς, ὅπως: «Μή βιαστεῖς νά μέ κρίνεις καί νά μέ πετάξεις στό περιθώριο. Ἔχεις κάθε δικαίωμα νά διαφωνεῖς καί εἶναι ὑποχρέωσή μου νά σοῦ δώσω τήν ἐλευθερία νά διαφωνεῖς, γιατί ἀπλά πιστεύω πῶς οἱ ἀνθρώποι διαφωνοῦμε, ἐπειδή δέν ἔχουμε βιώσει αὐτό πού ἀκούμε. Ἀλλά ἔχω τό δικαίωμα νά μή σέ ἀφήσω νά μέ κρίνεις, γιατί εἶναι τό βίωμά μου, οἱ δικές μου ἐμπειρίες, οἱ ἀναμνήσεις μου, τά δύο κιβώτια μέ τά δικά μου βιβλία, ἡ βαλίτσα πού κουβαλάω 50 χρόνια, ὁ τρόπος πού βλέπω τή ζωή μου, καί ἔχω ὀρκιστεῖ, μέχρι νά κλείσεις τίς δικές σου πληγές καί ἄν δέν μπορῶ νά σέ βοηθήσω μέ τόν τρόπο πού ἐσύ χρειάζεσαι, νά μή σοῦ προσθέσω ἄλλες, ἀλλά μέχρι τότε νά “μέ προστατεύσω ἀπό ἐσένα” ὅταν ἀρχίζεις καί μοῦ δείχνεις αὐτήν τή δύσκολη πλευρά σου καί νά σοῦ θυμίσω ὅτι δέν εἴμαστε οὔτε θεοί, οὔτε λυκάνθρωποι... εἴμαστε καί οἱ δύο Ἀνθρώποι...». Αὐτές ἦταν οἱ σκέψεις μου καί ἴσως καί ἐσεῖς νά ἔχετε ἤδη τούς δικούς σας διαλόγους νά μοιραστεῖτε...

Ὁ «λύκος τῆς στέπας», ἄν καί σαρκοφάγο σύμβολο ἀνεξαρτησίας, ἦταν μιά ὑπέροχη εὐκαιρία γιά μιά συνοδοιπορία, μιά κατάθεση καί σᾶς εὐχαριστῶ γιά τήν ἀντοχή σας, ἀλλά καί τήν ἐλεύθερη ἐπιλογή νά τό μοιραστοῦμε ἀπό κοινοῦ. Μελετῆστε, κρατῆστε, ἀπορρίψτε, καί προχωρῆστε, μέ λίγα λόγια ἀπό τόν «Μεγάλο Ἱεροξεταστή» τοῦ F. Dostoyevsky: «Δέν κατέβηκες ἀπό τόν Σταυρό, ὅταν σοῦ φώναζαν χλευαστικά: “Κατέβα ἀπό τόν σταυρό καί θά σέ πιστέψουμε ὅτι εἶσαι ΕΣΥ”. Δέν κατέβηκες, γιατί καί πάλι δέν ἤθελες νά υποδουλώσεις τόν ἄνθρωπο μέ ἓνα θαῦμα καί διποῦσες γιά ἐλεύθερη πίστη καί ὄχι πίστη στό θαῦμα. Διποῦσες γιά ἀγάπη καί ἐλευθερία καί ὄχι γιά τή δουλοπρεπῆ γοητεία ἐνός σκλάβου μπροστά σέ μιά δύναμη πού τόν υποδουλώνει γιά πάντα».

ΠΗΓΕΣ

- Αισχύλου *Προμηθέας Δεσμώτης*, μτφρ. Κ.Χ. Μύρης, Ἀθήνα, 2003, Πατάκης.
- Adler, A., *Τό κοινωνικό ενδιαφέρον*. Ἀθήνα, 1990, Μπουκουμάνης.
- Annas, J., «Aristotle on Virtue and Happiness», in N. Sherman, (ed), 1999.
- Bobzien, S., *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*, Oxford, 2004.
- Bulletin de Psychologie-Sorbonne III*. Cours de Psychologie Sociale, 1990.
- Γαλανός, Γ. *Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ Ἐγώ*. Ἀθήνα, 1975, Μπουκουμάνης.
- Γεώργα, Δ., *Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμοι Α΄ καί Β΄. Ἀθήνα, 1990, Ἑλληνικά Γράμματα.
- Chapen, R. *Capacites Sociales: nous n' avons pas perdu la socialite*. Paris, 1990, Puf.
- Dienach, P.A. *Ἡ κοιλάδα τῶν ρόδων (Τό χρονικό ενός «ἄλλου» πολιτισμοῦ)*. Κριτική έκδοση: Παπαχατζής Γ. Τόμος Α΄ καί Β΄, 2η έκδοση. Ἀθήνα, 1979, Ἴδεοθέατρον.
- During, I. *Ὁ Ἀριστοτέλης. Παρουσίαση καί ἐρμηνεία τῆς σκέψης του*, τ. Α΄ (μτφρ. Π. Κοτζιά-Παντελῆ). Ἀθήνα, 2006, ΜΙΕΤ.
- Ἡσίοδος. *Ἔργα καί Ἡμέραι – Ἐνα ἔπος μέ διαχρονική καί πανανθρώπινη ἀξία*. Μτφρ. Γονιδέλλης Ἀπ. Ἀθήνα, 2005, Πύρινος Κόσμος.
- Frede, M. «Categories in Aristotle», in DJ O'Meara (ed). *Studies in Aristotle (Studies in Philosophy and History of Philosophy*, vol. 9- Washington, 1981, The Catholic University of American Press).
- Freud, S. (1921/1977). *Συλλογική ψυχολογία καί ἀνάλυση τοῦ ἐγώ*. Ἀθήνα, Ἐπίκουρος.
- Giannakidou, Anastasia. «The Greek future as an epistemic modal». Στό: *International Conference on Greek Linguistics – ICGL 10*. Komotini. Greece, 2012, University of Thrace.
- Harari Y.-N. *Homo Deus- Μιά σύντομη ἱστορία τοῦ μέλλοντος*. Ἀθήνα 2017, Ἀλεξάνδρεια.
- Harari Y.-N. *21 Μαθήματα γιά τόν 21ο αἰῶνα*. Ἀθήνα, 2018, Ἀλεξάνδρεια.
- Hesse, H. *Ὁ Λύκος τῆς Στέπας*. (μτφρ. Κ. Προκοπίου). Ἀθήνα, 1982, Γράμματα.
- Κάντ, Ι. *Τά θεμέλια τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν*. (μτφρ. Γ. Τζαβάρας). Ἀθήνα, 1984, Δωδώνη.
- Κάντ, Ι. *Κριτική τοῦ πρακτικοῦ λόγου*. (μτφρ. Κ. Ἀνδρουλιδάκης). Ἀθήνα, 2004, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας.
- Kierkegaard, S. *The Sickness Unto Death*. New Jersey, 1941, Princeton University Press.
- Le Bon, G. *Ψυχολογία τῶν Μαζῶν*. Θεσσαλονίκη, 1996, Ζήτηρος.
- Maisonneure, J. *Ἡ κοινωνική ψυχολογία*. Ἀθήνα, 1990, Ζαχαρόπουλος-Δαίδαλος.
- Μακρόπουλος, Ξ. Διπλωματική ἐργασία *Ἡ ἀνάδυση τοῦ ὑπερανθρώπου καί ὁ βιοηθικός ἀναστοχασμός τῆς μετανθρώπινης ὀντότητας*, Ἀθήνα, 2018, ΕΚΠΑ.
- Ντοστογιέφσκι, Φ. *Ὁ Μέγας Ἱεροεξεταστής*. Μτφρ: Α. Μπασιλάρη. Ἀθήνα, 1928,
- Nye, R. A. *The Origin of Crowd Psychology*. London, 1975, Sage.
- Παπαστάμιου, Σ. *Ἐγχειρίδιο κοινωνικῆς ψυχολογίας*. Ἀθήνα, 1989, Ὀδυσσεύς.
- Παπαστάμιου, Στ. *Ἡ ψυχολογία τῶν μαζῶν καί ὁ Gustave Le Bon*, (Ἐπιμ. ἰδίου). *Εἰσα-*

- γωγή στην κοινωνική ψυχολογία, τόμος 2. Αθήνα, 2008, Πεδίο.
- Peterson, J. *12 Rules for Life. An antidote to chaos*. London, 2018, Penguin Books Ltd.
- Portner, P. *Modality*. Oxford., 2009, Oxford University Press.
- Ρηγιιώτης, Θ. *Επιστολή προς τον σκεπτόμενο άθεο. Δοκίμιο πνευματικής και κοινωνικής αναζήτησης*. Αθήνα, 2019, Δεξίτυπον.
- Ρόξενταλ, Μ. & Γιουντίν, Π. *Φιλοσοφικό Λεξικό*. Αθήνα, 1980, Σταθμός.
- Rouette, B. *La Psychologie Sociale*. Paris , 1990, PUF.
- Sears, D. Perlan, A. et al. *Social Psychology*. Sixth edition. USA., 1988, Prendice-Hall, Inc.
- Τσαρδάκης, Δ. *Η γέννηση του κοινωνικού ανθρώπου*. Αθήνα, 1987, Βιβλία για όλους.
- Wahl, J. *Εισαγωγή στις φιλοσοφίες του ύπαρξισμού*. Αθήνα, 1988, Δωδώνη.
- Watson, G. (Επιμ.). *Free Will*. New York, 1982, Oxford University Press.
- Wood, A. «Humanity as an end in itself» in P. Guyer (ed), 1998.
- Yalom, D I. *Στόν κήπο του Έπικούρου*. (μτφρ. Ε. Ανδριτσάνου. & Γ. Ζέρβας). Αθήνα, 2008, Άγρα.
- Έφημερίδα «Καθημερινή» 03.01.2021. Τάσης, Θ. «Από τήν άνοσία των πολλών στην άθυνασία των λίγων» (<https://www.kathimerini.gr/society/561213733/theofanis-tasis-apolin-anosia-ton-pollon-stin-athanasia-ton-ligon/>)
<https://www.callisto.gr/wildlife/lykos>

ΛΑΡΙΣΑ, 1881-2021: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

Λίγα χρόνια πριν την Άπελευθέρωση, η εικόνα της Λάρισας περιγράφεται από τον Ίατρο Νικόλαο Γεωργιάδη, ο οποίος φθάνει στην πόλη στα 1875 ως έξις: «Αί οδοί της πόλεως εἶναι, ὡς καί τῶν λοιπῶν τουρκικῶν πόλεων, στεναί καί σκολῖαι καί αἱ πλεῖσται τούτων λιθόστρωτοι. Αἱ οἰκίαι αὐτῆς, μονώροφοι καί πλινθόκτιστοι, κατέχουσιν, ἰδίως αἱ τουρκικαί, ὡς ἐκ τῆς διαιρέσεως αὐτῶν εἰς ἀνδρωνίτην καί γυναικωνίτην, εὐρείας ἐκτάσεις. Διά τοῦτο δέ καί διά τὰ μεταξύ τῶν οἰκῶν μεγάλα κενά διαστήματα ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως εἶνε μεγάλη, δυναμένη νά περιλάβῃ πενταπλόν πληθυσμόν τοῦ νῦν ὑπάρχοντος».

Μιά ἄλλη περιγραφή τῆς Λάρισας ἀπό Ἑλληνα δημοσιογράφο, ἀμέσως μετά τήν Προσάρτηση στά 1881, εἶναι μᾶλλον ἀπογορευτική: «κατοικῶν ἐν Λαρίσῃ οὐδέν ἄλλο βλέπει, ἢ οὐρανόν καί σαθρά οἰκοδομήματα, ὧν ἡ θέα καθιστᾷ τόν ἐν αὐτῇ διατρίβοντα πάντοτε μελαγχολικόν. Οὐδεμία ὁδός εἶναι εὐθεία, πᾶσαι δέ εἰσὶ δρομίσκοι, ἔλεεινοί καί πλήρεις ἀκαθαρσιῶν, ἀκανονίστως διευθυνόμενοι ἐν εἴδει λαβυρίνθου, καί ὁ τό πρῶτον ἐπισκεπτόμενος τήν πόλιν, ἄπορον ἄν θά δυνηθῇ, ἄνευ ὁδηγοῦ νά ἐπανέλθῃ εἰς τήν οἰκίαν του...».

Πολύτιμες χαρτογραφικές πληροφορίες γιά τή διάρθρωση τῶν ἀστικῶν χώρων τῆς ἐποχῆς μᾶς δίνουν οἱ τοπογραφήσεις πού γίνονται ἀμέσως μετά τήν ἀπελευθέρωση, προκειμένου νά συνταχθοῦν τὰ νέα πολεοδομικά σχέδια. Ἔτσι, ἡ Λάρισα, ἡ πλέον ὀθωμανική πόλη τῆς Ἑλλάδος νοτίως τῆς Θεσσαλονίκης (σύμφωνα μέ τόν Leake) διαθέτει ἔξι ὀθωμανικές συνοικίες τοποθετημένες περμετρικά (ἡ μιά στήν ἀπέναντι ὄχθη τοῦ Πηνειοῦ), μιά ἐβραϊκή κοντά στό διοικητικό κέντρο καθώς καί πολυάριθμες τουρκικές (πάνω ἀπό τριάντα τρεῖς). Ἔχει τέσσερις χιλιάδες οἰκίες, «ἀραιάς...ὧν αἱ πλεῖσται περικλείονται

ἐντός μεγάλων περιοχῶν», εἴκοσι ἐπτὰ τζαμιά καὶ ἀρκετά μετζίτια (συννοικιακά τεμένη), πάνω ἀπὸ ἑξὶ χαμάμι, ἐπτὰ ἐκκλησίες (οἱ πέντε ἀνεγείρονται μετὰ τὸ Τανζιμάτ). Καὶ δύο-τρεῖς συναγωγές. Ἀδόμυτες ἐκτάσεις καὶ ἀγροὶ βρίσκονται διάσπαρτοι ἀνάμεσα στὶς γειτονιές καὶ μέσα στὸ ὄριο τῆς χαμηλῆς περιτοίχισις τοῦ 1828. Ἡ πόλη διαθέτει σημαντικό διοικητικὸ κέντρο (κονάκι) καὶ συγκρότημα Κιουλιγιέ, δηλαδὴ συγκρότημα μὲ κοινωφελῆ κτίρια καθὼς καὶ ἐμπορικὸ κέντρο μὲ σκεπαστὴ ἀγορά, παζάρια καὶ μπεξεσετένι πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ στὴ θέση τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης. Ἡ ἐμπορικὴ κίνηση τῆς πόλης ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τριάντα πέντε χάνια μὲ χωρητικότητα ὀκτακοσίων ἵππων.

Ἡ Λάρισα μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωσή της (1881) μὲ ἀλματώδη ρυθμὸ μεταβάλλεται, μέσα σέ λίγα χρόνια, ἀπὸ *τουρκόπολη*, σέ πόλη ἑλληνικὴ. Μέσα σέ δύο χρόνια γίνεται τὸ πρῶτο πολεοδομικὸ σχέδιο μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Βασιλέως Γεωργίου. Τὸ σχέδιο καταργεῖ τὴν ἄτακτὴ εἰκόνα τοῦ ὀθωμανικοῦ ἱστοῦ τῆς πόλης, προβλέπει δημόσιους χώρους καὶ εὐθεῖς δρόμους ὀρισμένου πλάτους. Μὲ σαφῆ πρόθεση νὰ θιγοῦν ὅσο τὸ δυνατόν λιγότερο οἱ ἰδιοκτησίες, προσπάθησε νὰ ἐφαρμοστεῖ τὸ ἵπποδάμειο ρυμοτομικὸ σύστημα μὲ τάξη καὶ κανονικότητα. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ νέο σχέδιο ἔχει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά:

Α. Γεωμετρία τοῦ ἱστοῦ μὲ οἰκοδομικά τετράγωνα πού εἶναι βασικὸ πολεοδομικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νεοκλασικῆς πόλης.

Β. Κενά πού δίνουν χωρὸ γιὰ διαμόρφωση πλατειῶν, κατεξοχὴν πεδίο τῆς κοινωνικότητας πού ἀπουσίαζε τελείως ἀπὸ τὴν μέχρι τότε ἐμπειρία τῆς ἀστικῆς ζωῆς καὶ τὴν οἰκονομία τοῦ ἀστικοῦ ἐδάφους.

Γ. Ἀξιοποίηση χώρων γιὰ τὴν ἀνάδειξη μνημείων, ὡς ἀποκατάσταση τῆς ἱστορικῆς συνέχειας τοῦ ἔθνους.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κοινωνία τῆς Λάρισας ἀσπάστηκε τὸν νεοκλασικισμό ἀνταποκρινόμενη στὸ ρεῦμα τῆς ἀλλαγῆς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ταχύτητα ἐφαρμογῆς τοῦ νέου σχεδίου. Κατὰ τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ. παρουσιάζεται μιὰ πόλη μὲ ὀρθογωνισμένο ὁδικὸ δίκτυο καὶ κανονικὰ οἰκοδομικά τετράγωνα.

Στὰ 1891 ἡ μορφὴ τῆς πόλης σύμφωνα μὲ τὰ δημοσιογράφο Βλάση Γαβριλίδη, ἐκδότῃ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀρχίζει νὰ ἀλλάξει: «...Δύο χιλιάδες οἰκοδομαὶ καὶ εἴκοσι ἢ εἰκοσιπέντε μυναρέδες παρέχουσιν εἰς τὴν Λάρισσαν ποίησιν καὶ πανηγυρικότητα καὶ γραφικότητα ὅσον ὀλίγαι κέκτνται πόλεις. Ἀφαιρέσατε τοὺς μυναρέδες, κι ἔχετε πόρρωθεν πολυπληθὲς χωρίον. Προσθέσατέ τους κι ἔχετε τὴν Λάρισσαν. Τὴν Λάρισσαν τὴν νέαν, τὴν ἀνοιχτόδρομον, τὴν ρυμοτομηθεῖσαν, τὴν μὲ γραμμὰς εὐρείας, τολμηράς, τὴν ὑποστᾶσαν ἀληθὲς ξεκοίλιασμα, τὴν

Ὁδὸς Ἀλεξάνδρας (Κύπρου σήμερα). Ἐπιστολικό Δελτάριο, ἀρχὴς 20οῦ αἰ.
Ἀρχεῖο Λαογραφικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Λάρισας.

ξετουρκωθεῖσαν, τὴν ἐξελληνισθεῖσαν, τὴν Λάρισσαν μὲ τὸ εὐρύ της μέλλον... Ἐνδιαφέρουσα διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν φυλῶν της, τὴν ζωὴν της τὴν πολλήν, διὰ τὴν δημιουργικὴν της κίνησιν, διὰ τὸ παράδοξον τῆς εἰκόνης της, διὰ τὴν γοργότητα τῆς ἀναπτύξεώς της, διὰ τὸ μέλλον της τὸ εὐέλπι. Εἶναι πόλις ἐν ζυμώσει... Ὅστις θέλει νὰ ἰδῇ κυοφορουμένας πόλεις, ἅς τὴν ἐπισκεφθῇ. Παρουσιάζει τὸ θέαμα οἰκίας κτιζόμενης. Ἡ Λάρισσα κτίζεται. Ὅλα γίνονται τώρα. Δρόμοι, πλατεῖαι, καταστήματα, οἰκοδομαί, ξενοδοχεῖα, ἐμπορικά, ἀγοραί. Σχεδὸν καὶ ἄνθρωποι. ...Τίποτα δὲν εἶναι εἰς τὴν θέσιν του. Οὐδεὶς εἰς τὴν ἰδικὴν του. Γέλια δέ παντοῦ καὶ φωνές καὶ κακὸ καὶ ἀνακατωμός. Μεταξὺ Τουρκοπόλεως, Χριστιανουπόλεως, Ἑβραιοπόλεως, Εὐρωποπόλεως...».

Τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. καὶ οἱ πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν ἐξελληνισμένο νεοκλασικισμό, τὴν καταφανῆ τάσιν ἀστισμοῦ ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τὸν γενικὸ ἐκσυγχρονισμό τῶν τεχνικῶν γνώσεων ἀλλὰ καὶ τῆς νοοτροπίας τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Ἡ κληροδοτημένη ζωσα παράδοσις ὑποχωρεῖ δειλὰ μὲν, ἀλλὰ σταθερὰ καὶ ἀμετάκλητα. Μετατρέπεται σὲ μνήμη καὶ ἱστορία.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ πού ἐπικρατοῦσε στὴν Λάρισα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια της τουρκοκρατίας, δηλαδή μέχρι τῆς ἀπελευθέρωσός της, στὰ 1881, ἦταν μιά

συνέχεια της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, με οργανικά αρθρωμένους όγκους, ήμιυπαίθρια χαγιάτια, ποικίλες αρχιτεκτονικές προεξοχές (σαχνισιά).

Πρίν τήν επικράτηση του άμιγοϋς νεοκλασικοϋ ρυθμοϋ παρατηρεΐται μιά ανάμειξη στοιχείων παραδοσιακών καί νεοκλασικών, φαινόμενο που επιβεβαιώνει, ότι ό νεοκλασικισμός έγινε αποδεκτός από όλα τά κοινωνικά στρώματα, συγχωνεύτηκε μέ γηγενείς παραδόσεις, επηρεάζοντας τήν εξέλιξη καί τών λαϊκών τεχνών. Οί ελληνικές νεοκλασικές αρχιτεκτονικές μορφές διαδίδονται στή χώρα καί κατακτούν ταχύτατα τά επαρχιακά κέντρα, γιατί έκφράζουν τά ιδεώδη του έλευθερου Νεοέλληνα, του όποίου τό παρελθόν είχε ταυτιστεί μέ τό παραδοσιακό «άρχοντικό» καί γενικά μέ τό σπίτι τών χρόνων της δουλείας.

Τήν εποχή αυτή ό πληθυσμός της πόλης αυξάνει. Ή εισροή νέων κατοίκων στή Λάρισα από διάφορες περιοχές της χώρας, οί όποιοι εγκαθίστανται καί λαριστοποιούνται είχε ήδη αρχίσει πρίν από τήν Προσάρτηση καθώς διαφαινόταν πώς ή όμορη ελληνική περιφέρεια, ή Θεσσαλία, σύντομα θά αποδιδόταν στήν Ελλάδα. Επιπλέον, ή πόλη δέχεται πληθυσμούς καί από τά όρεινά πρῶν άκμάζοντα βιοτεχνικά κέντρα καθώς ως κέντρο της περιοχής μέ ευρύτατη ενδοχώρα, όχι μόνο αγροτική, αποτελεί υπόσχεση γιά καλύτερο μέλλον μέ θετικό αντίκρισμα.

Στό πλαίσιο αυτό Έλληνες μεγιστάνες του έξωτερικοϋ αλλά καί ντόπιοι κεφαλαιοϋχοι αποκτούν μεγάλες γαιοκτησίες (τσιφλίκια) στή Θεσσαλία καί στήν περιοχή Λάρισας που προσφέρεται ως έδρα τών γεωργικών τους επιχειρήσεων. Οί μεγαλοαστοί, γαιοκτήμονες, επιχειρηματίες κτίζουν μέγαρα σύμφωνα μέ τό νέο αρχιτεκτονικό ρυθμό: μέ πέτρινη-μαρμάρινη βάση, σκαλοπάτια από άτόφιο μάρμαρο, μέ πορτασιές, μπαλκόνια μέ διακοσμητικά φουρούσια, μέ προστώα, αετώματα, μέ πύλινα αρχαιοπρεπή αγάλματα μέ κόγχες βαμμένες βυσσινί καί μέ άνθεμωτά άκροκέραμα όλόγυρα στή στέγη. Πολλά έξ αυτών κτίζονται σέ σχέδια του Έρνέστου Τσίλλερ καί εΐναι κοσμημένα μέ υπέρροχες όροφογραφίες εφάμιλλες τών αντίστοιχων στis οικοδομές της Αθήνας. Αλλά εκτός από τά μέγαρα τών γαιοκτημόνων στή Λάρισα κάθε αστός, στά μέτρα τών οικονομικών του δυνατοτήτων, επιχειρεί νά κτίσει ένα απλό νεοκλασικό σπίτι.

Παράλληλα τήν ίδια εποχή δημόσια νεοκλασικά κτίρια στολίζουν τό κέντρο της πόλης. Στήν πλατεία Θέμδος, υίοθετείται ό νεοκλασικισμός σέ όλα τά κτίσματα που άνεγείρονται μετά τό 1883 μέ τήν εφαρμογή του νέου ρυμοτομικοϋ σχεδίου. Τά κτίρια εΐναι ισόγεια, διώροφα καί ελάχιστα τριώροφα. Στό ίδιο πνεϋμα κτίζονται από έθνικούς ευεργέτες Σχολές άνώτερες (Αβερῳφειος Γεωργική σχολή-κληροδότημα Γ. Αβέρῳφ). Νεοκλασικά εΐναι επίσης τά μεγά-

Κτήμα Μιλτιάδη Ζαρίμπα, Λουτρό 1910-1915.
Φωτογραφικό άρχειο Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας.

λα πιστωτικά ιδρύματα. Οί ναοί πού δέν ἔχουν νεοκλασικά χαρακτηριστικά τα προσθέτουν μέ νέα στοιχεία στή μορφολογία τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος κτιρίου (Αγ. Ἀχίλλιος) ἢ κτίζονται νέοι μέ πρότυπο τή Μητρόπολη Ἀθηνῶν, κτίριο νεοκλασικό.

Ἀπό εὐρωπαϊκά πρότυπα ἐπηρεάζεται τήν ἐποχή αὐτή καί ἡ κοινωνική ζωή τῶν ἀνθρώπων στήν Λάρισα. Ὡδεῖα δημιουργοῦνται ἀπό ἰδιῶτες, ὅπου διδάσκεται ἡ εὐρωπαϊκή μουσική καί χοροδιδασκαλεῖα πού διδάσκουν τοὺς εὐρωπαϊκοὺς χορούς. Ἐτίσιες Συναυλίες, πού παρακολουθεῖ τό κοινό τῆς Λάρισας, ὁργανώνουν οἱ διδάσκαλοι μουσικῆς τῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, τοῦ Διδασκαλείου, τοῦ Ἀρσακείου. Οἱ περιοδεύοντες θεατρικοὶ θίασοι, τά βαριετέ, σταθμεύουν στή Λάρισα ἐνῶ στήν πολυτελεῖ αἴθουσα τῆς Λέσχης Ἀσλάνη οἱ Λαρισαῖοι ἀκοῦν βιεννέζικες ὀρχήστρες.

Ὁ ἀθλητισμός ἀσκεῖται μέσω συλλόγων. Ἀπό τό 1904 διεξάγονται στή Λάρισα Ἀθλητικοὶ Ἀγῶνες καί Πανελλήνιοι Ἱππικοί, μιά ἄλλη παράδοση τῆς Λάρισας μέ βαθύτατες ρίζες στό χρόνο.

Ἡ μόδα τῆς ἔνδυσης ἔρχεται ἀπό τό Παρίσι καί τό Λονδίνο, ἀπό τήν Ἀθήνα στή Λάρισα. Οἱ Λαρισαῖοι περνώντας ἀπό στάδια προσαρμογῆς ὑπακούουν πλέον στίς προσταγές τῆς σχεδόν ὁμοιόμορφης ἐνδυματολογικῆς ἐξέ-

λιξης και ανανεώνουν την αμφίεσή τους σύμφωνα με το νέο συρμό που επιβάλλει η μόδα της εποχής. Τα καταστήματα της πόλης εισάγουν βιομηχανικά ευρωπαϊκά υφάσματα, άξεσουάρ πολυτελείας, ενώ modistes και ράφτες ράβουν αλλά και μεταποιούν τα ένδυμα. Στην οδό Έρμου δημιουργείται αγορά με γυναικεία υφάσματα εισαγωγής. Στο Έμποροραφείο Ι. Ζιαζιά επί της οδού Αλεξάνδρας ράβουν τα κουστούμια τους –από έγγλέζικα κασιμίρια– οι άστοι.

Στην οδό Μακεδονίας, τα ύαλοπωλεία *Μέγα Βασιλικόν Υαλοπωλείον «Λούβρ»* Ι. Δ. Αλεξάνδρου, «*Ποικίλη αγορά*» Α. Δ. Χαλκιόπουλου, του Κ. Σκεμπέ προμηθεύουν ευρωπαϊκά είδη πολυτελείας για την οikia.

Η μαγεία της φωτογραφίας-πορτραίτο έχει κατακτήσει τους Λαρισαίους. Στά καλλιτεχνικά φωτογραφεία Ι. Παντοστόπουλου, Άφων Δαφνόπουλου ποζάρουν άτομα και οικογένειες. Οι νέες γυναίκες φωτογραφίζονται ακόμη και με τις παραδοσιακές φορεσιές, οι οποίες έχουν αποσυρθεί από την καθημερινή ζωή.

Τό μορφωτικό επίπεδο όλων των κοινωνικών τάξεων ανεβαίνει και στην Λάρισα. Ίδρύονται σχολεία μεσαίας και κατώτερης βαθμίδας, Διδασκαλείο Άρρένων (1882) ενώ στα 1902 ιδρύεται στη Λάρισα τό Άρσάκειο Διδασκαλείο θηλέων που προωθεί τη μόρφωση των γυναικών. Άρκετοί είναι οι πτυχιούχοι έπιστήμονες με διάφορες ειδικότητες, άπόφοιτοι του έλληνικού Πανεπιστημίου ή ευρωπαϊκών που εργάζονται στην πόλη καταγωγής τους.

Την εποχή αυτή η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη παρέχεται πλέον στους κατοίκους της Λάρισας από έπιστήμονες ιατρούς και φαρμακοποιούς με προοδευτική εξάπλωση. Σταδιακή είναι η κάλυψη όλου σχεδόν του πληθυσμού στό ά΄ μισό του 20ού αϊ. Παράλληλα με τό Κουτλιμπάνειο Τριανταφύλλειο Νοσοκομείο (θεμελίωση 1889) λειτουργούν και οι ιδιωτικές κλινικές στην πόλη που διατηρούν ειδικευμένοι ιατροί. Στις προβλέψεις για την καλή υγεία πρέπει νά αναφερθεί η καταπολέμηση έως εξάλειψη μέχρι τό 1940 της έλονοσίας, νόσου που ταλαιπωρούσε ιδιαίτερα τους Θεσσαλούς αγρότες. Έργο τιτάνιο που άνήκει στη δράση της Ύγειονομικής Ύπηρεσίας του Στρατού. Στο κέντρο της πόλης τά Φαρμακεία Κ. Παπασταύρου, Κ. Άστεριάδη με έσωτερική όργάνωση και διακόσμηση που θυμίζει Βιέννη.

Κοινωνικές τοπικές αναταραχές (άγροτική στάση στό Κιλελέρ τό 1910, πολεμικές έθνικές συρράξεις (π.χ. Βαλκανικοί πόλεμοι, Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) και φυσικές καταστροφές (π.χ. σεισμός 1941) συνταράσσουν αλλά δέν αναστέλλουν την άνέλιξη της Λάρισας που όδεύει πια προς τόν πλήρη ευρωπαϊσμό. Ό δρόμος έχει ανοίξει.

Από τη δεκαετία του 1950, η Λάρισα δέν ακολουθεί απλά τους μέσους ρυθμούς ανάπτυξης της χώρας. Κάνει άλματα, αναπτύσσεται σε κάθε τομέα: κοινωνικά, πληθυσμιακά, οικονομικά, συγκοινωνιακά, υγειονομικά, πολιτιστικά, αθλητικά. Η «λασπούπολη» γίνεται μέση ευρωπαϊκή πόλη και μιά από τις σημαντικότερες ελληνικές. Προσελκύει νέους κατοίκους, επιχειρήσεις και αποκτά πολιτιστικές υποδομές.

Ο εκσυγχρονισμός της κοινωνίας της Λάρισας έχει διαμορφωθεί, μέχρι το 1950-1960 ως *νεωτερικός*. Στις επόμενες δεκαετίες ως και σήμερα η Λάρισα βιώνει τον διεθνή ανταγωνισμό, τη μετανεωτερικότητα, την προηγμένη τεχνολογία, την κυριαρχία της αγοράς. Παράλληλα, όμως, και την εξέλιξη με νέα έργα, την αντιπαροχική πολιτική (τέλη δεκαετίας 20ού αιώνα) που αλλάζει την όψη της καθώς και νέες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές.

Όμως, η τάση εξίσωσης τοπικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων στο σχήμα *Ευρωπαϊκή Ένωση*, στην αναγκαία συμμετοχή των επιμέρους στά διεθνή μορφώματα προσμετρά τα παραδεδομένα. Ο ψυχισμός των Θεσσαλών –γενικότερα του σύγχρονου ανθρώπου– άποζητά την εκ φύσεως δοτή πολυποικιλότητα, έλκύεται από την ανάδειξη του τοπικού παρελθόντος με αναφορές στο χθές των ιδιαίτερων πατριδών. Ως αντίποδας της ισοπεδωτικής παγκοσμιοότητας και του μετασχηματισμού έως και μετάλλαξης των παραδόσεων ο προβιομηχανικός πολιτισμός της Λάρισας και της Θεσσαλίας ευρύτερα, οι παραδόσεις, έχουν συγκεντρωθεί στα μουσεία του νεότερου πολιτισμού, όπου προβάλλονται, διαχέονται, μελετώνται. Αυτή άλλωστε είναι η άποστολή που τό Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας όλα αυτά τα χρόνια με συνέπεια επιτελεί.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άτσαβέ Π., *Τά σχολεία της Φιλεκαπαιδευτικής Έταιρείας στη Ελλάδα*, Άρσάκεια-Τοσίτσεια Σχολεία, Αθήνα 1996.

Βαφειαδάκη Α., «Αστική Λάρισα-ο ξεευρωπαϊσμός της ένδυμασίας στο μεταίχμιο δύο εποχών», Πρακτικά Συνεδρίου *Ο Νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σσ. 211-214.

Γουργιώτης Γ. *Ο λαϊκός νεοκλασικισμός στη Λάρισα*, Μικρά μελετήματα, Αθήνα 2000.

Γουργιώτης Γ. *Ένα κτίριο μιά ιστορία*, Μικρά Μελετήματα, Λάρισα 2000.

Γουργιώτη Λ. «Οικία Οικονόμου-Φαληρέα ένα διατηρητέο νεοκλασικό στη Λάρισα», Πρακτικά Συνεδρίου *Ο Νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σ. 89.

Γρουσόπουλος Χρ., «Ώψεις τῆς νεοκλασικῆς Λάρισας», Πρακτικά Συνεδρίου *Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σ. 223.

Ζιαζιάς Γ., *Ἀναζητώντας τή χαμένη Λάρισα*, τ. Α΄, Λάρισα 1994.

Κανδήλα Ι., *Ἡ Ἀβερῳφειος Γεωργική Σχολή Λάρισας*, Λάρισα 2004.

Παπαγιανόπουλος, Ι., «Ἐπαρχία Λαρίσσης», *Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἀθήνα 1935.

Παπαδημητρίου Δ.Μ., *Πῶς ὁ στρατός ἐνίκησε τή «Λερναία Ὑδρα», τήν ἐλonoσία (1937-1940) στή Θεσσαλία*, Ἀθήνα 1997, σσ. 16-17.

Τσιρκίκας Θ., *Ἐκατό χρόνια ἀπό τή θεμελίωση τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Λάρισας*, Λάρισα 1990.

Χαστάογλου Β., *Ὁ σχεδιασμός τῶν θεσσαλικῶν πόλεων μετά τό 1881*, Πρακτικά Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης *Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σ. 14.

Η ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚ-
ΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟ-
ΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ
«ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ» ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΤΟΝ
ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2021 ΣΤΙΣ
ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ «ΛΥΧΝΙΑ
Α.Ε.». Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕ-
ΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ
ΑΤΕΛΙΕ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΕΝ ΠΛΩ»
